BABITS MIHÁLY
DRÁMA- ÉS PRÓZAFORDÍTÁSAI

ÖSSZEGYŰJTÖTTE ÉS A SZÖVEGET GONDOZTA
BELIA GYÖRGY

TARTALOM

DRÁMAFORDÍTÁSAI

SZOPHOKLÉSZ
OEDIPUS KIRÁLY
OEDIPUS KOLONOSBAN

WILLIAM SHAKESPEARE
A VIHAR

JOHANN WOLFGANG GOETHE
IPHIGENIA TAURISBAN

PRÓZAFORDÍTÁSAI

IMMANUEL KANT
AZ ÖRÖK BÉKE

EDGAR ALLAN POE
A MŰALKOTÁS FILOZÓFIÁJA
LIGEIA
TÖRTÉNET A RONGYOS HEGYEKBŐL
AZ ÁRULÓ SZÍV
PÁR SZÓ EGY MÚMIÁVAL
A VÖRÖS HALÁL ÁLARCA
A HOSSZÚKÁS LÁDA
AZ USHER-HÁZ VÉGE
EGY HORDÓ AMONTILLADO
A KÚT ÉS AZ INGA
AZ ÜZLETEMBER
DR. TARR ÉS PROFESSZOR FETHER SZISZTÉMÁJA
A PERVERZIÓ DÉMONA
MORELLA
METZENGERSTEIN
AZ ELVESZETT LÉLEGZET
ÁRNY

THÉOPHILE GAUTIER
KLEOPÁTRA EGY ÉJSZAKÁJA

JEGYZETEK

DRÁMAFORDÍTÁSAI

SZOPHOKLÉSZ

OEDIPUS KIRÁLY

A DRÁMA SZEMÉLYEI

OEDIPUS
PAP
KREON
THÉBAI AGGOK KARA
TIRESIAS
IOKASTÉ
HÍRNÖK
PÁSZTOR
HÍRMONDÓ

Oedipus, a dagadt lábú, a Szfinx napjaiban érkezett Thébába. Kadmos városát, a „kemény dalnok", az oroszlántestű „szárnyas csodalány" tizedelte. A Szfinx a Talány szörnye volt: s csak az válthatta meg tőle a várost, aki talányát meg tudta fejteni. Oedipus megoldta a talányt, s jutalmul kapta a királyságot s Iokasté királynő kezét, aki az utolsó Labdakida-király özvegye volt. Sokáig békében uralkodtak. Ekkor jött a Dögvész: a nép az esdeklést jelképező olajágakkal megjelenik a király színe előtt.[1]

OEDIPUS

Gyermekeim, ős Kadmos friss hajtásai,
mit ültök így körém e lépcső fokain
a bús esdeklők lombjaival lombosan?
A város tömjén illatával árad és
szent ének s hangos jajgatások öntik el.
Nem hírnököktől, gyermekeim, én magam
láttam méltónak s jöttem ime hallani,
én, mindenütt hiresnek mondott Oedipus. -
Szólj hát, öreg, mert téged illet többijök
előtt beszélni, mily lélekkel jöttetek:
féltek vagy kértek? Mindenekben rajtatok
segíteni kívánok, mert keményszivű
lennék, ha meg nem hatna, ahogy ültök itt.

PAP

Igen, hazám uralkodója, Oedipus,
itt látsz bennünket, minden korból, itt ülünk
oltáraidnál: olyan is ki zsenge még
nagy útra, vagy kit öreg évek súlya nyom;
én, Zeus papja, és ezek mind, ifjaink
virága; és a többi nép is lombosan
ül a tereken, Pallas kettős temploma
előtt, s Isménos jósló hamvai körül.
A város, amint magad is látod, nagyon
megingott és nem tudja fölemelni már
fejét a véres zavarok poklaiból,
pusztulva földje gyümölcsös bimbóiban,
pusztulva a legelő gulyákban s a nők
meddő szüléseiben; rajt ütött gyülölt
lázzal a gyujtó isten, a vad döghalál,
és Kadmos háza megürül, s a fekete
Hades sirással, jajgatással gazdagul.
Nem istenek párjának nézlek én s akik
tüzhelyedhez ültünk, e gyermekek, hanem
emberek elsejének, az élet gonosz
csapásai közt, s engesztelni az eget:
ki jöttél és föloldtad Kadmos városát
a *kemény dalnok* harácsától; és pedig

[1] A fordítás munkájánál Csiky Gergely régi fordítását itt-ott fölhasználtam. (B. M)

mi nem vezettünk, nem mutattunk módokat,
csupán az isten oktatott megváltani
életünket - így mondják, és így hisszük is.
Most hát óh mindnyájunk királya Oedipus,
mindnyájan im hozzád fordulva kérlelünk,
találj valami segítséget, istenek
sugallják bár, vagy ember adja ötletét.
Mert úgy látom, hogy a tapasztalt emberek
tanácsa hajt leginkább eleven sikert.
Kelj, halandók legjobbja, fogd föl városunk,
kelj, vedd gondodba! mert e föld még máig is
megmentőnek hiv régi nagy jótettedért.
Ne emlékezzünk majdan kormányodra úgy,
hogy álltunk előbb és elestünk azután:
de biztonságba vinni fogd föl városunk!
Mert akkor is szerencsés madár vezetett
szerencsét hozni nékünk: légy a régi most!
Ha már úr vagy e földön, ami vagy ma: szebb
embereken, mint pusztaságon, lenni úr!
Mivel semmi a torony, semmi a hajó
a benne-népes emberektől özvegyen.

OEDIPUS

Tudom, óh hogyne tudnám, szegény fiaim,
mily epedéssel jöttök. Jól látom, hogyan
szenvedtek mind; de bár szenvedtek, senki sincs
köztetek, aki úgy szenvedne, ahogy én.
Mert mindenik gyötrelme csak egyé, csak az
övé magáé, senki másé; de az én
szivem egyként nyög rajtam, rajtad, s a hazán.
Nem is álomból ébreszt engem hangotok,
mert tudjátok meg, már sok könnyet sírtam én,
sok útat róttam gondok útvesztői közt.
S mit jól keresve, leltem, az egyetlen írt
nem mulasztván, Menoikeus fiát, Kreont,
Phoebus pythói jóshelyére küldtem el,
sógoromat, megtudakolni, mit tegyünk?
milyen szót mondjunk? hogy megmentsük városunk.
És már a nap, ha összemérem az időt,
aggaszt: hol késik? minthogy túl a várhatón
elmarad és a megbeszéltnél is tovább.
Ha megjön, akkor... hitvány lennék, hogy ha nem
tennék meg mindent, amit az isten kiván.

PAP

Ép jókor szólasz: most jelentik itt ezek
Kreont nekem, hogy közelegve erre tart.

OEDIPUS

Urunk Apolló, add hogy mentő jóslatot
hozzon útjából! Vígan csillog a szeme!

PAP

Úgy látszik, jót hoz: máskép nem így jönne tán
bogyós babérral koszorúzva homlokát.

OEDIPUS

Mindjárt megtudjuk: már hallhatja szavamat.
Uram és sógorom, Menoikeus fia,
micsoda hírt hoztál az istentől nekünk?

KREON

Jót, mert azt mondom: balsorsból könnyen lehet
szerencse még; minden jó, hogyha vége jó.

OEDIPUS

Mi hát a jóslat? Mert nem bízom el magam
szavadban, de előre meg se rémülök.

KREON

Itt rögtön kívánsz hallani a nép előtt?
Vagy bemenjünk a palotába? Kész vagyok...

OEDIPUS

Mindannyiunk előtt szólj! E népért nagyobb
gond üli vállam, mint a saját lelkemért.

KREON

Halld hát amit az istentől hallottam én:
világos szókkal arra intett Phoebus úr:
fertőzetet táplál magában ez a föld:
vessük ki, ne növeljük orvosságtalan!

OEDIPUS

Mily tisztulással? És minő fertőzet az?

KREON

Száműzni kell valakit, vagy vérrel a vért
lemosni. A városra vér hozott vihart.

OEDIPUS

Ki az, akinek véres sorsát értheti?

KREON

Uram, e föld régi vezére Láios
volt, mielőtt eljöttél kormányára te.

OEDIPUS

Tudom, hallottam... Látni sohse láttam őt.

KREON

Nyilván hát ennek haláláról a parancs:
gyilkosait hogy bosszuló kéz érje el.

OEDIPUS

De hát hol vannak? Hol lehet föllelni ma
a régi bűnnek elmosódott nyomait?

KREON

Úgy mondta, itt, miköztünk. Ki mit jól keres,
rájön - de elszalasztja, mire gondja nincs.

OEDIPUS

Itthon, vagy a mezőkön lett, vagy idegen
földön, gyilkos kéz áldozatja Láios?

KREON

Azt mondta, jóslatért megy idegenbe és
elment! de haza többet meg nem érkezett.

OEDIPUS

S nem látott semmit hírmondó vagy útitárs,
amit megtudva biztos fonalunk lehet?

KREON

Mind ottveszett, csak egy nem aki elfutott
rémülten, s egy dologra emlékszik csupán.

OEDIPUS

Mi az? Egy dolog soknak a nyomára visz,
csak kis csücskénél foghassuk meg a reményt.

KREON

Utonállók estek rá, mondja, és nem egy
kéz ölte meg, hanem többeknek ereje.

OEDIPUS

Utonállók? De hogyha föl nem bérelik
innen, ki adta volna erre a fejét?

KREON

Mi is gondoltuk ezt, de, halva Láios,
nem akadt bosszulója sok bajunk között.

OEDIPUS

S milyen baj gátolhatta, mikor a király
ilyen módon pusztult, az illő nyomozást?

KREON

A színesdalu Szfinx vitt rá, hogy lábaink
elé nézzünk csak s ne kutassunk tünteket.

OEDIPUS

De én kutatni fogom őket újra most!
Méltán kivánja Phoebus és méltán te is,
hogy a halottért ezt a gondot fölvegyük.
S méltó, hogy ebben én is társatok legyek
bosszút vevén e földért és az istenért.
Mert nem valami messzebb barátok miatt:
magam miatt irtom ki innen ezt a bűnt.
Akárki volt gyilkosa, könnyen meglehet,
hogy holnap engem öl meg ugyanaz a kéz.
Nekem használ, ha emlékéért harcolok.
Hát menjetek most, gyermekeim, innen a
lépcsőkről és vigyétek szét a lombokat,
egyőtök gyüjtse Kadmos népét majd ide:
mindent megteszek és isten hirével itt
válik el, hogy győzünk-e majd, vagy elbukunk?

PAP

Óh gyermekek, keljünk föl: hisz csupán azért
jöttünk ide, amit most íme megigér.
Phoebus, mert ő küldötte ezt a jóslatot,
legyen megmentőnk és bajunkat oszlató!

KAR

Óh Zeus édes igéje, mi jót hozol a sok arannyal
tündöklő kincses Delphiből
Thébának? Remegek, szivem elszorul, elfagy a vérem:
légy orvosa, délosi Paean!
Félve lesem szavadat, hami most vagy a
forgatag éveken át később sorakozva beteljesül:
Zengj csak, aranyragyogásu Remény fia, isteni Szentszó!

Kezdve veled ma imánk, Zeus égi leánya, Athéna!
s földünk védője, Artemis,
égi hug! ó aki ülsz a kerek piac ősmüvü trónján,
s te messzelövő nagy Apolló!

hárman a végzetet oldani jöjjetek,
mintahogy egykor eloltottátok a régi csapást, mikor
égve a városon át lobogott tüze, - jertek el újra!

Jaj nekem!
ezer átok terhe nyom!
Küzködöm...
egész népem beteg...
S szabadítani nincsen az észnek
fegyvere. Meg se növelheti sarjait
e dús-hirü föld, s az anyák ki nem állják
a gyötrelmes
vajudásokat és belehalnak.
Egymásután
szállnak el ők, lobogóbban a lángnál,
mint röpülő madarak raja, szállnak el
az Estnek istenéhez.

Így veszik
ezerenként városunk.
Így hever
a földön szerteszét
a ragályszagu hulla siratlan.
Hitvesek, őszbeborult bus anyák nyögik
oltár körül itt is, amott is a szörnyü
borzalmakat,
könyörögve keserves imákkal.
Himnusz fakad
s zord fuvolák ütemes zokogása...
Ments meg azért, jere, nyájas erőd, Zeus
arany leánya, küldd el!

Arest, a rettenetest
ki most nem öltött ércruhát,
s mégis jajok közt közeledve éget,
bird rá, háttal fordulni, s visszafutni, vagy
a révtelen
Thrákia
sivatag égzajának
harcába, vagy Amphitritének
óriás ágyába.
Mert amit meghagyott az éj,
azt a nappal öli meg.
Jer, lángos mennykövek
szent hatalmát forgató
Zeus atya!
jere tisztitó tüzeddel!

Apolló, farkasölő!
segíts, hozd védő íjjadat,
melynek sodrott aranyfonál a húrja,
szakíthatatlan; s hozd fáklyáid, Artemis,
melyekkel ős
Lykia
hegyei közt barangolsz!
Te is jer aranysüvegeddel,
borszin bőrü Bacchus,
földünk szülötte, hagyjad el
evoés menádjaid!
Kezedben lángoló
szál fenyővel, úgy rohanj
az istenek
iszonyúját messzeűzni!

OEDIPUS

Imádkozol; és amiért imádkozol,
csak szavamat s az orvosságot elfogadd,
az erőt és a könnyebbűlést megkapod.
Igérem... Bár csak még a vak hirt ismerem
és nem a valóságot... Egymagam nem is
lelek nyomot, ha nem vezérel némi jel.
S mert én csak később lettem polgár köztetek,
Kadmos egész népéhez szólok, halljatok:
Akármelyőtök tudna róla: ki keze
gyilkolta meg Láiost, Labdakos fiát,
parancsolom, hogy mindent mondjon el nekem!
S ha félni volna tán oka, előzze meg
maga a vádat: nem lesz akkor baja más,
csupán a várost hagyja el, bántatlanul.
Ha meg talán idegen földről ismeri
a gyilkost: ne hallgassa el; mert én fogom
jutalmát mérni, s hálám lesz a ráadás.
De ha nem szóltok, s egyik-másik, maga vagy
barátja bőrét féltve, megvetné szavam,
mit teszek *avval,* azt is meg kell tudnotok.
Kitiltom őt, akárki is, hogy földemen
melynek erejét vallom és székét ülöm,
valaki befogadja vagy szóljon vele
vagy az imákban és az áldozatban őt
társul válassza, s szentelt vízzel hintse meg.
Mindenki űzze el házából, mint e föld
fertőzetét, ahogyan Pytho isteni
jósdájából kaptuk imént a szörnyü szót.
Igy leszek én a jósistennek és a rég
halott királynak harcos szövetségese.
Ezt meghagyom hát híven teljesíteni,
mert ezt kivánjuk: én, az isten és a föld,

mely isten nélkül senyved és gyümölcstelen.
Ha nem is jönne égiektől a parancs,
mosatlan tűrni mégsem illenék a bűnt,
hogy így veszett a legjobb ember és király!
Ki kell nyomozni! És mivel ma az enyém
a kormány, mely az ő kezében volt előbb,
enyém az ágya, asszonyom lett asszonya,
és gyermekével testvér lenne gyermekem,
ha nemzetségét nem szakítja meg a sors:
most, hogy a véres végzet a fejére hullt,
megvívom érte ezt a harcot, mint saját
atyámért vívnám, meg nem állít semmi sem,
mig nem tudom ki ölte meg nagy Labdakos
fiát, ki Polydóros unokája, ős
Kadmos üke, mesés Agénor sarja volt?
S most még azt kérem én az égtől: aki nem
teszi parancsom, termést annak sem a föld
ne adjon, sem az asszony gyermeket, hanem
e mostani vész, vagy még szörnyebb, irtsa ki!
Megátkozom főleg a gyilkost, bár maga
bujik, bár cinkosokkal, a bosszú elől:
zúzza sirba hitványul hitvány életét!
S imádkozom: ha ennen házam adna tán
tudtommal és türtömmel néki tűzhelyet,
fejemre szálljon átkom minden betüje!
De, Kadmos többi népe, kiknek e szavak
szivünk szerint: Diké, az Igazság, legyen
harcos velünk halálig s minden istenek!

KAR

Vallok, uram, hát, ahogy átkod rám köti:
Nem én öltem meg és ki ölte meg, nem is
tudom. Aki küldötte ezt a jóslatot,
Phoebus, tárhatná föl nekünk, ki ölte meg?

OEDIPUS

Igazat mondasz. De ki kényszerítheti
az istent arra, amit tenni nem akar?

KAR

Más módot mondok, amit jónak gondolok.

OEDIPUS

Hármat is, ha van, el ne múlassz mondani!

KAR

Jósnak a jós, Phoebusnak titkaiba lát
Tiresias leginkább: tőle biztosan
megtud mindent, királyom, aki kérdezi.

OEDIPUS

Nem voltam ezt megtenni sem hanyag: Kreon
szólt róla, és én érte küldtem kétszer is.
Csak azt csodálom, hogy már régen nincsen itt.

KAR

Mit mondjak még? Csak süket, ócska pletyka van...

OEDIPUS

Halljam azért! Minden szót megvizsgálok én.

KAR

Ugy hiszik, útas emberek ölték meg őt.

OEDIPUS

Hallottam; de láttad azt, aki *látta* is?

KAR

Ha él, s szivében van egy szikra félelem,
nem fogja tán fejére várni átkodat.

OEDIPUS

Mit fél a szótól, aki nem fél tenni se?

KAR

De lesz, ki leplezze: már az isteni
jóst hozzák vezetői, kiben egyedül
él az igazság minden emberek között.

OEDIPUS

Tiresias, ki mindent vizsgálsz, tudhatót
és mondhatatlant, égi s földi titkokat,
a várost, ha nem *látod* is, *tudod,* milyen
betegség lakja; melynek, bölcs úr, harcosát,
se megmentőjét nem lelhetjük kívüled.
Mert Phoebushoz - ha még nem mondta hirnökünk -
üzentünk, s ő visszaüzent, hogy oldozás
csak egy jöhet bajunkra, az, ha Láios
gyilkosait nyomozva megtaláljuk és
halállal sujtjuk, vagy száműzzük messzire.
Ne sajnáld hát madár szavából, vagy ha más

útját a jóslásnak tudod, mentsd meg vele
magadat és a várost, ments meg engemet!
mentsd meg a véres hulla bal fertőzetét!
Minden reményünk benned! És jót tenni, ha
módod van és erőd rá, legszebb áldozat.

TIRESIAS

Óh jaj! keserves átok tudni azt, amit
nem-tudni jobb! Éreztem én, de mégse jól
tartottam meg... máskép nem volnék mostan itt.

OEDIPUS

Mi az? Miért jössz olyan kelletlen felém?

TIRESIAS

Eressz haza! Könnyebben fogod hordani
sorsod, s én is enyémet, hogyha szótfogadsz.

OEDIPUS

Nem jog szerint szólsz, s nem vagy hálás városunk
iránt, mely táplált, megtagadva jóslatod.

TIRESIAS

Látom, hogy még magadnak sem javadra lesz
amit beszélsz; hogy hát ne érjen engem is...

OEDIPUS

Ha tudsz valamit, el ne menj, az istenek
nevére! Könyörögve borulunk eléd.

TIRESIAS

Őrültek vagytok, mindahányan! Én sohsem
mondom ki, ennen romlásomra, vesztedet.

OEDIPUS

Mit hallok? Tudsz és nem szólsz? Érted-é hogy így
elárulsz minket, sírba döntöd városod?

TIRESIAS

Én nem gyötörlek, s nem gyötröm magam se! Mit
faggatsz hiába? Nem veszed ki titkomat!

OEDIPUS

Nem-é, te rosszak rossza? - fellázítanád
a kősziklát is! Fogsz-e végre szólni? Vagy
meg nem puhulsz, s nem megyek véled semmire?

TIRESIAS

Követ lázítok? És te mit lázítasz? Óh
nem tudsz bünödről, csak enyémet korholod.

OEDIPUS

Ki az ki föl nem ingerlődne, hallva ily
beszédet, mely egész várossal szembeszáll?

TIRESIAS

Jön, ami jön, ha hallgatásba rejtem is.

OEDIPUS

Ép ami jön, azt kell hogy föltárd már nekem!

TIRESIAS

Nem mondok többet. Most dühöngj, ha tetszik, és
a legvadabb haraggal őrjöngj ellenem!

OEDIPUS

Harag bizony van bennem és nem fojtom el,
mit gondolok? Tudd meg; ugy tűnik föl nekem,
cinkos vagy, sőt magad a tettes, bár talán
nem kézzel ölve; csak vak voltod tiltja, hogy
azt ne mondjam: te vagy a gyilkos egyedül!

TIRESIAS

Valóban? S én azt mondom: tartsd meg átkodat,
melyet imént világnak szórtál, és ne szólj
mától se hozzám, sem ezek közt senkihöz:
mert e föld szennye, akit átkoztál, te vagy!

OEDIPUS

Arcátlan ily szót mersz arcomba dobni? Mit
képzelsz? Hogy büntetéstől biztosítva lész?

TIRESIAS

Biztos vagyok már: mert az igazság velem.

OEDIPUS

S ki oktatott rá? Jósmüvészeted talán?

TIRESIAS

Te oktatsz, aki kedvem ellen szóra birsz.

OEDIPUS

Micsoda szó az? Ismételd, hogy *értsem* is!

TIRESIAS

Nem érted még? Vagy próbálgatva többre csalsz?

OEDIPUS

Mondd újra! Nem, nem hihetem, hogy érteném!

TIRESIAS

Azt mondom: a gyilkos, akit kutatsz, te vagy!

OEDIPUS

Nem fogsz ilyent bántatlan kétszer mondani!

TIRESIAS

Mást mondjak hát? Ami még jobban ingerel?

OEDIPUS

Mondj amit tetszik! Most már hasztalan beszélsz.

TIRESIAS

Azt mondom, hogy azokhoz, akiket szeretsz,
rút viszony köt, s nem sejted, mily mocsárban élsz.

OEDIPUS

S azt hiszed, ezt mind bosszulatlan mondhatod?

TIRESIAS

Igen, ha van az igazságnak ereje.

OEDIPUS

Van, de nem benned! Benned nincs, mert vak vagy és
füled és elméd épolyan vak mint szemed.

TIRESIAS

S te nyomorult vagy, mert azt mondod rám, amit
mindenki nemsokára rád fog mondani.

OEDIPUS

A te lelked az éjszakából él. Nekem
nem árthatsz és senki olyannak, aki lát.

TIRESIAS

Nem sorsod az, hogy általam bukj. Ép elég
ehhez Apollo. Néki lesz majd gondja rá.

OEDIPUS

Kreon találta ezt ki, vagy te egymagad?

TIRESIAS

Nem Kreon a te bajod, csak te egymagad.

OEDIPUS

Óh jaj, kincs és királyság és mások felett
győztes tehetség! mily irigylés árjait
gyüjtitek arra, aki boldog hírben áll!
hogy e gyeplőt is, melyet ingyen adomány
gyanánt a város kéretlen kezembe tett,
a hű Kreon, épen e régi jóbarát,
titkos fogással tőlem elragadni vágy
fölbérelvén ezt a szélhámos cselszövőt,
ez álnok mágust, aki nem lát mást, csak a
saját hasznát; de igazi jóslásra vak.
Szólj hát ugyan, hol az a híres jóserőd?
Mért nem tudtál, mikor itt volt a *dalnok eb,*
a városnak valami mentőt mondani?
Nem jövevénynek illett bizony a talányt
megoldani: ez jóslás dolga volt, amit
te sem madárból nem látszott, hogy értenél,
sem isten-ihletésből; akkor jöttem én,
én, a tudatlan Oedipus, s megoldtam azt
pusztán eszemmel, nem madárjelek szerint.
Én, kit te számüzetni vágysz, remélve, hogy
Kreon trónjához közelebb fogsz állani.
De én hiszem, hogy még Kreonnal sírni fogsz
e számüzésen! Csak ne volnál ily öreg,
magad bőrén éreznéd, terved mily bitang!

KAR

Nekünk úgy tetszik, csak harag beszélt az agg
szavaiból, s belőled sem más, Oedipus.
De nincs idő haragra. Azt kell nézni most,
hogy oldjuk meg legjobban Phoebus jóslatát?

TIRESIAS

Ha király vagy is, egyenlőség jár nekem
szólni szavadra. Illet ennyi hatalom.
Mert Loxias szolgája vagyok, nem tiéd,
s nem is Kreont fogom védőmnek mondani!
Halljad tehát, mert vakságomról csúfolódsz:
te látsz és nem látod, milyen fertőben élsz,
sem, hogy kinek házában élsz és kikkel élsz!
Tudod-e, kik fia vagy? És, hogy átka vagy

a tieidnek föld fölött és föld alatt?
Kétélü átok űz ki, apád és anyád
átka e földről, ádázlábu kergető!
Most mindent látsz, de akkor majd csak feketét!
Hol a kikötő, mely jajodnak réve lesz?
Hol a Kithaeron, mely nem visszhangozza majd?
ha megtudod, hogy néked tilos part a nász,
amelybe hajód annyi diadallal ért.
Pedig még rejtve más rémségek tengere,
hogy családostul szörny-magadhoz sujtsanak.
És most dobáld szavad sarával ajkamat!
dobáld Kreont! Nincsen tenálad senkise
halandók közt, ki hitványabbként pusztul el.

OEDIPUS

Hát tűrhetem még ezt tovább is hallani?
Nem futsz? Hajad se görbül, persze? Takarodj
vissza, ahonnan jöttél, hagyd el házamat!

TIRESIAS

Ide se jöttem volna, hogyha nem hivatsz.

OEDIPUS

Nem tudtam, hogy ily őrültséggel jössz, azért
hivattalak, máskép aligha teszem ezt.

TIRESIAS

Előtted már csak „őrült" vagyok. Lám, apád
bölcsnek hitt hajdan és anyád is, aki szült.

OEDIPUS

Apám? Anyám?... Megállj hát!... *Ki* szült engemet?

TIRESIAS

E mái nap szül és veszít el tégedet.

OEDIPUS

Csupa talány a szavad, csupa rejtelem.

TIRESIAS

Talányfejtéshez nálad jobban ért-e más?

OEDIPUS

Csúfold csak, ami tette, hogy ma *nagy* vagyok!

TIRESIAS

Épen szerencséd hozta a bukást reád.

OEDIPUS

Azt se bánom! ha a várost mentette meg.

TIRESIAS

Nohát megyek már. Gyere, kisfiam, vezess!

OEDIPUS

Vezessétek csak! - Nagyon is terhemre vagy.
Ha elmentél, legalább többet nem gyötörsz.

TIRESIAS

Megyek, de előbb halljad, amért jöttem. Én
nem rettegek arcodtól. Rajtam nincs erőd.
Kimondom hát: az akit hirdetsz és kutatsz
és fenyegetsz, mint Láiosnak gyilkosát,
az *itt van!* Még ma azt hiszik, hogy idegen
bevándorolt; de nemsokára thébai
szülöttnek ismerik föl, s nem lesz öröme
a változásban; mert ki jól látott, vakon,
s ki gazdag volt, koldulva tapogatja majd
botjával útját ismeretlen földeken.
És kiderül, hogy önnön gyermekeinek
testvérük és atyjuk egyszerre, s hogy szülő
anyjának fia s férje; apjának pedig
gyilkosa s ágy-utódja. - Menj be most, tünődj
szavamon, és ha rajtakapsz, hogy nem igaz,
akkor mondd, hogy már jósolásra vak vagyok!

KAR

Kit érthetett
jós-szavu szirtje
Delphinek, ki rég e
bünök-bünét
véres ököllel
elkövetni merte?
Most itt az idő, hogy az
fusson, sebesebben a
szélvész paripáknál!
Mert üldözi már, s lángfegyveresen
lesi villámmal Zeus fia őt;
nyomán a Halál vad
szellemei
kisérik.

Fölvillogott
        hóboritotta
        Parnasszus tövében
a szent parancs:
        űzni, nyomozni
        a véres ismeretlent.
Mint kivert bika, bolyg a vad
erdőkben, vagy a szirtek ős
barlangjai közt ő,
nyomorún nyomorult lábbal s egyedül,
kerülve a föld jós köldökét,
melynek szava, míg él,
zsong körüle
        örökké.

Rettenetet,
        rettenetet
        ráz föl a zord
        látnoki szó.
Nem hiszem és
        nem tagadom:
        mit tudom én,
        mi az igaz?
A remény dob
        le-föl, és vak
        a jelen, mint
        a jövő.
Mi viszály volt
        Polybos
nemes fia és
        Labdakidák
        közt? Sohasem
        mondta hir ezt,
        most sem, előbb sem.
Soha még!
        Ki szavára
        hihetem, hogy
        a király
honi jó hire csalfa?
        s hogy a rejtett
        iszonyoknak
        oka ő,
kire Labdakidák
        bosszuja vár?

Nyitva Zeus
        s Phoebus előtt
        földi szivek
        titka; de vak

emberi jós
annyira lát
csak bele, mint
én is akár.
Ki a bíró
ilyenekben?
A vetélgő
tudomány
hiu földi
tudomány.
Azért soha vak
vádakat én
nem hiszek el,
míg csak a tény
nem bizonyítja.
Tudom én:
mikor eljött
ama szárnyas
csoda-lány,
hiven állta a próbát,
hogy a várost
szabadítsa
okosan.
Soha nem hihetek
róla gonoszt.

KREON

Polgárok, értesülve, milyen szörnyeteg
vádakkal illet engem Oedipus király,
nem tűrhetem, hát itt vagyok. Ha azt hiszi,
hogy még mostani nagy csapásaink között
szóval vagy tettel képes voltam ártani,
nincs is már kedvem többet ilyen vád alatt
sokáig élni. Mert nem ép az egyszerű
büntetés néz rám vádjaiból: isszonyúbb
számomra hogy az egész város, hogy te, és
barátaim alávalónak lássanak.

KAR

Csak indulat csikarta tán belőle ki
a gyanusítást, nem volt meggondolt beszéd.

KREON

Miből látszott az, mintha ép az én cselem
biztatta volna hazug szóra tán a jóst?

KAR

Ő mondta így. Honnan gondolta, nem tudom.

KREON

S őszinte szemmel emelhette és igaz
lélekkel ezt a szörnyü vádat ellenem?

KAR

Azt sem tudom. Uralkodóknak tetteit
nem vizsgálom. - Jön már házából ő maga.

OEDIPUS

Te vagy? S hogy jöhetsz *ide* még? Van arcod és
van bátorságod fölkeresni födelem,
ki úgy állasz előttem, mint nyilt gyilkosom
s királyságomnak rajtakapott tolvaja?
Az égre, mondd, gyávának gondoltál talán
vagy őrültnek, hogy ezt tervelted ellenem?
Azt hitted, hogy nem veszem észre, mit koholsz,
vagy rájövén nem fogok védekezni majd?
Nem esztelenség volt-e e vállalkozás,
hogy így pénz és barátok nélkül trónt vadássz,
amit csak kincs és seregek foghatnak el?

KREON

Tudod, mit tégy most? Szavaidra szavamat
hallgasd meg, és ha meghallgattad, *úgy* itélj!

OEDIPUS

Jól tudsz beszélni, de én nem tudok reád
hallgatni jól: mert hozzám rossznak leltelek.

KREON

Ép ebben hallgass rám előbb, hadd mondjam el -

OEDIPUS

Ép ebben ne is mondjad, hogy nem vagy bünös.

KREON

Ha azt hiszed, hogy ily makacsság, oktalan,
dicsőségedre válik: nem jól gondolod.

OEDIPUS

Ha azt hiszed, hogy büntetéstől mentesen
rokonod ellen törhetsz: nem jól gondolod.

KREON

Elismerem, hogy amit mondasz, az helyes:
de szólj, szerinted miben törtem ellened?

OEDIPUS

Te birtál, - vagy tán nem te birtál rá, hogy a
hires jósért elküldjek és hivassam őt?

KREON

Tanácsom most is változatlan ugyanaz.

OEDIPUS

Mennyi ideje mult is már, hogy Láios -

KREON

Hogy *mi* volt Láiossal? - Mert nem értelek...

OEDIPUS

Mikor lett, hogy halálos kéztől elveszett?

KREON

Régi nagy éveket mértünk azóta már...

OEDIPUS

S üzte már akkor mesterségét ez a jós?

KREON

Épilyen bölcs volt, s épigy tisztelték is őt.

OEDIPUS

És abban az időben rólam nem beszélt?

KREON

Nem - előttem legalább nem beszélt soha.

OEDIPUS

S haláláról nem tettetek vizsgálatot?

KREON

Tettünk - hogyne! - De nem jöttünk rá semmire.

OEDIPUS

Hát hogyhogy *akkor* föl nem fedte ezt a jós?

KREON

Nem tudom, és nem mondom, amit nem tudok.

OEDIPUS

De annyit mégis megvallhatsz, mert jól tudod -

KREON

Mit? - Semmit, amit tudok, nem tagadok el.

OEDIPUS

Hogy, hacsak össze nem játszik veled, soha
nem fogja rám, hogy én öltem meg Láiost.

KREON

Rád fogott-é valóban ilyet, te tudod.
Kikérdeztél; most már hát hadd kérdezlek én.

OEDIPUS

Csak kérdezz! nem hozod ki, hogy gyilkos vagyok.

KREON

Mondd hát: nem bírod hitvesül nővéremet?

OEDIPUS

E kérdésedre nem felelhet tagadás.

KREON

S nem uralkodtok városunkban közösen?

OEDIPUS

Amit kívánhat tőlem, minden teljesül.

KREON

S nem ülök én kettőtök mellett harmadik?

OEDIPUS

Ebből látszik, mily hálátlan vagy, s rossz barát.

KREON

Nem: ha magadnak szavam nyomán számot adsz.
Figyelj először erre: ki választaná
inkább, folyvást-remegve királykodni, mint
heverni bizton, ha azért hatalma egy?
Nem az vagyok, akit jobban csábítana
a „király” név, mint a királyi élet; és
az ilyen embert józannak se tartom én.
Most nyugton élek, s megvan tőled mindenem:
legyek király, és mennyi kelletlen teher!
Hogy lenne hát vágyamnak édesebb a trón,
mint hatalomban uralkodni gondtalan?
Nem csalnak engem balgaságok annyira,
hogy azt kívánjam, ami sem szép, sem haszon.

Most minden ember szívből kedvel és köszönt;
engem hivat ki, aki hozzád kérni jő,
mert ettől érzi függni útja sikerét.
Miért kergessek mást, hogy elveszítsem ezt?
Bolond terv volna tőlem bármely csalfa terv.
Nem is voltam soha ilyennek embere,
mástól se tűrném, aki hasonlót kohol.
Ha kétkedsz bennem, menj, kérdezd meg Delphiben
a jóslatot, hogy híven hoztam-é hirül?
S ha rajtakapsz, hogy ama bölccsel bármit is
közössen szőttünk: mérjen dupla szavazat
halált reám, a tied és a magamé;
de vak gyanúból hátam mögött ne itélj!
Mert nem helyes, könnyelműn jónak tartani
azt aki rossz, de rossznak sem azt aki jó.
Eldobni hű barátot annyi mint saját
életedet s amit csak legjobban szeretsz.
Idővel ezt jól megtudod, mert az igaz
embert egyedül az idő mutatja meg,
míg a hitványra első percben ráfigyelsz.

KAR

Neked szólt ez, vigyázz, király, ha nem akarsz
botlani: gyors itélet nem jár biztosan.

OEDIPUS

Hol gyorsan támad rám a titkos cselvető,
époly gyorsan kell határoznom ellene.
Ha tétlen várok, az ő terve sikerül,
míg az enyém előre elhibázva már.

KREON

Hát mit kívánsz? Száműzni gondolsz engemet?

OEDIPUS

Óh nem! Halálra, s nem futásra szántalak.

KREON

Először mondd meg, mért irigyled életem?

OEDIPUS

Nem nyugszol döntésembe? vagy nem is hiszed?

KREON

Nincs eszed, látom.

OEDIPUS

A magam dolgára van.

KREON

Enyémre is kell lenni.

OEDIPUS

Aki pártot ütsz?

KREON

Mit tudsz te arról?

OEDIPUS

Bárhogy is, - parancs: parancs.

KREON

S ha gaz parancs?

OEDIPUS

Óh városom! Óh városom!

KREON

A város az enyém is, nemcsak a tiéd.

KAR

Hagyjátok abba, fejedelmek! Jókor ép
látom Iokastét jönni házából: az ő
jelenlétében e viszálynak szünni kell.

IOKASTÉ

Hogy gyujthattátok, szerencsétlenek! föl így
a nyelv bolond csatáját? Nem szégyenlitek
ország-bajában még külön bajt költeni?
Jer palotánkba, s te is, Kreon, menj haza:
ne dagasszátok kínná, ami semmi volt!

KREON

Óh testvér! szörnyü szándékkal van ellenem
Oedipus férjed, s két iszony közt válogat:
száműzni vagy hóhérnak adni fejemet.

OEDIPUS

Megvallom, asszony, úgy van! Azon értem őt,
hogy gaz csellel személyem ellen tőrt vetett.

KREON

Ne boldoguljak, átokverten vesszek el,
ha jottát tettem abból, amit vádja mond.

IOKASTÉ

Az istenekre! hígyj szavának, Oedipus!
Tekintsed az egekre-szóló esküket,
és engem, és e népet, amely körüláll.

KAR

Fogadd, királyom,
az észnek
s a szívnek
szavát!

OEDIPUS

S miben kívánod tennem azt?

KAR

Hogy őt ki eddig
sohsem volt
ily őrült,
s nagy esküt tett, ne bántsd!

OEDIPUS

Tudod, mit kívánsz?

KAR

Tudom.

OEDIPUS

Hát hogy gondolod?

KAR

Régi barátodat
könnyü gyanú szerint
el ne itéld, aki
fölesküdt
hived!

OEDIPUS

Tudd meg, hogy ezt kívánva az *én* vesztemet
kívánod, vagy hogy *engem* érjen számüzés.

KAR

A Napra, aki minden istenek
elseje: nem én!
Égiek,
földiek
hagyjanak el és
ne érjek
jó véget,
ha vágyam ez! -
Csak szivem
marja bús
sorvadó hazámnak
sorsa, ha régi sok baját
tetézi még ez uj láz, friss viszály.

OEDIPUS

Legyen hát: menjen! bár magamra mondok is
halált ezzel, vagy dicstelen száműzetést.
Csak a te ajkad hat meg, téged szánlak én,
nem őt; őt ott, ahol van, mindig gyűlölöm.

KREON

Fogcsikorgatva engedsz? Ez, ha dühödön
túladsz, terhes emlék lesz... Ily természetek
önnönmaguknak legkinosabb terhei.

OEDIPUS

Nem hagysz békét, még itt vagy?

KREON

Már megyek. Te nem
ismersz. Ezek ismernek: én nem változom.

KAR

Mért nem kiséred
a házba,
királynő,
te is?

IOKASTÉ

Tudni kívánom, hogy mi volt?

KAR

Vak szó homályos
gyanut vert.
S a vád fáj,
ha mégoly jogtalan.

IOKASTÉ

Mindakét részről?

KAR

Ugy van.

IOKASTÉ

És mi volt a vád?

KAR

Legyen elég, elég,
annyi bajunk között:
hagyjuk a szót, ha már
viszályuk
elült.

OEDIPUS

Lásd, meddig mégy jó szándékoddal, hogy dühöm
eltompítsad, szivem jogával nem törődsz!

KAR

Uram, nem egyszer mondtam már neked:
nem helyes-eszü,
esztelen,
képtelen
volna közülünk,
ki tőled,
urunktól,
fordulna el.
Hisz hazánk
csónakát
annyi vad viharból
te vitted csöndes rév felé:
légy újra, hogyha tudsz most, jó hajós!

IOKASTÉ

Az istenekre, mondd el, uram, nékem is,
mi költhetett lelkedben ennyi haragot?

OEDIPUS

Elmondom, mert ezeknél több vagy énnekem,
Kreon hogy trónom ellen milyen cselt koholt.

IOKASTÉ

Beszélj - ha biztos vádat tudsz-e ellene?

OEDIPUS

Rágalmaz, hogy én gyilkoltam le Láiost.

IOKASTÉ

Látta talán? Vagy más szavára mondja így?

OEDIPUS

Egy jóst, egy gazságmestert tolt előre, mert
saját nyelvét mindenben tisztán tartja ő.

IOKASTÉ

Óh, emiatt, bocsásd a szélnek gondjaid!
Hallgass rám és tanuld meg, halandók között
nincs senki jós, nincs aki rejtelmekbe lát!
És erre könnyü példát adhat pár szavam.
Mert jóslat jött valaha Láioshoz - én
nem mondom, Apollótól, csak szolgáitól -
hogy sorsa a *gyermek* kezétől veszni el,
aki tőlem és tőle majd születni fog.
Lám pedig rablók ölték őt meg hír szerint,
egy hármas keresztúton, ismeretlenek;
mig a fiát, ki életével harmadik
napig sem ért el, kitetette vad hegyen,
lába-csuklóit guzsbakötve szorosan.
Igy Phoebus nem váltotta be sem azt, hogy ez
megölje atyját, sem azt, ami Láiost
gyötörte: hogy saját fiától hulljon el.
Pedig hát ezt „határozták” a jóslatok.
Ne gondolj hát jósokkal, mert amit az ég
akar hogy tudjunk, megjelenti ő maga.

OEDIPUS

Mit mondasz asszony? Amit mondtál az imént,
zavarba veszti s megrendíti lelkemet.

IOKASTÉ

Mily izgalomba feledkezve szólasz így?

OEDIPUS

Mintha előbb azt mondtad volna, Láiost
egy hármas keresztúton érte végzete.

IOKASTÉ

Igy beszélték, s mindmáig tartja még a hír.

OEDIPUS

És hol a hely ahol e szörnyüség esett?

IOKASTÉ

A vidék neve Phokis; hol az ágas út
Delphi iránt és Dauliából összejő.

OEDIPUS

És mennyi idő mult is már azóta el?

IOKASTÉ

Nem sokkal később jelentél meg te a trónt
elnyerni, mintsem városunkba jött a hír.

OEDIPUS

Óh jaj, Zeus, mily tettre szántál engemet?

IOKASTÉ

Mit vettél úgy szivedre ebből, Oedipus?

OEDIPUS

Ne kérdezz; inkább felelj erre: Láios
milyen korúnak s termetűnek látszhatott?

IOKASTÉ

Nagy volt, az első fehérség gyült homlokán,
alakja a tiédtől nem különböző.

OEDIPUS

Én nyomorult! magamat dobtam tán imént
rémes átkok poklába, és nem tudtam azt!

IOKASTÉ

Mit mondasz, úram? Nem merek rádnézni így...

OEDIPUS

Óh, félek, félek, mégse volt vak az a jós!
De még egy szót! hogy mindent jobban földerits.

IOKASTÉ

Csak kérdezz! Szavad borzalom: de felelek.

OEDIPUS

Kevés emberrel kelt-e utjára, vagy
sok fegyveres kiséretében, mint vezér?

IOKASTÉ

Öten voltak, mindössze; köztük aki hirt
hozott. Egyetlen szekér vitte Láiost.

OEDIPUS

Óh jaj, minden világos! És ki volt aki
hirt hozott, aki nektek mindent elbeszélt?

IOKASTÉ

Egy szolga. Több se menekült meg eleven.

OEDIPUS

És az itt szolgál házunk mellett máig is?

IOKASTÉ

Már nem. Mióta halni látta Láiost
s megérkezvén a trónon tégedet talált,
kezem megfogta, ugy könyörgött, küldjem őt
ki a mezőkre, gyapjas nyájaink közé,
hogy a várostól mennél távolabb legyen.
S kiküldtem; mert megérdemelt - amennyire
egy szolga érdemelhet - ennél többet is.

OEDIPUS

Van mód most rögtön visszahívni őt ide?

IOKASTÉ

Meg lehet tenni. De miért kivánod ezt?

OEDIPUS

Már félek, asszony, ígyis túlontúl sokat
mondtam: azért akarom előbb látni őt.

IOKASTÉ

Jó, jönni fog. De annyit addig is talán
érdemlek én is, tudni hogy mi bánt, uram?

OEDIPUS

Nem titkolom, ha már eddig jutottam - ily
hajszál-reményig! Kinek beszélnék, ha nem
neked, mikor e válságba sodort a sors?
Az én apám volt korinthosi Polybos,
anyám dórisi Meropé. A legkülönb
voltam én ott a polgárok közt, míg ez az
eset történt, mely méltán meglepett, de nem
volt, oly nagyon szivemre venni, semmi ok.

Valaki egyszer tivornyában, ittasan,
„cserélt gyereknek” mondott engem bor között.
Dühöm aznap visszatartottam, bár alig:
másnap elmentem, s megkérdeztem effelől
apámat és anyámat. Bennük nagy harag
gyült arra, kinek száján kiszaladt a szó.
És én örültem haraguknak, de azért
gyötört is ez, mert feltünő volt s híre szállt.
Titkon hát, hogy ne tudja apám és anyám,
Delphibe mentem; s Phoebus, bár nem méltatott
válaszra abban, amért jöttem, más gonoszt
jövendölt, más keserves, szörnyü dolgokat,
hogy anyámmal kell szerelembe esnem, és
e föld szinére türhetetlen fajt hozok
és hogy saját apámnak leszek gyilkosa.
Ezt hallva elfutottam, és azóta csak
a csillagok szerint mérem ki, merre van
Korinthos földje, hogy ne lássam a gonosz
jóslatnak rajtam teljesülni szégyenét.
S így bujdokolva eljutottam arra a
tájra, hol, mondod, meggyilkolták a királyt.
Halld most, asszony, az igazságot. Amikor
a hármas keresztúthoz értem közel, egy
fullajtár jött szemembe, és egy fiatal
csikóktól vont szekéren olyan férfi, mint
leírtad. Engem ostorossuk le akart
lökni az útról, s maga is az öreg úr.
Dühömben, aki megtaszított, a kocsist
verni kezdtem; amit meglátva az öreg
kileste, hogy a kocsi mellé lépek, és
kéthegyű fokosával fejtetőn ütött.
De aránytalan válaszban lett része, mert
én evvel a kezemmel rábunkóztam úgy,
hogy hintajából földre hömpölyült, hanyatt.
Aztán a többit öltem meg. - Ha ennek az
utasnak köze volna Láioshoz, óh!
ki nyomorultabb akkor még, mint én vagyok?
ki gyűlöltebb az égi istenek előtt?
kit nem fogadhat sem polgár, sem idegen
házába, még csak hozzá szólni sem szabad,
minden otthonból el kell űzni. S aki ezt
az átkot mérte rám, nem más volt, mint magam!
A halott ágyát meggyalázzák ölelő
karjaim, melyek megölték őt. Nem vagyok
gonosz? Nem mindenképpen szennyes? És ha el
kell innen futnom, nem szabad enyéimet
látnom s hazámba tennem lábamat, nehogy
anyám kedvese s apám gyilkosa legyek.
Nem jól itél-e, aki szerint valamely

démon kegyetlen műve lehet rajtam ez?
Ne lássam, óh ne lássam, égi istenek
szent Magassága! e napot, muljak ki a
mulandók világából, mintsem ily sötét
sors szégyenterhét kelljen vinnem vállamon!

KAR

Szorong a lélek bennünk is: de bízz, uram,
s míg majd a szemtanútól többet tudsz, remélj!

OEDIPUS

Ugyis már egy reményem maradt meg csupán:
még ezt az embert, ezt a pásztort várom én...

IOKASTÉ

S mit kívánsz tőle, hogyha majd megérkezik?

OEDIPUS

Megmondom. Ha ő minden pontban ugyanúgy
beszél, ahogy te, elkerültem rémemet.

IOKASTÉ

S mily pontot leltél szavaimban feltünőt?

OEDIPUS

Utonállók, igy mondtad, ölték volna meg
szerinte Láios királyt. Ha most is így
beszél, többesben: nem én voltam gyilkosa.
Hiszen egy embert többnek nézni nem lehet.
De ha magányos vándorról fog szólni csak,
nyilvánvaló, hogy minden szava rám zuhan.

IOKASTÉ

De értsd meg hát, határozottan így beszélt,
s nem lehet, hogy meghazudtolja most magát,
hisz hallotta az egész város, nemcsak én.
De ha első szavától el is térne tán,
mégsem derülhet pontosan ki Láios
sorsa hogy jóslat-tölte volt: hisz Loxias
ugy jósolt, hogy az én fiam öli meg őt
és ez szegény ugyan nem fogja már soha
megölni őt, mert maga előbb elveszett.
Azért bizony se erre, se amarra nem
tekintenék én többé jóslatok miatt.

OEDIPUS

És igazad van. Mégis küldj ki valakit
elhozni azt a pásztort. Ne mulaszd el ezt.

IOKASTÉ

Küldök azonnal. Menjünk palotánkba most.
Hisz mindent csak kedvedre s kedvedért teszek.

KAR

Óh vajha sorsom
lehetne, drága
köntösül viselni szavaim
s tetteim tisztaságát, mint a Törvény
szabja, amely
égi terek
mélyén fogant meg, és csupán Olympos
volt atyja, nem emberi
természetből született
meghalni, feledés soha nem
fekteti sírba őt.
Nagy erő van
benne, nem ismer
vénülést.

A gőg a zsarnok
ágya. A gőg, ha
felfuvódva dőrén eltelik
a *sokkal,* ami se helyes, se hasznos,
fölhatol a
legmagasabb
csúcsra, hogy szurdék kényszerekbe hulljon,
hol semmi kapaszkodó
láb nem segít. De a szent
alázat harcát városomért
védje az égi Kard!
Csak az istent
hívom ügyünkben
harcosul!

Azt aki gőgben él,
gőggel jártatja kezét és szavát,
nem fél a Jog istenétől,
az eget sem tiszteli,
kerítse kezébe a Végzet,
baljós kéjek ostora,
ha igazság nélkül használja hasznát,
tilos utakra tántorul
s bántani bátorúl a Bánthatatlant.

Ki hiheti,
hogy a bosszu nyilai
elkerüljék így a lelkét?
Hogyha íly gaz
büszkén élhet s boldogan,
mit ér ez a kórus?

Nem megyek én soha
tisztelni már a föld szent köldökét,
sem a bölcs phókisi jósdát,
sem a dús Olympiát,
ha mindez a kusza jóslat
rendbe nem világosúl.
Mindenható! ha igazán megillet
ez a név - nézz felénk, Zeus,
ne hagyjon így haláltalan hatalmad:
már sorvad a
jósigékben jó hitünk,
ami szent volt Láiosnak.
Nagy Apollo
dicsősége elborul:
már semmise lesz szent.

IOKASTÉ

Nagyjai országomnak! azt gondoltam, e
koszorukkal és tömjénfüstölőkkel az
istenek áldó oltárához járulok.
Dagadva veti-hányja Oedipus szivét
ezer aggálya; s a jövőt nem méri bölcs
ember nyugodt eszével a multak szerint:
sőt minden szó megejti, ha rémet beszél.
S mivel az én tanácsom rajta nem segít,
Phoebus, ki itt közel vagy, óh Farkaskirály,
hozzád jövök új áldozattal esdeni,
hogy hozz minden bajunkra szent föloldozást!
mert reszketünk mindnyájan, látva, hogy hajónk
kormányosát mily bús zavartság fogta el.

HÍRNÖK

Megtudhatnám-e, idegenek, tőletek,
Oedipus király palotája merre van?
Vagy mondjátok meg inkább, hol van ő maga?

KAR

Ez itt a háza, jövevény, s ő benne most;
gyermekeinek anyja e királyi nő.

HÍRNÖK

Legyen hát boldog, s éljen mindig boldogok
között, ha teljes-jogszerinti hitvese.

IOKASTÉ

Te is légy boldog, idegen! Szives szavad
érdemli a viszonzást. Szólj hát, mit kívánsz,
miért jössz? Vagy milyen hirt hoztál minekünk?

HÍRNÖK

Jó hirt házadnak és férjednek, asszonyom.

IOKASTÉ

Mi az a jó hir? És kitől a megbizás?

HÍRNÖK

Korinthosból. S szavaimon te jóllehet
örülni is fogsz: hogyne? - de busúlni is.

IOKASTÉ

Halljam hát: hogy tehetnek ily kettős hatást?

HÍRNÖK

Királlyá fogják választani Oedipust
a *földszoros* lakói is: ez ott a hir.

IOKASTÉ

Hogyan? Már nincs kormányon öreg Polybos?

HÍRNÖK

Nem: mivel már a halál tartja sírban őt.

IOKASTÉ

Mit szólsz? Oedipus apja meghalt? Igaz ez?

HÍRNÖK

Ha nem mondok igazat, haljak meg magam.

IOKASTÉ

Te lány, szaladj, ahogy csak tudsz, vidd hírül a
királynak ezt! Óh istenek jóslatai,
hol vagytok? Ez az ember volt, kit Oedipus
került, hogy meg ne ölje: és most lám, szegényt
megölte, nem ám Oedipus, hanem a sors!

OEDIPUS

Drága Iokastém, édes asszonyom, miért
hivattál ki a palotából engemet?

IOKASTÉ

Hallgasd meg ezt az embert, s lásd magad, mi lett
az istenek szentséges jóslataiból?

OEDIPUS

Ki ez az ember, s mit tud nékem mondani?

IOKASTÉ

Korinthosból jött, avval a hirrel, hogy agg
atyád, Polybos, meghalt, és többé nem él.

OEDIPUS

Mit mondasz, hirnök? Hadd hallom magadtól ezt.

HÍRNÖK

Ha már erről kell legelőször szólanom:
tudd meg, hogy ő valóban elhalálozott.

OEDIPUS

Beteg volt? Vagy valaki cselt vetett neki?

HÍRNÖK

Elaggott testet kis betegség is ledönt.

OEDIPUS

Ugy látszik hát, betegség ölte meg szegényt?

HÍRNÖK

És az, hogy hosszú éveket mért élete.

OEDIPUS

Aj, haj! mit ér hát, asszony megkérdezni még
a jós Pythó oltárát, és a madarak
légben rikoltó hangját? Hisz szerintük én
lennék apám gyilkosa; pedig ő a föld
alatt pihen már, íme! én meg itt vagyok
s kardhoz se nyultam - hacsak az nem ölte meg,
hogy reám vágyott: s igy lettem halála én.
Ő sírban már, s magával vitte e bolond
semmirevaló jóslatoknak hitelét.

IOKASTÉ

Nem mondtam én meg régen és előre ezt?

OEDIPUS

Mondtad; de engem megzavart a félelem.

IOKASTÉ

Ne adj hát semmit ilyenekre ezután.

OEDIPUS

S *anyám ágyától* ne borzadjak? Lehet ez?

IOKASTÉ

Mit borzadozzon, féljen, aki puszta sors
rabja s előre semmit sem lát biztosan?
Legjobb vaktában élni csak, ahogy ki tud.
Te se remegj, hogy anyád szeretője légy.
Álmaiban már sok ember szeretkezett
saját anyjával. Aki ilyet nem nagyon
vesz szívre: csak az tűri könnyen életét.

OEDIPUS

Mindezeket jól mondtad volna, ha anyám
sem élne már! De ő még él, s a rettegés
nem hagyhat el, akármily szépen is beszélj.

IOKASTÉ

Apád halála mégis nagy könnyebbülés.

OEDIPUS

Igaz: de még súlyos rém anyám élete.

HÍRNÖK

Mily anya az, hogy tőle igy remegsz, király?

OEDIPUS

Meropé, öreg! akivel Polybos élt.

HÍRNÖK

S mi benne az, mi ilyen rettegésbe ejt?

OEDIPUS

Egy rém jóslat az istentől, óh jövevény!

HÍRNÖK

Elmondhatod? Vagy másnak tudni nem szabad?

OEDIPUS

Sőt inkább. Azt jósolta egyszer Loxias,
hogy anyámmal kell majdan szeretkeznem, és
apám vérét saját kezemmel ontanom.
Ezért is hagytam magam mögött messzire
Korinthost: és szerencsém volt ez - óh pedig
nincs édesebb, mint a szülők tekintete.

HÍRNÖK

És ettől félve vagy hazátlan máig is?

OEDIPUS

Nem akarok apámnak lenni gyilkosa.

HÍRNÖK

Hát mért ne oldjalak föl én e rettegés
alól, hisz jó szándékkal jöttem, óh király?

OEDIPUS

Méltómód hozzád hálás is lennék ezért.

HÍRNÖK

Hisz avval is jöttem főképpen, hogy, ha majd
hazajössz, csöppen tőled nékem valami.

OEDIPUS

Sohse megyek én szüleimmel együvé!

HÍRNÖK

Látszik, hogy nem tudod, mit cselekszel fiam.

OEDIPUS

Hogy érted ezt, öreg? Az istenekre! szólj.

HÍRNÖK

Ha csak ez gátol abban, hogy még hazatérj -

OEDIPUS

Félek hogy ott utolér Phoebus igaza.

HÍRNÖK

S hogy átok szennye ég rád szüleid miatt?

OEDIPUS

Attól, öreg, örökké attól rettegek.

HÍRNÖK

Tudod-e hát, hogy minden ok nélkül remegsz?

OEDIPUS

Hogy, ok nélkül? Hisz csak szülők a szüleim!

HÍRNÖK

De Polyboshoz nincsen vér szerint közöd.

OEDIPUS

Mit szólsz? Nem vagyok édes fia hát neki?

HÍRNÖK

Csak épenúgy, nem jobban, mint akár nekem.

OEDIPUS

Apám nem jobban apám, mint aki nem az?

HÍRNÖK

Polybos sem volt apád, én se vagyok az.

OEDIPUS

Mért hívott hát fiának akkor engemet?

HÍRNÖK

Mert, tudd meg, ajándékba kezemből kapott.

OEDIPUS

S ha mástól kapott, mért szeretett annyira?

HÍRNÖK

Mivel magának sohasem volt gyermeke.

OEDIPUS

S te úgy *vettél,* vagy találtál, hogy neki adj?

HÍRNÖK

Kithaeron erdős völgyei közt leltelek.

OEDIPUS

S mi célból jársz te ilyen vad vidékeken?

HÍRNÖK

Mert én őriztem ott a hegyi nyájakat.

OEDIPUS

Pásztor voltál hát? aki bérbe kódorog.

HÍRNÖK

De megmentőd is, fiam, kinjaid között.

OEDIPUS

S micsoda kínok közt találtál engemet?

HÍRNÖK

Lábad csuklói megmondhatják néked azt.

OEDIPUS

Óh jaj miért említed régi bajomat?

HÍRNÖK

Én oldtam meg átfűzött bokád kötelét.

OEDIPUS

Jaj szörnyü szégyen! Ilyen pólyám volt nekem!

HÍRNÖK

És erről kaptad *Dagadtlábu* nevedet!

OEDIPUS

S anyám vagy apám tette ezt velem? beszélj!

HÍRNÖK

Azt jobban tudja az akitől kaptalak.

OEDIPUS

Hát nem magad találtál? Más adott neked?

HÍRNÖK

Nem... Egy másik pásztortól vettelek csak át.

OEDIPUS

Ki volt az? Nem tudnád-e megnevezni őt?

HÍRNÖK

A Láios házanépéhez tartozott.

OEDIPUS

Aki e földnek volt királya azelőtt?

HÍRNÖK

Igen, ugyanaz: annak volt ő pásztora.

OEDIPUS

És él még ez az ember, hogy láthassam őt?

HÍRNÖK

Ti idevalók, jobban tudhatjátok ezt.

OEDIPUS

Ti, kik itt álltok, ráismer-e köztetek
valaki a pásztorra kiről ez beszél,
hallott-e róla itt vagy künn a földeken?
Szóljatok! Mindennek ki kell derülni most.

KAR

Ugy hiszem, senki más az, mint kit ép előbb
kivántál ide a mezőkről: ezt csak a
királynő tudná igazán megmondani.

OEDIPUS

Iokasté tudsz-e róla, hogy kit az imént
hivattunk s kiről szólt a hirnök, egy személy?

IOKASTÉ

Mi az? Kiről szólt? Mit törődsz te vele? Jobb
ne is végy számba ilyen üres fecsegést.

OEDIPUS

Szó sem lehet, hogy ily nyomokra jutva már
föl ne derítsem származásom titkait.

IOKASTÉ

Az istenekre, hogyha kedves életed
ezt ne kutassad! - Elég kín ez *énnekem*!

OEDIPUS

Ne félj! Legyek bár dédanyámig vér szerint
háromszoros rabszolga: *rád* nem szégyen az!

IOKASTÉ

Mégis: fogadj szót, kérlek, ne kutass tovább!

OEDIPUS

Hogy fogadjak szót? Nékem látni s tudni kell.

IOKASTÉ

Én jót mondok... Én a legjobbat akarom...

OEDIPUS

Már ez a *jó* régóta gyötri telkemet.

IOKASTÉ

Boldogtalan, bár sohse tudnád meg ki vagy!

OEDIPUS

Menjen valaki, hozza a pásztort elém! -
S csak védje rangos családját a női gőg.

IOKASTÉ

Jaj szerencsétlen! ez az egyetlen neved:
csak így hívhatlak, soha máshogy ezután.

KAR

Miért rohant el a királynő, Oedipus,
ilyen vad fájdalommal? Félek, ebből a
különös némaságból nagy baj tör ki még.

OEDIPUS

Jöjjön, aminek jönni kell! Meg akarom
ismerni származásomat, ha koldus is!
Iokasté tán, mert minden asszony nagyranéz,
szégyellni fogja alacsony családomat.
De én a Sors fiának vallom magamat,
ki minden jót ad és pirulni nem fogok.
Az én anyám a Sors volt, és testvéreim
a hónapok, akikkel nőttem s fogytam én.
Az vagyok, aki vagyok. Ugyse lehetek
más: mért féljek hát fölfödözni, ki vagyok?

KAR

Már a jövőt
látom én és Olymposra jósolom:
Újra se tellik a hold még, óh Kithaeron
völgye s téged fogunk énekelni,
mert a te gyermeked
Oedipus király,
anyja és dajkája voltál:

tánccal ünneplünk, ki országunk fejedelme
iránt jó voltál, nyájas voltál;

Jó orvos, Apolló
ünnepünkre
adj áldást!

Nimfaleány
szült, óh melyik halhatatlan tündér szült?
Kedvese a csucsokon bolyongó Pánnak,
vagy Apolló volt az ölelője?
Vad hegyi réteken
ő is ott tanyáz.
Tán a kyllénéi isten,
vagy tán Bacchus volt apád a fényszemü erdei
lányok közt a legszebbiktől,

akikkel örökké
együtt játszik,
együtt jár.

OEDIPUS

Ahogy én nézem, öregek - habár soha
nem láttam őt - az a pásztor jön, ugy hiszem,
akit oly rég kerestünk; mert agg élete
e hirnök életével egykorú lehet,
s azokban, akik vezetik, fölismerem
szolgáimat. De jobban tudhatjátok ezt,
mint én: nektek bizonnyal régről ismerős.

KAR

Csakugyan ismerős is, mert ha valaki,
ő az: a Láios hüséges pásztora.

OEDIPUS

Te szólj először, korinthosi idegen:
erről beszéltél?

HÍRNÖK

Erről, akit jönni látsz.

OEDIPUS

Hé, öreg, jer hát, nézz szemembe és felelj
kérdéseimre. Láiost szolgáltad-é?

PÁSZTOR

Nála születtem; vásált szolga nem vagyok.

OEDIPUS

S mi volt a munkád, milyen volt az életed?

PÁSZTOR

Nyája mellett bolygtam le éveim javát.

OEDIPUS

S melyik vidéken volt karámod többnyire?

PÁSZTOR

Kithaeron bércén tanyáztam, vagy akkörül.

OEDIPUS

Hát ezt az embert láttad-e valaha ott?

PÁSZTOR

Mit csinált ott ez? Vagy hát kiről is beszélsz?

OEDIPUS

Itt - aki itt áll. Volt-e dolgod már vele?

PÁSZTOR

Nem: ahogy hamarjába visszagondolok.

HÍRNÖK

Nem is lehet csodálni ezt, király. De én
tisztán eszébe juttatom. Mert arra még
tudom, emlékszik, hogy Kithaeron oldalán
hogy volt, mikor, két nyájjal ő, és eggyel én,
szomszédban kóborogtunk három éven át
tavasztól őszig hat-hat hosszú hónapot?
s a tél jöttével én saját tanyám felé,
ő Láios aklába hajtá nyájait.
Úgy volt-e minden, ahogy mondom, vagy nem ugy?

PÁSZTOR

Igazat mondasz, noha bizony rég esett.

HÍRNÖK

Most emlékezz rá, nékem ott egy kisfiut
adtál, hogy fölneveljem, mint a magamét.

PÁSZTOR

Mit akarsz evvel? Miért kérded tőlem ezt?

HÍRNÖK

Itt áll, barátom, ez volt az a kisfiu.

PÁSZTOR

Vesztedre indulsz? Nem hallgatsz el iziben?

OEDIPUS

Lassan, öreg, mit bántod őt? Hiszen a te
beszéded inkább érdemelne korholást.

PÁSZTOR

De, kegyelmes királyom, mit vétettem én?

OEDIPUS

Mért nem szólsz a kisfiuról, ha kérdenek?

PÁSZTOR

Nem tud ez semmit, csak beszél! Mit ér vele?

OEDIPUS

Ha jószántodból nem felelsz, majd sirva szólsz!

PÁSZTOR

Az istenekre! vén ember vagyok: ne bánts!

OEDIPUS

Hamar valaki kösse hátra a kezét!

PÁSZTOR

Óh jaj, miért? Mit kívánsz tőlem hallani?

OEDIPUS

Te adtad ennek a fiut, kiről beszél?

PÁSZTOR

Én adtam. Bár meghaltam volna aznapon.

OEDIPUS

Ma fogsz meghalni, ha nem vallasz igazat!

PÁSZTOR

Jaj, ha vallok, még biztosabban meghalok.

OEDIPUS

Ez az ember, ugy látszik, kibuvót keres.

PÁSZTOR

Nem én, hisz mondom: tőlem kapta a fiut.

OEDIPUS

S te hol vetted? Másé volt, vagy a magadé?

PÁSZTOR

Nem az enyém - én is kaptam valakitől.

OEDIPUS

A városból? Ki volt az? S mily ház gyermeke?

PÁSZTOR

A nagy égre! ne kérdezz többet, óh király!

OEDIPUS

Meghalsz, ha még másodszor kell ezt kérdenem.

PÁSZTOR

A Láios házából volt a kisfiu.

OEDIPUS

Szolgaporonty? Vagy rokonságából való?

PÁSZTOR

Jaj, jaj! most kell a szörnyüséget mondani!

OEDIPUS

S nekem hallani! Mindegy: meg kell hallanom.

PÁSZTOR

Azt mondták, hogy saját fia: de hogy van ez,
csak a királynő mondhatná meg odabenn.

OEDIPUS

Tán a fiut ő adta néked?

PÁSZTOR

Ő, király!

OEDIPUS

S mit kívánt tőled?

PÁSZTOR

Hogy veszítsem el szegényt.

OEDIPUS

A saját anyja! Szörnyü!

PÁSZTOR

Baljóslat miatt.

OEDIPUS

Mi volt az?

PÁSZTOR

Hogy meg fogja ölni szüleit.

OEDIPUS

És miért adtad ennek az öregnek át?

PÁSZTOR

Megszántam, és azt hittem, ő majd elviszi
idegen földre, ahol ő lakik... De csak
nagyobb bajra mentette meg. Ha te vagy az,
Ha te vagy az,
mint ettől hallom: szörnyüségre szült a sors.

OEDIPUS

Óh jaj, jaj! Minden tisztán napvilágra jő.
Óh napvilág! ma utoljára látlak én.
Ott születtem, hol nem kellett; azt vettem el,
kit nem lehet; s megöltem, akit nem szabad!

KAR

Jaj, emberek! emberek!
Milyen semmibe veszlek én
múló életetekkel!
Kinek lehet itt nagyobb
boldogsága a földön, mint
amit adhat a látszat, mely
látszik, s látszva enyészik?
Gyász példád van előttem, gyász
sorsod démona, Oedipus!
és boldognak az ég alatt
senkit se dicsérek.

Fölhágtál az orom felé,
ijjad célba feszült a dús
boldogságot elérted!
Ég adta, lebirtad a
horgaskörmü dalos leányt;

vészben szomoru városunk
élén mint torony álltál!
És azóta te vagy király
országunkban, a legnagyobb
tisztesség a tiéd, a nagy
Thébában uralkodsz.

De most tenálad
nyomorultabb ki van?
Ki él jobban a vad
Végzettel egy
fedél alatt? óh változás!
Óh jaj!
Oedipus dicső feje!
Ugyanaz a rév
nyilt meg, ugyanegy
asszony öle nyilt
apának és fiunak!
Jaj nyomorult, hogy türhetett
eddig is ős hazád röge?
Apai föld
hogy viselt a hátán?

Nyomodba ért a
mindent látó Idő,
törvényt tart a sötét
szerelmeken
a szülött és szülő között.
Óh jaj!
Láios szegény fia!
Bár ne láttalak
volna sohase!
Hangosan sirok:
Senkiért se sírtam így,
mint ma teérted, mert te adtad
vissza belém a lelket hajdan
s bús szemeink
álmát is visszahoztad.

HÍRMONDÓ

Óh városunknak mindig tisztelt nagyjai:
mit kell most hallanotok, mit kell látnotok,
mily fájdalmat kell éreznetek, hogyha még
előttetek Labdakos ősi háza szent!
Mert sem az Ister, sem a Phásis árjai
nem moshatják tisztára ezt a házat, oly
iszonyt rejt, s tár elétek majd, nem kényszerü,
hanem önkénytes fátumot: de nincs csapás
szörnyübb, mint amit ember önmagára mér.

KAR

Amit eddig tudunk már, semmi borzalom
nem hiányzik abból se: mit mondhatsz te még?

HÍRMONDÓ

A felséges Iokasté meghalt! Ennyi az,
mit első szóval mondhatok, hogy rögtön értsd.

KAR

Óh szerencsétlen asszony! és mi ölte meg?

HÍRMONDÓ

Maga magát. De ami legkeservesebb,
nem tudhatod: csak aki látta, tudja azt.
Mégis, ahogy emlékem egyre festi még,
hallgasd meg a szegénynek szenvedéseit.
Mint bánatától megzavart, rohant a nagy
csarnokon át, be egyenest a hitvesi
ágyhoz, tizujjal tépve bomlott fürteit.
Mihelyt beért, magára csapta ajtaját,
a rég halottat kiáltozva, Láiost,
régi szerelmét, és a baljós foganást,
amely megölte, őtmagát pedig saját
fiára hagyta, annak szülni szörnyü fajt.
Ágyát is, melyben szülte, kétszer átkozott,
férjétől férjét, s gyermekétől gyermekét.
Hogy azután mi módon halt meg, nem tudom:
mert Oedipus üvöltve tört be s igy nem is
láttuk többé királynénk vergődéseit,
csak őt bámultuk, hogy rohan föl és alá.
Rohant és tőlünk kardot kért, majd asszonyát
kérdezte, ki nem asszonya volt, mert neki
s gyermekeinek egyformán az anyja volt.
Addig őrjöngött, mignem hozzá vitte egy
isten - mert *ember* nem vezette senki ott.
Szörnyet hördülve mintegy titkos jel nyomán
ment a szárnyas ajtónak, kiemelte azt
sarkaiból, és a szobába beesett.
S megláttuk a királynőt. Ott függött szegény,
nyaka körül egy kötél hurka. Ahogy őt
észrevette, rettentőt jajdult a király,
ugy oldta meg a hurkot. És mikor a holt
földön hevert, iszonyu látvány várt reánk.
Mert letépvén az aranyból vert kapcsokat,
melyek fölfogták a királynő köntösét,
fölkapta s szeme golyójába szurta, igy
kiáltva: „Nem láttátok, miben éltem én,
nem láttátok, mily rémségeket tettem én,

ne lássátok most, kiket oly jó látnotok
s kiket legjobb lett volna sohse látnotok!”
Igy nyögve és pilláit fölemelve szurt
és ujra szurt. Vérrel festette arcait
kifolyt szemének vére, és nem csöppeket
csurgatott rajta végig: zápor volt a vér
az ő arcán, fekete zápor és vihar.
Óh szörnyűség! ketten okoztak ott halált,
férfi és asszony, s ketten szenvedtek halált.
Máig igaz szó volt s régi szó e ház
felől, hogy „áldott”; mától fogva rajta már
halál, jaj, átok, szégyen, és a szomoru
szavak más szennye - egy sincs ami nem tapad.

KAR

S hogy csöndesült meg kínja? Hogy van most szegény?

HÍRMONDÓ

Most azt kiáltja, nyissanak kaput, hogy a
thébai népnek megmutassák azt aki
apját megölte, s anyját - el se mondhatom!
Most önmagát száműzi, többé nem marad
házában, - mint kit maga-szabta átka sujt.
De támaszra és vezetőre van neki
szüksége - máskép hogy viselje el baját?
Mindjárt te is meglátod. Nyilnak a kapu
zárai már: és oly jelenet jő eléd,
mely ellenségben is szánalmat keltene.

KAR

Óh emberi szem bús réme! Kinok
kinja! Soha még nagyobb kinokat
nem láttam én. Milyen őrület
szállt meg, nyomorult? Mely isten ugort
rá legnehezebb ugrásaival
bús végzetverte fejedre?
Ajjaj, te szegény! Még látni se jó
téged! Pedig én mennyit akarnék
kérdeni tőled, tudni felőled!
de borzalom fog előled.

OEDIPUS

Ajjaj, ajjaj, boldogtalan én!
Hol járok a földön? Merre száll,
kikhez jut el ajakamról a hang?
Óh jaj, sorsom, mire vittél?

KAR

Még sohse látott, sohse hallott bajba vitt.

OEDIPUS

Óh vak homály
ködje, szememre borult örök éjszaka,
névtelen, reménytelen,
végtelen!
Jaj! Jaj!
S még egyszer jaj! jaj! Sebeim fulánkja és
sorsom emléke együtt rontanak reám.

KAR

Nem is csoda, ha annyi bajaid között
kétszer nyögöd és kétszer érzed kínodat.

OEDIPUS

Baráti szív,
csak te maradsz ma is oldalamon: hiven
ápolod szegény vakot:
gondozod.
Ugy, ugy!
Tudom, hogy itt vagy, tisztán hallom hangodat
s megismerem, habár sötétben járok én.

KAR

Óh szörnyű tett! Hogy bírtad igy kioltani
szemed fényét? Mely isten izgatott reá?

OEDIPUS

Apolló, ki más,
Apolló adott
száz bajomnak ily
végső teljesedést.
De nem más szúrta ki szemem, csak én, csak én magam.
Mit ért a szem nekem,
ha látva sem láthattam volna semmi jót?

KAR

Biz ahogy mondod, úgy igaz.

OEDIPUS

Mi még amit
láthatok,
hallhatok, szerethetek,
mi öröm érhet még, barátaim?

Óh vezessetek el messzire, földetek
bús fertőzetét, messzire, híveim,
átkos életemet. Nincsen nálam akit
jobban gyűlöl az ég.

KAR

Boldogtalan! mert lelked époly szörnyü, mint
a sorsod. Bár ne tudnék rólad semmit én!

OEDIPUS

Átkozott aki
megoldotta zord
bérci réten csöpp
lábaim kötelét
és megmentette életem: nincs benne köszönet!
Ha akkor meghalok,
magamnak sem, nektek sem lennék ily teher.

KAR

Én is azt jobbnak tartanám.

OEDIPUS

Sem agg apám
gyilkosa
nem lehetnék akkor én,
sem annak férje, ki világra szült.
Most istentelen és bűn fia, az vagyok,
mocskosan szüleim ágyán osztakozó.
Hogyha a rossznál van valami rosszabb még:
nékem adta a sors.

KAR

Nem tudom, hogy helyesleném bús tettedet:
jobb volna tán nem élned, mint hogy vakon élj.

OEDIPUS

Ne mondd hogy nem legjobban tettem azt amit
tettem, és ne adj nékem ily tanácsokat!
Mert nem tudom, ha látnék, hogy néznék apám
szemébe majd, ha alvilágba szállok én,
se szegény anyáméba, mivel ellenük
olyan bünt tettem, amilyenre nincs biró!
Vagy azokat kivánjam látni még, akik
úgy lettek, ahogy lettek, gyermekeimet?
Óh nem, az én szememnek már nem kellenek
sem ők, sem ez a város, sem a bástya, sem

az istenek szobrai, melyektől magam,
ki egymagam voltam Thébában legkülömb,
tiltottam el magamat, és mindenkinek
meghagytam, hogy lökjék ki házukból a gazt,
kit a Láios vére bélyegez, s az ég.
És nektek is még hogy lehetne szégyenem
nyilt tudatával nézni szemetek közé?
Sehogyse. Sőt ha hallás forrásának is
volna zsilipje, nem haboznék percre sem
oly teljesen elzárni gyászos testemet,
hogy se ne lássak, se ne halljak. Édes a
lelket a szenvedéstől messze tartani.
Óh jaj, Kithaeron, mért fogadtál lombjaid
közé? Mért nem öltél meg rögtön? hogy soha
ne tudta volna senki származásomat.
Óh Polybos, Korinthos és te őseim
vélt palotája, mért tápláltál engemet?
szép bőr alatt csufságok gennye voltam én!
s most látszik már, hogy gazok közül nőtt a gaz.
Óh hármas ösvény, tölgyeserdő, sürü völgy
s te szurdék, ahol összejő a három út,
kik fölittátok ujjaimról csorduló
vérét apámnak: emlékeztek, köztetek
mit tettem én? S még idejőve azután
mit tettem *itt*?! Óh szerelem, óh szerelem!
mely szültél engem, s megszült magvadat megint
méhedbe fogva vetettél világra szörny
testvér-apát, apával-testvér gyermeket,
fiával feleség-anyát; és ami csak
lehet emberi kötelékben borzalom!
De szólni sem szép arról amit tenni rút:
az istenekre, rejtsetek hát engem el
messzire innen, öljetek meg, dobjatok
tengerbe, hogy ne lássatok többé soha!
Tegyétek meg, ne átalljátok átkozott
testemhez nyulni: nincs ok félni, mert amit
szenvedek én, el nem viselné úgyse más!

KAR

Kivánságodban cselekedni és okos
tanácsot adni épen jókor jő Kreon,
helyedben városunk egyetlen őre már.

OEDIPUS

Óh jaj, milyen szavakkal szólítsam meg őt?
mit várhatok jogossan tőle? - mert imént
igazságtalan voltam hozzá és gonosz.

KREON

Nem jöttem gúnyolódni rajtad én, se mult
sérelmeket szemedre hányni, Oedipus.
De ha nem néztek emberekre, emberek,
tekintsétek legalább a nagy Hélios
mindent dajkáló lángját, és ne hagyjatok
nyilt téren ilyen átkozottat, kit se föld,
sem égi zápor, sem a napfény nem tür el.
Vezessétek rögtön a palotába őt:
mert nem való, hogy más valaki, mint rokon,
lássa és hallja rokonának kínjait!

OEDIPUS

Az égre, már ha reményemen fellül ily
jó vagy irántam, aki legrosszabb vagyok:
hallgass rám, kérlek: érted és nem magamért!

KREON

Mily kivánságot unszolsz teljesítenem?

OEDIPUS

Vess engem e városból messze mielőbb,
vad földre, hogy ne halljam emberek szavát!

KREON

Megtenném, hidd el; csakhogy legelőször az
istentől kell itt megkérdezni, mit tegyünk?

OEDIPUS

De hisz ő már világos szóval veszni szánt
engem, mint apagyilkost és szentségtelent.

KREON

Mondott ilyesmit. Mégis, ahogy most vagyunk,
jobb isteni tanácsát ujra kérdeni.

OEDIPUS

S ily nyomorultért kérdenétek szent szavát?

KREON

Legalább a szent szóban te is bízni fogsz.

OEDIPUS

Benned is bizom, s bizalommal fordulok
hozzád: temesd el illőn aki odabenn
maradt: meg is kell tenned ezt testvéredért.

De ezt az ősi várost arra ne itéld,
hogy átkommal lakója legyek eleven:
hadd lakjam a hegyek közt, ahol áll hires
Kithaeronom, amellyet apám és anyám
még életemben választottak síromúl,
és haljak úgy, ahogy ők gondolták el azt!
Bár jól tudom, betegség vagy más ily halál
nem ölhet meg: hisz nem kerültem volna el
hajdan sem azt, ha nem rosszabbra szán a sors.
De menjen már, amerre indult, végzetem!
Fiúgyermekeimmel szinte ne törődj
sokat, Kreon! hisz férfiak, s akárhová
vetődjenek, nem lesz hiányban életük.
De van két szegény leánykám, kiknek soha
nem teritettek eddig asztalt nélkülem,
soha külön; s ha volt királyi jó falat
ajkam számára, abból nékik is jutott:
vedd őket gondjaidba, s engedd meg nekem
könnyek között utolszor átölelni még!
Ne késsél,
nemes király: ölelve őket az hiszem,
époly enyémek, mint mikor még láttam is.
Az égre!
mit is beszélek? Hisz már két kis édesem
sirását hallom! Óh hát megsajnált Kreon,
kiküldte hozzám drága gyermekeimet!
Kiküldte!

KREON

Igen, én gondoskodtam erről. Mindig úgy
szeretted őket: tudtam, örömödre lesz.

OEDIPUS

Légy boldog hát, és legyen fáradságodért
az istenség jobb őriződ, mint volt nekem!
Kislányaim, hol vagytok? Jertek ide, hogy
elérjenek testvéri kezeim, e bús
kezek, melyek tették, hogy így kell látnotok
szegény apátok egykor oly fényes szemét!
Óh jaj, nem-látva és nem-tudva lettem én
apátok attól, aki szült rég engem is!
S ha nézni többé nincsen szemem, legalább
siratlak, elgondolva, milyen keserű
élet vár rátok künn az emberek között.
Mily ünnepség, micsoda összejövetel
lehet a nép közt immár, ahonnan ti nem
sirva jöttök majd vissza, mulatság helyett?
És ha eladó-sorba fogtok jutni még,

ki lesz aki vállalja, szegény gyermekek,
azt a sok szégyent s átkot, ami szüleim
s szüleitek miatt titeket érni fog?
Mert mily átok hiányzik itt? Apátok az
apját megölte, anyját meggyalázta, és
abból a földből fakasztott föl titeket,
ahonnan egykor önnön élete fakadt.
Ez mind nektek lesz szégyen. S ki vesz nőül így?
Senki, szegények, senki! Szinte bizonyos:
szüzen fogtok fonnyadni majd és szárazon.
S te óh Menoikeus fia, ki egyedül
maradsz most atyjuk - mert mi kiktől életet
kaptak, meghaltunk mindaketten - el ne hagyd
rokonaid szegényen, bolygva, férjtelen,
ne tedd enyémmel egyenlővé sorsukat!
Könyörülj rajtuk! Lásd, ily ifjan semmijük
nincs már, csak ami tőled juthat még nekik.
Igérd meg, nyujts kezet rá, óh nemes rokon!
Tinektek sok tanácsot adhatnék, szegény
gyermekeim, ha értenétek; így csak azt
kivánom: bárhová vet a sors élni: jobb
sors legyen az, jobb élet, mint apátoké!

KREON

Már elég a könnyek árja: menj a házba vissza most!

OEDIPUS

Menni kell, bár válni kínos.

KREON

Mindennek van ideje.

OEDIPUS

És tudod, mivel megyek?

KREON

Mondd! Majd ha hallom, megtudom.

OEDIPUS

Avval hogy más földre küldesz.

KREON

Istené a számüzés.

OEDIPUS

Minden isten gyűlöl engem.

KREON

Akkor vágyad teljesül.

OEDIPUS

Gondolod?

KREON

Én sohse mondom azt, amit nem gondolok.

OEDIPUS

Hát vezess már messze, messze!

KREON

Jöjj, ereszd el lányaid!

OEDIPUS

Óh ne vedd el tőlem őket!

KREON

Mindent bírni ne akarj:
ami eddig a tiéd volt, nem kisér már sírodig.

OEDIPUS

Nézzetek rám: Théba népe, itt a híres Oedipus,
ki a Nagy Talányt megoldta, leghatalmasabb király,
minden polgár írigy szemmel leste boldogságomat:
s nézzetek, mily rettentő sors hullámába hulltam én!
Senki hát halandó embert, ki e földön várja még
végső napját, ne nevezzen boldognak, mig élete
kikötőjét el nem érte bánat nélkül, biztosan.

OEDIPUS KOLONOSBAN

A DRÁMA SZEMÉLYEI

OEDIPUS
ANTIGONÉ
IDEGEN
ATTIKAI AGGOK KARA
ISMÉNÉ
THÉSEUS
KREON
POLYNEIKÉS
HÍRNÖK

OEDIPUS

Vak aggastyánnak lánya, mondd, Antigoné,
mely tájra értünk, milyen nép várossa ez?
Ki fogja ma fogadni szegény bujdosó
Oedipust fukar adomány morzsáival?
Keveset kérek, s kevésnél is kevesebb,
amit kapok, de ennyi ép elég nekem,
mert megtanitott türni a sok szenvedés,
az átélt hosszu évek és a büszke sziv.
De nézz szét, lányom, s pihenőhelyet ha látsz
itt a nyilt uton vagy egy szent liget hüsén,
állits meg és ültess le. Meg kell tudni már,
hol vagyunk? Mert idegenek vagyunk mi itt,
s csak a bennlakók mondhatják meg mit tegyünk.

ANTIGONÉ

Apám, te szegény Oedipus, utunk előtt
nagy tornyok állnak, úgy látom, városkapuk,
s ez itt bizonnyal szent hely. Telenőtte dus
borostyán, szőllő és olajfa. Lombja közt
sürün rebbenő csalogány zengedezik.
Hajtsd itt az érdes kőülésre tagjaid.
Korodhoz képest, amit tettél, jó nagy út.

OEDIPUS

Ültess le hát és gyámolítsd szegény vakot.

ANTIGONÉ

Értek én ahhoz. Megtanított az idő.

OEDIPUS

S meg tudod-e mondani, hol álltunk meg így?

ANTIGONÉ

Athént tudom, de pontosabban nem tudom.

OEDIPUS

Valóban, minden utas Athénről beszélt.

ANTIGONÉ

Menjek kérdezősködni tán, milyen hely ez?

OEDIPUS

Menj, gyermekem, ha ugyan lakható vidék.

ANTIGONÉ

Lakják. De nem kell messze menni. Ott jön egy
ember felénk. Úgy látom, éppen erre tart.

OEDIPUS

Erre tart? És gyorsan jön-e? Közelg-e már?

ANTIGONÉ

Sőt itt is van már. Úgyhogy amit mondani
jónak látsz hozzá, mondjad, mert előtted áll.

OEDIPUS

Óh idegen, mert hallom e lánytól, aki
kettőnk helyett lát, hogy felénk jössz, épp nagyon
jókor, hogy megmondd nékünk, amit nem tudunk -

IDEGEN

Ne szólj tovább, míg el nem hagytad e helyet:
oly földön állsz, melyet taposni nem szabad.

OEDIPUS

S micsoda föld ez? Melyik isten birtoka?

IDEGEN

Ez szűz még, és nem lakják, mert úrnői a
szörny istennők, a Föld és Éj leányai.

OEDIPUS

S minő szent névvel kérhetném kegyelmüket?

IDEGEN

Mindentlátó Eumenidáknak mondja e
táj népe őket: másutt más név járatos.

OEDIPUS

Fogadják hát az esdeklőt irgalmasan:
mert én e helyről többet el nem távozom.

IDEGEN

Mi az? Mit mondasz?

OEDIPUS

Így rendelte végzetem.

IDEGEN

Kitiltani nem merlek, míg hírt nem viszek
a városba, és utasítást nem kapok...

OEDIPUS

Az istenekre, idegen, ne vesd meg a
bujdosót, és ha hozzád fordul, válaszolj!

IDEGEN

Kérdezz! Éntőlem nem fog érni megvetés.

OEDIPUS

Mondd hát, hová jutottunk, s mi e táj neve?

IDEGEN

Hallgass rám, s megtudsz mindent, amit én tudok.
Itt ez az egész környék szent, mert védi a
dicső Poseidon és a tűz-hozó titán,
Prométheus. A föld, melyet tiporsz, ahogy
hivják, a „tartomány érctalpú küszöbe”,
Athén bástyája; s köröskörül a mezők
kérkedve vallják ős fejedelmüknek a
lovas Kolónost: annak hordja egy-közös
névvel nevezve valamennyi a nevét.
Ilyen hely ez, jövevény! S nem szavak, hanem
ősi szokások őrzik mind e hagyományt.

OEDIPUS

Tehát emberek élnek itt, s lakott hely ez?

IDEGEN

Igen; s az isten neve lett a nép neve.

OEDIPUS

Királyuk van, vagy a többség uralkodik?

IDEGEN

Athén királya az egész vidék ura.

OEDIPUS

S kié Athénban a jog és a hatalom?

IDEGEN

Théseusé, mert apja, Aegeus, halott.

OEDIPUS

Elmenne hozzá egyikőtök hírnökül?

IDEGEN

Jelentést tenni? Vagy tán ide hívja őt?

OEDIPUS

Nagy haszna lesz belőle, ha kicsit segít.

IDEGEN

Mily hasznot várhat oly embertől, aki vak?

OEDIPUS

Ha szólok, a szavaim nem lesznek vakok.

IDEGEN

Tudod mit, hogy ne csalódj, idegen? Mivel
látszik, nemes vagy, bármily szerencsétlen is,
pihenj még itt, hol megtaláltalak, míg én
jelentést teszek. Nem a városban, csupán
a környéken-lakóknak. Hadd döntsék el ők
maradj-e nálunk, vagy menj utadon tovább?

OEDIPUS

Mondd, kislányom, elment már az az idegen?

ANTIGONÉ

Elment már, úgyhogy bátran beszélhetsz, apám,
mert nincsen a közelben senki más, csak én.

OEDIPUS

Óh szörnyűarcu istennők, ha már a ti
földetek ez, hol legelőbb ültem le itt,
ne legyetek szigoruak irántam és
Apollóhoz, ki sok rosszat jósolt nekem,
de azt mondta hogy végre enyhülést lelek,
s elérek vándorlásom végéhez, mikor
istennők földje lát vendégül engemet.
Ott elpihen majd fáradságos életem,
szerencsét hozva arra, ki befogadott,
s átkot hozva mindenkire, ki elűzött.
És jelnek, hogy a jóslat teljesül, igért
földrengést és mennydörgést és villámokat.
Most látom, hogy nem véletlen, csaló madár,
hanem olyan, akit ti küldtetek, hozott
e szent ligetbe: így kerültem én, kinek

nincs borom, rögtön tihozzátok, kik a bort
megvetitek, s ültem azonnal a ti szent,
goromba lépcsőtökre. Adjatok azért,
istennők, a jós-szózat értelme szerint
megoldást életemnek és befejezést!
Hacsak nem véltek méltatlannak erre, mert
sorsom a földi sorsok utolsója volt.
Halljátok, ős sötétség édes lányai,
halljad, Athena, nagy Pallasról nevezett,
legdicsőbb város minden városok között!
Óh szánjátok meg Oedipus boldogtalan
árnyát: mert árnya már csak annak, aki volt.

ANTIGONÉ

Maradj most csöndben. Jön felénk már egy csapat
nagy kortól aggott ember, s fürkész, merre ülsz?

OEDIPUS

Néma leszek. Vezess az útból félre s rejts
a liget fái közé, hadd halljam, miről
beszélnek. Aki jól figyel s mindent megért,
az tud csak lenni tetteiben óvatos.

KAR

Ki volt? Hova lett? Keresd meg!
Merre futott, hova tünt a vakmerő vén?
Óh, a szemtelen agg vendég!
Kérdezzük, lessük őt!
Kutassad mindenütt!
Nem földink! Csavargó,
aki messziről
jött hozzánk! Soha másképp nem
lépett volna a zord szüzek
szüz berkébe, kiket névvel
mondani rettegünk:
kik közelében szemlehunyva
járunk, hangtalanul, csupán
néma gondolatunk beszél.
És most jő ez az ismeretlen,
ki előtt nincs szentség,
s akiért hiába kutatja szemem
az egész ligetet,
nem tud nyomára akadni.

OEDIPUS

Jövök, itt vagyok, látjátok, a szó
a vakok sugara.

KAR

Óh jaj, szegény!
Rossz látni ilyent, rossz hallani is.

OEDIPUS

Ne keressetek törvénytaposót!

KAR

Zeus, irgalmazz! Ki ez az öreg?

OEDIPUS

Ki vagyok? Bizony nem a boldogság
példája, ti környék bölcs urai!
Máskép nem a más szeme őrzene és
nagy szivem apró
gondok miatt nem epedne.

KAR

Jajjaj, te szegény vak ember!
Már a világra talán vakon születtél.
S látszik rajtad a hosszú kor.
De én nem engedem
hogy átkod még növeld!
Túljársz a határon!
Ne hatolj tovább
e füves liget ájtatos
csöndjén át, hol az áldozók
méze csorran a szent patak
habja közé: vigyázz!
Bús idegen, balgán ne vétkezz!
Tartsd távol magad, óvakodj!
Lépj ki! Messzire mentél már!
Hallasz-é, nyomorult bolyongó?
Ha szavamra hallgatsz,
a tilos ligetet hagyd el s jere ki,
hol szólni szabad:
ott szólj hozzám, de előbb ne!

OEDIPUS

Lányom, lányom, mitévő legyek?

ANTIGONÉ

Azt kell tennünk, mit az ittlakók
kívánnak. Hallgass rájuk, apám!

OEDIPUS

Fogd kezemet hát.

ANTIGONÉ

Már vezetlek.

OEDIPUS

Ne bántsatok már, idegenek!
Megyek már, szótfogadok már.

KAR

S akkor, öreg, ha földünkön akarsz
maradni: senkisem űz el.

OEDIPUS

Még menjek?

KAR

Előre, bátran!

OEDIPUS

Még?

KAR

Lépj vele, lány, vezessed:
te látod a jó utat.

ANTIGONÉ

Jer, apám, jere vak lábaddal,
amerre vezetlek én.

KAR

Szokd meg, bús jövevény, ha már
messzeségbe vetett a sors:
gyülöld, mit gyülöl, és amit
tisztel a város, tiszteld.

OEDIPUS

No vezess oda már,
hol büntetlenül járkálni lehet
és mondani szót és hallani szót:
ne harcoljunk a muszájjal!

KAR

Itt állj meg és lábad ne emeld
e lépcsős szirt küszöbén túl!

OEDIPUS

Igy?

KAR

Mint hallottad, elég már.

OEDIPUS

Leülhetek?

KAR

Itten oldalt
kuporodj le a kövön.

ANTIGONÉ

Jere, bizd magad énrám szépen,
lépted hozzám igazitsd.

OEDIPUS

Óh jaj nekem!

ANTIGONÉ

Öreg tested szerető karom
biztos gyámerejére hajtsd!

OEDIPUS

Óh boldogtalan átkom!

KAR

Most, szegény, amíg itt pihensz
üldögélve, beszélj, ki vagy?
Kit igy vezetnek, hánytvetett,
mely haza szült, meséld el!

OEDIPUS

Hontalan vagyok: de ne kérdjetek.

KAR

Miért ne kérdezzünk, öreg?

OEDIPUS

Nem, nem, senkise kérdjen erről!
Hogy én ki vagyok, tilos kutatni.

KAR

Miért?

OEDIPUS

Átok szült.

KAR

Magyarázd meg!

OEDIPUS

Lányom, mit mondjak ezeknek?

KAR

Ki vetett el? Hol a mag?
Ki apád volt, idegen?

OEDIPUS

Mit tehetek, gyermekem,
mit tehetek?

ANTIGONÉ

Beszélj, nincs hátra egyéb itt.

OEDIPUS

Elmondom, úgyse rejthetem el.

KAR

Soká habozol, sietve beszélj.

OEDIPUS

Tudod-é, ki volt Láios?

KAR

Óh, óh!

OEDIPUS

A Labdakidák családja?

KAR

Zeus!

OEDIPUS

Sorsvert Oedipus?

KAR

Az vagy te hát?

OEDIPUS

Ne ijedjetek el szavaimtól.

KAR

Óh óh, óh óh!

OEDIPUS

Jaj nekem!

KAR

Óh óh!

OEDIPUS

Mi fog itt most jönni, leányom?

KAR

Távozzatok el rögtön e tájról!

OEDIPUS

Amit igértetek, így álljátok?

KAR

Nem veri azt meg a sors, aki rosszat a
rosszra felel, s a csalás fizetése csak
újra csalás lehet, az nem öröm soha,
bosszu csak és keserű jutalom. De te
menj utadon tova, hagyd el e tájakat,
menj, ahová visz a lábad, eredj, öreg,
államainkra ne
hozz több bajt, mint ami sújt már.

ANTIGONÉ

Jószivü idegenek,
minthogy köztetek agg apám
tette ilyen riadalmat kelt,
ártatlan büne hírét hallván,
szánjatok engemet, idegenek, legalább,
aki csak borzasztó sorsu apámért reszketek untalan
ép szememet szemetekre szögezve, hisz
emberi vér vagyok, egy veletek, hogy a
bus vakot el ne kerülje az irgalom,
esdek előttetek; isten módra
vagytok urunk; mosolyogjon az ajkatokon
nemvárt kegyelem mindazokért, ami szívetek édese:
gyermeketek, feleség, vagyon, istenek!
Nincs hiszen ember e föld kerekén, aki
végzete utjait
olcsón ki tudja kerülni.

KAR

Tudd meg, Oedipus lánya, sajnálunk szegény,
s apádat is, hogy annyi balsors üldözi.
De a zord istenektől félve nem merünk
mást mondani, mint amit mondtunk az imént.

OEDIPUS

Mit ér a jó hír, mit használ az emberek
dicsérő véleménye, hogyha ily hazug?
Mondják hogy Athén város a legjámborabb,
egyetlen, hol a bántalmazott idegen
bajaiban védelmet és segélyt talál.
S számomra hol van mindez? Lám, kicsaltatok
jó menhelyemről, s most elüztök innen is,
pusztán nevemtől félve, mert tőlem ugyan
se tetteimtől nem félhettek. Tetteim
inkább csak elszenvedtem, mint megtettem én,
ha apám és anyám felől kell szólanom,
amiktől borzadoztok. Jól tudom, miről
van szó. Dehát mért lennék én olyan gonosz?
Ők törtek életemre! Ha szándékosan
állottam volna bosszút, sem lennék gonosz.
De én tudattalan jutottam ennyire,
míg ők jól tudva pusztítottak volna el.
Az istenekre kérlek hát, idegenek,
ahogy nevükben elzavartatok, a szent
ligetből, védjetek most! Tiszteltétek az
istenséget - s most nem vennétek semmibe?
Jól tudják ők, halandók közt ki jámbor, és
jól tudják ők, ki a gonosz, s előlük a
gonosznak menekvése nincs és nem lehet.
Ne hagyjatok hát foltot az Athén dicső
nevén, ne pártoljátok, ami jogtalan,
hanem, ha könyörögtem, és biztattatok,
mentsetek is meg! Külsőm elég szomorú,
de ez nem ok, hogy látva bántalmazzatok.
Mert jámbor szivvel jöttem, és áldást hozok
e föld népére. Majd ha a fejedelem,
aki vezér fölöttetek, megérkezik
s kihallgat, mindent fogtok hallani ti is.
Addig ne bánjatok velem kegyetlenül.

KAR

Illik, öreg, hogy tiszteljük intelmeid,
mert világosan szóltál, és nem mérted a
szót fukarul. S hogy a fejedelem elé
vigyük a dolgot, abban megnyugszunk mi is.

OEDIPUS

S hol van az ország fejedelme, bölcs urak?

KAR

A városban, hol apja székelt. A követ,
ki minket idehivott, elmegy érte is.

OEDIPUS

És mit gondoltok, lesz-e oly fontos neki
egy szegény vak, hogy személyesen idejő?

KAR

Minden bizonnyal, ha meghallja nevedet.

OEDIPUS

Dehát ki viszi nevemet hírül neki?

KAR

Hosszú út az; de szárnyon jár az utasok
ezer meséje. Ne félj, ő is hallani
fogja és itt lesz. Mert a te neved, öreg,
olyan hires, hogy aki ezt meghallja, ha
mégolyan lassu volna is, sietve jő.

OEDIPUS

Jöjjön hát, a város javára és az én
javamra. Ki nem kivánná saját javát?

ANTIGONÉ

Apám... Mit mondjak?... Mit gondoljak?... Óh Zeus!

OEDIPUS

Antigoném, mi történt?

ANTIGONÉ

Egy nő jön felénk
sziciliai paripán nyargalva. Nagy,
bőkarimás, thessali divatú kalap
védi a naptól, eltakarva homlokát.
Mit higyjek?
Ő az? Nem ő az? Káprázat játszik velem?
Hiszem is, nem is... Mit gondoljak, nem tudom.
Jaj nekem!
Ő az, nem más! Már felémcsillog a szeme,
amint jön, egyre közelebb; már nem lehet
kétség; Isméné ismerős alakja ez.

OEDIPUS

Hogy mondtad, lányom?

ANTIGONÉ

Lányodat, testvéremet
látom, s magad is mindjárt meghallod szavát.

ISMÉNÉ

Óh két kedves név, óh testvérem és apám!
Milyen nehéz volt megtalálni titeket,
s most alig tudlak látni könnyeim miatt!

OEDIPUS

Te vagy, leányom?

ISMÉNÉ

Óh, hogy így látlak, apám!

OEDIPUS

Lányom, eljöttél?

ISMÉNÉ

S velem jött a fájdalom.

OEDIPUS

Ölelj meg hát!

ISMÉNÉ

Ölellek mindkettőtöket.

OEDIPUS

Lányom s testvérem!

ISMÉNÉ

Jajjaj, duplaátku lét!

OEDIPUS

A mi kettőnké...

ISMÉNÉ

S én vagyok a harmadik.

OEDIPUS

Mi hozott ide, lányom?

ISMÉNÉ

A rádgondolás.

OEDIPUS.

Látni kivántál?

ISMÉNÉ

S hírmondónak is jövök
evvel az egy szolgámmal, aki hü maradt.

OEDIPUS

S fivéreid hol vannak? Mért nem jöttek ők?

ISMÉNÉ

Ott vannak ahol vannak... Nagy baj van velük.

OEDIPUS

Lám hát, akikhez a járás-kelés s a gond
illene, lány-mód honn csücsülnek, mig ti bus
sorsom gondozva együtt szenvedtek velem
helyettük. Ez, mióta gyermekévei
felnőttek, s könnyű teste megerősödött,
folyton velem bolyogva abban él, hogy egy
aggot kisérget, elvadult erdőkön át
mezitláb, étlen törve sokszor az utat,
vagy, küzdve záporokkal és az égető
nappal, rá sem gondol már édes otthoni
életére, csak apja étke meglegyen.
Te meg, leányom, hirül hoztál énnekem,
Kadmos népét kijátszva, minden titkos uj
jóslatot amely rólam szólt, s hiv őrizőm
voltál, mióta szülőföldem számüzött.
S hát most mi hirrel jöttél? Mily vállalkozás
volt, amely otthonodból, Isméné, kicsalt?
Mert, tudom, nem jössz céltalan, s ha megjelensz,
annyit jelent, hogy ujra veszély fenyeget.

ISMÉNÉ

Nem egy viszontagságon mentem át, apám,
mig megtaláltam, hol tanyázol, merre jársz,
de erről nem beszélek, mert nem akarom
elmondva ujraélni ezt a szenvedést.
Azt jöttem hirüladni, mennyi baj s zavar
van otthon két szerencsétlen fiad körül.
Kreonnal előbb azon vitáztak, hogy a
trónt átadják, hogy a várost ne érje szenny,
mert tudták törzsük végzetes fertőzetét,

mely átkozottá tette dult családodat.
De később sorsuk és a versengés dühe
egymás ellen vitték a két boldogtalant,
s céljuk lett a királyság és a hatalom.
A fiatalabb, s korra nézve második
az elsőszülött Polyneikéstől a trónt
erővel elragadta és elűzte őt.
De ő - s erről közöttünk egyre több a hir -
völgyes Argosba menekült, ott lelve új
családot, rokonságot, fegyvertársakat.
S most Argos vagy legyőzi dicsőségesen
Kadmos népét, vagy bukva égig emeli.
S ezek, apám, nem puszta és üres szavak,
de szörnyü tények. Jaj, szegény, már mily fokán
szán meg a sors keserveidnek, nem tudom.

OEDIPUS

Hát azt remélted, hogy lesz óra valaha,
mikor rám is tekintenek az istenek?

ISMÉNÉ

Remélnem kell, az újabb jóslatok szerint.

OEDIPUS

Minők azok és mit jósolnak, gyermekem?

ISMÉNÉ

Hogy, élsz vagy halsz, valaha Théba népei
benned fogják keresni üdvösségüket.

OEDIPUS

Mily üdvösséget várhat tőlem még a nép?

ISMÉNÉ

Azt hajtogatják, hogy benned van erejük.

OEDIPUS

Semmi vagyok, s most lennék éppen valaki?

ISMÉNÉ

Az istenség lesujtott és most fölemel.

OEDIPUS

Ifjan buktam, s vénen emel föl... Igy mit ér?

ISMÉNÉ

S tudd meg, ebben az ügyben hozzád jön Kreon
hamarosan. Már nem sokáig késhetik.

OEDIPUS

S mit fog tőlem kívánni? Magyarázd meg ezt.

ISMÉNÉ

Hogy thébai föld közelébe vigyenek,
s kezükben légy, de mégse lépd át a határt.

OEDIPUS

S mi hasznuk, hogyha földjükön kívül vagyok?

ISMÉNÉ

Vészt hozna rájuk, ha nem ápolnák sirod.

OEDIPUS

Ennyi bizony világos, jóslat nélkül is.

ISMÉNÉ

Ezért akarják, hogy szomszédságába jőjj
földjüknek, s ne légy többet a magad ura.

OEDIPUS

S thébai földdel fogják fedni csontomat?

ISMÉNÉ

Azt, apám, apád vére meg nem engedi.

OEDIPUS

Ne kerüljek hát kezeik közé soha!

ISMÉNÉ

Akkor nagy átok fogja Thébát sujtani.

OEDIPUS

S milyen körülmény hozza az átkot reá?

ISMÉNÉ

Haragod, ha majd sirod körül állanak.

OEDIPUS

S amit mondasz, kitől hallottad, gyermekem?

ISMÉNÉ

A küldöttségtől, amely most jött Delphiből.

OEDIPUS

Igy hát Apollo szózata felőlem ez.

ISMÉNÉ

A hazatért thébai küldöttség szerint.

OEDIPUS

S fiaim közül melyikük hallotta már?

ISMÉNÉ

Hallotta mindakettő és jól ismeri.

OEDIPUS

Gazok! Hallották, s mégsem gondolnak reám!
Mit bánnak engem! A királyság több nekik!

ISMÉNÉ

Fáj ez nekem - dehát nem hallgathattam el.

OEDIPUS

Ne is adják az istenek, hogy a gonosz
viszály valaha köztük kialudna! Csak
az én átkomtól függjön a harc vége, mely
kigyult bennük, s melyre dárdájuk készen áll!
Hogy az se maradhasson nyugton, aki most
bírja a trónt és pálcát, és a számüzött
se jőjjön soha vissza! Hisz ők engemet,
csunyán elüzött apjukat se védtek és
tartottak vissza! Felőlük lehettem én
ős számüzött és kikiáltott bujdosó.
Azt mondhatod, magam kivántam számüzést,
s a város nékem ajándékul adta azt.
Dehát azon a végzetes napon, mikor
oly szörnyen forrt a lelkem, és legédesebb
lett volna, hogyha megköveznek, s meghalok:
akkor bezzeg nem tette senki kedvemet!
Hanem később, mikor már enyhült bánatom,
s beláttam, hogy az elkeseredés maga
minden régi bünömnél jobban büntetett:
akkor, utólag, számüzött a város, és
erőszakkal kizárt magából, és akik
tudtak volna, sajnáltak szólni, fiaim,
értem egy szót, nem segítettek apjukon,
türték, hogy koldusmódra bolygjak szerteszét.

Ez a két lány, bár lány csak, megszerez nekem
amire képes, táplálékot, életet,
biztos menhelyet s gyermeki támogatást;
azok meg a trónt választják apjuk helyett
s királyi pálcát s földet és uralkodást.
Én hát nem leszek szövetségesük, s nem is
fognak ők boldogulni; Kadmos trónusa
nem hoz jót rájuk! Ennyit látok ebből az
uj jóslatból is, összevetve, amiket
régen jósolt Apollo nékem, s mind bevált.
Küldjék hát Kreont utánam nyomozni, vagy
más polgárt, aki városukban tehetős;
ha ti megoltalmaztok, óh idegenek,
s országotok felséges istennői is
pártomat fogják, erős védőt nyer e föld,
s kemény csapások sujtják ellenségeit.

KAR

Bizony méltó vagy szánalmunkra, Oedipus,
s lányaid is; de mivel szavaid szerint
a mi földünk védőjének kinálkozol,
fogadj tőlünk egy hasznos figyelmeztetést.

OEDIPUS

Figyelmeztess, barátom, mindent megteszek.

KAR

Az istennőket, kikhez érkeztél, s tilos
földjükre hágtál, engeszteld ki legelőbb.

OEDIPUS

S mily szertartással tegyem ezt? Oktassatok.

KAR

Meríts először tiszta kézzel szent vizet
a forrásból, mely itt örökké csörgedez.

OEDIPUS

S ha ez megvan, s kimerve már a tiszta viz?

KAR

Kancsók állnak ott, mesterkéznek mivei,
koszoruzd meg nyakukat s szopós két fülük.

OEDIPUS

Lombbal? Vagy gyapjukoszoruval? Vagy hogyan?

KAR

Gyenge bárány gyapjából fonj rá koszorut.

OEDIPUS

Meglesz ez is. S mit cselekedjek még tovább?

KAR

Fordulj keletnek, s öntsd ki áldozatodat.

OEDIPUS

Azokból a kancsókból, amikről beszélsz?

KAR

Hármat önts mindből: de a végsőt fenekig.

OEDIPUS

S mondjátok még, mivel töltsem őket tele?

KAR

Vizzel és mézzel. Borból ne keverj közé.

OEDIPUS

S mikor a sötét pázsit ezt beitta majd?

KAR

Tégy rá kétkézzel fogva háromszor kilenc
olajfaágat: s mondd el rajta az imát.

OEDIPUS

Halljam előbb az imát. Ez legfontosabb.

KAR

Kik Eumenidák vagyok, azaz Kegyesek,
legyetek hát az esdeklőhöz kegyesek!
Ezt imádkozd magad, vagy imádkozza más
nevedben, halkan sugva és nem hangosan.
Aztán, nem nézve hátra, távozzál. Ha ezt
megtetted, bizalommal fordulok feléd,
máskép nem mernék benned bizni, idegen.

OEDIPUS

Halljátok, lányok, vendéglátóink szavát?

ANTIGONÉ

Hallottuk, és most rendelkezz, hogy mit tegyünk?

OEDIPUS

Nekem már nem való ez. Gyönge is vagyok,
vak is vagyok: két baj közé rekedtem én.
De menjen egyikőtök és intézze el.
Mert jól tudom, hogy tiszta lélek egy elég
ezer helyett, ha áhitattal vezekel.
De végezzetek gyorsan és ne hagyjatok
engem magamra, mert már nincs elég erőm
segítség nélkül vánszorogni, egyedül.

ISMÉNÉ

Megyek hát és elvégzem én. Előbb csak azt
kell még megtudnom, hol találom a helyet.

KAR

Ezen a részén a ligetnek. Hogyha nem
lelnéd föl, lesz ott, aki útba igazít.

ISMÉNÉ

Indulok is már. Antigoné, te pedig
vigyázz apánkra. Akinek szüleivel
van gondja, nem tarthatja fáradságnak azt.

KAR

Szörnyü bár, idegen,
rég nyugovó
bánatokat
visszaidézni,
mégis csak tudni szeretném -

OEDIPUS

Mi izgat?

KAR

Nagy bánatod tehetetlen átka
s a végzet, amely veled jár.

OEDIPUS

Vendégszeretet nevében
ne költsed szégyenem ujra.

KAR

Csak amit a hír sohase szünve
ugyis beszél: igazitsd igazzá!

OEDIPUS

Óh jaj!

KAR

Ne tagadd meg, kérlek!

OEDIPUS

Jaj, jaj!

KAR

Én is megtettem, amit te kivántál.

OEDIPUS

Bün terhét viselem.
Én szabadon
tettem a bünt.
Tudja az ég azt!
De mégse magam akartam.

KAR

Hogyan hát?

OEDIPUS

Tudtom-kívül gonosz ágyba szörnyü
násszal nyügözött a város.

KAR

Úgy halljuk, tennen anyáddal
lett hirhedt ágyad iszonnyá.

OEDIPUS

Jaj, hallani ezt több a halálnál,
barátaim!... S ez a két lány, lányom -

KAR

Mit szólsz?

OEDIPUS

Gyermekem és bünöm.

KAR

Óh Zeus!

OEDIPUS

Vélem egy anya szülte mindkettőt.

KAR

Ezek hát vérbeli magzataid?

OEDIPUS

S a saját apjuk testvérei.

KAR

Jajjaj!

OEDIPUS

Bizony jajjaj és ezernyi bonyodalmu baj!

KAR

Szenvedtél -

OEDIPUS

Óh, örökös kínokat!

KAR

S mit tettél?

OEDIPUS

Semmit.

KAR

Akkor hát?

OEDIPUS

Olyan jutalom
ért a hazámtól, amit soha semmivel
én szerencsétlen meg nem érdemeltem.

KAR

S kezedtől hullt el... iszonyatos...

OEDIPUS

Mi az? Mit akarsz megtudni még?

KAR

Apád.

OEDIPUS

Jajjaj! Új sebet a sebre másodikat ütsz!

KAR

Megölted -

OEDIPUS

Meg. De van arra is -

KAR

Mi van rá?

OEDIPUS

Mentség.

KAR

És mi az?

OEDIPUS

Megmondhatom.
Mert ha, se vélve, se tudva, megöltem is,
önvédelemből tettem, akaratlan.

KAR

Itt áll királyunk, Théseus, már, Aegeus
fia; hívó szavadra jött és megjelent.

THÉSEUS

Sokaktól már régóta hallva szemeid
véres romlását s rádismerve, Láios
fia, az első hírre, most arról, amit
jövet hallottam, mégjobban rádismerek.
Ruhád és zordon arcod bizonyság, hogy az
vagy, aki vagy: sajnállak, Oedipus, s azért
akarom megkérdezni, mit kívánsz, szegény,
tőlem és városomtól, mily kérés, amit
magad s szomoru vezetőd számára kérsz?
Beszélj! Mert nagyon súlyos dolgot kellene
kérned, hogy én ne teljesítsem vágyadat.
Magam is idegenben nőttem, mint te, jól
tudom, mi az. Ha valakinek, énnekem
gyült a fejemre bolygás közben sok veszély.
Nem is tudnék én ilyen bujdosót soha
segítség nélkül hagyni, mint te vagy. Hiszen
magam is ember lévén, én se mondhatom
jobban tenálad enyémnek a holnapot.

OEDIPUS

Ez a pár szó, amelyet nagy lelked sugott,
Théseus, tőlem hosszas választ nem kiván.
Mert hogy ki vagyok, és ki volt apám, s milyen
földről kerültem ide, magad mondtad el.
Nincs hátra más számomra, mint közölni még
veled, mit kérek - s egy szót hozzá nem teszek.

THÉSEUS

Közöld hát, hogy pontosan tudjam, mit kívánsz?

OEDIPUS

Vén testem hoztam ajándékba néked. Igy
szemre nem látszik értékesnek, mégis oly
haszna lesz, amely szép formánál többet ér.

THÉSEUS

S mi hasznot vélsz idejöttödből jönni rám?

OEDIPUS

Ma még te azt nem látod, később megtudod.

THÉSEUS

S mikor lesz hasznos voltod nyilván látható?

OEDIPUS

Ha majd meghaltam, és te méltón eltemetsz.

THÉSEUS

Csak halálodra nézve kérsz, s az életet,
mi addig van, felejted? Avval nem törődsz?

OEDIPUS

Ebben az egy kérésben minden benne van.

THÉSEUS

Nem sok, amit kérsz, s könnyen teljesíthetem.

OEDIPUS

Gondold meg: harc lesz ebből, és nem könnyü harc.

THÉSEUS

Ki fog harcolni? Tán a fiaid? Vagy én?

OEDIPUS

Erőszakkal akarnak hazavinni ők.

THÉSEUS

Ha ezt akarják, nem helyes, hogy igy bolyongsz.

OEDIPUS

De mikor hazavágytam, ők tiltottak el.

THÉSEUS

Bolond! Nem illik helyzetedhez a harag.

OEDIPUS

Előbb hallgass meg. Ráérsz leckéztetni még.

THÉSEUS

Beszélj! Nem szólok, amig mindent nem tudok.

OEDIPUS

Sok szörnyüséget éltem én át, Théseus.

THÉSEUS

Családi sorsod ős-átkára célozol?

OEDIPUS

Nem: avval ugyis hangos a görög világ.

THÉSEUS

Akkor mi mást szenvedtél oly embertelent?

OEDIPUS

Sok minden történt velem. Ennen fiaim
üztek el hazám földjéről, kitiltva, mint
apagyilkost, hogy vissza se térjek soha.

THÉSEUS

Hát mért akarnak akkor hazavinni most?

OEDIPUS

Mert kényszeriti őket egy isteni szó.

THÉSEUS

Jóslat? És mivel fenyegetve kényszerit?

OEDIPUS

Hogy a te néped dulja föl majd földjüket.

THÉSEUS

És miből kelne népeink között viszály?

OEDIPUS

Óh Aegeus hü fia! Csak az istenek
nem ismerik az öregséget és halált:
mást mindent összeforgat a zsarnok idő.
Erejét veszti a föld, erejét a test,
meghal a hit, és fölvirul a hitszegés,
örökre nem maradhat szellem ugyanaz
ember és ember, város és város között.
Egyiknél máris, másutt később, a viszony
jóból fanyar lesz, és fanyarból ujra jó.
S ha Théba felől nyájas-szép évad nevet
ma még rád: ezer napot, ezer éjszakát
szül pihenéstelen az egyezer idő,
melyek folytán a jóbaráti kézfogást
dárdaél üti szét talán egy szó miatt,
s akkor majd föld mélyében rejtve pihenő
hideg holttestem issza forró vérüket,
ha Zeus Zeus, és Apollo nem hazug.
De mert titokhoz nem szivesen nyul szavam,
hadd folytatom, amivel elkezdtem. Maradj
igéretedhez hű, és meglásd, nem fogod
mondhatni Oedipusról, hogy haszontalan
lakója lett földednek, ha nem csal az ég.

KAR

Király, előbb is országodnak ezt, egyéb
dolgok mellett, igérte már a jövevény.

THÉSEUS

Ki utasitaná el ily barát szives
jószándékát, kinek hozzá családja még
családommal ősrégi szövetséges is,
s ki mikor istenek nevében kérni jő,
országomnak bőséges viszonzást igér?
Elfogadom hát barátságát, s földemen
megadom a kért menedékhelyet neki.
Ha itt kiván maradni, rátok bizom őt.
Gondoskodjatok róla! Ha pedig velem
akarna jönni - rajtad áll csak, Oedipus!
Választhatsz: én mindenbe beleegyezem.

OEDIPUS

Óh Zeus isten, áldd meg, aki igy beszél!

THÉSEUS

Mit óhajtasz hát? Palotámba jössz velem?

OEDIPUS

Bár mehetnék! De itt kell lennem, itt e hely -

THÉSEUS

Ahol mi lesz? Rajtam nem mulik semmise...

OEDIPUS

Ahonnan majd legyőzőm számüzőimet.

THÉSEUS

Nagy hasznát mondod annak hogyha itt maradsz.

OEDIPUS

Haszna lesz, ha te is szavadhoz hü maradsz.

THÉSEUS

Énbennem bizhatsz: árulód én nem leszek.

OEDIPUS

Nem esküdtetlek, mint akinek nem hiszünk.

THÉSEUS

Eskü se kötne jobban, mint adott szavam.

OEDIPUS

Mit téssz hát védelmemre?

THÉSEUS

Félsz valamitől?

OEDIPUS

Eljönnek értem...

THÉSEUS

Ezek itt majd őrzenek.

OEDIPUS

Vigyázz, ha elhagysz!

THÉSEUS

Mit kell tennem, bizd reám!

OEDIPUS

Nem birok nyugodt lenni.

THÉSEUS

Én nyugodt vagyok.

OEDIPUS

De nem tudod, hogy fenyegettek.

THÉSEUS

Tudom azt,
hogy ellenemre el nem hurcol senkisem.
Sok fenyegetés sok haszontalan beszéd.
Indulatból jön, és ha újra a magunk
ura vagyunk, felejtve a fenyegetés.
Bármily vadul kiáltozzák is ők ma, hogy
elvisznek innen, én előre mondhatom,
zord lesz nekik a tenger s nem hajózható.
S még ha nem én védnélek is, azt mondanám,
semmitse félj, hisz Apollo küldött ide.
De igy, meglásd, az én nevem őrizni fog
minden bajtól, ha én nem is leszek jelen.

KAR

Hires jó paripák földjére
jöttél, idegen, Kolónos krétás
fényű szirtje alá, ahol
bús-hangos csalogány zenél
sűrün lakva a sűrü cserjét
zöld völgynek alatta,
s sötétszinü dus borostyánt,
s isten tilos erdejét
melybe se nap, se szelek s viharok soha
nem jutnak, a bozótos,
milliónyi gyümölcsü erdőt,
hol körmenetet tart Bacchus, s véle
dajkái, a táncos nimfák.
Itt virágzik a fürtös nárcisz,
égharmata hull rá napról-napra,
istennők koszorúja volt
ősidőktől; a színarany

sáfrány itt ragyog; itt a kóbor
vizek, sosem alvó
Képhisos patak árja, tartja
szintjét, elömölve tág
síkokon át, gyönyörű simasággal a
széles föld messze mellén
dus-termékenyen; és a Múzsák
hün kedvelik ezt a földet; és az
aranyzabolás Aphrodite.

Oly növény terem itt,
Ázsia sem
ismeri párját,
sem Pélops szigete,
dórok erős
birtoka, nem
látta virulni.
Ültetni sem kell, kihajt magától.
Az ellenség fél bántani.
Ezen a tájon nő legdusabban.
Hősöket nevelő
kékszin olajfa.
Azt vén vagy ifjú császár hiába
vágynék tiltani
s irtani vad
kézzel: örök szemek őrizik,
az olajkoszorús Zeus
és a kékszemü Pallas.

Van dalolnivalóm
más is, az ős
istenajándék,
mellyel városom épp
leghiresebb,
dus-erejü
s messze dicsekszik:
hogy ért lovakhoz és tengerekhez.
Óh nagy király, Kronos fia,
te adtad ezt meg nekünk, Poseidon!
Ló nyakára a bölcs
féket először
tág útjainkon vetette ujjad.
Épígy tengereink
utjain a
könnyü hajó kezesen suhan
százláb néreidák nyomán
szállva jó evezőkkel.

ANTIGONÉ

Óh annyi dicsérettel dicsért tartomány,
a fényes szóknak tetté kell most gyulniok.

OEDIPUS

Mi történt, lányom, ujból?

ANTIGONÉ

Kreon érkezik
felénk, apám, és kíséret is jön vele.

OEDIPUS

Most hát, öreg barátaim, tibennetek
van menekvésem utolsó reménye már.

KAR

Megbizhatsz bennünk. Öregek vagyunk, de nem
öregedett meg birodalmunk ereje.

KREON

Kik e földet lakjátok, nemes férfiak,
szemetek elárulja, hogy jövetelem
váratlan ér, és félelmet kelt bennetek:
ne féljetek, egy rossz szót sem kell szólnotok!
Nincs ellenséges szándékom, hisz öreg is
vagyok már, s jól tudom, ha van Hellasban egy
város erős, ez melybe most jövök, erős.
Azért jöttem, hogy ezt az aggot rávegyem,
jöjjön Kadmos földjére énvelem haza.
Nem egyes ember küldött engem. Az egész
nép bizta ezt rám. S illik is, hogy mint rokon
legjobban szánjam bujdosó rokonomat.
Szegény sorsvert Oedipus, hallgass hát reám,
jer haza vélem. Kadmos egész népe hí,
s így is van rendjén. De legfőkép én magam
hivlak, hisz én volnék a legkegyetlenebb
ember, ha kinod engem is nem kinzana,
látva, mily szánandóan idegen bolyongsz,
s koldulsz és koplalsz, s örökké csak kóborolsz,
egyetlen kiséröddel. Őt is azelőtt
nem hittem volna, hogy még ily nyomorba hull,
mint amilyenbe hullt veled szegény leány,
csak rád gondolva s vak fejedre. Kéreget,
hogy táplálhasson, s férjhez sem megy ő soha,
de az első jöttmentnek könnyű préda lesz.
Oh jaj, miket kell mondanom! Gyalázat ez
reád, s reám, és egész családunkra is.

De nem lehet titkolni a nyilvánvalót.
Hanem te vess fátylat ezekre, Oedipus,
hazánk isteneire kérlek, jer haza,
őseid otthonába; mondj szives bucsut
a városnak, mely szives volt hozzád; de a
magad hazáját többre tartsd, mert az nevelt.

OEDIPUS

Oh te mindent merészlő, ki mindenbe az
igazság csábos látszatát varázsolod,
miért kisértesz, mért akarsz másodszor is
tőrödbe csalni, mely halálra gyötrene?
Hajdan, mikor családi bajaim között
öröm lett volna nékem a számüzetés,
s kegyként kértem, te megtagadtad tőlem azt.
De mikor a bánattal már beteltem, és
édes lett volna otthon élhetnem megint,
akkor ellöktél és számüztél, akkor a
rokonság bezzeg még eszedbe sem jutott.
S most ujra, látva, milyen nyájasan fogad
e város és nép, eltépnél még innen is,
s szelid képpel mondsz nékem szörnyüségeket.
Az ily tukmált, kelletlen barátság mit ér?
Mintha valaki, amig könyörögsz neki,
semmit sem ád, és segiteni nem akar,
csak mikor aztán állig telsz valamivel,
akkor kezd adni - mikor már a jó se jó...
Volna az ilyen adományban köszönet?
Te is ilyen jótéteményt kinálsz, ami
szavakban szép, valóságban csak rossz nekem.
De leálcázlak, lássák, mily gonoszt mivelsz.
Nem palotámba akarsz vinni engemet,
csak a határon tartanál, hogy városod
le ne sujtsa majd, innen Athénból, a sors.
De nem ezt nyered. Azt nyered, hogy bosszuló
szellemem fog örökre lakni köztetek,
míg fiaimnak földemből csak annyi jut,
amennyi elég arra, hogy otthaljanak.
Ki tudja jobban Théba dolgát, te vagy én?
Én, sokkal jobban: mert bölcsebb, akitől én
tudom, Apollo s apja, maga nagy Zeus.
Te ide jólköszörült nyelvvel és csaló
beszéddel jöttél; csakhogy abból a magad
számára több kár sülhet még ki, mint haszon.
De menj, tudom, hogy szavam rajtad úgyse fog.
Minket pedig hagyj békén, és ne szánakozz
rajtunk, ha mi jól érezzük magunkat itt.

KREON

Azt hiszed, abból, hogyha nem hallgatsz reám,
nekem lesz nagyobb károm, és nem teneked?

OEDIPUS

Nekem öröm már az is, hogy sem engemet
nem tudsz meggyőzni, s ezeket sem itt körül.

KREON

Boldogtalan! Nem tett bölcsebbé az idő?
Az öregkor jóhirét meghazudtolod?

OEDIPUS

Nyelved jól perg; de sohsem igaz ember az,
aki mindenre ékes szavakat talál.

KREON

Sokat vagy jól beszélni két külön dolog.

OEDIPUS

Te persze csupán keveset, de jól beszélsz.

KREON

Csak annak nem, ki tenálad nem okosabb.

OEDIPUS

Menj innen most - ezek helyett is mondom ezt.
Ne zaklass itt, hol élnem rendelé a sors.

KREON

Ők legyenek tanuim, hogy' felelsz a szép
szavakra. Csak kerülj egyszer kezem közé!

OEDIPUS

Ki mer rám kezet vetni, míg ők védenek?

KREON

Enélkül is lakolni fogsz keservesen.

OEDIPUS

Hogyan lakolnék? Mivel fenyegetsz megint?

KREON

Egyik lányod már elvitettem az imént:
utána megy majd nemsoká a másik is.

OEDIPUS

Óh jaj!

KREON

Hamar lesz jajgatásra több okod.

OEDIPUS

Lányomat elvitetted?

KREON

S az vár erre is.

OEDIPUS

Jaj, most mit tesztek, elhagytok, barátaim?
Elüzitek-e innen az istentelent?

KAR

Távozz azonnal, idegen! Sem az, amit
most téssz, sem amit előbb tettél, nem helyes.

KREON

Itt az idő! Hurcoljátok el a leányt
erőszakkal, ha önkényt nem megy veletek!

ANTIGONÉ

Jaj, szerencsétlen, hova fussak? Ki segit,
isten vagy ember?

KAR

Mit cselekszel, idegen?

KREON

Nem másét bántom. Ez a lány már az enyém.

OEDIPUS

Óh nép bírái!

KAR

Nincs jogod rá, idegen!

KREON

Van rá jogom.

KAR

Hogy lenne?

KREON

Magamét viszem.

OEDIPUS

Óh város, védj!

KAR

Mit cselekszel? Hadd el már, mert velünk gyül meg a bajod.

KREON

Vissza!

KAR

Nem amig te
ilyenekre törsz.

KREON

Ha hozzám nyulsz, Thébával kezdesz háborut.

OEDIPUS

Nem megmondtam előre?

KAR

Rögtön elbocsásd
azt a lányt!

KREON

Ne parancsolj, rajtam nem vagy ur.

KAR

Ereszd el, mondom!

KREON

Vissza, mondom. Utban állsz.

KAR

Ide mind, mind! Futva fuss! Gyülve gyülj!
Fenyegető veszély
övezi városunk
Ide, földiek!

ANTIGONÉ

Jaj, elhurcolnak! Emberek, segitsetek!

OEDIPUS

Hol vagy, leányom?

ANTIGONÉ

Erőszakkal visznek el.

OEDIPUS

Nyujtsd a kezed!

ANTIGONÉ

Nem ér odáig a kezem.

KREON

Nem viszitek már?

OEDIPUS

Óh jaj, én boldogtalan!

KREON

Nem lesz hát többé vándorutadon veled
két támaszod. S ha le akarod a saját
hazád s családod győzni, kiknek én ma itt
parancsát tettem, bárha királyuk vagyok:
harcolj és győzz! Tudom, meg fogod látni majd,
hogy tennen javad ellen tettél, mint mikor
régen is hiveidre törve haragod
kényét követted, s mindig csak vesztedre vált.

KAR

Megállj, idegen!

KREON

Engem ne érintsetek!

KAR

Nem mégy el, mig a két lányt vissza nem hozod.

KREON

Ha igy beszélsz, még nagyobb váltságot fizetsz
városomnak, mert nemcsak őket viszem el.

KAR

Kit vinnél még el?

KREON

Ezt az öreget viszem.

KAR

Merész beszéd.

KREON

De meg fog valósulni, ha
országotok királya nem gátolja meg.

OEDIPUS

Arcátlan! Még rám mernéd tenni kezedet?

KREON

Hallgass!

OEDIPUS

Az istennők szent csöndje se
némitson el, mig átkot nem mondok reád.
Gonosztevő! ki a szegény világtalan
egyetlen szemevilágát raboltad el!
Adjon azért a mindentlátó isten, a
Nap néked vénkorodra olyan életet
s egész fajtádnak, amilyent nekem adott!

KREON

Halljátok ezt, ti környék bölcs polgárai?

OEDIPUS

Hallanak mindkettőnket, s látják, hogy te rám
tettleg törsz, s én szavakkal védem magamat.

KREON

Tovább nem állom, erőszakkal viszlek el,
magam vagyok bár, s én is a kortól nehéz.

OEDIPUS

Óh jaj nekem!

KAR

Nagyon bizhatol magadban, idegen, ha ezt mered.

KREON

Bizom.

KAR

Ez a város nem is város hát!

KREON

Erőst legyőz a gyenge, ha vele a jog.

OEDIPUS

Halljátok, hogy miket beszél?

KAR

Nem váltja be,
ha Zeus él.

KREON

Azt Zeus tudja, de ti nem.

KAR

Ez önkény!

KREON

Önkény. Mégis el kell türnötök.

KAR

Jaj, egész nép!... Városunk... Főnökök...
Ide hamar, hamar
ide! Ez itt tulhág
a határokon!

THÉSEUS

Mily kiáltás ez? Mi történt? Mely riadalom hiv el
az oltártól, hol a tenger és Kolónos istenét
tiszteltem szent áldozattal? Hadd halljam hát, mi van itt
ami lábam kedve ellen engemet is idevont?

OEDIPUS

Jer, barátom, mert megismertem hangodat:
lásd, ettől az embertől mily bántalom ért.

THÉSEUS

Mily bántalom? S ki ez, aki bántott? Felelj!

OEDIPUS

Kreon, kit itt látsz, elrabolta lányaim,
bus életem egyetlen páros támaszát.

THÉSEUS

Mit mondasz?

OEDIPUS

Ez volt, ami ért, a bántalom.

THÉSEUS

Rögtön egy szolga menjen az oltárhoz, és
vigyen parancsot az egész népnek, hogy az
áldozást abbahagyva, gyalog vagy lovon,
zabla nélkül, vágtasson oda, hol a két
főútvonal egymásba torkol kétfelől.
Át ne vihessék ott a lányokat, s ki ne
nevessen az idegen, mint gyámoltalant.
Menj, tedd gyorsan parancsom! Ez pedig, ha csak
haragomra hallgatnék, mint érdemlené,
el nem távoznék büntetlen kezem közül.
De én, amilyen törvény szerint járt el ő
velünk, vele is aszerint bánok csupán.
Nem mégy ki addig országomból, mig a két
lány itt nem áll előttünk ujra, szabadon.
Mert olyat tettél, ami őseidhez és
magadhoz is méltatlan, és hazádhoz is.
Betörtél egy városba, amely a jogot
tiszteli, és törvény nélkül semmitse tesz,
s nem nézve hatóságot, alkotmányt, magad
erőszakkal viszed el, amit vinni vágysz.
Tán azt hiszed, hogy városomban férfi nincs,
csak szolga, s én se vagyok több a senkinél?
Pedig Théba nem nevelt rossznak tégedet,
mert rossz, jogtipró embert Théba nem nevel,
s ha tudna róla, nem helyeslené, hogy igy
bántod, ami az isteneké és enyém,
s a szegény könyörgőket elhurcoltatod.
Ha én kerülnék országodba, volna bár
a világon legigazságosabb ügyem,
az uralkodó tudta nélkül, bárki az,
el nem vinnék senkit és semmit, s percre sem
feledném, hogy az idegennek mit szabad.
De te hazádra szégyent hoztál, mely pedig
tőled nem ezt érdemli: téged az idő
vénkorodra kifosztott még eszedből is.
Mondtam előbb már, és most ujra mondom: a
lányokat hozasd ide vissza mihamar,
ha nem kívánsz kényszerből lenni és szived
ellen e föld lakója; - s amit mondok, azt
egyformán mondja ajkam és akaratom.

KAR

Lásd, mire jutsz, idegen! Őseid szerint
derék ember lehetnél, s tetted mást mutat.

KREON

Nem vélem én gyámoltalannak városod,
sem oktalanul, mint te mondod, Aegeus
fia, nem cselekedtem. Azt gondoltam, oly
forrón senkitsem érdekelnek hugaim,
hogy otthont adjon nékik ellenemre is.
Azt hittem főleg, senkisem fogadja be
az apagyilkost, a szentségtelent, akit
saját anyjához füzött szörnyü szerelem.
Azt is tudtam, hogy nálatok biráskodik
a bölcs areopág, mely nem türi, hogy ily
kóborgók várostokba telepedjenek.
Ezekben bizva nyultam zsákmányom felé.
S még igy se tettem volna, ha nem szór reám
s magára és fajomra mérges átkokat.
Amit tettem, sérelmem megtorlása volt.
Haragtól a kor meg nem óv - csak a halál.
Csak a halott nem érzi a sérelmeket.
És most tégy ahogy jónak látod. Én magam
vagyok, s ez gyengévé tesz, mégha százszor is
igazam volna. De ha gyenge is vagyok,
amit téssz, válasz nélkül hagyni nem fogom.

OEDIPUS

Óh vak ripőkség! Azt hiszed, hogy vén korom
szégyenited meg, és nem magadat csupán?
Fölhányod, hogyan öltem és nősültem, és
mily átok üz - amiről én nem tehetek,
az isteneknek tetszett rámidézni ezt,
kik talán régtől fogva gyülölik fajom.
Mert énbennem magamban nem lelsz semmi oly
bünfoltot, amely ezt a szörnyü büntetést
vonhatta volna családomra és reám.
Hisz már apámnak jóslat rég jósolta, hogy
saját fia kezéből éri a halál:
micsoda joggal vádolhatsz hát engemet,
kiben akkor apám-anyám csirája még
nem egyesült, és meg se fogant életem?
S ha aztán siralmamra megszülettem, és
apámmal összetüztem és megöltem őt,
magam se sejtve mit cselekszem és kivel:
hogy itélhetsz el öntudatlan tettemért?
Anyámról is nem szégyellsz kényszeriteni
hogy szóljak, és házasságunkról: ő pedig

testvéred volt. Jó, én semmitse titkolok,
ha te gonosz nyelvedre vetted már nevét.
Mert ő szült engem, ő szült, s jaj nekem, sem ő
nem tudta, sem én! Ő szült engem, s ugyanő
szülte nekem átkára gyermekeimet.
Egy bizonyos: te tudatosan kened itt
rám s rá a szennyet; mig én őt ártatlanul
vettem el, s önkényt nem beszélném szégyenét.
Nem vagyok hát házasságomban sem bünös
s elvetemült, époly kevéssé mint apám
halálában, mellyel oly fájón mar szavad.
Csak egy kérdést intézek hozzád: válaszolj!
Ha valaki rádtörne, hogy megöljön, azt
kutatnád előbb, nem apád-e ő talán,
vagy, békés ember, rögtön bosszut állanál?
Ha élni szeretsz, azt hiszem, lesujtanád
a támadót, s nem kérdeznéd, hogy szabad-e?
Ilyen bajba jutottam én, az istenek
végzete folytán; s mégha apám szelleme
támadna fel, ő sem ítélne el, tudom.
Te is csak mert nem vagy méltányos, s azt hiszed,
legyen rossz vagy jó, mindent szabad mondanod,
azért vádolsz így engemet a nép előtt.
Jónak látod dicsérni Théseus nevét,
körülhizelgni Athén bölcs kormányzatát,
s a sok dicsérgetésben elfelejted azt,
hogy, ha van ország, amely ért az istenek
tiszteletéhez, ebben Athén legnagyobb,
s te innen vágysz egy isten-nevében jövő
öreg könyörgőt elrabolni s két leányt.
Én azonban e helynek istennőihez
imádkozom, hogy ők is legyenek nekem
segítség és szövetség, s azt is csakhamar
lásd, mily férfiak védik ezt az államot.

KAR

Jó ember ez az idegen, és szörnyüség,
amiken átment. Méltó, hogy megvédd, király.

THÉSEUS

Elég a szóból. Mig a rabló messze fut,
mi megrablottak itten állunk tétlenül.

KREON

S mi teendőt adsz nékem, kit senkise véd?

THÉSEUS

Te fogsz vezetni, s én majd teveled megyek,
hogy, ha tán el volnának rejtve valahol
a lányok, megmutathasd nékem rejtekük.
Ha futnak velük embereid, semmi baj,
mert üldözik már őket, és nem fognak e
földről kijutva hálaimát mondani.
Vezess hát, mert rablóból rab lettél: vezess!
A sors saját vermedbe ejtett. Jogtalan
szerzett kincseket megőrizni nem lehet.
Segitségben ne bizzál! Bár tudom, csak igy
egyedül s fegyver nélkül nem jöttél ilyen
vad merényletet, mint ez, megkisérleni,
de valakiben bízva merészelted így:
azért vigyáznom kell, mert nem szabad, hogy a
város egyetlen embernél gyengébb legyen.
Értettél? Vagy engem csak most is annyiba
veszel, mint mikor kitervelted ezeket?

KREON

Bármit mondasz, itt nincsen ellened szavam.
Otthon bezzeg jól tudnám, mit felelhetek.

THÉSEUS

Menj, aztán fenyegethetsz majd. S te, Oedipus,
maradj itt békén, s biztos lehetsz benne hogy
ha nem halok meg addig, meg nem nyughatom,
mig vissza nem szereztem két leányodat.

OEDIPUS

Ég áldjon érte, Théseus, hogy ily szives
nagylelkü vagy, s gondunkviselve pártfogolsz.

KAR

Bár ott lennék, hol a zord
vitézek erős hada
érchangu csatára kél,
tán Pythiumnak partjain,
vagy a fáklyás parton,
hol a halandók a nagy istennők hires
titkait ünneplik, s arany
kulccsal hallgataggá zárja nyelvünket a papcsalád.
Itt száll harcba a hős vezér
Théseus, hogy a két utas
lányt megszabaditsa
bő segélycsapattal csapva a
parti mezőkre.

Vagy őket könnyü lovak
és gyors szekerek viszik
immár a hóboritott
hegyek felé, Nyugat felé
erről a vidékről?
Nem jutnak messze! Gyors az üldöző sereg,
s erős a Théseus hada.
Csillog a lovak szerszáma, tombol a lovasroham
s vágtat s féket ereszt. Ezek
tisztelik lovas Athenát
s a tengeri istent,
nagy Rheának nyargaló fiát,
ki a földet tartja.

Tombol a harc, vagy pihen?
Egy a bizonyos:
nemsokára itt lesz
a lány, kit önnön
    családja kerget,
s annyit ki szenvedett.
Zeus ma még
    visszavezérli.
Győztes harcnak jósa lettem,
s óh bár lennék gyors viharnak szárnyán szálló
légi galamb, s kiröpülve fellegekbe, nézném
a viadalmat a magasból!

Óh Zeus, mindenható!
Óh mindentudó!
Segitsd e föld népét
győztes erőddel
    hogy ne hiába
keresse nyomukat!
S te égi lány,
    Pallas Athené!
és te nagy-vadász, Apollo
s hugod is, a könnyü-lábu, foltos-testü
szarvas után szaladó istennő, jőjjön, jertek,
föld és nép harcát támogatni.

Óh kóbor agg, ne mondjad őreid szavát
hazug jóslatnak. Látom is már messziről,
jönnek a lányok s mindjárt itt lesznek megint.

OEDIPUS

Hol, hol? Ki jön? Hogy mondtad?

ANTIGONÉ

Óh apám, apám,
bár engednék az istenek, hogy lássad e
nemes vitézt, ki minket néked visszaad.

OEDIPUS

Itt vagytok, lányom?

ANTIGONÉ

Megmentett a Théseus
erős keze és becsületes társai.

OEDIPUS

Jertek, gyermekem, apátokhoz, és amit
már nem mertem remélni, hadd öleljelek.

ANTIGONÉ

Teljesül, amit kívánsz, és öröm nekünk.

OEDIPUS

Hol állsz? Hol vagytok?

ANTIGONÉ

Mindaketten itt közel.

OEDIPUS

Édes bimbók!

ANTIGONÉ

Kinek nem édes: gyermeke?

OEDIPUS

Korom mankói!

ANTIGONÉ

Gyenge gyengét támogat.

OEDIPUS

Enyém megint a legkedvesebb! Hogyha most
kellene halnom, nem lennék boldogtalan.
Simuljatok hát, gyermekeim, kétfelől
apátok oldalához, hadd enyhitse az
együttlét ezt a bus-magányos bujdosást.
Mondjátok el, mi történt, pár szóval. Hiszen
ily ajkakról pár szó is édes és elég.

ANTIGONÉ

Itt áll, aki megmentett: hallgasd őt, apám.
Nekünk keveset kell még hozzátenni majd.

OEDIPUS

Ne csodáld, hogyha váratlanul visszatért
gyermekeimhez ennyit fecsegek, király.
Jól tudom én, hogy ezt a boldogságomat
nem köszönhetem senki másnak, mint neked.
Hiszen te mentetted meg őket, senki más.
Adjanak érte néked s országodnak az
istenek, amit kívánok! Mert az egész
földön csupán tinálatok találtam én
igazságot, szótartást és becsületet.
Tudom, tudom, s hálásan vallja ajakam.
Amim van, azt te adtad nékem, senki más.
Nyujtsd hát kezed, hogy érinthesselek, király,
s ha szabad, hála-csókot adhassak neked.
De mit beszélek? Mily jogon kívánhatom,
hogy érints engem, kiből semmi förtelem
szennyfoltja nem hiányzik? Nem kívánom ezt,
s meg sem engedném; csak az, aki sorsomat
osztotta, - más nem érintkezhetik velem.
Fogadd hát üdvözlésem csak igy messzirül,
s ezentúl is pártfogold igazságomat.

THÉSEUS

Hogy lányaid viszontláttára örömed
beszédessé tett, nem csodálkozom; se, hogy
legelső szavad nekik szólt, és nem nekem.
Ilyesmiért énbennem nincs neheztelés.
Mert nem szavak, de tettek által akarom
elérni, hogy messzeragyogjon életem.
Meg is mutattam. Nem volt puszta szó az én
igéretem. Itt állnak lányaid, öreg:
élnek, s nem telt be rajtuk a fenyegetés.
Hogy folyt a harc, mi szükség volna avval itt
eldicsekednem? Ők majd elmondják maguk.
De most figyelj a hirre, melyet ép imént
jövet hallottam: mit szólsz hozzá? Igy talán
elmondva semmi: mégis kissé feltünő.
Lekicsinyelni soha semmitsem szabad.

OEDIPUS

Mi történt? Add tudtomra, Aegeus fia.
Mert sejtelmem sincs arról, amiről beszélsz.

THÉSEUS

Mondják, egy ember, nem városodban lakó,
de rokon véled, odarohant és leült
Poseidon oltárához, mikor épen én
eltávoztam, abbahagyva az áldozást.

OEDIPUS

Hová való hát? S mért ült az oltár elé?

THÉSEUS

Én csak annyit hallottam, hogy hozzád van egy
kérdése, melyre felelned nem lesz nehéz.

OEDIPUS

S mi az? Oltárhoz nem vihette kis dolog.

THÉSEUS

Azt mondják, biztonságban akar lenni, mig
veled beszélt, és aztán ujból utra megy.

OEDIPUS

S vajjon ki ő, aki igy az oltárhoz ült?

THÉSEUS

Gondolkozzál, nincs-e Argosban rokonod,
ki igy kivánna tőled kérni valamit?

OEDIPUS

Megállj, barátom! Erről ne tovább!

THÉSEUS

Mi lelt?

OEDIPUS

Ne kérdezd tőlem!

THÉSEUS

Mit ne kérdezzek? Beszélj!

OEDIPUS

Amit mondtál, abból tudom már, ki van itt.

THÉSEUS

S ki ő, akit tovább pártolnom nem szabad?

OEDIPUS

Az én gonosz fiam, király, kinek szavát
nehezebben türném hozzám, mint bárkiét.

THÉSEUS

Hallgasd meg, s hogyha nem tetszik, ne teljesitsd
amit kér. Meghallgatni még nem nagy dolog.

OEDIPUS

Hidd el, király, még a hangját is gyülölöm.
Ne kivánd s kényszerits, hogy engedjek neki.

THÉSEUS

Nem én: az oltár kényszerit. Gondold meg ezt.
Maga az isten számontartja, jól vigyázz!

ANTIGONÉ

Apám, hallgass rám, noha fiatal vagyok.
Hadd intézkedjen a király, mint jó szive
s isten iránti tisztelet sugja neki:
s kedvünkért engedd elibéd testvéremet.
Hisz, légy nyugodt, erővel nem vehet reá,
hogy bármit is tetszésed ellenére tégy.
Mit árthat meghallgatni? Ha szándéka rossz,
az a szavakból annál inkább kiderül.
Te adtál néki életet, s ha ellened
a legcsufabb gazságot tette volna is,
te nem fizethetsz hasonlóval, jó apám.
Bocsásd hát őt magadhoz! Van másoknak is
indulatos, vad gyermeke; de szerető
szülői szó lecsillapitja lelküket.
Ne mostani sérelmeidre nézz: hiszen
többet szenvedtél apád és anyád miatt.
Ha erre gondolsz, azt hiszem, te magad is
látod, hogy rossz a harag, mert a vége rossz.
S nagy tanulságod lehet erről ép neked,
kit látásodtól fosztott meg az indulat.
Fogadj hát szót! Nem volna illő, hogy soká
kérjen, ki jogosat kér; sem hogy jóltevőd
kedvéért ennyit viszonzásul meg ne tégy.

OEDIPUS

Nehéz kegyet csikarsz ki tőlem, gyermekem,
szavaddal; ám legyen hát tetszésed szerint.
Csak majd ha megjön, azt kérem, ne türd, király,
hogy bárki úr lehessen személyem fölött.

THÉSEUS

Elég ezt egyszer, nem kell kétszer mondanod.
Nem akarok kérkedni, de te védve lész,
öreg, mig engem védenek az istenek.

KAR

Most látom, milyen esztelen, aki e rövid életet
vágyik nyujtani, nyujtani,
túl a szabott, közepes határon.

Hosszu élet a bánatot
hozza csak közelebb, csak a
bánat jön közelebb feléd s közben az öröm elkerül.
Igy jár, ki tulsokáig él.
Egy válthat meg:
amikor eljő
befejezésül
énekek és lakodalmi kiséret
kobzai nélkül a mindig egyenlő
néma halál s kivégez.

Nem születni a legnagyobb boldogság, de a második
megszületve hamar megint
visszasülyedni ahonnan jöttünk.
Mig virágzik az ifjukor,
karján ott ül a balgaság.
Baj nélkül ki megy át ezen? Kit nem ér el a fájdalom?
Harc, gyűlölet, viszály, csaták
s irigység; mig
a legutolsó,
míg a lenézett,
koldus, erőtelen, árva öregség
eljön, az átkok elöntenek, és a
nyomoruság veled hál.

Idejutottunk, s nem mi egyedül.
Mint a parti szirtet észak ormán
folyton korbácsolja a tél viharja,
ugy korbácsol örökké
s hullám-módra csapódik
hozzád is a sok nyomorúság kinja.
Egyik nyugati tájról,
másik keleti ég alól
csap le, az egyik délről,
a másik az északi szélből.

ANTIGONÉ:

Apám, ugy látom, itt jön már a jövevény
kiséret nélkül, s mint a megáradt patak,
ugy ömlenek szeméből sürü könnyei.

OEDIPUS

Ki az?

ANTIGONÉ

Akit már gondolatunk az imént
elénkbe rajzolt, Polyneikés érkezik.

POLYNEIKÉS

Jaj, mit tegyek, leányok? A magam baját
sirassam előbb, vagy hogy igy kell látnom ősz
apánkat? Itt kell megtalálnom, idegen
földön, amint számüzve bolyg közöttetek
ily öltözetben, melynek szennyes rongyai
együtt vénültek meg vele, s agg oldalát
fölmarják; mig szemétől megfosztott fején
a szél borzolja fésületlen fürtjeit.
S épigy koldushoz-illő bizonyára a
táplálék is melyet elgyengült gyomra kap.
S óh nyomorult! mily későn veszem észre én!
Megvallom - nehogy később mástól halljad ezt -
eddig alig törődtem vele, hogyan élsz.
De Zeus mellett ott ül égi trónusán
a megbocsátás. Üljön ez melletted is.
Amit vétettem ellened, már többel azt
toldani nincs, de van mód jóvátenni még.
Te hallgatsz?
Óh ne fordulj el tőlem, mondj egy szót, apám!
Nem felelsz semmit? Elbocsátasz szótlanul?
Megvetsz? Azt sem mondod meg, mért haragszol igy?
Óh ti lányai, s énnekem testvéreim,
próbáljátok meg szóra nyitni zordon és
kemény záru, mozdithatatlan ajakát,
hogy ki isten nevében jöttem kérni, igy
szó nélkül, szégyenszemre, ne eresszen el.

ANTIGONÉ

Te magad mondd el, mért jöttél ide, szegény?
A beszéd, akár tetszik az, akár csupán
boszant vagy szánalmat kelt, óhatatlanul
szóra birja a legmakacsabb hallgatót.

Beszélek hát, mert amit mondtál, jó tanács.
Először is az istenre hivatkozom,
ki oltáránál őrzött engem, mig e föld
ura ide nem hivott, biztositva, hogy
jöhetek és szólhatok bántódástalan.
Bár ily jóindulattal lennétek ti is,
idegenek, irántam, és te is apám,
s testvéreim! De most elmondom, mért jövök.
Szülőföldem engem is számüzött, apám,
mert jog szerint, elsőszülött fiad levén,
el akartam foglalni hires trónodat.
Ezértis Eteoklés, bár fiatalabb
nálam, külföldre kergetett, nem mintha tán
ésszel vagy karral győzött volna; hanem a
népet hangolta ellenem. De igazi
legyőzőm a te bosszuálló szellemed.
Igy gondoltam, s igy hallom a jósoktól is.
Mikor Argosba értem, dór hazába, ott
Adrastosnak vejévé lettem, s esküvel
füztem magamhoz mind, kik a félszigeten
előkelők vagy lándzsájukkal hiresek,
hogy összegyüjtve Théba ellen hétszeres
erejüket, vagy hősi harcban essem el,
vagy kiirtsam honomból bitorlóimat.
Igen, de hát mi célból jöttem most ide?
Fontos kéréssel fordulok hozzád, apám,
magam és társaim nevében, kik heten
hét vezéri lándzsával és hét hadsereg
erejével már Théba sikján állanak.
Közöttük lándzsarázó Amphiáraos,
dárdavetésben s madárjósnak legkülömb.
A második Tydeus, Oineus fia,
aetól; harmadik, Eteoklos, argosi.
Negyedszer Hippomedónt küldte apja, vén
Talaos. Az ötödik, nagy Kapaneus,
henceg, hogy Thébát lángokkal pusztitja el.
Hatodszor Arkas, Atalanta hű fia,
szüzfiú, ki a Szüz Fiának hivatik,
mert anyja is sokáig kemény szüz maradt.
S végül én, a te fiad, vagy ha nem tiéd,
a balsorsé, de kit tiédnek mondanak,
viszem Thébába Argos vakmerő hadát.
S mind a heten könyörgünk, apám, a magad
s lányaid életére, vedd le haragod
sulyát fejemről, mielőtt elindulok
a harcba, gaz öcsémen bosszut állani,
aki elüzött s elrabolta trónomat.
Mert ha a jóslatok szavában bizhatunk,

a győzelem azé lesz, akihez te állsz.
Kérlek azért, a szent források s ős fajunk
istenei nevében, bocsáss meg, hiszen
könyörgő idegen vagyok, s az vagy te is,
és csak mások kedvében járva élhetünk
te úgy, mint én, mert egyenlő sors átka nyom.
Mig otthon ő királyi módon él, kacag
rajtam és rajtad, s szemtelen pöffeszkedik.
De ha te mellém állasz, én kevés idő
alatt kevés erővel összezuzhatom.
S akkor magammal viszlek téged is saját
házadba, s őt fegyverrel távolitom el.
Ezt igérhetem, hogyha te is akarod.
Nélküled még életem is bizonytalan.

KAR

Annak kedvéért, aki hozzád küldte őt,
felelj, Oedipus! S aztán elbocsáthatod.

OEDIPUS

Bizony, dicső nagyjai e földnek, ha nem
maga Théseus küldte s vélte volna őt
méltónak hogy feleljek néki, sohasem
hallaná tőlem egyetlenegy hangomat.
De hát ha méltó: hallja meg, s úgy menjen el!
Vidámabb attól nem fog lenni élete.
Gonosz fiu! Mikor tiéd volt még a trón
s a pálca, mely most Thébában testvéredé,
saját apádat számüzetni volt szived,
miattad lettem bujdosó, és hordom e
rongyot, amelyre ma már persze magad is
sirva tekintesz, mert hasonló végzet ért.
De mit használ itt sirni? Így kell élni, mig
élek, tudva hogy te voltál a gyilkosom.
Mert te döntöttél ebbe a nyomorba, te
taszitottál ki; te okoztad, hogy ma így
koldulom össze bolygva napi életem.
S ha ez a két lány nem lett volna ápolóm,
felőled rég halott is volnék már talán.
Ők mentettek meg, ők viselték gondom. Ők
nem gyenge nők: ők férfiak s bajtársaim.
De nektek más lehetett apátok, nem én.
És nem fog majd jó szemmel nézni rátok az
istenség, hogyha hét hadatok útra kel,
s Théba felé megy. Théba városát soha
nem dulhatod föl: előbb pusztulsz el magad
mocsokban s vérben; s e sors vár öcsédre is.
Már e liget iszonyú istennőit én

rég rátok küldtem; ők harcolnak énvelem,
hogy tanuljátok tisztelni apátokat,
s ne vegyétek kicsibe, amit tettetek
vak életemmel! Lányaim nem tettek igy.
Sem trón nem fog megvédni, sem oltárülés,
ha Zeus mellett áll még, akit mondanak
az ős törvények: az Igazság asszonya.
Menj hát, utállak, megtagadlak, nincs apád,
menj, rosszak rossza, vidd magaddal átkomat.
Átkot mondok rád: semmi fegyverrel soha
vissza ne nyerd hazádat, és vissza ne juss
völgyes Argosba! Tennen testvéred keze
öljön meg, s te is öld meg őt, ki számüzött.
Ez az én átkom. És a gyűlölt Tartaros
ős poklát hivom, adjon néked uj lakást.
E bosszu-istennőket hivom és a harc
urát, Arést, ki felgyujtotta dühötök.
Hallottad most már válaszom, menj és jelentsd
Kadmos egész népének, és a hü Hetek
bajtársi táborának: ilyen atyai
ajándékot ad fiainak Oedipus.

KAR

Utaidon nem örvendezhetünk mi sem,
te sem; siess hát, Polyneikés, vissza most.

POLYNEIKÉS

Óh gyászos utam, tehetetlen életem!
Óh barátaim! Ez volt hát a cél, amért
Argosból utra keltünk? Óh én nyomorult!
Társaimnak ezekről mégcsak szólni sem
lehet... S már vissza sem fordulhatok velük.
Némán kell mennem szörnyü végzetem elé.
Lányok, lányok, testvéreim, ti, kik velem
hallgattátok atyánknak kemény átkait,
az istenekre kérlek, hogyha teljesül
az átok, és ha ti még eljuttok haza,
ti legalább ne vessetek meg engemet,
temessetek el s áldozzatok siromon.
Ami dicséret illet, mert apám körül
hü szivvel fáradoztok, nem lesz kevesebb,
ha velem is jót tesztek és segitetek.

ANTIGONÉ

Polyneikés, hallgass meg, fogadj szót nekem.

POLYNEIKÉS

Mit kivánsz, Antigoné, kedvesem? Beszélj!

ANTIGONÉ

Fuss és fordítsd Argosba vissza sereged:
ne vidd romlásba magadat s szülőhazád.

POLYNEIKÉS

Az nem lehet. Ha egyszer gyáván megfutok,
hogyan hivhassam máskor harcba a hadat?

ANTIGONÉ

Miért kell mindig gyülölködnöd, rossz fiu?
Mi hasznod néked, hogyha elpusztul hazád?

POLYNEIKÉS

Hátrálni szégyen volna rám, s engedni, hogy
vénebb létemre kinevessen az öcsém.

ANTIGONÉ

Látod, magad váltod be igy, amit apád
jövendöl, hogy egymás kezétől hulltok el.

POLYNEIKÉS

Ő igy szeretné. De én nem hátrálhatok.

ANTIGONÉ

Szörnyü ez nékem! S mondjad, az után, amit
apánk jósolt, ki mer még veled tartani?

POLYNEIKÉS

Nem szólok arról, ami rám nem kedvező.
Jó hadvezér elégtelen hirt nem közöl.

ANTIGONÉ

Igy hát, testvér, végképen elszántad magad?

POLYNEIKÉS

Ne is tarts vissza! Végig kell haladnom az
uton, amelynek vége gyász és pusztulás
apám s a bosszúistennők átka miatt.
De rátok áldás szálljon, ha jók lesztek a
halotthoz. Élve nincs mit várnom tőletek.
Most már hadd menjek, isten veletek! Soha
nem láttok már, hacsaknem holtan.

ANTIGONÉ

Jaj nekem!

POLYNEIKÉS

Ne sirass engem!

ANTIGONÉ

Ki nézhetné könnytelen
testvérét, ahogy fut a biztos sir felé?

POLYNEIKÉS

Ha kell, haljak meg.

ANTIGONÉ

Nem, nem! Fogadj szót nekem!

POLYNEIKÉS

Ne kívánj lehetetlent.

ANTIGONÉ

Nékem szörnyü lesz,
ha elveszitlek.

POLYNEIKÉS

Isten dönti el hogy igy
lesz-e vagy ugy? Csak azt az egyet kérem én
az égtől, hogy rátok ne szálljon semmi baj.
Mert ti nem érdemeltek bajt és szenvedést.

KAR

Vagy ujabb bajokat hoz most reánk
a világtalan
idegen vagy őt magát
éri el immár végzete.
Az istenek döntése nem marad érvénytelen soha.
Az idő mindig rajta tartja a szemét,
s egyre süriti a csapásokat.
Zeus, Zeus! az ég dörg.

OEDIPUS

Óh lányok, lányok, nincs közelbe valaki
ki visszahivná a nagylelkű Théseust?

ANTIGONÉ

Miért kívánod visszahivni őt, apám?

OEDIPUS

Engem Zeus szárnyas villáma sujt, s a zord
alvilág vár... Küldjétek gyorsan a királyt!

KAR

Iszonyú robajok dörögnek alá
Zeus által a
felhőkből; a rettegés
égre borzolja fürtömet.
Elállt szivem verése. Új villám hasitja az eget.
Mi lesz a vége? Félek. Nem hiába gyujt
Zeus villámot. Egyszer majd lecsap.
Zeus, Zeus! Az ég dörg.

OEDIPUS

Óh gyermekeim, itt van, eljött életem
megjósolt vége; semmi sem háritja el.

ANTIGONÉ

Honnan tudod, mi jelből gondolod, apám?

OEDIPUS

Bizonyos vagyok benne. Menjen már hamar
valaki, s hozza hozzám e vidék urát.

KAR

Halljad, halljad, köröskörül kirobban
megint a szörnyű égzengés zaja.
Irgalmazz, isten, irgalmazz! Milyen
sorsot készitesz e sötétben
hazám
számára? Bár csupán a jó jönne hozzánk, s az átkozott
látása veszélyt
ne hozna reánk!
Zeus úr, kegyelmezz!

OEDIPUS

Jön-e már, lányok, a király? Életben és
eszemnél ér-e engem, mire ideér?

ANTIGONÉ

Mily titok az, amit rábizni vágysz, apám?

OEDIPUS

A sok jót, amit tett velem, azt akarom
visszahálálni, illőn, mint igértem is.

KAR

Halljad, halljad, siess, fiam, ne késsél,
akármily messze mezőn áldozol
kövér ökrök husából tengerek
istenének, Poseidon urnak,
siess!
Jótettedért az idegen meg akar jutalmazni, és
a várost veled
és minden hived.
Siess hát, ne késsél.

THÉSEUS

Mily egybeömlő kiáltás zeng nálatok?
Mért riadoznak hiveim s az idegen?
Villám csapott le? Vagy a felhőszakadás
rémit meg igy? Mert immár mindent el lehet
képzelni, hogyha ily vihart küld ránk az ég.

OEDIPUS

Uram, jókor jössz, nehéz szivvel vártalak.
Egy áldó isten vezérelte lépteid.

THÉSEUS

Szólj hát, mi történt újból, Láios fia?

OEDIPUS

Eljött végórám. S nem szeretnék halni ugy,
hogy adós legyek e városnak és neked.

THÉSEUS

És milyen jelből gondolod halálodat?

OEDIPUS

Az istenek közölték ezt velem, s maga
az ég adott meg minden biztos jósjelet.

THÉSEUS

Hogy mondtad, öreg? Milyen jelekről beszélsz?

OEDIPUS

Elég jel ez a mennydörgés, mely nem szünik,
s a győzhetetlen égi kéz villámai.

THÉSEUS

Hiszek neked. Sokat jósoltál eddig is
és nem tévedtél. Mondd hát, mit kell tenni most?

OEDIPUS

Figyelj rám, Aegeus fia, s minden szavam
városodnak elévülhetetlen kincse lesz.
Magam foglak most elvezetni, vezető
nélkül a helyre, amely halálom helye.
De ezt a helyet el ne áruld senkinek,
sem síromat, sem a környéket, merre van.
Igy ez jobban fog védni téged, mint ezer
pajzs, támadó szomszédok vad dárdáitól.
S a titkot, melyhez szóval érni nem szabad,
megtudod most, ha utánam jössz egyedül.
E polgároknak el nem mondhatom soha,
sem lányaimnak, bármily kedvesek nekem.
Te is őrizd meg mindig, s csak ha életed
végéhez érsz, mondjad el annak, aki majd
helyedre ül; és utódról-utódra igy
tovább. Akkor városod sohse dulja föl
a sárkányfogból szórt nép. A vallástalan
gőg viszont jól-kormányzott várost is ledönt.
Mert aki őrült s megveti az istenek
tilalmát, azt előbb-utóbb elérik ők.
Téged ily sors ne sujtson, Aegeus fia!
De mit tanítlak? Mindezt jól tudod te is.
Menjünk hát, már villámaival sürget az
isten, menjünk, s ne nézzünk többet hátra se.
Erre, leányok! Most már én vezetlek itt,
ahogy eddig ti vezettetek engemet.
Jertek, de kezem ne fogjátok, hagyjatok,
magam fogom meglelni a szent sírt, amely
e hon földjével eltakarja tagjaim.
Jertek hát, erre jertek, erre hiv a hü
kalauz Hermes, és az árnyak asszonya.
Óh fénytelen fény, aki hajdan az enyém
voltál, sugarad utoljára simogat.
Megyek már, s végét életemnek alvilág
ködébe rejtem. És te, nyájas idegen,
magad s országod, kiséreted s hiveid,
legyetek mindig boldogok, s gondoljatok
a jólétben rám, aki nem élek tovább.

KAR

Hogyha imáimat
elfogadod, sötét
asszonya alvilágnak,
és te, árnyak ura,
Aidóneus! Aidóneus, könyörgünk,
könnyü uton
vidd a szegény idegent

a halottak örök,
mindent magába temető
országa felé, mit a Styx övez.
Érdemetlen annyi bajt
állt ki, annyi szenvedést:
segitse most őt a szent igazság!

Itteni istennők,
és te, vadak vada,
aki az alvilágnak
ezerek előtt kitárt
ajtóit őrizvén barlangod
mélyeiből csapsz örökös csaholást,
zabolátlan-erős!
földnek s pokolnak magzata!
tegyétek az agg idegen sötét
utját a halál felé
szabaddá és könnyüvé!
Hozzád könyörgünk, óh örök álom!

HÍRNÖK

Óh polgárok, rövid szavakkal el lehet
mondani, mi hirt hoztam: Oedipus halott!
De hogy mi minden történt közben, és miként,
azt bajos volna elbeszélni röviden.

KAR

Meghalt szegény?

HÍRNÖK

Elhagyta ezt a nyomorult
életet, mely már nem is volt élet neki.

KAR

Hogyan? Istenkéz által? Fájdalomtalan?

HÍRNÖK

Itt kezdődik már a csoda. Láttátok őt,
amikor elment innen. Jelen voltatok.
Semmi vezető nem kellett neki. Maga
vezetett mindnyájunkat. És mikor elért
a meredek küszöbre, mely a föld alá
gyökér gyanánt érc lépcsőkkel kapaszkodik,
megállt az egymást metsző utak egyikén,
az öblös váza mellett, melynél Théseus
Pirithoosszal barátságot esküdött.
Középen, ekközt és egy odvas körtefa
s egy kősír és a Thórikos sziklája közt

leült és leoldotta szennyes öltönyét.
Aztán kiáltott lányainak, hozzanak
fürdésre s áldozásra friss folyóvizet.
Fel is mentek, Démétér lombos dombja ott
közelre látszik, onnan hoztak, amit agg
apjuk parancsolt, megfürdették, s tiszta új
ruhát adtak rá, ahogy illik és szokás.
S mikor már minden megtörtént kedvére, és
amit csak kivánt, nem hiányzott semmise,
dörgés hangzott a föld alól - a két leány
remegett hallatára. Odahulltak az
apjuk térdére, s egyre verték mellüket,
és közben egyre sirtak, sirtak hosszasan.
És hallva a keserves sirást, Oedipus
lányait átölelte s igy szólt: „Lányaim,
e naptól fogva nincs apátok. Életem
végéhez értem, semmim sincs, s nem kell tovább
fáradságosan gondomat viselnetek.
Nehéz teher volt, jól tudom; de egy szavam
fizesse a sok gyötrődést és szenvedést:
mert jobban a világon senki titeket
nem szeretett, mint agg apátok, akitől
eztán megfosztva, árván fogtok élni már."
Igy sirtak, egymást átölelve, hangos és
bő zokogással mind a hárman. És mikor
a zokogás kimerült s lassan elcsitult,
csönd lett, s akkor váratlan egy titokzatos
hang szólalt Oedipushoz, úgyhogy aki csak
hallotta, minden hajaszála égnek állt.
Isteni hang volt, s több szóval szólt, többször is.
„Hallod-e, hivlak, Oedipus, mit késlekedsz?
Indulni kell; tulhosszu már a habozás."
Az isteni idézést hallva Oedipus
magához kérte Théseust, e föld urát,
és igy szólt hozzá: „Jer barátom, add kezed
biztos zálogát, lányaimnak; és ti is
nyujtsatok, lányok, kezet neki; igy fogadd,
hogy készakarva el nem hagyod őket, és
mindent megtéssz, amit javukra lenni vélsz."
S ezt Théseus, mint nemes férfi, habozás
nélkül fogadta vendégének esküvel.
Amint ez megvolt, Oedipus leányait
vak karjával magához vonva, igy beszélt:
„Most, lányok, kell, hogy erős legyen szivetek.
Távoznotok kell! Ami most jön, azt tilos
látni, s amit beszélni fogunk, hallani.
Hát menjetek sietve. Csupán Théseus
király marad, ki mindennek tanúja lesz."
Mindannyian hallottuk, amint igy beszélt

s mindannyian keserves zokogás között
mentünk a lányok után. S ahogy távolabb
értünk, kis idő multán visszanézve, már
seholse láttuk Oedipust - csak egymaga
a király állt ott, eltakarva két szemét
kezével, mint akinek jelenése volt,
iszony, melyet már elviselni nem lehet.
Kevéssel utóbb láttuk, amint térdre hull,
s a Földanyához és az Olympos magas
isteneihez áhitattal mond imát.
Azt, hogy Oedipus hogy veszett el, az egész
világon csak egy ember tudja: Théseus.
Mert nem a tüzes istenség villámai
sujtották őt le; sem a tengerről vihar
nem kelt akkor, hogy az sodorta volna el;
hanem vagy égből jöttek érte, vagy a föld
nyilt meg s magába vette őt jóságosan.
Nyögés nélkül, és megkimélve a kinos
betegségtől, szállt sirba. Hogyha volt, aki
csodásan halt meg: ő az. S aki, hallva ezt
azt hiszi, hogy tán megőrültem: higyje csak!

KAR

Hol vannak a leányok és a többiek?

HÍRNÖK

Már nem lehetnek messze, mert sírásukat
idáig hallom. Sirás jelzi jöttüket.

ANTIGONÉ

Jaj, van ok, van ok ma sirnunk,
nemcsak ezért vagy azért, hanem összesen
átkos vérből jött egész életünkért.
Eddig is annyi baj
ért, örökös nyomor ostora vert. De ma
végül, amit soha meg se nevezhetek,
azt kellett látni s élni.

KAR

Mi volt az?

ANTIGONÉ

Sejthetitek, barátaim.

KAR

Hogy halt meg?

ANTIGONÉ

Nem kívánhatnátok szebb halált.
Nem véres harc ölte meg,
sem a tenger vad viharja!
A sötét part
vonta magába.
Valami mély
titku halál
vitte el őt.
Óh én szegény! Mi lesz velünk?
Vészes éj borult szemünkre.
Hányattatva idegen
földeken, vagy tengerek hullámain, hogyan
fogjuk tengetni életünk?

ISMÉNÉ

Hogy tudhatnám? Bár a gyilkos Hades isten
jó apámmal engem is ragadna
halálba, hiszen megmaradt
életem úgysem élet.

KAR

Óh legjobb gyermekek ti ketten,
mit isten adott, nem szabad
tulságosan siratni. Nincs
jogotok a panaszra.

ANTIGONÉ

Öröm volt még bánatunk is,
s keserü sorsban is édes a pillanat
amikor agg apánkat átöleltük.
Drága barát s apa,
kit ma a föld örök éjjele föd! Hanem
ott se feled soha gyermeked, ott se vagy
árva, kit nem szeretnek.

KAR

Betelt hát -

ANTIGONÉ

Betelt amit maga kivánt.

KAR

S mi volt az?

ANTIGONÉ

Mint maga jósolta, idegen
földön halt meg. Fekhelye
odalenn jó hüvös, árnyas.
S nem hunyt el ő
megsiratatlan.
Bús szemeim,
kedves apám,
sirnak örökké
miattad, és e bánatot
nem tudom, hogy gyógyithatja
valaha is az idő.
Jaj, miért akartál halni távol ég alatt?
Itt haltál árván, egyedül!

ISMÉNÉ

Jaj nekem, jaj, milyen végzet várhat még rám?
s rád is, igy megfosztva jó apánktól?

KAR

De hisz boldogan zárta ő le
az életet, ne sirjatok!
Hagyjátok ezt a busulást!
Balsors mindenkit érhet.

ANTIGONÉ

Jer, menjünk vissza, kedvesem!

ISMÉNÉ

És mit tegyünk?

ANTIGONÉ

Vágy fogott el.

ISMÉNÉ

És mire?

ANTIGONÉ

Látni a földalatti sírt.

ISMÉNÉ

Kiét?

ANTIGONÉ

Apánkét, jaj, szegény!

ISMÉNÉ

Hát nem tudod, hogy ez tilos?
Nem látod?

ANTIGONÉ

Mért leckézel engem?

ISMÉNÉ

S még mást is mondhatnék.

ANTIGONÉ

Mi mást még?

ISMÉNÉ

Sirja nincs, és senkise látta holtát.

ANTIGONÉ

Gyere, és ott haljunk meg együtt.

ISMÉNÉ

Jaj szegény, hogy tudjak élni?
Mit csináljak, hova menjek?
ily tehetetlen árván?

KAR

Ne féljetek, jó lányok!

ANTIGONÉ

Hova fordulunk?

KAR

Mentve vagytok már.

ANTIGONÉ

Mitől?

KAR

Nem lesz már semmi bajotok.

ANTIGONÉ

Tudom.

KAR

Mit téped hát magad?

ANTIGONÉ

Miképen juthatok haza,
nem sejtem.

KAR

Hát ne is kívánjad.

ANTIGONÉ

Szomoru sors.

KAR

Eddig is az volt.

ANTIGONÉ

Eddig nagyon, eztán kibirhatatlan.

KAR

Bizony nagy tenger dőlt reátok.

ANTIGONÉ

Nagy, nagy!

KAR

Mi sem tagadjuk.

ANTIGONÉ

Jaj, Zeus, jaj, merre menjünk?
Mily reménynek végvárába
hajt ez a szörnyü végzet?

THÉSEUS

Hagyjátok el, lányok a sirást!
Országomban szeretet fogad.
Siratni kár, ami végzet.

ANTIGONÉ

Óh Aegeus fia, hozzád könyörgünk.

THÉSEUS

S mily vágyatokat vágytok elérni?

ANTIGONÉ

Látni kívánjuk a sirt, hol apánk
holtteste pihen.

THÉSEUS

Azt látni tilos.

ANTIGONÉ

Mit mondasz, uram, athéni király?

THÉSEUS

Óh lányok, ő meghagyta nekem,
hogy senki még közelébe se
jőjjön a helynek, mely örökre övé,
s ne imádkozzék a sirja fölött.
S azt mondta, ha ezt tartani fogjuk,
soha semmi vész nem éri hazám.
Hallotta ezt Zeus, és mindent
halló szolgája, az Eskü.

ANTIGONÉ

Ha apánk maga kivánta igy,
nekünk ez elég. Akkor bocsáss
haza, Théba felé! Talán tehetünk
valamit véres testvéreink
végzete ellen.

THÉSEUS

Megteszem ezt is, s nem fáradok el
megtenni még mindazt, ami csak
javatokra lehet, vagy kedve szerint
annak, ki már a földbe pihent.

KAR

Hát ne zokogjatok, és szivetekben
szünjön a fájdalom:
urunk szava biztos igéret.

WILLIAM SHAKESPEARE

A VIHAR

DRAMATIS PERSONAE

ALONSO, *Nápoly királya*
SEBASTIAN, *az öccse*
PROSPERO, *Milánó törvényes hercege*
ANTONIO, *Prospero öccse, Milánó bitorló hercege*
FERDINAND, *a nápolyi király fia*
GONZALO, *hű öreg tanácsos*
ADRIAN, FRANCISCO, *urak*
CALIBAN, *vad és idétlen sehonnai*
TRINCULO, *bolondos alak*
STEPHANO, *iszákos pincérlegény*
HAJÓSKAPITÁNY, KORMÁNYOS, MATRÓZOK
MIRANDA, *Prospero leánya*
ARIEL, *légi szellem*
IRIS, CERES, JUNO, NIMFÁK, ARATÓK, *szellemek*
Egyéb szellemek Prospero szolgálatában

SZÍN

A tenger, egy hajóval; később egy sziget

ELSŐ FELVONÁS

ELSŐ SZÍN

Egy hajó a tengeren. Dörgés, villámlás zivataros zaja hallatik. Jön egy hajóskapitány és egy kormányos, más-más oldalról.

KAPITÁNY

Kormányos!

KORMÁNYOS

Ihol-e, mester, mi újság?

KAPITÁNY

Jó, beszélj a legényekkel: rajta, rajta, frissen, parthoz ne csapódjunk: mozogni, mozogni. *El.*

Jönnek a matrózok.

KORMÁNYOS

Hejh, lelkeim! vígan, vígan, lelkeim! Frissen, frissen. Húzzátok be a vitorla csücskit; vigyázzatok a kapitány úr sípjára. - Fújjad, fújjad, pukkadj meg, csak hely legyen!

Jönnek Alonso, Sebastian, Antonio, Ferdinand, Gonzalo és mások.

ALONSO

Jó kormányos, viselj gondot reánk. Hol a kapitány? Csak biztasd az embereket.

KORMÁNYOS

Kérem, maradjanak most lenn.

ANTONIO

Hol a mester, kormányos úr?

KORMÁNYOS

Nem hallja az úr? Utunkban vannak itt. Maradjanak a kabinjaikban; nem kell publikum a zivatarnak.

GONZALO

No, no, jól van már, türelem, türelem.

KORMÁNYOS

Mondja a tengernek, hogy türelem. Menjenek innen! Nem hallják, hogy bőgnek a szelek: mit törődnek ezek a király nevével? Csend: a kabinba! Ne zavarjanak.

GONZALO

Jó, jó, de ne feledd el, ki van a hajótokon.

KORMÁNYOS

Senki olyanos, hogy jobb szeretném magamnál. Kegyelmes tanácsúr: ha csöndet kommandírozhat ezeknek az elementumoknak és békességet csinál ebbe a minutába: jó, nem nyúlunk többet egy szál kötélhez se; tessék használni a tekintélyét: ha nem ért hozzá, örüljön, hogy eddig élt és készüljön a kabinjában, mert ki tudja, nem üt-e a halálos órája. - Csak vígan, lelkeim! - El az útból, ha mondom. *El.*

GONZALO

Nagy reménységet önt belém ez a legény: nem úgy néz ki, mint akinek vízbefulladás a rendeltetése; tökéletes akasztófavirág-pofája van. Ne is engedj belőle, szerencse-mama, hogy a fára húzzák! Sorsa madzaga legyen a mi horgonykötelünk, mert a magunké nem sokat segít! Ha nem arra született, hogy felkössék, cifra helyzetben vagyunk. *El.*

Visszajön a kormányos.

KORMÁNYOS

Le a főárbóccal: szaporán; lejebb, lejebb. Húzzátok le, megpróbálni a nagy vitorlával. *Kiáltás belülről.*

Fene a bőgésetekbe! Túlordítják a zivatart meg a kommandómat. -

Visszajönnek Sebastian, Antonio és Gonzalo.

Már megint? Mi dolguk itt? Hagyjuk abba és fulladjunk meg? El akarnak süllyedni?

SEBASTIAN

Rosseb a torkodba, mit ugatsz, káromkodsz, te komisz kutya!

KORMÁNYOS

Hát dolgozzon *maga!*

ANTONIO

Kössenek föl, kuvasz, kössenek fel! Te szájaskodó, szemtelen szajhakölyke, magad félsz legjobban a megfulladástól.

GONZALO

No, biztosítom, hogy nem fog megfulladni, ha csak oly erős volna is a hajó, mint egy dióhéj és olyan lyukas, mint egy telhetetlen ringyó.

KORMÁNYOS

Szélnek fordítsd, szélnek! Két fokkal odébb: a tenger felé, megint: odébb hajtsd!

Jönnek matrózok, csuromvíz

MATRÓZOK

Végünk van! Imádkozzunk, imádkozzunk! Végünk van. *El.*

KORMÁNYOS

No, muszáj lesz hideget nyelni?

GONZALO

Imában herceg és király! Nekünk
sincs hátra más itt.

SEBASTIAN

Véget ért türelmem.

ANTONIO

Berúgtak és elitták életünket. -
Ez a nagyszájú, - bár fulva hevernél
És mosna tíz ár!

GONZALO

Úgy kötik *föl* ezt,
bár milljom vízcsöpp esküdt ellene,
és tátog őt benyelni.

Zavaros hang belülről.

Isten irgalmazz! - Süllyedünk,
süllyedünk! - Asszony, gyerekeim, Isten veletek! - Isten veled, testvér! - Süllyedünk, süllyedünk, süllyedünk!

ANTONIO

Hát süllyedjünk el mind a királlyal. *El.*

SEBASTIAN

Búcsúzzunk el tőle. *El.*

GONZALO

No, adnék most ezer hektár tengert egy hold szárazföldért; bánnám is én, ha kopár, puszta, barna tüskés, akármi. Legyen meg, amit *odafönn* akarnak! De jobb szeretnék száraz halált halni. *El.*

MÁSODIK SZÍN

A sziget: Prospero tanyája előtt.
Jönnek Prospero és Miranda.

MIRANDA

Ha bűverőd igézte, jó apám,
e vad szeleket bőgni: csillapitsd le.
Az ég szagos kénzáport öntene,
ha, fölnyujtózva föllegig, a viz
nem oltaná el. Mennyi szenvedést
láttam, velük szenvedve! Egy hajó,
(volt rajta néhány jó ember bizonnyal),
darabra tört. Ó! szívemig csapott
a jajszavuk. Mind ott veszett szegény.
Ha isten lettem volna, én biz inkább
a tengert süllyesztettem volna el,
minthogy benyelje ezt a jó hajót
és rajta ennyi lelket.

PROSPERO

Csendesedj,
ne ijedezz. Mondd részvevő szivednek:
nincs semmi baj.

MIRANDA

Ó rossz nap!

PROSPERO

Semmi baj.
Amit tettem, csak érted tettem én
(csak érted drágám, lányom!), aki még
azt sem tudod, ki vagy, sem azt, hogy én
honnan vagyok: hogy sokkal több vagyok,
mint Prospero, szegény tanyának úra,
apád és semmi más.

MIRANDA

Sohsem jutott
eszembe többet tudni.

PROSPERO

Ideje,
hogy többet mondjak immár. Add kezed
s a varázsköpenyt vedd le rólam. - Úgy:

Leteszi a köpenyt.

Pihenj, varázs. - Töröld meg a szemed;
vigasztalódjál. A hajótörés
bus látványát, mely fölköltötte benned
a részvét lelkét, bűbájommal úgy
rendeztem én, hogy nincs egy árva lélek, -
nem, nincs egy árva hajszál vesztesége
egy teremtésnek sem, kit a hajón
jajgatni hallottál, süllyedni láttál.
Most ülj le; többet kell még tudnod.

MIRANDA

Olykor
kezdtél már szólni róla, ki vagyok;
de elhallgattál, faggatózni hagytál,
azt mondva: „Várj, ma még nem."

PROSPERO

Itt az óra,
s a perc azt mondja: „Nyisd ki a füled!"
Fogadj szót és figyelj. Emlékszel-e,
amikor még nem laktunk e tanyán?
Alig hiszem, hisz több se, három éves
ha voltál -

MIRANDA

Mégis emlékszem, apám.

PROSPERO

Mire? Egy másik házra? Vagy személyre?
Emlits valamit valamely dologról,
mely megmaradt eszedben.

MIRANDA

Messze már;
és inkább álomféle, mint bizonyság,
miről emlékem jótállhatna. Nem volt
négy vagy öt asszony, négy vagy öt dadám?

PROSPERO

De volt, több is, Miranda. Hogy van az,
hogy ez még él eszedben? Látsz-e mást még
az elhagyott időnek messze mélyén?
Ha még régebbet is tudsz, tudhatod
azt is, hogy jöttél ide.

MIRANDA

Nem tudom.

PROSPERO

Tizenkét éve már, Miranda, rég volt,
Miláno fejedelme volt apád,
hatalmas herceg.

MIRANDA

Uram, nem te vagy hát?

PROSPERO

Anyád erénynek példaképe volt
s lányomnak mondott; és apád Miláno
hercege volt, s egyetlen gyermeke
hercegnő; - nem csekélyebb.

MIRANDA

Istenem!
Mily gaz sors volt, hogy onnan elkerültünk!
Vagy áldás?

PROSPERO

Az, leányom, mindakettő:
mint mondtad, gaz sors volt, hogy elkerültünk
de áldás hozott *ide* minket.

MIRANDA

Ó ha
elgondolom, milyen terhedre voltam,
s nem is tudom már. Kérlek, mondd tovább.

PROSPERO

Öcsém - és nagybátyád - Antonio -
kérlek, figyelj jól - ó, hogy ép a testvér
legyen ily álnok! - ő, kit te utánad
a legjobban szerettem; ő, kire
országom kormányát ruháztam; azt,
mely első volt minden kormány között,

mint én minden király közt, rangban is,
de művészetben és tudásban éppen
páratlan; minden gondom ez levén,
kormányt öcsémre hagytam, idegen
lettem saját ügyemben, elmerülve
titkos tanulmányokba. S kapzsi bátyád -
tudsz rám figyelni?

MIRANDA

Csupa fül vagyok.

PROSPERO

Kitanulván, hogy kell megadni kérést,
hogy vetni el, kit kell emelni, kit
pórázra fogni, mert előre tört,
teremtményeimet újra teremté
s a hivatalnok és a hivatal
kulcsát kezelve, oly nótára hangolt
minden szivet, mint tetszett néki; így
folyondárként, fejdelmi törzsemet
elfedve, szítta nedvét. - Nem figyelsz.

MIRANDA

Apám! dehogy nem.

PROSPERO

Kérlek, jól vigyázz.
Én, így feledve földi célt, magánynak
szentelve és művelve lelkemet,
ép evvel, mi ha nincs titokba, minden
értéken túl értékes, rossz öcsém
gaz lelkét fölköltöttem: és bizalmam
mint jó szülő, szült olyan csalfaságot,
mely nem volt kisebb, bár ellenkező
mint jó szülője, végtelen hitem,
határtalan. S igy lévén ura nemcsak
mit jövedelmem hozhatott, hanem
ami csak volt rangomnak haszna, - mint ki
annyiszor mond el egy hazug mesét,
hogy emlékezetét meghamisítva
maga is hiszi végre, - hitte ő,
hogy ő a herceg voltakép; hiszen
helyemben ült és vitte külső képét
s jogát a rangnak; nőtt ambiciója. -
Hallasz?

MIRANDA

Hisz meggyógyulna a süket.

PROSPERO

Hogy ür ne légyen e szerep között,
s akiért játszta, vágyik abszolút ur
lenni Milánón. Engemet, szegényt,
kinek egy könyvtár ép elég királyság:
képtelennek hisz földi uralomra;
szövetkezik a nápolyi királlyal
(oly szomjas trónra), hódol és adóz
s a hercegséget, mely még nem hajolt,
most meggörbíti (jaj, szegény Miláno!)
szégyenletes hajlással.

MIRANDA

Istenem!

PROSPERO

Hallgasd feltételét és hogy mi lett;
s mondd meg, testvér-e ez?

MIRANDA

Bűn volna rosszat
gondolni nagyanyámról: sok nemes méh
hordott méltatlan magzatot.

PROSPERO

No hallgasd
feltételét. A nápolyi király,
ki régi ellenségem, teljesíti,
hogy némi pontok, ugymint hódolás
s nem tudom mennyi pénzadó fejében
kitisztit engem és családomat
a hercegségből s általadja szép
Milánót, minden ranggal, az öcsémnek:
s igy áruló sereggel, egy e célra
szánt éjjel, Antonio megnyitotta
Miláno kapuit; s az éj halálos
ködében bérszolgák üztek el engem
s téged, te síró gyermek.

MIRANDA

Jaj, szegény!
Már nem emlékszem, hogyan sírtam akkor.
Most sírok újra; ez az új tudás
szemem facsarja.

PROSPERO

Hallgasd még kicsit:
mindjárt e mái dologig jutunk,
amely nélkül az egész elbeszélés
nem sokat érne.

MIRANDA

Mérthogy meg nem öltek
az éjen?

PROSPERO

Úgy van, lányom: a mesém
kihívja ezt a kérdést. Nem tehették,
ugy szeretett a nép, hogy tettüket
nem merték vérrel bélyegezni; inkább
rossz céljukat szép színre festegették.
Egy szóval egy ladikba tömtek és
tengerre vittek, pár mérföldre; ott
tört, szereletlen bárka váza várt,
hol sem kötél, sem árboc, sem vitorla,
honnan a patkány is kibujdosott.
Ráraktak: sirjunk a siró haboknak,
nyögjünk a szélnek, amely visszanyögve
részvéttel bánt csak.

MIRANDA

Ó, milyen teher
lehettem akkor néked én!

PROSPERO

Te? Angyal
voltál, megmentő angyalom. Nevettél,
az égtől bátorsággal áldva; míg én
a sós tengerbe sós könnyeket ejtve
zokogtam a csapástól; te emelted
türő erőmet ujjá, hogy megálljak
akármi ellen.

MIRANDA

S partra hogy jutottunk?

PROSPERO

Az Isten szent gondviselése vitt.
Volt ételünk, kevéske, s friss vizünk,
mit Gonzalo, egy nápolyi nemes,
könyörületből (őt tették a terv
fő mesterévé) adott; volt ruhánk

dusan, fehérnemünk s többféle szerszám,
mi sok hasznunkra lett; igy jó szive,
megtudva, hogy a könyvekért rajongok,
könyvtáramból ellátott pár kötettel,
amely hercegségemnél többet ér.

MIRANDA

Szeretném egyszer látni őt!

PROSPERO

Felállok. -
Maradj te ülve s halld a tengeri
kaland végét. Hát e szigetre értünk
és iskolámban itt többet tanultál,
mint más princesszek, kiknek több idő,
jut lustaságra s lustább nevelők.

MIRANDA

Isten fizessen! S kérlek most, apám,
mert egyre ver még a szivem, miért
idézted e vihart?

PROSPERO

Hát tudj meg ennyit: -
Különös véletlenből a Szerencse,
ma már jó úrnőm, ellenségimet
e partra hozta mind és jós-szemem
látja, hogy olyan sorsos csillagon
áll zenitem ma, melynek befolyását
ha most felejtem udvarolni, sorsom
örökre elhanyatlik. Mást ne kérdezz.
Álmos vagy, látom; álom az egészség,
ne küzdj: - tudom, nem is küzdhetsz vele.

Miranda elalszik.

Jőjj szolgám, jőjj már! Várlak, kész vagyok.
Jőjj, szolgám, Ariel: siess!

Ariel jön.

ARIEL

Nagy mester, üdvözöllek; bölcs uram,
jöttem megtenni óhajod; röpülni
vagy úszni, tűzbe menni, fellegen
nyargalni, hogyha kell: erős igédre
tiéd Ariel, minden erejével.

PROSPERO

Pontosan vitted-é, parancsra, szellem,
a zivatart?

ARIEL

Mindent szavad szerint.
Megkörnyékeztem a király hajóját
orrán, majd oldalán, fedélzetén,
s iszonyt lángoltam mindenik kabinba;
majd szétoszolva égtem több helyütt
árboc hegyén, korláton, vontatón
külön-külön: majd összeálltam újra.
Jupiter villáma, a szörnyü dörgés
előfutára, fürgébb nem lehet,
se szemfényvesztőbb; tűz és csattogó kén
csatája szinte ostromolta nagy
Neptunt, rezgette bátor habjait,
rengette szigonyát.

PROSPERO

Te drága tündér!
S ki volt oly férfi, oly vitéz, hogy e
felfordulás eszét nem vette?

ARIEL

Senki.
Minden lélekre láz jött, izgatott
tettek sugója. Mind a vizbe ugrált,
csak matrózok maradtak a hajón,
mely tőlem lángolt. Ferdinand királyfi
meredt hajakkal (mint a tüske), ugrott
először, orditva: „Maradt-e még
pokolban ördög?”

PROSPERO

Ej, rádismerek!
De ez a partnál volt?

ARIEL

Egészen, úram.

PROSPERO

S nincs bajuk, Ariel?

ARIEL

Hajuk se görbült;
s ruhájuk, amely vitte őket, új

ruhának látszik; foltja sincs; parancsod
szerint szétszórtam őket a sziget
fölött. Külön vetettem a királyfit:
sóhajjal hűti most a levegőt,
ül a szigetnek egy vadon szögében
s karjait bús csomóba fonja - így!

PROSPERO

S hol vannak a király matrózai
s a többi flotta?

ARIEL

Biztos kikötőben
ül a király hajója: ott a mély
zugban, hol harmatért felrázva küldtél
egy éjjel engem zajló Bermudákhoz:
ott dugtam el; s matróza mind födél
alá zsúfolva, bűbájomtól és
a fáradságtól szunnyad; más hajók,
szétszórva, már összeverődtek ujra
Nápolyba visszatérni, Földközi
tenger bus utján; azt hiszik
hogy törni látták a király hajóját
és veszni szent személyét.

PROSPERO

Ariel,
pontos voltál; de több a munka még.
Mennyi idő van?

ARIEL

Dél már elmulott.

PROSPERO

Legalább két órával. Most hatig
minden percet ki kell használni jól.

ARIEL

Még munka, még? Ha munkát egyre adsz,
figyelmeztetlek az igéretedre,
mit nem váltottál még be.

PROSPERO

Hogy? Makacskodsz?
Halljuk, mi a kérésed?

ARIEL

A szabadság.

PROSPERO

Idő előtt? Ne többet róla!

ARIEL

Kérlek,
emlékezz, tettem jó szolgálatot;
sohsem hazudtam, nem tévedtem és
nem zugtam, nem morogtam. És igértél
egy évi szabadságot.

PROSPERO

Elfelejted,
milyen kinból mentettelek ki?

ARIEL

Nem.

PROSPERO

Dehogynem; azt hiszed, hogy nagy dolog
gázolni sós vizet,
robogni Észak eleven szelén,
vagy dolgomat végezni föld fagyott
erei közt.

ARIEL

Nem hiszem azt, uram.

PROSPERO

Hazudsz, gonosz. Feledted már a vén
boszorkát, Sycoraxot, kit gyürűbe
görbített kor s irigység? Elfeledted?

ARIEL

Dehogy.

PROSPERO

Dehogynem. Nos, hová való volt?
Beszélj.

ARIEL

Algirba.

PROSPERO

Úgy? Havonta egyszer
rád kell olvasnom, hogy ki vagy, különben
felejted. Ezt a Sycorax boszorkányt
Algirból sok gonosz varázslatáért,
mit emberfülnek szörnyü hallani,
tudod, kiverték: egy dolog miatt,
mit egyszer tett, meghagyták életét.
Igaz?

ARIEL

Igaz.

PROSPERO

Az undok kékszemüt
magzattal idehozták tengeren
s itt hagyták a hajósok: és te, szolgám,
az ő szolgája voltál, mint bevallod:
s mert finnyás szellem voltál arra, hogy
megtedd érzéki rút parancsait,
és megtagadtad: elzárt, megkötött
hatalmasabb szolgái erejével
és féktelen dühében beszorított
egy meghasadt fenyő odvába; ott
szorongtál, ott lett fájó börtönöd
teljes tizenkét évig. Azalatt
ő meghalt s téged otthagyott. S te ríttál
malomként, minden szélre. A sziget
még nem örvendett emberek szemének,
kölykét kivéve, akit itt vetett,
foltos porontyát.

ARIEL

Calibant: tudom.

PROSPERO

Bolond, hisz mondom: azt a Calibant,
ki most az én béremben áll. Magad
tudod legjobban, hogy találtalak:
nyögésed megnyivatta a csikaszt
s a medve zord mellére szállt. Pokolba
való kínszenvedés volt s Sycorax
nem is tehette jóvá: bűvigém
kellett, hogy jöttem és hallottalak,
mi fádat széjjeltárja.

ARIEL

Köszönöm.

PROSPERO

Ha még morogsz, tölgyet hasítok el
s beékellek csomós belébe, hogy
nyögj még egy tucat telet át.

ARIEL

Bocsáss meg:
ezentúl mindig szót fogok fogadni
mint okos, jó kisértet.

PROSPERO

Jól van: akkor
két nap mulva szabad léssz.

ARIEL

Drága mester!
Mit kell megtenni: Mondd már! Mit tegyek?

PROSPERO

Menj, öltözz mint egy hableány, s ne légy
látható másnak, mint nekem s magadnak:
más vak legyen rád: menj, válts alakot
s jőjj ide vissza: menj, még mindig itt vagy?

Ariel el.

Ébredj, szivecském, ébredj! Jól aludtál:
Ébredj!

MIRANDA

Amit meséltél, olyan új volt:
fáradtság jött rám tőle.

PROSPERO

Rázd le. Jer:
meglátogatjuk szolgám, Calibant,
azt a gorombát.

MIRANDA

Jaj, rossz ember az.
Ránézni sem kivánok.

PROSPERO

Csakhogy ám
szükségünk van rá: ő csinál tüzet,
behozza fánkat, s megtesz más ilyen
hasznos szolgálatot. - Hó! Caliban!
Te földdarab, te! Szólj!

CALIBAN *belülről*

Ölég fa van benn.

PROSPERO

Jer, hogyha mondom, más munkát adok:
Jer, teknősbéka! Jössz-e már?

Visszajön Ariel, mint vizi nimfa.

Bájos jelenség! Huncut Ariel,
jer, hadd sugok füledbe.

ARIEL

Minden úgy lesz. *El.*

PROSPERO

Te mérges rab kit rossz anyád magától
a Sátántól szült - jössz-e már?

Jön Caliban.

CALIBAN

Hogy esne rátok harmat, oly gonosz,
milyet csak büzhödt láp fölött kefélt
anyám, holló tollával! Déli szél
fujjon kelést a bőrötökre!

PROSPERO

Ezért görcsöt kapsz éjjel, légy nyugodt,
és szegedést, hogy lelked is eláll!
Manók, ha órájuk jön, éjes-éjjel
rajtad egzerciroznak; több szurás
ér mint méz sejtje, fájóbb mindenik
mint méhcsipés.

CALIBAN

Hát önni csak muszáj.
E sziget úgyis az enyém, anyámtól:
elvetted tőlem. Mikor idejöttél,
bezzeg hogy sokba vettél, simogattál,
málnalét adtál, és megmondtad azt is,

hogy hívják a nagy fényt, hogy a kicsinyt,
amelyik nappal ég, s amelyik éjjel;
és megszerettelek,
megmutogattam a sziget csodáit,
forrást, sóskutat, pusztát, zöldeket.
Ördög vinné el! - Bár anyám varázsa,
egér, varangy, bogár, mind esne rád!
Most összes néped én vagyok, ki hajdan
magam királya voltam: most kemény
kőólba csuksz, s elzárod a sziget
többi helyét.

PROSPERO

Hazudsz, bitang! Neked
korbács való, nem jó szó! emberi
gondod viseltem, disznó; s itt, saját
tanyámon laktál, mig erőszakot nem
akartál tenni lányomon.

CALIBAN

Hohó!
Ha útba nem vagy, be is népesítem
ezt a szigetet csupa Calibannal.

PROSPERO

Vad szolga, benned jóság magva nincs:
mindenre kész vagy! Szántalak, beszélni
tanitottalak, bajjal; egyre-másra
minden órában oktattalak: addig
magad se tudtad, mit kívánsz; baromként
makogtál: én adtam ösztöneidnek
szavakat, nyilvánulni, hasztalan!
Mert rossz fajodba olyan vér szorult,
mit jó természet ki nem áll: ezért
jó volt, hogy e sziklába zártalak:
ugyis börtönnél többet érdemelnél.

CALIBAN

Beszélni tanitottál: legalább
tudok most káromkodni. A vörös
fene beléd, mért tanitottál!

PROSPERO

Boszorkány kölyke, menj, hozz fát; de gyorsan,
jó lesz! és mást is. Válladat vonod?
Ha elmulasztod vagy kelletlenül
teszed parancsom, görcsökkel gyötörlek,
fájással töltöm csontod, s megnyögetlek,
hogy ráijednek a vadak.

CALIBAN

Ne, jaj, ne! -
Félre. Muszáj megtenni; nagy hatalma van.
Még Setebost is, anyám ördögét
rabságba fogná.

PROSPERO

Úgy már, szolga; menj!

Caliban el.
Visszajön Ariel, láthatatlanul, játszva és énekelve.
Ferdinand utána.

ARIEL ÉNEKE

Jer a sárga homokon;
kezed megfogom;
Simogasd a szeleket;
csöndbe, gyerekek.
Erre-arra, lengeteg:
daloljatok, szellemek.
Hallga! Hallga!

Szétszórt hangok.

U! u! u!
Kutya hangja:

Szétszórt hangok.

U! u! u!
Hallga! Hallga
Hallod-e?
Kakas urnak éneke
szól: Kukuriku!

FERDINAND

Földről jöhet? vagy égből ez a hang? -
Elhallgatott; - bizonnyal a sziget
valamely istenét kiséri. Ültem
a fűvön, egyre holt apám sirattam
és jött felém a hang a víz felől
víznek és búnak habjait simítva
mézes ütemmel: s én a hang után
jöttem, vagy inkább vont a hang: de vége. -
Nem, újrakezdi.

ARIEL ÉNEKEL

Apád öt ölnyi mélybe pihen:
Korál lett csontjaiból,
Igazgyöngy termett szemeiben;
s igy semmije szét nem omol,
hanem éri dús, csodás
tengeri elváltozás.
Nimfák harangoznak neki:

Szétszórt hangok.

Bim, bam.
Halld, hallom: - bim, bam! zengeni.

FERDINAND

Tengerbefult apámról szól a dal. -
Mert nem halandó ember dolga ez,
nem földi hang. - Most itt hallom, fölöttem.

PROSPERO

Vond föl szemednek rojtos függönyét,
s mondd, mit látsz ott?

MIRANDA

Ki az? Valami szellem?
Hogy nézeget körül! Elhidd, apám
derék legény formája van: - de szellem!

PROSPERO

Nem, lányom: ő is eszik, alszik és
épenugy érez mint mi. E gavallér
hajótörött; s bár megfurdalta kissé
a szépség férge most, a bú, különben
mondhatod szép fiúnak. Elveszett
társait bolyg keresni.

MIRANDA

Mondhatom
isteni szép fiúnak: oly nemes,
párját sehol se láttam.

PROSPERO *félre*

Menni fog.
Látom már. - Drága szellem! Két napon
belül szabaddá léssz ezért.

FERDINAND

Bizonnyal
az istennő, kit a dalok kisérnek! -
Mondd, kérlek, itt a szigeten lakol?
Volnál-e szíves, adni jó tanácsot,
Hová forduljak itt? S hogy legnagyobb
kérdésem hagyjam utoljára: ó te
csoda, lány vagy-e?

MIRANDA

Nem vagyok csoda:
de lány.

FERDINAND

Úristen; nyelvemen beszél! -
Ha ott lennék, hol e nyelvet beszélik,
most első lennék köztük én.

PROSPERO

Hogy? Első?
Csak hallaná a nápolyi király!

FERDINAND

Nem lennék jobban meglepetve, mint most,
hogy Nápolyról beszélsz. Hisz hallja tán:
s sirok, hogy hallja! Én vagyok ma Nápoly,
s szemem, mely nem apadt azóta, látta
királyapámat vízbeveszni.

MIRANDA

Ó
szegény!

FERDINAND

S az ország úrait, s közöttük
Miláno hercegét s derék fiát.

PROSPERO

Miláno hercege s derék leánya
szólhatna most - de nincs ideje még. *Félre.*
Első látásra szemük összelobbant: -
szabad leszesz, remek kis Ariel!
Hozzá. Csak egy szót, uram; féltem önt: csak egy szót.

MIRANDA

Mért nem kedvesebb az apám? Ez a
harmadik férfi, kit valaha láttam,
s az első, aki tetszett. Bár apámnak
szintily izlése volna!

FERDINAND

Ó, ha lány vagy,
s még nincs lekötve szíved: nápolyi
királynévá tehetlek.

PROSPERO

Lassan, úram:
egy szót még. - *Félre.* Egymáséi már: de meg kell
a dolgot kissé nehezítenem,
mert nem becses a könnyű foglalás.
Hozzá. Egy szót: - kövess. Te idegen nevet
bitorlasz itt és e szigetre csak
kémkedni jöttél, hogy kicsald kezemből,
ki úra lettem.

FERDINAND

Nem, szavamra, nem.

MIRANDA

Hogy lakna ily templomban rosszaság?
Ha a Sátánnak ily szép háza volna,
sok angyal vágyna a szomszédja lenni.

PROSPERO

Kövess. - Ne szólj hozzá: hisz áruló. -
Jőjj: lábadat nyakadhoz láncolom;
tengervizet kapsz inni, ételed
patak csigája lesz, fonnyadt gyökér
s makkhéj, a cser bölcsője. Jöjj.

FERDINAND

Nem én,
ellenszegülök ily hívásnak addig,
míg le nem versz erővel.

Kardot ránt, de Prospero bénává bűvöli.

MIRANDA

Ó apám!
Ne ítéld gyorsan el, hiszen szelíd
és nem veszélyes.

PROSPERO

Mit! Csak nem fogok
a kisujjamtól leckét venni? - Jőjj,
dugd vissza kardod, hencegő; nem is
mersz ütni: érzed a bünöd! No jőjj,
mert evvel a bottal lefegyverezlek
s kivágom kardod.

MIRANDA

Kérlek, jó apám!

PROSPERO

Menj! Ne kapaszkodj a ruhámba.

MIRANDA

Kérlek,
ne bántsad: én leszek kezesse.

PROSPERO

Csend!
Egy szót még, s összeszidlak, bár szeretlek.
Csak nem léssz egy csaló ügyvédje? Huss!
Azt hiszed, ő a legszebb a világon
mert még csak őt láttad és Calibant.
Bohó leány! Ez lenne Caliban
sok más mellett és mások angyalok.

MIRANDA

Az én vágyam szerényebb: nem kívánok
őnála szebbet látni.

PROSPERO *Ferdinandhoz*

Jössz-e már?
Tán visszacsenevedtek izmaid,
nincs erő bennük?

FERDINAND

Úgy van valahogy:
mint álomközben, zsibbadt szellemem.
Apám halálát, gyengeségemet,
társaim sorsát és e szörnyü ember
bilincsét mind nem venném semmibe,
csak tömlöcömből egyszer egy napon
láthassam e lányt: másutt százfelé
nyilhat szabadság; nékem épp elég hely
lesz egy ily börtön.

PROSPERO

Működik. - No jöjj. -
Ezt jól csináltad, Ariel! - *Ferdinandhoz.* Kövess!
Arielhez. Halld, mit kell tenni még.

MIRANDA

Vigasztalódj,
nem oly rossz ember ám az én apám,
mint beszédjéből hinnéd: ily beszéd
szokatlan tőle.

PROSPERO

Oly szabad leszesz,
mint hegyi szél; csak híven teljesítsd
parancsom, pontról-pontra.

ARIEL

Szószerint.

PROSPERO

No jőjj, kövess. - Ne szólj vele. *El.*

MÁSODIK FELVONÁS

ELSŐ SZÍN

A sziget másik része.
Jönnek Alonso, Sebastian, Antonio, Gonzalo,
Adrian, Francisco és mások.

GONZALO

Könyörgök, úram, légy vidám: okod van,
(hisz mindnyájunknak van okunk) örömre.
Szerencsénk több bajunknál. Mert e baj
közös: hasonlót egy hajós neje,
egy hajósgazda, egy kereskedő,
naponta átél; míg ilyen csodát,
ilyen menekvést, milliók közül
ha egy megér: hát bölcsen, jó uram,
rosszat a jóhoz mérj.

ALONSO

Hagyd abba, kérlek.

SEBASTIAN

Úgy fogadja a vígasztalást, mint a hideg levest.

ANTONIO

No, - az ilyen beteglátogató nem hagyja olyan könnyen annyiba.

SEBASTIAN

Nézd; most fölhúzza eszének óráját: mindjárt ütni fog.

GONZALO

Uram, -

SEBASTIAN

Egy: - számold.

GONZALO

Ki minden kínálkozó bánatot
tárt szívvel fogad, végre is egészen -

SEBASTIAN

Egészen belebuzdul.

GONZALO

Úgy van: egészen belepusztul: igazabbat mondtál mint akartál.

SEBASTIAN

Te pedig ügyesebben feleltél, mint gondoltam.

GONZALO

Ezért hát, uram, -

ANTONIO

Fuj, micsoda pazarul bánik a nyelvével!

ALONSO

Kérlek, ne fáradj.

GONZALO

Jól van, már elvégeztem. Csak éppen -

SEBASTIAN

Beszélni fog.

ANTONIO

No, egy jó fogadást: melyik fog előbb kukorékolni: ő, vagy Adrian?

SEBASTIAN

A vén kakas.

ANTONIO

A kis tarajos.

SEBASTIAN

Áll. Mibe fogadtunk?

ANTONIO

Egy hahotába.

SEBASTIAN

Gilt.

ADRIAN

Bár e sziget egész pusztának látszik, -

SEBASTIAN

Ha, ha, ha! No, megfizettem a fogadást.

ADRIAN

Lakatlannak és szinte megközelíthetetlennek, -

SEBASTIAN

Mégis -

ADRIAN

Mégis -

ANTONIO

Világos volt, hogy ez következik.

ADRIAN

Mégis fínom, gyöngéd és szelíd itt a klima.

ANTONIO

Klima, az egy lány, úgy-e?

SEBASTIAN

Igen, és hozzá fínom, gyengéd és szelíd, mint ő nagy tudományosan kifejtette.

ADRIAN

A szellő rendkívül édesen lehel itt reánk.

SEBASTIAN

No édesen, mintha rohadt volna a tüdeje.

ANTONIO

Vagy mintha mocsártól volna parfümözve.

GONZALO

Itt minden megvan, ami az életre előnyös.

ANTONIO

Csak az nincs, ami szükséges.

SEBASTIAN

No, abból csakugyan kevés van - ha van egyáltalán.

GONZALO

Mi szép s mi ép a fű szine! s mi zöld!

ANTONIO

Éppen jól mondja: pont fakó a föld.

SEBASTIAN

No, van egy kis *nuance* zöldje is.

ANTONIO

Nem sokat hibázik.

SEBASTIAN

Nem, nem; csak totál eltér az igazságtól.

GONZALO

De a különös dolog az, és majdnem hihetetlen -

SEBASTIAN

A különös dolgok többnyire majdnem hihetetlenek.

GONZALO

Hogy a ruháink, bár a tengerben egészen átnedvesedtek, mégis megtartották a színüket és a fényüket; mintha újra lennének festve, nem sós vízbe mártva; egy folt sincsen rajtuk.

ANTONIO

Ha az egyik zsebe beszélni tudna, nem azt mondaná, hogy hazudik?

SEBASTIAN

Bizony, nagy hízelgő volna, ha bezsebelné ezt a hazugságot.

GONZALO

Nekem úgy tetszik, hogy a ruháink még újabbak, mint mikor először vettük föl Afrikában, Claribelnek, a király szép leányának esküvőjén a tuniszi királlyal.

SEBASTIAN

Szép kis esküvő volt, és szépen sikerül a hazatérésünk.

ADRIAN

Hát ami az esküvőt illeti, Tunisznak se volt még olyan szép királynéja.

GONZALO

Nem bizony, a zsidó Dido óta.

ANTONIO

Zsidó? A fenébe! Hogy jön ide ez a zsidó? Zsidó Dido!

SEBASTIAN

Hátha még Aeneast is zsidónak mondaná. Az Istenért! Csak nem kell olyan komolyan venni mindent!

ADRIAN

Zsidó Dido, azt mondta? Majd tanulmányozni fogom a kérdést: először is az Karthágóban uralkodott; nem Tuniszban.

GONZALO

Ez a Tunisz, uram, Karthágó volt.

ADRIAN

Karthágó?

GONZALO

Biztosítom róla, hogy Karthágó.

ANTONIO

Pedig ha ő biztosít, az ő szava hathatósabb, mint a mesebeli hárfa.

SEBASTIAN

Egyetlen szóval felépítette a régi Karthágó falait.

ANTONIO

Milyen lehetetlenségeket fog véghezvinni legközelebb?

SEBASTIAN

Gondolom, hazaviszi ezt a szigetet a zsebében és a fiának adja, alma helyett.

ANTONIO

És a magvait a tengerbe vetve, több kis sziget fog kikelni belőle.

GONZALO

Hogyan?

ANTONIO

Semmi, semmi.

GONZALO

Uram, éppen arról beszéltünk, hogy a ruháink most olyan újaknak látszanak, mint mikor Tuniszban voltunk, felséged leányának az esküvőjén, aki most királyné.

ANTONIO

És pedig a legkülönb, aki valaha ott megfordult.

SEBASTIAN

Kivéve, kérlek, a zsidó Didót.

ANTONIO

Ó! A zsidó Didót; igen, a zsidó Didót!

GONZALO

Hát nem olyan új ez a mellény, felség, mint mikor először föl-vettem? Már legalább bizonyos tekintetben.

ANTONIO

Ezt a bizonyos tekintetet jókor halászta ki.

GONZALO

Mikor a felséged lányának az esküvőjén viseltem?

ALONSO

Telitömöd szavakkal a fülem,
de szájamíze ellen. Bár soha
ne adtam volna férjhez lányomat!
Most a fiam útközben elveszett;
s számomra ő is: mert oly messze tán
Itáliától, nem látom soha.
Ó Nápoly és Miláno örökösse!
Mily cápa falt föl?

FRANCISCO

Felség, hátha él.
Láttam, hogy verte kézzel a vizet
s nyargalt a hátán; s a habon tiport
vad támadását elhárítva; mellét
szögezte a dagadt zaj ellen és
bátor feje kinyúlt a harcos ár közt,
s jó karja vígan evezett a part
felé, mely vízvájt talpán kihajolt,
tán segítségre. Nem kételkedem,
hogy élve ért ki.

ALONSO

Nem, nem; elveszett.

SEBASTIAN

Felség, e nagy bajt magadnak köszönd:
Nem méltatád Európára lányod,
sőt Afrikába vesztegetted őt,
hol messze lesz szemedtől, mely ma okkal
öntözi búdat.

ALONSO

Kérlek, ne beszélj így.

SEBASTIAN

Kérve kértünk, térdünkön csúszva mind:
s ő, szegény lélek, küzdve fontolá,
hogy undor s engedelmesség között
merre billenjen. - Most oda fiad,
félek, örökre: s Nápoly és Miláno
több asszonya lett özvegy e csapás
súlyától, mint ahány vígasztalót
viszünk neki. Magad vagy az oka.

ALONSO

S magam leginkább vesztes is.

GONZALO

Uram,
Sebastian úr, igazat beszélsz,
de nem gyöngéden és nem idején:
flastrom helyett csak izgatod sebét.

SEBASTIAN

Igazad van.

ANTONIO

Úgy beszél, mint egy doktor.

GONZAEO

Rossz idő lesz bennünk is, jó uram,
ha te felhős vagy.

SEBASTIAN

Rossz idő?

ANTONIO

Komisz.

GONZALO

Ha e szigetnek ültetvényese
volnék, -

ANTONIO

Csalánt ültetne.

SEBASTIAN

Vagy laput
s mályvát.

GONZALO

S királya, tudod, mit csinálnék?

SEBASTIAN

Józanul kormányozna, bor hiján.

GONZALO

Mindent fordítva tennék államomban:
megtiltanék minden kereskedést,
nem lenne hivatalnak híre sem;
betűt nem ismernének; szolgaság,
kincs és nyomor, kontraktus és örökség,
sövény, határ, se szántás, sem szürés,
nem lenne pénz, se liszt, olaj se, bor se.
És munka sem, csak boldog emberek,
és boldog, tiszta, tétlen asszonyok;
se felsőség: -

SEBASTIAN

De ő azért király.

ANTONIO

Mire az államának a végére ér, elfelejti, hogy kezdte.

GONZALO

Mindent magától hozzon ott a föld,
izzadság nélkül: árulás, csalás,
kard, lándzsa, kés, se puska, semmi gép
nem kell nekem; csak amit ád a föld
magától; földi termés, bő gyümölcs,
táplálni tiszta népemet.

SEBASTIAN

Nem lenne házasodás az alattvalói közt?

ANTONIO

Nem, barátom; mind boldog és tétlen: kokottok és naplopók.

GONZALO

Bölcs kormányom túltenne az arany
kor álmán.

SEBASTIAN

Éljen őfelsége, éljen!

ANTONIO

Ég tartsa Gonzalo királyt!

GONZALO

Figyelsz
reám, uram?

ALONSO

Kérlek szépen, elég volt: sok semmit összedarálsz itt nekem.

GONZALO

Felséges uramnak igaza van; és ez jó alkalom volt ezeknek az uraknak, akiknek olyan fürge és ingerlékeny a tüdejük, hogy minden semmin nevetnek.

ANTONIO

Te rajtad nevettünk.

GONZALO

Aki az ilyen bolondozás tekintetében semmi vagyok tihozzátok képest: azért csak rajta, most is semmin nevettek.

ANTONIO

Micsoda vágás volt ez!

SEBASTIAN

Kivált ha nem lapjával ért volna.

GONZALO

Temperamentumos úriemberek vagytok ti: a holdat is kiemelnétek az útjából, ha öt hétig változás nélkül járna rajta.

Jön Ariel láthatatlanul; ünnepélyes muzsika hallatik.

SEBASTIAN

Ki bizony, és aztán éjjeli madarászást rendeznénk vele.

ANTONIO

Kedves uram, azért ne haragudjon.

GONZALO

Dehogy, biztosítom önt, hogy nem rontom azzal az egészségemet. Nem tennétek meg, hogy álomba nevessetek? - mert nagyon bágyadt vagyok.

ANTONIO

Feküdj le és hallgass ránk.

Alonsót, Sebastiant és Antoniót kivéve mindnyájan elalusznak.

ALONSO

Mind alszanak már? Ó, ha szemeim
magukkal együtt gondom is lezárnák!
S úgy érzem, az lesz.

SEBASTIAN

Akkor lankatag
kínálkozását ne szalaszd el, úram:
Bus szívben ritka vendég; és ha jön,
pompás vigasztaló.

ANTONIO

Mi ketten itt
őrizzük szent személyed, míg pihensz,
s vigyázunk.

ALONSO

Hála. Fáradt mindenem. -

Alonso elalszik. Ariel el.

SEBASTIAN

Mily furcsa lankadás lepte meg őket!

ANTONIO

Ez a klima hatása.

SEBASTIAN

Hát miért
nem hat reánk is? Én ugyan csipetnyit
se vagyok álmos.

ANTONIO

Én sem: épen élénk.
Mintha összebeszéltek volna mind,
ledőltek mint villámcsapásra. Ó
nemes Sebastian - mi lenne - csitt: -
De szinte látom arcodon, mivé
kellene lenned. Szól az alkalom,
s erős fantáziám egy koronát
lát hullni a fejedre.

SEBASTIAN

Álmodol?

ANTONIO

Nem hallasz-é beszélni?

SEBASTIAN

Hallak, és
valóban álmok nyelvén, álmaid
pincéjéből jő hangod. Mit beszélsz?
Különös álom, így aludni, tárt
szemekkel; járni, szólni, mozgani,
s mégis oly mélyen alva.

ANTONIO

Te hagyod
alva, sőt halva, hercegem, szerencséd,
s ébren bóbiskolsz.

SEBASTIAN

És te szavakat
horkolsz: e horkolásban értelem van.

ANTONIO

Én komolyabb vagyok mint szoktam: annak
kell lenni néked is, ha értesz: én
megsokszorozlak.

SEBASTIAN

Álló víz vagyok.

ANTONIO

Én megtanítlak folyni.

SEBASTIAN

Jó; öröklött
restségem úgyis megtanít apadni.

ANTONIO

Ha tudnád, hogy szivedhez nőtt a terv,
amelyet gúnyolsz! Tépdesed s csak annál
csábítóbb, meztelen! Ha így apadsz,
majd könnyen megfeneklesz, gyávaságból
vagy lustaságból.

SEBASTIAN

Kérlek, csak tovább.
Szemed vágása s arcod oly beszédet
látszik igérni, oly szülést valóban,
amelyet fáj megszülni.

ANTONIO

Hát, uram,
ámbár e rossz memóriáju úr,
(akiről épily rossz memória
marad, ha meghal) elhitette szinte
(hisz mestersége mindent elhitetni)
a királlyal, hogy él a fia még,
oly biztos mégis, hogy a vizbe fúlt,
mint hogy ezek alusznak.

SEBASTIAN

Nincs reményem,
hogy élne még.

ANTONIO

És ó! E „nincs remény”
mily nagy remény számodra! „Nincs remény”
másrészről oly magas reményt jelent,
melyen tul a becsvágy se hinne még
magasabbat találni. Gondolod hát,
hogy Ferdinand nem él?

SEBASTIAN

Nem él.

ANTONIO

Nos akkor
ki Nápoly örökösse?

SEBASTIAN

Claribel.

ANTONIO

Ő? Tunisz királynője? Ő, ki egy
életnyi messze él? Kit nápolyi
hír el nem ér, ha nem a nap viszi,
(hold lassu postás), míg az újszülött
álla nem pelyhez? Ő, kitől jövet
tenger nyelt mindnyájunkat és megint
kihányt nehányat, olyan sorsra, melynek
a mult csupán prológja s a jövő
reánk vár.

SEBASTIAN

Zagyvalék ez! - Mit hadarsz?
Igaz, bátyám leánya tuniszi
királyné s Nápoly örökösse; és
ezek között van némi tér.

ANTONIO

S e térből
nem így szól minden talpalatnyi: „Hogy jut
Nápolyba vissza Claribel? Maradjon
Tuniszban ő, s keljen Sebastian!” -
Mondjuk, hogy ez halál most rajtuk: akkor
se lenne rosszabb semmi. Lenne más
király, *csak* oly jó, mint itt aki alszik;
urak, kik épugy tudnának fecsegni
ok nélkül mint e Gonzalo: hisz én se
lennék tán rosszabb szajkó. Ó, ha úgy
éreznél, mint én! Ez az álmuk akkor
milyen magasra vinne! Értesz-é?

SEBASTIAN

Úgy gondolom.

ANTONIO

S tetszésedet saját
javad megnyerte-é?

SEBASTIAN

Eszembe jut,
hogy ültél, bátyád, Prospero, helyébe.

ANTONIO

Igaz: s nem áll-e jobban a ruhám,
mint azelőtt? Bátyám szolgái, kik
társaim voltak, most alattam állnak.

SEBASTIAN

De hát a lelkiismeret? -

ANTONIO

Uram, hol az? Ha volna lábfagyás,
lerugatná a csizmámat; de ezt
az istenséget szívemben nem érzem.
Husz volna köztem s Milánó között
fagyva s föltörve, meg nem érzeném!
Itt fekszik bátyád, földön, - s mint a föld,
ha lenne, ami látszik lenni, holt, -
kit engedelmes tőröm három ujjnyi
darabja végleg lefektethet; és
te is szemet húnyathatsz végleg e vén
Szatyorral, Okos Jancsival, nehogy
utunkba álljon: mert a többi kap
rajtunk, mint macska a tejen; maguk
számolják majd a perceket, ha mi
azt mondjuk, üt az óra.

SEBASTIAN

Nos, barátom,
te léssz a mintám: mint te Milánót,
megszerzem Nápolyt: húzd ki kardod: egy
csapás megvált adódtól s engemet
hálás királyoddá tesz.

ANTONIO

Húzz te is
kardot s amint én emelem, te is
emeld fel Gonzalóra.

SEBASTIAN

Ó! Csak egy szót.

Félrevonulva suttognak.
Zene. Visszajön Ariel láthatatlanul.

ARIEL

Bűbájos gazdám látja a veszélyt,
melyben barátja forg, - és engemet küld,
hogy éljetek, - s hogy terve meg ne haljon.

Gonzalo fülébe énekel.

Míg te szunnyadsz, ellened
ébred összeesküvés:
Hallga! Hallga!
Hogyha kedves életed,
ébredj, ébredj, el ne késs,
Talpra! Talpra!

ANTONIO

Hát gyorsan, - mindaketten!

GONZALO

Ó ti jó
angyalok, őrizzétek a királyt. *Felébrednek.*

ALONSO

Hej, talpra, hej! Mi az? Mért e kivont kard?
Mért néztek olyan zordonul?

GONZALO

Mi történt?

SEBASTIAN

Mig itt vigyáztuk, állva, pihenésed,
ép most, nagy bőgés tört ki, bika tán, vagy
oroszlán: az riasztott fel bizonnyal?
Fülem fáj tőle.

ALONSO

Nem hallottam.

ANTONIO

Ó!
Egy szörnyeteg megrémült volna tőle!
A föld is rengett tőle! Egy egész
oroszlán-nyáj!

ALONSO

Hallottad, Gonzalo?

GONZALO

Szavamra, én hallottam valamit,
egy furcsa zummogást, mely fölriasztott.
Megráztalak kiáltva és szemem
kinyitva, láttam kivont kardotok. -
Lárma volt, annyi szent: jó lesz vigyázni
vagy futni tán. Készítsük fegyverünket.

ALONSO

Vezess hát innen és tovább keressük
szegény fiam.

GONZALO

Ég óvja e vadaktól,
mert *itt* van ő, a szigeten.

ALONSO

Vezess. *El.*

ARIEL

Megyek most, hogy gazdámnak hírt vihessek:
Úgy, király, nyugton, fiadat keressed! *El.*

MÁSODIK SZÍN

A sziget másik része.
Jön Caliban egy köteg fával.
Mennydörgés zaja hallatik.

CALIBAN

Hogy minden méreg, mit fölszí a nap
mocsárból, lápból, esne Prosperóra
kórságnak! Szellemei hallanak,
s mégis muszáj őt szidnom. Úgyse csípnek,
se sün képébe nem ijesztenek,
se sárba nem kevernek, sem lidérccel
nem vesztik útamat, parancsa nélkül:
s úgyis mindenért rám uszitja mindjárt.
Hol egy majom pofát vág s rám visít,
s aztán harap; *hol* sündisznó hever
utamba, összegömbölyül, s ha lépek,
tüskét borzol rám; néha bőröm *egy* seb
a kígyóktól, kik dupla nyelveikkel
sziszegnek őrülésbe. - Nézd, na nézd!
Ihol már jő egy szellem, megkinoz,
mert elkéstem a fával: hasra vágom
magam, tán nem vesz észre.

Jön Trinculo.

TRINCULO

Itt se bokor, se cserje, hogy az ember meghúzhatná magát, pedig újra lóg az eső lába. Hallom a förgeteg postáját danolni a szélben; az a nagy felhő, ahun-e, az a fekete, olyan, mint egy nyűtt tömlő, mindjárt kicsurog belüle a víz. Ha megin úgy dörög, mint az előbb, nem tom hova dugom a fejemet: mindjár úgy fog gyünni belőle, abbul a nagy felhőbül, mintha teknőbül öntenék. - Hát e mi? Hal vagy ember? Döglött vagy eleven? Hal e: halszaga van; tökéletes rohadt halszaga; valami sós hal, de nem a legfrissibül. Fura egy hal e! Ha az ángliusoknál vónék (mer én ott is vótam) és ezt a csodát akár festve is mutogathatnám, minden bolond búcsújáró adna érte vagy egy ezüstpénzt: ez a monstrum lábra tenné az embert: akármilyen csodaállat lábra teszi ott az embert. Sánta kódisnak nem adnának ott egy lyukas poltúrát: de akár egy tizest se sajnálnának, hogy egy döglött indiánt lássanak. - Olyan a lábaszára, mintha ember vóna! Az úszószárnya is olyan karforma! Istenuccse, meleg! No lemondok a véleményemről, nem tarthatom tovább: nem hal e, hanem ember, idevalósi, szigeti ember, akit az imént megcsapott a mennykő. *Dörgés.* Jujuj! Visszagyütt a vihar; legjobb, ha ennek a lebernyege alá húzom magamat; nincs itt más menedék se égen, se fődön. Furcsa hálótársakkal hozza össze az embert a nyomorúság. No csak megleszek itt, míg a vihar sepreje le nem csurog.

Jön Stephano, danolva; a kezében butykos.

STEPHANO

Nem megyek vízre, vízre már,
itt halok szárazon. -

Tetves egy nóta bíz ez, temetésen lehetne énekelni; de itt a vigasztalóm. *Iszik.*

A mester, a tiszt úr, a gazda meg én,
  jártunk biz a lyányok után:
Kaptunk Zsuzsikán, Marikán, Terikén,
  de egy se kapott a Katán.
  Mert a Kata nyelve szurós,
  nem kell neki rusnya hajós,
kátrányizü csók neki sohasem izlett,
egy varga vakarja ahol neki viszket. -
  Hát fene Katába! Vízre hajós!

Tetves egy nóta biz ez is; no, de itt a vigasztalóm.

Iszik.

CALIBAN

Ne gyötörj: Ó!

STEPHANO

Mi volt ez? Ördögök vannak itt? Vademberekkel, indusokkal akartok ijesztgetni? Hohó! Nem azért kerültem ki a vízbefulladást, hogy most a ti négy lábatoktól megijedjek; mert írva vagyon: okos ember nem ijed meg semmitől, ami négy lábon jár, - és ez így is lesz addig, míg a Stephano orrán bejár a lélekzet.

CALIBAN

A szellem gyötör: Ó!

STEPHANO

Ez valami szigetbéli szörnyeteg, négylábú; úgy veszem észre, hideglelése van. Hol az ördögbe tanulhatta meg a mi nyelvünket? Adok neki egy kis szíverősítőt, már csak azért is, mert ha sikerül meggyógyítani és megszelídíteni, és Nápolyig jutni vele: pompás ajándék lesz akármelyik császárnak, aki valaha borjúbőr talpon járt.

CALIBAN

Ne gyötörj kérlek: máskor gyorsabban viszem haza a fát.

STEPHANO

Most van rajta a roham, félrebeszél. Megkóstoltatom vele a butykosomat: ha soha eddig még nem ivott bort, ez körülbelül elmulasztja majd a rohamát. Ha meggyógyíthatom és megszelídíthetem, nagyon sokat nem akarok érte kérni: de aki megveszi, annak meg is kell fizetni, tisztességesen.

CALIBAN

Eddig még nem bántasz valami nagyon; de fogsz azonnal, érzem a remegéseden: most dolgozik benned Prospero ereje.

STEPHANO

Gyere no, gyere: tátsd ki a szájadat; majd ez meghozza az eszedet, te majom. Tátsd ki a szájadat: ez majd kirázza belőled a rázást, annyit mondhatok, alaposan: sohse tudhatod, ki a jó barátod; tátsd ki még egyszer a nyeldeklődet.

TRINCULO

Mintha ismerném ezt a hangot. Hisz ez - de uram bocsá, ő a vízbe fúlt és ezek ördögök. Ne vígy minket a kísértetbe! -

STEPHANO

Négy lába és két hangja! Igazán ritka monstrum. Az elülső hangja majd jót fog beszélni a barátjáról; a hátulsó hangja csúnya beszédeket ad majd, és szidja. Ha elég a hideglelésednek, amennyi bor a butykosomban van, akkor segítek rajtad. Gyere, - Isten nevében! Öntök egy kortyot a másik torkodba is.

TRINCULO

Stephano!

STEPHANO

A másik szájad a nevemen szólít? Jézus Mária! Ez ördög, nem monstrum! No, faképnél is hagyom: nincs olyan hosszú kanalam, hogy az ördögöt etessem.

TRINCULO

Stephano! - Ha Stephano vagy, nyúlj hozzám és szólj hozzám, mert én Trinculo vagyok: - meg ne ijedj, - a te Trinculo cimborád.

STEPHANO

Ha Trinculo vagy, bújj elő. Megállj, kihúzlak a vékonyabbik lábadnál fogva: ha valamelyik a Trinculo lába szára, hát ez az. - Csakugyan Trinculo vagy, testestül-lelkestül! Hogyhogy ebbül a furcsa barombul pottyansz ki? Hát ez Trinculókat ereget?

TRINCULO

Azt hittem, agyoncsapta az istennyila. - De hát nem fulladtál meg, Stephano? Kezdem remélni, hogy nem fulladtál meg. Elment a zivatar? Azért búttam ennek a vadborjúnak a lebernyege alá, mert féltem a zivatartól. Hát élsz még, Stephano! Ó, Stephano! Két nápolyi mégis megmenekült.

STEPHANO

Kérlek, ne forgass olyan erősen: a gyomrom nincs egészen rendben.

CALIBAN

Ha nem szellemek, hát derék *izék:*
Ez egy jószivü isten, mennyei
italt kínál. Letérdelek előtte.

STEPHANO

Hogy menekültél meg? Hogy jöttél ide? Esküdj meg a butykosomra: hogy jöttél ide? Én egy pálinkáshordón menekültem, amit a matrózok kidobtak a hajóból; erre a butykosra mondom, akit fahéjból magam fabrikáltam, mióta a szárazon vagyok.

CALIBAN

Megesküszöm a butykosodra, hogy hűséges alattvalód leszek, mert ez a folyadék nem földi ital.

STEPHANO

No hát esküdj: hogyan menekültél?

TRINCULO

Kiúsztam, ecsém, mint egy kácsa. Úgy úszok, mint egy kácsa, esküszöm.

STEPHANO

Nesze, csókold meg ezt a bibliát; Ha úgy úszol is, mint egy kácsa, mégis olyan mafla vagy, mint egy liba.

TRINCULO

Ó, Stephano! Van még ebbül?

STEPHANO

Van biz, ecsém, az egész hordó megvan: egy sziklában van a pincém a tengerparton, oda dugtam el a boromat. No, te vadbarom! Hogy van a hideglelésed?

CALIBAN

Nem az égbül pottyantál?

STEPHANO

Egyenesen a holdbul, biztosítlak: én voltam a holdbeli ember annak idején.

CALIBAN

Á, láttalak s imádlak: a kisasszony
mutatta már kutyádat s bokrodat.

STEPHANO

Gyere, esküdj meg erre; csókold meg a bibliát; mindjárt új tartalmat töltök bele: esküdj.

TRINCULO

Azt a drága fényességét neki, szörnyen együgyű szörnyeteg, - hogy is félhettem tőle! - egészen gyenge kis szörnyeteg. - A holdbeli ember! - nagyon nyomorult, könnyen hivő szörnyeteg. - Jót húztál, szörnyeteg, isten bizony.

CALIBAN

Minden termőhelyére a szigetnek
elviszlek. S lábad csókolom. Te légy
az Istenem.

TRINCULO

Azt a fényességét neki, ugyancsak ebhitű, iszákos szörnyeteg; ha az istene alszik, megszopja a butykosát.

CALIBAN

Lábad nyalom: hűséget esküszöm.

STEPHANO

Gyere hát: térdre és esküdj.

TRINCULO

Halálra nevetem magamat ezen a kutyafejű szörnyetegen. No, tetves egy szörnyeteg: kedvem volna jól elnáspángolni. -

STEPHANO

No gyere, csókold meg.

TRINCULO

Csakhogy a szegény szörnyeteg be van rúgva. Útálatos egy szörnyeteg!

CALIBAN

Megmondom a legjobb forrásokat;
málnát szedek; halat fogok; viszek fát
bőven. Megveszhet régi zsarnokom!
Neki nem hordok többet: elmegyek
veled, te csodaember!

TRINCULO

Iszonyú nevetséges szörnyeteg, egy szegény ivócimborából csodaembert csinál!

CALIBAN

Hadd viszlek el, hol a vackor terem;
tíz hosszú körmöm gombát ás neked;
mutatok szarkafészket; megtanítlak
megfogni fürge majmot; mogyoró-
bokorhoz viszlek és a szirt közül
szedek sirályfiókát. Jössz velem?

STEPHANO

Kérlek, mutasd az utat és ne karattyolj annyit. - Trinculo, mivelhogy a király és egész kísérete a vízbe fulladt, mi vagyunk itt az örökösök. - Nesze, te hozd a butykosomat. - Trinculo pajtás, lassanként megint meg kell tölteni.

CALIBAN *részegen dalol*

Jojcakát, mester; alászolgája, jó éjszakát.

TRINCULO

Bőg a monstrum, be van rúgva a monstrum.

CALIBAN

Halat többet nem fogok,
fát se hordok,
én boldog:
mosogatni sem fogok.
Bán, bán, Ca-Calibán,
új gazdát szerzett e galibán.

Szabadság, hejhó! Hejhó, szabadság! Szabadság! Hejhó, szabadság!

STEPHANO

Ó, derék szörnyeteg! Mutasd az utat. *El.*

HARMADIK FELVONÁS

ELSŐ SZÍN

Prospero tanyája előtt.
Jön Ferdinand, egy hasáb fát cipelve.

FERDINAND

Vannak nehéz játékok, s a nehézség
növeli néha kéjük: sok silány
munka nemes lesz véghezvive; sok
szegény dolognak vége gazdag. Itt is
ez aljas munka gyűlölt és nehéz: de
a hölgy, kiért szolgálok, lelket ád
a lélektelen nyűgnek és gyönyört.
Ő tízszer kedvesebb, mint apja zord;
s az csupa zordság. Pár ezer hasábfát
kell itt ma is kihordva ölbe raknom
kemény parancsra. Úrnőm sír, ha lát
s így szól, a drága: „Ily munkát se végzett
még ilyen munkás!" - Elmerengek. Ó de
üdítve jönnek édes gondjaim
munkaközt legsürűbben.

Jön Miranda; s távolabb Prospero.

MIRANDA

Jaj, ne dolgozz
már oly nagyon: mért nem csapott a villám
a nagy tuskókba, miket hordanod kell!
Pihenj meg, ülj le kérlek. Majd ha ég ez,
sirni fog, hogy fárasztott. Most apám
könyvbe merült el. Kérlek, hát pihenj:
három óráig nem jön.

FERDINAND

Drága úrnőm!
A nap leszáll, mig elvégezhetem,
mit végzenem kell.

MIRANDA

Hát amíg pihensz,
én hordom addig. Kérlek, add csak ezt,
hadd vigyem a rakásra.

FERDINAND

Nem, nemes hölgy,
szakadjon izmom, törjön hátgerincem,
minthogy te erre aljasulj, mig én
mellette tétlen ülnék.

MIRANDA

Illik úgy
hozzám, mint hozzád; s én könnyebben is
teszem, mert kedvem van rá, míg neked nincs.

PROSPERO *félre*

Szegény bogárka, megvagy! Az, hogy itt vagy,
mutatja.

MIRANDA

Fáradtság van arcodon.

FERDINAND

Nem, drága hölgy; friss hajnal lesz az éj is
számomra, ha te vagy velem. De kérlek,
mondd, hogy imámba foglalhassalak,
mi a neved?

MIRANDA

Miranda. - Ó apám!
tilalmad szegtem evvel.

FERDINAND

Ah! Miranda:
Csodálandó! Bizony, csodák csodája,
kincsek kincsére méltó! Sok leányt
néztem én jó szemekkel; sokszor ajkuk
harmóniája nagyon is figyelmes
fülem rabbá igézte: új meg új
szépséggel bűvölt mind; de egy se bűvölt
annyira teljes lelkemig, hogy egy kis
hibája legszebb bájával ne küzdjön
s azt meg ne rontsa. Ó, te csak, te oly
tökéletes, páratlan, a teremtés
javából vagy teremtve.

MIRANDA

Nem tudom:
nincs emlékemben női arc, csupán
tükörből az enyém; férfit se láttam,
kit annak mondhatnék, csak jó apámat

s téged, barátom: nem tudom, mily arcok
vannak a földön; de becsületemre,
(mely hozományom dísze) mondhatom,
külömb társat tenálad nem kívánnék;
fantáziám sem idézhetne formát
kedvére, csak tiédet. Ó de itt
csacsongok össze-vissza és apám
parancsait felejtem.

FERDINAND

Rangra nézve
herceg vagyok, Miranda; tán király;
(ó bár ne volnék!) s ily silány fahordást
még ugy se kéne türnöm, mint hogy egy
légy csipjen ajkon. - S halld szivem beszédét:
egy perc alatt, amint megláttalak,
szolgálatodra szállt a lelkem; ott van
azóta, rab most: érted lettem ily
szelid fahordó ember.

MIRANDA

Hát szeretsz?

FERDINAND

Egek és földek, legyetek tanúim!
S ugy koronázza szavamat szerencse,
amint való: s ha nem való, a legjobb
jel is forduljon romlásomra! Én
minden határon föllül, mindenen tul
szeretlek és imádlak.

MIRANDA

Én bolond,
sirok, pedig örűlök.

PROSPERO *félre*

Ritka szívek
találkozása! Hulljon égi harmat
a köztük csirázó csirákra!

FERDINAND

Mért sirsz?

MIRANDA

Csak gyávaságomon, hogy nem merem
ajálni, amit adni vágyom és
elvenni, ami nélkül meghalok.

Bolondság: mennél jobban rejtem, annál
erősebb! Hagyj el, szinlelő szemérem!
Segíts, te szent, őszinte tisztaság!
Leszek, ha kellek, asszonyod; ha nem,
mint szolgálód halok meg; asszonyul
ellökhetsz: ó de szolgálód *leszek*
ha kell, ha nem kell.

FERDINAND

Úrnőm leszel, édes,
s én engedelmes szolgád.

MIRANDA

Drága - férjem!

FERDINAND

Ugy vágyom azzá lenni, mint a rab
szabadságára: itt van a kezem.

MIRANDA

S itt az enyém, s a szívem benne. Most
ég áldjon félórára.

FERDINAND

Százezerszer.

Ferdinand és Miranda el.

PROSPERO

Nem tudok úgy örülni, mint ezek,
kiket váratlan ér; de örömöm
nagyobb már nem lehetne. - Könyveimhez
kell mennem mostan, mert ebéd előtt még
sok mulhatatlan vár reám. *El.*

MÁSODIK SZÍN

A sziget másik része.
Jön Coliban, butykossal; Stephano és Trinculo utána.

STEPHANO

Szó sincs róla: - majd ha a hordó üres lesz, iszunk vizet; addig egy csöppet se; hát vígan, csapot belé. - Szörnyeteg-szolgám, igyál az egészségemre.

TRINCULO

Szörnyeteg-szolga? Bolond egy sziget ez! Mondják, csak öten laknak rajta, mindösszesen: mi vagyunk ebből három; ha a másik kettő is ilyen lábon áll, inog az államunk.

STEPHANO

Szörnyeteg-szolgám, igyál, ha kínállak: a szemed már szinte a fejedbe száradt.

TRINCULO

Hát hova száradjon? Akkor lenne még csak kitűnő szörnyeteg, ha a farkára száradna.

STEPHANO

Ennek az én szörnyeteg-legényemnek belefulladt a nyelve a pálinkába. Ami engem illet, engem ugyan egy tenger se fullaszt meg. Harmincöt mérföldet úsztam, míg megkaptam a partot, ide-oda. A teremburáját! Te leszel a hadnagyom, szörnyeteg, vagy a zászlótartóm.

TRINCULO

A hadnagyod, ha rám hallgatsz: a zászlót alig tudná egyenest tartani.

STEPHANO

Mi nem szaladunk ám, moszjő monstrum.

TRINCULO

Nem ám, nem is mentek: csak hasaltok, mint a kutyák, és nem szóltok kukkot se.

STEPHANO

Szólj már egy szót, vadbarom, egyszer életedben, ha valamirevaló vadbarom vagy.

CALIBAN

Hogy van nagyságod? Nyalom a cipőjét. -
Ennek nem hódolok: ez gyáva ember.

TRINCULO

Hazudsz, te buta monstrum: akár egy pandúrral szembeszállok. Ugyan, te részeg hal, lehet-e gyáva valaki, aki annyi pálinkát bevedelt, mint ma én? Hát mert félig hal vagy, félig szörnyeteg, mindjárt ilyen szörnyeteg hazugságot is kell mondani?

CALIBAN

Ni, hogy csúfol! Eltűröd ezt neki, kegyelmes úr?

TRINCULO

Kegyelmes úr, azt mondja! - Úristen, milyen buta egy ilyen szörnyeteg!

CALIBAN

No már megint! Harapd halálra, kérlek.

STEPHANO

Trinculo, vigyázz a nyelvedre: ha lázadsz, az első fára húzatlak! - Ez a szegény ördög az én alattvalóm, neki nem szabad méltatlanságot szenvednie.

CALIBAN

Köszönöm, felséges uram. Méltóztatnál-e még egyszer meghallgatni az előbbeni kérésemet?

STEPHANO

Jó, méltóztatom: térdepelj le, és kezdd rá: én állva hallgatlak Trinculóval.

Jön Ariel láthatatlanul.

CALIBAN

Mint az előbb is mondtam, egy tirannus rabja vagyok, egy bűbájosé, aki mesterkedésével kicsalta tőlem ezt a szigetet.

ARIEL

Hazudsz.

CALIBAN

Hazudsz *te,* mókázó majom, te:
hogy ölne meg vitéz uram; tanuld meg,
én nem szoktam hazudni.

STEPHANO

Trinculo, ha még egyszer zavarod a meséjében, istókuccse, kiütök egypárat a fogaidból.

TRINCULO

Hisz nem szóltam egy szót se.

STEPHANO

No csitt, egy kukkot se. *Calibanhoz.* Tovább.

CALIBAN

Mondom, bűbájjal vette tőlem el;
rabolta: és ha felséged kiván
boszulóm lenni - mert tudom, te *mersz* -
ez azt se merné -

STEPHANO

No már az igaz.

CALIBAN

Légy itt király, és én majd hódolok.

STEPHANO

De hogy üthetjük ezt nyélbe? Ki tudod találni a módját?

CALIBAN

Ki én, felség: kezedbe adom őt
alva, s fejébe verhetsz egy szöget.

ARIEL

Hazudsz; nem teheted meg.

CALIBAN

Rühös bolond ez! Tarka vadszamár!
Adj néki, felség, egynehány pofont,
s a butykost vedd el tőle: majd ihat
tengervizet; nem mondom meg neki
hol van a tiszta forrás.

STEPHANO

Trinculo, ne rohanj vesztedbe: ha még egy szóval próbálod zavarni az én szörnyetegemet, istókuccse, kidobok a szívemből minden könyörületet, és megkopasztalak, mint a halat.

TRINCULO

Ejnye, hát mit csináltam én? Nem csináltam én semmit. No, errébb állok, no.

STEPHANO

Nem mondtad, hogy hazudik?

ARIEL

Hazudsz.

STEPHANO

Mit? Én is hazudok? Nesze! *Megüti.* Most, ha tetszik, mondd még egyszer, hogy hazudok.

TRINCULO

Én nem mondtam, hogy hazudsz. - Se eszed, se füled? - Fene a butykosodba! A pálinka beszél belüled: ide vezet az ivás. - Nyavalya essen a szörnyetegedbe, és görcs húzza össze a kezedet!

CALIBAN

Ha, ha, ha!

STEPHANO

No, folytasd a mondókádat. - Kérlek, állj odébb.

CALIBAN

Csak üsd még: majd ha fáradt leszel, én
kezdem el ütni.

STEPHANO

Állj odébb. - Te folytasd.

CALIBAN

Hát mondtam már, ebéd után szokott
aludni: akkor fejbe verheted,
csak vedd előbb el könyveit; vagy üsd
tuskóval tarkón, vagy karóval ontsd
belét, vagy késsel vágd el a nyakát.
Csak ne felejtsd elvenni könyveit:
nélkülük oly buta, mint én vagyok.
Szellemnek nem parancsol: gyűlölik
gyomrukból, mint én. Gyujtsd be könyveit!
Van néki szép (igy hijja) butora,
bebutorozni majd ha háza lesz;
s amit legjobban köll tekinteni,
van egy szép lyánya: ő aszongya, hogy
páratlan. Én asszonybul eddig őt
láttam csupán és Sycorax mamát:
no, annyival külömb ő, mint a legszebb
a legcsunyábbnál.

STEPHANO

Oly ügyes személy?

CALIBAN

Biz ugy! Ágyadba illik, mondhatom:
lennének pompás kölykeid.

STEPHANO

No, szörnyeteg, megölöm azt az embert: a lánya és én leszünk a király és királyné (Isten tartsa felségünket!), és Trinculo és te, ti lesztek a vicekirályok. Tetszik a terv, Trinculo?

TRINCULO

Kitűnő.

STEPHANO

Kezet rá: sajnálom, hogy megütöttelek; de tartsd pórázon a nyelved, amíg eleven vagy.

CALIBAN

Félóra mulva már alunni fog:
megölöd akkor?

STEPHANO

Meg, - becsületemre.

ARIEL

Ezt megjelentem mesteremnek.

CALIBAN

Olyan jó kedvet csináltál nekem,
hogy még! Mulassunk! Elfújnád a nótát,
amit előbb tanultam tőletek?

STEPHANO

A te kérésedre, szörnyeteg, ráállok, mindenre ráállok. Gyere, Trinculo, danuljunk.

ÉNEKEL

Csípd meg jól, szúrd meg jól;
szúrd meg jól, csípd meg jól;
most szabad a vásár.

CALIBAN

Nem ez a nótája.

Ariel dobon és sípon játssza a dallamot.

STEPHANO

Hát e mi?

TRINCULO

Ez a mi nótánk nótája és Senki Pál úr játssza.

STEPHANO

Ha ember vagy, mutasd magad a teljes valóságodban: ha ördög vagy, csinálj, amit akarsz.

TRINCULO

És bocsásd meg a mi vétkeinket!

STEPHANO

Fütyülök rá: aki meghalt, megfizette minden adósságát. - Isten legyen irgalmas nekünk.

CALIBAN

Félsz?

STEPHANO

Dehogy, szörnyeteg, nem én!

CALIBAN

Ne félj: e sziget telisteli hanggal,
mézes dallal, mulattat és nem árt.
Száz zengő szernek zug fülembe olykor
zenebonája; máskor ringató dal,
bár hosszu alvásból eszméltem éppen,
elaltat ujra: és álmomba megnyil
a felhő, látom kincsek záporát
leesni készen: és ébredve sírok
s megint álmodni vágyom.

STEPHANO

No, ez éppen jó ország lesz nekem; ingyen kapom a muzsikát.

CALIBAN

Ha Prosperót eltetted láb alól.

STEPHANO

Az is meglesz nemsokára: nem feledtem el.

TRINCULO

A hang távozóban van: menjünk utána, és aztán lássunk dologhoz.

STEPHANO

Vezess, szörnyeteg; megyünk. - Szeretném látni a dobosát: az *érti.*

TRINCULO

Jössz? Én megyek utánad, Stephano. *El.*

HARMADIK SZÍN

A sziget másik része.
Jönnek Alonso, Sebastian, Antonio, Gonzalo,
Adrian, Francisco és mások.

GONZALO

A Szűzanyára, nem birom tovább:
vén csontom ég: ez tiszta labirintus
utvesztő s kacskaringó. Már bocsánat,
le kell pihennem.

ALONSO

Nem baj, öreg ur.
Engem is elfogott a lankadás
a kábulásig: ülj le és nyugodj.
Elküldöm a reményt: mit tartsam immár
ezt a hizelgőt; vizbe fult, akit
keresve járunk és nevet a tenger,
hogy szárazon keressük. Hagyjon el.

ANTONIO *félre Sebastianhoz*

Örülök, hogy így elfogyott reménye.
Egy kudarc miatt le ne mondj a tervről,
mit megbeszéltünk.

SEHASTIAN *félre Antonióhoz*

A legközelebbi
alkalmat megragadjuk.

ANTONIO *félre Sebastianhoz*

Hát ma éjjel.
A sok bolygástól kimerülve most
nem fognak úgy, nem tudnak ugy vigyázni,
mint frissen.

SEBASTIAN *félre Antonióhoz*

Jó, ma éjjel: szót se többet.

Különös, ünnepélyes muzsika; és Prospero, föntebb, láthatatlan. Jönnek különböző sajátságos alakok, gazdagon terített asztalt hozva: szép ütemes bókokkal körültáncolják, és meghíván a királyt és kíséretét a lakomára, eltávoznak.

ALONSO

Mily dallam ez? Barátaim, figyeljünk!

GONZALO

Csodálatosan édes muzsika!

ALONSO

Adj Isten szíves gazdákat! Mi volt ez?

SEBASTIAN

Élő bábjáték. Most már elhiszem,
hogy van egyszarvu, s hogy Arábiában
egy fa a fénix trónja, hol ma is
trónol egy fénix.

ANTONIO

Én is elhiszem;
s amit más senki sem hisz, jöjjön, én
megesküszöm rá: mind bolond, aki
gunyolta utazók meséit.

GONZALO

Ó ha
Nápolyban ezt elmondanám, ki hinné?
Hogy ily szigetlakókat láttam itt,
(mert ezek nyilván a sziget lakói),
kik bár alakjuk ilyen furcsa, mégis
nyájasabbak, mint emberek közül
sokan, vagy tán akárki.

PROSPERO *félre*

Jól beszélsz,
derék uram: mert köztetek nehányan
rosszabbak ördögöknél.

ALONSO

Én se győzök
bámulni formán, hangon, gesztuson,
mely (bár beszédjük nincsen) néma nyelv,
olyan beszédes.

PROSPERO *félre*

Nyugtával dicsérd.

FRANCISCO

Furcsa, hogy igy eltüntek.

SEBASTIAN

Ó sebaj:
a pecsenyét itthagyták s éhezünk. -
Felség, nem nyúlsz a lakomához?

ALONSO

Én nem.

GONZALO

Nincs uram, félned ok. Gyerekkorunkban
ki hitte még, hogy vannak hegylakók,
tágbőrűek, mint ökrök és nyakukról
hustáska lóg? S hogy vannak emberek,
mellükön nőtt fejekkel? S bárki márma,
ki egy hajót is utra biztosított,
minderről jó bizonyság.

ALONSO

Nos, megyek,
s eszem, habár utolsó vacsorám!
Ugyis megettem kenyerem javát. -
Testvérem, herceg, jőjj és tarts velünk.

Dörgés, villámlás. Jön Ariel, hárpia képében, szárnyait az asztalra csapja és, egy különös gépezet segítségével, a lakoma eltűnik.

ARIEL

Ti vagytok három bűnös és a Sors,
(amelynek kis világtok, s benne minden
csak eszköz), e szigetre hányatott
a telhetetlen tenger által, erre,
hol ember nincs: mert emberek közé
nem illetek. S én őrületbe viszlek;
milyenben legtöbb ember felköti
magát, vagy vizbefojtja.

Alonso, Sebastian stb. kardot húznak.

Ó bolondok!
Az én fajtám a Sors szolgája: minden
elem, mely edzi kardotok, előbb
sebhetne hangos szeleket, vagy ölné
a mindig ujra záruló habot
tréfa-csapással, mint egy pelyhnyi tollam
kiütné: az én fajtám sérthetetlen.
S ha ez nem volna: súlyos lett a kard is,
emelhetetlen. Emlékezzetek,
jó Prospero helyét ti Milanóban
(ez a mondandóm) bitorolva hárman,
habra hánytátok (most a hab fizet)
őt és ártatlan gyermekét; s e bűnért
halasztva, nem felejtve, zord Erők
tengert és partot, az egész teremtést
békétek ellen zúgaták, Alonso:
fiad elvették, s általam izennek:
hogy lassu romlás (rosszabb hirtelen
halálnál) üldöz nyomról-nyomra majd
téged és minden útad; s egy menekvés
dühétől, (mely e puszta szigeten
fejedre száll különben) egy: a bánat
s jövőben tiszta élet.

Eltűnik mennydörgés közt: aztán, lassú zenére, jönnek ismét az Árnyak, táncolnak mókákkal és arcfintorításokkal és kiviszik az asztalt.

PROSPERO *félre*

E hárpiát jól adtad, Ariel:
rémsége mellett is volt benne báj.
Parancsaimból semmit sem hibáztál,
mondókád tudtad; s így a többi kisebb
szolgám is mind ügyessen tette dolgát
s figyelt. Magas varázsom működik
s már imez ellenségeim saját
elámulásuk foglyai kezemben.
Ily bódulásban hagyva mind, megyek most
(kit holtnak hisznek) ifjú Ferdinandhoz,
s ahhoz, ki kedves néki és nekem. *El.*

GONZALO

Mindenre, ami szent, uram, miért állsz
oly különös merőn?

ALONSO

Ó szörnyű! szörnyű!
Mintha a hullám zúgott volna róla;
szél dalolt volna róla; és a dörgés

mély, rémes orgonája búgta volna
a Prospero nevét és bűnömet.
Ezért lett fiam ágya iszap: és én
feltúrom, bár mélyebb, mint ér a mérón
s melléje fekszem. *El.*

SEBASTIAN

Egyenkint, levágok
egy ördöglégiót is.

ANTONIO

Én segítlek.

Sebastian és Antonio el.

GONZALO

Egyik se bír magával: nagy bünük,
mint lassú méreg, mely időre hat csak,
most kezdi rágni lelküket. - Ti, kiknek
hajlékonyabbak izmaik, hamar
szaladjatok, nehogy az izgalom
vadat tétessen vélük.

ADRIAN

Jőjj te is. *El.*

NEGYEDIK FELVONÁS

ELSŐ SZÍN

Prospero tanyája előtt.
Jönnek Prospero, Ferdinand és Miranda.

PROSPERO

Szigoruan büntettelek nagyon:
a kárpótlás is nagy lesz; mert kezedbe
adtam egy szálát ennen életemnek,
annak amiért élek: s most im ezt
megerősítem. Minden szenvedésed
csupán szerelmed nagy próbája volt,
s te csodamód megálltad: s most az Ég
előtt gazdaggá teszlek, Ferdinand!
Ne mosolyogj, hogy így dicsérem őt:
megládd, minden dicséret ő utána
csupán bicegve járhat.

FERDINAND

Elhiszem,
akár egy orákulum ellen is.

PROSPERO

Ajándékom tehát és szerzeményed,
melyet megérdemeltél, vedd a lányom:
de ha előbb megoldod szüz övét,
mint minden illő ceremóniák
rajtatok szent ritussal teljesednek,
az ég nem hullat áldó harmatot
e házasságra: meddő gyülölet
s kancsal utálat hinti nyoszolyátok
virág helyett gazzal, hogy mind a ketten
ráundorodtok: hát vigyázz, a Hymen
lámpása ugy világit.

FERDINAND

S ugy reméljek
jó véget, hosszú életet, nyugalmat,
és mindig ily szerelmet, - mintahogy
a legszorosabb, legalkalmasabb hely,
se legparáznább szellemem sugalma
nem olvaszthatja vak kéjjé szerelmem,
hogy élét venné *az*nap ünnepének,

mikor vagy azt hiszem majd, megfeneklett
a nap, vagy hogy lekötve rab az éj.

PROSPERO

Jól mondtad: ülj hát mellé: ő tiéd. -
Hejh, Ariel! Buzgó kis Ariel!

Jön Ariel

ARIEL

Mi kell, hatalmas mester? Itt vagyok.

PROSPERO

Te és kisebb szolgáim, az utóbbi
dolgot jól végezétek, és ma ujabb
csinyre használlak. Menj, a csapatot,
melyet rád bíztam, hozd ide, helyembe:
mondd ám, hogy gyorsan; hadd büvöljek álmok
müvészetével valamely csodát
az ifjú pár szemébe: megigértem,
és várják tőlem.

ARIEL

Rögtön?

PROSPERO

Most, azonnal.

ARIEL

Azt se mondd, hogy hogy tegyem,
azt se kétszer: „ugy legyen”,
máris itt lesz ujjhegyen,
s mókáz mind és jön-megyen.
Igy szeretsz-e, mesterem?

PROSPERO

Igy, igy, te kedves Ariel. De csak
akkor jőjj, hogyha majd szólitlak.

ARIEL

Értem. *El.*

PROSPERO

Vigyázz, amit fogadtál: meg ne tágítsd
a játék fékét: minden eskü szalma
a vér tüzének. Légy kemény, külömben
jojcakát, szép szó!

FERDINAND

Biztosítlak, úram,
e hüs hó szüz fehére keblemen
érzékeim hevét eloltja.

PROSPERO

Igy jó. -
Most, Ariel, jőjj! Jobb, ha sok a szellem,
mintha kevés: jelenj meg és ügyeskedj. -
És: szájat csukni, szemet nyitni: csönd!

Lágy zene. Jön Iris.

IRIS

Ceres, jóságos urnő, tág meződ,
hol gazdag búza, rozs, zab, árpa nőtt;
zöld halmod, hol legelnek a juhok,
s a sik lapályt, hol friss füvük suhog;
vizeid ásott tarka partjait,
melyeket nedves április diszit
nimfák pártáját szőve; csalitod,
hová keservét rejti csalatott
legény szerelme; karót ölelő
szőlőtőkéid; s parti delelő
napos szikláid egek asszonya
üzeni általam, hogy hagyd oda,
ki nedves íve vagyok s hirnöke:
s e pázsitos szép helyre jőjj ide
játékra: szállnak már pávái, ládd:
Jőjj, gazdag Ceres, diszítsd udvarát!

Jön Ceres.

CERES

Üdvözlégy, tarka hirnök, aki nagy
Juno asszonynak jó cseléde vagy;
sáfrányszárnyadról kapja a virág
a mézes harmat enyhe záporát;
s duplán a dombok messze csokrain
kék íved koszorúzza bokraim,
te büszke földnek gazdag öve: mondd,
mérthogy urnőd szava e nyírott gyepre vont?

IRIS

Igaz szerelem ünnepére hi,
és ingyen-áldást szívből önteni
a szeretőkre.

CERES

S mondd csak, ég ive,
Venus vagy fia nem jön-é ide
kisérni urnőd? Mert mióta vad
Plutónak megkeríté lányomat,
kerűlöm az ily rossz kompániát.

IRIS

Ne félj, hogy itt leld őt és vak fiát:
láttam ő istensége kocsiját
Paphosba vitte gerle-hintaja
felhőket szelve. Itt kevert buja
varázst e párnak, mely az isteni
szüzességet fogadta őrzeni,
mig Hymen lángja föl nem ég: s mit ért?
Mars szeretője dühhel visszatért.
Fia eltörte ijját, a fejes,
s esküdt, hogy eztán csak verébre les,
mint más gyerek.

CERES

Látom az égi nőt,
és járásáról megismertem őt.

Jön Juno.

JUNO

Hogy vagy, jóságos testvér? Tarts velem:
e párt a boldogságnak szentelem,
s hogy áldja boldog maradék.

ÉNEK

JUNO

Házi áldás, hosszú élet,
kincs, szerencse járjon véled,
sohse legyen fényed húnyó:
ezt kívánja néked Junó!

CERES

Dus mező, dus termés rajta,
mindig telve csűr és pajta,
duzzadó gerezd a dombon,
és nehéz gyümölcs a lombon,
s ha vége az aratásnak,
jőjjön a friss tavasz másnap:
semmi hiányt sohse érezz:
ezt kivánja néked Ceres!

FERDINAND

Felséges látvány volt ez, bájoló
harmóniával. Bátorkodhatom
szellemeknek gondolni?

PROSPERO

Szellemek.
Büvészetem kicsalta otthonukból
játszani.

FERDINAND

Bár élhetnék mindig itt:
ily ritka apa s ily nő e helyet
paradicsommá tenné.

Juno és Ceres összesúgnak, és Irist követségbe küldik.

PROSPERO

Csitt, fiam!
Juno és Ceres komolyan susognak;
valami hátra van még. Néma légy,
hogy el ne szálljon a varázs.

IRIS

Ti sásfüzéres és örökszelid
szemű nimfák, jertek e gyepre itt,
hagyjátok el, mert Juno idehitt,
a vándor vizek kanyar ágyait.
Jertek, szűz nimfák, e sziget gyepére,
szűz szerelemnek áldott ünnepére.

Jönnek bizonyos Nimfák.

S ti naptól barnák, vígan, aratók,
jertek, ti augusztustól lankadók,
csapjátok fel a szalmakalapot,
csapjatok e nimfákkal víg napot
falusi táncban. -

Jönnek bizonyos aratók, tiszta öltözetben és a nimfákkal kecses táncban ölelkeznek; de a tánc vége felé Prospero hirtelen fölriad és megszólal; s erre különös, tompa, zavaros zajjal nagy nehezen eltűnnek.

PROSPERO *félre*

Ah, feledém a barom Caliban
s társai komisz konspirációját
életem ellen; tervük perce jő,
már szinte itt van. *A szellemekhez.* Jó. - Elég; ne többet.

FERDINAND

Ez különös: apád hogy elborult,
düh fogta el tán.

MIRANDA

Soha e napig
nem láttam őt ily éktelen haragban.

PROSPERO

Aggódva nézed arcomat, fiam,
mint hogyha bajtól félnél: légy nyugodt.
Már ünnepünknek vége. E szinészek
szellemek voltak, mondtam, szellemek,
s a légbe tüntek, lenge légbe tüntek:
És mint e látás páraváza, majdan
a felhősipkás tornyok, büszke várak,
szent templomok, s e nagy golyó maga,
s vele minden lakosa, szertefoszlik,
s mint e ködpompa tünt anyagtalan,
nyomot, romot se hágy. Olyan szövetből
vagyunk, mint álmaink, s kis életünk
álomba van kerítve. - Ó fiam,
zavart vagyok, zavart ma vén velőm;
bocsásd meg ezt a beteg gyengeséget.
Ha tetszik, menjetek tanyámba vissza,
s pihenjetek: én egyet fordulok,
hogy csillapodjam.

FERDINAND ÉS MIRANDA

Megnyugvást kivánunk. *El.*

PROSPERO

Jer! - Köszönöm. - Teremj itt, Ariel!

Jön Ariel

ARIEL

Mit kívánsz? Elég rágondolni -

PROSPERO

Szellem,
készülnünk kell, hogy Calibant fogadjuk.

ARIEL

Igen, vezérem: Cerest játszva már
gondoltam rá, hogy szólok róla néked,
de féltem, megharagszol.

PROSPERO

Mondd, hol is hagytad a bitangokat?

ARIEL

Mondtam, vörösre itták arcukat:
s nekivadulva a szelet ütötték,
hogy mer szemükbe fujni? majd a földet,
mert lábukat csókolta: de a tervet
mégsem feledték. S jöttem én dobommal,
s fülük hegyezték, mint a vad csikók,
szemük meredt, orruk cimpája duzzadt,
ugy szimatolták a zenét; s a hang
ugy vonta őket, mint tehént a bőgés
bogáncson, indán, tüskön, bokron át,
mely tépte gyarló bőrüket: de végre
tanyád mögött hagytam a ronda lápban,
hol lábukat táncolva állukig
rángatják a büdösbül.

PROSPERO

Ugy, madárkám!
Most láthatatlanságod öltönyét
megtartva, büvös falkám hajtsd ide
tolvajhajszára fel.

ARIEL

Megyek, megyek már. *El.*

PROSPERO

Ördög, született ördög; nem ragad rajt
az emberséges nevelés; hiába
minden fáradság, minden kárba ment.
S mint teste egyre rútabb lesz a korral,
ugy lelke rákja. Addig gyötröm őt,
mig ordit.

Visszajön Ariel, fényes ruhákkal stb. megrakodva.

Jőjj, aggasd föl e zsinórra.

Prospero és Ariel láthatatlan maradnak. Jönnek Caliban, Stephano és Trinculo, csuromvíz.

CALIBAN

Lábhegyen tessék, hogy a vak vakond
ne hallja léptünk: itt van a tanyája.

STEPHANO

Szörnyeteg, a te tündéred, akiről azt mondtad, hogy ártalmatlan tündér, voltaképp a bolondját járatta velünk.

TRINCULO

Szörnyeteg, egész átitatott a lóhúgy bűze: amin az orrom nagyon méltatlankodik.

STEPHANO

No, az enyim is. Hallod-e szörnyeteg? Ha megharagszom rád, vigyázz, -

TRINCULO

Akkor veszett szörnyeteg lesz belőled.

CALIBAN

Jó uram, egy kicsit még tarts kegyedben
és légy türelmes. Amihez segítlek,
minden bajt eltakar majd. Sugva szólj:
itt minden huss! még: mint az éjfél.

TRINCULO

Igen ám, de ha az ember a butykosát a sárba ejtette, -

STEPHANO

Abban nemcsak szégyen és nevetség van ám, szörnyeteg, hanem pótolhatatlan veszteség is.

TRINCULO

Ez még rosszabb, minthogy így átázott mindenem: ilyen a te ártalmatlan tündéred, szörnyeteg.

STEPHANO

No, én ki is húzom a butykost, ha fülig kell is begázolnom érte.

CALIBAN

Királyom, légy türelmes. Ni, csak itt
a barlang szádja: csitt te, befelé:
tedd meg azt a *jó rosszat,* ami majd
a szigetet tiéddé teszi, s engem
örökre lábnyalóddá.

STEPHANO

Adj kezet. Kezdenek véres gondolataim gyünni.

TRINCULO

Ó, Stephano király! Ó gróf úr! Ó excellenciás Stephano! Nézd csak micsoda gardrób lóg itt neked!

CALIBAN

Te bolond: hagyd a fenébe azt az ócska plundrát.

TRINCULO

Ohó, szörnyeteg! Talán csak mi is tudjuk, mi való a zsibvásárba: - Ó, Stephano király!

STEPHANO

Akaszd le azt a bundát, Trinculo: istókuccse, kedvem van a bundához.

TRINCULO

A tied lesz, felség.

CALIBAN

A kórság essen a bolondba! Mit
bámulsz ily rongyon? Hagyjad a fenébe,
előbb csak öld meg őt: ha felriad,
tetőtől-talpig végigcsipteti
bőrünket s furcsa hust csinál belőlünk.

STEPHANO

Nyughass, szörnyeteg. - Madame madzag, nem az én pruszlikom ez? No, legyütt a madzagrúl a pruszlik: no, pruszlik, úgy látom a szőrödet hullatod, kopasz pruszlik leszel nemsokára.

TRINCULO

Csak neki, neki, felség, lopj a madzagrúl, amíg magad is nem jutsz a madzagra.

STEPHANO

Köszönöm a viccet: nesze egy ruha érte: vicc ne maradjon jutalom nélkül, míg én vagyok az ország királya. -

„Lopj a madzagrúl, míg nem jutsz a madzagra” pukkasztó egy ötlet; ne, még egy ruha érte.

TRINCULO

Gyere, szörnyeteg, enyvezd meg az ujjad, és hess el a maradékkal!

CALIBAN

Kell is nekem: elvesztjük az időt,
s csigákká vagy csufossan alacsony
homloku majmokká változtat ő majd.

STEPEIANO

Szörnyeteg, ne feleselj: segíts ezt elvinni oda, ahun az akóshordóm van, máskép kidoblak a királyságombul. Nesze; hozd csak ezt.

TRINCULO

Meg ezt.

STEPHANO

Úgy, meg ezt.

Vadászlárma hallatik. Jönnek különböző szellemek kutyák képében, és kergetik őket; Prospero és Ariel uszítják.

PROSPERO

Nesze, Pajti, nesze!

ARIEL

Betyár, ni, ott szalad, Betyár!

PROSPERO

Tigris! Tigris! Ide, Cézár, ide! Piszt, piszt!

Calibant, Stephanót és Trinculót kihajtják.

Menj, rágasd a manókkal csontjukat
száraz görcsökbe; rángasd minden izmuk,
s tedd bőrüket csipéstől foltosabbá,
mint párduc, vagy vadmacska.

ARIEL

Csitt! Visítnak.

PROSPERO

Csak hajtsd meg őket alapossan. Immár
kezemben minden ellenségem, és
minden munkámnak vége nemsokára.
Te is szabad léssz: csak még egy kevéssé
kövess és tedd parancsom. *El.*

ÖTÖDIK FELVONÁS

ELSŐ SZÍN

Prospero tanyája előtt.
Jön Prospero, varázsöltönyében; és Ariel

PROSPERO

Már céljuk felé gyülnek terveim:
szellemek hívek, bübáj nem törik,
s jár az idő, teherben. Hány az óra?

ARIEL

Már hat felé; azt mondtad, úram, addig
munkánknak vége lesz.

PROSPERO

Azt mondtam, úgy van,
mikor idéztem a vihart. Te! Szellem!
Hogy van a király és kisérete?

ARIEL

Azonmód fogva, mint parancsban adtad;
s ugy ahogy hagytad: itt a hársligetben,
amely vihartól védi kis tanyád:
nem moccanhatnak, mig nem engeded.
A király, s öccse és a te öcséd
busan, s a többi rajtuk buslakodva,
csordultig gonddal; s legkivált akit
„jó öreg urnak" mondtál, Gonzalo,
öntözi vén szakállát, mint ereszről
ha téli csepp hull. Bájad oly erős
rajtuk, hogy a te szíved is, ha látnád,
megszánná.

PROSPERO

Gondolod?

ARIEL

Ha volna bennem
embersziv, szánnám én is.

PROSPERO

Szánom én is.
Téged, ki puszta lég vagy, sejtelemmel

illet keservük: s én, az ő fajuk,
ki épugy ismerem a szenvedély
izét, keményebb lennék, mint te vagy?
Bár vérig sértett gazságuk, nemesb
okosságommal mégis a harag
ellen foglaltam állást. Szebb a jóság
a bosszunál: ha bánják bűnüket,
többé egy homlokráncolás se célom
ellenük. Menj már, oldd fel, Ariel.
Varázsuk megtört, lelkük visszajött,
s ők ujra *ők.*

ARIEL

Hozom már őket, úram. *El.*

PROSPERO

Ti tói, halmi, nádi, berki nimfák,
s ti, kiknek lába nyomtalanul űzi
homokján a fogyó tengert, de megfut,
ha visszanő; s ti fél-babák, kik olykor
holdas füvön táncoltok zöld-fanyar
karéjt, hová juh nem harap; s ti éji
gombák felduggatói; kik az est-
harang szaván örültök; kikkel én
(bár gyenge lelkek vagytok) déli napból
éjet csináltam, s fellázitva minden
szelet, zöld tenger és kék ég között
bőgő harcot szitottam; lángot adtam
a vad dörgésnek, s Juppiter deli
tölgyét saját nyilával széthasítám;
erős sziklákat ráztam; és tövestül
téptem fenyőt és cédrust; mély sirok
nyiltak s riadt alvóikat kidobták
hatós igémre. S mind e durva bűbájt
megtagadom ma: még utolszor égi
zenét igézek (égi zene, zengj!)
e nyomorultak szellemére, célom
elérni: s aztán pálcám eltöröm,
több ölre ásom föld alá s a tenger
mérőlánc által eddig el nem ért
mélyébe hányom könyvemet.

Ünnepélyes zene. Visszajön Ariel: utána Alonso, őrült taglejtéssel, Gonzalótól kísérve; Sebastian és Antonio hasonló állapotban, Adriantól és Franciscótói kísérve; valamennyien belépnek a körbe, melyet Prospero vont, s ott elbűvölve megállnak; mit észrevéve Prospero megszólal.

Legjobb orvosság a zavart idegre,
lassú zene gyógyítsa bus velőd,
mely léhán forr ma koponyádban. Állj,
bübáj kötöz le.
Jó Gonzalo, derék ur, vén szemem
szemed könnyére válaszul baráti
könnyet ejt. - Lassan oszlik a varázs:
és mint a hajnal lopózik az éjre
olvasztva a homályt, ugy ébredő
eszük már üzni kezdi a ködöt,
mely fátyolozta. - Ó, jó Gonzalo!
igaz megmentőm, s hű vazallusa
annak, kit szolgálsz, meg fogom köszönni
jóságod, szóval s tettel. - Ah, gazul
bántál, Alonso, lányommal s velem:
s tanácsadód volt ebben rossz öcséd; -
ma azt nyögöd, Sebastian. - S te, *vérem,*
testvérem, lelkiismerettelen,
de nagyravágyó: ki Sebastiannal
(s ma annál jobban nyög Sebastian)
királyt akartál ölni: megbocsátok,
bár természettelen vagy. - Im eszük már
dagadni kezd, közelg a teljes ár
s megtölti majd a lélek partjait,
melyek ma sárban megrekedtek. Egy sem
néz rám még, egy sem ismer. - Ariel,
menj, hozd ki kardom s kalapom tanyámból;

Ariel el.

feltárom, hogy ki voltam, azt, hogy egykor
Miláno úra voltam. - Jöjj hamar,
szellem, szabad léssz nemsokára.

Ariel visszajön, és segít felöltöztetni Prosperót.

ARIEL

Méhvel mézecskét szivok:
éjjel ha bagoly huhog,
gyöngyvirágban megbuvok;
bőregéren nyargalok
nyár utóján s víg vagyok:
víg vagyok, vígan a víg napot élem
ág alatt, árny alatt, lombon, levélen.

PROSPERO

Ej, huncut tündér! Nélkülözni foglak:
mégis szabaddá teszlek: - ugy, no jó már. -
Eredj most láthatatlan a királyi

hajóra; a matrózok alszanak
fedél alatt; csupán a kapitány
és a kormányos ébren: hozd ide
azonnal mindakettőt.

ARIEL

Magam előtt a levegőt iszom
s itt leszek, mig kettőt ver pulzusod. *El.*

GONZALO

Zavarok, szörnyek, kínok és csodák
laknak itt: bár egy égi hatalom
elvinne innen!

PROSPERO

Látod Prosperót,
Miláno sértett hercegét, király?
Hogy bizonyos lehess, hogy eleven
herceg beszél hozzád, im átkarollak:
s minden társaddal együtt szívesen
köszöntlek nálam.

ALONSO

Már akár te vagy,
akár varázslat játszik ujra vélem,
alig tudom már: husra-vérre vall
érverésed; s mióta láttalak,
csüggetegségem (szinte őrület
kötött le) enyhül. Ó, de különös lesz
ez, ha nem álom, a történelemben!
Országodról lemondok: s megbocsáss
amért bántottalak. - De hogy lehet
Prospero itt és élve?

PROSPERO

Jó uram,
üdvözlöm ősz korod, amelyet első
tisztelet illet.

GONZALO

Igaz ez, vagy álom,
nem esküszöm meg.

PROSPERO

Benned e sziget
varázsa még, nem hagyja hinned a
valót. - Isten hozott, barátaim, mind. -

Félre Sebastianhoz és Antonióhoz.

De rád, dicső pár, hogyha most akarnám,
rátok vonhatnám a felség haragját,
mint árulókra: most az egyszer, itt,
nem szólok.

SEBASTIAN *félre*

Ördög szól belőle.

PROSPERO

Nem. -
Neked, gaz ur, (öcsémnek mondani
bemocskolná a számat) megbocsátom
minden bünöd: csak hercegségemet
kivánom vissza: ugyis, jól tudom,
vissza kell adnod.

ALONSO

És ha Prospero vagy,
mondd el bővebben menekvésedet,
s hogy leltél minket itt, hajótörötten
három órája; itt vesztettem el
(ah, éles emlék!) drága fiamat,
Ferdinandot.

PROSPERO

Fogadd részvétemet.

ALONSO

Pótolhatatlan ez a veszteség,
s nem adhat irt rá türelem.

PROSPERO

Talán
nem is kerested irját; engemet
hasonló veszteség ért, s bölcs türés
megnyugtatott.

ALONSO

Hasonló veszteség?

PROSPERO

Époly nagy s époly uj; s e sorscsapást
viselhetővé tenni, kevesebb
vigasztalóm van, mint neked, mivel
egyetlen lányom volt az.

ALONSO

Egy leány?
Ó Istenem! Bár élne mindakettő
Nápolyban mint királyné és király
s magam volnék ágyazva az iszapba,
hol fiam alszik. S lányod hogy veszett el?

PROSPERO

Most a viharban. Látom, itt az úrak
igen csodálják e találkozást,
fejük fő s nem hiszik már, hogy szemük
az igazság szolgája, s hogy szavuk
természetes hang: mégis, bárha zökkent
lélekkel, tudnotok kell, én vagyok
Prospero herceg, épenaz, kit egykor
Miláno számüzött, s a ritka sors
hajótöréstek szigetére hányt
uralkodónak. Erről most elég;
napokra lenne hosszu krónika
s nem első csevegésre, reggeli
mellé jó téma. Ég hozott, uram:
e tanya az én udvarom; alig van
szolgám; s alattvalóm nincs is; de nézz be.
Te visszaadtad hercegségemet,
most hadd fizessek én is oly csodával,
mely legalább is akkora öröm
lesz néked, mint a hercegség nekem.

A tanya bejárata megnyílik, és látszik Ferdinand és Miranda, amint benn sakkoznak.

MIRANDA

Édes uram, te megcsalsz.

FERDINAND

Kedvesem,
tenném-e egy világért?

MIRANDA

S bár tucat
királyságot perelnél tőlem el
komolyan vádolnálak-é?

ALONSO

Ha ez
csak csalfa látás, *egy* kedves fiut
kétszer veszitek el ma.

SEBASTIAN

Mily csoda!

FERDINAND

A tenger fenyeget, de nem gonosz:
ok nélkül átkozódtam ellene.

Ferdinand letérdel Alonso előtt.

ALONSO

Boldog apád minden áldása rádszáll!
Kelj, mondd el, hogy-hogy itt vagy?

MIRANDA

Istenem!
Hány kedves arcot látok itt! Be szépek
az emberek! Ó, drága uj világ,
amelyben ilyen nép van.

PROSPERO

Uj - neked.

ALONSO

Ki e leány, ki játszik itt veled?
Legtöbb három órája ismered:
talán istennő, ő vitt messze minket,
s ő hoz most ujra össze?

FERDINAND

Földi lány,
de égi sors rendelte őt nekem:
Apám tanácsát nem kérhettem, és
azt hittem, nincs is már apám. E lány
lánya Miláno híres hercegének,
akinek annyit hallottam nevét,
s kit eddig sohse láttam: akitől most
uj életet nyertem: ki uj apám lett
e lány által.

ALONSO

S én általad e lányé.
De ó! mily visszás, hogy saját fiamtól
elnézést kérjek - -

PROSPERO

Csitt, elég uram:
Minek terhelni bus memóriánkat
régi terhekkel?

GONZALO

Sirtam itt magamban,
azért nem szóltam eddig. Istenek,
ejtsetek áldáskoszorút e párra,
mert kezetek rajzolta jó utunkat
idáig.

ALONSO

Ament mondok, Gonzalo.

GONZALO

Azért üzték el Miláno urát,
hogy majdan Nápolyt kapja gyermeke?
Ujjongva ujjongj és arannyal ezt
márványtáblára véssed. Egy uton
lelte férjét Tunisban Claribel;
s asszonyt talált a bátyja, Ferdinand,
holott maga veszett el; Prospero
országát s kis szigeten; s mi mind
magunkat nyertük vissza.

ALONSO *Ferdinandhoz és Mirandához*

Adj kezet:
Bánat ölelje mind, ki örömöt
nem kíván néktek!

GONZALO

Amen: ugy legyen.

Visszajön Ariel; a kapitány és a kormányos nagy bámulatban követik.

Ó nézd, uram, nézd: itt is egy közőlünk!
Nem megmondtam, mig akasztófa van,
ez a gazember nem fullad a vizbe? -
No híres, hol van a káromkodás?
A szárazon tán szájad sincs? Mi hir?

KORMÁNYOS

A legjobb az, hogy megvan a király
és minden társunk: más, hogy a hajó,
melyet három órája már feladtunk,
most jól lekötve, *épen* horgonyoz,
akár egy uj hajó.

ARIEL *félre Prosperóhoz*

Ezt mind azóta
tettem.

PROSPERO *félre Arielhez*

Te kedves ezermesterem, te!

ALONSO

Ezek nem rendes dolgok, és csodánál
csodábbá nőnek. - Hogy jöttél ide?

KORMÁNYOS

Uram, ha hinném, hogy ébren vagyok,
megpróbálnám elmondani. Aludtunk,
dögmód, s (hogy, hogy nem?) együvé zsufolva:
s egyszerre az imént több furcsa nesz,
sikoly, nyögések, bőgés, lánczörej,
riasztva, s más ezernyi, szörnyü mind,
verte fülünket: usgyi, a szabadba:
hát látjuk ám ott, teljes diszbe, frissen,
derék, királyi, jó hajónkat: ugrál
a kapitány: - s engedelmükkel, akkor -
egy perc - egy álom - elrángatnak onnan,
s kábulva idehoznak.

ARIEL *félre Prosperóhoz*

Jól csináltam?

PROSPERO *félre Arielhez*

Fürge cseléd vagy! Meglesz a szabadság.

ALONSO

Látott már ember ily kavarodást?
Természet ilyet nem rendez magától:
nagyobb rejtély ez: egy orákulum
hinthet csak fényt reá.

PROSPERO

Uram, királyom,
találgatással e talány előtt
ne törjed a fejed: ha lesz időnk,
(s lesz nemsokára), egyenkint megoldok
minden itt történt kétes eseményt
szép tetszetősen; addig csak vigan,
végy mindent jóra. - *Félre Arielhez.* Jöszte szellemem:
Calibanékat tedd szabadra már;
varázsuk oldd meg. - *Ariel el.* Hogy vagy, jó uram?
A társaságból még hiányzik itt
pár furcsa fickó, akiket feledtél.

Visszajön Ariel, behajtva Calibant, Stephanót és Trinculót lopott köntösükben.

STEPHANO

Minden ember törődjön a többivel, senkise gondoljon magára, mert minden csak szerencse. - *Coragio!* Szörnyeteg pajtás, *coragio!*

TRINCULO

Ha jó kémek ezek, amiket a fejemen hordok, van itt látnivaló.

CALIBAN

Ó Setebos! *ezek* már szellemek!
Milyen szép lett a mesterem! De félek,
meg fog büntetni.

SEBASTIAN

Ha, ha! Mily csodák
ezek, Antonio úr? Meg lehet
vásárlni pénzen?

ANTONIO

Gondolom: az egyik
tisztára hal, s bizonnyal eladó.

PROSPERO

Urak, nézzétek a ruhájukat:
ugy-e, hogy lopták? - E vakarcs inas, -
anyja boszorkány volt, és oly hatalmas,
hogy a holdat mozgatta, erejét
igába fogta, s ár-apályt csinált.
Hárman loptak meg; e fél-ördög itt,
(mert korcs és félvér), összeesküdött
velük életem ellen: kettejük

tiétek: ezt a sötétség-fiát
magamnak kérem.

CALIBAN

Juj, halálra csípnek.

ALONSO

Nem Stephano ez, részeg inasom?

SEBASTIAN

Lám, most is részeg: hol tett szert a borra?

ALONSO

S Trinculo szinte tántorg. Hol pokolba
szedték a szeszt, mely aranyozza őket?
Te hogy kerülsz a szószba?

TRINCULO

Olyan szószban voltam, mióta utoljára találkoztunk, hogy egész átitatta a csontjaimat: félek, sohse gyün ki többet: holmi légypiszok ezután meg se látszik rajtam.

SEBASTIAN

No, hogy vagyunk most, Stephano?

STEPHANO

Jaj! Ne nyúljon hozzám: nem vagyok Stephano, hanem egy görcs.

PROSPERO

Te akartál lenni a sziget királya, kópé?

STEPHANO

No hiszen, kárvallott király lennék én most akkor.

ALONSO *Calibanra mutatva*

Sohasem láttam ilyen furcsa lényt.

PROSPERO

A lelke oly formátlan, mint a teste. -
Menj a tanyámba, fickó: vidd magaddal
a cimboráid: ha bocsánatot
vártok tőlem, seperjetek ki szépen.

CALIBAN

Azt is teszem; s eztán már lesz eszem,
s kedvedbe járok. Ó mily vadbarom
voltam, istennek néztem ezt a részeg
bolondot és imádtam!

PROSPERO

Ergye már!

ALONSO

Takarodjatok ti is és vigyétek vissza ezt a plundrát, ahol találtátok.

SEBASTIAN

Vagy mondjuk inkább, ahol loptátok. *Caliban, Stephano és Trinculo el.*

PROSPERO

Uram, felségedet s kiséretét
szegény tanyámba meghivom: pihenj
ma ott egy éjjel; s részben ezt az éjt
az én meséммel töltjük, mely hamar
segiti mulni: életem folyását
s mi hogy történt, mióta e szigetre
jöttem, elmondom mind, és reggel aztán
hajódra viszlek s rajta Nápolyig,
hol még remélem látni esküvőjét
két kedvesünknek; - onnan Milanómba
vonúlok, ott már minden harmadik
gondolatom sirom lesz.

ALONSO

Vágyom is
hallani már históriád: bizonnyal
fület igéző.

PROSPERO

Mindent elbeszélek;
s nyugodt tengert igérek, jó szelet,
s jó gyors vitorlát, hogy hamar röpitse
királyi gályád. - Ariel, - csibécském, -
ezt még: s aztán az elemek közé!
Szabad vagy, élj vigan! - Ti, kérlek, erre. *El.*

EPILÓGUS

Elmondja Prospero.

Bübájam szétszállt, odalőn,
s ha még maradt csekély erőm,
az már a magamé csak, és
Nápolyig vinni is kevés.
Országom visszanyertem én
s a csalót meg se büntetém:
ne hagyjatok hát tengenem
ezen a puszta szigeten;
sőt jertek e varázst a ti
varázstokkal megoldani.
Lágy lehetek röpitse vásznam,
máskép nehéz célt nem hibáznom.
Célom a tetszés volt. S ma már
oda a szellem, oda a báj;
s kétségbe kéne esni ma,
ha nem könnyitne szent ima,
mely a kegyelem kényszere,
s minden hibának gyógyszere.
Ha vártok hát bocsánatot,
nekem is megbocsássatok.

JOHANN WOLFGANG GOETHE

IPHIGENIA TAURISBAN

SZEMÉLYEK

IPHIGENIA
THOAS, *a Tauris-beliek királya*
ORESTES
PYLADES
ARKAS

SZÍNHELY

Liget, Diána temploma előtt

ELSŐ FELVONÁS

ELSŐ JELENET

IPHIGENIA

Árnyatokba, izgatott koronái
a zsúfoltlombu, régi, szent ligetnek,
akár az istennő halk templomába,
ma is ugy lépek, olyan rezzenő
érzéssel, mintha most lépnék először,
és még a lelkem nem szokott ide.
Hány éve rejt és véd itt egy magas
akarat! melynek átadom magam,
de maradok idegen, aki voltam.
Mert tenger tilt el minden kedvesemtől
és jaj! naphosszat állok én a parton
lelkemmel lesve görögök honát.
Sóhajtok, és a hullám szembezug,
de csak tompa hangokat hoz keresztül. -
Milyen rossz, aki igy testvértelen
s árván él, messze! A szomoruság
ajka előtt a kész jót elapasztja;
s gondolatai folyton visszazsongnak
apja házába, hol a nap először
nyitott eget előtte, hol közös
játék a testvérkéket össze s összébb
szelid szálakkal fonta ahogy nőttek. -
Az istenekkel nem veszekszem én:
de a szegény nő dolga oly keserves!
A férfi, az ur, otthon és csatákon;
ő idegenben is segit magán.
Hatalom boldogitja, diadal
koronázza, és várja büszke sir.
De mily rövid pórázon él a nő!
Egy durva férjnek szótfogadni: már ez
vigasz és kötelesség! S hátha még
messze veti az ellenséges Élet!
Igy tart engem a jószivű Thoas
szent és komoly rabságban itt. Sötét
szégyennel vallom titkom: kényszeritve
és kedvem ellen szolgállak csupán,
istennő, életmentőm! Életemnek
önkényt kéne tiédnek lennie!
Hisz csak benned volt, s benned van reményem
ma is, Diána, aki engemet,
a nagy király eltaszított leányát,
szentséges, puha karjaidba vettél.

Óh Zeus lánya, ki a büszke hőst
busítani, az ő lányát kivántad,
ha egyszer őt majd, az istennek-illő
Agamemnont, ki oltárodra tette
fő-fő kincsét, babérral Trója dult
falaitól hazavezetve, drága
asszonyát és Elektrát és fiát
megőrized számára: engem is
adj vissza enyéimnek! A haláltól
megmentettél: ments meg már itteni
életemtől, mely második halál.

MÁSODIK JELENET

ARKAS

A király küld, és küld velem Diána
papnőjének köszöntést. Itt a nap:
ma mond Tauris hálát uj, csodás
győzelmeiért istenasszonyának. -
Mögöttem a király és serege:
előre jöttem, jöttüket jelentve.

IPHIGENIA

Készen vagyunk őket fogadni méltón,
s nagy istennőnk Thoas király kezéből
kegyes szemmel vár kedves áldozatra.

ARKAS

Óh hadd fürkésszem a papnő szemét is,
a tisztelt, drága szemet: a tiédet,
te szent kisasszony, ragyogó fehér,
te jó-jel mindnyájunknak! Még a bánat
rejtélyesen függönyzi lelkedet.
Hiába várunk évről évre egy
bizalmas szót bensődből. Amióta
ismerlek itt, ez a titokzatos
tekintet az, mely mindig megriaszt:
és ma is, zártan, minthacsak vasakkal
volna melledbe kovácsolva szíved.

IPHIGENIA

Ahogy árvához, számüzötthöz illik.

ARKAS

Árva vagy köztünk s számüzött? Ugy érzed?

IPHIGENIA

Lehet-e az idegen föld hazánkká?

ARKAS

Teneked a hazád lett idegen.

IPHIGENIA

Ezért nem gyógyul a szivem sebe.
Fiatal lelkem még alig fogózva
ölelt apát, anyát és gyönge testvért;
a friss hajtások simulón az agg fák
lábaitól oly társas bizalommal
indultak égnek: akkor jött az átok,
idegen átok; megfogott, letépett
édeseimről; vasból volt az ökle
szétütni minden drága kapcsot. Igy
veszett a legszebb szűz öröm, az áldott
friss serdülés. Megmentve bár, csak árnyék
vagyok magamnak: első éveim
kedve nem fog már kivirítani.

ARKAS

Ha te magadat ily boldogtalannak,
méltán nevezlek én hálátalannak.

IPHIGENIA

Pedig van bennem hála.

ARKAS

Nem a tiszta
hála, melyért jóttenni érdemes.
Nem a vidám szem, melyből aki jóltart,
elégedést s meleg vonzalmat olvas.
Mikor, sok éve, egy mélysorsu Rejtély
elhozott e templomnak, mint kit Isten
adott nekünk, fogadni tisztelettel
és szeretettel jött eléd Thoas.
Ekként nyájas lett néked ez a part,
más idegennek a Borzalmak Partja:
mert nem lépett földünkre más előtted,
hogy ős szokás Diána lépcsejére
ne dobta volna véres áldozatnak.

IPHIGENIA

Szabad lélekzés maga még nem élet.
Vagy élet igy gyászolni magamat
e szent helyen, mint árny ha leng saját
sirja körül? Életnek tudhatom,
örülni-való életnek, ha minden
meddőn átálmodott napom csupán
a szürke napok előíze Léthe
partján ahol majd a halott sereg
önnönmagát feledve ünnepel?
Hasztalan élni annyi mint korán
halni: asszonysors, s legfőként enyém.

ARKAS

A nemes gőgöt, hogy nem vagy elég jó
magadnak, elnézem, bár szánlak érte,
mert életed örömét rontja meg.
Hát semmi hasznot nem tettél minálunk?
Ki vidította föl a zord királyt?
Ki állta utját évről évre gyengéd
rábeszéléssel a régi kegyetlen
erkölcsnek, mellyel véresen Diána
oltára lesett minden idegent?
Ki küldte vissza hazájukba sokszor
biztos halálból szegény foglyokat?
S Diána nemhogy büntetne, mióta
eltünt az ős vad véradó: de inkább
dúsan hallgatja szelidebb imáid.
Nem vígan leng-e seregünk körül
a Győzelem? sőt elejébe fut!
s nincs-e jobb dolga itt mindenkinek
most hogy a király, ki oly rég igazgat
bölcsen és bátran, melletted a Jóság
uj erényével gazdagult, s a néma
engedelmesség terhe könnyü lett?
Hasztalan élni - mondod: amikor
belőled ezerekre balzsam árad!
A népnek, melyhez egy istent hozott,
uj boldogság örök forrása lettél,
s az idegennek zord halála partján
életet és hazatérést jelentesz.

IPHIGENIA

Ami kevés, az semmi, ha előre
nézünk és látjuk ami még hiányzik.

ARKAS

Helyes-e amit teszünk, nem becsülni?

IPHIGENIA

Nem illik igy lemérni tetteinket.

ARKAS

Igaz értéket kevesellni büszkén
nem jobb mint a talmival sokra lenni.
Hallgass reám, higyj annak aki híven
és tiszta szivvel kész szolgálatodra;
s a királynak ma, hogyha szól veled,
könnyitsd meg amit mondani kiván.

IPHIGENIA

Ugy szomorítasz szíves szavaiddal!
Hányszor kitértem óhaja elől!

ARKAS

Gondold meg, mit téssz és mi vál javadra.
Thoas, mióta fia elveszett,
már csak kevés emberével bizalmas
és azokkal sem ugy, mint azelőtt.
Minden főrangu ifjat gyanakodva
néz, mint trónja utódját; fél az aggkor
árva gyöngeségétől, sőt talán
gaz lázadástól és kora haláltól.
Mi szittyák, nem adunk a szép szavakra,
a király legkevésbbé. Ő ki mást
nem ismer, csak parancsot és cselekvést,
nem tudja, mily müvészettel lehet
lassan a szót célja felé vezetni.
Ne nehezitse meg vonakodó
visszahuzódás, akart félreértés
szándékait. Menj féluton eléje!

IPHIGENIA

Még siettessem ami fenyeget?

ARKAS

Ajánlatát mondod fenyegetésnek?

IPHIGENIA

Számomra nem lehetne iszonyubb.

ARKAS

Vonzalmáért adj legalább bizalmat.

IPHIGENIA

Előbb oldjon föl ő a rettegésből.

ARKAS

Mért titkolod előtte származásod?

IPHIGENIA

A papnőnek titkot kell tartani.

ARKAS

A király előtt nincs helye titoknak,
s bár semmit sem követel, érzi ő,
érzi nagy szíve, mélyen érzi, mily
gonddal vonod el magadat előle.

IPHIGENIA

Harag van benne s bosszuság irántam?

ARKAS

Ugy tetszik szinte. Hallgat bár felőled,
de elvetett szavaiból kivettem
mit lelke már erősen eltökélt:
hogy az övé fogsz lenni. Óh ne hagyd,
ne hagyd magára! Ha egyszer megérik
szivében e kedvetlenség, olyan
gyümölcsöt ád, hogy hű tanácsaimra
késő bánattal fogsz gondolni majd.

IPHIGENIA

Mit mondasz? Olyat tervel a király,
amílyet senki, jóhirére büszke
nemes ember, ha fél az égiektől,
el se szabad hogy képzeljen? Talán
erőszakkal vonszol az oltár mellől
ágyába majd? Akkor én minden istent
s Diánát hívom legelől, a zord
istennőt: ő mint papnőjének és mint
leány leánynak, oldalamhoz áll!

ARKAS

Csillapodj! A királyt nem hajtja vad
suhancvér, ily éretlen és gonosz
dolgot müvelni. Ahogy ő itél,
más kemény döntést várok tőle, mellyet
föltarthatatlan meghoz s végrehajt,
mert szelleme szilárd és meg-nem-ingó.
Kérlek azért, bizz benne, és mutass
hálát, ha már nem adhatsz mást neki.

IPHIGENIA

Óh mondj el mindent, mondd tovább amit tudsz!

ARKAS

Tőle kérdezd: már látom a királyt.
Hiszen becsűlöd őt és szíved is
arra int, hogy meleg szóval fogadd:
romlatlan férfit egy jó női szó
sokra vehet rá.

IPHIGENIA *egyedül*

Nem látom be még,
hogy' fogom a hív tanácsot követni,
de szívesen megteszem amit illik,
jótettért jó szót adva a királynak.
Bár mondhatnám hazugság nélkül a
hatalmas urnak azt - amit szeretne!

HARMADIK JELENET

IPHIGENIA

Áldjon téged az istennő királyi
javakkal! Adjon hirt és győzedelmet,
kincset neked, jólétet népeidnek
és mindent amit tiszta szíved óhajt!
hogy aki sokak fölött gondos ur vagy,
sokak között még ritkább: boldog ur légy!

THOAS

Megelégednék, ha népem dicsérne.
Amit szereztem, mások élvezik
jobban, mint én. Az a legboldogabb,
király vagy jobbágy, akit otthonában
vár a boldogság, mint kész lakoma.
Te résztvettél mélységes bánatomban,
mikor mellőlem a legjobb, utolsó
fiút ellenség kardja elragadta.
Amíg a bosszú volt ura szivemnek,
nem éreztem, hogy palotám üres;
de most betellve jöttem vissza - földjük
földultam, bosszut álltam - s mit találok
itthon, miben még kedvem lelhetem?
Az engedelmes vidámság, amely
máskor minden szemből felém tekintett,
most gonddal és rosszkedvel fátyolos.

Mindenki a jövőre gondol, és csak
kényszerből hű a magtalan királyhoz.
Igy lépek e templomba most, hová
annyiszor léptem, győzelmet köszönni
s győzelmet kérni. Egy régi kivánság
ül szívemen, mely néked sem közömbös
s nem is váratlan. Azt remélem én
népem javára és magam javára
hogy asszonyomnak viszlek haza innen.

IPHIGENIA

Sokat kinálsz az idegen leánynak,
királyom. Szégyenkezve áll szegény
menekült, ki csak védelmet s nyugalmat
kért partjaidon, amit már megadtál.

THOAS

Ahogy jöttöd titkába takarózol
előttem, mint az utolsó előtt,
nincs nép, amely közt helyes volna az.
Ez a part minden jövevényt ijeszt.
Törvény és szükség szabta így. De tőled,
ki illő jogot élvezel minálunk,
illőn fogadott vendég, s napjaiddal
kényedre és kedvedre élsz körünkben,
bizalmat vártam, azt, amit a gazda
szivességéért elvárhat s remélhet.

IPHIGENIA

Ha eltitkoltam szüleim nevét
s családom, király: zavar tette és nem
bizalmatlanság. Mert talán ha tudnád,
ki áll előtted, milyen átkozott
valakit tartasz s védesz itt, hatalmas
szived az undor ritka borzalommal
szállná meg, s nemhogy trónod oldalát
ajáld, inkább idő előtt elűznél
birodalmadból; s mielőtt a Sors
vig hazatérést adna s bujdosásom
végét, visszataszítanál a bús
életbe, mellyel minden, otthonából
kivetett, kóbor lelket mindenütt
az idegenség hideg keze vár.

THOAS

Akármi az istenek terve rólad,
akármit szántak néked s véreidnek,
mióta itt élsz közöttünk, a tisztes
vendég jogát élvezve, nem hiányzik
az áldás, amely föllülről ered.
Nehezen győzhetnél meg róla hogy
bünös főt vettem oltalmamba benned.

IPHIGENIA

A jótett hoz rád áldást, nem a vendég.

THOAS

A gazokkal tett jótét nem hoz áldást.
Hagyd abba hát huzódó hallgatásod:
igaz ember kivánja tőled ezt.
Az istennő kezembe tett; s a Sors
nékem is szentelt úgy ahogy neki.
Legyen intése törvényem tovább is.
Ha azt reméled, hogy még hazatérsz:
menj! minden kivánságomat föloldom.
De ha végkép zárva az út előtted,
ha családod számüzve bolyg, vagy ép
kiirtotta valami borzadalmas
csapás: enyém vagy, egynél több jogon!
Szólj nyiltan! ismersz: szótartó vagyok.

IPHIGENIA

Régi bilincsből oly nehezen enged
a nyelv, sokévi hallgatásba fult
titkot végre kitárni! Mert kimondva
visszajöhetlen odahagyja biztos
lakását a mély szívben, és vagy árt,
vagy használ, ha az istenek akarják. -
Halld hát: Tantalus vére vagyok én.

THOAS

Nagy szót mondasz ki nyugodt hangon. Azt
állítod ősödül, kit a világ
arról ismer hogy legnagyobb kegyeltje
volt hajdanán az isteneknek? Azt a
Tantalust, akit Juppiter tanácsba
és asztalához ültetett, hol elmés,
bogos szava magát az égi kört
lekötötte, mint egy orákulum?

IPHIGENIA

Ő az; de nem szabadna égieknek
emberekkel igy pajtáskodni! Gyengébb
faj a halandó, hogysem a szokatlan
magasban ne szédülne. Tantalus
se nemtelen nem volt, sem áruló; de
szolgának nagy volt, és a Messzedörgő
barátjának - csak ember. Vétke is
emberi volt, és büntetése zord.
A költők azt dalolják: léha gőg
és pártos szív vetette őt egeknek
asztala mellől pokol szégyenébe.
S egész családját üldözi a dal.

THOAS

Őse bünéért, vagy magatokéért?

IPHIGENIA

Titánok izmos melle és hatalmas
veleje szállt fiai s unokái
biztos örökségébe; de az isten
vas átkot vert halántékuk köré.
Észt és mértéket, tervet és türelmet
elrejtett vad és vak szemüktől; izzó
őrületté nőtt bennük minden óhaj
és parttalan áradt az őrület.
Érckényü Pelops, a Tantalus édes
fia már árulással és öléssel
nyerte magának Oenomaus leányát,
Hippodamiát, asszonyok virágát,
kitől két fiut kapott férje vágya,
Atreust és Thyestest. Volt azonban
más fia is, más ágyból, akit inkább
kedvelt, s ők ketten irigyelve nézték.
E gyűlölet kötötte őket első
tettükre össze, testvért ölni titkon.
Az apa anyjukat vélte a véres
tett szerzőjének, konokul kereste
rajta fiát, s az asszony végre is
öngyilkos lett - - -

THOAS

Elhallgatsz? Mondd tovább!
Ne bánjad meg bizalmadat! Beszélj!

Jó annak aki őseit szivessen
emlegeti, büszkén szól tetteikről,
nagyságukat dicséri, és magát
csöndes örömmel látja jönni a
méltó sor végén! Egy család se szül
rögtön szörnyet vagy félistent; előbb
rosszakból-jókból hosszu lánc jön: úgy
termi végül a földnek örömét
vagy iszonyát. - Apjuk után Thyestes
és Atreus közössen lettek úr
a városban; de nem birták soká
a jó-testvérséget. Thyestes öccse
asszonyát elszerette. Atreus
bosszúból számüzette őt. Thyestes
már rég, sulyos tervekkel, Atreusnak
egy fiát cselből elrabolta s titkon
mint sajátját becézve fölnevelte.
Bosszúval és dühvel zsufolta lelkét,
ugy küldte öccse városába, hogy
ölje meg a bácsi képében - apját.
De fölfedezték, s a király kegyetlen
vágatta le a kiküldött merénylőt
bátyja fiának vélvén. Késve jött rá,
ki halt meg ilyen kinhalállal ittas
szeme előtt; s hogy akkor a mohó
bosszut oltsa szivében, sohse-hallott
iszonyt eszelt ki. Adta a nyugodtat,
közömböst, békülékenyt; visszacsalta
birodalmába bátyját két fiával
és elfogatta, mészárszékre vitte
szegény fiúkat, hogy förtelmes étkül
apjuk elé tálalja szörnyeteg.
Igy lakott jól Thyestes a *saját*
husából! s amint jóllakott, komor lett,
fiacskáit kérdezte, hallani
vélte hangjukat, léptüket az ajtó
mögött, és akkor Atreus kajánul
dobta elébe a halott kicsik
fejét és lábát. - Elfordulsz, király:
igy forditotta el a nap is arcát
egén, és rudját megszabott sinéről.
Ilyenek voltak papnőd ősei;
és még sok szörnyü titkát sorsaiknak,
sok zord merényét megzavart eszüknek
takarja nehéz szárnyával az éj,
csak derengő borzalom sejteti.

THOAS

Takard el te is, hallgatással! Untig
a borzalom. Mondd el most, mily csoda
hajtott ki e vad törzsből tégedet?

IPHIGENIA

Atreus első fia volt a híres
Agamemnón, az én apám. De mindjárt
megmondom azt is, hogy kicsiny koromtól
benne szent embert láttam, minta férfit.
Klytaemnestra szült, előbb engem, aztán
Elektrát néki. Csöndes uralom
volt az övé, és Tantalus faja
nyugalmat izlelt végre. Szüleink
boldogságának még egy fiu-hijja
maradt, de ez a vágy is teljesült,
s két nénje közt Orestes már, a kedvenc,
nőtt biztatón, amikor uj veszély szállt
a biztonságát élvező családra.
Ti is hallottatok a háborúról
az elrabolt világszép asszonyért,
mely minden hellén hercegek hadát
Trója köré gyüjtötte. Ért-e célt a
boszú? Lett-e övék a vár? sohse
tudtam meg azt... Apám vezette a
görög hodályt. Rév-Aulisban ők
hiába lestek jó szelet. Diána
gyülölte a vezért, és visszafogta
sürgős hajóit; mignem jósa révén
váltságot kért: az idősebb királylányt!
Akkor anyámmal a táborba csaltak,
oltárra vontak, és igy lettem én
az istennő báránya. - Véremet
nem kérte ő; kibékült, ködbe burkolt,
elvitt, megmentett, s e templom kövén
jöttem magamhoz ujra a halálból.
Mert én vagyok az, Iphigénia,
Atreus unokája, Agamemnón
lánya, istennőd jószága, ki itt áll!

THOAS

Nem nyujthatok több jót, se több bizalmat
a királylánynak, mint az idegennek.
Hadd kinálom ujra amit kináltam:
Jer mellém, vedd el mindenem felét!

IPHIGENIA

Hogy merhetnék én ily lépést, királyom?
Lehet-e joga másnak életemre,
mint az istennőnek, ki visszaadta?
Ő talált nékem nálad jó helyet,
tán hogy apám számára tartson, agg
korának örömére, ha elég volt
látszat-halálom büntetése. Tán már
készíti rég-várt útamat haza...
És én itt, céljaira nem figyelve,
céljai ellen lekössem magam?
Jelet kellene kapnom, hogy maradjak...

THOAS

A jel az, hogy még itt vagy. Mit halászod
az ilyen kifogásokat? Aki
elutasit, az ne sokat beszéljen!
Minden szóból egy hallik ki: a *Nem.*

IPHIGENIA

Nem szavakat akartam én szemedbe
hinteni: szívem mélyeit mutattam.
Nem érzed magad is, mily aggodalmas
feszültségben kell nékem visszavágynom
apám, anyám s testvéreim közé?
Hogy a vén csarnokokban, hol a Gyász
sugja még olykor nevemet ma, kössön
az Öröm ujra, mint egy ujszülöttnek,
koszorukat oszloptól oszlopig.
Óh bár hajóra engednél! Uj élet
lenne nékem és akik otthon várnak...

THOAS

Eredj, eredj hát! Tedd amit szived mond!
Ne hallgass jó tanács és józan ész
szavára! Légy egészen asszony! Add át
magadat ösztönödnek gondtalan,
mely gátlás nélkül ide-oda ránt.
Ha bennetek a vér szeszélye, semmi
szent kapocs meg nem óv a könnyü csábtól,
amely az édesapa vagy a férj
hűséges, biztos karjából kicsal:
de hogyha hallgat tüzetek, hiába
szólnak hatalmas és baráti szóval
a Rábeszélés arany ajkai.

IPHIGENIA

Gondolj nemes igéretedre, felség!
Ezt érdemelte bizalmam? Hisz úgy
mutattad, kész vagy bármit hallani.

THOAS

A váratlanra nem készültem el.
Pedig elkészülhettem volna. Tudtam,
hogy asszonnyal lesz dolgom.

IPHIGENIA

Ne csufold
szegény nemünket, királyom. Nem oly
dicsők a női fegyverek talán,
mint a tieitek, de van nemesség
azokban is. És hidd el, egyet én
jobban tudok: tudom, mi jó neked.
Te azt gondolod, közelebb kapoccsal
boldogok lennénk. Nem ismersz sem engem,
se magadat. Jó szivvel, jót akarva
unszolsz, tegyem meg amit kérsz. De én
köszönetet mondok az isteneknek,
akik erőt adtak, kitérni nyájas
terved elől, mert ők azt nem javalják.

THOAS

Ők némák: csak a te szived beszél.

IPHIGENIA

Szivünk szavával szólnak ők mihozzánk.

THOAS

S nekem nem volna jogom, hallani?

IPHIGENIA

A szenvedély tulzugja a sugalmat.

THOAS

Persze csupán a papnő érti azt?

IPHIGENIA

Értse meg elsősorban a király!

THOAS

Tiéd a szent hivatal és öröklött
hely Zeus asztalánál. Közelebb vagy
az Éghez, mint más barbár földi.

IPHIGENIA

Igy
fizetem én a kicsikart bizalmat!

THOAS

Ember vagyok; és jobb, ha végezünk.
Szavam én állom: légy az istenasszony
papnője, aki kiszemelt magának;
de vezekelnem kell, hogy tőle eddig,
noha sok titkos önváddal, a régi
áldozatot megvontam jogtalan.
A mi partunk rossz part a jövevénynek:
ősidők óta bizonyos halál.
Csak te tudtál olyan varázsba fonni
kedvességeddel (melyben hol a gyöngéd
leány hálóját, hol már a menyasszony
halk vonzalmát kerestem boldogan)
hogy zord kötelességem elfeledtem.
Minden figyelmem elringattad, úgy hogy
meg se hallottam népeim zugását:
de a zugás most hangosabb s fiam
kora halálát kiáltja fejemre.
Kedvedért a szent vérontásra szomjas
tömeget én nem fékezem tovább.

IPHIGENIA

Kedvemért én azt sohasem kivántam.
Rosszul érti az égieket az,
ki vérszopóknak véli: csak saját
kegyetlen ösztöneit költi rájuk.
Engem is a pap kezéből Diána
kivett s szolgálni és nem halni szánt.

THOAS

Nem illik hozzánk, ősi szent szokást
ingatag ésszel könnyedén javunkra
magyarázgatni és formálni. Tedd
kötelességed! Én a magamét
meg fogom tenni. Kezemben van ép két
jövevény. Parti barlangok között
bujkáltak ők: nem hoznak semmi jót.
Ezekkel kezdjük, s istennőd a régvárt
jogos adót ujra megkapja. - Rögtön
itt lesznek. A szertartást ismered.

NEGYEDIK JELENET

IPHIGENIA *egyedül*

Van még felhőd menteni, rejteni
ártatlant, akit üldöz a végzet,
s érckarmaiból kiragadva
szél szárnyán és tengeren át
merre Te jónak látod, a tág föld
távolába röpíteni, Urnőm!
Bölcs vagy, tudsz a Jövőkbe tekinteni
s nem mulnak szemeidben a Multak.
Pillantásod híveiden csügg,
s mint lámpásod, az éjjelek élete,
szent nyugalommal fénylik egünkön.
Óh ne engedj vért kezeimhez!
Nem hoz a vér soha áldást, békét!
Aki megölt akaratlanul is
valakit, szomorúan az áldozat árnya
rossz óráira lesve, kisérti.
Mert kedveli minden isten a jámbor
emberi fajta messze kiterjedt
nemzeteit, s a halandó tűnő
életét szivesen nyujtják hogy
örök égi boltjuk üdítő
látványát a kimért kis időn át
velük élvezhesse nyugodtan.

MÁSODIK FELVONÁS

ELSŐ JELENET

ORESTES

A Halál útja ez, amire léptünk.
Nyomról-nyomra csitultabb lesz a lelkem.
Mikor Apollót kértem, oldja el
tőlem a Bosszu rémeinek ádáz
kiséretét, isteni szava biztos
reményhangon látszott igérni szüz
hugának templomában, aki Tauris
urasszonya, menekvést és segélyt.
S most teljesül, mert minden fájdalom
végkép elalszik életemmel itt.
Könnyű nekem - hisz egy isten keze
markolja szívem, bóditva - az édes
napfényről lemondani könnyü már.
Dicső halál Atreus unokáit
győztes csatán nem várja; s áldozatnak
barmaként én is, mint nagy őseim, mint
apám, siralmas, véres véget érek:
mit bánom! Jobb itt, az Oltár előtt,
mint otthon, az istenvert zegzugokban,
hol a gyilkos rokonság veti tőrét.
Addig hagyjatok, földalatti rémek,
békét nekem! ti, kik a vérre mely
nyomomon útam szívárogva jegyzi,
szaglásztok, mint elengedett kopók!
Hagyjatok, úgyis hozzátok megyek le!
Ne lásson a nap titeket, sem engem!
Mért legyen a föld szép zöld szőnyege
bolygórémek pázsitja? Odalenn
kereslek én föl, hol egyforma végzet
veletek egy, nagy, méla éjbe köt.
...Csak téged merthogy ily korán magammal
vinni muszáj, Pyladesem, bünömnek
és átkomnak ártatlan társa te,
a bús országba? Élet vagy halál
már csak érted jelent reményt vagy rettegést.

PYLADES

Én nem vagyok kész mint te még, Orestes,
abba az árnyországba szállani.
Én még tünődöm, kúszált útainkat,
mik itt, ugy rémlik, a vak éjbe visznek,

visszagöngyölni az Élet felé.
Nem a halálon jár az én eszem:
azt lesem inkább, nem sug-é vidám
mentőtanácsot még valami isten?
A halál, akár félünk, óhatatlan
eljön, akár nem. Majd ha már a papnő
ollót emel, oltárra hinteni
hajunkat: egy gondom lesz akkor is:
menekvésed és menekvésem! Oldd föl
lelked ebből a csüggedésből! Ily
kétség gyorsítja a veszélyt. Apollo
szavát adta, hogy huga templomában
vigasz vár s vidám lesz a visszatérés.
Nem kétélű az istenek szava,
mint a sors rabja kedvtelen hiszi.

ORESTES

Anyám már az élet fekete fátylát
gyerekfejemre ráhurkolta: igy
nőttem föl én, férjének képemása,
és néma pillantásaim keserves
vád volt az asszony s szeretője ellen!
Mikor Elektra néném mély szobánkban
csöndben ült a tűz mellett, elszorult
kis szívem - hányszor kúsztam az ölébe,
hányszor bámultam tágratárt szemekkel,
hogy sír, vigasztalhatatlan. Sokat
beszélt király-apánkról: óh hogyan
vágytam látni őt, nála lenni! Nála
Trójában; vagy hogy ő jöjjön haza.
S eljött a nap...

PYLADES

Hagyjad, arról a napról
tárgyaljanak éjjel a poklok-alján!
Nekünk jobb napok szent emléke adjon
uj, bátor lépésekre friss erőt!
Az isteneknek sok derék fiúra
van szükségük e kerek, messze földön:
terád is számítottak, s ép azért
nem engedték, hogy elkisérd apádat,
mikor búsan az alvilágba szállt.

ORESTES

Óh mért nem fogtam meg ruhája szélét!
vitt volna!

PYLADES

Rólam gondoskodtak evvel
akik téged megóvtak: mert mi lennék,
ha te nem volnál, el se képzelem.
Hisz kiskoromtól fogva csak veled
tudok és csak érted kívánok élni.

ORESTES

Miért emlékeztetsz a szép időkre,
mikor házatok nyujtott menhelyet,
s mint félig dermedt fiatal virágot
ugy nevelt apád okos szeretettel?!
Te meg, örökké jókedvű kölyök,
mint könnyű hímes lepke egy sötét
virág körül, szökdösve körülöttem,
mókáidat lelkembe játsztad, úgy hogy
el is feledtem bánatom, s a fürge
évek sodrában teveled csapongtam.

PYLADES

Szerettelek - és evvel kezdtem *élni.*

ORESTES

Mondd hogy *gyötrődni* - akkor lesz igaz.
Sorsomban ép az ijesztő, hogy így
hordom magammal, mint egy számüzött
poklos, a rejtett szenvedést s halált.
S az Egészség házába is ha én
belépek, a viruló arcokon
lassú halál kinos vonása ül ki.

PYLADES

Első jegyesse lennék e halálnak,
ha ilyen mérget lehelnél, Orestes -
s nem vagyok csupa kedv s erő ma is?
Kedv és barátság adnak könnyü szárnyat
a nagy tettekre.

ORESTES

Nagy tettekre? Óh,
volt idő, hogy előttünk láttuk a
nagy tetteket: amikor a vadat
űztük hegy-völgyön, s majdan - izmos ősünk
mellét és öklét örökölve - hirhedt
sárkányokat reméltünk űzni így
s rablóhordákat, karddal és doronggal.

S ha aztán este, tenger messze partján
ültünk egymásnak támaszkodva csöndben,
habfodrok eljátszottak lábainkig,
s oly tárva-nyitva állt a tág világ:
egyikünk olykor kardjához kapott,
s jövendő tettek, mint csillag-tolongás
zsongtak felénk az éjből számtalan.

PYLADES

Végtelen amit végbevinni hajt
a lélek. Minden tettünk óriásnak
óhajtanók, mint amilyenre nő majd,
ha évek, országok és nemzedékek
a költők száján naggyá görgetik.
Oly szépnek hangzik mind, amit apáink
tettek, ha csöndes esti pihenőjén
szürcsöli lantzenével a kamasz;
s nekik mi volt? Mint a mi tetteink...
Csak kín és hiu morzsák...
Igy kergetjük azt, ami fut előlünk,
tiporjuk és nem látjuk az utat;
alig észleljük mellettünk az ősök
lépteit s földi életük nyomát.
Csak árnyukat hajszoljuk egyre, mely
istenek módján és arany ködök közt
koronázza távol hegyek fejét.
Nem szép ki ugy gondolkodik magáról,
ahogy a nép tán majd dicséri később,
de fiatal vagy, légy hálás az égnek,
hogy annyit tett általad ily korán!

ORESTES

Akinek *áldott* tetteket sugall,
ki családját megvédi, birtokát
növeli, határait biztosítja,
s ellenségei hullnak vagy szaladnak:
az legyen hálás! mert megkapta minden
örömök alfáját és ómegáját.
Engem hóhérrá választott a Sors
és gyilkosává annak, aki mégis
anyám! gaz bosszut állatott velem
egy gazságért, és így tett tönkre. Hidd el,
a Tantalus-ház átka sujt. Utolsó
sarja nem halhat annak szennytelen
s tisztes halállal.

PYLADES

Az apák bünéért
nem bántják az istenek a fiut;
mindenki, jó vagy rossz, avval amit tesz,
maga aratja díját. A szülők
áldása száll örökbe - nem az átok.

ORESTES

Nem hinném hogy áldás hozott idáig.

PYLADES

Mindenesetre égi rendelés.

ORESTES

Akkor ép ez a rendelés az átok.

PYLADES

Tedd amit rendel, s várj. Ha haza vitted
Apollóhoz hugát, a szent Diánát,
és laknak ők majd együtt Delphi ormán,
ahol müvelt nép tölti templomuk:
ha ezt megtetted, a két égi testvér
kegyes lesz, és megvált a földalatti
rémektől. Lásd, ebbe a szent ligetbe
se mer utánad jönni egyse már.

ORESTES

Igy legalább a halálom nyugodt lesz.

PYLADES

Egész máskép fogom föl én, s a multat
tapasztalt ésszel kötve a jövőhöz
magamban már megoldtam a talányt.
Lehet hogy már az Égiek tanácsa
érleli rég ezt. Irtózik e barbár
partoktól s emberáldozatjaik
vérétől az istennő s messzevágyik.
Mi vagyunk tán a Végzet eszköze.
Nagy feladat vár ránk, és messziről
különös kényszer hozott küszöbére.

ORESTES

Nagy művészettel szövöd vágyadat
okossan az Ég tervei közé.

PYLADES

Mit ér az ember okossága, ha
felsőbb célokra híven nem figyel?
Nemes lélek ha bünbe hull, egy isten
szab rá, lakolni, oly feladatot,
hogy képtelennek rémlik az - de győz
mégis a hős, s igy vezekelve, szolgál
az Égnek - s a földnek is, mely csodálja.

ORESTES

Ha élni még és cselekedni szánt
valamely isten: mért nem fujja el
ólom-agyamból ezt a szédülést
mely az anyám vérétől síkos úton
holtak felé lök? Mért nem törli le
ezt a buggyanást, mely anyám sebéből
fakadva, folyton foltot vet reám?

PYLADES

Nyughass csak és várj! Toldod még a bajt
s fúriájává magad állsz magadnak.
Légy veszteg, hagyj tervelni! Majd a végén,
hivni foglak, és együtt indulunk, azt
bölcs bátorsággal végrehajtani.

ORESTES

Mintha Odysseus beszélne.

PYLADES

Csúfolsz.
Minden ember maga választja hősét,
akinek útján Olympos felé
küzdi magát. És hadd megvallanom:
ravasz okosság nem szégyen szememben,
ha hős merényre száll a férfiu.

ORESTES

Én a nyiltszívü hőst becsűlöm.

PYLADES

Épen
azért nem kértem a tanácsodat.
Én már tettem egy lépést. Őreinkből
mindenfélét kicsaltam, és tudom
hogy egy jövevény, istenarcu paphölgy
azt a véres törvényt béklyóba verte.

Csak tiszta szívet s illatot s imát
áldoz az égieknek ő. Dicsérik
jóságát. Azt tartják, az amazon
törzsből ered; s ugy menekült ide
valami nagy veszély elől.

ORESTES

Bizonnyal
szelid hatalmát elveszíti most,
mert oly bünös érkezett, akit átka,
mint széles éj, üldöz és elborit.
Az istenfélő vérszomj majd az ős
szokás béklyóit vesztünkre megoldja
s a király barbár ösztöne megöl!
Ha ő dühös ránk, meg nem ment egy asszony!

PYLADES

Igaz, csak asszony - de talán szerencsénk
hogy asszony! mert a férfi, bár a legjobb,
vadsághoz szokva, törvényt tud csinálni
magának abból is, amitől maga borzad,
s kemény lesz, s egész lényéből kikel.
A nő hű marad gyengéd ösztönéhez
makacs szívvel. Jóban és rosszban őrá
biztosabban számithatunk. - De csitt!
Ő jön. Hagyj vele egyedül! Nevünket
nem mondhatom meg mindjárt, s csak vigyázva
szabad föltárni sorsunkat. Te menj:
mielőtt szólna véled, még beszélünk.

MÁSODIK JELENET

IPHIGENIA

Ki vagy s honnan jössz, idegen? Beszélj!
Ugy tetszik, inkább kell téged göröghöz,
mint szittya fajhoz hasonlítani.

Leveszi láncait.

Föloldlak, - ámbár ez baljós szabadság.
Ég óvjon attól ami fenyeget!

PYLADES

Oh drága hang! Mily édesen zenél
apáink nyelve idegen hazában!
Az ismerős hegyeknek kékszin öblét

ujjongva látom ujra, bus fogoly,
lelkem szemével. Lásd, ez az öröm
tanu rá hogy én is görög vagyok.
Egy pillanatra azt is elfeledtem,
mi minden függ tetőled. Szellemem
reáveszett tündöklő alakodra.
Óh mondd, ha le nem zárja ajkadat
valami sors, törzseink mellyikéből
hajtott ki családod isteni ága?

IPHIGENIA

A papnővel szólsz, kit az istenasszony
maga választott s szentelt föl magának.
Legyen elég számodra ennyi. Mondd,
ki vagy, s mily végzet szomorú hatalma
hozott kettesben ide titeket?

PYLADES

Nem nehéz elbeszélni, milyen átok
vezet s kisér, mint terhes útitárs.
Bár te is a remény fényét előttünk
oly könnyen tudnád fölcsillantani!
Krétából jöttünk, és apánk neve
Adrastus volt. Az enyém Cephalus,
s bátyám Láodamás, a legidősebb
fiu. Közöttünk állt egy harmadik,
vad jellemü, ki már játékainkban
kedv és egyesség elrontója lett.
Anyánk tudott még hatni ránk, ameddig
apánk hadával Tróját vivta; csakhogy
ő megjött dus zsákmánnyal, s nemsokára
meghalt; és akkor a testvéreket
egymásra vitte birtok és örökség.
Én az idősebb pártján álltam. Ő
megölte öccsét: e vérbün miatt
szalajtja most a szivós furia.
De erre a vad partra más hozott:
Apollo - mert ő biztatott, a Delphi
istene, hogy itt, huga templomában,
várjuk az Áldás megmentő kezét.
S itt foglyul estünk és hozzád kerültünk
az áldozatra szánva. Ezt tudod.

IPHIGENIA

S Trója ledőlt? Mondj biztos hirt, barátom!

PYLADES

Rommá lett. Te meg adj biztos reményt!
Gyorsitsd a menekvést, amit az isten
megigért. Szánd meg a testvéremet,
szólj legalább egy nyájas szót szegényhez.
De nagyon kérlek, ha beszélsz vele,
légy óvatos! mert lelke csupa seb
s öröm és bánat és emlékezés
fájón érinti s könnyen fölszakitja.
Lázas őrület hull rá, s ez a szép
szabad szellem a szörnyű Furiáknak
zsákmánya lesz.

IPHIGENIA

Bármilyen szomoru
sorsra jutottál, egykicsit, könyörgök,
feledd el, mig nem feleltél nekem.

PYLADES

A tornyos város, mely tiz hosszu évig
az egész hellén hadnak ellenállt,
romban hever, nem támad föl soha:
de mennyi sir, legjobb vitézeinké,
jegyzi számunkra barbár tájait!
Ott halt Achilles s az ő szép barátja.

IPHIGENIA

Ti bálványok!... hát ti is porrá hulltok?

PYLADES

Ott Palamedes... Telemonfi Ajas...
Hazájuk napját többet ők se látják.

IPHIGENIA

Apámról hallgat. Nem mondja nevét
azok között akik elestek. Él hát!
Lesz viszontlátás! Bízhatsz már, szivem!

PYLADES

S jó még, ezerszám ellenség kezétől
kinban-is-édes halált aki halt!
Mert a hazatérőknek egy dühödt
isten a diadal helyett sivár
rémségeket rendelt és szörnyű véget. -
Dehát hozzátok még a hir sem ér?
Ameddig ér az, hallatlan gonosz
tettek zaját röpíti amik estek.

Mykéne házát ami borzalom
folyton friss sóhajokkal tölti, néked
titok például? - Klytaemnestra férjét
Aegisthosszal hurokba csalta, s aznap
mikor hazaért, gyilkolója lett!
Tisztelted, látom a Vezér családját
te is: kebled hiába küzd, lebirni
a váratlan és véreshangu szót.
Tán egyik barátjának lánya vagy? tán
székvárosában szomszédnak születtél?
Áruld el nékem, és ne vedd zokon,
hogy először hoztam meg a gonosz hirt.

IPHIGENIA

S hogy történt ez az isszonyú dolog?

PYLADES

Megérkezése napján a király
üdülten fürdejéből és nyugodtan
kilépve amint kérte köpenyét
asszonyától, gazdag redőjü és
ravaszul kúszált bő lebenyt vetett
vállára és nemes fejére a
végzetes asszony; ő hiába próbált
kibujni mintegy hálóból: Aegisthos
levágta orvul, s igy palást alatt
szállt alvilággá ez a nagy király.

IPHIGENIA

S mi lett a díj amit kapott a cinkos?

PYLADES

Egy ország - és egy ágy, mely már övé volt.

IPHIGENIA

Parázna kéj vitte hát bünbe őket?

PYLADES

Az, és egy mély és régi bosszuérzés.

IPHIGENIA

S mivel bántotta hölgyét a király?

PYLADES

Óh súlyos tettel, mely ha menteni
lehetne gyilkosságot, mentené.
Mert Aulisba csalta, és mikor
egy istenség a görög útat ádáz
szelekkel keresztezte, legidősebb
leányát, Iphigéniát, Diána
oltárára tette, s ott hullt a lány,
hellén hazáért véres áldozat.
Ez nyomta, mondják, oly mélyen szivébe
gyülöletét, hogy, hallgatván Aegisthos
csábitására, maga tudta vetni
férje nyakába a halálos hálót.

IPHIGENIA *arcát eltakarva*

Elég. Fogunk még találkozni.

PYLADES *egyedül*

Nyilván
mélyen meginditotta a királyi
család balsorsa. Bárki is, de biztos,
ismerte a királyt, és úri házból
került javunkra rabvásáron e
barbár hazába. Nyughass, bús szivem!
Csillag a Remény, pislog már reánk:
hajózzunk bölcsen és bátran feléje!

HARMADIK FELVONÁS

ELSŐ JELENET

IPHIGENIA

Te szegény ember, leoldom bilincsed,
de ez még rosszabb sorsnak lesz jele.
Mert ebben a Szentélyben a szabadság,
mint a betegnek utolsó világos
pillantása: halál postája. Még nem
mondom magamnak, nem szabad, hogy immár
nincs remény számotokra! Mert hogyan
tudnálak gyilkos kézzel a halálnak
szentelni én? S mig én vagyok a Papnő,
homlokotokhoz senkinek keze
hozzá nem ér. De ha nem teljesítem
amit kiván az ingerült király,
utódomul választja valamellyik
szűzemet, s akkor én csak aggodalmas
imákkal pártolhatlak. - Óh te kedves
földim! Az idegenben az utolsó
szolga is kedves lesz, kinek apáink
ősoltárait érintette ujja:
hogyne fogadna hát jósziv és áldás
benneteket, kik ama régi hősök
képét idézitek, kiket szülőink
tisztelni tanitottak, és szivemnek
friss, szép és bús reménnyel hizelegtek.

ORESTES

Neved és származásod eltakarni
okod van-é? Vagy tudhatom, ki szól igy
hozzám, mintha egy istennő beszélne?

IPHIGENIA

Meg fogsz ismerni majd. De most előbb
mondd el, amit öcséd mondani kezdett:
azok halálát, kiket hazatérve
Trója várából a váratlan Végzet
köszöntött némán házuk küszöbén?
Fiatalon vetődtem bár e távol
partra, tudom még, milyen elfogódott
bámulattal, és szivdobogva néztem
hős alakjukra. Ugy szálltak a hadba,
mintha föltárult volna az Olympos
s leküldte volna szent előidők
héroszait, hogy Iliont riasszák.

És legdicsőbb volt Agamemnon! Óh
beszélj! Ő hullt el asszonya cselétől
házába lépve, és Aegisthos által?

ORESTES

Te mondtad!

IPHIGENIA

Jaj, boldogtalan Mykéne!
Igy vetettek Tantalus unokái
átkot átokra vad telimarokkal
és mint a gaz ha rázza zord fejét
ezer fölmagzott pelyhét szerteszórva,
nemzettek örök öldöklésre gyilkos
családot! Tárd föl még amit öcsédnek
szavából iszonyomnak hirtelen
függönye eltakart! A régi törzs
utolsó sarja, az a kicsi, drága
gyermek, kitől még bosszut várhat apja
szelleme, hogy kelt át a véres napnak
hidján, Orestes? Egyazon halál
őt is Avernus hálójába fonta?
Vagy megmenekült? Él? S Elektra él-e?

ORESTES

Ők élnek.

IPHIGENIA

Add, arany nap, legvidámabb
sugáraid, tedd Zeus égi trónja
elé! én néma vagyok és szegény.

ORESTES

Ha barátságban voltál e királyi
házzal, vagy ahhoz gyöngéd kapcsolat füz,
mint elárulni látszik örömed:
fékezd a szíved s jó szorosra fogd!
Mert elviselhetetlen az örömből
váratlan búba visszahullni. Látom,
csak Agamemnon halálát tudod még.

IPHIGENIA

Rossz hirből ennyi nem elég talán?

ORESTES

A borzalomnak felét ismered csak.

IPHIGENIA

Mit féljek? Él Orestes, él Elektra!

ORESTES

És Klytaemnestra életén nem aggódsz?

IPHIGENIA

Rajta remény s aggódás nem segit!

ORESTES

El is hagyta már remények hazáját.

IPHIGENIA

Tán saját vérét vette vad-vezeklőn?

ORESTES

Nem, hanem saját vére ölte meg.

IPHIGENIA

Szólj érthetőbben, ne gyötrődjek így!
Bús fejem körül a bizonytalanság
ezerredőjü sötét szárnya verdes.

ORESTES

Micsoda sors választott hirnökévé
ép engem annak, amit oly örömmel
ásnék a süket éjjel hangfogó
pokolmélyébe? Kedvem ellen unszol
szelíd ajkad; de ez az ajk kivánhat
tőlem akármi kinzót: megteszem. -
Aznap, hogy apjuk elesett, Elektra
védte meg öccsét, elrejtve: a holtnak
sógora vette, Strophios, magához
s az uj testvérhez a kicsiny Pylades
legszebb barátság láncával füződött.
És amint nőttek, nőtt a féktelen vágy
lelkükben, megbosszulni a Király
halálát. Titkon, idegen ruhában
utaztak Mykénébe, mintha gyászhirt
vinnének: elhunyt Orestes, s a hamvát
hozzák anyjához! Jól fogadta őket
a királynő, s a palotába szálltak.
Orestes ott Elektrával magát
megismertette; s az szitotta ujra
a bosszut, mely az Anya szent szine
előtt hamvába halt már. Odavitte
lopva a helyre ahol apjuk elhullt

s a régi, halvány csík szinezte a
sokat mosott padlót a vakmerőn
ontott vér könnyű, sejtelmes nyomával.
Égett a nyelve, ugy festette le
a gaztett minden részletét, s hogy élt ő
azóta mint egy szolgáló a házban,
rugdalt szolgáló, s mily urak a gőgös
gyilkosok itt, s a mostohára-vált
véres szülőtől mi minden kitellik! -
Igy lökte a markába azt a tőrt, mely
rég tizedelte Tantalus családját:
s igy lett Orestes anyja gyilkosa!

IPHIGENIA

Ti halhatatlanok, kik mindig uj
felhőn isszátok a Lét tiszta napját,
azért tartottatok hát annyi évig
oly távol a világtól s oly közel
magatokhoz, azért biztátok énrám
ezt a gyermeteg hivatalt, a szent láng
dajkálását, s lelkem is, mint a lángot
azért vontátok egetek felé
szeplőtelen szentségben, csak hogy annál
később tudjam meg s kinzóbban családom
rémségeit? - És a boldogtalannal
mi lett? Beszélj Orestesről nekem!

ORESTES

Bár a halálát mondhatnám el! - Óh mily
erjedve forrt ki és izzón a vérből
a megölt Anya lelke,
s hívta az Éj ős rémleányait:
„Az anyagyilkos nem menekül!
Üzzétek! Utánna! Hajrá! Tietek!”
S ők fölfigyeltek; üreges szemük
köröskörül járt, mint mohó sasé.
Megmozdultak sötét barlangjaikban,
s szolgálóik, a Kétség és a Bánat,
utánuk másztak a halk szögletekből.
Előttük Acheronnak gőze száll
s a felhőkarikákban a bünös
feje körül a makacs mult örök
szemlélete kering szédítve. Minden
rontásra jogot kaptak, így tiporják
a földet ujra, Isten szép vetését,
honnan száműzte őket régi átok.
Gyors lábuk űz, hajt, s csak azért szün olykor,
hogy szörnyebb legyen a friss borzalom.

IPHIGENIA

Te szerencsétlen, így lehetsz te is:
átérzed kínját a szegény futónak.

ORESTES

Hogy érted ezt? Mit mondtál? Én is így -?

IPHIGENIA

Hisz téged is testvéred vére terhel:
öcséd ezt nékem elárulta már.

ORESTES

Nem türhetem, hogy, nemesszívü hölgy,
hazug mesénk tovább is csaljon. Ily
ravasz szó-hálót szőhet a csel-edzett
idegen idegennek, csapda-mód
lába elé: de miköztünk legyen
őszinteség! - Én Orestes vagyok
s bünös fejem
sír felé csügg már, és halált keres!
Mindegy, milyent: csak jöjjön! Én neked
kivánok, bárki légy, jó hazatérést,
s társamnak is: magamnak nem kivánom!
Ugy látom, te is rab vagy itt: keress hát
tervet és útat, s engem hagyjatok!
Zuhanjon zúzott testem sziklacsúcsról,
s gőzölve fusson a tengerbe vérem:
hozzon erre a barbár partra átkot!
Ti menjetek, ti fogjatok kezet:
vár az uj élet, vár a szép görög föld.

Távolabb vonul.

IPHIGENIA

Leszállsz hát végre hozzám, Teljesülés,
legszebb leánya a legfőbb Atyának!
Mily óriás előttem alakod!
Alig ér pillantásom kezedig, mely
füzérszám hordja a gyümölcsöt, áldást,
gazdag Olympos kincseit lehozva.
Mint királyokat ajándékaik
pazarságáról, mert nekik csekélység
mi másnak nagy kincs: úgy ismerhetünk meg
titeket, istenek, a bölcs kegyekről,
amiket szűken és sokára mértek.
Mert csak ti tudjátok, mi vál javunkra,
s látjátok a tág jövőt, míg előlünk
csillag- és ködfüggönnyel minden est

elzárja a kilátást. Nem zavarnak
bolond imáink, amik oly gyerekmód
akarnak siettetni. Kezetek nem
tépi le éretlen az Ég arany
gyümölcseit; jaj aki daccal őket
kicsikarva, a savanyú falatban
halált eszik! - Ne hagyjátok e régvárt,
alig remélt örömet, mint egy elhunyt
kedvesnek árnyát, levegőbe, és hogy
háromszor jobban fájjon, eloszolni!

ORESTES *ismét hozzálépve*.

Ha imádkozol magadért s Pylades
barátomért: az én nevem ne sződd
imádba! Nem használ ily nagy bünösnek,
s ha mellé állsz, átkában osztozol.

IPHIGENIA

Sorsom ugyis már kötve a tiédhez.

ORESTES

Nem, nem! Hadd szálljak egyedül s kiséret
nélkül a holtak országába! Még ha
szent fátylaiddal rejted is a gyilkost,
a mindig-éber furiák szemét
meg nem csalod. Félrehuzódnak áldott
színed elől, de nem riadnak el!
Gonosz érclábuk tilos hogy e jámbor
liget szent földjét szennyezze: de hallom,
messzirül itt-ott undokul a lomb közt
felém nyihognak. Mint az éh csikasz
körülstrázsálja a fát, ha a vándor
odakuszott előle. Igy tanyáznak
ott túl a kerítésen; és ha majd
kilépek innen, ők fölkerekednek
s kígyós hajukat rázva, port kavarva
hajszolják únt prédájukat tovább.

IPHIGENIA

Meg tudsz hallgatni egy jó szót, Orestes?

ORESTES

Tartsd annak akit nem gyülöl az ég!

IPHIGENIA

Téged se gyűlöl: uj reménysugárt ad.

ORESTES

Nekem csak holtak vak vize világit
poklok útjára ködön-gőzön át.

IPHIGENIA

Nincs több testvéred lány, csupán Elektra?

ORESTES

Csak őt ismertem: de volt egy idősebb,
kit a jó sors, mely akkor oly gonosznak
látszott, jókor kiragadott a szörnyü
szülőházból. - Ne faggass! Mért akarsz
te is fúriám lenni? akik oly
kárörömmel fujják le a hamut
lelkemről, és nem tűrik, hogy családom
szégyenlángjának végső parazsa
csöndben elhaljon! Hát muszáj örökké,
szándékkal szítva és pokol kenével
táplálva égni annak és gyötörni!

IPHIGENIA

Én édes tömjént teszek most a lángra.
Óh hadd a tiszta szeretet szelíd
lehelletével hüsíteni szíved!
Orestesem, hát nem értesz? A Rémség
istennőinek társasága úgy
kiszikkasztotta ereid folyóját?
Vagy tagjaidon, mint Gorgó szeméből
kővé meresztő varázs fut keresztül?
Óh ha anyád kiontott vére tompán
kiált a mély pokolra, lehet-e,
hogy ártatlan nővéred lányimája
az áldó istenekhez nem kiált?

ORESTES

Kiált, kiált! Hát őrületbe hajtasz?
Egy bosszuszellem szól belőled is?
Ki vagy, hogy így megfordítod, kegyetlen,
koporsójában mély szivem halottját?

IPHIGENIA

Mély szíved azt már sugja is, Orestes:
nézz rám és lásd meg Iphigéniát!
Én vagyok! Élek!

ORESTES

Te!

IPHIGENIA

Testvér!

ORESTES

Eressz! Menj!
Tanácsolom, ne érintsd fürtömet!
Mert olthatatlan lángot gyujtok én,
mint a Kreusa menyasszonyruhája.
Hagyj engem! Bár Herakles nem vagyok, hadd
bujjak el mint ő halni szégyenemmel!

IPHIGENIA

Nem fogsz meghalni. Óh csak egy nyugodt
szavad hallanám! Oldjad el utolsó
kételyeim! Legyen e rég-sovárgott
pillanat *biztos* legalább! Szivemben
kin és öröm forgatja kerekét.
Minden idegen férfiútól engem
huzódó érzés távolít el; annál
mohóbb erő visz a testvér felé!

ORESTES

Ez talán Bacchus temploma? S a papnőt
szent mámor őrjöngése szállta meg?

IPHIGENIA

Óh hallgass rám! Óh nézd, hogyan kitárul
szivem a boldogságban, annyi év
után, csókolni a Legkedvesebbnek
arcát, kit a föld adhat még nekem,
és karjaimmal, eddig hig szelek
bus ölelőivel, téged ölelni!
Engedd hát, engedd! Parnasszus hegyén
az örök forrás kőről-kőre nem hull
tisztább csengéssel arany völgy felé,
mint ahogy az öröm csobog szivemből
s körülfog, mint egy boldog áradás.
Testvér! Testvér! Orestes!

ORESTES

Drága nimpha,
benned s hizelgő szódban nem bizom.
Diána tiszta papnőket kiván
és bosszut áll szentélye mocskolóin.
Vedd el kezedet vállamról! Szeretni
akarsz valakit? megmenteni? édes
boldogsággal kínálni fiatal

életét? Fordítsd barátom felé
szived: ő méltóbb arra! Ott bolyong
a szirtek közt: keresd föl, igazitsd
utba, s velem ne gondolj!

IPHIGENIA

Térj magadhoz,
ismerd meg, ki az, akit megtaláltál!
Ne nézd testvéred égi tisztaságu
örömét őrült, vétkes vágy jelének!
Óh oszlassátok szeme hályogát,
hogy ez a boldog pillanat ne döntsön
háromszoros bánatba! Elveszett
nővéred áll előtted. Égi urnőm
megmentett, elvitt az oltárról engem
és ide rejtett, templomába. S ép itt
fogtak el téged, áldozatra szántak,
s most a papnőben testvéred köszönt.

ORESTES

Boldogtalan! - Hát lássa meg családunk
utolsó rémtettét az égi nap!
Nincs itt Elektra? hogy hadd veszne ő is
velünk, ne tartogassa életét
sulyosabb sorsra, nagyobb kínra! Jól van,
papnő! megyek, siessünk: vár az oltár.
A testvérirtás régi hagyomány
törzsünkben; és én hálát mondok az
égnek, hogy magtalan rendelte halnom.
Te is hallgass rám, ne szeresd a napnak
fényét tulontul, és a csillagoknak:
jőjj, szállj a vak világba énvelem!
Mint a kénköves mocsárból kifajzott
sárkányok egymást falják föl, dühöngve
lesz öngyilkossá ez a vad család:
jőjj halni magtalan és büntelen!
Te szánakozva nézel rám? Ne nézz így!
Épígy tekintett Klytaemnestra, útat
keresve fia szívéhez; de annak
lendült már karja, mely keblébe szurt,
s az anya eldőlt! - Lépj föl, bús kisértet!
Lépjetek föl, furiák, zárt körökben!
Kezdődik kedves drámátok, a végső,
a szörnyü, melyet ti rendeztetek.
Nem bosszu, nem gyülölség feni tőrét:
Szerető nővér kényszerül a véres
tettre. Ne sírj! Te arról nem tehetsz.
Kicsiny koromtól fogva nem szerettem

semmit ahogy tudnálak tégedet:
nohát ne kímélj, emeld rám a kést!
Tépd föl a mellem, nyiss utat a zajgó
áramlásoknak, melyek bennem forrnak.

Aléltan elhanyatlik.

IPHIGENIA

Ezt az örömet, ezt a kínt, hogyan
bírjam egyedül? - Merre vagy, Pylades?
Hol keressem kezedet, jóbarát?

Fürkészve lassan el.

MÁSODIK JELENET

ORESTES

Kábultságából fölriadva és fölegyenesedve

Még egyet! óh nyujtsd Léthe szent vizéből
utolsó hűs kortyát az enyhülésnek!
Már nemsokára kiázik az Élet
görcse szivemből; szellemem elúszik
mind mélyebben sodródva a Felejtés
árjain örök ködötökbe, Árnyak!
Hagyjátok a föld hányt-vetett fiát
nyugalmatokban nyugalmat találni! -
Mily sugást-bugást hallok ott a galy közt?
Micsoda zaj zizzen a félhomályban?
Jönnek már látni uj vendégüket.
Mely társaság sétál itt úri módon,
mint egy összegyült fejedelmi ház?
Lassan lépdelnek, ifju s agg, a mozgó
alakok, s férfi és nő, mind olyan
egyforma, istenforma! Ők azok,
igen, családom ősei! - Thyestes
meghitt beszélgetésben Atreussal;
fiaik játszva ugrálják körül.
Hát gyűlölet már nincs itt köztetek,
s a bosszu, mint a napfény, kialudt?
Akkor szivesen láttok engem is tán,
s beállhatok az ünnepi menetbe.
Hunyt ősök, Orestes üdvözöl,
törzsetek végső ága. Amit
ti vetettetek, ő aratta
s átkokkal szállt ide súlyosan.
De minden terhet könnyebb itt viselni:
vegyétek őt magatok közé!

Tisztellek, Atreus és Thyestes!
a gyűlöleten mi túl vagyunk! -
Mutassátok meg apámat; egyszer
láttam csak élve! - Apám, te jössz itt?
és karonfogva kisér anyám?
Ha Klytaemnestra beléd fogózhat,
Orestes is hozzája léphet
s mondhatja néki: „Itt a fiad!" -
Itt a fiatok, lássátok örömmel!
A földön családunkban a köszöntés
gyilkosság biztos jelszava volt,
s az ős Tantalus faja csak itt
tud örülni, túl az Éjszakán. -
Ti bevesztek engem, jól fogadtok:
óh keressük meg az ősapát!
Hol az öreg? hadd lássam én is,
kit annyira tisztelt a föld, és
tanácsba vontak az istenek!
Habozni látszotok?... Elfordultok?...
Mi bánthat? Szenved az isteni árny?
Óh jaj! a szörnyü Sorshatalmak
ércláncokkal a hősi mellre
kegyetlen kínokat szögeztek!

HARMADIK JELENET

ORESTES

Óh hát ti is lejöttetek már?
Jó néked, nővér! Még Elektra nincs itt:
de majd csak egy bölcs isten őt is
leküldi enyhe nyilaival.
Téged szánlak, szegény barátom!
Jer, menjünk Plutó trónja elé:
az uj vendég köszöntse a gazdát!

IPHIGENIA

Ti Fény-testvérek, kik a széles égen
nappal és éjjel szép derüs világot
adtok nekünk, de a holtaknak immár
nem adhattok: testvérek, mentsetek meg!
Te szereted szép bátyádat, Diána,
jobban minden ég- és föld-szülte jónál,
s vágyón fordítod szűzi arcodat
örökké örök fény-arca felé.
Ne hagyd az én egyetlen, végre meglelt
öcsém őrület éjjelébe esni!
S ha szándékod, mellyel itt rejtve tartasz,

most már betelt, s ha szívesen segítesz
általam rajta és általa rajtam:
oldozd föl átka láncait, mig a
menekvés ritka perce el nem illan!

PYLADES

Ismersz-e minket, s e ligeti szentélyt,
s e fényt, mely a holtaknak nem világít?
Érzed-e testvéred s barátod élő
karját, milyen erősen tartanak?
Fogózz belénk! Nem vagyunk üres árnyak.
Figyelj szavamra! Érts meg! Szedjed össze
magadat! Minden pillanat becses,
mert gyönge szálon függ a hazatérés,
bár, ugy látszik, kegyelmes párka fonja.

ORESTES *Iphigeniához*

Óh hadd örüljek most először oldott
szivvel s tiszta örömmel karjaidban!
Ti istenek, kik pusztitani súlyos
felhőiteket tüzes harcba szálltok,
s kegyes szigorral a rég-kért esőt
egek zengése s szél zugása közt
vad zuhanyokban öntitek a földre;
de nemsokára szívünk elszorult
várakozását föloldjátok áldó
hálaérzéssel és csupa örömmé,
ha a megfrissült nedves lombozat
ezer tükröt tart az ujarcu napnak,
s a nyájas-tarka Iris könnyü kézzel
tépi a végső felhők szürke fátylát:
óh engedjétek nővérem s barátom
karjaiban hogy ami jót nekem még
szántok, élvezzem és el ne szalasszam!
Szivem azt sugja, hogy szűnik az átok.
A furiák már, hallom, elvonulnak,
mély Tartarusba, s messzedöng amint
sarkukra csapják a nagy érckaput.
A föld üdítő párákat bocsát
magából, és igéretes mezőin
életörömre s nagy tettekre hív.

PYLADES

Ne késsetek, mert mérve az idő!
Kedvünket majd csak az a szél röpítse
Olympusig, mely vitorlánk dagasztja!
Itt gyorsan kell fontolni s tenni. Jertek!

NEGYEDIK FELVONÁS

ELSŐ JELENET

IPHIGENIA

Akinek életét
zürzavarosnak szánták
a magas Ég urai,
s búra hirtelenül
fordítván örömét, és
bánatát uj örömre
megrázzák szive mélyeit:
adnak néki, nevelnek
távoli parton, vagy
városi szomszédságban,
támaszul, hogy lenne közel,
ha súlyos a perc,
egy drága, nyugodt barátot.
Óh áldjátok meg, istenek, derék
Pyladesünket, s amit ő kitervelt!
A harcban ő mint ifjak karja, bátor;
a tervben okos, mint vének szeme.
Mert lelke higgadt, s híven őrizi
a szent nyugalom el-nem-költött kincsét
s csöndes mélyeiből a hányt-vetett
sziveknek vígaszt nyujt s tanácsot. Engem
elválasztott öcsémtől, mert csak őt
bámultam egyre, boldogságomat
hinni sem tudtam, ölelő karomból
nem eresztettem, és nem láttam a
veszélyt amely körülvett. Mostan ők
elmentek, végrehajtani a tervet,
a parthoz, ahol társaik hajója
öbölbe rejtve, jeladásra vár.
S nekem szájamba adták az okos szót,
kitanítva, mit mondjak a királynak,
ha talán ideküld, s az áldozást
sürgeti majd. Látom már, itt nekem
gyerekmód kell magam vezetni hagynom!
Alakoskodni sohasem tanultam,
se valamit csellel kicsalni. Nem!
Hazugság nem könnyíti meg a szívet,
jaj! nem nyugtatja, mint egyéb kimondott
igaz szó: inkább még aggasztva gyötri
mesterét és kovácsát; s mint kilőtt
nyilat utjában ha valami isten
megfordítana: felsül, visszapattan,

s azt sebzi meg aki kilőtte. Gondok
tétováznak szívemben. Hátha a
part szenteletlen földjén bús Orestest
újra megszállja a fúria? Hátha
meglepik őket? - Rémlik, fegyveres
lépteket hallok közeledni. A
király követe jő sietve. - Erre! -
Szivem dobog, szellemem oly zavart lesz:
hogy fogok én szemébe nézni annak,
akit hamis szavakkal kell fogadnom?

MÁSODIK JELENET

ARKAS

Papnő, sürgősen kezdd az áldozást!
Vár a király, s a nép már nyugtalan.

IPHIGENIA

Hivatalom és intésed szerint
már kezdeném is, ha egy akadály
váratlanul utamba nem szegülne.

ARKAS

Mi szegül szembe a király szavával?

IPHIGENIA

A véletlen, amelynek nem parancsolsz.

ARKAS

Mondd hamar, hogy jelentsem néki, mert már
eltökélte a két utas halálát.

IPHIGENIA

Az istenek még nem végeztek arról.
Az idősebb utas rokona vérét
ontotta, vérbün terhét hordja, és
a fúriák kergetik útait.
Igen! sőt a belső szentélyben is
elfogta a roham, s vad tombolása
a hely szentségét bemocskolta. Most
sietek a tengerhez szüzeimmel,
hogy friss hullámban az Istenleány
szobrát lemosva ujra fölavassam.
Ne hadd zavarni titkos menetünket!

ARKAS

Gyorsan jelentem a felségnek ezt a
közbejött dolgot. Meg ne kezdd a szent
szertartást, míg ő engedélyt nem ad.

IPHIGENIA

Ez teljesen a papnő dolga.

ARKAS

Ily
ritka esetről tudjon a király is!

IPHIGENIA

Itt ugyse számit tanácsa s parancsa.

ARKAS

Látszat kedvéért is kérdeni szokták.

IPHIGENIA

Ne unszolj arra, mit meg kell tagadnom.

ARKAS

Ne tagadd meg azt, ami hasznos és bölcs.

IPHIGENIA

Jól van, jelentsd hát: de ne késs soká!

ARKAS

Rögtön a táborban leszek a hírrel
és a király szavával újra itt.
Óh bár vihetnék még egy hirt neki,
mely minden bajnak megoldója lenne!
Mert nem követted barátod tanácsát.

IPHIGENIA

Amiben tudtam, készséggel követtem.

ARKAS

Még jókor volna szándékod cserélni.

IPHIGENIA

Nem lehet: nincs hatalmunk arra már.

ARKAS

Neked nem tetszik, s mindjárt lehetetlen.

IPHIGENIA

Neked könnyűnek látszik, mert szeretnéd.

ARKAS

Ilyen nyugodtan vetsz kockára mindent?

IPHIGENIA

Ezt már az istenek kezébe tettem...

ARKAS

Emberkézzel mentik meg ők az embert.

IPHIGENIA

Minden attól függ, ujjuk mire int?

ARKAS

Még egyszer mondom, csupán rajtad áll.
Az utasok halálát nem kívánja
senki, csak a királyi ingerültség.
A nép a véres áldozat kegyetlen
szertartásától régen elszokott.
Sőt van közöttünk, kit mostoha sorsa
idegen partra sodorván, magáról
tudja, hogy ott a szegény bujdosónak,
hányt-vetettnek minden nyájas tekintet
mennyire valóságos istenarc.
Óh ne vond meg hát, amit tenni tudsz!
Kezdett munkádat könnyü befejezni;
mert a Szelidség, mely emberi testbe
egyenest égből száll, seholsem épít
gyorsabb országot, mint ahol egy uj nép
friss tüz és élet, sejtő, nyers erő,
magára s ködös ösztönére hagyva
hordja az emberlét nem-könnyü terhét.

IPHIGENIA

Mért ingatod meg lelkem, melyet úgysem
téríthetsz már kivánságod szerint?

ARKAS

Amíg nem késő, nem sajnál az ember
sem fáradságot, sem ujabb okos szót.

IPHIGENIA

Neked fáradság, nekem fájó érzés:
haszontalan mindegyik: hagyjad ezt!

ARKAS

Ami fáj benne, mellettem beszél:
ez a fájás jóbarát, jót tanácsol.

IPHIGENIA

Engem erősen elfogott, de lelkem
ellenállását el nem oltja az.

ARKAS

Hát ellenállást érez a nemes sziv
a jók iránt kik jót tettek vele?

IPHIGENIA

Azt érez, hogyha köszönet helyett
egész-magát és szerelmét kivánják.

ARKAS

Akiben semmi vonzalom sem él,
mindig talál mentségre jó okot.
Én őszintén elmondom a királynak
ami itt történt; s gondold ujra el,
milyen nemes volt ő megérkezésed
percétől hozzád e mai napig.

HARMADIK JELENET

IPHIGENIA *egyedül*

Érzem, ennek az embernek beszéde
rosszkor zavarta és kavarta föl
bensőmet ujra. - Rémülök bele:
mert mint az áradás, dagadva sok gyors
patakkal, parti homok közt henyélő
szirtek sorát elönti, oly egészen
öntött el imént belül az öröm. Már
kezemben tartottam a lehetetlent
s ugy tetszett, ujra gyengéden beburkol
valami felhő; fölemel a földről
s ugyanabba a kábulásba ringat,
amivel hajdan a jó istenasszony
csavarta körül halántékomat,
mikor megmentve elhozott. - Szivem
minden ereje testvérem ölelte
s az ő barátja szavát itta lelkem:
minden vágyam őket menteni hajtott.

Mint a hajós vad sziget zátonyának
örömmel fordit hátat, ugy maradt el
mögöttem messze Tauris. De most
ez a hű barát álmomból kitépett,
eszembe juttatva hogy emberi
lelkeket is el kell itt hagynom. Ilymód
duplán fáj csalni. Nyughass, bús szivem!
Most kezdesz el kétkedni s meginogni?
Magányosságod kemény talajától
bucsuznod kell: megint hajóra szállva
elkap a hullám, aggódsz és remegsz,
s nem ismersz a világra, sem magadra.

NEGYEDIK JELENET

PYLADES

Hol lelem őt meg? hogy sürgős szavakkal
jelentsem menekvésünk jóhirét?

IPHIGENIA

Itt látsz, és lelkem gonddal tele várja
a biztos vígasztalást, amit ígérsz.

PYLADES

Öcséd meggyógyult! Már velem derüs
beszélgetésben jött a szenteletlen
part szirtjein és homokján keresztül.
Észre se vettük és a ligeten
kivül jutottunk. Egyre lelkesebben
lobogta körül kócos, friss fejét a
fiatalság szép tüze; tárt szemében
kedv s remény izzott; és szabad szive
örömbe fult, hogy tégedet velem
megmenthet, aki megmentetted őt!

IPHIGENIA

Légy áldott, s ajkadról, mely ezt az áldott
ujságot hozza, soha szenvedés
a panasz szavai ne fakadjanak!

PYLADES

Több jót hozok még: mert a jószerencse
szép kísérettel jár, mint a királyok.
Társainkat is megtaláltuk. Egy
szirtmélyedésbe vitték a hajót:
ott bujtak, vártak, és busan csücsültek.

Ujjongva, mikor meglátták öcsédet,
és fölugrálva kérték sürgetőn,
siettesse percét az indulásnak!
Minden tenyér az evezőt kivánta
s mindenki észrevette hogy a part
felől halk szél is próbálgatja szíves
szárnyát. - Siessünk! Vezess el a templom
szentélyéig, hagyj a szentélybe lépni
s amiért jöttünk, ájtatos kezekkel
vállamra venni. Edzett vállamon
Diána szobrát magam elviszem!
Hű szívvel vágyom az áldott teherre.

Az utolsó szavak közt a templom felé indul, s nem veszi észre, hogy Iphigenia nem megy utána; végre visszafordul.

Te állsz, nem mozdulsz - nem szólsz. - Óh beszélj!
Zavartnak látszol. Új veszedelem
tolult reményeink elébe? Mondjad! -
Megüzented-e a királynak az
okos mesét, ahogyan megbeszéltük?

IPHIGENIA

Én megüzentem; mégis szemrehányást
tehetsz; s némán is az vagy most nekem.
Itt volt a felség embere, s hibátlan
elmondtam amit te ajkamra adtál.
Ő csodálkozni látszott, s azt kivánta,
kérjünk a ritka szertartás ügyében
előbb királyi véleményt. El is ment,
s most percről percre várom visszatértét.

PYLADES

Óh jaj nekünk hát! Új bajok lebegnek
villámmal a fejünk fölött! Miért nem
takaróztál bölcsen a papi jogba?

IPHIGENIA

Sohsem használtam takarónak azt.

PYLADES

Igy bajba döntesz minket is magaddal,
te jámbor lélek! - Mért is nem jutott
eszembe ez, hogy erre is előre
megmondtam volna, mit felelj!

IPHIGENIA

Csak engem
korholj: a hibás én vagyok, tudom.
De mit tehettem, ha ész és komolyság
szavával jött ő s oly dolgot kivánt,
hogy szívem nem vallhatta jogtalannak?!

PYLADES

Vészesebben borul be újra; mégse
szabad csüggedni vagy könnyelmüen
magunkat elárulni. Várd be nyugton,
míg visszaér a király embere,
de akkor, akármit hoz, állj erősen!
Mert elrendelni ily processziót
a papnő joga, és nem a királyé. -
S ha talán látni kívánná a felség
az útast, kire a zord őrület szállt,
hárítsd el avval, hogy szent zár alatt
tartasz itt mindkettőnket. Igy időt
adsz nekünk, a méltatlan, durva néptől
oltári kincsét elragadva, szökni!
Apollo legjobb jeleket mutat:
még meg se tettük, amit ránkszabott,
s ő már beváltja, amit érte ígért.
Orestes oldva s gyógyult már! - Vidáman
szálljatok velünk, jó szelek, a szirtes
szigetre, ahol az isten lakik;
majd Mykénébe, hogy Mykéne ujra
éljen, a régi istenek a tűzhely
aludt hamvából vígan keljenek,
s friss láng ragyogjon fülkéinkre, s abba
a te kezed hintsen tömjént először
arany csészéből: mert életet, áldást
már csak te hozhatsz arra a küszöbre;
jer, te lemosod átkát, és lakóit
új élet bimbóival koszorúzod!

IPHIGENIA

Ha hallgatlak, barátom, mint virág
fordul a napnak, fordul árva lelkem,
ahogy szavaid sugarai érik,
a mézédes vigasztalás felé.
Milyen drága a hű tanácsadónak
biztos tanácsa, szent erő, amely ha
nincsen vele, elsüllyed a magányos!
Mert lassan érik, ha magába zárja,
terv és cselekvés; de ha egy meleg sziv
mellette van, minden oly könnyüvé lesz!

PYLADES

Most ég veled már! mert barátainkat
meg kell nyugtatnom, kik aggódva várnak.
Rögtön itt leszek ujból, és a szirtek
bokra közt bujva intésed lesem.
De min tünődsz? hogy tiszta homlokod
hirtelen halk csüggedés vonja ködbe.

IPHIGENIA

Bocsáss meg! mint a nap előtt a könnyü
felhők, a lélek előtt aggodalmak
és könnyü gondok húznak el...

PYLADES

Ne félj!
A félelem csak a veszély ravasz
szövetségesse: egymást támogatják.

IPHIGENIA

Tiszteld az aggályt, amely engem int,
hogy a királyt, ki második atyám lett,
álnokul meg ne csaljam és raboljam!

PYLADES

Attól futsz aki halált mér öcsédre.

IPHIGENIA

De ez egyúttal az én jóltevőm.

PYLADES

Nem hálátlanság, mit kényszer parancsol.

IPHIGENIA

Hálátlanság az; csak menti a kényszer.

PYLADES

Téged bizonnyal, ég és föld előtt.

IPHIGENIA

Csak saját szívem nem tud megnyugodni.

PYLADES

Tulzott szigor magunkkal: gőg jele.

IPHIGENIA

Én nem vizsgálom érzésem, csak érzem.

PYLADES

Az önbecsülés volna helyes érzés.

IPHIGENIA

A szív csak szeplőtlen boldog magával.

PYLADES

A templom téged jól megőrizett.
Az élet megtanít, magunkkal és
másokkal elnézőbbnek lenni. Majd
látni fogod. Az ember oly csodás faj,
annyi szál fűzi-fonja össze-vissza,
hogy sem egymás közt szennytől és zavartól,
sem önmagában, tiszta nem maradhat.
S nem is vagyunk mi a magunk birája:
az ember első dolga: menni, menni,
s lába elé figyelni. Azt amit
tett, ritkán tudja fölbecsülni másnap,
s amit tesz épen, aznap tán soha.

IPHIGENIA

Szinte meggyőznek szavaid.

PYLADES

Mi szükség
meggyőzni, hol nincs választás? Öcséd,
magad s barátod mentségére egy ut
nyílik csupán: kérdés-e, merre menjünk?

IPHIGENIA

Hagyj gondolkozni még! Magad se tennél
ilyent nyugodtan avval, akinek
jótéte által szíved kötve érzed.

PYLADES

Ha ittveszünk, keményebb szemrehányás
vár, mely kétségbeesést hord magában.
Látszik, hogy nem vagy szokva veszteséghez,
mert egyetlen hamis szót is sokallsz
áldozni, hogy nagyobb bajt elkerüljünk.

IPHIGENIA

Óh bár volna bennem is férfiszív,
mely ha egy merész szándékot fogant meg,
bezárkózik minden más hang előtt!

PYLADES

Hiába vonakodsz: a Kényszerűség
parancsol érckezével, mely ha int,
fő-fő törvény az, még az istenek sem
térhetnek ki alóla. Az örök Sors
nénje, némán vezet, s nem kér tanácsot.
Amit ő rendel, tedd meg; amit ő
rád mér, viseld! A többit már tudod.
Én visszajövök majd és szent kezedből
kérem az édes menekvés pecsétjét.

IPHIGENIA *egyedül*

Nincs mód mást tenni: mert sürgős veszélyben
látom kiket szeretnem kell. De ah!
a magam sorsa egyre jobban aggaszt. -
Nem menthetem meg hát a halk reményt,
mit olyan szép volt szőnöm a magányban?
Örökké rajtunk lesz az átok? Ezt a
régi családot többet új malaszt
nem téríti magához? - Minden elfogy
lassan: szerencse, élet és erő
elfárad egyszer. - Mért nem fogy az átok?!
Hát hasztalan reméltem, itt, megóva,
távol a fajtám szörnyü végzetétől,
hogy egyszer tiszta kezem s tiszta szívem
váltja meg a bemocskolt régi házat?
Alig könnyült meg hirtelen karomban
és csodamód öcsém lelkének égő
láza, s amint ép megjelent a régvárt
hajó amely hazám révébe visz,
már dupla bünt tesz vállaimra a
süket Muszáj vasmarka: elrabolni
a rámbizott Szentszobrot, melyhez annyit
imádkoztam! s megcsalni azt az embert,
kinek adósa sorsom, életem!
Óh csak szivemben végre dac ne keljen,
titán-lelkekből maradék gyülölség
ellenetek, Olympos urai!
az ős dac! és meg ne markolja gyönge
mellem kesely-karmával! - Mentsetek meg!
Mentsétek meg képeteket szivemben!
Újra fülembe cseng a régi dal -
rég elfeledtem, s szívesen feledtem -
párkák dalolták, szörnyedve dalolták,
mikor Tantalus lehullt, égi trónból.
Szerették őt s vele szenvedtek ők is:
tombolt a szívük, s rémes lett a dal.

Gyerekkoromban dajkánk is dudolta
nekem s testvéreimnek; s megjegyeztem.

„Reszkessen az égtől
az emberi faj!
Mert istenek őrzik
örök kezeikben
a Lét jogarát
s élnek vele kedvre.

Reszkessen ezerszer
kit ők fölemelnek!
Fellegen, ormokon
arany asztalok állnak
s székek sora körben.

Hogyha viszály kél,
gyakran a vendég
gyalázva zuhan le
az éjbe, a mélybe,
s lekötve sötétben
várja hiába
az igazság napját.

Ők arany asztal
s örök ünnep mellett
tovább mulatoznak.
Vagy járva hegyekről
hegyekre ha lépnek,
feléjük a mélyből
ledobott titánok
lélekzete gőzöl,
mint áldozat-illat,
könnyű kicsi felhő.

Áldó szemük olykor
el-elhagy egész
családokat, és nem
akarja a volt
kedvenc némabeszédű
vonásait új
unokákban látni.”

Így zengtek a párkák.
Hallgatja a dalt
barlangja ködében
az eltaszitott vén,
s csóválja fejét...
unokáira gondol...

ÖTÖDIK FELVONÁS

ELSŐ JELENET

ARKAS

Zavartan vallom meg hogy nem tudom,
kire kell gyanum irányoznom itt?
A foglyok azok kik titkon szökést
forralnak? Vagy a papnő játszik össze
velük? Egyre terjed a hir hogy a
hajó, mely hozta ezt a két utast,
még ott bujik valahol az öbölben.
S e furcsa roham, ez a körmenet,
a késlekedés szent ürügye, hangos
gyanut sug és int hogy résen legyünk.

THOAS

Azonnal jöjjön a papnő elém!
Ti gyorsan kutassátok át a partot
a hegyfoktól a szent ligetig, annak
mélyeit megkimélve; álljatok
lest a hajónál s csapjatok reá,
ahogy szoktátok, ahogy éritek!

MÁSODIK JELENET

THOAS *egyedül*

Szörnyű harag váltakozik szivemben:
ellene, kit oly szentnek hittem; és
magam ellen, mert én neveltem őt
elnéző jóságommal árulóvá.
A szolgasághoz jól hozzászokik
az ember, s szót fogadni megtanul, ha
egészen rab lesz. Jutott volna csak
vad őseim kezébe, s úgy kimélte
volna meg őt a szent Vérszomj, örülne,
hogy megmentette életét, s a sorsnak
hálákat adva, engedelmesen
ontaná az idegen vért az oltár
előtt, kötelességének nevezné
a kényszert. Most jóságom vakmerő
reményt csihol belőle. Hasztalan
képzeltem hogy magamhoz láncolom.
Ő külön sorsról álmodik.

Hizelkedéssel nyerte meg szivem:
most annak ellenállok; ő tehát
családhoz fordul, és kegyelmemet,
mint régi, kopott jószágát, lenézi.

HARMADIK JELENET

IPHIGENIA

Hivatsz király! Mi hozott ligetünkbe?

THOAS

Az áldozást halasztod: mi okod rá?

IPHIGENIA

Arkasnak azt elmondtam pontosan.

THOAS

Tőled szeretnék még hallani többet.

IPHIGENIA

Az Ég időt ad, meggondolni, mit téssz?

THOAS

Ugy látom, *néked* fontos az idő.

IPHIGENIA

Ha ily kegyetlen elhatározásra
jutott szived, miért jöttél magad?
Ha egy király kiván embertelen
dolgot: lel szolgát eleget, ki bérért
s kegyért mohón vállalja fele-átkát;
s az ő személye szeplőtlen marad.
Felhőben ülve szövi a halálos
végzetet; s villám-követei visznek
lángot a szegény elitélt fejére.
Ő nyugton lebeg magasában a
vihar fölött, elérhetetlen isten.

THOAS

A szent ajak vadul kezd zengeni.

IPHIGENIA

Nem papnő! Csak Agamemnon leánya.
Az ismeretlen nőt tisztelni tudtad,
s a királylányt rabbá tennéd? Nem úgy!

Gyerekkoromtól mindig szótfogadni
tanultam; előbb szüleimnek, aztán
az istennőnek; s az ily hódolásban
legszebb szabadságát találta lelkem:
de durva szónak, vad férfi-parancsnak
hódolni sem ott, sem itt nem tanultam.

THOAS

Egy ős törvény parancsol itt, nem én.

IPHIGENIA

Mohón kapunk a törvényen, ha benne
vad szenvedélyünk kész fegyvert talál.
Nekem egy másik, még ősebb, parancsol,
ellened tenni, oly törvény, amelynek
az idegen személye szent.

THOAS

Ugy látszik, közel állhatnak szivedhez
ezek a foglyok: feleded miattuk
az okosság első szavát, hogy a
hatalmas embert nem jó ingerelni.

IPHIGENIA

Akár titkolom, akár nem, tudod jól,
mi van szivemben s mi lesz benne mindig.
Mely zárt lelket ne nyitna szánalomra
magáéhoz hasonló szenvedés?
Hát még enyémet! Mert nem kell-e bennük
magamat látnom? Hisz én is remegtem
oltár előtt térdelve; már a kés
vonaglott élő mellemen; s az Ifju
Halál ünnepe vett körül; szivem
szédülve borzadt, szemem megtörött,
s egyszerre fölébredtem - mentve voltam!
Amit velünk megtett az Ég, nekünk
nem kell megtenni más boldogtalannal?
Te tudod, ismersz, mégis kényszerítesz?

THOAS

Hivatalod kényszerit, nem királyod.

IPHIGENIA

Hagyd el! ne szépítsd az erőszakot,
mely kihasználja a nő gyöngeségét.
Époly szabadnak születtem, akár egy
férfi. Ha Agamemnon fia állna

előtted, s tőle kívánnál ilyen
méltatlan dolgot, volna kardja s karja,
megvédni lelke jogait. Nekem
nincs szónál egyéb fegyverem; s nemes
férfi a nők szavát tisztelni szokta.

THOAS

Én is - jobban mint kardját bátyjaiknak.

IPHIGENIA

A harc esélye változó, s okos
vitéz az ellenséget nem kicsinyli.
A gyöngének is adott a teremtés
támaszt a vadság és erőszak ellen:
kedvet a cselre, fortélyok tudását
(hogy kitér, késlel, kerülőt csinál);
ily fegyvereket érdemel az önkény.

THOAS

Óvatos ember ellen az nem ér célt.

IPHIGENIA

S a tiszta szív nem is szorul reá.

THOAS

Vigyázz, saját ítéleted ne mondd ki!

IPHIGENIA

Óh látnád, hogy küzd lelkem, a gonosz
végzetet, amely fenyegeti, bátran
és egy csapásra elhárítani!
Hát védtelen állok itt ellened?
A kérést, ezt a nyájas olajágat,
mely erősebb a gyenge női kézben,
mint fegyver és kard, te eltaszitottad:
mi más lehet szivemnek pajzsa még?
Az istennőhöz forduljak csodáért?
Lelkem mélyében nincs már több erő?

THOAS

Rendkívül látszik aggasztani téged
a két idegen sorsa. Mondd, kik ők?
hogy lelked értük ennyire viharzik.

IPHIGENIA

Ők... Ugy tetszik... görögnek nézem őket...

THOAS

Lám, honfitársak! és tán ujraköltik
benned a hazatérés édes álmát?

IPHIGENIA *némi hallgatás után*

Hát férfinak van joga csak, merész
dolgokat tenni? Hős karokkal ő
ölelheti csupán a lehetetlent?
Mi mást neveznek nagynak? min hevül
ujra meg ujra borzongva a lantos,
mint amit vakmerőn s valószinütlen
kilátásokkal vállalunk? Csak az
lenne dicső, ki ellenség közé
lopózva éjjel, egyedül, emésztő
hirtelen tüzként alvót, ébredőt
megtámad, s végre, ha fölbátorulva
visszanyomják őt, ellenség lován
tér haza, dús zsákmánnyal? Az aki
bátran megvetve biztos útat, erdőn
s bércen tör át, hogy rablóktól a környék
utjait megtisztítsa? Minekünk
nem marad semmi? Mondjon le a nő
gyöngesége jogáról, vadak ellen
legyen vad ő is, amazon, s a kardot
a férfikézből kicsavarva, vérrel
boszúlja meg az elnyomást? Nekem
más, büszkébb terv ingatja szívemet.
Nem fog kimélni súlyos vád, s bukás ha
kudarcot vallanék; de térdetekre
teszem ezt, istenek! Ha szent hatalmak
vagytok, mint mondják, mutassátok azt meg
és magasztaljátok föl általam
az Igazságot! - Halld meg hát, király,
titkos csalás készül itt ellened.
A foglyokat már hasztalan keresnéd:
elmentek ők, barátaik után,
akik a parton várnak a hajóval.
Az idősebb, akit roham fogott el
s most már magához tért - az én öcsém,
Orestes, a másik gyermekkori
barátja s biztos embere, Pylades.
Apollo küldi őket Delphiből
szent megbizással partjaidra, hogy
Diána szobrát elragadva, hozzák
vissza hugát őhozzá; és jutalmul

megváltást ígér, mert a furiák
gyötrik Orestest, s rajt ég anyja vére.
Most mindkettőnket, kik még megmaradtunk
Tantalus házából, kezedbe adtam:
irts ki - ha tudsz!

THOAS

Azt gondolod, a barbár,
a vad szittya meghallja az Igazság
s Emberség hangját, melyet Atreus,
a görög, meg nem hallott?

IPHIGENIA

Hallja azt
mindenki, bármely ég alatt, kinek
szivében az Élet forrása tisztán
s gáttalan árad. - Mit koholsz, király,
némán lelked mélyében ellenünk?
Halált? Akkor először engem ölj meg!
Most érzem csak, mikor már semmi mentség
számunkra, a bolond veszélyt, amelybe
szándékosan döntöttem és vakon
akiket védni akartam! Bilincsben
kell majd őket előttem látni! Mily
tekintettel bucsuzhatom öcsémtől,
kinek gyilkosa lettem! Óh sosem
tudok többé kedves szemébe nézni!

THOAS

Hát igy szőttek ravasz hálót, s vetették
ezek a csalók azt köréd, ki hosszu
magányba zárva, könnyen elhiszed
amit szeretnél!

IPHIGENIA

Nem, király, nem! Engem
meg lehet csalni: de ezek hü lelkek,
s igazat szólnak. Ha nem úgy találod,
hadd veszni őket és engem taszits el,
hogy megbüntessed balgaságomat,
száműzz valami sziklás, bús szigetre!
De hogyha ez az ember igazán
az én réglátott testvérem: bocsáss el,
s légy jó hozzá is, mint nénjéhez egykor!
Apámat anyám ölte meg, s anyámat
önnön fia; s ma már az Atreus-ház
végső reménye ez a fiu. Hadd
menjek vele hát, házunk tisztulásán

munkálni, tiszta kézzel, tiszta szívvel!
Szavad köt erre: mert, ha útja nyilna
számomra, hazatérni, megigérted,
hogy elbocsátasz! És most útja nyilt!
Egy király nem mond *igent* zavarában,
hogy pillanatra szabaduljon attól,
aki kéréssel ostromolja; sem nem
igér szinből és nem-remélt esetre:
igazi méltóságát akkor érzi,
ha boldogíthat egy reménykedőt.

THOAS

Duzzogó harcban, mint tüz a viz ellen
védi magát, s emészti sisteregve
ellenségét, ugy védi szavaid
ellen magát szivemben a harag.

IPHIGENIA

Lobogjon inkább jóságod felém,
mint a szent áldozatnak néma lángja,
melyet öröm, dal s hála leng körül!

THOAS

Hányszor meglágyitott már ez a hang!

IPHIGENIA

Óh nyujts kezet a békülés jeléül!

THOAS

Nagyot kivánsz rövid idő alatt.

IPHIGENIA

Ha jót tehetsz, nem kell sokat tünődni.

THOAS

De épen: mert a jóból is jöhet rossz.

IPHIGENIA

A kétség az ami rosszat csinál a
jóból: ne habozz! tégy szived szerint.

NEGYEDIK JELENET

ORESTES *fegyveresen; a színfalak felé*

Dupla erővel most! Tartsátok őket
vissza! Nem kell engedni a tömegnek!
Csak egypár percre! Csak amíg utunk
fedezve a hajóig!

Iphigeniához, nem látva még a királyt.

Gyorsan! Ép hogy
időnk van szökni! Elárultak! Erre!

Megpillantja a királyt.

THOAS *kardjához kap*

Jelenlétemben senkisem viselhet
büntetés nélkül kardot meztelen.

IPHIGENIA

Ne fertőzzétek istennők ligetjét
dühvel és vérrel! Vissza a hadat!
Hallgassátok meg a papnőt, a testvért!

ORESTES

Ki az aki itt korhol?

IPHIGENIA

A királyt
tiszteld benne, ki második atyám lett!
Bocsáss meg, testvér! mert gyermeki szívvel
egész sorsunkat a kezébe tettem.
Elmondtam néki, mit terveztek: igy most
a lelkem tiszta minden árulástól.

ORESTES

És ő hazánkba békén elbocsát?

IPHIGENIA

Villogó kardod tiltja hogy feleljek.

ORESTES *kardját eldugva*

Beszélj hát! Látod, megteszem szavad.

ÖTÖDIK JELENET

PYLADES *kivont karddal*

Mért késtek? Már a mieink utolsó
erejük költik, és hátrálva lassan
vonulnak vissza a tenger felé. -
De mily vezérek-közti tárgyalásba
csöppentem itt? Ez maga a király.

ARKAS

Higgadtan állsz az ellenség előtt:
ez méltó hozzád, felség! Nemsokára
kész a vakmerők büntetése. Hátrál
csapatjuk, és hajójuk a mienk.
Lángban fog állni egy szavadra.

THOAS

Menj!
Állitsd meg népemet! Senkise ártson
az ellenségnek, mig mi tárgyalunk!

Arkas el.

ORESTES

Elfogadom. Szedd össze, menj, barátom,
akink maradt! Várjátok el nyugodtan,
mily véget szánt próbánknak a nagy ég!

Pylades el.

HATODIK JELENET

IPHIGENIA

Nyugtassatok meg, mielőtt beszélni
kezdtek! gonosz dolgoktól félek én,
ha te, király nem a szelid igazság
szavára hallgatsz, és te is, ha, testvér,
vad fiatalságodnak nem parancsolsz.

THOAS

Mint idősebbhez illik, fékezem
haragomat. Felelj: mivel tudod
bebizonyítani, hogy Agamemnon
fia, s a papnő öccse vagy?

ORESTES

A karddal,
mellyel apám Trója vitézei
ellen csatázott. Ezt eldugtam a
gyilkosok elől, kérve az eget,
adjon nekem szívet, kart, életet, mint
a nagy királynak - csak majd szebb halált.
Válassz egyet vitézeid közül,
állíts a legkülömbbel szembe! Ennyi
kedvezményt nem tagadnak meg sehol
nemes embertől, hol nemesek élnek.

THOAS

Minálunk ily jogot az ősi erkölcs
idegennek nem ád.

ORESTES

Kezdődjön akkor
veled és velem ez az új szokás!
Ami jót a király tesz, az egész nép
utánozva törvénnyé szentesíti.
S engedd hogy ne csak magunkért, de minden
idegenért víjak, mint idegen!
Bukásom valamennyinek halálos
itélete lesz; de ha a szerencse
győznöm adná, ne lépjen partjaidra
több utas ugy, hogy pillantása szíves
arcokat ne találjon, s kiki innen
vigasztalódva mehessen tovább!

THOAS

Nem látszol, ifju, méltatlannak a
sok híres őshöz, akivel dicsekszel.
Nekem nagy számmal van kiséretemben
nemes vitéz: de magam is kiállok,
s haladt koromban kész vagyok veled
kihívni még a fegyveres szerencsét.

IPHIGENIA

Nem, nem királyom! ily véres bizonyság
felesleges! Ne nyuljatok a kardhoz!
Gondoljatok rám, hogy mi lesz velem?
Harcba ugorni férfinak dicsőség:
ha elhal is, a dalban él tovább!
De az életben-maradt, elhagyott nő
véghetetlen könnyeit az utókor
nem számlálja, s a költő nem beszél

ezer átsírt napjáról, éjjeléről,
mig szelid lelke elvesztett s kora
halálba hullott kedvesét hiába
idézi és emészti önmagát.
Engem is jókor intett valami
vak félelem, netán hogy egy kalóz
kicsaljon biztos menhelyemről, és
rabnak eladjon. Aggatózva, minden
körülményt kikérdezve, jeleket
követeltem, és most biztos vagyok.
Nézd itt a jobb kezén egy különös jegy,
minthogyha három csillag volna, már
születésénél megvolt, és a pap
úgy magyarázta, evvel az ökköllel
súlyos tettet fog elkövetni. Aztán
duplán meggyőz a forradás, amely
szemöldökét hasítja: mert Elektra
szokása szerint szeleskedve egyszer
kiejtette karjából kiskorában,
s nekiütődött egy *tripus*-nak... Ő az! -
Vagy azt is még, hogy mennyire hasonlít
apjához, és hogy szívem hogyan ujjong
bellül ha látom, jelnek elsoroljam?!

THOAS

S ha minden kételyt is felold szavad,
s ha el is alszik minden haragom,
mégis azért fegyvernek kell közöttünk
dönteni: békét mégsem látok én.
Magad bevallod, azért jöttek ők,
hogy az istennő szobrát elrabolják.
Hiszitek hogy ezt nyugton nézhetem?
Sóvár görög szem sokszor vette célba
a messze barbár tájak kincseit:
arany gyapjat, paripát, ékes asszonyt;
de nem mindig vitte épségben őket
csel és erő zsákmányukkal haza.

ORESTES

A szobor miatt, király, ne vitázzunk!
Most látjuk már a tévedést, amit
fátyol gyanánt kötött szemünk elé
az isten aki minket ideküldött.
Tanácsot kértem tőle és menekvést
furiák zord nyájától; s így felelt:
*„Ha a Testvért, ki taurisi templom
árnyában árván nem szeret, a hellén
hazába hozod: megtörik az átok.”*

Mi ezt Apollo testvérére véltük:
s ő *téged* értett! A nehéz csomó
megoldva most; és téged visszanyertek
a tieid, te szent lány! Ujjaidtól
érintve gyógyultam meg én; karodban
kapott el átkom utoljára minden
karmaival, megrázta szörnyen a
velőt agyamban, aztán elosont,
mint odvába a kígyó. Általad
élvezem ujból a nap messze fényét.
Tiszta fenségben ragyog most előttem
Diána terve. Mint egy drága szentkép,
amelyhez titkos jós-ige a város
változhatatlan végzetét kötötte,
úgy voltál házunk védőszűze, úgy vitt
el az istennő, hogy egy szent helyen
számunkra csendben áldásul megójon.
Mikor már minden menekvés e földön
veszve látszott: te mindent visszaadsz.
Fordítsd hát, király! lelkedet a Béke
felé! Ne állj utjába, hogy az ősi
ház átkait hugom lemosva, s engem
ujra-szent otthonomnak visszaadva
fejemre nyomja régi koronám!
Jutalmazd ami jót tett veled is,
s tiszteld a testvér közelebb jogát!
Lásd, ez a magas és őszinte lélek
a férfi okosságot és erőt
megszégyeníti, s gyermeki bizalma
nemes szivedhez nem lesz hasztalan.

IPHIGENIA

Gondolj igéretedre, s ennek a
hív ajknak egyenes beszéde hasson
rád! Tekints minket! Ritkán lesz talán
ily alkalmad nemes jótétre több.
Meg nem tagadhatod: siess megadni!

THOAS

Hát menjetek!

IPHIGENIA

Nem úgy, királyom! Áldás
nélkül én, s kedved ellen, nem megyek!
Ne száműzz minket! Maradjon közöttünk
szives vendégbarátság! Igy örökre
mégsem válunk el. Olyan vagy nekem,
mint az apám volt; tisztellek s szeretlek,

és ez az érzés bennem megmarad.
Ha népedből az utolsónak ajka
fülembe hívja hangzását a nyelvnek,
melyet köztetek megszokott; s ha koldust
látok meg oly ruhában, amilyent
itten viselnek: úgy fogom fogadni,
mint egy istent! Magam vetem meg ágyát,
s a tűzhely mellé ültetem, s felőled
és sorsod felől fogytig faggatom.
Óh adják meg az istenek neked
szelid tetteid érdemes jutalmát!
Élj boldogúl! Hát nem fordulsz felénk?
S egy nyájas búcsuszóval nem felelsz?
Mindjárt simább lesz vitorlát-dagasztó
szelünk, s a válás könnye nyugtatóbb.
Élj boldogul! És nyujtsd nekem a régi
barátság zálogául hű kezed!

THOAS

Élj boldogul! Éljetek boldogul!

PRÓZAFORDÍTÁSAI

IMMANUEL KANT

AZ ÖRÖK BÉKE

FILOZOFIKUS TERVEZET

AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ[2]

Ez a szatirikus fölírás egy hollandus fogadósnak a cégtábláján olvasható - amelyre egy temetőt festettek.

Kinek szól a szatíra? Az emberiségnek, általában? Vagy különösen az államfőknek, akik a háborúval nem tudnak betelni? Vagy csak épp talán a filozófusoknak, akik álmodják azt az édes álmot?

Ne feszegessük ezt.

Egyet azonban kiköt magának e munka szerzője. A gyakorlati politikus úgyis csak úgy tekint le mindig a teoretikusra, nagy önelégültséggel, mint valami iskolai bölcsre. Az államnak, szerinte, tapasztalati elvekből kell kiindulnia: a filozófus azt, élettől üres eszméivel, úgysem veszélyeztetheti. Mindig bátran ledobhatja miatta egyszerre mind a kilenc bábuját: a *világismerő* államférfiúnak még csak rá sem kell hederítenie.

Legyen hát következetes vele véleménykülönbség esetén is. Ne szimatoljon jó szerencsére megkockáztatott és nyilvánosan kimondott meggyőződései mögött - veszélyt az államra!

Evvel a *clausula salvatoriával* akarja tudni a szerző ezennel a legjobb formában kifejezetten biztosítva művét minden rosszhiszemű magyarázat ellen.

ELSŐ SZAKASZ,
AMELY AZ ÁLLAMOK KÖZÖTTI ÖRÖK BÉKÉHEZ SZÜKSÉGES ELŐZETES CIKKEKET TARTALMAZZA

1. „Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, mely egy jövendő háború anyagának titkos fenntartásával köttetett.”

Mert hiszen akkor az csak fegyverszünet volna, az ellenségeskedések eltolása. Nem *béke.* A béke minden hostilitásnak a végét jelenti: s az *örök* jelzőt hozzátenni már gyanús pleonázmus. A békeszerződés egyszerre eltöröl minden meglévő okot eztáni háborúra. Azokat is, amiket a békülők talán még maguk sem ismernek. Ha mégoly éles szemű ügyeskedéssel halászgatják is majd őket elő a levéltári dokumentumokból...

Minden *reservatio mentalis* a jezsuita kazuisztikához tartozik. Fenntartása *régi igényeknek* - amiket még csak a jövőben fognak kigondolni... (Amikről egyelőre egyik fél sem akar említést tenni, mert mind a kettő nagyon is kimerült, hogysem a háborút folytassa. De bennük már a rosszakarat felhasználni e célra az első kedvező alkalmat.)

---

[2] *Az örök béke* - Ez a kis előszó nem annyit jelent, hogy most már *valóban* „édes álomnak” (vagy, mint egy kanti levél mondja, *reveries*-nek) szabad tekinteni ezt a könyvet, melynek hangja különben sem szentimentális, inkább szarkasztikus. Maga ez a kis előszó is csak szarkasztikus védekezés az esetleges üldözések ellen. (Szükséges ezt megjegyezni azok számára, akik minden ürügyet megragadnak, hogy kitérjenek az erkölcsi eszmék *kötelező* ereje elől. Hogy Kant maga mennyire nem *álom*nak tekintette művét, kitűnik *Jogtan*-ának a *Bevezetés*-ben idézett helyéből. (B. M.)

Uralkodók méltóságának alatta áll az ilyen. És az ilyesféle dedukciókra való készségesség a minisztereik méltóságának. Ha ugyan úgy ítéljük meg a dolgot, ahogy *magában* van.

Ha azonban az államokosság felvilágosult fogalmai szerint az állam valódi becsületét a hatalomnak bármely eszközzel való folytonos nagyobbításába helyezzük: akkor persze ez az ítélet iskolásnak, pedánsnak tűnik fel...

2. „Nem szabad, hogy valamely különálló állam (kicsi vagy nagy, az itt mindegy) egy másik állam által, öröklés, csere, vásárlás vagy ajándékozás útján megszerezhető legyen."

Az állam nem birtok *(patrimonium)* - mint például a föld, amelyen elterül. Az állam emberek társasága. Fölötte senki sem rendelkezhet vagy diszponálhat, csak ő maga. Az államnak mint törzsnek megvan a maga külön gyökere. Ojtóág gyanánt beiktatni egy másik államba, annyi, mint erkölcsi *személy* voltát megszüntetni és tárgyat csinálni belőle. Ellenkezik tehát az eredeti szerződés eszméjével, amely nélkül nem lehet elgondolni jogot egy nép fölött.[I]

Micsoda veszélybe hozta Európát (mert a többi világrész sohasem ismerte) az ilyen szerzésmód előítélete, az újabb időkben egész napjainkig! Hogy tudniillik államok is köthetnek házasságokat. Mindenki ismeri ezt, egy új nemét az ambíciónak: erőelhasználás nélkül, családi kötések révén, nagyobb hatalomra jutni: részint pedig a területi birtokot növelni ily módon.

Ide kell számítani valamely állam csapatainak elkötelezését is egy másik állam számára nem közös ellenséggel szemben. Úgy használják ekként az alattvalókat - és elhasználják -, mint tárgyakat, melyek tetszés szerint kezelhetők.

3. „Állandó hadseregeknek (miles perpetuus) idővel egészen meg kell szűnniök."

Mert ezek állandóan háborúval fenyegetik a többi államot készenlétük által, hogy mindig arra fölfegyverkezve jelennek meg. Ingerlik őket fölülmúlni egymást a fegyveresek számával, melynek nincs határa. És mivel a rájuk fordított költség miatt a béke végre még nyomasztóbb lesz, mint egy rövid háború: ők maguk lesznek támadó háborúk okaivá, hogy ezt a terhet megszüntessék.

Ehhez járul, hogy ölésre vagy öletésre veszik zsoldba a sereget. Mit foglal ez magában? Minden látszat szerint embereknek puszta gépként és eszközként való használatát egy másvalaki (az állam) kezében. Ezt nem nagyon lehet összeegyeztetni az emberség jogával a mi saját személyünkben. (Egészen más beszámítás alá esnek az állampolgároknak időnkinti önkényt fölvállalt fegyvergyakorlatai,[3] hogy magukat és hazájukat külső támadások ellen biztosítsák.)

Kincsek halmozásának ugyanaz az eredménye lenne. Más államok háborús fenyegetésnek tekintenék. Így megelőző támadásokra kényszerítene ez is. (Hisz a három nagyhatalom, a *Sereg,* a *Szövetség* és a *Pénz* hatalma közt joggal látszhatnék az utolsó a legmegbízhatóbb hadieszköznek.) Csak az enyhíti e veszélyt, hogy nehéz fölbecsülni a kincsek nagyságát.

4. „Nem szabad államadósságot csinálni a külső államüzletek vonatkozásában."

A nemzetgazdaság céljaira (útjavításra, új telepítésekre, raktárakat szerezni várható rossz esztendők elé s így tovább) aki az államon kívül vagy belül segítséget keres: *ez* a segélyforrás nem esik gyanúba. De más a mái *hitelrendszer* (egy kereskedőnép elmés találmánya ebben a században), ahol az adósságok a beláthatatlanba növekednek, s mégis a jelen követelésre mindig biztosítva vannak - mert hisz az sosem történik minden hitelező részéről egyszerre.

---

[3] *önkényt fölvállalt fegyvergyakorlatai* - Nem tudom, nem veszedelmes engedmény-e ez (hogy Kant szavaival éljek) „azok számára, kik nagyon is hajlandók vele visszaélni". (B. M.)

Ilyen rendszer - mint a hatalmaknak egymás ellen működő gépezete - veszélyes pénzerő. Mert oly kincset adhat a hadviselésre, mely az összes többi államok kincseit összevéve fölülmúlja, s csak az illetékeknek egyszer bekövetkező kimaradása által merülhet ki - amit azonban a közlekedés élénkítésével (az iparra és a kereskedelemre való visszahatás folytán) még soká föl lehet tartani.

Így könnyűvé válik háborút viselni. Ez a könnyűség, hozzájárulva a hatalom birtokosainak arra való nagy hajlandóságához, ami szinte, úgy látszik, az emberi természetbe van plántálva: nagy akadálya az örök békének. Kell tehát, hogy ennek eltiltása legyen egyik előzetes cikke. Annál inkább, mert másképp az államcsőd végre mégiscsak kikerülhetetlen, és szükségképpen más államokat ártatlanul kárába bonyolít. Ez pedig azoknak nyilvános megsértése volna. Ezért legalább más államok jogosítva vannak egy ilyen ellen és hatalmaskodásai ellen szövetkezni.

5. „Egy állam se avatkozzék bele erőszakosan egy másik állam alkotmányába és kormányzásába."

Mert mi jogosíthatná őt föl arra? Talán a botrány, amit amaz egy másik állam alattvalói számára okoz? Hisz ez inkább példaadás lehet: a nagy bajok, amiket egy nép törvénytelensége által a saját fejére vont, intésül szolgálnak. És különben is a rossz példa, amit egy szabad személy ad a másiknak (mint *scandalum acceptum),* annak számára nem sértés.

Ebbe ugyan nem kellene még beleérteni azt, mikor egy állam belső meghasonlás folytán két részre szakad, és mindegyik magában külön államként szerepel, amely az egészre igényt tart. Ha itt az egyiknek segélyt ad egy külső állam, azt nem lehet ennek oly módon fölróni, mint a másik alkotmányába való avatkozást. (Mert hisz ez akkor anarchia.) Ameddig azonban ez a belső viszály még nincsen eldöntve, külső hatalmaknak ily beavatkozása megsértése lenne egy népnek, mely csak a saját belső bajával küszködik, és nem függ senki mástól. Maga is botrány oka lenne tehát, s bizonytalanná tenné valamennyi állam autonómiáját.

6. „Egy állam se engedjen meg magának egy másikkal való háborúban oly ellenségeskedéseket, melyek a kölcsönös bizalmat a jövendő békében szükségképp lehetetlenné tennék. Ilyenek az orgyilkosok (percussores), méregkeverők (venefici) alkalmazása, a kapituláció megszegése, árulásra (perduellio) való bujtogatás az ellenséges államban."

Ezek becstelen stratagémák. Mert valamelyes bizalomnak az ellenség gondolkodásmódjában meg kell maradnia a háború kellős közepén is. Hisz másképp nem is lehetne békét kötni, s az ellenségeskedés irtóháborúvá: *bellum internecinum*-má fajulna el. Pedig a háború mégiscsak nem egyéb, mint szomorú kisegítőeszköz a természeti állapotban (hol nincsen törvényszék, mely jogerősen ítélkezhetnék), hogy erőszakkal érvényesítsék a népek jogukat. Nem lehet ott a két fél közül egyikről sem kinyilvánítani, hogy nincsen igaza - mert az már bírói döntést föltételez. Hanem a harc kimenetele dönti el - akár valami úgynevezett istenítéletnél -, kinek a részén van az igazság. De semmiféle büntető hadjárat, semmiféle *bellum punitivum* államok között el nem gondolható. Mert nem áll fenn köztük olyan viszony, mint felsőség és alávetett között.

Mi következik ebből? Az, hogy egy irtóháború, melyben egyszerre mind a két félnek s velük minden jognak pusztulása is bekövetkezhetik, az örök békét csak az emberi nem nagy temetője fölött engedné beállni. Ily háború tehát szükségképp teljesen megengedhetetlen. S így azon eszközök használata is, melyek ilyenre vezetnek.

A mondott eszközök pedig kikerülhetetlen ilyenre vezetnek. Mert ezek a pokoli művészetek - aljasak magukban is -, ha már egyszer használatba jöttek, nem maradnak soká a hadviselés korlátain belül. (Mint például a kémek alkalmazása - *uti exploratoribus*[4] -, ami tulajdon-

[4] *uti exploratoribus* - kémeket használni. (B. M.)

képpen csak kihasználása a *mások* becstelenségének: ezt pedig bizony sohasem lehet kiirtani.) Hanem átmennek ezek a béke állapotába is, s így ennek az állapotnak az igazi célját teljesen megsemmisítenék.

A fölsorolt törvények objektíve, azaz a hatalmon lévők intencióihoz képest csupa tilalmi törvények *(leges prohibitivae).* De egynehány közülök a *szigorú* fajtához tartozik, mely a körülményekre való tekintet nélkül érvényes. Ezek *leges strictae:* a tiltott állapotok azonnali megszüntetésére sürgetnek; mint az 1., 5. és 6. számú. Más részük azonban - mint a 2., 3. és 4. számú - engedélyeket tartalmaznak. Nem ugyan mint kivételeket a jogszabály alól, de mégis annak *végrehajtása* tekintetében, a körülmények szerint, *szubjektív* a jogkört tágítva - *leges latae.* Engedélyeket a teljesítés *elhalasztására:* de a célt soha szem elől nem vesztve. A cél nem tűri meg kitolni ezt a halasztást - például a 2. pont szerint bizonyos államoktól elvont szabadság visszaállítását - a sohanapjára; mint Augustus szokta ígérni: *ad calendas Graecas.* Nem a nem teljesítést, hanem csak a haladékot engedélyezi: hogy ne történjék semmi elsietve és így a szándékkal ellenkezőleg. A tilalom itt úgyis csak a szerzés *módját* illeti, amelynek ezentúl nem szabad érvényesnek lenni; nem pedig a *birtokállapotot,* melyet, bár kívánatos jogcíme nincsen meg, mégis a maga idején - a jóhiszemű megszerzés idején - az akkori közvélemény szerint minden állam elismert jogosnak.[II]

MÁSODIK SZAKASZ,
AMELY AZ ÁLLAMOK KÖZÖTTI ÖRÖK BÉKÉHEZ SZÜKSÉGES DEFINITÍV CIKKEKET TARTALMAZZA

A békeállapot az emberek között, akik egymás mellett élnek, nem természeti állapot: *status naturalis.* A természeti állapot inkább a háború állapota. Azaz ha nem is mindig kitörő ellenségeskedés, legalábbis folytonos fenyegetés azzal. A békeállapotot tehát először *intézményileg létesíteni* kell. Az ellenségeskedések elhagyása erre még nem elég kezesség. Márpedig amíg szomszéd szomszédnak erről kezességet nem nyújt: addig az, aki őt erre fölhívta, méltán bánhat vele úgy, mint ellenséggel.

De ilyen kezesség csak *törvényes* állapotban képzelhető.[III]

ELSŐ DEFINITÍV CIKK AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ
A polgári alkotmánynak minden államban köztársaságinak kell lennie

Csak egy alkotmány van, amely az eredeti szerződés[5] eszméjéből következik; pedig ezen kell alapulnia egy nép minden jogos törvényhozásának. Az: mely legelőször is egy társaság tagjainak - mint embereknek - *szabadságán,* másodsorban a *függőség* elvein, hogy mindannyian egyetlen közös törvényhozástól függnek - mint alattvalók - és harmadszor az *egyenlőség* törvényén épül föl ugyanazok - mint állampolgárok - közt. A *köztársasági.*[IV] Tehát ami a jogot illeti, önmagában ez az, amely a polgári konstitúció minden fajtájának eredetileg implicit alapja. S most már csak az a kérdés: vajon ez-e az egyetlen egyúttal, amely az örök békéhez vezethet?

Nos hát: a köztársasági alkotmánynál eredetének tisztaságán kívül - hogy a jogfogalom tiszta forrásából származott - mindenesetre megvan a kívánt eredménynek kilátása is: tudniillik az örök békéé. Ennek a következő az alapja:

---

[5] *eredeti szerződés* - Ez az *eredeti szerződés* a Rousseau-féle *Contrat social,* a társadalmi szerződés, mely által az emberek államba léptek. (B. M.)

Tegyük föl, hogy a polgárok hozzájárulása szükséges elhatározni, legyen-e háború, vagy ne legyen? Ebben az alkotmányban nem is lehet másképp. Semmi sem természetesebb, mint az eredmény. A polgárok nagyon jól meggondolnák, hogysem ilyen rossz játékba kezdjenek. Hiszen a háborúnak minden szorongattatását kellene evvel magukra határozni. (Például hogy: maguk katonáskodjanak; a háború költségeit a saját vagyonukból előteremtsék; a pusztulást, amit az maga után hágy, nagy bajlódással helyreállítsák; s a baj betetőzése gyanánt még a békét magát is megkeserítő adósság terhét is magukra vállalják, amely a közeli, mindig új háborúk miatt soha egészen letörlesztve nem lesz.)

Ellenben egy olyan alkotmányban, ahol az alattvaló nem állampolgár - amely tehát nem köztársasági -, a háború az a dolog, amit a világon legkevésbé kell meggondolni. Mert az állam feje nem társ ott, hanem tulajdonos. Asztala, vadászatai, kéjlakai, udvari ünnepei a háború által legcsekélyebbet sem szenvednek. Tehát úgy határozhatja azt el, mint egy sportkirándulást, egészen jelentéktelen okokból, és közömbösen átengedheti a mindig készséges diplomáciai testületnek, hogy az illendőség végett igazolják.

Hogy a köztársasági alkotmányt ne keverjük össze (mint közönségesen történik) a demokratikussal: a következőt kell megjegyezni:

Az állam - *civitas* - formáit kétféleképpen lehet fölosztani. Vagy a személyek különbsége szerint, akik a legfelsőbb államhatalom birtokában vannak. Vagy azon mód szerint, ahogyan az államfő - akárki legyen is - a népet kormányozza.

Az elsőnek neve tulajdonképpen: az uralom formája: *forma imperii.* Ilyen csak három lehetséges. Vagy csak *egy* ember bírja az uralkodói hatalmat, vagy *néhányan* egymással szövetkezve, vagy *mindannyian* együtt, akik a polgári társadalmat alkotják. *Autokrácia, arisztokrácia* és *demokrácia.* Fejedelmi uralom, nemesi uralom és népuralom.

A második az *uralkodás* formája: *forma regiminis.* Ez azt a *módot* illeti, ahogyan az állam teljhatalmát használja; ez pedig az alkotmányon alapul, az általános akarat azon aktusán, ami által a tömeg néppé lesz. Ebben a vonatkozásban az uralkodás vagy köztársasági, vagy despotikus.

A *republikanizmus* az az államelv, amely a végrehajtó hatalmat (a kormányt) a törvényhozótól elkülöníti. A *despotizmus:* ahol az állam önhatalmúlag hajt végre törvényeket, amelyeket ő maga hozott: tehát a közakarat, amennyiben azt a kormányzó az ő saját privát akarata gyanánt kezeli. A három államforma között a *demokrácia* a szónak tulajdonképpeni értelmében szükségképp *despotizmus.* Mert olyan végrehajtó hatalmat alapít, ahol az összesség határoz az egyes fölött, és így az egyes *ellen* is, aki persze maga nem járul hozzá. Tehát az összesség határoz, amely mégsem összesség. Ez pedig az általános akaratnak ellentmondása önmagával és a szabadsággal.

Ugyanis az uralkodásnak minden formája, mely nem *reprezentatív,* tulajdonképpen *formahiba.* A törvényhozó nem lehet egy- és ugyanazon személyben saját akaratának végrehajtója is - éppoly kevéssé, mint egy észkövetkeztetés felső tételének általánossága nem lehet egyszersmind a különösnek alájafoglalása is az alsó tételben.[6]

---

[6] *egy észkövetkeztetés...* - A következtetésben a felső tétel általános ítéletet ad, az alsó megállapítja egy különös eset alája tartozását. Például:

Minden ember halandó (felső tétel)
Péter ember (alsó tétel)
: tehát Péter halandó.

A két másikfajta államalkotmány is helyet ad az ilyen kormányzási módnak, s ennyiben mindig hibás. Mégis náluk legalább *lehetséges,* hogy egy reprezentatív rendszer szellemének megfelelő kormányzási móddal megférjenek. II. Frigyes például legalább *mondta:* hogy ő csak az állam legfelső szolgája.[V] Ellenben a demokratikus ezt lehetetlenné teszi, mert ott úr akar lenni mindenki.

Ezért azt lehet mondani: Minél kisebb az államhatalom személyzete (az uralkodók száma), minél nagyobb ellenben a reprezentációja, annál jobban felel meg az állam alkotmánya a republikanizmus lehetőségeinek, s annál inkább remélheti, hogy lassú reformok által végre ahhoz emelkedik. Ez okból az arisztokráciában már nehezebb ez, mint a monarchiában. A demokráciában azonban lehetetlen másképp, mint erőszakos forradalom által ehhez az egyetlen tökéletesen törvényes alkotmányhoz eljutni.

A nép számára azonban összehasonlíthatatlanul fontosabb az uralkodás *módja,*[VI] mint az államforma. Ámbár ettől is nagymértékben függ amannak több vagy kevesebb alkalmassága a jelzett célra. Amahhoz azonban, ha azt akarjuk, hogy a jogfogalmak szerint való legyen, hozzátartozik a reprezentatív rendszer. Mert ebben egyedül lehetséges a köztársasági kormányzásmód, nélküle azonban (bármilyen legyen is az alkotmány), despotikus az és erőszakos.

A régi, úgynevezett respublikák[7] közül egyik sem tudta ezt megcsinálni, és ezért szükségképpen despotizmusba is kellett föloldódniok. A despotizmus pedig még valamennyi formája közt a legelviselhetőbb egyetlen embernek főhatalma alatt.

MÁSODIK DEFINITÍV CIKK AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ
A népjognak szabad államok föderalizmusán kell alapulnia

Népeket és államokat úgy lehet tekinteni, mint egyes embereket, kik természeti állapotukban - azaz a külső törvényektől való függetlenségben - már egymás mellett élésük által sértik egymást. Így mindeniknek a saját biztonsága érdekében joga van és kötelessége is megkövetelni a többiektől, hogy vele valamely, a polgárihoz hasonló, alkotmányba lépjenek: amelyben mindenikük joga biztosíttathatik. Ez *népszövetség* volna: de még nem kellene okvetlen *népállamnak* is lennie. A népállam ellentmondás lenne. Mert minden állam egy felsőségnek (törvényhozónak) egy alsóbb réteghez (az engedelmeskedőkhöz, tudniillik a néphez) való viszonyát foglalja magában. *Sok* nép azonban *egy* államban csak *egy* népet tenne, ami a kiindulásnak ellentmond. (Itt ugyanis a *népeknek* egymással szemben való jogát annyiban kell fontolóra vennünk, amennyiben megannyi külön államot alkotnak, és nem amennyiben esetleg egyetlen államma kellene összeolvadniok.)

Mármost mély megvetéssel nézzük és durvaságnak, bárdolatlanságnak s az emberiség baromi alábecslésének tekintjük a vadak ragaszkodását az ő törvénytelen szabadságukhoz: hogy inkább folytonosan dúlják egymást, semhogy magukat egy törvényes és saját maguk által szervezendő kényszernek vessék alá; s ekképp a bolond szabadságot az okosnak elébe helyezik. Azt kellene hát gondolni, az erkölcsös népek - melyek mindegyike magában már államma egyesült - szükségképp sietni fognak az ily elvetemült állapotból kievickélni, mentül hamarabb, annál szívesebben. Ehelyett azonban mit látunk? Miben helyezi minden *állam* a fenségét? (Mert a *népfenség*[8] képtelen kifejezés). Éppen abban, hogy semmiféle külső

Éppígy a törvényhozó hatalom megalkotja az *általános* törvényt, a végrehajtó pedig (a kormány) alkalmazza azt az egyes esetekre. A kettő tehát össze nem eshet. (B. M.)

[7] *A régi... respublikák* - példái az athéni és a római. (B. M.)

[8] *népfenség* - képtelen kifejezés: mert *nép* éppen annyit jelent, hogy *nem* fenség: megkülönböztetésül az *uralkodótól.* (B. M.)

törvényi kényszernek ne legyen alávetve. Az uralkodónak fénye abban áll, hogy, anélkül hogy saját magát veszélynek kellene kitennie, neki sok ezren állanak rendelkezésére, kik magukat oly dologért, amelyben nekik semmi érdekük, föl hagyják áldoztatni.[VII]

Miben különböznek ezek az európai vadak az amerikaiaktól? Főleg csak abban, hogy míg az utóbbiaknak sok törzsét ellenségeik egészen megették, az előbbiek azokat, akiket legyőztek, jobban föl tudják használni, mintsem hogy elebédeljék. Tudják velük inkább alattvalóiknak számát növelni - s így egyúttal eszközeiknek mennyiségét még kiterjedettebb háborúkhoz.

De az emberi természet gonoszsága mellett, amelyet a népek szabad viszonyában leplezetlenül lehet megpillantani - míg a polgári törvényes állapotban erősen elfátyolozta a kormányzás kényszere -, van mégis valami, amit csodálni kell. Az, hogy a *jog* szót a hadipolitikában mégsem tudták egészen száműzni. Úgy kezelik, mint pedantériát; de még egy állam sem merészkedett arra, hogy ezt a véleményt nyilvánosan magáénak vallja. Hugo Grotius, Pufendorf, Vattel és a többiek kódexe, akár filozofikusan, akár diplomatikusan fogalmazták, a legcsekélyebb *törvényes* erővel sem bír. Még csak nem is bírhat: mert az államok mint ilyenek nem állnak egy közös külső kényszer alatt. Mégis mindig hűségesen idézik ezeket a rosszkor jött vigasztalókat minden háborús támadás *igazolására.* (Persze arra azért nincs egyetlen példa sem, hogy valaha egy államot ily fontos férfiak tanúságaival fölfegyverzett érvek arra indítottak volna, hogy szándékától elálljon.)

Ez a hódolás, amit minden állam a jogfogalmak iránt - legalább szavakban - tanúsít, mégis azt bizonyítja, hogy van valami az emberben, ami ma még szunnyad. Van: szemben a benne lévő gazság princípiumával (amit le nem tagadhat) valami még nagyobb erkölcsi hajlam: hogy azon egyszer majd mégiscsak fölülkerüljön, és ezt másoktól is remélje. Máskülönben ez a szó: *jog,* sohasem kerülne ajkára az államoknak, akik egymással harcolni akarnak. Hacsak azért nem, hogy csupán gúnyt űzzenek vele. (Mint az a gallus vezér,[9] aki kijelentette:

- A természet azt az előnyt adta az erősebbnek a gyengébb fölött, hogy annak ez engedelmeskedni tartozik.)

Mi az a mód, ahogyan az államok jogukat keresik? Sohasem a pör, mint ott, ahol egy külső törvényszék létezik. Hanem csak egy lehet: a háború. Ezáltal azonban - és kedvező kimenetele, a *győzelem* által - a jog kérdése nem dől el. A békeszerződés véget vet ugyan a jelenlegi háborúnak - s ezt a véget nem is lehet éppen igazságtalannak nyilvánítani: mert ebben az állapotban mindenki bíró a saját ügyében. De nem vet véget a békeszerződés a háborús állapotnak: hogy háborúra mindig új ürügyet leljenek.

Mindamellett azonban az államokról a népjog szerint nem állhat éppen az, ami a törvénytelen állapotban élő emberekről áll a természeti jog szerint: hogy „ebből az állapotból kilépni tartoznak". Mert mint államok belsőleg már törvényes alkotmánnyal bírnak, s így mások kényszere alól, mellyel esetleg őket az ő jogfogalmaik szerint egy tágabb érvényű törvényes alkotmányba belekényszeríteni próbálnák, kinőttek. Másrészről azonban az ész a legmagasabb erkölcsi törvényhozó hatalom trónjáról a háborút, mint jogi folyamatot, teljességgel elítéli, a békeállapotot ellenben közvetlen kötelességgé teszi: ezt pedig a népeknek egymás közötti szerződése nélkül sem létesíteni, sem biztosítani nem lehet.

Ennélfogva kell lennie egy különös fajtájú szövetségnek, amelyet *békeszövetségnek (foedus pacificum)* nevezhetünk. Ez a *békeszerződéstől (pactum pacis)* abban lenne különböző, hogy ennek rendeltetése csak *egy* háborút, amazé azonban *minden* háborút egyszer s mindenkorra befejezni. Ez a szövetség nem célozza semminemű hatalomnak az állam részére való meg-

[9] *a gallus vezér* - Brennus (lásd a 19. jegyzetet). (B. M.)

szerzését, hanem kizárólag valamely állam *szabadságának* megnyerését és biztosítását önmaga részére és egyúttal más szövetséges államokéét is, anélkül hogy ezeknek azért - mint a természeti állapotban élő embereknek - magukat nyilvános törvények és kényszer alá kellene vetniök.

A *föderalitás* ezen eszméjének lassankint minden államra ki kell terjednie. S ez az út elvezet az örök békéhez.

Kivihetőségét - objektív realitását - szem elé lehet állítani. Mert a köztársaságnak természeténél fogva az örök békére hajlamosnak kell lennie. S ha a szerencse úgy akarja: hogy egy hatalmas és fölvilágosult nép köztársasággá alakulhat, akkor ez középpontot szolgáltat a föderatív egyesülésnek más államok számára, hogy hozzá csatlakozzanak, és így az állami szabadság állapotát a népjog eszméje szerint biztosítsák. És több ilyfajta szövetkezés által eszméjükkel lassankint mindig jobban és jobban kiterjedjenek.

Meg lehet érteni, ha egy nép azt mondja:

- Ne legyen köztünk harc. Mert állammá akarunk alakulni: vagyis magunk fölé egy felső, törvényhozó, kormányzó és ítélő hatalmat állítani, amely viszályainkat békésen kiegyenlíti.

Tegyük föl azonban, hogy ez az állam azt mondja:

- Ne legyen köztem és más államok között háború: habár én nem ismerek el semmiféle fensőbb törvényhozó hatalmat, amely nekem, s amelynek én biztosítanám jogát!

Akkor egyáltalában nem lehet megérteni, mire akarom én alapítani jogomba vetett bizalmamat: hacsak nem a polgári társas szerződés szurrogátumára, azaz a szabad föderalizmusra. Ezt ugyanis az ész a népjog fogalmával szükségképp összekapcsolja - ha egyáltalában azt kívánja, hogy valami elgondolható maradjon mellette.

Mi lenne más a népjog? Háborúra való jog? Ilyennek a fogalma alatt tulajdonképpen semmi sincs, amit el lehetne gondolni. (Mert arra volna jog ez, hogy ne általánosságban érvényes külső, minden egyesnek szabadságát korlátozó törvények szerint, hanem egyoldalú maximák szerint, erőszakkal határozzák meg, hol a jog?) Hacsak azt nem kellene rajta érteni: hogy oly emberekkel, kik így gondolkoznak, egészen méltányosan történik, ha egymást kölcsönösen elpusztítják, s így az örök békét abban a tág sírban lelik meg, amely az erőszak minden iszonyát az erőszakoskodókkal együtt eltakarja.

Államokra nézve egymás közti viszonyukban a törvénytelen állapot csupa háborút tartalmaz. Kijutni ebből az ész szerint semmi más út nem lehetséges, mint hogy ők is, éppúgy, mint az egyes emberek föladják vad (törvénytelen) szabadságukat, kényszerítő nyilvános törvényekhez törjék magukat, s így megalapítsák a *népek államát.* E *civitas gentium* persze folyton növekedne, míg végre a földkerekség minden népét magában foglalná.

Ezt azonban a népek jogáról való saját fölfogásuk értelmében egyáltalában nem akarják: s így ami *in thesi* helyes, azt *in hypothesi* elvetik. Ekként a *világköztársaság* pozitív eszméje helyett - ha nem akarjuk, hogy minden elvesszen - csupán a háborút elhárító, állandóan fönnálló és mindig terjeszkedő *szövetség*-nek *negatív* szurrogátuma tartóztathatja föl a jogtól iszonyodó, ellenséges hajlamok áramát: még az is csak a kitörés állandó veszélye mellett:

> ... Furor impius intus
> fremit horridus ore cruento.[10]
>
> *(Vergilius)*[VIII]

[10] A Vergilius-idézet értelme: Belül iszonyúan zúg véres szájjal az istentelen düh. (*Aeneis.* I. 294-6). (B. M.)

HARMADIK DEFINITÍV CIKK AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ

A világpolgárjognak az általános hospitalitás föltételeire kell szorítkoznia

Itt éppúgy, mint az előbbi cikkekben, nem filantrópiáról, hanem *jogról* van szó. Mit jelent akkor a *hospitalitás,* a vendéglátás kötelezettsége? Egy idegennek azt a jogát, hogy más valakinek a földjére való megérkezése miatt ez nem bánhat vele ellenséges módon. Kiutasíthatja, ha ez életének veszélyeztetése nélkül történhetik; amíg azonban békességben tartózkodik helyén, nem támadhatja meg ellenségesen.

Nem a *vendégjog* az, amire annak igénye van. Ehhez külön jótékony szerződés kellene, hogy őt bizonyos ideig lakótársává fogadja. Csupán a *látogatás jogáról* van itt szó. Ez pedig minden embernek nyitva áll: hogy magát társaságul fölkínálja, a földfelület közös birtokának joga értelmében. Hisz ezen, mint gömbfelületen, nem szóródhatnak el a végtelenségig: hanem végre is egymást mégiscsak meg kell tűrniök egymás mellett. És eredetileg senkinek sincs a föld valamely helyén lenni több joga, mint másnak.

A felület nem lakható részei - a tenger és a homoksivatagok - széttagolják ezt a közösséget. A *hajó* azonban, vagy a *teve:* a sivatag *hajója,* lehetségessé teszi számunkra e gazdátlan tájakon keresztül egymáshoz közeledni és a *földfelület* jogát, amely az emberi nemet közösen illeti, egy lehetséges közlekedésre kihasználni. A tengerpartok vendéggyűlölete tehát ellentmond a természeti jognak - például a berbereké, hogy hajókat rabolnak a közel tengereken, vagy partra szállott hajósokat rabszolgákká tesznek. Éppúgy a homokpuszták vendéggyűlölete - az arab beduinoké, kik a nomád törzsek közeledését jognak tekintik arra, hogy őket kizsákmányolhassák.

Ez a hospitalitási jog azonban, azaz az idegen jövevényeknek adott jogkör, nem terjed tovább, mint a lehetőség feltételeire, a régi lakosokkal a közlekedést *megkísérleni.* Ilyen módon távoli világrészek jöhetnek egymással békés viszonyokba, amelyek végre is nyilvánosan törvényesekké válnak, s így az emberi nemet mind közelebb hozhatják egy világpolgári alkotmányhoz.

Ha evvel a mi világrészünk erkölcsös, előkelő kereskedést űző államainak *inhospitális* viselkedését összehasonlítjuk: az igazságtalanság, melyet idegen földek és népek *látogatásánál* tanúsítanak, ijesztő messze megy. Ilyen látogatás egyértelmű nekik a meghódítással. Amerika, a négerek földei, a Fűszer-szigetek, a Fokföld stb., mikor felfödözték, a senki földjei voltak számukra; mert a lakosaikat semmibe vették. Kelet-Indiába (Hindosztánba) csupán szándékolt kereskedelmi raktárok ürügye alatt idegen katonaságot hoztak be, s evvel együtt a bennszülöttek elnyomását, különböző államainak messze kiterjedt háborúkra való fölbujtását, éhínséget, lázadást, hitszegést és tovább, a bajoknak egész litániáját, amelyek az emberi nemet nyomasztják.

Kína azért[IX] és Japán (Nippon), melyeknek megvan a tapasztalatuk az ily vendégekről, bölcsen tették, hogy az első ugyan a hozzáférést igen, de nem a bevándorlást, a második még az előbbit is csak egyetlenegy európai népnek, a hollandoknak engedte meg, akiket azonban emellett mégis mint valami foglyokat kizárnak a bennszülöttek társaságából. A legrosszabb (vagy, egy erkölcsbíró álláspontjáról tekintve a legjobb) ebben az, hogy ők ennek az erőszakosságnak még csak hasznát sem látják, hogy minden kereskedelmi társaságuk a közeli bukás pontján áll, hogy a cukorszigetek, a legkegyetlenebb és legkigondoltabb rabszolgaságnak e székhelyei, semmi igazi jövedelmet nem hajtanak, hanem csak közvetve, éspedig nem is valami nagyon dicséretes célra, tudniillik matrózok képzésére hadiflották számára - és így megint csak európai háborúk vezetésére szolgálnak. És ezt oly hatalmak részére, melyek nagy dolgot csinálnak az istenességből; s mialatt úgy isszák a jogtalanságot, mint a vizet, abban a tudatban akarnak élni, hogy a könnyen hivők ítéletében kiválasztottakként szerepelnek...

Mármost: ilyenformán a Föld népei közt egyszersmindenkorra teljesen beállott valami (szűkebb vagy tágabb) közösség. Annyira jutott a dolog, hogy a Föld *egyetlen* pontján történt jogsértés valamennyi helyen megérzik. Ekként a világpolgárjog eszméje nem valami fantasztikus és túlcsigázott módja a jog elképzelésének, hanem szükséges kiegészítése úgy az állam, mint a népjog megíratlan kódexének a nyilvános emberi joghoz általában s így az örök békéhez.

Csak ez alatt a feltétel alatt hízeleghetünk magunknak azzal, hogy ahhoz folytonos közeledésben vagyunk.

ELSŐ TOLDÁS
Az örök béke garanciájáról

Az, aki ezt a *biztosítékot* (garanciát) nyújtja, nem kisebb valaki, mint maga a nagy mester, a *Természet: natura daedala rerum.*[11] Mechanikus folyásából láthatólag elővillog a célszerűség, hogy az egyetértést az emberek meghasonlásain keresztül akaratuk ellenére is majdan felvirítsa. Ezt azért először úgy látjuk mint kényszert, melyet egy, hatástörvényei szerint előttünk ismeretlen ok idézett elő. Ekkor a neve: *Sors*. De ha megfontoljuk célszerűségét a világ folyásában, úgy tűnik föl előttünk, mint mélyen fekvő bölcsessége egy magasabb Oknak, mely az emberi nem objektív végcéljára irányul, s ezt a világfolyást predeterminálja. Ekkor azt mondjuk rá: *Gondviselés.*[X]

Fölismerjük mi a gondviselést a természetnek ezekben a művészi elrendezéseiben? Tulajdonképpen nem. Még csak nem is *következtethetünk* rá azokból. Csak *odagondoljuk* - mint általában a dolgok formájának célokra való minden vonatkozásában. S oda is kell gondolnunk, hogy lehetőségéről magunknak az emberi szándékos cselekedetek analógiája szerint fogalmat alkossunk.

De mi a viszonya, hozzá van-e hangolva a célhoz, amelyet az ész nekünk közvetlen előír - az erkölcsi célhoz?

Ezt elképzelni: teoretikus tekintetben kétségtelenül túlzott gondolat. Praktikus szempontból azonban olyan, mint egy dogma és a maga realitása szerint jól megalapozott. (Így például az *örök békéről* való kötelességfogalom szempontjából: hogy a természetnek ama mechanizmusát erre felhasználjuk.)

Itt azonban most csupán teóriáról, nem vallásról van szó. S ami a hatásnak okához való viszonyát illeti, az emberi észnek a lehetséges tapasztalás határai között kell magát tartania.[12] S ezekhez a korlátaihoz illendőbb is és szerényebb a *természet* szót használni, mint oly kifejezést, mely egy, számunkra megismerhető gondviselést feltételez. Ilyennel az ember vakmerő módon ikaroszi szárnyakat ölt magára, hogy a kikutathatatlan szándékának titkához közelebb hatoljon.

Mielőtt ezt a biztosítéknyújtást közelebbről meghatároznók, szükséges lesz előbb vizsgálni azt az állapotot, amelyet a természet az ő nagy színterén fellépő személyek számára rendezett, s amely az ő békebiztosítását végre is szükségessé teszi; és csak azután a módot, hogy hogyan nyújtja ezt.

---

[11] *natura daedala rerum* - a Természet a dolgok művészi formálója. - Kant gondviselés-elméletéről lásd a *Bevezelés*-t. (B. M.)

[12] *Az emberi észnek a lehetséges tapasztalás határai között kell magát tartania* - célzás a Kant metafizikai gondolataira. (B. M.)

Az ő provizórius elrendezése abban áll: hogy

1. az emberek számára minden földtájon gondoskodott róla, hogy megélhessenek;

2. őket *háború* által mindenfelé, még a legbarátságtalanabb vidékek felé is elterelte, hogy azokat benépesítsék;

3. őket ugyanazon eszköz által többé vagy kevésbé törvényes viszonyokba lépni kényszerítette.

A hideg rónákon, a jégtenger mellett még nő a moha, amelyet a *rénszarvas* a hó alól előkapar, hogy ő maga aztán az osztyákok vagy a szamojédok tápláléka vagy akár fogata lehessen. A sós homokpusztákban is van táplálék, legalább a tevének való, amely szinte külön ezeknek a beutazására látszik teremtve lenni: hogy ne maradjanak kihasználatlanul. Ez mind már magában is bámulatra méltó. De még láthatóbban világít elő a cél, mikor észrevesszük, hogy a Jeges-tenger partján a prémes állatokon kívül még fókák, rozmárok és cethalak is nyújtanak húsukkal táplálékot, zsírjukkal pedig tüzelőanyagot az ottani lakosoknak. Leginkább azonban csodálatot kelt a természet gondoskodása az uszadékfa által, amelyet ezeknek a növénytelen vidékeknek szállít; azt sem lehet tudni igazán, hogy honnan? E nélkül az anyag nélkül sem járműveiket és fegyvereiket, sem tartózkodásra szánt kunyhóikat el nem készíthetnék.

Ezeknek a vidékeknek az állatok ellen való háborúval elég bajuk van ahhoz, hogy egymás közt békében éljenek. Ami azonban a lakosokat *odahajtotta,* az valószínűleg semmi más nem volt, mint a háború. Az első hadieszköz pedig minden állatok között, amelyeket az ember a föld benépesítésének ideje alatt megszelídíteni és háziállattá tenni megtanult, a *ló.* Az elefánt a későbbi időkbe tartozik, tudniillik a már megalapított államok luxusának idejébe. Éppígy a művészet is, megmívelni bizonyos, számunkra most már eredeti tulajdonságaik szerint meg nem ismerhető fűnemeket, melyeket *gabonának* neveznek. S éppígy a *gyümölcsfajoknak* (talán Európában csak két fajtának, a vadalmának és vadkörtének) átültetés és ojtás által való sokszorosítása és megnemesítése. Ez mind csak a már megalakult államok állapotában történhetett, amikor már biztosított földtulajdon létezett. Az emberek előbb törvénytelen szabadságban a *vadász-,*[XI] halász- és pásztoréletből a *földmívelőéletig* küzdték magukat. De most megismerték a sót és a vasat, talán az első széltében és hosszában keresett cikkeit különböző népek valamely kereskedelmi érintkezésének. Ezáltal legelőször jutottak bizonyos *békés viszonyba* egymáshoz, és így még távolabbiakkal is egyetértésbe, közösségbe és kölcsönös békés érintkezésekbe.

Így hát most már a természet gondoskodott arról, hogy az emberek a Földön mindenfelé *megélhessenek.* De egyúttal despota módjára azt is akarta, hogy mindenfelé *éljenek* is - még ha maguktól erre nem is volnának hajlandók. Sőt, anélkül hogy ez az imperativus egyszersmind a kötelességnek valamely fogalmát feltételezné, amely őket erre egy erkölcsi törvény erejével kötelezné. Hanem hogy ehhez a céljához eljusson, a háborút választotta.

Látunk ugyanis, egymástól messzire elvetve népeket, melyek nyelvük egységén származásuk egységét felismerhetően mutatják. Így a szamojédek a Jeges-tengernél egyrészt - és másrészt egy hasonló nyelvű nép, kétszáz mérföldnyire, az Altaj-hegységben. Közéjük tolakodott egy másik, lovas és így harcias, név szerint mongol faj - s törzsüknek egyik részét, távol a másiktól, a legkietlenebb jeges tájakra kergette. Oda azok bizonnyal saját hajlamukból nem széledtek volna.[XII]

Éppúgy különítették el a *finneket* Európa legészakibb vidékén, az úgynevezett *lappokat,* a most éppoly messzire eltávolodott, de nyelvük tekintetében velük rokon *magyaroktól* a közéjük behatolt gót és szarmát népek. És mi más hajthatta például az *eszkimókat* (talán ősrégi európai kalandorokat, egy minden amerikaitól egészen különböző nemzetséget) északra, és a

pescheräket Dél-Amerikában egész a Tűzföldig, mint a háború, amellyel a természet mintegy eszközzel élt, hogy a Földet mindenfelé benépesítse?

Magának azonban a háborúnak semmi különös indítóokra nincs szüksége, hanem, úgy látszik, az emberi természetbe van oltva. Sőt úgy szerepel, mint valami nemes dolog, amire az embert a becsvágy, az önzés rugói nélkül, lelkesíti. Úgyhogy a *harci bátorságot* az amerikai vadak csakúgy, mint az európaiak a lovagi időkben, nemcsak - ahogy illik - *mikor* háború van, hanem azért is, *hogy* háború legyen, közvetlenül nagy értékűnek ítélik, s háborút gyakran csak azért indítanak, hogy azt megmutassák. Következőleg a háborúba önmagában valami belső *méltóságot* helyeznek, annyira, hogy annak olykor még filozófusok is, mint az emberiség bizonyos megnemesülésének, dicsőítő beszédet tartanak, megfeledkezve ama görögnek mondásáról: „A háború abban rossz, hogy több rossz embert csinál, mint amennyit elpusztít."

Ennyit arról, amit a természet *a saját céljainak kedvéért* az emberi nemre mint egy állatfajra való tekintetben megtesz.

Most már a kérdés, ami az örök békére való szándék lényegét illeti, így hangzik: „Mit tesz a természet ebben a szándékban, tekintettel azon célra, melyet az embernek saját esze kötelességévé tesz, tehát az ember *morális szándékának* pártolására? és hogyan nyújtja a biztosítékot, hogy az, amit az embernek a szabadság törvényei értelmében tennie *kellene,* de nem tesz, erre a szabadságra kiható kár nélkül, a természetnek egy kényszere által is biztosítva legyen, hogy meg *fogja* tenni? éspedig biztosítva a nyilvános jog mindhárom viszonya szerint, az *állam-, nép-* és *világpolgárjog* viszonyai szerint?"

Ha azt mondom a természetről, hogy ő: *akarja,* hogy ez vagy az megtörténjék, az nem annyit jelent, mint hogy: kötelességet rak ránk[13] azt megtenni: ezt csak a kényszertől ment gyakorlati ész teheti. Hanem ő maga *megteszi,* akár akarjuk, akár nem *(fata volentem ducunt, nolentem trahunt*[14]*).*

1. Még ha egy népet nem is szorítaná rá a belső egyenetlenség, hogy magát nyilvános törvények kényszere alá adja: megtenné a dolgot a külső háború. Tudniillik az előbb említett természeti elrendezés szerint minden egyes nép egy másik őt szorító népet talál szomszédul maga előtt. Ezzel szemben belsőleg egységes állammá kell alakulnia, hogy mint *hatalom* ellene fölszerelve legyen. Mármost a *köztársasági* alkotmány az egyetlen, amely az emberek jogához teljesen hozzámért, de egyúttal a legnehezebben megalapítható, s még sokkal nehezebben megtartható. Annyira, hogy sokan azt hiszik, *angyalok államának* kellene lennie: mert emberek az ő önző hajlamaikkal nem volnának képesek ily fennkölt formájú alkotmányra. De most a természet a tisztelt, de a gyakorlatra tehetetlen, általános, az észre alapított akaratnak segítségére jő. Éspedig éppen azokkal az önző hajlamokkal. Tudniillik csak az állam jó szervezetétől függ (ami mindenesetre az emberek hatalmában van) azoknak erőit úgy irányítani egymás ellen, hogy egyik a másikat romboló hatásában feltartsa,[15] vagy ezt megszüntesse: az eredmény aztán az észre nézve úgy jön ki, mintha egyik se léteznék. Így az ember, még ha nem is erkölcsileg jó ember, mégis kényszerül jó polgár lenni. Az államalakítás problémája, akármily keményen hangzik is ez, még egy ördögökből álló népre nézve is megoldható - csak értelmes ördögök legyenek -, s így hangzik:

---

[13] *kötelességet rak ránk* - Ismét vonatkozás a Kant erkölcsi tanítására *(Kritik der praktischen Vernunft*; v. ö. 40. l.: „az ész a legmagasabb erkölcsi törvényhozó hatalom"). (B. M.)

[14] *fata volentem ducunt...* - A sors az alkalmazkodót vezeti, a makacskodót erőszakkal viszi. (Seneca: *Epistulae morales* XVIII. 4 (B. M.)

[15] *a másikat romboló hatásában feltartsa* - az érdekek egyensúlyozásáról lásd a *Bevezetés*-t. (B. M.)

„Adva van oly eszes lényeknek tömege, akik összességükben, fenntartásuk érdekében általános törvényeket kívánnak, akiknek mindenike azonban titokban hajlandó magát azok alól kivenni. Ezeket úgy kell rendezni, és alkotmányukat úgy igazítani be, hogy, ámbár magánérzéseikben egymásnak ellene törnek, azok egymást mégis úgy feltartóztassák, hogy nyilvános viselkedésükben az eredmény ugyanaz legyen, mintha semmi ilyen rossz érzületet nem táplálnának."

Egy ilyen problémának *megoldhatónak* kell lenni. Mert nem az emberek erkölcsi javítását kívánja itt a feladat. Hanem csak a természet mechanizmusa az, amelyről tudnunk követeli, hogyan lehet az emberekre alkalmazva felhasználni: hogy békeellenes érzületeiknek egymás elleni irányait egy népben úgy irányozzuk, hogy maguk kényszerítsék egymást kényszertörvények alá adni magukat, és így akarva, nem akarva, előidézzék a békeállapotot, amelyben a törvényeknek erejük van. Láthatjuk ezt valóban létező, még nagyon tökéletlenül szervezett államokon is, hogy külső magatartásukban ahhoz, amit a jogeszme előír, mégiscsak már nagyon közelednek: noha ennek bizonnyal nem belső erkölcsiségük az alapja. Nem is attól várható az állam jó alkotmánya, hanem inkább fordítva, még csak az utóbbitól a népnek jó erkölcsi képzése. Következésképp a természet mechanizmusát, az önző hajlamok által, melyek természet szerint egymásnak külsőleg is ellene működnek, az ész eszközül használhatja, hogy neki saját célja, a jogi törvény számára helyet csináljanak, és ezzel egyúttal, amennyiben magától az államtól függ, úgy a belső, mint a külső békét elősegítsék és biztosítsák.

Itt tehát a dolog lényege ez: A természet ellenállhatatlanul *akarja,* hogy végre a jogé legyen a hatalom. Amit azért ebben elmulasztunk megtenni mi, azt végre is megteszi ő maga; csakhogy sok kellemetlenséggel.

Túlhajtva eltörik a bot:
Ha sokat akarsz, a semmit kapod.

(Bouterwek)

2. A népjog eszméje több egymástól független szomszédos állam *elkülönítését* feltételezi. Igaz, hogy az ilyen állapot magában már a háború állapota, ha ezeknek valami föderatív egyesülése nem veszi elejét az ellenségeskedések kitörésének. De az észeszme szerint még ez is jobb, mint azoknak összeolvasztása egyetlen, a többiek fejére növő és univerzálmonarchiába átmenő hatalom kezében. Mert a kormányzat terjedelmének növekedésével a törvények mindjobban veszítenek nyomatékukból; s a lelketlen despotizmus, miután a jónak csíráit kiirtotta, végre is anarchiába dől. És mégis ez a kívánsága minden államnak (vagy fejének) ilyen módon helyezkedni a tartós békeállapotba: hogy lehetőleg az egész világot uralmába hajtsa.

De a *természet* másképp *akarja.*

Két eszközt használ föl, hogy a népeket a keveredéstől visszatartsa, s őket elkülönítse: a *nyelveknek* és a *vallásoknak* különbözőségét.[XIII] Ez ugyan magával hozza a hajlamot a kölcsönös gyűlöletre s ürügyet a háborúra. Mégis, amint a kultúra növekszik, és az emberek lassankint közelednek az elvekben való nagyobb egyetértés felé: másra fog vezetni. Arra, hogy megegyezzenek egy olyan békében, amelyet nem mint ama despotizmust, a szabadság temetőjén, minden erőnek meggyengítése: hanem azoknak leghevesebb versenye között, egyensúlyuk idéz elő és biztosít.

3. Ekként a természet bölcsen elválasztja a népeket, amelyeket minden állam akarata, éspedig magának a népjognak okai szerint szívesen egyesítene egymás közt csellel vagy erővel. De másrészről egyesít is olyan népeket, amelyeket a világpolgárjog fogalma nem biztosított volna erőszakosság és háború ellen. Éspedig egyesíti őket a kölcsönös haszonlesés által. Ez a *kereskedőszellem,*[16] amely a háborúval nem létezhetik együtt, és amely előbb vagy utóbb minden népet elfog. Minthogy ugyanis minden, az államhatalomnak alárendelt erőeszköz között a *pénzhatalom* talán a legmegbízhatóbb, az államok indíttatva érzik magukat (persze nem éppen az erkölcs rugói által) a nemes békét elősegíteni és, ahol csak a világban háború fenyeget kitöréssel, azt közvetítésekkel elhárítani: épp, minthogyha e célból állandó szövetségekben állnának. (Mert *háborúra való* nagy egyesülések a dolog természetéhez képest csak nagyon ritkán fordulhatnak elő, és még ritkábban sikerülnek.[17])

Ekként a természet, mechanizmusával, az örök békét magukban az emberi hajlamokban garantálja. Persze csak oly biztossággal, mely nem elegendő, ennek eljövetelét (teoretikusan) *megjövendölni.* De praktikus tekintetben mégis kielégít. És kötelességünkké teszi, erre a célra *vele dolgozni.* Mert ez a cél nem csupán kiméra!

MÁSODIK TOLDÁS
Titkos cikk az örök békéhez[18]

Titkos cikk a *közjog* alkupontjai közt objektíve, azaz tartalma szerint tekintve ellentmondás. Szubjektíve azonban - a személy minősége szerint ítélve, aki diktálja - helye lehet egy ily titkos pontnak. Az ugyanis, méltóságára való tekintettel, meggondolandónak találhatja, magát nyilvánosan, mint ennek szerzőjét bevallani.

Az egyetlen ilyenfajta cikk azonban ebben a mondatban foglaltatik: *A háborúra felkészült államok kötelesek tanácsba vonni a filozófusok maximáit a nyilvános béke lehetőségének feltételeiről.*

De egy állam törvényhozó tekintélyének természetszerűleg a legnagyobb bölcsességet kell tulajdonítani. Erre nézve lekicsinyítőnek látszik tehát, más államokkal szemben való viselkedésének alapelveiről *alattvalóinál* (a filozófusoknál) keresni okulást. Mindazonáltal nagyon tanácsos így cselekednie. Tehát az állam az utóbbiakat *felhívja erre,* de *hallgatólagosan:* vagyis úgy, hogy titkot csinál belőle. Ami annyit jelent mint: *hagyja* őket szabadon és nyilvánosan *beszélni* a hadviselés és békemegalapítás általános maximáiról - mert megteszik ők azt már maguktól, hacsak egyszer meg nem tiltják nekik.

És az államoknak egymás közötti egyetértése e pontban nem is igényli az államoknak semmi különös összebeszélését egymás közt. Ez már az általános (erkölcsileg törvényhozó) emberi ész által adott kötelezettségben benne rejlik.

Evvel azonban nem azt értjük: hogy az állam köteles volna a filozófus alapelveinek a jogász kijelentéseivel szemben előnyt adni - holott amaz az államerő helytartója. Hanem csupán, hogy őt *meghallgassa.* A jogász, aki a jognak *mérlegét,* és mellékesen az igazságosság *kardját*

---

[16] *Ez a kereskedőszellem* - Kereskedőszellem nem létezhetik a háborúval együtt. Azaz csak a rendezett kereskedelem állapota nem létezhetik. (B. M.)

[17] *Mert háborúra való nagy egyesülések* - Háborúra való nagy egyesülések ritkán fordulnak elő és még ritkábban sikerülnek... Azaz csak *huzamosan* nem sikerülhetnek. (B. M.)

[18] *Titkos cikk* - A titkos cikk csak a második kiadásban került a szövegbe, valószínűleg a baseli béke egy híres cikkének az ellenképe gyanánt. Lásd a *Bevezetés*-t. A jogászok elleni kritika ma is aktuális. (B. M.)

is szimbólumává tette, többnyire nem csupán azért él az utóbbival, hogy például az elsőtől minden idegen befolyást távol tartson, hanem hogy, ha az egyik serpenyő nem akar alászállni - *vae victis!*[19] -, a kardot is beletegye. Erre minden jogász, ha nem egyúttal - erkölcse szerint is - filozóf, a legnagyobb kísértést érezheti. Mert az ő hivatalához csak az tartozik, hogy a meglévő törvényeket alkalmazza: de nem azt kutatni, vajon nem szorulnak-e ezek maguk valami javításra. És fakultásának ezt a valójában alacsonyabb rangját, mivel ezt hatalom kíséri, a magasabbakhoz számítja.[20] Mint ahogy a másik két fakultás is a magáét. A filozófiai e szövetkezett erő alatt nagyon alacsony fokon áll. Így például azt mondják a filozófiáról, hogy a teológia *szolgálója.* (És éppen így szól ez a másik kettőre.) Nem látjuk azonban egész tisztán, „vajon nagyságos asszonya *előtt* viszi-e a fáklyát, vagy pedig utána hordja-e uszályát?"

Hogy királyok filozofáljanak, vagy pedig filozófusok királyok legyenek, azt nem várhatjuk, de nem is kívánhatjuk: mert a hatalom birtoka az ész szabad ítéletét kikerülhetetlenül megrontja. Hogy azonban királyok vagy királyi - az egyenlőség törvényei alapján önmaguk fölött uralkodó - népek a filozófusok osztályát ne engedjék eltűnni vagy elnémulni, hanem engedjék nyilvánosan beszélni: mindkettőjük számára, saját ügyeik megvilágosítására nélkülözhetetlen. Különben is ez az osztály, természete szerint, a csoportosulásra és klubbeli szövetkezésre képtelen; és így egy *propaganda* rágalmának gyanúja nem éri.

---

[19] *vae victis* - Jaj a legyőzöttnek! Ezt mondta Brennus, a győztes gall vezér, mikor, kimérve a hadisarcot, kardját is a mérlegbe vetette. (B. M.)

[20] *És fakultásának...* - Az egyetemi fakultások viszonyáról Kant később egész könyvet írt: *Streit der Facultäten* (1798; A fakultások viszálya). (B. M.)

FÜGGELÉK

1
Az erkölcs és politika összeférhetetlenségéről az örök béke céljaiban[21]

Az erkölcs objektív értelemben már magában is *praxis*. Mert nem egyéb, mint a feltétlen parancsoló törvények foglalata, amelyek szerint cselekednünk *kell*. És nyilván képtelenség, ha ennek a kötelességfogalomnak tekintélyét elismertük, még azt akarni mondani, hogy így cselekednünk mindazonáltal nem *lehet.* Mert akkor ez a fogalom magától elesik. *Ultra posse nemo obligatur.* Következőleg a politikának, mint végrehajtó jogtannak, a morállal semmiféle összeütközése nem lehet. Hisz a morál ugyancsak jogtan: csakhogy elméleti. A gyakorlat nem harcolhat a teóriával. Hacsak az utóbbi alatt nem egy általános *okosságtant* értünk; vagyis oly maximák elméletét, melyek megtanítnak a saját, előnyre kiszámított céljainkra a legalkalmasabb eszközöket választani. Azaz: ha nem tagadjuk, hogy morál egyáltalában létezik.

A politika azt mondja: *„Legyetek okosak, mint a kígyók!”*[22] A morál hozzáteszi a megszorító feltételt: *„és hamisság nélkül, mint a galambok”.* Ha nem állhat fenn mind a kettő együtt egyetlen parancsban, akkor valóban összeférhetetlen a politika a morállal. Ha azonban mégis mindenképpen együtt kell lenni a kettőnek: akkor az ellentétnek a fogalma képtelen, és a kérdést, hogy hogyan kell ezt az összeférhetetlenséget kiegyenlíteni, még csak mint feladatot sem lehet felállítani. Igaz, hogy ez a mondás: *Becsületesség a legjobb politika* - oly teóriát tartalmaz, amelynek a praxis, sajnos! nagyon gyakran ellene mond. Igaz, hogy ez a mondás: *Becsületesség jobb, mint minden politika* - végtelenül fölötte áll minden ellenvetésnek, sőt mellőzhetetlen feltétele az utóbbinak. A morál határistene nem tér ki Juppiter elől, a hatalom határistene elől. Mert ez még a sors alatt áll: vagyis az ész nem eléggé megvilágosodott arra, hogy az előre meghatározó okoknak sorozatát áttekintse, amelyek az emberek cselekedetéből vagy mulasztásából származó jó vagy rossz eredményt a természet mechanizmusa szerint biztossággal előre megmondani engedik - (ámbár kívánságunk szerint remélni igen). Hogy azonban mit kell tennünk, hogy a kötelesség kerékvágásában (a bölcsesség szabályai szerint) megmaradjunk: arra és így a végcélra mindenütt elég fényességgel világol előttünk.

Mármost azonban a gyakorlati ember - akinek számára a morál csupán teória - a mi jólelkű reményünkre vigasztalan lemondással tekint -, még ha meg is engedi, hogy *kellene* s *lehetne.* S tulajdonképpen mire alapítja ezt a lemondást? Azt állítja: ő az ember természetéből előre látja, hogy ez sohasem *fogja* azt *akarni,*[23] ami arra kívántatik, hogy amaz örök békéhez vezető célt létrehozhassuk.

---

[21] *Az erkölcs és politika összeférhetetlenségéről* - A gondolatra nézve lásd Kantnak következő című értekezését: *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis:* Arról a szólásmódról, hogy: ez igaz lehet elméletben, de a gyakorlatban semmit sem ér (1793). (B. M.)

[22] *Legyetek okosak, mint a kígyók...* - Máté evangéliuma X. 16. (B. M.)

[23] *sohasem fogja azt akarni* - Külön-külön minden egyes ember akarhat valamit, amit együtt, tömegben mégsem akarnak. A modern tömegpszichológia foglalkozott evvel a jelenséggel, mely a háborúban szomorú fontosságra jutott. (Ezt példázza a magyar háborús irodalom egyik legkiválóbb terméke, Karinthy novellája: *Krisztus vagy Barabás?*) (B. M.)

Persze erre a célra nem elegendő minden *egyes* embernek akarata a szabadság elvei szerint törvényes állapotban élni. Hanem szükséges, hogy mindannyian *összességükben* akarják ezt az állapotot. Szükséges az egyesített akaratnak *kollektív* egysége. Ez a megoldása egy nehéz problémának kívántatik még ahhoz, hogy a polgári társaságnak egy *egésze* legyen. És mivel mindenki partikuláris akarásának ezen egyenkénti sokasága fölé még ugyanannak valamely egyesítő oka is kell hogy járuljon, hogy egy közös akaratot kihozzon, amire valamennyi közül egy sem képes: ennek az eszmének a *kivitelében* (a gyakorlatban) a törvényes állapotnak semmi más kezdetére sem kell számítani, mint az *erő* által való kezdetre; ennek kényszerére lesz a nyilvános jog később alapítva. Ami aztán persze eleve elvárhatóvá tesz a valóságos tapasztalásban bizonyos nagy eltéréseket az eszmétől - a teória eszméjétől. Emellett különben is a törvényhozónak morális érzületét kevéssé lehet számításba venni: hogy ha majd a garázda tömegnek egy néppé való egyesülése megtörtént, erre most már őreá fogja hagyni, hogy a saját közös akaratuk által egy törvényes alkotmányt állítsanak lábra.

Akkor arról van szó: aki egyszer a hatalmat a kezében tartja, nem fogja engedni, hogy a nép írjon elő neki törvényeket. Egy állam, amely egyszer elérte, hogy semmiféle külső törvények alatt ne álljon, nem fogja magát a mód tekintetében, ahogyan jogát más államokkal szemközt keresse, azok ítélőszékétől tenni függővé. S még egy világrész is, ha fölényben érzi magát egy másikkal (még ha az neki különben nem is áll útjában), nem fog fölhasználatlan hagyni semmi eszközt, hogy rablás vagy éppen leigázás által hatalmát megerősíthesse. És így az elmélet minden tervei, melyek az állam-, nép- és világpolgárjogra irányulnak, élettől üres, kivihetetlen ideálokká folynak szét. Ellenben egy oly gyakorlat, amely az emberi természet empirikus elveire van alapítva - amely nem tartja nagyon is alacsony dolognak a világ folyása módjából maximái számára tanulságot meríteni -, egyedül remélhet az államokosság általa emelendő épülete számára biztos alapot találni.

Persze, ha semmiféle szabadság és azon alapuló erkölcsi törvény nincs, hanem minden, ami történik vagy történhetik, a természetnek puszta mechanizmusa: akkor a jogfogalom tartalom nélküli gondolat, és az egész praktikus bölcsességet a politika teszi. Mert ez az a művészet, mely megtanít a természet mechanizmusát az emberek kormányzására fölhasználni. Ha azonban mégis mellőzhetetlenül szükségesnek tartjuk a politikával a jogfogalmat összekapcsolni, sőt az előbbinek korlátozó feltételévé emelni: akkor meg kell engednünk a kettő egyesíthetőségét. El tudok gondolni magamnak egy *morális politikust;* vagyis olyant, aki az államokosság elveit úgy veszi, hogy a morállal egyszerre fennállhatnak. De nem: *politikus moralistát;* aki úgy kovácsol morált magának, ahogyan az államférfiú előnye magára nézve hasznosnak találja.

A morális politikus azt teszi elvévé, hogy: ha egyszer az állam alkotmányában vagy az államok viszonyában hibák találtattak, amelyeket nem lehetett elkerülni, akkor kötelesség, főként az államfőkre nézve, arról gondoskodni: hogyan kell a hibákat jóvátenni - mihelyt lehetséges; az állapotot hozzámértté a természeti joghoz, úgy, amint az, az ész eszméjében, minta gyanánt szemeink előtt áll, még ha az ő önzésüknek áldozatokba is kerülne az. Mármost: igaz, hogy dőreség volna követelni, hogy a hibát rögtön és elhamarkodva másítsák meg. Hiszen az állam- vagy világpolgári egyesülés valamely kötelékének elszakítása, ha még nincs készletben ennek helyébe lépni jobb alkotmány, minden államokosságnak ellene van: s okosság és morál itt egyetértenek. De annyit mégiscsak meg lehet kívánni a hatalom birtokosaitól, hogy legalább egy ily megmásítás szükségességének maximája lelkükben a legmélyebben benn lakjék. Csak így maradhatnak állandó közeledésben a célhoz - a jogi törvények értelmében legjobb alkotmányhoz. Az állam *kormányozhatja* magát köztársasági módon már akkor is, ha az érvényben levő alkotmány szerint még despotikus *uralkodói hatalom* van benne. Így a nép lassankint hajlamossá válik a törvénytekintély puszta

eszméjének befolyására - éppúgy, mintha fizikai erő uralkodnék rajta: míg majd alkalmasnak nem találják a *saját* törvényhozásra, amely eredetileg jogon alapul. De még ha a rossz alkotmány *forradalmat* idézne is elő, s ennek heveskedése igazságtalanul küzdene is ki egy törvényszerűbbet: még akkor sem szabadna aztán többé szükségképp megengedettnek tartani, hogy a népet ismét a régire vezessék vissza; ámbár a forradalom alatt mindenki, aki abba erőszakosan vagy álnokul beleelegyedett, joggal lenne alávetve a lázadó büntetéseinek. Ami azonban a külső államviszonyt illeti, egy államtól sem lehet követelni, hogy az ő, noha despotikus alkotmányát (amely azonban mégis a külső ellenségre való vonatkozásban az erősebbik) letegye, amíg abban a veszedelemben forog, hogy más államok akkor rögtön elnyelnék. Kell tehát, hogy ama szándéknál mégis a kivitel elhalasztása is, jobb időalkalomig, engedélyezett legyen.[XIV]

A despotizáló (a gyakorlatban hibázó) moralista[24] tehát az államokosság ellen szintén sokszorosan vétkezhetik, elsietve használt vagy magasztalt rendszabályok által. Mégis természet ellen való vétségénél a tapasztalatnak őt lassankint jobb kerékvágásba kell vinnie. De a moralizáló politikus jogellenes államelveknek szépítgetése által, amennyire rajta áll, *lehetetlenné teszi* a javulást, és megörökösíti a jogsértést - mindezt azon ürügy alatt, hogy az emberi természet a jóra nem *képes,* legalább nem a szerint az eszme szerint, ahogyan az ész azt előírja.

Praxissal dicsekednek ezek az „államokos" férfiak. Csakhogy, amivel foglalkoznak: az inkább praktika. Ugyanis csak arra gondolnak, hogy az uralkodó hatalomnak a szája íze szerint beszéljenek; s kiszolgáltassák ezáltal a népet, és lehetőleg az egész világot - csak hogy a maguk privát érdekét el ne hibázzák. Igazi, *mesterségbeli* - nem *törvényhozásbeli* - jogászok módja ez: hogyha egyszer a politikáig vetemedtek. Tulajdonképpen az ő dolguk nem az, hogy a törvényhozásról maguk okoskodjanak: hanem hogy az ország törvényének jelenlegi parancsait végrehajtsák. Számukra tehát minden épp fönnálló törvényes alkotmány szükségképp mindig a legjobb. És ha ezt magasabb helyről megváltoztatják, az utána következő is a legjobb. Így aztán minden szépen az ő illető mechanikus rendjében van.

De megesik, hogy ez az ügyességük - hogy otthon vannak minden nyeregben - azt a képzelődést oltja beléjük, hogy egy államalkotmány elvei fölött általában is ítélkezni tudnak, a jogfogalmak szerint: vagyis *a priori,* nem empirikusan. Nagyra vannak, hogy ismerik az *embereket:* anélkül azonban, hogy ismernék *az embert,* s tudnák, hogy mi mindent lehet belőle csinálni - amihez az antropológiai megfigyelés magasabb álláspontja szükséges.

Ezekkel a fogalmakkal ellátva közelednek az állam- és népjoghoz, amint azt az ész előírja.

Ezt a túlhágást azonban nem tehetik meg másképp, mint az álnokság szellemével. Ugyanis szokott eljárásukat - egy despotikusan adott kényszertörvények szerinti eljárást - ott is folytatják, ahol az ész fogalmai másféle kényszert akarnak megalapítva tudni - olyant, amely csak a szabadság elvei szerint törvényes. Mert csupán ezáltal lehetséges oly államalkotmány, amely a jogban állhatatos.

Az állítólagos „praktikus" azt hiszi, hogy ezt a föladatot amaz eszmének megkerülésével tapasztalatból oldhatja meg. (Tudniillik ha kitapasztalja, hogy hogyan voltak berendezve az eddig még leginkább állandó, többnyire azonban jogellenes államalkotmányok.)

A maximák, amelyeket e célból használ - ámbár vigyáz, hogy azokat hangosan ki ne ejtse - körülbelül a következő szofisztikus elvekre mennek ki:

---

[24] *A despotizáló... moralista* - aki elveit azonnal az uralkodás gyakorlatába viszi át. (B. M.)

1. *Fac et excusa.* Ragadd meg a kedvező alkalmat az önhatalmú birtokbavételre - az állam valamely jogának birtokbavételére akár a saját népe fölött, akár egy másik szomszédos nép fölött. Az igazolás sokkal könnyebben és díszesebben fog sikerülni, és az erőszak jobban tűri a szépítést *a tény után,* mint hogyha előbb még előre meggyőző okokat akarnánk kieszelni és bevárni rájuk az ellenokokat. (Különösen az első esetben, amikor a legfelső erőszak az állam belsejében rögtön egyúttal a törvényhozó felsőség is, amelynek okoskodás nélkül engedelmeskedni kell.)

Ez a vakmerőség maga is a tett törvényszerűségéről való belső meggyőződésnek bizonyos látszatát adja meg. És az az Isten, akinek a neve *bonus eventus,* utólagosan a legjobb jogi képviselő.

2. *Si fecisti, nega.* Amit te magad vétkeztél, például abban, hogy népedet kétségbeesésbe s így lázadásba vitted: azt tagadd le, hogy a *te* vétked. Állítsd azt, hogy az alattvalók makacssága a hibás. Vagy, ha egy szomszédos népet igázol le, told a hibát az ember természetére, aki ha szomszédját erőszakkal meg nem előzi, biztosan számíthat arra, hogy az őt fogja megelőzni és leigázni.

3. *Divide et impera.* Azaz: ha vannak bizonyos privilégiumos vezetők népedben, akik téged csak az ő főnökükké *(primus inter pares)* választottak, akkor veszítsd össze őket egymás közt, és idegenítsd el a néptől: azután állj az utóbbi mellé nagyobb szabadság kecsegtetésével, így minden a te feltétlen akaratodtól fog függeni. Vagy ha külső államokról van szó, akkor viszályt támasztani közöttük meglehetősen biztos eszköz arra, hogy a gyengébb támogatásának ürügye alatt egyiket a másik után magadnak alávesd.

Ezek által a politikai maximák által senkit sem lehet ugyan rászedni, mert azok teljes összességükben már általában ismeretesek. De nem is kell miattuk éppen szégyenkezni, mint hogyha igazságtalanságuk nagyon is világosan szembetűnne. Nagy hatalmak úgysem szégyenlik magukat soha a közönséges tömeg ítélete előtt - csupán egymás előtt. Ami azonban ezeket az alapelveket illeti, nem nyilvánvalóvá válásuk, hanem csak *nem sikerülésük* szégyeníthetné meg őket - mert ez elvek moralitása tekintetében mindannyian egyetértenek egymás közt. Így mindig megmarad a *politikai* becsület, amire számíthatnak. Tudniillik *hatalmuk növelése,* akármilyen módon érték is el.[XV]

Egy erkölcstelen okosságtannak kígyófordulatai mindezek. De valami legalább mégis kitűnik belőlük, ami célunkra vonatkozik - hogy a békeállapotot az emberek között a természet háborús állapotából kihozzuk.

Micsoda?

Az, hogy az emberek, magánviszonyaikban éppoly kevéssé, mint nyilvános viszonyaikban, a jogfogalmat ki nem kerülhetik. Nincsen bátorságuk a politikát *nyilvánosan* csupán az okosság fogásaira alapítani, következésképp egy közjog fogalmával szemben minden engedelmességet felmondani. (Különösen feltűnő ez a népjogában.) Hanem meghagynak neki önmagában minden megillető tiszteletet, még ha száz kibúvót és takarózót kell is kieszelniök, hogy a gyakorlatban előle kitérhessenek, és a furfangos hatalomra ráköltsék azt a tekintélyt, hogy az minden jognak eredete és összetartó kapcsa.

Hogyan vethetünk véget legalább ennek a szofisztikának - ha már nem is az igazságtalanságoknak, melyeket megszépít? Hogyan bírjuk a föld hatalmasainak hamis *képviselőit* arra a vallomásra, hogy nem a jog, hanem az erőszak az, amelynek előnyére beszélnek - amelynek hangját éppen úgy fölveszik, mintha nekik maguknak volna emellett valami parancsolnivalójuk?

Jó lesz e célból leleplezni azt a szemfényvesztést, amivel az emberek magukat és másokat rászednek, megtalálni a legfelső elvet, amelyből az örök békére való szándék kiindul; és megmutatni, honnan származik minden rossz, ami útjában áll. - Onnan, hogy a politikus moralista ott kezdi, ahol a morális politikusnak illendőség szerint végezni kell; és míg így ő az alapelveket a célnak alárendeli - azaz lovait a kocsi mögé fogja be - a saját szándékát hiúsítja meg, hogy a politikát egyetértésbe hozza a morállal.[25]

Hogy a gyakorlati filozófiát önmagával egységessé tegyük, szükséges először is a következő kérdést eldönteni: Miből kell kiindulni a gyakorlati ész feladataiban? Vajon annak *materiális elvéből,* a *célból:* mint az önkény tárgyából? Vagy a *formálisból?* (Amely csupán a külső viszonyban való szabadságon alapul?) Amely szerint ez a parancs: Cselekedj úgy, hogy akarhasd, hogy maximád általános törvénnyé váljék - akármi legyen is a cél?[26]

Minden kétségen kívül az utóbbi elvnek kell előnyt adni. Mert ennek, mint jogelvnek, feltétlen szükségessége van; míg az előbbi csak a kitűzött cél (tudniillik kivitele), empirikus feltételeinek feltételezése mellett kényszerítő. És még ha ez a cél (például az örök béke) kötelesség is volna, akkor is az kellene, hogy még ez maga is a külső cselekvés formális elvéből lett legyen levezetve.

Mármost az előbbi elv, a *politikus moralista* elve (az állam-, nép- és világpolgárjog problémája) pusztán *műfeladat: problema technicum.* A második ellenben, mint a *morális politikus* elve, ennek számára *erkölcsi feladat: problema morale.* Ekként az eljárás módjában a másiktól homlokegyenest különböző: hogy az örök békét, amely most már nemcsak mint fizikai jó, hanem mint kötelességelismerésből előálló állapot is kívánatos, megteremtse.

Az elsőnek, tudniillik az államokosság problémájának megoldásához megköveteltetik a természet sok ismerete, hogy mechanizmusát a gondolt célra fölhasználjuk. De ezek, eredményeik tekintetében, az örök békét illetőleg mind bizonytalanok: akár az egyiket, akár a másikat vesszük is a nyilvános jog három osztályából. Hogy a népet jobban lehet-e engedelmességben és egyúttal virágzásban tartani szigorral vagy a hiúság csalétkével, egy egyénnek főhatalmával vagy több főnek egyesülésével, talán csupán egy hivatali nemesség által is, vagy népuralom által az állam belsejében, éspedig hosszú időre: bizonytalan. Minden kormányzási módra nézve bírjuk példáit a történelemben az ellenkezőnek. (Egyetlen kivétel a valóban köztársasági mód, csakhogy ez csupán morális politikusnak juthat az eszébe.) Még bizonytalanabb egy miniszteriális tervek szerinti statutumokon állítólag megalapozott *népjog.* Ez a valóságban csupán szó, jelentés nélkül, és olyan szerződéseken nyugszik, amelyek magában megkötésük aktusában egyúttal áthágásuk titkos fenntartását is tartalmazzák.

Ellenben a második, tudniillik az *állambölcsességi problémának megoldása* úgyszólván magától tolakszik elénk. Mindenki számára belátható, és megszégyenít minden mesterkedést; amellett egyenesen a célhoz vezet. De csak úgy, ha nem felejtjük el az okosságot, hogy azt ne elsietve, erőszakkal rángassuk valósulásba, hanem a kedvező körülmények milyensége szerint közeledjünk hozzá szüntelenül.

---

[25] *a politikát egyetértésbe hozza a morállal* - Tulajdonképp nem pontos kifejezés az, hogy a politikus moralista szándéka a politikát egyetértésbe hozni a morállal: inkább fordítva, a morált azonosítani akarja a politikával. (B. M.)

[26] *Cselekedj úgy, ahogy akarhasd, hogy maximád általános törvénnyé váljék* - Kant erkölcstanának főelve (lásd a *Bevezetés*-t). Tisztán formális elv, mert nincs tekintettel a cselekvés anyagára, céljára: *a priori* észelv. (B. M.)

Akkor aztán így lesz a dolog: „Törekedjetek mindenekelőtt a tiszta gyakorlati észnek és az ő *igazságosságának* birodalma után; akkor célotok (az örök béke jótéteménye) magától fog öletekbe hullni."

Mert van az erkölcsnek egy sajátsága, éspedig éppen nyilvános jogi alapelveinek tekintetében - tehát egy *a priori* megismerhető politikára való vonatkozásában. Az, hogy minél kevésbé teszi függővé az eljárást a kitűzött céltól, a szándékolt, akár fizikai, akár erkölcsi előnytől, annál inkább hangzik ezzel általánosságban mégis össze. Ez onnan származik, mert éppen az *a priori* adott általános akarat (egy népben vagy különböző népeknek egymás közötti viszonyában) az, ami egyedül határozza meg, hogy mi jogos az emberek között. Ez az egyesülése mindenki akaratának azonban, hogyha csak a végrehajtásban az eljárás következetesen történik, egyúttal a természet mechanizmusa szerint is ok lehet a célzott hatást létrehozni és a jogfogalomnak érvényesülést szerezni.

Így például egyik alapelve a morális politikának: hogy minden népnek kizárólag a szabadság és egyenlőség jogfogalmai szerint épült állammá kell egyesülnie. Ez az elv nem az okosságra, hanem a kötelességre van alapítva. Mármost okoskodhatnak ez ellen a politikus moralisták mégoly sokat. Beszélhetnek egy társaságba lépő embertömeg természeti mechanizmusáról, amely amaz alapelveket elerőtlenítené, és szándékukat meghiúsítani fogná. Vagy akár példákkal is akarhatják véleményüket ellene bebizonyítani. Persze rossz példákkal: régi és új idők rosszul szervezett alkotmányainak - például reprezentáció-rendszer nélküli demokráciáknak példáival. Meghallgatásra sem érdemesek. Kivált mivel egy ilyen kártékony teória éppen maga hozza létre a rosszat, amit megjövendöl. Az embert a többi eleven masinákkal egy osztályba dobja - akikből még csak az hiányzik, hogy bennük lakjék a tudat, hogy nem szabad lények, arra, hogy őket a saját ítéletükben e világ minden lénye közül a legnyomorultabbakká tegye.

Van egy mondás, mely forgalomba jött, mint egy példabeszéd; kissé ugyan nagyhangú a csengése, de igaz: *Fiat justitia, pereat mundus.*[27] Magyarul: „Uralkodjék az igazságosság, habár a világ összes gazemberei egyszerre tönkremennének is." Derék jogelv, minden csellel vagy erővel előrajzolt görbe utat keresztülvág. Csak félre ne értsék. Ne értsék például engedélynek a magunk jogát a legnagyobb szigorral használni: ez ellenkeznék az etikai kötelességgel. Hanem értsék úgy, mint a hatalom birtokosainak kötelezettségét, senkitől jogát rosszakaratból vagy mások iránti részvétből meg nem tagadni vagy meg nem csonkítani. Ehhez persze több dolog kívántatik. Legfőképpen az államnak tiszta jogelvek szerint berendezett belső alkotmánya. Másodsorban azonban ennek más szomszédos vagy akár távolabbi államokkal való egyesülése is viszályaiknak (egy általános állammal analóg) törvényes kiegyenlítésére.

Mit mond tulajdonképpen ez a mondás? Semmi egyebet, mint ezt: A politikai maximáknak nem szabad a minden egyes államra követelésükből várható jóllétből és boldogságból kiindulniok, mint az állambölcsesség legfelsőbb - de empirikus - alapelvéből. Tehát nem a célból, amelyet mindenik közülük tárgyává (akarásának tárgyává) tesz. Hanem a jogi kötelesség tiszta fogalmából (a *kell*-ből, amelynek *a priori* elve a tiszta ész által adva van[28]): akármik legyenek is ebből a fizikai következmények.

Azáltal, hogy a rossz emberekből kevesebb lesz, a világ egyáltalában nem fog elpusztulni. A morális rossznak megvan az a természetétől elválaszthatatlan tulajdonsága, hogy szándékaiban (különösen más hasonló érzelműekkel való viszonyában) önmagának ellentmondó és önmagát romboló, és így a jó (morális) elvének, ha csak lassú haladások által is, helyet csinál.

---

[27] *Fiat justitia, pereat mundus* - szó szerint: Legyen igazság, vesszen el a világ! - A tekintetek és tapintatok politikájának kritikája. (B. M.)

[28] *a tiszta ész által adva van* - tiszta ész a tapasztalástól elvonatkozó, pusztán formális ész. (B. M.)

Tehát *objektíve* (a teóriában) semmiféle viszály morál és politika között nincs. Ellenben mindig lesz és marad *szubjektíve:* az emberek önző hajlamában. Ezt azonban még nem kell éppen úgy mondani, hogy: a gyakorlatban. A gyakorlat már észelveken alapul; ez az önzés még nem.

És mire szolgál hajlamainknak e diszharmóniája?

Az erénynek köszörűköve ez. Miben áll az erény igazi bátorsága abban a vonatkozásban, amiről beszélünk? Mit mond az alapelve: *tu ne cede malis, sed contra audentior ito![29]?* Itt nem annyira azt, hogy: nekimenni szilárd eltökéléssel a bajoknak és áldozatoknak, amelyeket vele vállalnunk kell. Hanem szeme közé nézni valaminek, ami sokkal veszedelmesebb: a gonosz elvnek saját magunkban. Ennek a cselét kell legyőzni. Hazug ez és áruló, de mégis okoskodó; s minden túlhágás igazolására az emberi természet gyengeségét használja ürügyül.

Valóban a politikus moralista azt mondhatja: uralkodó és nép vagy nép és nép *egymással* nem tesznek igazságtalanságot, ha egymás ellen erőszakkal vagy álnoksággal harcolnak. Általában abban igazságtalanul járnak el, hogy a jogfogalommal szemben, amely egyedül alapíthatná meg örökre a békét, minden tiszteletet megtagadnak. De *velük,* minthogy az egyik áthágja a kötelességét a másik ellen, aki viszont amaz ellen éppen oly jogellenes érzületet táplál: *velük* mindkét részről egészen jogosan *esik meg,* ha egymást kölcsönbe felőrlik - de úgy, hogy azért mégsem fogy el ez a fajta. Mindig elég marad belőle, hogy ezt a játékot a legtávolabbi időkig ne engedjék megszűnni; hogy egy kései ivadék majdan rajtuk intő példát vegyen. Ezzel igazolva van a gondviselés a világ folyásában. Mert az erkölcsi elv az emberben sohasem alszik ki; s az ész, mely pragmatice elég ügyes arra, hogy a jogi eszméket azon elv szerint kifejtse, a mindig haladó kultúrával még folyton növekszik is; de vele együtt növekszik amaz áthágásoknak bűnterhe. Csak egy van, amit nem lehet, úgy látszik, semmi *teodicea* által igazolni - hogyha föltesszük, hogy az emberi nemmel soha jobban nem fog állani a dolog -, és nem is állhat soha jobban: a teremtés. Kellett egyáltalában lennie a földön megromlott lények ilyen fajtájának?

(De a megítélésnek ez az álláspontja a mi számunkra nagyon is magas. Nem szabad saját fogalmainkat - a bölcsességről - teoretikus tekintetben aláérteni a legfelső, számunkra kikutathatatlan Erő alá.)

Kikerülhetetlenül ilyen kétségbeesett következtetésekre kényszerülünk, ha el nem fogadjuk azt, hogy a tiszta jogelveknek objektív realitásuk van. Azaz, hogy végre lehet őket hajtani. És hogy eszerint kellene történniök a cselekvéseknek a nép részéről is az államban, s továbbá az államok részéről egymással szemben. Az empirikus politika vessen ellene, amit akar.

A valódi politika tehát egyetlen lépést sem tehet, anélkül hogy ne hódolt volna előbb a morálnak.

A politika önmagában egy nehéz művészet. De egyesítése a morállal egyáltalában nem művészet. Mert mihelyt a kettő egymással ellenkezik, a morál kettémetszi a csomót, amelyet a politika nem tud feloldani.

Az emberek jogát szentnek kell tartani, akármilyen nagy önfeláldozásába is kerüljön ez az uralkodó hatalomnak. Itt nem lehet felezni és kieszelni valami átmenetet jog és haszon közt, valami pragmatice feltételezett jogot. Hanem minden politikának meg kell hajtania térdét a jog előtt.

Cserébe azonban remélheti, hogy noha lassan, elérhet így arra a fokra, ahol állandó fényben fog ragyogni.

---

[29] *tu ne cede malis...* - Ne hátrálj a bajok elől, hanem annál bátrabban szállj velük szembe! Kant kedves mondása (Vergilius: *Aeneis* VI. 95). (B. M.)

2

A politikának az erkölccsel való egyetértéséről a közjog transzcendentális fogalma szerint

Absztraháljunk most a közjog minden *matériájától,* úgy, amint azt a jogtanítók rendesen elgondolják maguknak: az embereknek az államban vagy akár az államoknak egymás között való különböző, empirikusan adott viszonyai szerint. Mi marad akkor még a kezünkben? Megmarad a *publicitás formája.* Ennek lehetőségét minden jogigény magában foglalja. Igazságosságot csupán mint *nyilvánosan közölhetőt* lehet elgondolni. De ha igazságosság nem létezhetik enélkül: nem létezhetik semmiféle jog sem. Mert a jogot csak az igazságosság osztogathatja.

A publicitásnak ezzel a lehetőségével bírnia kell minden jogigénynek. Ezt pedig egészen könnyen meg lehet ítélni, hogy vajon egy előforduló esetben megvan-e, vagyis a cselekvő személy alapelveivel összeegyeztethető-e vagy sem. Így ez egy könnyen használható, *a priori* az észben található kritériumot adhat: ha az utóbbi eset áll fenn, a gondolt igény jogellenes. Szinte a tiszta észnek egy kísérlete által azonnal megismerjük a *praetensio juris* hamisságát.

Tehát absztraháljunk minden empirikustól, amit az állam- és népjog fogalma tartalmaz: mint amilyen az emberi természet gonoszsága, mely a kényszert szükségessé teszi. Egy ily absztrakció után a következő tételt a közjog *transzcendentális formulájának* nevezhetjük: „Igazságtalan minden, más emberek jogára vonatkozó cselekedet, amelynek maximája a publicitással nem fér meg."

Ezt az elvet nemcsak mint *etikait* kell tekinteni: mint amely az erény tanához tartozik. Hanem úgy is: mint *juridikusat:* mint amely az emberek jogait illeti. Mert gondoljunk el egy oly maximát, amelyet nem engedhetek *hangossá lenni* - ha nem akarom a saját szándékomat vele meghiúsítani. Amelynek mindenképpen *titokban* kell maradnia, ha sikerülni akar. Amelyhez nem *vallhatom nyilvánosan* csatlakozásomat, anélkül hogy mindenkinek ellenállását kimaradhatatlanul föl ne ingereljem vele célom ellen. Hogyan képzelhető, hogy egy ily maxima mindenkinek ezt a szükséges és általános, tehát *a priori* belátandó ellenem dolgozását hozza a fejemre? Csak egy ok lehet rá: az igazságtalanság, amellyel mindenkit fenyeget.

A formula továbbá csupán *negatív.* Azaz csak arra szolgál, hogy közvetítésével fölismerjük, ami másokkal szemben *nem helyes.* Azonkívül elutasíthatatlanul bizonyos. Mint egy axióma. És hozzá még könnyen alkalmazható is. Ezt látni lehet a következő közjogi példákból:

1. *Ami az államjogot (jus civitatis),* név szerint a belsőt, *illeti:* ebben ez a kérdés fordul elő, amelyet sokan nehezen megfelelhetőnek tartanak, és amelyet a publicitás transzcendentális elve egész könnyen megold:

„Jogos eszköz-e a lázadás egy nép számára, egy úgynevezett zsarnoknak - *non titulo sed exercitio talis*[30] - nyomasztó hatalmát lerázni?"

A nép jogai meg vannak sértve. A zsarnokkal a trónfosztás által semmiféle igazságtalanság sem esik. Ebben semmi kétség. Mindazonáltal az alattvalóktól a legnagyobb fokban helytelen dolog ezen a módon keresni jogukat, és ők éppoly kevéssé panaszkodhatnak igazságtalanságról, ha ebben a küzdelemben a rövidebbet húzzák, és aztán ezért a legkeményebb büntetést kellene kiállniok.

---

[30] *non titulo...* - nem címére, hanem működésére nézve ilyen, tudniillik zsarnok. - Kant okoskodását cáfolni látszik a mi Aranybullánk, amelynek híres 31. pontjában csakugyan benn foglaltalik az ellenállás jogosságának maximája. (B. M.)

Mármost itt sokat lehet *pro* és *contra* okoskodni, ha a jog alapjainak dogmatikus dedukciója által akarjuk a dolgot kihozni. De a közjog transzcendentális publicitásának princípiuma megtakaríthatja ezeket a hosszadalmasságokat. Szerinte a polgári szerződés megkötése előtt megkérdezi a nép önmagát, vajon merészelné-e egy alkalmi lázadásnak maximáját nyilvánosan kijelenteni. Könnyen beláthatjuk, mit jelentene az, ha egy államalkotmány alapításánál feltételül akarnók tenni, hogy bizonyos előforduló esetekben az államfő ellen erőszakot lehessen gyakorolni. Akkor a nép szükségképp jogos hatalmat tulajdonítana magának - az államfő fölött. De akkor az nem is volna aztán államfő! Vagy hogyha mind a két dolog az államalapítás feltételévé volna téve - az is, hogy *legyen* államfő, az is, hogy *lehessen* lázadás -, akkor államalapítás egyáltalában nem volna lehetséges. Pedig mégis csak ez volt a nép szándéka.

A lázadás jogtalansága tehát abból világlik ki, hogy ennek maximája, azáltal, hogy *nyilvánosan bevalljuk* elfogadását, a saját célját tenné lehetetlenné. Tehát szükségképp el kell titkolni. Az államfő részéről azonban éppen nem volna szükséges ilyen titkolózás. Ő szabadon kimondhatja, hogy minden lázadást a főcinkosok halálával fog büntetni; akármennyire higgyék is ezek, hogy *ő* hágta át először a maga részéről az alaptörvényt. Mert ő tudatában van annak, hogy bírja az *ellenállhatatlan* főhatalmat: amit minden polgári alkotmányban ilyennek is kell felvenni. Mert annak, akinek nincs elég hatalma mindenkit a népben a többiek ellen megvédeni, nincs is meg a joga, neki parancsolni.

Az államfőnek tehát nem kell aggódnia, hogy maximáinak ismeretessé létele által saját célját hiúsítja meg. De ezzel egészen jól összefügg az is, hogy ha a lázadás a népnek sikerül, ez az államfő tartozik az alattvaló helyére visszalépni: és ugyancsak semmi lázadást nem kezdeni, hogy hatalmát visszanyerje. De aztán attól se legyen neki félnivalója, hogy az előbbi államkezelése miatt számadásra vonják.

2. *Ami a népjogot illeti.* - Népjogról csak valamely formájú törvényes állapotnak föltételezése mellett lehet szó. Tudniillik ez az a külső feltétel, amely lehetővé teszi, hogy az ember egy jogban valóban részesedjék. Márpedig a népjog, mint közjog, már fogalmában tartalmazza egy mindenki számára a magáét meghatározó általános akaratnak publikációját. És ennek a *status juridicus*-nak okvetlenül valamely szerződésből kell származnia. A szerződésnek ugyan nem kell éppen - mint annak, amelyből egy állam előáll - kényszertörvényeken alapulni. Lehet az mindenesetre egy *állandóan szabad* asszociáció szerződése is: mint különböző államok föderalitásának föntebb említett szerződése. De egy - bármilyen - törvényes állapot nélkül, amely a különböző (fizikai vagy erkölcsi) személyeket tettleg összeköti, vagyis a természeti állapotban, másmilyen jog nem létezhetik, mint csupán magánjog.

Mármost itt újra összeütközésbe kerül a politika a morállal: ha ezt mint jogtant tekintjük. De itt aztán a maximák publicitásának ama kritériuma megint könnyű alkalmazását leli. Persze csak annyiban: hogy a szerződés az államokat csak abban a szándékban köti, hogy egymás közt és együtt más államokkal szemben békén maradjanak. Új szerzeményeket csinálni azonban semmiképp.

Itt most már a politika és morál közötti antinómiának következő esetei lépnek fel, amiknek egyúttal sarkában már a megoldás is:

a) „Tegyük föl, hogy ezen államok egyike a másiknak valamit megígért: akár segélynyújtást, akár bizonyos területek átengedését vagy pénzbeli támogatást s efféléket. Tegyük föl továbbá, hogy ennek az államnak üdve függ attól, hogy a szótartás alól mentesítve legyen. A kérdés az: Mentesítheti-e magát azáltal, hogy önmagát kettős személyben akarja tekintve tudni? Először mint *szuverént;* minthogy az a saját államában senkinek sem felelős. Később azonban ismét csupán mint legfelsőbb *államhivatalnokot,* aki az államnak számadást adni tartozik. Ekkor

ugyanis a következés oda esik ki, hogy, amire magát első minőségében kötelezetté tette, az alól a másodikban föloldja magát."

De mármost ha egy állam (vagy annak feje) ezt az ő maximáját hangossá lenni engedné, akkor természetesen mindenki más vagy futna előle, vagy másokkal szövetkezne, hogy túlkapásainak ellenálljon. Ez azt bizonyítja, hogy ez a politika minden ravaszságával ezen a lábon - a nyilvánosságén - szükségképp a saját célját hiúsítaná meg. Következőleg ama maximának jogtalannak kell lennie.

b) „Vizsgáljuk a *potentia tremenda* esetét: hogy egy félelmetes nagyságra növekedett szomszédos hatalom kelt aggodalmakat. Szabad-e feltételeznünk, hogy ez, mivel *képes* elnyomni, *akarni* is fog? Jogot ad-e ez a kisebb hatalmaknak arra, hogy az ilyent egyesülve megtámadják, még előzetes sértés nélkül is?"

Oly állam, amely maximáját itt igenlőleg *nyilvánítani* akarná, a bajt csak még biztosabban és gyorsabban idézné föl. Mert a nagyobb hatalom megelőzné a kisebbeket, és ami az utóbbiaknak egyesülését illeti, ez csak gyenge nádpálca az ellen, aki a *divide et impera* elvét használni tudja. Az államokosságnak ez a maximája, nyilvánosan kijelentve tehát szükségképpen meghiúsítja a saját célját. Következőleg igazságtalan.

c) „Meglehet, hogy egy kisebb állam, helyzete által, elválasztja egy nagyobbnak összefüggését, pedig ez az összefüggés amannak fenntartásához okvetlen szükséges. Nincs-e a nagy állam jogosítva a kicsit magának alávetni és az övével egyesíteni?"

Könnyen láthatjuk, hogy a nagyobb nem engedhet előre hangossá válni egy ilyen maximát; mert vagy a kisebb államok jókor egyesülnének ellene, vagy más hatalmasok szállnának síkra ezért a zsákmányért. Következőleg ez a maxima nyilvánossága által maga magát megtehetetlenné teszi. Jele, hogy igazságtalan. Sőt nagyon nagy mértékben az lehet; mert az igazságtalanság tárgyának kicsisége nem akadályozza, hogy a rajta bebizonyult igazságtalanság nagyon nagy ne legyen.

3. *Ami a világpolgárjogot illeti,* itt ezen hallgatással megyek át; mert a népjoggal való analógiája miatt ennek a maximái könnyen megjelölhetők és méltathatók.

Ebben az elvben tehát - a népjog maximáinak a publicitással való összeférhetetlenségében - van egy jó ismertetőjelünk a politikának a morállal (mint jogtannal) való *nem egyezésére.* Most már azonban arról is okulást kell szereznünk, mi hát a feltétel, amely alatt maximái *egyeznek* a népek jogával? Mert nem lehet fordítva következtetni: hogy, amely maximák eltűrik a publicitást, azok azért már igazságosak is. Hisz, akinek kezében van a határozott főhatalom, annak nem kell maximáiból titkot csinálni.

Általában egy népjog lehetőségének feltétele az: hogy először is valami *törvényes állapot*[31] létezzék. Mert enélkül nincsen közjog; hanem minden jog, amit az ember ezenkívül (a természeti állapotban) magának elgondolhat, csupán magánjog. Mármost föntebb láttuk: hogy az államoknak egy föderatív állapota, amelynek célja csupán a háború távol tartása, az egyetlen ezeknek *szabadságával* összeegyeztethető *törvényes* állapot. Tehát a politikának a morállal való összehangolódása csak egy föderatív egyesülésben képzelhető: amely tehát jogelvek szerint *a priori* adva van és szükséges.

[31] *törvényes állapot* - Az államoknak egyetlen, szabadságukkal megférő, törvényes állapotuk a föderalizmus. (B. M.)

És minden államokosságnak jogi bázisa az előbbinek lehető legnagyobb terjedelmében való megállapítása. E nélkül a cél nélkül minden okoskodása ellentéte a bölcsességnek, és elfátyolozott igazságtalanság.

Ennek az álpolitikának mármost megvan a maga *kazuisztikája,* csakúgy, mint a legjobb jezsuita iskolának. Az egész jezsuita fegyvertár. A *reservatio mentalis:* nyilvános szerződéseknek oly kifejezésekkel való fogalmazásában, amelyeket alkalmilag a saját előnyünkre úgy magyarázhatunk, ahogyan akarunk - például a különbséget a *status quo de fait* és *de droit* között. - Aztán a *probabilismus:* másokra rossz szándékokat koholni, vagy lehető túlsúlyuk valószínűségeit jogalapul használni más, békés államok aláásására. - Végre a *peccatum philosophicum: peccatillum, bagatelle.* Mikor azt mondják egy *kis* államnak elnyelésére, hogy az csekélység; hogy könnyen megbocsátható, ha egy sokkal *nagyobb* nyer általa - a világnak vélt nagyobb javára.[XVI]

A politikának a morál tekintetében való kétnyelvűsége megadja ehhez azt a segítséget, hogy ennek egyik vagy másik ágát lehet a céljához fölhasználni.

Mind a kettő, az emberszeretet és az emberek joga iránti tisztelet, kötelesség. Amaz azonban csak *feltételes,* ez ellenben *feltétlen,* egyenesen parancsoló kötelesség. Aki át akarja magát adni a jó cselekedet édes érzésének, annak előbb feltétlen biztosítva kell lennie arról, hogy *ezt* nem kényszerül áthágni. A morállal az első értelemben - mint etikával - könnyen egyetért a politika: hogy az emberek jogát kiszolgáltassa fellebbvalóinak.[32] De a második jelentésben - mint jogtannal, amely előtt térdét meg kellene hajtania - tanácsosnak látja, egyáltalán nem is állani alkuba. Inkább elvitat tőle minden realitást, és minden kötelességet csupa jóakaratra magyaráz ki. Egy módon mégis könnyen meg lehetne hiúsítani a fénykerülő politikának ezt a cselét. A filozófia hiúsíthatná meg azoknak az ő maximáinak közzétételével. Ha ugyan amaz merészelni kegyeskednék a filozófust a saját maximáinak publicitásában részesíteni.

Ebben a szándékban indítványozom egy másik, transzcendentális és *pozitív* princípiumát a közjognak. Ennek formulája ez fogna lenni: „Minden maxima, amely a publicitásra *rászorul* (hogy célját el ne hibázza), a joggal és a politikával egyszerre összhangzik."

Mert ha ezek csak a publicitás által érhetik el céljukat, akkor kell hogy a publikum általános céljának (a boldogságnak) megfelelők legyenek. Márpedig ezzel összhangzásban lenni s a népet a saját állapotával elégedetté tenni, a politika tulajdonképpeni feladata. Ha azonban az kell, hogy ez a cél *csak* a publicitás által, azaz a politika maximái iránti minden bizalmatlanságnak eltávolítása által, legyen elérhető: akkor ezeknek a publikum jogával is összhangzásban kell állaniok, mert egyedül ebben lehetséges mindenki céljainak egyesítése.

Ennek az elvnek további kifejtését és megmagyarázását más alkalomra kell halasztanom. Az azonban, hogy ez transzcendentális formula, látható abból, hogy minden empirikus feltétel (a boldogságtan minden feltétele) hiányzik belőle. Hiányzik tehát a törvény *anyaga.* Nincs másra tekintettel, csak a *formára:* az általános törvényszerűség formájára.

---

[32] *A morállal az első értelemben* - A morál kétféleképpen fogható fel: mint etikai és mint jogtan. Az elsővel könnyen egyetért a politika: mert az emberszereteten alapuló etikával nem ellenkezik az alázatosság a fellebbvalókkal szemben. Másképp van a dolog a jogtan szempontjából. (B. M.)

Az államjog állapotát *valósággá* tenni: talán csak egy végtelenbe haladó megközelítés lehet. Ez azonban kötelesség, ez egyúttal alapos remény is.

S ha így van a dolog: akkor nem üres eszme az, hogy *örök béke* lépjen a „békekötések" helyébe; melyeket eddig hamisan neveztek így; mert tulajdonképp csak fegyverszünetek.

Akkor az örök béke oly feladat, mely lassanként megoldva, céljához egyre közelebb jő.[33] Mert az időközök, melyekben hasonló haladások történnek, remélhetőleg mindig rövidebbek lesznek...

[33] *céljához egyre közelebb jő* - Meg kell felelnünk itt egy ellenvetésre, amelyet a felületesebb gondolkodású mai ember könnyen tehet. Azt mondhatja: „Kant ezt száz évvel ezelőtt írta - azóta az események alaposan rácáfoltak Kantra!" De először is: Kant okoskodásának érvénye nem függ az eseményektől. Kant *kötelességekről* beszél: azokon pedig a tények nem változtathatnak. Ha az egész világ elhanyagol is egy kötelességet: azért az még mindig kötelesség marad. Az *a priori* igazság igazság marad, ha senki se látja is be. Másodszor: tegyük fel, hogy a békeeszme e száz év alatt csakugyan nem tett semmi haladást. Akkor sincs okunk a kételkedésre. A történet folyama nem *egyenes* fejlődés. Vannak visszaesések, és kétségtelen, hogy az utolsó félszázadban hatalmasan visszaestünk minden reakció felé. E reakció gyümölcse volt a világháború. De a legnagyobb reakció sem akadályozhatja meg, hogy utána ismét akció ne következzék. Az, hogy valami *eddig így* volt, tudományosan gondolkodó ember szemében semmi módon nem bizonyíthatja, hogy ezután is így lesz. De nem is igaz, hogy a helyzet olyan vigasztalan. Minden jel arra vall, hogy a világháború a békeeszmének nem kiirtására, hanem gyorsabb megérlelésére fog szolgálni. A nagy eszméket elég hinni és akarni, hogy megvalósuljanak. Az akarat megvan már? Rajta, teremtsétek meg a hitet - és a teljesülés nem fog elmaradni! (B. M.)

MEMENTÓ

1. Valamelyes bizalomnak az ellenség gondolkozásmódjában meg kell maradnia a háború kellős közepén is. Hisz másképp nem is lehetne békét kötni, s az ellenségeskedés irtóháborúvá fajulna el.

2. Aki embereket, mint tetszés szerint kezelhető tárgyakat, használ és elhasznál: puszta gépekké teszi őket, eleven masinákká, mint az állatok, akikből még csak a tudat hiányzik, hogy a világ legnyomorultabb lényei legyenek.

3. Háborúban a két fél közül egyikről sem lehet kinyilvánítani, hogy nincsen igaza - mert ez már bírói döntést feltételez.

4. Aki nem társ az államban, hanem tulajdonos: annak nem kell nagyon meggondolni a háborút. Asztala, vadászatai, udvari ünnepei azáltal legcsekélyebbet sem szenvednek. Jelentéktelen okokból határozhatja el, mint egy sportkirándulást: s közömbösen átengedheti a mindig készséges diplomáciai testületnek, hogy az illendőség végett igazolják.

5. Az igazi békeszövetség nem célozhatja semmiféle hatalomnak az állam részére való megszerzését. Csak a békét és a szabadságot.

6. A háborúnak olykor még filozófusok is, mint az emberiség bizonyos „megnemesülésének", dicsőítő beszédet tartanak, megfeledkezvén arról, hogy több rossz embert csinál, mint amennyit elpusztít.

7. Az államok különállása a háború folytonos kockázatával jár ugyan: de még mindig jobb, mint összeolvasztásuk egyetlen, a többiek fejére növő és univerzálmonarchiába átmenő hatalom kezében. És mégis ez a kívánsága minden államnak, ilyen módon helyezkedni a tartós békeállapotba: hogy lehetőleg az egész világot uralmába hajtsa.

8. Nem elegendő minden egyes *ember akarata. Szükséges, hogy mindannyian* összességükben *akarjanak.*

9. A közjogi pesszimizmus lehetetlenné teszi a javulást, és megörökösíti a jogsértést - mindezt azon ürügy alatt, hogy az emberi természet a jóra nem képes. *Maga hozza létre a bajt, melyet megjövendöl.*

10. Mindenki azt hiszi magáról, hogy ő a jogfogalmat szentnek tartaná, és híven követné, hogyha másoktól is hasonlót várhatna. Csakhogy mindenki, saját magáról való jó véleménye mellett, mégis minden másnál feltételezi a gonosz érzületet. Így kölcsönösen mondják ki egymásra az ítéletet.

Jegyzetek

[I] *Örökös tartomány* nem olyan államot jelent, amely egy másik állam által örökölhető. Hanem csak a kormányzati joga örökölhető egy másik *fizikai* személy által. Az állam kap ily módon uralkodót: nem pedig az uralkodó államot *mint ilyen* (vagyis, aki már egy másik államot birtokol).

[II] Hogy a parancson *(leges praeceptivae)* és a tilalmon *(leges prohibitivae)* kívül a tiszta észnek még engedélyező törvényei is lehetnek *(leges permissivae):* azon eddig nem ok nélkül kételkedtek. Mert a törvények általában az objektív praktikus *szükségességnek* valamely alapját foglalják magukban; az engedély pedig bizonyos cselekedetek praktikus *véletlenségének* alapját. Ennélfogva az *engedélyező törvény* kényszerítést tartalmazna oly cselekedetre, amelyre valaki nem kényszeríthető. Ez ellentmondás volna - ha a törvény tárgya mindkét vonatkozásban ugyanazon jelentéssel bírna.[34]

Itt azonban az engedélyező törvényben a föltételezett tilalom csak valamely jog jövendő megszerzésének módjára vonatkozik - például örökség útján; a fölmentés pedig e tilalom alól, vagyis az engedély a jelenlegi birtokállományra. Ez noha jogtalan, de jóhiszemű birtoklás. S igaz ugyan, hogy a természeti állapotban egy vélt birtok, mihelyt ilyennek fölismertetett, tilalmas; s éppúgy a hasonló szerzésmód - a megtörtént áthágás után - az utána következő polgáriban. De a természeti állapotból a polgáriba való átmenetben ez a *possessio putativa* a természeti jog egy engedélyező törvényének értelmében továbbra is érvényben maradhat. Ez a jogosultsága a tovább-birtoklásnak nem fogna azonban fennállni, ha egy ilyen vélt jogosságú szerzés a polgári állapotban történt volna. Akkor annak, mint jogsérelemnek, a jogosulatlanság felfedezése után rögtön meg kellene szűnnie.

Csak mellékesen akartam ezzel a természeti jog tanárát figyelmessé tenni egy *lex permissiva* fogalmára, mely a rendszeresen osztályozó ész számára magától kínálkozik. Kivált minthogy a - statuált - polgári törvényben elég gyakran alkalmazásba is kerül. Csak azzal az egyetlen különbséggel, hogy ott a tiltó törvény külön s magában áll. Az engedély nincs - ahogy kellene - ebbe a törvénybe, mint egy korlátozó föltétel, belefoglalva. Alája, a kivételek közé, van száműzve. Az ilyen törvény tehát így hangzik: ez vagy az tiltva van: *kivéve ha:* 1-ször, 2-szor, 3-szor, és így tovább, a beláthatatlanig: mert az engedélyek csak véletlenség szerint, nem valamely elv szerint, hanem az előforduló esetek közt való körültapogatózás közben jönnek a törvényhez. Különben a korlátozó föltételeknek a tiltó törvény formulájába már be kellene foglalva lenniök, s ezáltal az egyszersmind engedélyező törvénnyé is válna.

Ezért sajnálni kell, hogy az éppen oly bölcs, mint éles eszű von Windischgrätz gróf úrnak elmés, de megoldatlanul maradt pályatételét, mely éppen ezt célozta, oly hamar beszüntették. Mert egy ilyen (a matematikaihoz hasonló) formulának lehetősége az egyetlen valódi próbaköve egy végig következetes törvényhozásnak. Enélkül az úgynevezett *jus certum* mindig csak jámbor óhajtás marad.

Mert különben csupán *generális* törvényeink lesznek: *általánosságban* érvényesek. De nem lesznek *univerzálisak: általában* érvényesek. Pedig a törvény fogalma ezt látszik követelni.

[III] Közönségesen föltételezik, hogy az embernek senki ellen sem szabad ellenségesen eljárnia, csak aki már tettleg *megsértette.* S ez egészen helyes is, ha mind a ketten a *polgári törvényes* állapotban élnek. Mert mindenik fél azáltal, hogy ebbe az állapotba lépett, a másiknak a kívánatos biztosítékot megadta. (Tudniillik a felsőség közvetítésével, amelynek mindkettőjük felett hatalma van.)

Az az ember (vagy nép) azonban, akinek állapota még tisztán természeti, megvonja tőlem e biztosítékot. Így már éppen ezen állapota által, amelyben mellettem él, megsért engem - hogyha nem is tettleg *(facto),* de mindenesetre állapotának törvénytelensége által *(statu injusto):* mert ezáltal én tőle

---

[34] *az engedélyező törvény... ellentmondás volna* - Mert a *törvény* szó kényszert fejez ki, az *engedély* szó a kényszer tagadását (a praktikus *véletlenséget*). (B. M.)

folyvást fenyegetett helyzetbe kerülök. Kényszeríthetem tehát, hogy vagy egy velem közös törvényes állapotba lépjen, vagy pedig térjen ki szomszédságom elől.

Eszerint a posztulátum, amin minden következő cikk implicite alapul, így hangzik: Minden embernek, akik egymás életét kölcsönösen befolyásolhatják, valamely polgári alkotmányhoz kell tartoznia.

Minden jogos alkotmány azonban - ami a személyeket illeti, akik benne élnek - a következő szempontok szerint igazodik:

1. az emberek *állampolgári joga* szerint valamely népben: *jus civitatis;*

2. az államok *népjoga* szerint egymáshoz való viszonyukban: *jus gentium;*

3. a *világpolgári jog* szerint, amennyiben emberek és államok, külső, egymásra ható viszonyokban állva, egy általános emberi állam polgárainak tekintendők: *jus cosmopoliticum.*

Ez a beosztás nem önkényes, hanem szükségszerű az örök béke eszméjéhez való vonatkozásban. Mert ha csak egy ezek közül másokra fizikai befolyás viszonyában és mégis természeti állapotban volna, ezzel a háború állapota járna: pedig éppen az itt a szándék, hogy ettől megszabaduljunk.

IV A *törvényes* (tehát külső) *szabadságot* nem lehet meghatározni úgy, ahogyan szokták, hogy az: jogosultság mindent megtenni, amit csak akarunk, ha azzal senki iránt sem cselekszünk igazságtalanul. Mert mit jelent ez a szó: *jogosultság?* Lehetőségét egy cselekedetnek annyiban, hogy azzal senki iránt sem cselekszünk igazságtalanul. Tehát így hangzanék ez a magyarázat: a szabadság e lehetősége azoknak a cselekedeteknek, amelyek által senki iránt sem cselekszünk igazságtalanul. Senki iránt sem cselekszünk igazságtalanul - akármit teszünk is -, hacsak senki iránt igazságtalanul nem cselekszünk: következőleg ez csak üres tautológia.

Inkább úgy kell magyarázni az én külső (jogi) szabadságomat, hogy az: jogosultság, semmi más külső törvénynek nem engedelmeskedni, mint amelyekhez megvolt a lehetőségem, hozzájárulásomat adhatni. - Éppen úgy: külső (jogi) egyenlőség egy államban az állampolgároknak olyan viszonya, melynek értelmében senki a másikát jogosan semmire sem kötelezheti, anélkül hogy egyúttal alá ne vesse magát a törvénynek, mely szerint ettől viszont ugyanazon módon ő is kötelezhető. (A törvényes *függés* elve, minthogy ez már az államalkotmány fogalmában általában benne foglaltatik, nem kíván magyarázatot.)

Ezeknek a velünk született, az emberséghez szükségképpen hozzátartozó s elidegeníthetetlen jogoknak érvényességét megerősíti és fölemeli az ember jogi viszonyának elve egy magasabb lényhez is (hogyha ilyet elgondol magának). Mert ekkor ugyanezen alapelvek szerint, magát mint egy érzékfeletti világ állampolgárát képzeli el. S akkor, ami a szabadságomat illeti: semmi kötelezettségem nincs az isteni, általam csupán az ész segítségével megismerhető törvények tekintetében, csak amennyiben magam is hozzájuk adhattam hozzájárulásom. (Hisz az isteni akaratról is csupán a saját eszem szabadságának törvénye által alkotok fogalmat.) S ami az egyenlőség elvét az Istenen kívül legmagasabb világbéli lénnyel szemben illeti, akit elgondolhatok esetleg magamnak (valami nagy *Aiaón*-t): nincsen rá semmi ok, ha a magam helyén éppúgy megteszem a kötelességemet, mint az Aiaón az ő helyén, hogy nekem csak az engedelmesség kötelessége jusson, annak azonban a parancsolásé. Hogy az *egyenlőségnek* ez az elve (éppúgy, mint a szabadságé) nem érvényes egyszersmind az Istenhez való viszonyra is, annak az az oka, mivel ez a lény az egyetlen, akinél a kötelesség fogalma megszűnik.

Ami azonban minden állampolgár alattvalói egyenlőségének jogát illeti, itt az öröklött nemesség jogosultsága kerül kérdésbe. A dolog azon az egyen fordul meg: vajon az államtól engedélyezett *rang* - mellyel egyik alattvaló a másikat megelőzi - előbbre való legyen-e az *érdemnél,* vagy pedig fordítva? Mármost világos: hogyha a rang a születéssel van összekapcsolva, egészen bizonytalan, vajon az érdem - a hivatali ügyesség és hűség - vele jár-e? Így ez éppen annyi, mintha egészen érdem nélkül adnák ezt a kegyeltnek. Azt, hogy parancsolhat! Márpedig az általános népakarat egy eredeti szerződésben - ami mégiscsak minden jog alapja - soha ilyet határozni nem fog. Mert a nemesember azért még nem mindjárt *nemes* ember is.

Más a hivatali nemesség. Így lehetne nevezni egy magasabb magisztrátus rangját, amit érdemek által kellene megszerezni. A rang itt nem tapad tulajdonképpen a személyhez, hanem az álláshoz. S ez nem sérti az egyenlőséget: mert ha az ember leteszi hivatalát, egyúttal a rangját is leteszi, és a nép közé visszalép.

[V] Sokszor gáncsolták a magas címzéseket, amiket egy uralkodó neve mellé szoktak illeszteni, mint durva, elszédítő hízelgéseket (például hogy: Istentől fölkent, hogy: az isteni akarat intézője s helytartója e földön stb.). Nekem úgy tűnik föl, hogy alaptalanul. Nemcsak hogy nem teszik ezek okvetlen gőgössé az ország urát; inkább meg kell őt lelkében alázniok, ha elég értelmes (amit mégiscsak föl muszáj tételezni). Mert elgondolja akkor, hogy oly hivatalt vett át, ami túlságosan nagy egy ember számára: tudniillik az Isten legszentebb dolgát kezelni, ami ezen a földön van: az *emberek jogát;* és mindig aggodalomban kell lennie, hogy az Isten e szeme fényéhez valamiben nagyon is hozzá talál nyúlni.

[VI] Mallet du Pan az ő zseniális hangzású, de üres és tartalom nélküli nyelvén azzal dicsekszik: hogy sokévi tapasztalás után végre eljutott a meggyőződöttségig Pope ismert mondásának igazságáról:[35]

Kormányformákról a balga vitáz:
Az jobb, amelyre bölcsebb szem vigyáz.

Ha ez annyit akar jelenteni: a legjobban vezetett kormány az, amelyet legjobban vezetnek, akkor Swift kifejezése szerint az író itt olyan diót tört föl, amely fáradságát csak egy kukaccal jutalmazta. Ha azonban azt akarja mondani, hogy ez egyúttal szükségképp a legjobb kormányzási mód is, vagyis a legjobb államalkotmány: akkor ez a mondás alapjában hamis. Mert jó kormányzások példái a kormányzás módjára nézve semmit sem bizonyítanak. Ki kormányzott jobban, mint egy Titus és Marcus Aurelius? Mégis az egyik egy Domitianust, a másik egy Commodust hagyott utódjául. Ez jó államalkotmány mellett nem történhetett volna: minthogy alkalmatlanságuk erre az állomásra ismeretes volt már elég korán, és az uralkodó hatalma elégséges is volt őket kizárni.

[VII] Így felelte egy bolgár fejedelem a görög császárnak, aki vitáját vele csupa jószívűségből párbaj által akarta elintézni: „Egy kovács, akinek fogója van, nem fogja a tüzes vasat a parázsból a saját kezével kihalászni."

[VIII] Háború végeztével, a békekötésnél nem volna egy nép számára illendőség nélkül, ha a hálaünnep után hirdetnének egy vezeklőnapot is. Kegyelemért kérnék az eget az állam nevében azért a nagy bűnért, amelyet az emberi nem még mindig a lelkén hagy száradni: hogy más népekhez való viszonyában semmi törvényes alkotmányba nem akar illeszkedni, hanem függetlenségére büszkén inkább a háború barbár eszközét használja - pedig ezáltal azt, amit keres, tudniillik minden egyes állam igazságát, úgysem érheti el.

A hálaünnepek a háború alatt, valamely kivívott *győzelemnek* örömére; a himnuszok, amelyeket - jó zsidó módra - a *seregek urához* szoktak énekelni: az emberek Atyjának erkölcsi eszméjével nem kevéssé erős ellentmondásban állanak. Nemcsak közöny van bennük azon móddal szemben, hogy *hogyan* keresik a népek kölcsönös jogukat - ami már magában is elég szomorú. Hanem bennük van még az öröm is, hogy jó sok embert vagy emberi boldogságot semmisítettek meg.

---

[35] *Pope mondásának igazságáról* - Pope mondása az Emberről szóló tankölteményében (*Essay on Man,* III. 303.) így hangzik:

For forms of government, let fools contest;
Whate'er is best administer'd is best.

Kant német prózában idézi. (B. M.)

[IX] Hogy ezt a nagy birodalmat azzal a névvel írjuk, amivel ő magát nevezi - tudniillik *Kínának,* és nem Sinának vagy valami hasonló ejtéssel -, csak Georgiusnak *Alphabetum Tibetanum*-ában (651-654. oldalakon, főleg *b* jegyzet alatt) kell utánanézni. Tulajdonképpen, Fischer pétervári tanár megjegyzése szerint, nincs semmi meghatározott neve, amivel önmagát nevezi. A legközönségesebb még ez a szó: *kin,* tudniillik *arany* (amit a tibetiek *ser*-rel fejeznek ki); azért a császár az *arany* királyának (a világon a legpompásabb ország királyának) neveztetik. Ez a szó a birodalomban magában körülbelül *chin*-nek hangozhatik, de az olasz hittérítők (a torokhang miatt) könnyen *kin*-nek ejthetik. Ebből láthatjuk, hogy a rómaiaktól a *ser*-ek földjének nevezett föld Kína volt, a selymet pedig Nagy-Tibeten keresztül (valószínűleg Kis-Tibet és Bokhara közvetítésével Perzsián át, így tovább) vitték Európába. Mindez sok elmélkedésre vezet e csodálatos ország régisége felől, a Hindosztánéval összehasonlítva, Tibettel s ezáltal Japánnal kapcsolatban. Ellenben a Sina vagy Csina név, amit a szomszédai szoktak adni ennek az országnak, semmire sem vezet...

Talán Európának ősrégi, habár eléggé ismertté sohasem vált közössége Tibettel megmagyarázható abból, amit erről Hészükhiosz fenntartott számunkra, tudniillik a hierophantok *Κονξ 0μπαξ,* (Konx Ompax) kiáltásából az eleusziszi misztériumokban. (L. az ifjú Anacharsis utazását, 5. rész 447. sf.) Mert Georgius *Alphabetum Tibetanum*-a szerint a *Concioa* szó *Isten*-t jelent; aminek feltűnő a hasonlósága *Konx*-szal. *Pah-cio* (ib. 520. l.), amit a görögök könnyen ejthettek ki *pax*-nak, *promulgator legis,* az egész természeten át eloszlott istenség (amit *Cencresi*-nek is neveznek, 177. l.). *Om* pedig, amit La Croze *benedictus*-nak, *áldott*-nak, fordít le, nem jelenthet mást az istenségre alkalmazva, mint *boldognak magasztaltat* (507. l.). Mármost, minthogy P. Franc. Horatius a tibeti *lámák*-tól, akiket gyakran megkérdezett, hogy mit értenek ők Isten *(Concioa)* alatt, mindig ezt a feleletet kapta: *„Minden szenteknek összességét"* - (vagyis a szent, a lámai újjászületés által, sok vándorlások után, mindenféle testeken keresztül, végre az istenségbe visszatért, *burchán*-okká - azaz imádásra méltó lényekké változott lelkeket; 223. l.). Tehát ez a titokzatos szó: *Konx Ompax* alighanem a *szent (Konx), boldog (Om) és bölcs (Pax),* a világon mindenütt elterjedt legmagasabb lényt (a megszemélyesített Természetet) akarja jelenteni, és, a görög *misztériumok*-ban használva, az epopták számára való *monoteizmus*-ra célzott a nép *politeizmus*-ával ellentétben; ámbár Horatius atya (az idézett helyen) ez alatt valami *ateizmus*-t szimatolt.

Hogy azonban ama titokzatos szó Tibet fölött hogy került át a görögökhöz, a föntebbi módon lehet magyarázni. És fordítva, ezáltal Európának Tibet fölött Kínával való korai érintkezése is (talán még előbb, mint Hindosztánnal) valószínűvé tehető.[36]

[X] A természet mechanizmusában - amelyhez az ember is, mint érzéki lény, hozzátartozik - valami *forma* mutatkozik, mely létének is már alapul szolgál. Felfoghatóvá ezt nem tehetjük másképp, mint hogy egy világalkotó célját gondoljuk mögéje, aki meghatározza, előre. Ezt az előre való elhatározását mondjuk (isteni) *gondviselésnek* általában. Helyezhetjük a világ kezdetére; akkor *alapító: providentia conditrix* (*semel jussit, semper parent;*[37] Augustinus). A természet *folyásában* azonban - ahogy azt a célszerűség általános törvényei szerint megtartja - *igazgató gondviselés: providentia gubernatrix.* Továbbá: amennyiben különös, az ember által előre nem látható, hanem csak az eredményből sejtett célokra irányul, *vezető: providentia directrix.* Sőt végre, egyes eseményekre mint isteni célokra való tekintettel, többé nem is gondviselésnek, hanem (isteni) *végzésnek (directio extraordinaria)* nevezzük.

---

[36] A hosszú és pedáns jegyzet távol népeknek régi érintkezését bizonyítja. - *Alphabetum Tibetanum* a missziók részére kiadott tibeti szótár. - *Az ifjú Anacharsis utazása* az archeológus Barthelémy abbé híres műve *(Voyage du jeune Anacharsis en Grèce),* mely egy ókori szittya görögországi útleírásának formájában az ókori görögség állapotait ismerteti. (Magyarra is lefordították az ifjúság számára. Kant német fordításból idézi.) - *Promulgator legis* annyi mint: a törvény kinyilvánítója. - *Epopták* a minisztériumok beavatottjai; *hierophantok* a beavató tanítók. - A *Konx Ompax* magyarázata abban az időben sokat foglalkoztatta a német tudósokat. (B. M.)

[37] *semel jussit...* - Augustinus idézett mondásának értelme: Egyszer parancsolt, mindig engedelmeskednek. (B. M.)

Ez azonban *tényleg* csodára utal - bár magukat az eseményeket nem mondjuk csodának. Ezt azért mint ilyent, megismerni akarni: balga vakmerőség az embertől. Mert egyetlenegy eseményből nem lehet következtetni a működő oknak valamely különös elvére: hogy tudniillik ez az esemény cél, és nem pusztán természetmechanikai mellékeredménye egy más, előttünk teljesen ismeretlen célnak.

Csupa dőreség és önhittség az ilyen: akármi jámbor és alázatos hangzású nyelvbe legyen is burkolva.

Éppen ily hamis és önmagának ellentmondó a gondviselés felosztása (*materialiter* tekintve), amint a világban lévő *tárgyakra* vonatkozik, *általánosra* és *különösre.* Hogy például a gondviselés létezik ugyan, mint a teremtmények *fajainak* fenntartásáról való gondoskodás; az egyéneket azonban a véletlennek engedi át. De hisz éppen abban a szándékban nevezik általánosnak, hogy egyetlenegy lényt se lehessen gondolni mint olyant, amely alóla *kivétel!*

Valószínűleg itt a gondviselés olyan beosztására gondoltak, amely (*formaliter* tekintve) azon *mód* szerint történik, ahogyan a gondviselés szándéka teljesül. Lenne így *rendes* gondviselés: például a természet évenkénti elhalása és újraéledése az évszakok változása szerint. És lenne *rendkívüli:* például hogy a tengeráramok a jeges partokra, ahol meg nem teremhet, fát hoznak az ottani lakosok számára, akik anélkül meg nem élhetnének. Ezeknek a jelenségeknek fizikai-mechanikai okát jól meg tudjuk magunknak magyarázni. Például hogy a mérsékelt éghajlatú földek folyóinak partjait fa nőtte be: a fák beleesnek a folyókba, és mondjuk, a Golf-áram aztán továbbviszi őket. És mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a teleológiai okot sem, mely egy, a természet fölött uralkodó bölcsesség gondoskodására utal.

De használatos az iskolákban egy fogalom: az isteni *concursus:* közreműködés vagy *hozzájárulás,* az érzéki világban előforduló valamely hatáshoz. Ennek a fogalomnak el kell esnie. Mert ez a különneműt akarja párosítani: *gryphes jungere equis.*[38] Azzal, aki maga a világ változásainak teljes oka, a világ folyása alatt *kiegészítteti* a saját predeterminálo gondoskodását - amely tehát kell hogy eszerint hiányos lett legyen.

Például azt mondani, hogy: a beteg egészségét *Isten után* az orvos hozta helyre (tehát ebben mint segéd működött): az *először is* önmagában ellentmondó. Mert *causa solitaria non juvat.*[39] Az orvost, minden gyógyszereivel együtt, az Isten alkotta. Hogyha a legmagasabb, számunkra teoretice megfoghatatlan okhoz akarunk fölemelkedni, a gyógyhatást *egészen* neki kell betudnunk. Vagy betudhatjuk *egészen* az orvosnak is, amennyiben ezt az eseményt, mint a természet rendje szerint megmagyarázhatót, a világokok láncolatában nyomon követjük. *Másodszor* egy ily gondolkodásmód azonkívül valamely hatás megítélésének minden határozott princípiumát aláássa.

De *morális-praktikus* tekintetben az isteni *concursus* fogalma egészen illő, sőt szükséges. Ez a tekintet tehát teljesen az érzékfelettire irányul. Példa lehet az a hit, hogy Isten a mi saját igazságosságunk hiányát - hacsak érzületünk helyes volt - számunkra megfoghatatlan eszközök által is ki fogja egészíteni: tehát nem szabad lankadnunk a jóra törekvésben. Emellett azonban magától értetődik, hogy senkinek sem szabad valamely jó cselekedetet - mint a világban történt eseményt - ebből *megmagyarázni* próbálni. Ez az érzékfelettinek állítólagos teoretikus megismerése volna - tehát képtelenség.

XI Minden életmód közül a *vadászélet* kétségkívül leginkább ellenkezik az erkölcsös alkotmánnyal. Mert a családok, amelyeknek a vadászéletben egyenként el kell oszolniok, egymáshoz csakhamar *idegenek* lesznek, s következésképp a távoli erdőkben szétszóródva nemsokára *ellenségesek* is: minthogy mindeniknek, tápláléka és ruházata megszerzéséhez sok térre van szüksége. - A *Noé-féle vértilalom* (1. Móz. IX., 4-6;) (amely többször ismételve, később meg a pogányságból újonnan fölvett keresztények elé is, ámbár más tekintetben, a zsidó-keresztények által feltételül állíttatott; Ap. Csel. XV. 20, XXI. 25), úgy látszik, eredetileg nem volt más, mint a *vadászélet* tilalma. Ebben ugyanis az

---

[38] *gryphes jungere equis* - egy szekér elé fogni griffeket lovakkal. (Vergilius: *Eclogák* VIII. 27.) (B. M.)

[39] *causa solitaria non juvat* - egyedülálló ok nem érvényes: mert minden eseménynek létrehozásához az *összes* okok hozzájárulása szükséges. (B. M.)

az eset, hogy a húst nyersen kell megenni, szükségképp gyakran beáll. Aki tehát az utóbbit eltiltja: az eltiltja egyszersmind az előbbit is.

[XII] Azt lehetne kérdezni: Ha a természet azt akarta, hogy ezek a jeges partok ne maradjanak lakatlan: mi lesz a lakóikból, ha egyszer csak majd (amint várni lehet) nem szállít több uszadékfát nekik? Mert azt kell gondolni, hogy a kultúra haladásával a mérsékelt földövek lakói a fát, amely folyóik partján nő, jobban fölhasználják, nem hagyják a folyókba hullani és így a tengerbe mosódni.

Azt felelem: Az Ob, a Jenyiszej, a Léna stb. partjainak lakói kereskedés útján fogják azt nekik fölszállítani, és az állatvilágból való produktumokat fognak értük becserélni - amikben a jeges partok melletti tenger olyan gazdag. Csak az kell ehhez, hogy Ő - a természet - előbb a békét közöttük kikényszerítse.

[XIII] *Vallások különbözősége:* csodálatos egy kifejezés! Éppen mintha valaki különböző *morálokról* is beszélne. Lehetnek különböző fajai a történeti, nem a vallásban, hanem a vallás előmozdításának történetében használt s a tudományosság mezejébe vágó eszközöknek. Lehetnek különböző *vallási könyvek* is: Zendavesta, Vedam, Korán stb. De v*allás* csak egy, egyetlen: minden emberre és minden időben érvényes. Amazok tehát semmi mást nem tartalmazhatnak, mint a vallás vehiculumait; ami véletlen dolog, és az idők és helyek különbözősége szerint különböző lehet.

[XIV] Ezek az ész engedélyező törvényei: hogy egy igazságtalanságban leledző közjogi állapotot még annyi ideig fennállani hagyjunk, míg a teljes átalakulásra minden vagy magától megérett, vagy békés eszközök által az éréshez közel hozatott. Mert mégis csak bármily *törvényes,* ámbár csak csekély mértékben jogos, alkotmány jobb, mint semmilyen. Márpedig egy *elsietett* reformot ez az utóbbi sors érne - az anarchia sorsa.

Az állambölcsesség tehát abban az állapotban, amelyben a dolgok most vannak, reformokat az államjog ideáljához mérve kötelességévé tesz önmagának. Forradalmakat azonban csak ott fog fölhasználni, ahol a természet azokat magától hozza létre. Ekkor sem egy még nagyobb elnyomás szépítgetésére: hanem mint a természet kiáltását; hogy a szabadság elveire alapított törvényes alkotmányt, mint az egyetlen tartósat, alapos reform által létesítse.

[XV] Az egy államban együtt élő embereknek bizonyos gonoszságát, mely az emberi természetben gyökeredzik - lehetne talán még kétségbe vonni. Ha gondolkodásmódjuk törvényellenes jelenségeinek okát kérdeznék, az igazság némi látszatával lehetne talán még ehelyett felhozni a durvaságot: egy még nem eléggé előrehaladott kultúra hiányát. De az *államok* egymáshoz való külső viszonyában egész leplezetlenül és eltagadhatatlanul tűnik szemeinkbe a gonoszság.

Minden egyes állam belsejében elfátyolozza a polgári törvények kényszere. Ott a polgárok kölcsönös erőszakoskodó hajlamának egy nagyobb erő: az államé, hatalmasan ellene működik. Így valami erkölcsi mázt ad az egésznek: *causae non causae.* Sőt - mivel reteszt tol a törvényellenes hajlamok kitörése elé - a jog iránti közvetlen tiszteletre irányuló erkölcsi képesség fejlődését ezáltal valóban sokban megkönnyíti. Mert most mindenki azt hiszi magáról, hogy ő a jogfogalmat szentnek tartaná, és híven követné, hogyha minden más embertől is hasonlót várhatna, amely utóbbi dolgot neki a kormány részben biztosítja. Ezáltal aztán nagy lépés tétetik az erkölcs *felé* - noha még nem erkölcsi lépés -, hogy ehhez a kötelességfogalomhoz majd önmagáért is, viszonzásra való tekintet nélkül, ragaszkodjanak.

Csakhogy mindenki, saját magáról való jó véleménye mellett mégis minden más embernél föltételezi a gonosz érzületet. Így kölcsönösen mondják ki egymásra az ítéletüket. S ez úgy hangzik, hogy, ami a *tényt* illeti, valamennyien keveset érnek.

De hát honnan van ez? Az ember *természetének* nem lehet betudni: hiszen az szabad lény.

Maradjon ez most kinyomozatlanul. Bizonyos, hogy az ember nem mellőzheti a jogfogalom iránti tiszteletet; ez pedig a legünnepélyesebben szentesíti azt a teóriát, hogy *képes* reá alkalmassá válni. Így mindenki látja, hogy a maga részéről eszerint kell cselekednie - akárhogy tartsák is mások.

[XVI] Az adatokat ilyen maximákhoz megtalálhatjuk Garve udvari tanácsos úr értekezésében: *A morálnak a politikával való kapcsolatáról* (1788). Ez az érdemes tudós mindjárt műve elején megvallja, hogy kielégítő feleletet erre a kérdésre nem tud adni. De mit jelent akkor, hogy ennek ellenére jónak állítja válaszát - bár azzal a vallomással, hogy az ellene emelkedő kifogásokat nem tudja egészen elhárítani? Nem látszik-e ez nagyobb engedékenységnek azok iránt, akik nagyon is hajlandók vele visszaélni, mintsem amennyit tanácsos lenne megadni?

EDGAR ALLAN POE

A MŰALKOTÁS FILOZÓFIÁJA

Charles Dickensnek egy jegyzete fekszik előttem, amelyben a *Barnaby Rudge* szerkezetéről írt régi vizsgálódásomra célozva, azt mondja: „Mellesleg, ki vette észre, hogy Godwin az ő *Caleb Williams*-ét *visszafelé* írta? Először bebonyolította hősét a nehézségeknek abba a hálójába, mely a második kötetet kiteszi, s csak aztán keresett első kötetnek valami indoklást és magyarázatot a történendőkhöz."

Nem tudom elképzelni, hogy *pontosan* ez lett volna Godwin eljárása, s csakugyan, amit ő maga vall, az nem egészen egyezik Dickens úr ötletével, de a *Caleb Williams* szerzője sokkal inkább művész volt, hogysem ne érezte volna legalább valamelyest hasonló módszer előnyeit. Semmi sem magától értetődőbb, mint az, hogy minden mesének vagy bonyodalomnak, mely ezt a nevet megérdemli, készen kidolgozva kell lenni egész a megoldásig, még mielőtt a toll egy betűt is leírt volna belőle. Csak ha a megoldást folyton szemünk előtt tartjuk, tudjuk megadni a bonyodalomnak a következetesség és oki kapcsolat nélkülözhetetlen benyomását azáltal, hogy minden epizódot, és főképp az összes részletek tónusát, a kifejlet céljai szerint élezzük ki.

Azt hiszem, a rendes módban, ahogy az elbeszéléseket konstruálni szokták, gyökeres tévedés van. Vesznek egy témát, vagy a történelemből, vagy amit a napi események adnak, vagy, legjobb esetben, a szerző maga vállalkozik néhány megkapó epizódot összefűzni, melyek regényének csupán vázát teszik - leírással, párbeszéddel vagy szubjektív kommentárral akarva rendesen kitölteni, ami hézag a tényekben vagy cselekvésben, lapról lapra mutatkozhatik.

Én helyesebbnek tartom a célozott *hatás* megfontolásával kezdeni. Mindig szem előtt tartva az eredetiséget - mert aki elég merész volna magát az érdekkeltés ily nyilvánvaló s könnyen elérhető forrásától megfosztani, bizonnyal a saját érdeke ellen cselekedne -, először is így szólok magamhoz: „A számtalan hatás vagy benyomás közül, aminek befogadására a szív, az értelem, vagy, nagyobb általánosságban, a lélek képes lehet, *a jelen alkalommal melyiket válasszam?*" S miután megállapodtam a hatásban, melynek elsősorban újnak, másodsorban élénknek kell lenni, meggondolás tárgyává teszem, vajon ezt a hatást a mesével vagy a tónussal érhetem-e el inkább, mindennapi mesével és különös tónussal, vagy megfordítva, mese és tónus egyforma különösségével, azután körülnézek, vagy inkább magamba tekintek, oly mese- vagy tónuskombinációt keresve, mely legjobban segíthet a hatás fölépítésében.

Sokszor gondoltam rá, milyen érdekes újságcikk lenne belőle, ha egy író le próbálná - azaz inkább ha le tudná - írni részletesen, fokról fokra, a folyamatot, melyen át valamely műve elérte befejezettségének végső pontját. Miért nem ajándékozta meg senki ily cikkel a nyilvánosságot, nehezen tudnám megmondani, de talán a szerzői hiúságnak több szerepe van e mulasztásban, mint bármely más oknak. Legtöbb író - kivált a versköltők - jobb szeretik, ha alkotásaikat valami nemes láz, valami eksztatikus intuíció gyümölcsének tekinti a világ, és valósággal borzadnak attól, hogy a közönségnek csak egy pillantást is engedjenek a kulisszák mögé: a gondolat nyers és nehézkes ingadozásaira - az igazi célra, amint csak az utolsó percben alakul ki -, a teljes érettségig még nem jutott eszme számtalan megvillanására, a már-már kiérlelt ötletekre, amik utólag használhatatlannak bizonyulnak, az óvatos válogatásokra és lemondásokra, a fájdalmas törlésekre és beszúrásokra, szóval a kerekekre és rugókra, a színváltozások gépcsigáira, a hágcsókra és süllyesztőkre, a kakastollakra, pirosítóra és szépségtapaszokra, amik száz közül kilencvenkilenc esetben az irodalmi *histrio* fölszerelését kiteszik.

Másrészt jól tudom, mily ritka eset, amikor egy író egyáltalán abban a helyzetben van, hogy a lépéseket, melyeken keresztül eredményeihez eljutott, gondolatban visszacsinálhassa. Többnyire rendszertelenül támadt, és éppoly ellenőrizhetetlenül elfeledt ötletek kergetéséről és kergetőzéséről van itt szó.

Nekem, a magam részéről, nem rokonszenves az előbb említett vonakodás, s amellett mindig a legnagyobb könnyűséggel tudom visszaidézni emlékembe bármelyik művem keletkezésének fokozatos állomásait. S minthogy az ilyen elemzés vagy rekonstrukció érdekessége, ha úgy fogjuk föl, ahogy az imént kívánatosnak jeleztem, teljesen független magának az elemzett dolognak képzelt vagy valódi értékétől, nem látszhatik szerénytelenségnek részemről a *modus operandi* föltárása, mely szerint valamely munkámat megszerkesztettem. *A holló*-t választom, mint amely legáltalánosabban ismeretes. Szándékom minden kétséget kizáróan megmutatni, hogy kompozíciójában egyetlen mozzanat sem tulajdonítható a véletlennek vagy az ihletnek, hogy a munka fokról fokra, egy matematikai probléma pontosságával és rideg következetességével haladt előre - a megoldásig.

Az alkalom - vagy mondjuk, szükségesség -, ami először fölkeltette a gondolatot, költeményt írni, éspedig oly költeményt, mely egyformán kielégítse a közönség és kritika ízlését - magáról a költeményről önmagában véve nem mond semmit, s épp ezért mellőzöm.

Kezdjük hát a kész elhatározásnál.

Az első megfontolás a terjedelem kérdése volt. Ha egy irodalmi mű hosszabb, hogysem egy ülésre el lehetne olvasni, számolnunk kell avval, hogy a benyomás egységéből származó rendkívül fontos hatást elveszítjük, mert ha már két ülés kell hozzá, a világ ügyei közbetolulnak, s egyszerre vége mindennek, ami kerek teljességre emlékeztetne. De mivel, *caeteris paribus,* egyetlen költő sem vállalhatja, hogy bármiről is lemondjon, ami szándéka előmozdítására szolgálhat, meg kell vizsgálni azt is, nincs-e a nagyobb terjedelemben valami más előny, ami ellensúlyozhatja a benyomás egységének elkerülhetetlen föláldozását. Erre azonnal nemmel felelek. Csakugyan, amit hosszú költeménynek nevezünk, az valójában nem egyéb, mint rövid költemények - azaz rövid idő alatt kiteljesült költői hatások - sorozata. Szükségtelen bizonyítgatni, hogy egy költemény csak annyiban költemény, amennyiben lelkünket fölröpítve, intenzív izgalmat kelt; és minden intenzív izgalom, valami pszichikai szükségszerűség folytán csak rövid lehet. Ez okból *Az elveszett paradicsom*-nak is legalább fele lényegileg próza - költői izgalmak sorozata, *kikerülhetetlenül* váltakozva megfelelő elernyedésekkel. Az egészet túlságos hosszúsága megfosztja a művészi hatás egy roppant lényeges elemétől, a teljességtől - vagyis a hatás egységétől.

Nyilvánvalónak látszik tehát, hogy terjedelem tekintetében van egy megállapítható végső határ minden irodalmi mű számára - az, amennyit egy ülés alatt el lehet olvasni. És ámbár a prózai kompozíció bizonyos műfajaiban, amelyeknél nem fontos az egység - mint a *Robinson Crusoe* vagy hasonlók -, ez a határ előnyösen túlléphető lehet: de semmi esetre sem használ túllépni rajta költői munkában. E határon belül a költemény terjedelme matematikai viszonyban állhat jelentékenységével, azaz más szavakban: szárnyalásával s a költendő izgalom intenzitásával - ismét más szavakban: az igazi költői hatás fokával, amelyet elérhet; mert világos, hogy a rövidségnek egyenes arányt kell tartani a szándékolt hatás erősségéhez, mégis avval a megszorítással, hogy bizonyos minimális időtartam föltétlenül szükséges, hogy valamelyes hatás *egyáltalán* előállhasson.

E megfontolásokat tartva szem előtt - s azt is, hogy a szárnyalás meddig emelkedhet, nem szállva túl a publikum szemhatárán s mégis elérve a magas kritika látkörébe -, azonnal megállapítottam a tervezett költemény célszerű hosszúságát, mintegy százsornyi terjedelemben. (Tényleg, száznyolc sor lett.)

Legközelebbi gondolatom akörül forgott, hogy minő hatás vagy benyomás keltését tűzzem ki célomul; s itt nem árt megjegyezni, amit az egész konstrukción át percre sem tévesztettem szem elől: hogy művemet *mindenki által* élvezhetővé óhajtottam tenni. Nagyon is messze jutnék közvetlen tárgyamtól, ha bizonygatni akarnék itt valamit, amiről már ismételten írtam, s ami a költői érzékkel bíró olvasó előtt egyáltalán nem is szorul bizonyításra, tudniillik, hogy a verses költészet egyetlen legitim birodalma a Szépség. Íme, pár szó mégis igazi gondolatom megvilágítására, melyet barátaim némelyike hajlandónak mutatkozott félreérteni. Úgy vélem, azt a gyönyört, mely egyszerre a legerősebb, a legfelemelőbb és legtisztább, a szépség szemlélete adja. Sőt igazában, ha az emberek szépségről beszélnek, nem is tulajdonságra gondolnak, hanem benyomásra, szóval éppen erre az erős és tiszta fölemelkedésére a *léleknek* - *nem* az értelemnek vagy a szívnek -, amelyről beszéltem, s amelyet a szépség szemléletének hatása alatt tapasztalunk. Mármost a szépséget csak azért nevezem a Vers igazi birodalmának, mert minden művészet nyilvánvaló szabálya, hogy a hatásokat lehetőleg közvetlen okok idézzék elő, hogy a célokat mindig a legalkalmasabb eszközök segítségével kell elérni - és még eddig senki sem tagadta, hogy az a fajta lelki fölemelkedés, amire céloztam, legközvetlenebbül a versben érhető el. Ha a cél akár az Igazság, vagyis az értelem kielégítése, akár az Érzés, vagyis a szív izgalma, ezek, ámbár bizonyos mértékig elérhetők a versben is, sokkal közvetlenebbül valósíthatók meg prózában. Csakugyan, az Igazság bizonyos precíziót követel, és az Érzés valami otthonos egyszerűséget, szöges ellentétben a Szépséggel, amely, ismétlem, a Lélek izgalma, azaz gyönyörteljes fölemelkedése. Mindabból amit itt mondottunk, semmiképpen sem következik ugyan, hogy az érzés vagy akár az igazság ne szerepelhetne, esetleg nagyon hatásosan, a versben is, világosságot adva a gondolatnak vagy segítve az általános benyomást, kontraszt által, mint disszonáns hangok a zenében - de az igazi művész mindig két dologra fog itt törekedni: egyrészt, hogy ezeket a fő célhoz képest kellő alárendeltségben tartsa meg, másrészt, hogy amennyire lehet, még őket is ama Szépség fátyolába vonja, mely a Vers igazi atmoszférája és lényege.

Így hát a Szépséget tekintve kitűzött birodalmamnak, legközelebbi kérdésem e Szépség legmagasabb megnyilvánulásainak *tónusát* illette - s minden tapasztalat arra vall, hogy ez a tónus a *szomorúságé.* Legfőbb fokán mindenfajta szépség az érzékeny lelket könnyekre ingerli. Ekként a melankólia a költészetnek valamennyi közt a legjogosultabb tónusa.

Miután így terjedelemben, műfajban és hangnemben megállapodtam, valamely különleges művészi fogásról kellett gondoskodnom, mely a költemény fölépítésének határozott jelleget adjon. E célból oly rugó állandó alkalmazásra való bevezetését határoztam el, mely körül az egész konstrukció megfordulhasson. Gondosan végigvizsgálva az összes megszokott művészi hatásokat - vagy jobban mondva, *trükköket,* a szó színházi értelmében -, azonnal láttam, hogy egyik sem örvend oly általános használatnak, mint a *refrén.* Használatának ez az általánossága már magában is elegendőképpen meggyőzött belső értékéről, s megkímélt a fáradságtól, hogy újabb analízis alá vessem. De megfontolás tárgyává tettem abból a szempontból, mennyiben alkalmas a továbbfejlesztésre, s rögtön megállapítottam, hogy még primitív stádiumban van. Rendes alkalmazásban a *refrént* nemcsak hogy pusztán a lírai versre korlátozzák, de amellett hatását hangban és gondolatban egyaránt, teljesen az egyhangúság erejére alapítják. A tetszést csupán az azonosság, az ismétlődés érzése hozza létre. Én elhatároztam, hogy ebbe változatosságot viszek, s ezáltal még hatásosabbá teszem, olyformán, hogy általában ragaszkodom a hangzás egyformaságához, de folyton cserélem a gondolat szerepét: azaz eltökéltem, mindig

új benyomást hozni létre a *refrén alkalmazásának* változtatásával, míg *maga a refrén* legtöbbnyire változatlan marad.

Mikor ezeket magamban elintéztem, következett a kérdés: mi és milyen legyen hát ez a *refrén?* Minthogy szerepét folyton változtatni akartam, világos hogy rövidnek kellett lennie: mert leküzdhetetlen nehézséggel járt volna valami hosszabb szentencia alkalmazását és jelentőségét gyakrabban cserélgetni. Természetes, hogy a variálás könnyűsége egyenes arányban áll a *refrén* rövidségével. Ez mindjárt arra a gondolatra vitt, hogy a legjobb *refrén:* egyetlen szó.

S itt új probléma merül föl, e szó *karakterét* illetőleg. Minthogy refrénes versben állapodtam meg, természetes következmény volt a strófákra való oszlás, ahol a *refrén* adná minden strófa befejező szavát. Az ily *utolsó szónak* bizonnyal, hogy kellő erővel hathasson, zengzetesnek kell lenni, s olyannak, ami megengedi a nyomatékos kihangzást; ily megfontolások vezettek a legzengőbb magánhangzó és legvisszhangosabb mássalhangzó megválasztásánál.[40]

Miután a *refrén hangzása* felől ily módon döntöttem, ki kellett választani egy szót, amely e hangzásnak testet ad, s ugyanakkor a lehető legteljesebben illik a melankóliához, amit már előbb kijelöltem költeményem alaptónusául. Ily keresésben teljességgel lehetetlen lett volna nem gondolni erre a szóra: *Sohasem.* S valóban, ez volt az első, ami eszembe jutott.

A legközelebbi *desideratum* valami ürügy volt a *sohasem* szó folytonosan visszatérő használatára. Amint eltűnődtem a nehézségen, amit rögtön éreztem abban, hogy erre az állandó ismételgetésre eléggé tetszetős megokolást találjak, hamarosan rájöttem, hogy ez a nehézség pusztán abból a feltevésből származik, mely szerint ama szót egy *emberi* lénynek kell ilyen állhatatos és monoton módon mondogatnia - rájöttem szóval, hogy a nehézség ennek az egyhangúságnak összeegyeztetésében rejlett, a szót ismételgető teremtmény *eszes* voltával. Ekként közvetlenül kínálkozott gondolatomnak egy emberi értelem nélküli, de beszélni mégis tudó lény elképzelése, s az első, ami fölmerült, nagyon természetesen a papagáj volt; de rögtön háttérbe szorította a holló, mint amely szintén képes szavak kimondására, és mérhetetlenül inkább megfelel a választott *tónus*-nak.

Annyira jutottam már így, hogy elgondoltam egy Hollót - a baljóslatok madarát -, amint monoton ismételget egyetlen szót, ezt, hogy: *Sohasem,* egy melankolikus tónusú s mintegy száz sor terjedelmű költemény minden strófájának legvégén. Ekkor, sohasem veszítve szem elől, hogy célom minden ponton a *netovább,* a legnagyobb tökéletesség, azt kérdeztem magamtól: „Melyik, minden melankolikus téma közt, az emberiség *egyhangú* ítélete szerint, a legmelankolikusabb?" „A halál témája" - volt a magától értetődő válasz. „És mikor a legköltőibb ez a fő-fő melankolikus téma?" - kérdém tovább. Itt is nyilvánvaló már a felelet abból, amit előbb némi részletességgel kifejtettem: „Akkor, ha legszorosabban asszociálódik a Szépséggel: egy szép nő halála kétségtelenül a legpoétikusabb téma a világon, s éppen úgy nem szenved kérdést az sem, hogy e téma hangszeréül legalkalmasabb ajkak az árván maradt szerető ajkai."

Most össze kellett kapcsolnom ezt a két ötletet: a szerelmest, aki meghalt kedvesét siratja, és a Hollót, mely folyton ismételgeti a *Sohasem*-et. S úgy kellett összekapcsolnom ezeket, hogy közben ne feledkezzem meg arról a szándékomról se, amellyel minden ismétlődésnél változtatni kívántam az ismételt szó szerepét és alkalmazását. Ám ilyen összekapcsolásnak egyetlen értelmes módja az lehetett, hogy a Holló a szerelmes kérdéseire válaszolgatva használja a folyton újramondott szót. S itt láttam meg egyszerre a módot és lehetőséget annak a hatásnak

---

[40] Az eredeti szöveg itt meg is jelöli az *o*-t és a *r*-t, melyek az angol *nevermore* szó *(sohasem)* kihangzását teszik. (A fordító jegyzete.)

elérésére, amelyre elsősorban támaszkodtam: az alkalmazás folytonos variálására. Láttam, hogy úgy csinálhatom, hogy az első kérdés, amit a szerető föltesz, s amire a hollónak *Sohasem*-mel kell válaszolni, egészen mindennapi és közömbös kérdés legyen, a második már kevésbé, a harmadik még inkább nem, s így tovább, mígnem a szerető, kizavarva eredeti apátiájából, egyrészt már a szó melankolikus jelentése által, másrészt annak folytonos ismétlődése és a beszélő madár baljós reputációjának elgondolása folytán is, végre izgalmában egész babonás lesz, s vadul folytatja most már egész más természetű kérdéseit, oly kérdéseket, melyeknek megválaszolása szívének legmélyebb szenvedélyeit érinti, s tovább kérdi őket félig valami monomániás babonával, félig avval a fajta kétségbeeséssel, mely az önkínzásban leli gyönyörét, tovább kérdi, nem egészen azért, mintha a madár profetikus vagy démoni karakterében hinni tudna, hisz értelme jól látja, hogy az csak betanult leckét ismételget, hanem, mert őrült öröme telik benne ravaszul úgy formálni kérdéseit, hogy az *előre várt Sohasem* révén a legkéjesebb, mert legtűrhetetlenebb kínokban éldelegjen. Látva e kínálkozó, vagyis inkább a konstrukció folyamán rám kényszerült lehetőséget, először is megállapítottam magamban, mi legyen a csúcspont, azaz a zárókérdés, amire legutoljára adja meg a választ a *Sohasem* - amire felelve a képzelhető legnagyobb fájdalmat és kétségbeesést involválja ez a *Sohasem.*

S azt lehet mondani, itt kezdődött igazában a költemény - a *végén,* ahol minden művészi munkának kezdődnie kéne -, amennyiben elgondolásaim e pontján vetette papírra tollam az első strófát, amit a költeményből megformáltam, a következőt:

> Jós! - hörögtem. - Választ kérek! jós, madár vagy gonosz lélek!
> Hiszen egy égbolt borul ránk s egy Urunk van odafenn:
> mondd meg, vár-e még e búra messze mennyben édes óra,
> vár-e majd a szent Lenóra ölelése odafenn?
> kit az angyalok Lenóra néven hivnak odafenn?
> - Szólt a Holló: „Sohasem."

Megalkottam e strófát, a mondott ponthoz érve, először is, hogy előre megjelölve a csúcspontot, biztosabban variálhassam és fokozhassam komolyságuk és fontosságuk szerint a szerelmes egymás után következő kérdéseit; másodszor, hogy véglegesen meghatározzam a ritmust, a mértéket s az egyes stanzák hosszúságát és általános szerkezetét, s amellett úgy építhessem majd egymás után föl a megelőző stanzákat, hogy ritmikus hatásban egyik se múlja ezt fölül. Ha a most kezdődő kompozíció folyamán ennél erőteljesebb stanzákat tudtam volna előállítani, habozás nélkül készakarva halkabbra fogtam volna őket, hogy ezt a betetőző hatást ne gyöngíthessék.

S itt talán nem árt, ha néhány szót mondok a verselésről. Fő célom, mint rendesen, az eredetiség volt. Hogy ezt a verselésben annyira el szokták hanyagolni, egyike a világ legérthetetlenebb dolgainak. Még ha elismerjük is, hogy a puszta ritmusban kevés a változatosság lehetősége, akkor is nyilvánvaló, hogy a metrumok és strófaszerkezetek lehetséges változatainak száma szinte végtelen, és mégis *a verselésben, századokon át egyetlen költő sem adott eredetit,* sőt úgy látszik, még rá se gondolt, hogy eredetit adjon. Meg kell mondani, hogy az eredetiség, néhány rendkívüli erejű elme esetét nem számítva, egyáltalán nem az ihlet vagy intuíció dolga, mint sokan gondolják. Rendesen aki szert akar rá tenni, annak fáradságosan kell küzdeni érte, s ámbár magas rendű pozitív érték, eléréséhez nem annyira valaminek kitalálására, mint inkább elkerülésére van szükség.

Természetesen nem tartok számot eredetiségre *A holló*-nak akár ritmusa, akár metruma tekintetében. Az előbbi trocheusi, az utóbbi akatalektikus oktameter, katalektikus heptameterrel váltakozva, amely az ötödik versben ráütő módon ismétlődik, és katalektikus tetrameterben

csücsösödik. Kevésbé tudós nyelven mondva: a vers végig olyan lábakból áll, ahol egy hosszú szótag után egy rövid következik: a strófa első sora nyolc ilyen lábból, a második hét és félből - ami igazabban hét és háromnegyed -, a harmadik megint nyolcból, a negyedik és ötödik újra hét és félből, a hatodik csak három és félből. Mármost egyenként véve mindezek a sorok azelőtt is használatosak voltak, s ami eredetisége *A holló* versformájának van, az a *strófa összeállításában* rejlik, minthogy ehhez az összeállításhoz még megközelítőleg hasonlót sem kísérelt meg soha senki. Ennek az összeállításbeli eredetiségnek hatását más szokatlan és részben teljesen új hatások is segítik, melyek a rím és betűrím elveinek kitágított alkalmazásából keletkeznek.

Legközelebbi megfontolni való volt: mi módon hozzam össze a szerelmest és a Hollót? - s e megfontolásnak első ága a *helyre* vonatkozott. Legtermészetesebb színtérnek erdő vagy mező látszhatott volna - de nekem mindig az volt az érzésem, hogy a helynek szoros körülzártsága okvetlen szükséges feltétele ily elszigetelt epizód hatásának: erőt ad neki, mint keret a képnek. A körülzártságnak elvitathatatlan erkölcsi hatása, hogy a figyelmet koncentrálva tartja, s magától értetődik, hogy nem szabad összezavarni a puszta helyegységgel.

Elhatároztam hát, hogy a szerelmest egy szobába képzelem, egy szobába, melyet egy elhunyt szép látogató emléke tett számára szentté. A szobát gazdag bútorzattal ábrázolom, ez egyszerű következménye azoknak az eszméknek, melyeket a Szépségről, mint a költészet egyetlen valódi tárgyáról szólva, már kifejtettem.

Így meghatározva a helyszínt, most be kellett hoznom a madarat, s nem lehetett kitérni a gondolat elől, hogy az ablakon át hozzam be. Azt az ötletet, hogy a szerelmes a madár szárnyának verdesését az ablaktáblán az első pillanatban úgy értelmezze, mintha az ajtón kopogtak volna, egyrészt az a vágy keltette bennem, hogy az események késleltetése által az olvasó kíváncsiságát növeljem, másrészt az a kívánság, hogy kihasználjam a közben előálló hatást, mikor a szerelmes kitárja az ajtót, s nem látva egyebet sötétségnél, félig-meddig szinte azt képzeli, hogy kedvesének szelleme kopogott.

Viharos éjszakát választottam, először, hogy indokoljam, mért kér a Holló bebocsátást, s másodszor, a szoba - fizikai értelemben vett - nyugalmával való hatásos ellentét kedvéért.

A madarat Pallasz szobrára ültettem, szintén a kontraszthatás kedvéért, a márvány és a fekete tollazat közt, s meg kell jegyezni, hogy a szobrot teljesen a madár szuggerálta. *Pallasz* szobrára azért gondoltam, mert leginkább illik a könyvek közt élő szerelmes szobájába, s magának a *Pallasz* szónak zengzetessége miatt is.

A kontraszt erejét a költemény közepe táján is fölhasználtam, hogy a végső benyomást mélyítsem. Például, ahogy a Holló beröppen, annak valami fantasztikus színt adtam, mely annyira közeledik a komikushoz, amennyire csak megengedhető volt. *Peckesen* száll be, s *furcsán verve szárnyát.*

> *Rám se biccent,* meg se hökkent, csak jött, *mint egy idecsöppent*
> *úr, vagy hölgy:* ajtómra röppent s megtelepült odafenn -

A következő két strófában ez a szándék még nyilvánvalóbban érvényesül:

> Akkor bánatom mosolyra csalta furcsa ében tolla,
> ahogy ott *morc méltósággal ült nagy ünnepélyesen.*
> „*Bár megtépve,* zord kóborló - szóltam -, te *se vagy utolsó,*
> éji partok küldte Holló: ur-neved hadd kérdezem:
> hogy hívnak, ha ottlenn röpködsz a plutói bús vizen?”
> - Szólt a Holló: „Sohasem.”

Néztem a *szárnyas bolondot,* hogy egy szót ily jól kimondott
s válaszolt szavamra - bárha nem is túl-értelmesen:
meg kell adni, *ilyet élő még nem ért, hogy egy beszélő*
madár ajtaja fölé jő s rátelepszik kényesen -
ajtó fölött egy szoborra rátelepszik peckesen,
- és a neve: „Sohasem”!

Miután így gondoskodtam a megoldás kontraszthatásáról, rögtön elejtem a fantasztikus hangot, s ahelyett a legmélyebb komolyság tónusát veszem föl - ami pontosan az utolsó idézetet közvetlenül követő strófában kezdődik, evvel a sorral:

De a Holló fönn a szobron csak ez egy szót mondta folyton,

Ettől a perctől kezdve a szerelmes többé nem tréfál, nem is látja többé a furcsaságot a Holló viselkedésében. Csak a „baljós, vén, vad, vészes” madarat látja benne, s szívében érzi égni fémélű szemeit. Ez a fordulat a szerelmes gondolatában vagy képzelődésében hasonló fordulatot akar létrehozni az olvasóéban: hogy lelkét a megoldás befogadására alkalmas hangulatba ringassa, ami most már a lehető leggyorsabban és kerülő nélkül közeledik.

A tulajdonképpeni megoldással - mikor a Holló a szerető végső kérdésére, vajon találkozik-e kedvesével a másvilágon? rámondja a *Sohasem*-et - a költemény, első és kézenfekvő fázisában, mint egyszerű elbeszélés, befejezettnek is mondható. Eddig minden az elhihető és realizálható valóság korlátai közt marad. Egy holló, mely véletlenül megtanulta ezt az egy szót, hogy *Sohasem,* és megszökött gazdájától, éjszaka, a vihar által hajtva, menedéket keres egy ablaknál, melyből még lámpa csillog - egy tanuló vagy tudós szobájának ablaka az, ki talán egy könyv fölött bóbiskol, talán meghalt kedveséről álmadozik. A madár szárnyainak kopogására a tanuló kitárja az ablakot, mire a madár letelepszik a legalkalmasabb helyre, emberi vendéglátója közvetlen közelében, aki mulatva a különös kalandon és a látogató viselkedésének furcsaságán, tréfából, és anélkül hogy választ várna, a nevét kérdezi. A megszólított holló egyetlen szavával felel: *Sohasem* - s ez a szó azonnal visszhangra talál a tanuló méla szívében, aki hangos kifejezést adva bizonyos gondolatainak, melyeket a váratlan epizód keltett benne, még jobban meghökken, amikor a madár erre is rámondja: *Sohasem.* A tanuló most, noha sejti a dolgok állását, de mint előbb megmagyaráztam, részben az önkínzó emberi ösztöntől, részben babonaságtól űzetve, oly kérdéseket intéz a szárnyas jóshoz, melyek az előlegezett válasz révén, hogy: *Sohasem,* neki, mint szerelmesnek, a fájdalom legnagyobb kéjét adhatják. Amint ez az önkínzó kéjelgés legmagasabb fokára ér, az, amit az elbeszélés első és kézenfekvő fázisának neveztem, természetes módon befejeződik, s mindebben nem lépi át a valóság határait.

De a téma ilyetén kezelésében, bármily ügyességgel s az epizódok bármily életszerű összefűzésével történjék is az, mindig marad valami keménység vagy meztelenség, mely visszariasztja a művészi szemet. Két dolog mindig és válhatatlanul szükséges: először is valami komplikáltság, vagy jobban mondva, több oldalú alkalmazhatóság; és másodszor, bizonyos szuggesztivitás - valami, bármennyire határozatlan, titkos árama a szimbolikus jelentésnek. Főleg ez az utóbbi az, ami a művészi alkotásnak oly sokat tud adni abból a *pazarságból* - hogy a mindennapi beszédtől kölcsönözzek egy erőteljes szót -, melyet oly szívesen összecserélünk a *tökéletességgel.* Ennek a szimbolikus értelemnek a *túlsága* viszont - ha titkos áram helyett ezt avatják az elbeszélés fősodrává -, ez az, ami az úgynevezett transzcendentálisták költészetét prózává, éspedig a leglaposabb fajta prózává teszi.

E véleményekhez tartva magamat függesztettem a költeményhez a két utolsó strófát, ekként elérve azt, hogy azoknak szimbolikus hangulata visszavetve árnyát, átjárja az egész elbeszélést, mely őket megelőzi. Az értelem titkos árama legelőször a következő sorokban kerül napfényre:

Tépd ki csőrödet *szivemből* s hagyj magam, mig elveszem!
- Szólt a Holló: - Sohasem!

Bizonnyal észreveszik, hogy ez a szó: *szivemből* az első metaforikus kifejezés az egész költeményben. Ez és a felelet: *Sohasem,* arra bírják az elmét, hogy mélyebb értelmet keressen mindabban, amit a megelőző elbeszélés előadott. Így az olvasó most kezdi a Hollót jelképi madárnak tekinteni - de csak az utolsó strófa legeslegutolsó sorában szabad a dolognak odáig jutni, hogy tisztán lássa a szándékot, mely ezt a madarat a *Fájdalmas és sohasem múló Emlékezet* jelképévé avatja:

És a szárnya meg se lendül, és csak fent ül, és csak fent ül,
fent ajtóm fölött a Pallas sápadt szobrán, csöndesen,
álmodó rémhez hasonló szemmel ül a szörnyü Holló,
míg a lámpafény elomló árnyát veti rémesen
s lelkem e padlómon-ingó árnyba fullad csöndesen:
nem szabadul - sohasem.

LIGEIA

S benne lakozik az Akarat, mely nem hal meg. Ki ismeri az Akarat titkait s erőit? Mert Isten csak egy nagy Akarat, mely szent feszültségével mindenen áthat. Az ember nem adná meg magát a Sors angyalainak, nem adná meg magát teljesen még a Halálnak sem, csak gyenge akaratának gyarlósága folytán...

Joseph Glanvill

Ha lelkem üdvössége függne tőle, akkor sem tudnék visszaemlékezni, hogyan, mikor, de még arra sem, hogy tulajdonképpen *hol* ismerkedtem meg először Lady Ligeiával? Hosszú évek folytak azóta el, s memóriám gyönge a sok szenvedéstől. Vagy talán azért nem tudom *ma* emlékembe hívni ezeket a részleteket, mert valójában kedvesem alakja, ritka tanultsága, különleges s mégis szende hatású szépsége s halk zenés nyelvének megborzongató és elbűvölő ékesszólása oly állandó és titkos fokokban tették meg útjukat szívembe, hogy lassú, de biztos hódításuk története észrevétlen és ismeretlen maradt. Mégis, azt hiszem, legelőször és legtöbbször a Rajnánál találkoztam vele, egy nagy, omladozó, régi városban. A családjáról - csakugyan, arról beszélt egyszer. Kétségkívül távol múltba vesző régiségű család. Ligeia! Ligeia! Betemetkezve tanulmányaimba, melyek igazán oly természetűek, hogy minden másnál inkább alkalmasak eltompítani a külső világ benyomásait, csak ez az édes szó - Ligeia - hívja szemem elé fantáziámban annak a képét, aki nincsen többé. S most, mialatt írok, fölvillan bennem a csodálkozás, hogy *sohase tudtam* a vezetéknevét annak a leánynak, aki barátnőm és jegyesem volt, aki tanulmányaim társa s végtére szívem asszonya lett. Játékos parancs volt Ligeia részéről? vagy szerelmem erejének próbája volt, hogy *erről a pontról sohase kérdezzem?* vagy inkább a saját szeszélyem volt - vadul regényes áldozat legszenvedélyesebb odaadásom oltárán? Csak magára a tényre emlékszem, határozatlanul - s csoda-e, ha teljesen elfeledtem a körülményeket, melyek okozták azt vagy kísérték? Valóban, ha valaha a szellem, melyet a *Regény* szellemének hívnak, a bálványimádó Egyiptom sápadt és ködszárnyú *Ashtophet*-ja lebegett baljós házasságok fölött - a szólásmód szerint -, a mienk fölött minden bizonnyal ott lebegett.

Mégis van egy drága téma, amelyre nézve emlékezetem nem hagy cserben. Ez a téma Ligeia *személye.* Termetre magas volt, kissé inkább vékony, sőt későbbi napjaiban valósággal lesoványodott. Hiába próbálnám festeni tartása fenségét s nyugodt könnyűségét vagy lépteinek érthetetlen súlytalanságát és rugalmasságát. Úgy jött s tűnt, mint egy árnyék. Ha belépett titkos dolgozószobámba, sohase vettem észre, míg meg nem szólalt halk, édes hangjának drága zenéje, s vállamra nem tette márvány kezét. Arcának szépségét utol nem érhette más leányé. Egy ópiumálom sugárzása volt az - lélekröpítő, légies látomány, vadabb és istenibb azoknál, melyek Délosz lányainak szunnyadó lelke körül szállongtak. Pedig vonásait nem jellemezte a szabályos alkat, melyet helytelenül állítottak elénk mint tisztelnivalót a pogányok klasszikus műveiben. Igazán mondja Bacon, Lord Verulam, mikor a szépség mindenféle formájáról és fajtájáról beszél: „Nincsen magas szépség, hol nincs valami *különösség* az arányokban." De, ámbár jól láttam, hogy Ligeia vonásai nem mutatnak klasszikus szabályosságot - habár éreztem, hogy szépsége igazi „magas szépség" s csupa „különösség": mégis hiába igyekeztem felfedezni benne a szabálytalanságot s megtalálni eredetét annak az érzésnek, mely a

„különöset” érezte rajta. Vizsgáltam a magas és halvány homlok körvonalát: hibátlan volt - mily hideg ez a szó isteni fenségére alkalmazva! -, a halánték fölötti részleteknek a legtisztább ivorral versengő bőrét, parancsoló arányait és nyugalmát, lágy kiszögellését; s a hollófekete, sima fényű, pompázó és természetesen göndör fürtöket, „jácintos fürteit”, melyek megértették e homéri jelző teljes erejét! S néztem az orr finom vonalait - sehol sem láttam ily tökéleteset, csak a héberek kecses érmein. Ugyanaz a kényes simasága a bőrfelületnek, az az alig észrevehető tendencia a sasorr felé, ugyanazok a harmonikusan kanyargó orrlyukak, melyek szabad szellemről beszéltek. S néztem az édes szájat. Itt igazán diadalt ült minden, ami égi - a rövid felső ajk fenséges hajlása s az alsónak lágy, gyönyörittas álma -, nevető gödröcskék és beszédes színek - s fogak, amelyek majdnem vakító fénnyel villogtatták vissza minden sugarát annak a szent fénynek, mely derűs, szelíd s mégis oly ragyogva ujjongó mosolyából, e mosolyok mosolyából rájuk esett. És kutattam álla képződését - s itt is megtaláltam gyöngéd szélességét, puhaságát és méltóságát, teltségét és szellemiségét a görög mintáknak - annak a vonalnak, amelyet Apollón isten csak álmában tárt az athéni Kleomenész elé. S végül Ligeia nagy szemeibe néztem.

Szemekre nincs példánk a messze ókorból. S lehet is, hogy éppen a szemekben, hogy éppen kedvesem szemeiben rejlett a titok, melyre Lord Verulam céloz. Azt kell hinnem, hogy sokkal nagyobbak voltak, mint emberi fajtánk átlagos szemei. Tágabbak voltak még, mint a Nourjahad-völgybeli törzseknek legtágabb, legtelibb gazellaszemei. De ez alig tűnt föl Ligeiánál - csak néha, a feszült izgalom pillanataiban. S ilyen pillanatokban szépsége - legalább így látta hevült fantáziám - föld fölötti vagy földöntúli lények szépsége volt, a török hurik mesés szépsége. A szemgolyók színe a legragyogóbb fekete, és messze fölöttük rendkívül hosszú, koromsötét szempillák ernyőztek. A körvonalában kissé szabálytalan szemöldök színe ugyanaz volt. A „különösség” azonban, amit e szemekben találtam, egészen más természetű, semmi köze formához, színhez, ragyogáshoz, s mindent összevéve a *kifejezés* lapjára írandó. Ah, értelmetlen szó! puszta hangzásod nagy szélessége mögött mennyi tudatlanságot sáncolunk el a lelki világ dolgaiban! Ligeia szemeinek *kifejezése!* Hogy tűnődtem hosszú órákon át rajta! Hogy küszködtem egész nyári éjjeleken, mélyébe hatolni! Mi volt az - az a Démokritosz kútjánál mélyebb valami, mely kedvesem szembogarának mélyeiben rejlett? Mi lehetett? Rabbá tett a vágy, hogy fölfedezzem. Ó, azok a szemek! azok a nagy, azok a csillogó, azok az isteni szemgolyók! Léda ikercsillagává lettek számomra, s én legájtatosabb csillagászuk.

Nincs a lélek tudományának számos érthetetlen anomáliája közt megborzongatóbban izgató tény, mint az - amiről, úgy hiszem, sohase beszélnek az iskolákban -, hogy ha föl akarunk idézni emlékünkben valamit, amit régen elfeledtünk, sokszor egészen a küszöbén vagyunk az emlékezésnek, anélkül hogy végre is képesek volnánk visszaemlékezni. S így mennyiszer, míg feszülten kutattam Ligeia szemeit, éreztem közel kifejezésüknek teljes megértését, egészen közel már - s mégsem birtokomban; közeledni s megint teljesen eltűnni! És - különös, ó, mindennél különösebb rejtély! - a világ legközönségesebb dolgaiban ezer meg ezer analógiát találtam erre a kifejezésre. Úgy értem, hogy abban az időben, mikor Ligeia szépsége lelkembe szállt, hogy ott, mint egy oltáron, lakozzék, az anyagi világ sok jelenségéből oly érzést szűrtem ki, mely távolról hasonlított ahhoz, amit az ő nagy, fényes szemei keltettek mindig bennem. De azért ez nem segített arra, hogy ezt az érzést jobban meghatározni vagy analizálni, vagy akár csak állandóbban szemlélni tudjam. Ráismertem, mondom, olykor egy hirtelen felnyúló szőlővessző megpillantásánál - egy moly, egy lepke, egy hernyóbáb, egy futó vízerecske szemléletében. Megéreztem az óceánban; vagy egy meteor zuhanásában. Megéreztem szokatlanul öreg emberek tekintetében. S van egy-két csillag az égen, egy különösen: egy hatodrendű csillag, dupla és színjátszó, nem messze a Lyra alfájától - amelynek teleszkópi

vizsgálatánál mindig tapasztaltam ezt az érzést. Ez töltött el húros hangszerek némely hangjaira s nem ritkán könyvek egyes helyeinek olvasásánál. Számtalan más példa közül hadd említsek egy passzust Joseph Glanvill egyik kötetéből, mely, talán csak furcsasága által - ki tudja? -, csalhatatlanul előidézte bennem ezt az érzést:

> *S benne lakozik az Akarat, mely nem hal meg. Ki ismeri az Akarat titkait s erőit? Mert Isten csak egy nagy Akarat, mely szent feszültségével mindenen áthat. Az ember nem adná meg magát a Sors angyalainak, nem adná meg magát teljesen még a Halálnak sem, csak gyenge akaratának gyarlósága folytán...*

Évek hossza s későbbi elmélkedés ugyan képessé tett kinyomozni valami távoli kapcsolatot az angol moralistának e helye s Ligeia karakterének egy oldala között. A gondolatnak, cselekvésnek és beszédnek valami különös *feszültségét* tapasztaltam benne, s ez, lehet, hogy eredménye vagy legalább jele volt annak a hatalmas akaratnak, mely hosszú ismeretségünk folyamán nem adta más, közvetlenebb bizonyságát létezésének. Minden nő közt, akit valaha ismertem, ő, a külsőleg nyugodt s mindig szelíd Ligeia volt legviharosabban zsákmánya a zord Szenvedély vad keselyűinek. De szenvedélyének nagyságáról nem alkothattam fogalmat, csak szemeinek abból a csodálatos kitágulásából, ami gyönyör és rémület volt nekem egyszerre; csak rendkívül halk hangjának majdnem bűvös lejtéséből, tisztaságából, melódiájából és édességéből; csak vad szavainak kitörő energiájából, amiket rendesen használni szokott, s amiknek erejét megkettőzte nyájas beszédmódjának kontrasztja.

Szóltam már Ligeia tanultságáról; rendkívüli volt az - amilyent sohasem láttam még asszonyban. Mélyen behatolt a klasszikus nyelvekbe, s ameddig az én ismereteim terjedtek Európa modern nyelvjárásaiban, sohasem értem őt hibán. De hát *egyáltalán* értem-e valaha Ligeiát hibán, a kérkedő akadémikus erudíciónak akár legabsztrúzabb tárgykörében is, amit legjobban bámul, egyszerűen mert legkevésbé ismer, a laikus? Mily különösen - mily rnegborzongató módon kényszerítette ki figyelmemet később, *igazán* csak később, ez az egy pontja feleségem karakterének! Azt mondtam, hogy tudása olyan volt, amilyent sohasem ismertem asszonyban - de él-e férfi is, akinek szelleme átjárta, és nem gyümölcstelenül járta át, a morális, fizikai és matematikai tudományok *minden* tág mezejét? Akkor nem láttam még, amit most tisztán megállapíthatok: hogy Ligeia ismeretei gigásziak, döbbentőek voltak; mégis eléggé tudatában voltam végtelen fölényének arra, hogy valóságos gyermeki bizalommal engedjem át magam vezető irányításának a metafizikai kutatásnak abban a kaotikus világában, melyet házasságunk korábbi éveiben valódi szenvedéllyel tanulmányoztam. Mekkora diadallal - mily éles gyönyörrel, minden éteri reménységnek micsoda fölfokozásával - *éreztem,* amint fölém hajolt, míg elvesztem e tudományokban, amelyeket kevesen tanulnak, még kevesebben tudnak valaha - fokonként tárulni elibém azt a csodálatos diadalpályát, amelynek hosszú, pompás és teljesen járatlan ösvényén valami Isteni Tudás célja felé haladhatok... Ó, sokkal istenibb, hogysem ne lenne tilos!

Mily szívbemarkolónak kellett hát lenni a fájdalomnak, amellyel néhány év múltán azt láttam, hogy nem alaptalan reményeim váratlan szárnyra kapnak, s elröpülnek! Ligeia nélkül csak tapogatózó gyermek voltam, kit meglepett az éj. Csak az ő jelenléte, csupán az ő olvasottsága tudott élénkebb fényt vetni a trancendentálizmus ezer rejtélyére, melyben elmerültünk. Szemeinek sugárzó csillogása híján a lobogó és aranyos betűk szürkébbek lettek, mint Saturnus ólma. S e szemek most mind ritkábban világították meg a lapokat, melyek fölött görnyedeztem. Ligeia beteg lett. A vad szemek nagyon is - túlontúl glóriás sugárban villogtak; a halavány ujjak a sír átlátszó viaszszínébe öltöztek, s a kék erek a magas halántékon a leggyengébb emóció árapályával is földagadtak, és mélybe horpadtak. Láttam, hogy halnia kell - s

kétségbeesve küszködtem lelkemben a szörny Azráellel. - De szenvedélyes asszonyom küszködése, nagy bámulatomra, még hevesebb volt a magaménál. Zord természetében sok oly vonás rejlett, ami azt a hitet keltette bennem, hogy ő félelem nélkül fogadja a halált; de nem úgy lett. A szó képtelen rá, hogy fogalmat adjon a kétségbeesett ellenállásról, amellyel ő az Árnyék ellen harcolt. Kínokban nyögtem a gyötrelmes látványra. Vigasztaltam volna - érveltem volna félelmei ellen; de vad vágyának feszültségében: élni, élni, csak élni - vigasz és érv egyként a legképtelenebb őrültségnek hatott. Ám egész az utolsó pillanatig, egzaltált lelkének leghevesebb vonaglása közt is, modorának külső nyugalma meg nem rendült. Szava még lágyabb lett - halkabb lett -, de a nyugodtan kiejtett szavak vad jelentésén nem szívesen időzik emlékem. Agyam szédült, amint bűvölten figyeltem ajkáról valami halandó zenénél zenébb melódiát - és oly sejtelmeket és vágyakat, amiket halandó lélek még nem ismert.

Hogy engem szeretett, abban nem kételkedhettem; s könnyen gondolhattam, hogy oly kebelben, mint az övé, a szerelem nem közönséges szenvedélyként uralkodhatik. De ragaszkodásának teljes erejét csak a halállal szemben ismertem meg. Kezem kezében tartva, hosszú órákon át öntötte ki előttem szíve áradását, melynek több mint szenvedélyes odaadása a bálványimádásig emelkedett. Hogyan érdemeltem, hogy ily vallomások üdvözítsenek? Hogyan érdemeltem, hogy kedvesem elvesztve kárhozzam el abban az órában, amikor ezeket megtette? De elviselhetetlen volna számomra e tárgynál időznöm. Hadd mondjak csak annyit, hogy Ligeiának több mint asszonyi belefeledkezése ebbe a - jaj! - semmiképp meg nem érdemelt, teljesen méltatlanra pazarolt szerelembe, végre megértette velem, mért tapadt oly vadul-komoly vággyal az Élethez, mely most oly rohamosan szállt el belőle. Ez a vad vágyakozás, az Élet sóvárgásának ez a mohó heve - élni! csak élni! -, ez az, amit nincs hatalmam rajzolni - nincs szavam kifejezni.

Azon az éjfelen, mikor elszenderült, parancsolólag oldalához intett, s arra kért, hogy mondjak el előtte pár verset, amit ő maga írt pár nappal azelőtt. Engedelmeskedtem. S a versek ezek voltak:

Imitt egy gála éj
a vég-évek magányaiban!
Angyalnép, könnyben-ázva, mély
fátyol közt, szárnyasan
szinházban ül, drámát akar,
reményt és rémeket,
mig szférák zengnek, büszke kar,
szeszélyes éneket.

Ezer isten-formáju báb
súg-búg a színpadon,
s ling-leng idébb-odább,
jő, s puszta bábként megy vakon,
amint formátlan odafönt
nagy erők mozgatják a szint;
kesely-szárnyuk csapkodva önt
láthatatlan kint!

Óh bolond dráma! nem feled
örökre aki lát!
Hogy űzi folyton a tömeg
s nem éri, fantomát,
és körben űzi, s visszatér,
nem éri sohase;
bűn, őrület és szenvedély:
ebből áll a mese!

De ím, egy csúszó rémalak,
mint vérpiros gomoly,
elgyürűz a szinfalak
magányaiból.
Jön! - jön! - és a bábok soka
a Csúszók étke lesz.
Sir a szeráf: férgek foga
emberek vérével veres.

A lámpa - a lámpa mind kihal!
S lehull a remegő
formákra, zúgva, mint vihar,
a függöny, a szemfedő.
Az angyalnép sápadva föláll
s szól, míg fátylával időz:
„Ez az *Ember* című dráma volt,
s a Győztes Féreg a hős."

- Nagy Isten! - kiáltott Ligeia félsikollyal, talpra ugorva s görcsös mozdulattal nyújtva karjait az ég felé, amint e soroknak végére értem. - Nagy Isten! Mennyei Atya! Így lesz ez mindig, menthetetlenül? Ezt a Győztest senki se győzi le? Nem vagyunk-e mind a Te részeid és darabkáid? Ki ismeri, ó, kicsoda ismeri az Akarat erejének rejtelmeit? Az ember nem adná meg magát az Angyaloknak, *s nem teljesen még a Halálnak sem,* csak gyenge akaratának gyarlósága folytán...

S most, mintegy kimerülve az izgalomtól, hagyta fehér karjait lehullni, s ünnepélyesen visszatért halálos ágyába. S mikor kilehelte utolsó sóhaját, valami halk suttogás keveredett velük ajkain. Föléjük hajtottam fülemet, s tisztán kivehettem, újra, a Glanvill passzusának záró szavait:

- *Az ember nem adná meg magát az Angyaloknak, nem teljesen még a Halálnak sem, csak gyenge akaratának gyarlósága folytán...*

Ligeia meghalt; s én, szinte porba sújtva fájdalmamtól, nem bírtam ki tovább sivár lakásom magányát a Rajna borús és omló városában. Amit a világ gazdagságnak nevez, nem hiányzott nekem. Ligeia hozománya nagyobb volt, sokkalta nagyobb volt, mint közönséges halandók amennyit asszonyukkal kapnak. Így pár hónapnyi lankadt és céltalan bolyongás után megvásároltam s valamelyest kitataroztattam egy régi klastromházat, melyet nem fogok megnevezni, a szép Angolország egyik legvadabb s legkevésbé ismert részében. Az épület sötét és komor fensége, a birtoknak valósággal elvadult képe s a sok, idő szentelte, méla emlék, mely e házhoz és birtokhoz fűződött, sok tekintetben hozzáillettek a teljes elhagyottság érzéseihez, melyek az ország e távoli és lakatlan tájára kergettek. De, habár klastromom külseje, falai zöldellő omladozásában, csak kevés változást szenvedett, belül gyermekes perverzitással engedtem teret - s tán

halvány reménnyel is, hogy enyhíti bánatom - oly fényűzésnek, mely különb volt, mint a királyoké. Ily kéjelgésekre szinte már legkorábban éveimben bizonyos hajlam ivódott lelkembe, s most azok újra föltámadtak bennem, mintha megint gyermekké tett volna a bánat. Sajnos, hogy valósággal a kezdődő őrület csíráit lehetett volna fölfedezni pompás és fantasztikus függönyeimben, ünnepélyes egyiptomi faragványaimban, szobáim vad párkánydíszeiben és bútorzatában s arany bojtos szőnyegeim bolondházba való mintáiban! Az ópium nyűgeivel hálózott rab voltam, munkám s napirendem az álmok színeit öltötte. De nem szükség részleteznem e fonákságokat. Hadd beszéljek csak arról az egyetlen, s örökre átkozott szobáról, ahova a lelki zavar egy pillanatában mint menyasszonyomat vezettem be az oltár mellől - mint a soha nem feledett Ligeia utódját - a szép hajú és kék szemű Lady Rowena Trevanion of Tremaine-t.

Nincs oly apró részlete e nászszoba architektúrájának és dekorációjának, amely nem állna ma is tisztán szemem előtt. Hol volt az esze menyasszonyom gőgös famíliájának, mikor, elvakítva az arany szomjától, megengedték, hogy lányuk - ily bálványozott fiatal leány - átlépje egy *ily módon* bútorozott szoba küszöbét? Azt mondtam, hogy aprólékosan emlékszem a szoba *részleteire* - viszont fő fontosságú motívumait sajnosan elfeledtem -, s itt nem volt rendszer, nem volt összhang e hivalkodó fantasztikumban, mely fogózót adna az emlékezetnek. A szoba a kastéllyá alakított monostor egy magas tornyában feküdt, formája ötszögű, s térfogata nagy volt. Az ötszög egész déli oldalát elfoglalta az egyetlen ablak - óriási, töretlen üveglap, velencei üveg, csak egyetlen tábla s ólomszín árnyalattal, úgyhogy akár a nap, akár a hold sugara hatolt át rajta, kísértetes fénnyel esett a szobában levő tárgyakra. E hatalmas ablak felső részét egy vén vadszőlő ágainak kacskaringós szövedéke borította, fölkúszva a torony masszív falaira. A menyezet, sötét és komor tölgyfából, túlzottan magas volt, bolthajtásos és aprólékosan telecifrázva valami félig gótikus, félig a druidáktól származó vonalvezetés legvadabb és leggroteszkebb példányaival. E komor bolthajtás legközepének rejtekéből hosszúkás láncszemekből font egyetlen aranyláncon egy hatalmas tömjéntartó függött, ugyancsak aranyból, arab mintájú rajzzal, sűrűen s oly mesterkélt módon lyuggatva, hogy réseiből ki és be örökösen, mintha kígyók élete volna bennük, felemás színű lángok új meg új lövellései vonaglottak.

Körös-körül egynéhány keleti formájú ottomán s aranykandeláber állott különböző zugokban elhelyezve; és ott volt az ágy is - a menyasszonyi ágy -, indus mintájú s alacsony s tömör ébenből faragott, palástos mennyezettel. A szoba mindenik sarkában pedig egy-egy gigászi, fekete gránitszarkofág állt, a luxori királysírokból való, vén fedelük tele emberemlékezetet meghaladó régiségű domborművekkel. De ó! a terem kárpitozásában tetőzött ez a különös fantázia. A magas falakról - rengeteg, sőt arányavesztett magasságból - nagy ráncokban tetőtől padlóig súlyos és tömött hatású kárpitok csüggtek, és e kárpitok anyaga ismétlődött a padozat szőnyegzetében, az ottománok és az ébenágy takaróiban, az ágy palástos mennyezetében s a függönyök pompás tekervényeiben, melyek az ablakot részben beárnyalták. Ez az anyag a leggazdagabb aranyszövet volt. De egész felületét szabályos közökben körülbelül egy láb átmérőjű arabeszk figurák pettyezték, a legfeketébb koromszín mintákban dolgozva bele a szövetbe. Ám e figurák csak akkor mutatták a valóságos arabeszk karakterét, ha egy bizonyos szempontból nézték őket. Valami furfanggal - mely manapság már elég közönséges, s tulajdonképp a régiségnek egészen távoli koraiba nyomozható vissza - úgy voltak készítve, hogy hatásukat folyton változtatták. Aki belépett a terembe, az egyszerű torzalakoknak látta őket; de közelebb menve ez a látszat lassanként eloszlott; s lépésről lépésre, amint a látogató helyzetét a szobában változtatta, kísértetes formák vég nélkül egymásra tolongó sokaságával látta magát környezve, amilyenek a normannok babonáiban szerepelnek, vagy szerzetesek bűnös álmaiban kelnek életre. A fantazmagória hatását nagyban növelte, hogy állandó erős széláramot vezettem be mesterségesen a drapériák mögé - ami az egésznek valami borzongató és barátságtalan elevenséget adott.

Ilyen termekben - ilyen nászszobában - töltöttem Lady of Tremaine-nel házasságunk első hónapjának átkozott óráit, s alig éreztem nyugtalanságot. Hogy új asszonyom riadozott kedélyemnek vad szeszélyességétől - hogy már-már került, s nemigen szeretett -, észre kellett vennem; de az nekem inkább örömöt okozott, mint az ellenkezőjét. Én is utáltam őt, nem annyira emberi, mint ördögi gyűlölettel. Emlékem visszaszállt - s ó, micsoda erejével a bánatnak! - a szeretett, a szép, a fenséges, a sírba fektetett Ligeia felé. Tobzódtam az ő tisztaságának, okosságának, magasztos, éteri jellemének, szenvedélyes, bálványimádó szerelmének idézgetésében. S most égett csak föl szellemem teljesen, szabadon az ő tüzének minden lángjaiban. S ópiumálmaim izgalmában - mert a szokás e kábítószer béklyóiba láncolt - hangosan kiáltottam nevét az éjszaka csendjében vagy nappal vad völgyek árnyékos rejtekeiben, mintha a Halott Hölgy iránti vágyam vad mohósága, ünnepi szenvedélye, emésztő lobogása visszahozhatná őt földi útjára, amelyet elhagyott - lehet-e igaz, hogy örökre?

Házasságunk második havának elején Lady Rowenát hirtelen betegség támadta meg, és felépülése lassú volt. A láz, mely sorvasztotta, nyugtalanná tette éjeit; s félálmainak zavaros állapotában valami hangokról és mozgásokról beszélt, a toronyszobában s a toronyszoba körül, melyek, úgy gondoltam, csak rendetlen képzeletéből vagy talán magának a szobának fantasztikus benyomásából erednek. Végre lábadozott - fölgyógyult. De csak rövid idő múlt el, s egy második, még hevesebb betegség döntötte újból a szenvedés ágyába; s ezt a rohamot elejétől fogva gyenge alkata soha teljesen ki nem heverte. Rosszullétei ez időtől kezdve ijesztő jellegűek lettek, s még ijesztőbb volt gyakoriságuk, úgyhogy orvosainak minden tudásával s nagy igyekezetével dacoltak. A krónikus baj növekedtével - amely így sokkal jobban befészkelte magát szervezetébe, hogysem emberi eszközökkel ki lehetett volna irtani - lehetetlen volt észre nem vennem kedélye ideges izgatottságának párhuzamos fokozódását. Jelentéktelen okok mindinkább megmagyarázhatatlan félelmet keltettek benne. Megint azokról a hangokról beszélt, s most még sűrűbben és makacsabban - azokról a halk, gyenge hangokról, azokról a szokatlan mozgásokról, a kárpitok és függönyök között, melyekre az imént céloztam.

Egy éjjel, szeptember vége felé, a szokottnál még nagyobb nyomatékkal kényszerítette figyelmembe ezt a nyugtalanító témát. Éppen valami hánykódó álomból riadt, s én félig aggodalom, félig határozatlan rémület érzéseivel figyeltem lesorvadt testének vergődéseit. Ott ültem mellette, ébenágya mellett, az indiai ottománok egyikén. Félig fölemelkedett fektéből, s komoly és halk suttogással beszélt, hangokról, amiket ő *akkor* hallott, de amiket én nem voltam képes hallani; mozgásokról, amiket *ő* látott, s én nem voltam képes észrevenni. A szél hevesen áramlott a kárpitok mögött, s én meg akartam mutatni neki - amit, bevallom, magam sem hittem *egészen* -, hogy ezek a szinte tagolatlan leheletek s a falak figuráinak e könnyed változásai csak a szél megszokott áramlásának természetes következményei. De halálos sápadtság öntötte el arcát, s láttam, hogy minden igyekezetem, mellyel meg szerettem volna nyugtatni, hiábavaló. Úgy tetszett, mintha elájulna, és senki sem volt közel, hogy segítséget hívjak. Eszembe jutott, hol találhatok egy palack könnyű bort, amit az orvosok rendeltek neki, s átsiettem a szobán, hogy elhozzam. De amint a tömjénszóró fényébe értem, két riasztó természetű körülmény vonta magára figyelmemet. Úgy éreztem, hogy valami tapintható, bár láthatatlan tárgy suhant el könnyedén mellettem; s úgy láttam, hogy az arany szőnyegen, a gazdag fénykéve kellős közepén, amelyet a tömjéntartó vetett, egy árnyék hever - egy halvány, határozatlan és angyali lengeségű árnyék -, egy árny árnyékának képzelhettem volna. De épp mértéktelen ópiumadag izgalma hevített, s alig vetettem ügyet mindezekre, nem is szóltam róluk Rowenának. Megtalálva a bort, újra átmentem a szobán, kitöltöttem egy teli serleggel, s az ájuló hölgy ajkaihoz vittem. De ő most némileg magához tért, és maga átvette a serleget, míg én a mellettem álló ottománra hulltam, szemeim a beteg testére nyűgözve. Ekkor történt, hogy határozottan észleltem valami könnyű lépést a szőnyegen s az ágy közelében; s a

következő másodpercben, amint Rowena épp ajkaihoz emelte a bort, láttam vagy talán álmodtam, hogy látom, mintegy a szoba egének valami láthatatlan fellegéből, egy fénylő és rubinszín folyadék három-négy nagy cseppjét hullani a serlegbe. Én láttam - Rowena nem. Habozás nélkül fölhajtotta a bort, s én nem akartam szólni neki olyan valamiről, ami végre is, úgy gondoltam, nem lehetett más, mint heves képzeletem szuggesztiója, melyet a beteg hölgy félelme, az ópium s az éji óra kórosan aktívvá tett.

De nem zárhattam el a saját észleletem elől azt a körülményt, hogy közvetlen azután, mikor e rubincsöppek lehulltak, gyors rosszabbodás állott be feleségem állapotában; úgyhogy a rájövő harmadik éjszakán szolgálói már a Sír számára öltöztették föl őt, s a negyediken egymagam ültem halotti lepelbe burkolt testével abban a fantasztikus szobában, mely egykor mint menyasszonyomat fogadta. Ópium szülte vad víziók lebegtek árnyakként előttem. Nyugtalan szemmel néztem a terem sarkaiban álló szarkofágokat, a drapéria változó figuráit s a felemás szín lángok vonaglását fönn a tömjéntartóban. Majd amint ama minapi éjszaka körülményei villantak elmémbe, tekintetem arra a pontra esett, az illatszóró fénykévéje alatt, ahol az Árny tűnő nyomait láttam. De az árny már nem volt ott; s nagyobb és szabadabb lélegzettel pillantásomat az ágyon fekvő sápadt és merev alakra fordítottam. Ekkor ezer emlék tolult felém - Ligeiáról -, s egy áradás viharos erejével tért vissza szívembe az az egész, kimondhatatlan fájdalom, amivel *őt* néztem valaha, halotti leplében. Az éj fogyott; s még mindig - keblem tele keserves gondolatokkal egyetlen és legfőbb szerelmemről - ott ültem, Rowena holttestét bámulva.

Éjfél lehetett vagy talán előbb, vagy később még, mert nem törődtem akkor az órával, hogy valami zokogás, halk, lágy, de nagyon határozott, vert föl ebből az álmadozásból. *Éreztem,* hogy az ébenágyból jön - a Halál ágyából. Babonás félelem agóniájában hallgatóztam - de a hang nem ismétlődött. Erőltettem szemem, nem fedez-e föl mozgást a hullán - de legcsekélyebb sem volt észrevehető. Pedig nem csalódhattam. *Hallottam* a hangot, akármily gyöngén is, s lelkem fölriadt rá. Elszántan s makacsul csüggesztettem figyelmemet a holttestre. Több perc múlt el, mielőtt bármi történt volna, ami fényt vethetett a rejtélyre. Végre nyilvánvalóvá lett, hogy némi halavány, nagyon-nagyon gyenge, alig észrevehető színárnyalat lobbant föl az arcán, s lehullott szemhéjainak apró erein. Valami kimondhatatlan borzalom és rémület között, amilyenre halandók nyelvének nincs elég erős kifejezése, éreztem, hogy szívem megszűn verni, s tagjaim megmerevedtek ültömben. De végre bizonyos kötelességérzet föltámasztotta lélekjelenlétem. Nem kételkedhettem többé, hogy intézkedéseinket elhamarkodtuk - hogy Rowena még él. Szükségesnek látszott, hogy azonnal tegyünk valamit; de a torony nagyon is távol volt a kastélynak a szolgák által lakott részeitől - senki, aki kiáltásom hallja -, s nem volt módom segítséget hívni, anélkül hogy a szobát percekre el ne hagyjam, ezt pedig nem akartam kockáztatni. Így hát egyedül kísérleteztem, küszködve, hogy életre hívjam a halál küszöbén tétovázó szellemet. De rövid idő múlva bizonyossá lett, hogy visszaesés állt be; a szín eltűnt a szemhéjról és az arcról, márványnál fehérebb halványságot hagyva; az ajkak duplán összehúzódtak, és megzsugorodtak a halál kísértetes kifejezésében; visszataszító nyirkos hidegség öntötte el rohamosan a test felületét; s tüstént bekövetkezett az ismert nyúlós merevedés. Megborzadva hullottam vissza a heverőre, amelyről oly hökkenéssel riadtam föl, s ismét átadtam magam éber látomásaimnak, melyek szenvedélyesen idézték Ligeiát.

Egy óra múlt így el, mikor - lehetséges volt ez? - másodszor észleltem valami határozatlan hangot, mely az ágy tájáról jött. Füleltem - végletes borzadályban. A hang ismétlődött - egy sóhaj volt. A holttesthez rohanva, láttam - határozottan *láttam* - valami remegést az ajkán. Egy perc múlva megnyíltak az ajkak, gyöngysor fogak csilló vonalát tárva föl. Most bámulat küzdött keblemben a mély rémülettel, mely eddig ott egyedül uralkodott. Éreztem, hogy látásom elsötétül, értelmem meginog; s csak hatalmas erőfeszítéssel sikerült megemberelnem

magamat a feladatra, amit a kötelesség most még egyszer elém írt. Némi pír látszott már a homlokon, az arcon és nyakon; észrevehető melegség öntötte el az egész testét; sőt a szívben is gyenge dobogást lehetett érezni. A Lady *élt*; s én kettőzött hévvel láttam az ébresztés feladatához. Halántékát és kezét dörzsöltem, megnedveztem, s minden módot fölhasználtam, amit némi tapasztalat s nem jelentéktelen orvostudományi olvasottság, szuggerálhat. De hiába. Egyszerre a pír eltűnt, a dobogás megszűnt, az ajkak megint halotti kifejezést öltöttek, s egy pillanat alatt az egész test magára vette azt a jeges hidegséget, azt a kékes színt, azt a feszült merevséget, azokat a horpadt körvonalakat s mindazokat az irtózatos tulajdonságokat, melyek a sírok több napos lakóit jellemzik.

S megint elmerültem álmaimba Ligeia felől; és megint - csoda-e, ha borzadok leírva? -, *megint* fülemhez ért a halk zokogás az ébenágy tájáról. De miért részletezzem aprólékosan ennek az éjszakának leírhatatlan borzalmait? Miért időzzek, elbeszélve, hogyan ismétlődött a megelevenedésnek ez a rémdrámája időnként szinte a szürke hajnalig? hogyan süllyedt a halott minden rettenetes visszaesésnél csak még zordabb s látszólag még menthetetlenebb halálba? hogyan tűnt föl minden új agónia valóságos harcnak valami láthatatlan ellenséggel? s hogyan eredményezett minden ily küzdelem nem tudom micsoda rejtelmes változást a halott nő arcán és személyén? Hadd siessek a befejezéshez.

A félelmes éj legnagyobb része letelt már, és ő, aki annyiszor meghalt, még egyszer megmozdult - s most élénkebben, noha teljesebb reménytelenségből, ijesztőbb bomlásból kelve, mint eddig bármikor. Most már én régóta nem küszködtem vele, sőt meg se mozdultam, hanem meredten ülve maradtam az ottománon, gyámoltalan zsákmánya vad indulatok forgószelének, melyek közül talán még legkevésbé volt rémes és emésztő a végletes rettenet. A hulla, ismétlem, megmozdult, és most élénkebben, mint azelőtt. Az élet színei szokatlan energiával lobogtak föl az arcon - a tagok megereszkedtek -, s ha a szemhéjak nem nyomódtak volna most még súlyosabban egymásra, s a sír kötelékei és leplei nem adtak volna az egész alaknak halotti jelleget, azt álmodhattam volna, hogy Rowena csakugyan teljesen lerázta a Halál bilincseit. De ha ezt a gondolatot még ekkor sem fogadtam volna el teljesen, nem kételkedhettem tovább, midőn az, akire már halottruhát adtak, fölkelve az ágyról, tántorogva, erőtlen léptekkel, lecsukott szemekkel s valami nyugtalan álmodó módján bátran és tagadhatatlan előrehaladt a szoba közepéig.

Meg se rezzentem, meg se mozzantam - mert elmondhatatlan képzelmek tömege tolult egyszerre agyamba, melyek mind e különös alaknak termetével, tartásával, arckifejezésével álltak kapcsolatban, s megbénítottak - kővé dermesztettek! Nem moccantam - csak bámultam a jelenséget. Őrült zavar volt gondolataim közt - lecsöndesíthetetlen tumultus. Lehetséges-e, hogy csakugyan az *élő* Rowena állott előttem? De hát *egyáltalán* Rowena volt-e ez - a szép hajú, kék szemű Lady Rowena Trevanion of Tremaine? Miért, *miért* kell kételkednem ebben? A kötés súlyosan simult a szájára - de hát nem lehetett-e ez tényleg a lélegző Lady of Tremaine szája? És az arc - rózsák nyíltak rajta, mint élete delén -, igen, ez valóban a lélegző Lady of Tremaine bájos arca lehet... S az áll, a gödröcskékkel, mint legegészségesebb korában, nem lehet-e az övé? De hát *magasabb lett Rowena a betegsége óta?* Mily kifejezhetetlen őrület ragadott meg evvel a gondolattal? Egy ugrás: és lábaihoz értem! Visszahúzódva érintésemtől, föloldotta és lehullatta fejéről a szemfedő kísértetes kötelékét, s a szoba áramló atmoszférájába nagy tömeg hosszú, zilált haj áradt ki; *s e haj feketébb volt az éjfél hollótollainál!* És most lassan megnyíltak az előttem álló alak *szemei* is. S hangosan kiáltottam!

Itt már semmi, semmi tévedés nem lehet: ezek a teli, fekete, vad szemek, ezek elvesztett szerelmem szemei - ezek a Lady, LADY LIGEIA szemei!

TÖRTÉNET A RONGYOS HEGYEKBŐL

Az 1827-es év vége felé Charlottesville-ben laktam, Virginiában, s véletlenül alkalmam volt megismerkedni Mr. Augustus Bedloe-val. Minden tekintetben figyelemre méltó fiatal gentleman volt, s bennem mély érdeklődést és kíváncsiságot keltett. Érthetetlennek találtam őt, úgy erkölcsi, mint fizikai vonatkozásaiban. Családjáról nem nyerhettem kielégítő felvilágosítást. Honnan jött? sohase tudtam meg bizonyosan. Még életkorában is - noha *fiatal* gentlemannek mondom - volt valami, ami nem csekély mértékben megzavart. Bizonnyal fiatalnak *látszott* - és különös előszeretettel beszélt fiatalságáról -, de voltak percek, amikor erőltetés nélkül elhittem volna, hogy százéves. De semmiben sem volt oly sajátságos, mint személyes megjelenésében. Feltűnően magas és vékony volt. Nagyon előrehajlott. Tagjai rendkívül hosszúak és lesoványodottak. Homloka széles és alacsony. Arcszíne teljesen vértelen. Szája nagy és mozgékony, s fogai, bár egészségesek, vadul összevissza nőve, úgyhogy sose láttam még ily egyenlőtlen fogakat emberi fej üregében. S mégis, mosolyának kifejezése egyáltalán nem volt visszataszító, mint gondolná az ember; csak változatosság nem volt benne. Mély melankólia volt benne - szüntelen és fázisokat nem ismerő ború. Szemei abnormisan tágak és kerekek, mint a macskaszemek. Pupillái is, a fény minden növekvésére vagy csökkenésére, összehúzódtak vagy kitágultak, mint ahogy a macskafajoknál meg lehet figyelni. Az izgalom perceiben a szemgolyók szinte elképzelhetetlenül megfényesedtek; mintha világító sugarakat bocsátanának ki, nem visszavert, hanem belsejükből jött fényt, akár egy gyertya vagy a nap; de rendes állapotuk oly teljesen fénytelen, ködös és tompa volt, hogy valami rég eltemetett holttest szemeire emlékeztetett.

Úgy tűnt föl, hogy ezek a testi különösségei nagyon bántották őt; folyton célzásokat tett rájuk, félig magyarázó, félig védekező hangon, amely mikor először hallottam, nagyon kellemetlenül érintett. De nemsokára megszoktam, s kényelmetlen érzésem eloszlott. E célzásokkal, úgy látszik, azt akarta inkább sejtetni, mint határozottan állítani, hogy nem volt mindig olyan, fizikailag, amilyen most, hogy neuralgikus rohamok hosszú sorozata rontotta le a szokottnál nagyobb testi szépség állapotából azzá, akit magam előtt láttam. Sok éven keresztül kezelte őt egy Templeton nevű orvos - egy körülbelül hetvenéves öregúr -, akivel először Saratogában találkozott, s akinek ottani ápolása, legalább úgy képzelte, nagyon jót tett neki. Ennek folytán Bedloe, aki gazdag volt, olyan megegyezést kötött dr. Templetonnal, amely szerint ez utóbbi, bizonyos bőséges évi járadék fejében, belement abba, hogy idejét és orvosi tapasztalatait kizárólag ez egy beteg gondozására szentelje.

Doktor Templeton ifjabb éveiben sokat utazott, s Párizsban nagy fokig híve lett Mesmer tanainak: teljesen a delejes gyógymód segítségével érte el, hogy páciensének éles fájdalmait könnyíthette; és sikere az utóbbiban természetesen bizonyos mértékű bizalmat keltett a vélemények iránt, melyek ezt a gyógymódot sugallták. A doktor azonban, mint minden rajongó, keményen küzdött, hogy tanítványát egészen megtérítse, s annyiban el is érte célját, hogy a szenvedő hajlandó lett magát számos kísérletnek alávetni. E kísérletek gyakori ismétlése oly eredményt hozott létre, amely napjainkban már egészen közönséges lett, s csekély vagy semmi figyelmet sem ébreszt, de abban az időben, amelyről írok, még csak igen kevés esete volt ismeretes Amerikában. Arra gondolok, hogy dr. Templeton és Bedloe között lassanként igen határozott és erősen hangsúlyozott *rapport,* azaz delejes viszony állott elő. Azt ugyan nem állíthatom, hogy ez a *rapport* az egyszerű *delejes álmot előidéző erő* határain túlterjedt volna; de maga ez az erő nagy intenzitásra emelkedett. Az első kísérletnél még a hipnotizőr minden erőfeszítése, a magnetikus önkívületet létrehozni, csütörtököt mondott. Az ötödik vagy hatodik alkalommal hosszabb próbálgatás után részben sikerült. Csak tizedszerre

volt a diadal teljes. Ezután már a páciens akarata rohamosan került az orvos akaratának hatása alá, úgyhogy mikor én megismertem őket, a kísérletező egyszerű kívánságára pillanatok alatt beállt az alvás, még ha a beteg nem is tudott jelenlétéről. Még ma, 1845-ben is, mikor hasonló csodáknak ezrével vagyunk tanúi naponta, figyelemre méltó tényként merem említeni ezt a látszólagos képtelenséget.

Bedloe véralkata a legnagyobb mértékben szenzitív, izgékony, rajongó volt. Képzelete különösen erős és termékeny; s bizonnyal még külön erőt nyert a morfium rendes élvezetétől, amelyet nagy mennyiségben vett be naponta, s amely nélkül lehetetlennek érezte volna az életet. Az volt a szokása, hogy minden reggel közvetlen a reggeli után - vagy inkább, mert mást nem evett délelőtt, közvetlen egy csésze méregerős kávé után - bevett egy jókora adagot, s aztán hosszú sétára indult, egyedül vagy csak egy kutyától kísérve, át a vad és komor dombok láncolatán, melyek Charlottesville-től nyugatra és délre nyúlnak, s melyeket a Rongyos Hegyek nevével tiszteltek meg.

Egy borult, meleg, ködös napon, november vége felé, az évszakok azon különös *interregnuma* idején, melynek Amerikában *indián nyár* a neve, Mr. Bedloe útnak eredt, mint rendesen, a dombok közé. Elmúlt az egész nap, és nem jött vissza.

Este nyolc óra körül, mivel komolyan aggódtunk hosszúra nyúlt távolmaradásán, éppen keresésére akartunk indulni, mikor váratlan megjelent, nem rosszabb egészségben, mint rendesen s talán a szokottnál még kissé jobban fölhangolva. Ahogyan útjáról beszámolt, s elmondta az eseményeket, melyek visszatartották: csakugyan rendkívüli történet volt.

- Talán emlékeztek - mondta -, reggel kilencre járt, mikor Charlottesville-t elhagytam. Lépteimet egyenest a hegyek felé irányoztam, és tíz körül egy völgytorokba értem, mely teljesen új volt előttem. Nagy érdeklődéssel követtem a hegyszoros kanyargásait. A táj, mely minden oldalról szemem elé tárult, fenségesnek alig lett volna mondható: de megvolt benne a vigasztalan komorságnak valami leírhatatlan s számomra gyönyörűséges hangulata. A magány tökéletesen szűznek látszott. Akaratlanul is azt kellett gondolnom, hogy a zöld hantokra s szürke kövekre, amelyeken jártam, még nem lépett előttem emberi lény lába. A szurdok bejárata oly teljesen elzárt s valósággal csak a véletlennek egész sorozata révén fölfedezhető, hogy egyáltalában nem lehetetlen: talán csakugyan én voltam az első - az első és egyetlen kalandkereső, aki valaha behatolt e rejtekbe. A sűrű és különös köd vagy gőz, mely az *indián nyarat* jellemzi, s mely súlyosan csüggött minden földi dolog fölött, kétségkívül még mélyítette a határozatlan benyomást, amit ezek a földi dolgok keltettek. Oly sűrű volt ez a kellemes köd, hogy sose láttam az útból egyszerre több mint egy tucat yardnyit magam előtt. Az út rendkívül kanyargós volt, s minthogy a nap teljesen elrejtőzött, hamarosan elvesztettem minden fogalmamat arról, hogy mely irányból indultam. Közben a morfium is megtette szokásos hatását - az egész külső világot megragadó érdekességgel ruházta föl. Egy lomb rezgésében, egy fűszál színárnyalatában, egy lóhere formájában, egy méh zsongásában, egy harmatcsöpp csillanásában, a szél lélegzetében, a bágyadt illatokban, melyek az erdőből jöttek, ösztönzések egész mindensége áradt - vidám és tarka raja a rapszodikus és rendszertelen gondolatoknak. Így elszórakozva jártam órák hosszat, mialatt a köd oly nagy mértékben mélyült körülöttem, hogy valósággal tapogatva kényszerültem keresni az utat. S most leírhatatlan rosszérzés lepett meg - az ideges habozás és remegés egy neme. Már lépni se mertem, féltem, hogy valami mélységbe bukhatom. Azonkívül különös mendemondák jutottak eszembe ezekről a Rongyos Hegyekről s a félelmes és vad emberfajról, amely erdeiket s barlangjaikat lakja. Ezer határozatlan képzelődés szállt rám, és zavart meg - mennél határozatlanabb, annál aggasztóbb. S egyszerre figyelmemet hangos dobverés vonta magára. Bámulatom, mint gondolható, óriási volt. Dobszó, ezek közt a vad hegyek közt, hallatlan jelenség. Az arkangyal trombitájának

hangja nem lephetett volna meg különben. De a meglepetésnek és zavarnak új s még hökkentőbb forrása várt még rám. Vad csörgés vagy csilingelés hangzott, mintha egy nagy kulcscsomó zörögne, s abban a pillanatban egy sötét arcú, félmeztelen ember visítva rohant el mellettem. Olyan közel ért hozzám, hogy forró leheletét éreztem arcomon. Egyik kezében valami szerszámot tartott, amely egy csomó acélgyűrűből állt, s futás közben erősen csapkodta. Alig tűnt el a ködben, mikor utána lihegve, nyitott szájjal és villogó szemekkel, egy nagy vadállat iramult. Nem tévedhettem a fajtájára nézve. Hiéna volt. Ennek a szörnynek a látása inkább csitította, mint növelte félelmemet, mert most bizonyos lettem, hogy álmodom, s iparkodtam magamat éber öntudatra költeni. Bátor és élénk mozdulattal előreléptem. Megdörzsöltem a szemem. Hangosan kiáltottam. Húsomba csíptem. S mikor egy kis vízforrás tűnt elém, fölébe hajolva megmostam kezemet, arcomat s nyakamat. Ez, úgy tűnt föl, eloszlatja az érthetetlen érzéseket, melyek mindeddig gyötörtek. Mint új ember keltem föl a forrás mellől, s szilárdan és bizakodva mentem tovább ismeretlen utamon. Végre, teljesen leigázva a kimerültségtől s a légkörnek valami nyomasztó sűrűségétől, leültem egy fa alá. Éppen kivillant a napfénynek egy gyenge csilláma, s a falevelek árnyéka halványan, de határozottan kirajzolódott a fűre. Csodálkozva bámultam ezt az árnyékot percekig. Különössége szinte kábulatba meresztett. Fölnéztem. Pálma volt. Ugorva szöktem föl, s remegő izgalom állapotában az a föltevés, hogy álmodom, nem tudott többé megnyugtatni. Láttam, éreztem, hogy érzékeim fölött tökéletesen uralkodom, s ezek az érzékek most újra ilyen hihetetlen szenzációt nyújtottak lelkemnek. S a hőség egyszerre tűrhetetlenné vált. Furcsa illat tette terhessé a szellőt. Valami halk, folytonos moraj jutott füleimbe, mint egy dagadt, de lassú folyóvíz moraja, keverve az emberi sokaság hangjainak sajátságos zümmögésével. S míg így hallgatóztam, a bámulat legmagasabb fokán, melynek leírását meg sem kell kísérelnem, egy erős és rövid szélroham, mint egy varázspálca legyintése, elvitte a tájra nehezedő ködöt. Egy magas hegy lábánál találtam magamat, lenézve egy tág rónaságra, amelyen át méltóságos folyam kanyargott. A folyam partján egy keleties formájú város állt, amilyenekről az *Ezeregyéjszaká*-ban olvasunk, de még sokkal sajátságosabb jellegű, mint bármelyik ott leírt hely. Onnan, ahol álltam, magasan a város szintje fölött, minden zugát és szögletét láthattam, akárcsak a mappán kirajzolva. Utcája szinte számtalannak látszott, minden irányban szabálytalanul keresztezve egymást, de inkább hosszú kanyargó sétányok voltak, mint utcák, s valósággal hemzsegtek a lakosságtól. A házak vadul festőiek. Mindenfelé balkonok, verandák, minaretek, fülkék és fantasztikusan faragott erkélyek vadona. Bazár is rengeteg; s kirakva dús áruk végtelen változatosságban és bőségben, selymek, csalánszövet s legpazarabb késesáruk s a legpompásabb ékszerek és gyöngyök. Ezek mellett minden oldalról zászlók és palanquinok, gyaloghintók sűrűn lefátyolozott, délceg hölgyekkel, gazdagon nyergelt elefántok, groteszk művű bálványszobrok, dobok, lobogók és gongok, lándzsák, ezüst- és aranybuzogányok voltak láthatók. És a tömeg közt, a lárma s az általános keveredés és zavar közepette, a fekete és sárga emberek, turbánok, kaftánok, libegő szakállak közt a fölpántlikázott szent bikák megszámlálhatatlan soka csatangolt, míg a mocskos, de megszentelt majmok hatalmas légiói zsivajgva s visítozva kúsztak föl a mecsetek párkányaira, s kapaszkodtak a minaretekre s erkélyekre. A nyüzsgő utcáktól a folyam partjáig lépcsők számtalan emeletei ereszkedtek, fürdőkhöz vezetve, míg maga a folyam szinte nehézséggel látszott utat törni a fenékig megrakott hajók hatalmas flottái közt, melyek széltében-hosszában ellepték felszínét. A város határain túl sűrű és majesztétikus csoportokban nyúlt égnek a pálma és a kókusz egyéb óriás és egzotikus öreg fák között; s itt-ott egy-egy rizsföldet lehetett látni, egy parasztnak zsúptetős kunyhaját, tavat vagy magányos templomot, cigánytelepet vagy egy bájos leányt, amint vödörrel a fején, egyedül, a fenséges folyam partja felé igyekezett. Természetesen most azt mondjátok, hogy álmodtam; de nem álmodtam. Amit láttam, amit hallottam, amit éreztem, amit gondoltam - abban semmi sem volt az álom félreismerhetetlen hangulatából. Minden szigorúan összefüggött. Először,

kételkedve, hogy valóban ébren vagyok-e, egy csomó próbát tettem, amik hamarosan meggyőztek, hogy igenis ébren vagyok. Ha valaki álmodik, s álom közben gyanítja, hogy csak álom, a gyanú *kivétel nélkül igaznak bizonyul* és az alvó majdnem mindig azonnal fölébred. Novalis eszerint nem téved, mikor azt mondja: „Ha azt álmodjuk, hogy álmodunk, már közel vagyunk az ébredéshez." Ha a látomás megtörtént volna velem, pontosan úgy, ahogy leírtam, de egy pillanatig sem gyanakodtam volna rá, hogy álom, akkor teljességgel álom lehetne; de úgy, ahogy volt, rögtön meggyanúsítva és próbák alá vetve: másfajta tüneményekközé kell soroznom.

- S ebben nem vagyok biztos, hogy nincs igaza - jegyezte meg dr. Templeton -, de kérem, folytassa. Ön fölkelt, és lement a városba.

- Fölkeltem - folytatta Bedloe, mély csodálkozás kifejezésével nézve a doktorra -, fölkeltem, ahogy mondja, és lementem a városba. Utamban nagy néptömeg közé kerültem, mely minden útról egyetlen irányban tolongott, s minden mozdulatában a legvadabb izgalmat árulta el. Különös hirtelenséggel s mintegy érthetetlen impulzus folytán furcsa, személyes érdeklődés járta át lelkemet az iránt, ami itt folyamatban volt. Mintha éreztem volna, hogy fontos szerepet kell benne játszanom, anélkül hogy pontosan tudtam volna, mi az. A tömeg ellen azonban, amely körülvett, mély gyűlölet érzését éreztem magamban. Visszahúzódtam közülük, s gyorsan, kerülő úton, elérve a várost, beléptem. Itt minden a legvadabb zaj és küzdelem volt. Egy kis csapat ember, félig indus, félig európai ruhákban, s részben brit uniformist viselő tisztek vezetésével, csatába bocsátkozott a szövetségesek nyüzsgő csőcselékének nagy túlerejével. A gyengébb félhez csatlakoztam, fölfegyverkezve egy elesett tiszt fegyvereivel, s a kétségbeesés ideges vadságával küzdve, magam se tudtam, ki ellen. Nemsokára erőt vett rajtunk a sokaság, s kényszerültünk egy kioszkféle épületben keresni menedéket. Itt elbarikádoztuk magunkat, s egyelőre biztonságban voltunk. Egy lőrésen át, a kioszk csúcsáról, nagy tömeget láttam, dühös izgalomban, amint körülvett, s vadul ostromolt egy vidám palotát, mely kiszögellett a folyam fölött. S most ennek a palotának egyik toronyablakából egy elpuhult, nőies alak ereszkedett le, kísérőinek turbánjaiból font kötél segélyével. Egy csónak volt ott készenlétben, azon szökött a folyam túlsó partjára. S most új cél kerítette hatalmába lelkemet. Társaimhoz pár sietős, de erélyes szót szóltam, s miután sikerült néhányat közülük megnyerni szándékomnak, kirontottunk a kioszkból, kétségbeesett kirohanással. Áttörtünk a tömeg között, mely környezte. Először meghátráltak előttünk. Majd újra összeszedelőzködtek, őrülten viaskodtak, s megint meghátráltak. Közben messze vetődtünk a kioszktól, s eltévedtünk, összegabalyodtunk a magas, kiszögellő házak sikátorai közt, melyeknek rejtekeibe sohasem tudhatott besütni a nap. A csőcselék vadul szorongatott lándzsáikkal, s nyilaik záporával borítottak el. Ezek a nyilak nagyon érdekesek voltak, s sok tekintetben a malájok csavart nyilaira hasonlítottak. A csúszó kígyó vonagló testét utánozták, hosszúak voltak és feketék, mérgezett szakállal. Egy ilyen nyíl a jobb halántékomba csapott. Megszédültem, és elestem. Rögtöni, rettenetes rosszullét fogott el. Küzdöttem... lihegtem... meghaltam...

- No *most már* aligha fogsz ragaszkodni ahhoz az állításodhoz - szóltam *én,* mosolyogva -, hogy nem csak úgy álmodtad az egész kalandodat. Csak nem akarod elhitetni velünk, hogy halott vagy?

Mikor ezeket a szavakat mondtam, természetesen valami tréfás ötletet vártam Bedloe-tól felelet gyanánt; de nagy bámulatomra habozott, remegett, félelmesen sápadt lett, és néma maradt. Templetonra néztem. Ő fölegyenesedve, mereven ült székén, fogai vacogtak, és szemei majd kiugrottak gödreikből.

- Tovább! - mondta végre rekedten Bedloe-nak.

- Pár percig - folytatta Bedloe - egyetlen érzésem, egyetlen érzékletem a sötétség és léttelenség érzése volt, a halál tudatával. Végre... valami heves és hirtelen ütés szakadt keresztül lelkemen... mintha megrázta volna... mint egy villamos ütés. Evvel megjött a rugalmasság és a fény érzése. A fényt *éreztem* - nem láttam. Egy pillanat alatt... mintha fölemelkedtem volna a földről. De nem volt testi, nem volt látható, hallható vagy tapintható létem. A csőcselék eltűnt. A zsivaj elnémult. A városban aránylag nyugalom volt. Alattam hevert a hullám, a nyíl jobb halántékomban s egész fejem szörnyen földagadva és eltorzulva. De mindezeket éreztem - *nem láttam.* Semmi sem érdekelt. Az a hulla is valami idegen dolognak látszott, amihez semmi közöm. Akaratom nem volt, de mintha mozgásban lettem volna, s úszva lengtem el a városból, a kerülő út vonala mentén, amerre bejöttem. Mikor elértem azt a pontot a hegyszakadékban, ahol a hiénával találkoztam, újra mintha galvanikus battéria ütése rázott volna meg; a súly, az akarat, az anyag érzése visszatért. Megint az lettem, aki voltam eredetileg, s mohón irányoztam hazafelé lépteimet, de a történtek nem vesztettek semmit a valóság elevenségéből, s még most sem tudom egy pillanatra sem arra kényszeríteni értelmemet, hogy álomnak tekintsem...

- Nem is volt álom - mondta Templeton, mély ünnepélyesség kifejezésével -, de nehéz lenne megmondani, hogy mi más névvel kellene neveznünk. Ismerjünk el egyelőre annyit, hogy a mai ember lelke bámulatos pszichológiai felfedezések küszöbén áll. Elégedjünk meg evvel a feltevéssel. A többire nézve némi magyarázatot tudok adni. Itt van egy vízfestésű rajz, amit előbb meg kellett volna mutatnom, de mindeddig valami érthetetlen borzalomérzés megakadályozott benne, hogy megmutassam.

A képre néztünk, melyet elénk tartott. Én semmi különöset sem láttam rajta; de Bedloe-ra csodálatos hatással volt. Majdnem elájult, amint meglátta. Pedig nem volt egyéb, mint miniatűr portré - igaz, hogy csodálatosan pontos portré - a saját nagyon is jellegzetes arcvonásairól. Legalább *én* ezt gondoltam, míg szemléltem.

- Láthatják - szólt Templeton -, hogy ennek a rajznak a dátuma - itt van, alig kivehetően, ebben a sarokban - 1780. Ebben az évben festették a portrét. Ez egy elhunyt barátom arcképe - a neve Mr. Oldeb -, aki nagyon közel állt hozzám Calcuttában, Waren Hastings kormányzósága idején. Akkor nem voltam több mint húszéves. Mikor önt, Mr. Bedloe, először megláttam Saratogában, az a csodálatos hasonlóság, ami e közt a kép közt és ön közt van, az bírt engem arra, hogy önhöz közeledjem, barátságát keressem, és megkössem önnel azt a szerződést, melynek eredménye, hogy most az ön állandó társa vagyok. Részben s talán főleg, elhunyt barátomnak fájdalmas emléke ösztönzött erre, de másrészt valami gyötrő s némiképp borzalmas kíváncsiság is az ön személye iránt. Ön a látomás részletes elbeszélésében, mely a Hegyek között tűnt ön elé, a legaprólékosabb pontossággal írta le Benares indiai várost, a Szent Folyam partján. A zavargások, az ütközet, a mészárlás a Cheyte Sing-féle felkelés valóban megtörtént epizódjai voltak, mely 1780-ban folyt le, mikor Hastings életét is közvetlen veszély fenyegette. A férfiú, aki a turbánokból font kötélen menekült, maga Cheyte Sing volt. A kioszkba szorult csapat sepoybakákból és brit tisztekből állott, élükön Hastingssel. Ebben a csapatban ott voltam én is, és mindent megtettem, hogy megakadályozzam annak a tisztnek elhamarkodott és végzetes kirohanását, aki a zsúfolt utcák közt egy bengáli mérgezett nyilától találva elesett. Ez a tiszt a legjobb barátom volt: Oldeb. Ebből a kéziratból láthatja - itt a beszélő egy noteszkönyvet húzott elő, amelynek több lapja nyilván egészen friss írással volt írva -, hogy pont abban az órában, amikor ön ezeket a dolgokat a Hegyek közt átélte, én éppen avval voltam elfoglalva, hogy részleteiket itthon papírra vetettem...

Körülbelül egy héttel ez után a beszélgetés után, a következő hír jelent meg egy charlottesville-i lapban:

Fájdalmas kötelességet teljesítünk, mikor Mr. Augustus Bedlo halálát jelentjük. A megboldogult gentlemant szeretetre méltó modora és számos kiváló tulajdonsága régóta népszerűvé tették Charlottesville polgárai előtt.

Mr. Bedlót néhány év óta erős neuralgia gyötörte, mely gyakran fenyegetett végzetes kimenetellel; de ezt halálának csak *közvetett* okául lehet tekinteni. A közvetlen ok rendkívül különös volt. Néhány napja kirándulást tett a Rongyos Hegyekbe, s könnyű náthát és lázt kapott, melyet a fejnek nagy vérbősége kísért. Hogy ezt enyhítse, orvosa, dr. Templeton, helyi vérelvonást alkalmazott. Piócákat raktak a halántékokra. S mikor a páciens, félelmesen rövid idő alatt elhunyt, kitűnt, hogy a piócákat tartalmazó edénybe véletlenségből belekerült egyike azoknak a mérges féregformájú vérszopóknak, melyek olykor a környékbeli mocsarakban előfordulnak. Ez a teremtmény egy kis érre tapadt, a jobb halántékon. Szoros hasonlatossága a gyógypiócával okozta, hogy a tévedést csak későn vették észre.

NB. - A charlottesville-i mérges piócát mindig megkülönbözteti a gyógypiócától fekete színe s különösen vonagló vagy féregszerű mozgásai, melyek feltűnően hasonlítanak a kígyó mozgásához.

Éppen erről a figyelemre méltó balesetről beszéltem a szóban forgó hírlap szerkesztőjével, mikor eszembe jutott megkérdezni, hogyan történt, hogy az elhunyt nevét *Bedlo*-nak szedték.

- Felteszem - mondottam -, hogy volt valami okuk erre az írásmódra. Én mindig azt hittem, hogy ezt a nevet *e*-vel írják a végén.

- Okunk?... Nem - felelte. - Csupán sajtóhiba. A név: *Bedloe, e*-vel; az egész világon így írják, és sohasem láttam másképp életemben.

„Akkor - mondtam magamban, továbbmenve -, akkor csakugyan úgy van, hogy az igazság néha különösebb, mint minden fantázia, mert *Bedlo, e* nélkül, mi más, mint *Oldeb,* megfordítva? S ez az ember azt mondja, hogy csak sajtóhiba.”

AZ ÁRULÓ SZÍV

Ó, igen! Ideges - nagyon, rettenetesen ideges voltam és vagyok is; de mért akarjátok *minden-áron* rám bizonyítani, hogy őrült vagyok? A betegség érzékeimet még megélesítette - nem ölte meg, nem tompította el. Kivált a hallás érzéke lett éles. Égen és földön minden neszt hallottam. És sokat hallottam a pokolból is. Hogy lennék hát őrült? Hallgassatok rám! és figyeljétek meg, milyen józanul - milyen nyugodtan tudom elbeszélni az egész históriát.

Lehetetlen megmondani, hogyan támadt az első gondolat agyamban: de amint egyszer megfogant, kísértett éjjel-nappal. Célom nem volt vele. Harag nem volt bennem. Szerettem az öreget. Sose bántott. Sohase sértett meg. Pénzére nem vágytam. Talán a szemében lehetett valami! igen, az volt. Keselyűszeme volt - halványkék, hályogos. Ahányszor rám esett a tekintete, megfagyott bennem a vér; és így fokonként - nagyon lassú átmenetekben - elhatároztam, hogy elveszem az öreg életét, s evvel megszabadulok a szemétől örökre.

Most már: ez a dolog lényege. Ti azt hiszitek, hogy őrült vagyok. Az őrült nem tud semmit. De láttatok volna *engem*. Láttátok volna, mily okosan jártam el - mily óvatossággal, mily előrelátással, mily képmutatással fogtam a dologba! Sose voltam nyájasabb az öreghez, mint az előtte való héten - mielőtt megöltem. És minden éjjel, éjfél felé, megnyomtam ajtaja kilincsét, és kinyitottam - ó, egészen halkan! S akkor, amint elégséges nyílást csináltam a fejem számára, bedugtam egy sötét lámpát, elcsukva, egészen elcsukva, úgyhogy semmi fény sem szivárgott ki, s aztán belöktem a fejemet. Ó, nevettetek volna, ha látjátok, milyen ravaszul lököm be! Lassan mozdítottam - nagyon, nagyon lassan, hogy ne zavarjam az öreg álmát. Egy teljes órába került, míg az egész fejemet elhelyeztem a résben, annyira, hogy láthattam, amint az ágyán feküdt. Ha! Tudott volna egy őrült ilyen okos lenni? S aztán, mikor a fejem már jócskán benn volt a szobában, kinyitottam a lámpát, óvatosan - ó, mily óvatosan -, óvatosan, mert a fedője csikorgott; kinyitottam, csak annyira, hogy egyetlen vékony sugárkája ráesett a keselyűszemre. Ezt tettem hét hosszú éjszakán át - minden éjjel pontosan éjfélkor -, de ezt a szemet mindig csukva találtam; úgyhogy lehetetlen volt megtenni, amit akartam; mert nem az öregember állt az én utamban; hanem csak a Rossz Szem. És minden reggel, mikor megjött a nap, bátran a szobájába mentem, és vakmerően beszélni kezdtem vele, szívélyes hangon nevén szólítva, s megkérdezve, hogy töltötte az éjet? Mint látjátok, igazán nagyon bölcs öregnek kellett volna lenni, hogy gyanítsa, hogyan néztem rá minden éjjel, pont éjfélkor, míg aludt.

Nyolcadik éjjel még óvatosabban nyitottam rá az ajtót, mint szoktam. Az óra kis mutatója nem mozog oly lassan, mint ahogy mozgott az én kezem. Soha azelőtt nem *éreztem* ennyire biztosnak erőmet és okosságomat. Alig tudtam visszatartani diadalujjongásom. Elgondolni, hogy itt vagyok, lassan, lassan kinyitom az ajtót, s ő még csak nem is álmodik titkos szándékaimról - tetteimről. Valósággal elvihogtam magam a gondolatra; s talán meg is hallott; mert hirtelen megmozdult az ágyán, mintha megriadna. Erre, azt hiszitek, hogy visszahúzódtam - szó sincs róla. Szobája szurokfekete volt a sűrű sötétségben - az ablaktáblákat szorosan bezárta, mert félt a betörőktől -, s így tudtam, hogy nem láthatja az ajtó nyílását, és csak löktem tovább, tágabbra, tágabbra.

A fejem már benn volt, s éppen ki akartam nyitni a lámpát, mikor a hüvelykujjam megcsúszott sima cinfödelén, s az öreg fölugrott az ágyban, elkiáltva magát:

- Ki van itt?

Teljes csöndben maradtam, s nem feleltem. Egy egész óra hosszat nem mozdítottam egyetlen izmomat, s egy egész óráig nem hallottam, hogy visszafeküdt volna. Még mindig fönn ült az ágyban fülelve - pont, ahogy én szoktam, éjről éjre, hallgatva *a halál óráját* a falban.

Most halk nyögést hallottam, s tudtam, hogy a halálos félelem nyögése. Nem fájdalom vagy bánat nyögése volt - ó, nem! -, az a mély, elfojtott hang volt, mely akkor szakad föl a lélek fenekéből, ha csordultig tölti az iszonyat. Ismertem ezt a hangot. Sokszor fakadt föl az én szívemből is, éjjel, pont éjfélkor, mikor az egész világ aludt, s rémes visszhangjával még mélyítette a rettegést, mely lelkemet rázta. Mondom, jól ismertem. Tudtam, mit érez az öreg, és sajnáltam, bár szívem vihogott. Tudtam, hogy ébren volt már a legelső csekély nesz óta, mikor megfordult az ágyban. Azóta folyton nőtt benne a félelem. Megpróbálta oktalannak látni, de nem tudta. „Semmi, csak a szél a kandallóban - mondta magának. - Egér szaladt át a padlón." Vagy: „Valami tücsök, aki csak egyetlenegyet cirpelt." Igen, megpróbálta ily föltevésekkel megnyugtatni magát; de úgy találta, hogy minden hiába. *Minden hiába;* mert a Halál lopódzott feléje, fekete árnyát vetve maga elé, s árnyába borította áldozatát. S e láthatatlan árny gyászos befolyása alatt megérezte - noha se nem látta, se nem hallotta -, *megérezte,* hogy a fejem benn van a szobában.

Miután sokáig nagyon türelmesen vártam, anélkül hogy hallottam volna lefeküdni, elszántam magam, hogy egy kicsi - igen, igen kicsi - rést nyitok a lámpán. Kinyitottam hát - nem is képzelitek, milyen lopva, lopva -, míg végre egyetlen homályos sugara, csak mint egy pókfonál, kiszökött a résből, s teliben ráhullt a keselyűszemre.

Tárva találta - tágra, tágra tárva -, s amint ránéztem, fölgyűlt bennem a düh. Tisztán, élesen kivehettem - tompakék volt, s rajta csúnya hályog, mely megfagyasztotta a velőt csontjaimban; de az öreg arcából vagy testéből nem láttam semmi mást; mert a sugarat, szinte ösztönszerűleg, pontosan az átkozott helyre irányoztam.

S nem mondtam már nektek, hogy amit ti őrületnek néztek, az csak érzékeim túlzott élessége? Most, figyeljetek, füleimhez egy halk, tompa, sebes hang ütődött, amilyent egy vattába csavart óra adhat. *Ezt* a hangot is jól ismertem. Az öreg szívének a dobogása volt. Csak növelte dühömet, ahogy a dobverés tüzeli a katona bátorságát.

De még mindig visszatartottam magam, és csöndben maradtam. Mozdulatlanul emeltem a lámpát. Próbálgattam, meddig tudom a sugarat rezzenés nélkül pontosan a szemen tartani. Közben a szív pokoli dobogása erősbödött. Gyorsabb és gyorsabb lett, s hangosabb és hangosabb, minden pillanatban. *Rettenetes* lehetett az öreg félelme! Hangosabb lett, mondom, a dobogás, másodpercenként egyre hangosabb! Figyeltek rám? Mondtam, hogy ideges vagyok: és úgy is van. És most az éjszaka halálórájában, ennek a régi háznak rémes csöndje közt, egy ilyen különös hang, mint ez, elbírhatatlan remegésbe ejtett. Mégis, néhány percig visszatartottam magam, némán állottam. De a dobogás hangosabb, hangosabb! Azt hittem, a szívem kettéreped. És most egy új félelem szállott meg - a hangot meghallhatja valami szomszéd! Ütött az öreg utolsó órája! Hangos kiáltással kilöktem a lámpa ajtaját, és beugrottam a szobába. Egyet sikoltott - egyetlenegyet. Egy pillanat alatt a padlóra vontam, és rátaszítottam a súlyos ágyat. Aztán vidáman mosolyogtam, hogy ennyiben a dolog el van intézve. De pár percig a szív még tovább dobogott, fátyolozott hangon. Ez azonban már engem nem zavart; nem fog áthallatszani a falon. Végre megszűnt. Az öreg halott volt. Elhúztam az ágyat, és megvizsgáltam a holttestet. Igen, halott volt, tökéletesen, mint egy kődarab. Kezemet a szívére tettem, és rajta tartottam percekig. Semmi dobogás. Halott volt, mint a kő. Többet nem bosszant a szeme.

Amennyiben még mindig őrültnek hinnétek, nem fogtok tovább annak hinni, ha leírom az óvatos intézkedéseket, amiket a hulla elrejtése céljából tettem. Az éjszaka fogyott, s én gyorsan, de csöndben működtem. Először is szétdaraboltam a holttestet. Levágtam a fejet, és a karokat és a lábakat.

Aztán fölfeszítettem három deszkát a szoba padlójából, és mindent betettem a deszkák közé. Aztán visszaszögeztem a padlót oly ügyesen, oly ravaszul, hogy soha emberi szem - még az *övé* sem - föl nem bírt volna födözni rajta semmi feltűnőt. Nem volt ott semmi fölmosni való - semmiféle folt -, legkisebb vérnyom se. Sokkal elővigyázatosabb voltam én! Minden egy dézsába ment - ha! ha!

Mikor ezt a munkát befejeztem, négy óra volt - még mindig sötét, mint az éjfél. Amint a toronyban elütötték az órát, az utcai ajtón kopogás hallatszott. Könnyű szívvel mentem le kinyitni - mert mitől félhettem *most?* Három férfi lépett be, s tökéletes udvariassággal bemutatkoztak mint rendőrtisztek. Egy szomszéd sikoltást hallott az éjszaka; gyanút fogott, hogy valami bűntény történhetett; feljelentést tett a rendőrségen, s őket küldték ki helyszíni szemlére.

Mosolyogtam - mert *mitől* félhettem? Üdvözöltem az urakat. A sikoltás, mondtam, éntőlem származott; álmomban kiáltottam. Az öregúr, jegyeztem meg, vidékre utazott. Végigvezettem látogatóimat az egész házban. Kértem, hogy vizsgáljanak meg mindent - *alaposan.* Végre *az ő szobájába* vittem őket. Megmutattam értéktárgyait: biztonságban, hiánytalan. Bizakodásom nagy örömében székeket hoztam a szobába, s megkínáltam őket, pihenjék ki fáradságukat *itt,* míg én magam, a tökéletes diadal vad vakmerőségében, a saját székemet pontosan arra a helyre állítottam, amely alatt áldozatom hullája nyugodott.

A rendőrök nem gyanakodtak többé. *Modorom* meggyőzte őket. Feltűnően nyugodt voltam. Leültek, s bizalmas beszélgetésbe kezdtek, míg én vidáman felelgeltem. De nemsokára éreztem, hogy elsápadok, s azt kívántam, bár már elmentek volna. A fejem fájt, és a fülem csengett: de ők még mindig ott ültek, és csevegtek. Fülem csengése mind határozottabb lett: hangosabban beszéltem, hogy megszabaduljak az érzéstől: de csak nem akart véget érni, s egyre nyert határozottságban - míg végre úgy találtam, hogy a hang *nem* a fülemben van.

Kétségkívül *nagyon* sápadt lettem - de csak még folyékonyabban beszéltem, és emeltebb hangon. Azonban a zaj még erősbödött - és mit tehettem? *Halk, tompa, sebes* hang - *amilyent egy vattába csavart óra adhat.* Lihegve kaptam a levegő után - de a tisztek nem hallottak semmit. Gyorsabban beszéltem - hevesebben; de a hang állandóan erősbödött. Fölugrottam, s vitatkozni kezdtem, csekélységekről, magas hangnemben s fölhevült gesztusokkal; de a zaj állandóan erősbödött. Mért nem *akarnak* elmenni? Föl-alá jártam a padlón, nehéz lépésekkel, mintegy földühödve a látogatók megjegyzésein - de a hang állandóan erősbödött. Istenem! Mit tehettem? Tajtékzottam - dühöngtem, káromkodtam! Fölkaptam a széket, amelyiken ültem, és megcsikorgattam a deszkákon, de a zaj mindent elnyomott, és folyton erősbödött. Hangosabb lett - hangosabb, *hangosabb!* S a vendégek, még mindig udvariasan csevegtek, és mosolyogtak. Lehetséges, hogy ne hallották volna? Mindenható Isten! Nem, nem! Hallották! Sejtették! *Tudták!* Gúnyt űztek borzalmamból! - gondoltam, és ezt gondolom most is. De akármi jobb volt ennél az agóniánál! Akármi tűrhetőbb, mint ez a gúny! Nem bírtam tovább ezeket a képmutató mosolygásokat! Éreztem, hogy kiáltanom kell, vagy belehalok! És most - újra! Figyelem! hangosabb! hangosabb! hangosabb! *hangosabb!*

- Gazemberek - sikoltottam -, ne tettessétek magatokat tovább! Bevallom, amit tettem! Szakítsátok föl a padlókat! itt, itt! Ez a rettenetes szív dobog!

PÁR SZÓ EGY MÚMIÁVAL

Az előző esti *szimpozion* kissé túl sok volt idegeimnek. Kétségbeejtő fejfájás gyötört, és alig tudtam nyitva tartani a szememet. Sehogy sem akarózott elmenni hazulról, hogy házon kívül töltsem az estét, mint szándékoltam. Rájöttem, hogy nem tehetek okosabbat, mint ha eszem egy harapás vacsorát, és rögtön utána lefekszem.

Természetesen, *könnyű* vacsorát. A *Welsh rabbit* kedves ételem. De egyszerre egy fontnál több nem mindig ajánlatos. Mindazáltal kettő ellen még nem lehet lényeges kifogás. S kettő és három közt igazán csak egyetlen egység a differencia. Talán négyig merészkedtem. A feleségem azt állítja, hogy öt volt; de ő összezavar két egészen különböző ügyet. Az ötöt, mint absztrakt számot, készséggel megengedem; de *konkréte* a *barna porter* palackjaira kell vonatkoztatni, ami ízelítőként szerepelt, s ami nélkül *Welsh rabbit* tudvalevőleg kerülendő.

Így befejezve frugális estebédem, s fejemre nyomva hálósapkámat, abban az őszinte reményben, hogy másnap délig le se vetem, ledőltem párnámra, és elsőrangú lelkiismeretem segítségével azonnal mély álomba merültem.

De mikor teljesültek az emberi remények? Még harmadik horkolásomat sem muzsikálhattam végig, mikor dühös csengetés hallatszott az utcaajtó felől, s aztán türelmetlen dobogás a kopogtatóval, ami rögtön fölébresztett. Egy perccel később, s miközben még egyre dörzsöltem pilláimat, a feleségem szemem közé dobta öreg barátom, doktor Ponnonner írásbeli üzenetét. Az üzenet így szólt:

> *Drága jó barátom, keressen föl engem mindenképpen, mihelyt ezeket a sorokat megkapta. Jöjjön, és segítsen örülni. Állhatatos diplomáciámnak sikerült végre kinyerni az engedélyt a Városi Múzeum igazgatóságától a Múmia tudományos megvizsgálására. Ön tudja, milyen múmiáról van szó. Szabadalmam van a hullát kigöngyölni pólyáiból, s ha kívánatosnak mutatkozik, fölbontani. Csak néhány barátom lesz jelen - természetesen ön is. A múmia már lakásomon van, s ma este tizenegykor kezdjük föltárását.*
>
> *Mindig kész híve,*
> Ponnonner.

Mire a *Ponnonner*-ig értem, bizonyos bámulattal éreztem, hogy oly tökéletesen ébren vagyok, amennyire csak egy ember lehet. Ekstázisban ugrottam ki ágyamból, mindent fölborítva utamban; magamra kaptam ruháimat, igazán mesébe illő gyorsasággal s legsebesebb lépteimmel siettem a doktorékhoz.

Ott izgatott társaságot találtam összegyűlve. Már nagyon türelmetlenül vártak rám; a múmia az ebédlőasztalon volt kiterítve; s abban a pillanatban, amint beléptem, megkezdődött a vizsgálat.

A múmia egyike volt annak a kettőnek, amit néhány évvel előbb Arthur Sabretash kapitány, Ponnonner unokaöccse hozott egy sírból, Eileithias mellől, mely a líbiai hegyek között fekszik, jelentékeny távolságra Théba fölött, a Nílus-parton. E helyen a barlangsírok, bár kevésbé pompázatosak a thébai temetkezéseknél, mégis magasabb érdekességet nyújtanak, mert több felvilágosítást meríthetünk belőlük az egyiptomiak magánéletére vonatkozólag. A sírkamra, melyből a mi példányunk kikerült, állítólag különösen dús volt ilyenfajta dokumentumokban - a falak teljesen fedve freskókkal és *bas-relief*-ekkel, míg különböző szobrok, vázák és változatos mintájú mozaikművek árulták el az elhunyt rendkívüli gazdagságát.

Ezt a kincset a Múzeumban deponálták, tökéletesen abban az állapotban, amelyben Sabretash kapitány találta - vagyis a koporsót nem bántották. Nyolc évig hevert így, csak kívülről állítva közszemlére. Ilyenformán nekünk ép és teljes múmia állt rendelkezésünkre; s aki tudja, mily ritkán ér az antikvitás partjainkra sértetlen állapotban, az előtt világos lesz, hogy joggal gratulálhattunk magunknak e szerencséhez.

Az asztalhoz közeledve, egy nagy, körülbelül hét láb hosszú s talán három láb széles és mintegy harmadfél láb mély tokot vagy dobozt láttam rajta. Hosszúkás volt - de nem koporsó alakú. Anyagára nézve első feltevésünk úgy szólt, hogy szikomorfa, azaz *platanus,* de belevágva megállapítottuk, hogy keménypapír, vagyis jobban mondva *papier maché,* papiruszrostokból. Külsejét sűrű festett ábrák borították, melyek temetkezési jeleneteket és más gyászos tárgyakat ábrázoltak - köztük, itt-ott elszórva s a legkülönbözőbb helyeken fölbukkanva, egy-egy sorozat *hieroglif,* mely kétségkívül a halott nevét akarta jelenteni. Szerencsére a társaságban jelen volt Mr. Gliddon is; s ő nehézség nélkül megfejtette a betűket, melyek egyszerű fonetikus írást alkottak, és ezt a szót adták ki *Tevedakoru.*

Némi fennakadást okozott az a kérdés, hogyan bontsuk ki a tokot, anélkül hogy megsértenők; de végül is megoldva ezt a problémát, egy második dobozra bukkantunk, mely koporsó alakú s jelentékenyen kisebb térfogatú volt, mint a külső, de egyébként minden tekintetben pontosan ahhoz hasonlított. A kettő közötti űr gyantás anyaggal volt kitömve, amely a belső doboz színeit bizonyos mértékben megfakította.

Mikor ez utóbbit föltártuk - ami egészen könnyen sikerült -, egy harmadikhoz értünk, mely szintén koporsó alakú volt, s a másodiktól csak anyagában különbözött, amennyiben cédrusból volt, s még egyre árasztotta magából ennek a fának különös és erősen aromatikus illatát. Űr a második és harmadik koporsó közt nem volt - az egyik pontosan illeszkedett a másikba.

Eltávolítva a harmadik tokot, megtaláltuk és kiemeltük magát a testet. El voltunk készülve rá, hogy rendes szokás szerint többszörös pólyákba vagy kötelékekbe, vagy gyolcsokba burkoltan fogjuk megpillantani; de ezek helyett valami hüvelyre bukkantunk, mely *papirusz*-ból készült, s gazdagon aranyozott és festett gipszréteg borította. A festmények oly tárgyakat ábrázoltak, melyek a lélek különböző, úgynevezett „kötelmeivel" függtek össze s több rendbeli istenség előtt való bemutatásával, s folyton előkerült bennük egy mindig azonos emberi alak, mely nagyon valószínűleg a bebalzsamozott személy portréja akart lenni. Fejtől lábig nyúlt egy oszlopszerű, függélyes felirat fonetikus hieroglifekben, újra megadva annak nevét és címeit, úgyszintén egész rokonságának nevét és címeit.

Az ily módon hüvelybe zárt nyakat egy különböző színű, hengeres üveggyöngyökből készült gallér fedte, melyen a gyöngyök változatos elrendezése a skarabéus stb. istenségek képeit formálta, a szárnyas glóbussal. A derék lekarcsuló része körül egészen hasonló gallér vagy öv simult.

Lehántva a papiruszréteget, a húst kitűnő állapotban találtuk, minden észlelhető szag nélkül. Színe vöröses volt. A bőr kemény, sima és fénylő. A fogak és a haj jó kondícióban. A szemek mintha el lettek volna távolítva és üvegszemekkel helyettesítve, melyek rendkívül szépek és csodálatosan élethűek voltak, avval a különbséggel, hogy tekintetük túlságosan is határozott és merev. Az ujjakat és körmöket gazdagon aranyozták.

Mr. Gliddon az epidermis vörhenyes színéből azt a véleményt formálta, hogy a bebalzsamozás teljességgel *per asphaltum* történt; de mikor a bőr felületén acéleszközzel könnyű kaparást ejtve, az így nyert porból valamelyest a tűzbe vetettünk, tisztán érezhetővé vált a kámfor és más illatos gyanták szaga.

Igen gondosan kutattuk át a testet, hogy megtaláljuk az ismert metszéseket, melyeken át a beleket szokták eltávolítani: de legnagyobb meglepetésünkre, egyet sem tudtunk fölfedezni. Abban az időben még a társaság egyetlen tagja sem volt tájékozva arról, hogy *egész,* vagyis bontatlan múmiák nem tartoznak a ritkaságok közé. Az agyvelőt rendesen az orron keresztül vonták ki; a beleket egy oldalt ejtett vágáson át; aztán a testet megberetválták, megmosták és besózták; majd heteken át pihenni hagyták, míg végre a szoros értelemben úgynevezett bebalzsamozás művelete megkezdődött.

Minthogy semmiféle vágás nyomát nem találtuk, doktor Ponnonner előkészítette eszközeit a boncolásra. Ekkor megjegyeztem, hogy már elmúlt két óra. Erre megegyeztünk abban, hogy a belső vizsgálatot a legközelebbi estére halasztjuk; és egyelőre éppen szét akartunk oszlani, mikor valaki fölvetette az eszmét, hogy tennénk egy-két kísérletet a Volta-oszloppal.

Az elektromosság alkalmazása egy legalábbis három-négyezer éves múmiával szemben, ha nem is nagyon okos, de mindenesetre eléggé eredeti gondolat volt, s valamennyien azonnal belementünk. Egytized résznyire komolyan s kilenctizednyire tréfából fölszereltünk egy battériát a doktor dolgozószobájában, s az egyiptomit átszállítottuk oda.

Csak nagy nehézséggel sikerült levonni a fedőszöveteket a halántékizom egy darabjáról, mely az izomalkat többi részénél kevésbé látszott merevnek és megkövesültnek, de mint természetesen előre gondolhattuk, a vezetékkel kontaktusba hozva legcsekélyebb jelét sem adta a galvanikus fogékonyságnak. Ez az első kísérlet valóban annyira döntőnek látszott, hogy szívből nevetve saját képtelen ötletünkön, éppen jó éjszakát akartunk egymásnak kívánni, mikor szemeim véletlenül ráesve a múmia szemeire, hirtelen bámulatban ott ragadtak. Ugyanis rövid pillantásom elég volt meggyőzni arról, hogy a szemgolyók, melyeket eredetileg mindannyian üvegnek néztünk, s melyeket bizonyos vad merevség tett jellegzetessé, most háromnegyed részben fedve voltak, s a szemhéjak annyira lecsukódtak, hogy csupán a *tunica albuginea* egy kis darabkája maradt látható.

Halkan hívtam föl a figyelmet erre a tényre, mely azonnal mindenki előtt evidens lett.

Nem mondhatom, hogy a különös tünemény *megrémített* volna: mert az én esetemben nem a *rémület* a helyes kifejezés. De lehetséges, hogy az erős *barna porter* hatása alatt kissé ideges voltam. Ami a társaság többi tagját illeti, ők meg se kísérelték elrejteni a végletes ijedtséget, mely hatalmába kerítette őket. Doktor Ponnonnert valósággal sajnálni kellett. Mr. Gliddon valami különös processzussal láthatatlanná tette magát. Mr. Silk Buckingham maga sem lesz elég merész tagadni, hogy négykézláb vonult az asztal alá.

Mégis, a bámulat első megrázkódtatása után, mint valami magától értetődő dolgot határoztuk el a kísérlet haladéktalan folytatását. Műveleteink most a jobb láb hüvelykujjára irányultak. Metszést ejtettünk a külső *os sesamoideum pollicis pedis* felületén, s így hozzáfértünk az *abductor* nevű izom gyökeréhez. Újra működésbe hozva a battériát, az áramot ezúttal a kétosztatú idegbe kapcsoltuk - mikor a múmia, a csalódásig elevennek tetsző mozdulattal, először jobb térdét húzta föl annyira, hogy szinte érintkezésbe hozta az *abdomen*-nel, aztán pedig megfoghatatlan erővel egyenesítve ki lábszárát, olyan rúgást mért doktor Ponnonnerre, amelynek hatása alatt ez az úriember, mint egy katapultából kilőtt nyíl, leröpült egy ablakon át az utca közepére.

Testületileg rohantunk le, fölhozni az áldozat megcsonkított maradványait, de nagy örömünkre a lépcsőházban találkoztunk vele, amint hihetetlen sietséggel jött már fölfelé, csordultig egy filozófus égő tüzével, és jobban, mint valaha, eltelve avval az érzéssel, hogy minden erőnket és buzgóságunkat latba kell vetnünk kísérletünk folytatására.

Eszerint saját kezdeményezéséből mély bevágást foganatosított a reagens orra hegyén, míg ő maga, erős kezekkel lefogva, szoros kontaktusba hozta azt a vezetékkel.

A hatás erkölcsileg és fizikailag, szó szerint és átvitt értelemben, egyformán villanyozó volt. Először is, a hulla fölnyitotta szemeit, és perceken át egyfolytában és sűrűn pislogott, mint Mr. Barnes a pantomimban; másodszor tüsszentett; harmadszor fölült; negyedszer öklét rázta doktor Ponnonner felé; ötödször, Gliddon és Buckingham urakhoz fordulva, megszólította őket, ékes egyiptomi nyelven, ilyenképpen:

- Ki kell jelentenem, uraim, hogy eljárásuk éppannyira meglep, mint amennyire elszomorít. Doktor Ponnonnertől nem várhattam különb viselkedést. Ő, szegény elhízott szamár, nem *képes* különbre. Sajnálom, és megbocsátok neki. De ön, Mr. Gliddon, és ön, Silk, önök annyit utaztak és laktak Egyiptomban, hogy szinte bennszülötteknek hihetné önöket az ember; önök, mondom, annyit éltek köztünk, hogy, azt hiszem, éppoly jól tudnak egyiptomiul beszélni, mint ahogy anyanyelvükön írni; önöket okom volt mindig úgy tekinteni mint a múmiák állhatatos barátját; *önöktől* igazán úribb magatartást vártam volna. Mit tartsak arról, hogy önök nyugodtan itt állnak, és elnézik ezt a csúnya bánásmódot velem szemben? Mire véljem, ha önök eltűrik, hogy Tom, Dick és Harry megfosszanak koporsóimtól és ruháimtól ebben az átkozottul hideg országban? És, hogy rátérjek a főpontra, milyen világításban lássam azt a tényt, hogy önök még segítséget nyújtanak és asszisztálnak ennek a nyomorult kis gazembernek, doktor Ponnonnernek, mikor az orromnál fogva ráncigál?

Az olvasó kétségkívül bizonyosra veszi, hogy amint ezt a beszédet az előzmények után meghallottuk, *vagy* rohantunk mind az ajtónak, *vagy* hisztérikus rohamokban törtünk ki, *vagy* tömeges ájulás fogott el. A három közül valamelyik mindenesetre várható volt. Sőt nagyon könnyen megeshetett volna, hagy mind a három viselkedésmód egyszerre előfordul. És becsületemre, nem tudom, hogyan és mi okból történhetett, hogy egyik sem fordult elő. De talán az igazi okot a kor szellemében kell keresni, amely teljesen az ellentétek törvényéhez igazodik, s amelyről már általában elismerik, hogy mindenben a paradox és lehetetlen megoldást keresi. Vagy talán mindent összevéve csak a múmia rendkívül természetes és magától értetődő modora vetkőztette ki a szavakat kísértetességükből. Akárhogy is, a tény kétségtelen: társaságunknak egyetlenegy tagja sem árult el semmi különös remegést, egyik sem látszott úgy tekinteni a dolgot, mint valamit, ami különösebben rendén kívül volna.

Én a magam részéről teljesen rendén valónak éreztem, s csak annyit tettem, hogy egy kicsit félrébb vonultam az egyiptomi keze ügyéből. Doktor Ponnonner nadrágzsebébe vágta a kezét, keményen nézett a múmiára, és arca túlzottan vörös színt öltött. Mr. Gliddon megsimogatta a pofaszakállát, és fölhúzta az inggallérát. Mr. Buckingham félrehajtotta a fejét, és a jobb hüvelykujját bedugta a szája bal szögletébe.

Az egyiptomi pár percig szigorú arccal nézte, s végül gúnyos mosollyal így szólt:

- Miért nem felel, Mr. Buckingham? Hallotta, mit mondtam, vagy nem? Vegye ki a hüvelykujját a szájából!

Mr. Buckingham erre könnyedén megrezzent, kivette jobb hüvelykét a szája bal szögletéből, és némi kárpótlásul, bal hüvelykét a fentebb említett nyílás jobb szögletébe tette.

Miután Mr. Buckinghamtól nem tudott választ kapni, a síri alak ingerülten Mr. Gliddonhoz fordult, és kategorikus szavakkal kérdezte, valamennyiünkre vonatkoztatva: mit jelent mindez?

Mr. Gliddon hosszasan felelt, a fonetikus ábécé hangjai szerint; s ha az amerikai nyomdák egyáltalában el volnának látva hieroglif írásjegyekkel, nagy örömömre szolgálna eredetiben jegyezni ide igazán pompás beszédének teljes szövegét.

Mindjárt megragadhatom az alkalmat közbevetni, hogy az egész, itt következő beszélgetés, amelyben a múmia is részt vett, primitív egyiptomi nyelven folyt le, Gliddon és Buckingham uraknak mint tolmácsoknak közvetítésével - legalább ami engem és a társaság más járatlanabb tagjait illeti. Az előbb nevezett urak utánozhatatlan folyékonysággal és kellemmel beszélték a múmia anyanyelvét; de lehetetlen volt észre nem vennem, hogy - bizonyára azért, mert a társalgásban teljesen modern s a múmia előtt természetesen egész ismeretlen fogalmak is előjöttek - a két utazó kényszerült időnként érzékelhető formákat alkalmazni, hogy valamelyes megértésre leljen. Mr. Gliddon például egy alkalommal nem tudta megértetni az egyiptomival ezt a szót: *politika* - addig, míg nem rajzolt a falra egy darabka szénnel egy kis, rongyos könyökű, boros orrú gentlemant, egy tuskón állva, bal lábát hátra vonva, jobb karját összeszorított ököllel előrenyújtva, szemeit az égre forgatva és száját kilencven fokú szög alatt kitárva. Ugyanígy Mr. Buckingham csak úgy volt képes érthetővé tenni ezt az abszolút modern fogalmat: *paróka,* hogy doktor Ponnonner indítványára, a szeme fehéréig elsápadva, rászánta magát, levenni fejéről - a saját parókáját.

Az olvasó természetesnek fogja találni, hogy Mr. Gliddon beszéde főleg azon nagy előnyök és eredmények körül forgott, melyek a múmiák kigöngyöléséből és felboncolásából a tudományra háramlanak; ünnepélyesen bocsánatot kérve egyúttal ez ügyben minden kellemetlenségért, amely ebből különösebben REÁ, a Tevedakoru nevű individuális múmiára nézve származhatik; és befejezve egy diszkrét célzással - mert alig lehet többnek tekinteni - arra vonatkozólag, hogy miután ez a kis kimagyarázkodás megtörtént, legjobb lesz folytatni a megkezdett vizsgálatot. E pontnál doktor Ponnonner megint elővette szerszámait.

Úgy látszik, hogy a szónok végső indítványára nézve Tevedakorunak bizonyos lelkiismereti aggályai voltak, melyeknek természetét nem tudtam világosan megérteni; de egyébként kijelentette, hogy bocsánatkérő magyarázatunkkal teljesen meg van elégedve, és leszállva az asztal tetejéről, sorban kezet fogott a társaság minden tagjával.

Mikor ez a szertartás véget ért, azonnal hozzáláttunk, hogy megorvosoljuk a folytonossági hiányt, melyet a bonckés médiumunkon ütött. Összevarrtuk a sebet a halántékon, bekötöztük a lábát, és egy négyzethüvelyknyi fekete flastromot alkalmaztunk az orr közepére.

Most észrevettük, hogy a Vezéren - mert ez volt, úgy látszik, Tevedakoru titulusa - könnyed borzongás futott át, nyilván a hidegtől. A doktor tüstént ruhatárához folyamodott, s nemsokára egy Jennings legjobb modorában készült fekete kabáttal, egy égszínkék csíkos skót pantallóval, egy rózsaszín zefiringgel, egy lebernyeges brokátmellénnyel, egy zsákszabású világos felsőkabáttal, egy kampós sétabottal, egy karima nélküli kalappal, patent bőrcsizmákkal, szalmaszín kecskebőr kesztyűkkel, egy szemüveggel, egy pár hamis pofaszakállal s egy *waterfall* nyakravalóval tért vissza. Minthogy a Vezér és a doktor termete meglehetősen különbözött - az arány kettő az egyhez lévén -, némi nehézséget okozott ezeket az öltönydarabokat az egyiptomi testére alkalmazni; de mikor kész lett, mondhatni, hogy föl volt öltözve. Ekkor Mr. Gliddon karját nyújtotta neki, és egy kényelmes székhez vezette a kályha mellé, míg a doktor sietett csengetni, s szivarokat és bort hozatott.

A társalgás hamarosan megélénkült. Érthetőleg sok kíváncsiság irányult azon bizonyos mértékben tagadhatatlanul figyelemre méltó tény felé, hogy Tevedakoru mostanig életben maradt.

- Azt gondoltam volna - jegyezte meg Mr. Buckingham -, hogy igazán beállt önre nézve az elhalálozás ideje.

- De hát - felelt a Vezér, igen csodálkozva - alig múltam hétszáz esztendős. Az apám ezerig élt, és egyáltalában nem volt valami elgyöngült aggastyán, mikor meghalt.

Itt gyors sorozata következett a kérdéseknek és számításoknak, melyek segítségével kitűnt, hogy a múmia régiségére vonatkozó feltevések durva hibán alapulnak. Ugyanis éppen ötezer-ötven éve és néhány hónapja múlt, hogy Eileithiasz katakombáiba helyezték.

- Csakhogy az én megjegyzésem - kezdte megint Mr. Buckingham - nem vonatkozott az ön életkorára az eltemetés időpontjában. Sőt szívesen elismerem, hogy ön még fiatal ember. Szavaim arra a rengeteg időre céloztak, amelyen át, az ön saját számítása szerint, *in asphaltum* elhelyezve pihent.

- *In* micsoda? - kérdezte a Vezér.

- *In asphaltum* - ragaszkodott kifejezéséhez Mr. Buckingham.

- Ah igen; kezdem sejteni, mire gondol; kétségkívül azt is megfelelően lehetett volna alkalmazni, de az én időmben alig használtunk mást, mint higanybikloridot.

- De amit legkivált képtelenek vagyunk megérteni - szólt doktor Ponnonner -, az a következő: hogyan van az, hogy ön, miután ötezer évvel ezelőtt meghalt, és eltemették Egyiptomban, ma itt ül elevenen, és ilyen tökéletes jó egészségben?

- Ha, mint ön mondja, csakugyan *meghaltam* volna - felelt a Vezér -, több mint valószínű, hogy ma is halott lennék; mert hisz látom, hogy önök még a galvanizmus csecsemőkorát élik, és nem tudják véghezvinni vele azt, ami nálunk a régi időben rendes és megszokott dolog volt. De a tény az, hogy katalepsziás állapotba estem, és barátaim úgy gondolták, hogy vagy halott vagyok, vagy jobb volna, ha az lennék; azért siettek bebalzsamoztatni. Gondolom, önök ismerik a balzsamozás processzusának fő elvét?

- Az igazat megvallva, nem teljesen.

- Ah, értem; sajnálatos tudatlanság állapota! Nos hát, most nem bocsátkozhatom részletekbe: de annyit szükséges megmagyaráznom, hogy a bebalzsamozás Egyiptomban tulajdonképpi értelemben határozatlanul *mindazon* életfunkciók megállítását jelentette, melyeket a folyamatnak alávetettünk. *Életfunkciókat* mondok a szó legtágabb jelentése szerint; beleértve nem kevésbé a morális és vitális, mint a fizikai lét funkcióit. Ismétlem, hogy a balzsamozás vezető elve nálunk abban állt, hogy közvetlenül megállítottuk, és huzamosan *fölfüggesztve* tartottuk *mindazon* életfunkciókat, melyeket a folyamatnak alávetettünk. Röviden: amily állapotban volt az egyén a bebalzsamozás időpontjában, abban az állapotban maradt. Mármost, mivel én szerencsére a Scarabaeus véréből származom, *elevenen* balzsamoztak be: mint jelenleg önök is láthatják.

- A Scarabaeus véréből! - kiáltott föl doktor Ponnonner.

- Úgy van. A Scarabaeus egy nagyon előkelő és nagyon régi patríciuscsaládnak *insigniuma,* azaz *címere* volt. A Scarabaeus véréből származni nem jelent egyebet, mint azon családhoz tartozni, melynek a Scarabaeus az *insigniuma.* Képleges értelemben beszélek.

- De mi köze ennek ahhoz, hogy ön eleven?

- Nos, Egyiptomban rendes szokás volt a holttestet bebalzsamozás előtt megfosztani beleitől és agyvelejétől; egyedül a Scarabaeusok nemzetsége volt mentesítve e szokás alól. Így, ha nem lettem volna Scarabaeus, bizonnyal belek és agyvelő nélkül maradtam volna; s bármelyik híján bajos dolog élni.

- Értem - szólt Mr. Buckingham -, és feltételezem, hogy az összes úgynevezett *egész* vagy bontatlan múmiák, melyek fölbukkannak, a Scarabaeusok nemzetségéből valók.

- Kétségtelenül.

- Én azt gondoltam - szólt Mr. Gliddon igen szelíden -, hogy a Scarabaeus egyike volt az egyiptomi isteneknek.

- Az egyiptomi *micsodáknak*? - kiáltott a múmia, fölugorva.

- Isteneknek! - ismételte az utazó.

- Mr. Gliddon, igazán csodálkozom, hogy önt ily módon hallom beszélni - szólt a Vezér, újból elfoglalva székét. - A föld színén egyetlen nemzet sem hitt soha több mint *egy* istenben. A Scarabaeus, az Ibisz stb. minálunk, mint más hasonló teremtmények más népeknél, csak szimbólumok vagy médiumok voltak, amelyeknek közvetítésével ajánltuk föl imáinkat a Teremtőnek, ki sokkal magasabban állt, hogysem egyenesen Hozzá fordulhattunk volna.

Itt szünet állott be. Végre doktor Ponnonner vette fel újra a beszéd fonalát.

- Eszerint nem valószínűtlen, azok után, amiket ön mondott, hogy a Nílus katakombái közt több múmia is rejtőzhetik a Scarabaeus törzsből eleven állapotban?

- Ehhez kétség sem férhet - felelte a Vezér. - Az összes Scarabaeusok, akiket véletlenül elevenen balzsamoztak be, ma is elevenek. Sőt azok közül is, akiket *szándékosan* balzsamoztak be így, lehet egypár, akit ott felejtett a végrendelet végrehajtója, és máig is a sírjukban feküsznek.

- Lesz olyan szíves megmagyarázni - szóltam én -, mit ért azokon, akiket *szándékosan* balzsamoztak be így?

- Nagyon szívesen - felelt a múmia, miután szemüvegén át előbb nyugodtan végignézett; mert ez volt az első eset, hogy direkt kérdést merészeltem intézni hozzá.

- Nagyon szívesen - ismételte. - Az emberi élet átlagos tartama az én időmben körülbelül nyolcszáz esztendő volt. Eltekintve különös balesetektől, kevés ember halt meg a hatszázadik életéve előtt; s kevés élte túl a tizedik századot; de a nyolcadikat természetes korhatárnak tekintettük. A bebalzsamozás azon elvének felfedezése után, melyet imént önök előtt kifejtettem, filozófusaink arra a gondolatra jöttek, hogy dicséretre méltó kíváncsiságot lehetne kielégíteni s egyszersmind a tudomány érdekeit hatalmas lépéssel előrevinni, ha ezt a természetes életidőt *részletekben* éljük le. A történettudomány terén legalább a tapasztalat megmutatta, hogy valami ilyesmire nélkülözhetetlen szükség van. Egy történetíró például elérve az ötszázadik évét, nagy szorgalommal összeállít egy könyvet, s aztán gondosan bebalzsamoztatja magát; utasításban hagyva végrendeletének azon idő szerinti végrehajtói számára, hogy bizonyos időtartam, mondjuk, vagy hatszáz év elteltével keltsék újból életre. Mikor a kitűzött idő elmúlt, s ő folytatja életét, csalhatatlanul úgy találja, hogy nagy műve valóságos találomra összehordott jegyzetgyűjteménnyé változott át, azaz nem egyéb, mint egy egész csorda kétségbeesett kommentátor egymással ellentétes találgatásainak, problémáinak és személyi harcainak irodalmi arénája. Ezek a találgatások stb. - melyeket jegyzeteknek vagy konjektúráknak neveznek - oly tökéletesen háttérbe szorítják, elcsavarják és elborítják magát a szöveget, hogy a szerzőnek lámpással kell nekilátni, hogy fölfedezze alattuk a saját könyvét. Mire fölfedezi, konstatálja, hogy nem is érte meg a fáradságot. Miután elejétől végig újraírta, kötelességének tekintik, hogy rögtön hozzálásson a saját tudása és tapasztalatai alapján kikorrigálni a Kor hagyományait és emlékeit arról a másik korról, amelyben eredetileg élt. Ily mód ennek az időről időre való újraírásnak és különböző egykori tudósok személyes tapasztalata alapján történő kiigazításnak processzusa meghozta azt az eredményt, hogy megakadályozta történetírásunk puszta mesévé való lezüllését.

- Engedelmet kérek - szólt e pontnál doktor Ponnonner, kezét gyengéden az egyiptomi karjára fektetve -, engedelmet kérek, uram, de szabadna egy pillanatra félbeszakítanom?

- Mindenesetre, uram - felelt a Vezér, merev magatartást öltve.

- Csak egy kérdést akartam tenni - szólt a doktor. - Ön említette, hogy a történetíró személyes tapasztalatával korrigálja a saját korára vonatkozó *tradíciókat.* Szeretném tudni, átlagban e mítoszoknak hányadrészét találták hűnek az igazsághoz?

- E mítoszoknak, mint ön nevezi, uram, egészben véve pontosan ugyanaz a sorsuk, mint magukban a még át nem dolgozott történeti művekben följegyzett tényeknek, azaz soha, semmiféle körülmények között és senkinek tudomása szerint nem akadt még egyetlen *ióta,* ami ne bizonyult volna teljesen és gyökeresen hamisnak.

- De miután egészen világos - felelte a doktor -, hogy az ön sírbatétele óta legalább ötezer év telt el, bizonyosnak veszem azt is, hogy az ön korában a történetírás, ha nem is a tradíció, elegendőképpen informálva volt egy általános érdekű témáról, éspedig a *Teremtésről,* ami - mint ön is bizonnyal kiszámította már - legfeljebb tíz évszázaddal régebben történhetett.

- Uram! - kiáltott Tevedakoru vezér.

A doktor ismételte megjegyzését, de az Idegennel csak sok utólagos magyarázat után lehetett megértetni. Végre habozva így szólt:

- A téma, amit ön megpendített, bevallom, számomra tökéletesen új. Az én koromban sohase hallottam, hogy valakinek az a különös ötlete támadhasson, mintha ennek a mindenségnek - vagy *világnak,* ha így jobban tetszik - valaha egyáltalán *kezdete* lett volna. Egyszer és csak egyetlenegyszer hallottam egy különböző spekulációkkal foglalkozó embertől valami távoli célzást, mely az *emberi faj* eredetére vonatkozott; és ez az ember még ugyanazt a szót is alkalmazta - *Ádám:* azaz *Vörös Agyag* -, amit ön használt. Csakhogy generikus értelemben alkalmazta, vonatkozással a poshadt talajból való ősnemzésre, ahogy a Teremtés alacsonyabb géniuszainak ezrei is keletkeztek, s melynek folytán az öt nagy emberi törzs egyszerre született meg a földgolyó öt különböző s körülbelül egyenlő nagyságú karéján.

E beszédre a társaság általában vállát vonta, s egyikünk-másikunk jelentős mozdulattal nyúlt a homlokához. Mr. Silk Buckingham, könnyed pillantást vetve először Tevedakoru tarkójára, azután koponyájának előrészére, a következőket mondta:

- Az ön korában az emberi élet hosszú időtartama, karöltve avval a szokással, hogy alkalmilag, mint ön megmagyarázta, részletekben élték le, valóban kellett hogy erős tendenciát eredményezzen a tudás kifejlődésére és fölhalmozására. Ennélfogva fölteszem, hogy a régi egyiptomiak feltűnő alsóbbrendűségét a tudomány minden ágában, összehasonlítva a modernekkel és különösebben a yankee-kkel, teljességgel az egyiptomi koponya fokozottabb keménységére kell visszavezetnünk.

- Ismét bevallom - felelt a Vezér türelmes szelídséggel -, hogy némileg elvesztettem a fonalat az ön megértéséhez: kérem, a tudománynak milyen ágaira méltóztatik célozni?

Erre az egész társaság együttesen, hosszan kezdte részletezni a frenológia hipotéziseit és az állati delejesség csodáit.

A Vezér, miután végighallgatott, néhány adatot tárt elénk, melyekből világosan kitűnt, hogy Gall és Spurzheim elődei Egyiptomban oly régen virágzottak és letűntek, hogy majdnem teljesen elfeledték őket, és hogy Messmer mutatványai nagyon silány kis trükkök a thébai tudósok pozitív csodáival szemközt, akik tetveket és más hasonló férgeket a semmiből is létre tudtak hozni.

Itt megkérdeztem a Vezért, vajon az ő kora képes volt-e kiszámítani az égitestek fogyatkozásait? Kissé megvetően mosolygott, és igennel felelt.

Ez némileg zavarba hozott, de éppen más oldalról kezdtem puhatolni asztronómiai tudását, mikor a társaság egy tagja, aki mindeddig nem nyitotta ki száját, fülembe súgta, hogy e pontban bővebb információért forduljak Ptolemaioszhoz - akárki légyen is ez az úr - és valami Plutarkhosz művéhez *de facie lunae.*

Ekkor a gyújtóüvegek és lencsék s általában az üveggyártás felől kérdeztem a múmiát; de még be sem fejeztem kérdéseimet, mikor a hallgatag vendég ismét nyugodtan megérintette könyökömet, és arra kért, hogy az isten szerelméért vessek egy pillantást Diodorus Siculusba. Ami a Vezért illeti, ő válasz gyanánt csak azt kérdezte, vajon nekünk moderneknek vannak-e olyan mikroszkópjaink, melyek képesítenek olyan finomművű kámeákat készíteni, mint az egyiptomiak. Míg azon tűnődtem, hogyan feleljek erre a kérdésre, a kis doktor Ponnonner igen különös módon kompromittálta magát.

- Nézze meg az épületeinket! - kiáltotta, utazóink nagy megrökönyödésére, akik hiába csipkedték szinte kékre és feketére a bőrét.

- Nézze meg a Bowling-Green Fountaint New Yorkban! - üvöltött valóságos entuziazmussal. - Vagy ha ez túl hatalmas látvány, vessen egy pillantást a washingtoni Capitoliumra! - s a derék kis doktor elkezdte aprólékosan részletezni a fölhozott épület arányait. Elmagyarázta, hogy csak az előcsarnokot nem kevesebb mint huszonnégy oszlop díszíti, öt láb átmérővel és egymástól tízlábnyi távolságra.

A Vezér azt felelte, sajnálja, hogy e pillanatban nem emlékezik Aznak város fő építményeinek pontos dimenzióira, amelynek alapköveit az Idők éjjelén rakták le, de amelynek romjai az ő temetése idején még álltak egy nagy homoksivatag közepében Thébától nyugatra. De ha már oszlopcsarnokokról van szó, eszébe jut, hogy egy ilyen oszlopcsarnok, mely a Karnak nevű külvárosnak egy kisebbfajta palotájához tartozott, száznegyvennégy, egyenkint harminchét lábnyi kerületű és egymástól huszonöt lábnyi távolságot tartó oszlopból állt. Az út ehhez az oszlopcsarnokhoz a Nílus felől egy két mérföld hosszú, húsz, hatvan és száz láb magas szfinxekből, szobrokból és obeliszkekből alkotott *allée*-n át vezetett. Maga a palota - amennyire vissza tudott emlékezni - tengelye irányában két mérföld hosszú volt, és körüljárva összesen hetet tehetett ki. Falait kívül és belül teljesen beborították a gazdag festésű hieroglifek. A Vezér nem akarta határozottan állítani, hogy akár csak ötvenet vagy hatvanat is a doktorféle Capitoliumokból föl lehetett volna építeni ezek közt, de egyáltalán nem volt benne bizonyos, hogy némi igyekezettel két-háromszázat is közibük nem szoríthatna valaki. Pedig ez a karnaki palota végre is csak egy jelentéktelen, apró épület volt. Mindazonáltal ő - a Vezér - nem tagadhatja meg jóhiszeműen a zsenialitást, nagyszerűséget és kiválóságot a bowling-greeni kúttól, ha az olyan, amilyennek a doktor leírta. Kényszerül elismerni, hogy semmi hasonló nem létezett soha, sem Egyiptomban, sem másutt.

Itt megkérdeztem a Vezért: mit szól a vasutainkhoz?

- Semmi különöset - felelte. - Meglehetős silányak; koncepcióban gyengék és kivitelben ügyetlenek. Nyilván nem lehet őket összehasonlítani azokkal a hatalmas, sima, egyenes, vasbordás műutakkal, melyeken az egyiptomiak egész templomokat és százötven láb magas, kemény obeliszkeket szállítottak.

Beszéltem gigantikus mechanikai erőforrásainkról.

Beismerte, hogy ezen a téren tudunk valamit, de azt kérdezte, hogyan fognánk hozzá, hogy fölrakjuk a felső ívágyakat akár csak a kis karnaki palota keresztgerendáira?

Úgy tettem, mintha nem hallanám a kérdést, és meginterpelláltam, van-e fogalma az artézi kutakról? mire Mr. Gliddon jelentősen felém hunyorított és halkan megjegyezte, hogy egy artézi kutat nemrég fedeztek föl a Nagy Oázis kútfúró munkálatainál alkalmazott mérnökök.

Ekkor acélunkat említettem: de az Idegen fölhúzta az orrát, és azt kérdezte, meg lehetett volna-e csinálni evvel az acéllal az obeliszkeken látható finom és éles faragásokat, amiket köszörült réz szerszámokkal dolgoztak ki?

Ez annyira meghökkentett, hogy tanácsosnak láttuk a vitát a metafizika terére vinni át. Behozattuk a *Napóra* című könyvet, és fölolvastunk belőle egy-két fejezetet, valamiről, ami nem nagyon világos, de amit a bostoni tudósok a Haladás nagy Áramlatának neveznek.

A Vezér csak annyit mondott, hogy a Nagy Áramlatok az ő korában rémesen közönséges dolgok voltak, és ami a Haladást illeti, az egy időben már valóságos istencsapásaként jelentkezett - de haladni sohase haladt.

Ekkor a Demokrácia nagy szépségéről és fontosságáról kezdtünk beszélni, és sok igyekezettel próbáltuk fölkelteni a Vezér méltánylását azon előnyökkel szemben, melyek miránk háramlanak abból, hogy oly helyen élünk, hol van szavazati jog *ad libitum,* és nincs király.

Szemmel látható érdeklődéssel hallgatott; a dolog csakugyan, úgy látszik, nem csekély mértékben mulattatta. Mikor a beszédet befejeztük, elmondta, hogy valamikor régen történt valami nagyon hasonló dolog. Tizenhárom egyiptomi tartomány együttesen elhatározta, hogy fölszabadítja magát, és nagyszerű példát ad az emberiségnek. Összegyűjtötték bölcseiket, és kifőzték a legzseniálisabb alkotmányt, amit el lehet gondolni. Egy darabig feltűnő jól megvoltak vele; csak a dicsekvés szokása fejlődött ki köztük csodálatosan. De végre a dolog úgy végződött, hogy a szóban forgó tizenhárom állam egyesült még tizenöt-húsz másik állammal a leggyűlöletesebb és legtűrhetetlenebb zsarnokság céljaira, amit valaha a föld színe látott.

Megkérdeztem a bitorló zsarnok nevét.

Amennyire a Vezér vissza tudott emlékezni, *Mob*-nak hívták.

Erre nem tudtam, mit mondjak. Ezért fölemelt hanggal azon kezdtem sajnálkozni, hogy Egyiptom nem ismerte a Gőz erejét.

A Vezér csodálkozva nézett rám, de nem felelt. Ám a hallgatag úr erősen oldalba bökött a könyökével, és figyelmeztetett, hogy untig eléggé kompromittáltam magamat... Hát valóban oly járatlan vagyok, és nem tudom, hogy a modern gőzgép Caus Salamon közvetítésével az antik Hérón találmányából vette eredetét?

Most imminens veszélyben forogtunk, hogy a vitában mi húzzuk a rövidebbet; de szerencsénkre doktor Ponnonner összeszedve magát, segítségünkre sietett, és föltette a kérdést, vajon Egyiptom népe komolyan gondolhatna-e arra, hogy vetélkedésbe szálljon a modernekkel a *ruházkodás* mindennél fontosabb kérdésében?

A Vezér erre letekintett pantallója csíkjaira, majd megfogta egyik frakkszárnya végét, s szemeihez emelve pár percig vizsgálgatta. Végre, miután ismét leeresztette, szája fokozatosan egyik fülétől a másikig nyúlt; de nem emlékszem, hogy válaszképp valamit mondott volna.

Erre visszanyertük bátorságunkat, s a doktor, komoly méltósággal közeledve a Vezérhez, megkérte, mondja meg őszintén, úri becsületszavára, vajon az egyiptomiak értettek-e *bármikor is* akár Ponnonner-féle tabletták, akár Brandreth-féle pilulák készítéséhez?

Aggodalmasan vártuk a feleletet - de hiába. A felelet nem jött. Az egyiptomi elpirult, és lecsüggesztette fejét. Sohasem volt diadal tökéletesebb; sem vereség, melyet ily kevés hidegvérrel viseltek volna. Igazán nem nézhettem a szegény múmia gyötrődését. Fogtam a kalapomat, mereven meghajoltam előtte, s búcsút vettem.

Mikor hazaértem, konstatáltam, hogy elmúlt négy óra, s rögtön ágyba feküdtem. Most délelőtt tíz van. Hét óta fenn vagyok, hogy lefirkantsam ezt a memorandumot családom és az emberiség hasznára. Az előbbit nem akarom többé látni. Feleségem valóságos fúria. Az igazat megvallva, alaposan meguntam ezt az életet, s általában a XIX. századot. Meg vagyok győződve, hogy minden romlásban van. Azonkívül éget a kíváncsiság megtudni, ki lesz az Elnök 2045-ben? Ezért, mihelyt megberetválkoztam és bekaptam egy csésze kávét, megyek Ponnonnerhez, és bebalzsamoztatom magamat néhány évszázadra.

A VÖRÖS HALÁL ÁLARCA

A *Vörös Halál* soká pusztította az országot. Soha pestis nem volt oly végzetes, olyan iszonyatos. Vér volt inkarnációja és pecsétje - a Vér pírja és rettenete. Éles fájdalom és hirtelen szédület, s aztán erős vérzés a pórusokon át, és végső föloszlás. Skarlát foltok az áldozat testén és kivált az arcon: ez volt a pestisbélyeg, mely kizárta a szerencsétlent embertársainak rokonszenvéből és irgalmából. S a kór egész rohama, kifejlődése és katasztrófája egy rövid fél óra epizódja.

De Prospero herceg szerencsés volt és bölcs, és nem ismerte a félelmet. Mikor birodalma félig néptelen lett, összehívott udvara lovagjaiból és hölgyeiből ezer egészséges és könnyűvérű mulatótársat, s visszavonult velük hajdani apátságokból átalakított kastélyai egyikének mélységes magányába. Az épület nagy volt és nagyszerű, saját diadala a herceg különc és mégis fenséges ízlésének. Erős és magas fal övezte. A falban érckapuk. Amint begyűlt az udvar népe, kohókat állítottak, és súlyos pörölyökkel kovácsolták össze a keresztvasakat. Határozatba ment, hogy ne legyen sem ki-, sem bejárás a kétségbeesés és őrület kiszámíthatatlan rohamainak. Az apátság dúsan el volt látva minden szükségessel. Ily óvintézkedések után az udvar fittyet hányhatott a ragálynak. A külső világ viseljen gondot magára, ahogy tud. Közben bolondság búsulni vagy töprengeni. A herceg gondoskodott a szórakozás minden lehetőségéről. Voltak ott bohócok, rögtönzők és balett-táncosok, voltak muzsikusok, volt Szépség, és volt bor. Ez volt a falakon belül: ez, és a biztonság. Kívül - a Vörös Halál.

Visszavonulásának ötödik vagy hatodik havában, s mialatt a pestis a legdühösebben tombolt odakünn, Prospero herceg szokatlan fényű álarcosbált adott ezer barátjának mulattatására.

Csodás pompa volt, kéjes jelenet, ez a *masquerade.* De először hadd írjam le a termeket, ahol lejátszódott. Hét terem volt - királyi szobasor. Ám legtöbb palotában az ily egymásba nyíló csarnokok hosszú és egyenes *allée*-t formálnak, míg a szárnyas ajtók jobbra-balra, majdnem a falig kicsapódva, alig gátolják az összes helyiségek áttekintését. Itt más volt az eset, mint azt a hercegnek a *bizarre* iránti előszeretetétől várni is lehetett. A termek oly szabálytalanul sorakoztak, hogy a látás egynél többet alig ölelt föl egyszerre. Éles forduló várt minden húszharminc yard távolságban, s minden fordulónál új hatás. S minden fal közepén, jobbról és balról, magas és keskeny gótikus ablak nézett ki egy zárt folyosóra, mely a csarnoksor kanyargásait követte. Üvegfestésű ablakok voltak, és színezésük változatosan illeszkedett az egyes csarnokok ornamentikájának uralkodó színeihez, ahova épp nyíltak. A keleti szélen fekvő terem falait például kék szín borította - és élénkkékek voltak az ablakai. A második szoba bíbor volt díszítéseiben és kárpitjaiban, s ott az ablaktáblák is bíborszín. A harmadik mindenestül zöld volt, s így ablakszárnyai is. A negyedik bútorzata s világítása is narancsszín - az ötödik fehér, a hatodiké lila. A hetedik termet fekete bársonykárpitok sűrűje takarta, amik végig csüggtek a mennyezetről és le a falakra, súlyos redőkben hullva a hasonló anyagú és színű szőnyegre. De ebben az egyetlen szobában az ablakok színe nem harmonizált a dekorációval. Az üvegtáblákat itt skarlát festette - mély tónusú vérszín. Mármost a hét terem egyikében sem volt semmi lámpa avagy kandeláber, noha aranydíszek és dísztárgyak pazar tömege hevert mindenfelé, s függött a falakról. Se lámpa, se gyertya nem árasztott fényt a szobasor területén belül. Hanem a folyosókon, melyek e szobasor mellett húzódtak, minden ablakkal szemben egy-egy hatalmas háromláb emelt tűzserpenyőt, mely sugarait bedobta a színes üvegen, s így ragyogóan világította meg a csarnokokat. S ekként számos hökkentő és fantasztikus effektus állt elő. S főleg a nyugati vagy fekete szobában volt ama vérszínű üvegtáblákon át a sötét függönyökre behulló tűzsugár hatása rendkívüli, s oly vad kifejezést festett minden belépő arcára, hogy a társaságból nagyon kevesen voltak elég bátrak egyáltalán belépni ebbe a helyiségbe.

S épp ebben a szobában állt, a nyugati falnál, egy óriási ében óramű. Ingája tompa, súlyos, monoton zörejjel lengett ide-oda, s mikor a percmutató megtette az utat a számlap körül, és az órát kellett jelezni, oly hang tört elő a gépezet érctüdejéből, amely tiszta volt, hangos és mély és különösen zenei, de olyan hökkentő hanggal és hangsúllyal, hogy az orkesztra zenészei minden órafordulásnál kényszerültek pár pillanatnyi szünetet tartani produkciójukban, e hangra fülelve; s így a keringőknek is be kellett szüntetni forgásaikat; s az egész vidám társaságon rövid zavar szállt át; s amíg az óra harangja kongott, meg lehetett figyelni, hogy a legvadabb tobzódó elsápadt, s a legvénebbek s legnyugodtabbak homlokukhoz kaptak a kezükkel, mintegy zavart álmodozásban vagy tűnődésben. De mihelyt az órazengés echói teljesen elnémultak, egyszerre könnyű derültség hatotta át a gyülekezetet; a zenészek egymásra néztek, és elmosolyodtak, mintegy a saját idegességükön és bolondságukon, és suttogó fogadalmakat tettek egymásnak, hogy a legközelebbi óraütés nem fog előidézni hasonló emóciót; s aztán, hatvan perc leforgása után - ami háromezer-hatszáz másodpercét tartalmazza a röpülő Időnek - új órazengés jött, s ugyanaz a zavar, megremegés és eltűnődés követte, ami az előbbit.

De, mindezek dacára, vidám és pompás mulatság volt ez! A herceget különleges ízlése jellemezte. Finom szeme volt színekre és effektusokra. S megvetette a puszta divat dekórumát. Tervei tüzesek és merészek voltak, elgondolásai barbár fényben izzók. Vannak, akik őrültnek gondolták volna. De udvara tudta, hogy nem őrült. Hallani, látni, érinteni kellett, hogy az ember *bizonyos* legyen, hogy nem őrült.

Nagy részben saját maga irányította a hét szoba alkalmi díszítését e nagy ünnepség céljaira; s az ő vezető ízlése adta meg karakterét a jelmezeknek. Egy bizonyos: hogy groteszkek voltak. Sok csillogás és tündöklés és pikantéria és fantasztikum - sok, amit azóta a *Hernani*-ban láttunk. Arabeszk figurák kicsavart tagokkal s váratlan kosztümben. Delíriumos elképzelések, amilyen beteg agyakban születik. Sok szépség, sok szeszély, sok *bizarreria,* valami ijesztő is, de semmi, ami undort vagy csömört okozhatott volna. Valóban e hét szobán át álmok raja lengett ide-oda. Kígyóztak és kerengtek az álmok, keresztül-kasul, fölöltve a termek színeit, s az orkesztra vad zenéje mintha csak lépteik visszhangja lett volna. És közben megkondul az ébenóra, mely a bársonycsarnokban áll. S akkor, egy pillanatra, minden elnémul, és minden hallgat, csak az óra hangja zeng. Meredtre fagyva állanak az álmok. Ám az óraütés echói elhalnak - csak egy pillanat volt -, és könnyű, félig elfojtott kacaj leng utánuk. És most megint földagad a zene, s az álmok megélednek, s vígabban kígyóznak erre-arra, mint valaha, színt kapva a tarka ablakoktól, melyeken beáramlanak a lángos háromlábak sugarai. De a legnyugatabbra fekvő terembe a hétből egyetlen maszka sem merészkedik; mert az éjszaka már vége felé jár; s a vérszín üvegen rőtebb fény ömlik be; s a gyászdrapériák feketesége sápaszt; s aki lábát az éjszőnyegre teszi, annak füleibe ünnepélyesebb hangsúllyal küldi a közel ébenóra fátyolos zenéjét, mint bárkiébe jut, ki feledkezve élvezi más termek távolabb vígságait.

De e többi termet sűrű nép zsúfolta, s bennük az Élet szíve lázasan lüktetett. És a tobzódás örvénylett tovább, míg végre éjfél verése kezdődött az Órán. S akkor a zene megszűnt, mint leírtam; s a keringők forgásai megjuháztak; s kellemetlen pauza állt be mindenben, mint az előbbi alkalmakon. De most tizenkét ütést kellett ütnie az óra harangjának; és talán így történt, hogy e hosszabb idő alatt több méla gondolat lopózhatott be eltűnődéseibe azoknak, akik a mulatók közül gondolkozóbb természetek voltak. S talán így történt az is, hogy mielőtt az utolsó óraütés echói teljesen elmerültek a csöndben, sokan akadtak a tömeg között, akik időt leltek észrevenni egy álcázott alak jelenlétét, melyen eddigelé egyetlen vendég figyelme sem pihent meg. S amint ez új jelenség híre suttogva elterjedt mindenfelé, végtére az egész társaságon moraj és zsibongás futott át, mely meglepetést és visszatetszést fejezett ki - sőt lassankint rémületet, borzalmat és undort.

Fantazmák gyülekezetében, amilyent lefestettem, el lehet gondolni, hogy ilyen érzéseket nem kelthetett közönséges tünemény. Valóban a jelmezek megválasztásának szabadsága ez éjszakán majdnem korlátlan volt; de a szóban forgó alak heródesebb Heródesnél, s még a herceg ízlésének nehezen definiálható határain is túlment. Vannak húrok a legérzéketlenebb szívekben is, melyeket nem lehet érinteni, hogy az érintés emóciót ne keltsen. Még aki a legvégsőkig jutott is, akinek élet és halál egyformán tréfa már, vannak dolgok, amikkel nem szeret tréfálni. Csakugyan, az egész társaság szemmel láthatólag érezte, hogy az idegen jelmeze és viselkedése túl van az ötlet és az illendőség határain. A jelenség sovány és magas volt, s tetőtől talpig a kripták öltözetébe burkolva. Az álca, mely az arcot takarta, oly tökéletes hűséggel utánozta egy megmeredt hulla arckifejezését, hogy a legtüzetesebb vizsgálat is nehezen tudta volna fölfedezni a csalást. De mindez talán még elnézésre, ha ugyan nem tetszésre lelt volna ez őrült tombolók körében. Azonban a mímes merészsége odáig ment, hogy egyenesen a Vörös Halál képét öltötte föl. Ruháját *vér* foltjai fecskendték - és széles homloka, arcának minden vonásával, a skarlát iszony nyomait viselte.

Mikor Prospero herceg szemei e kísérteties alakra estek - aki, talán hogy jobban megmaradjon szerepében, lassú és ünnepélyes mozgással lépdelt ide-oda a *Walzer* táncosai között -, látták, hogy az első pillanatban erős borzadás, rémület vagy undor borzadása, vonaglik át rajta; de a következő percben homloka haragtól pirult ki.

- Ki merészkedik - kérdezte rekedt hangon udvaroncaitól, kik közelében álltak -, ki merészkedik ily istenkísértő gúnnyal sértegetni minket? Ragadjátok meg, és rántsátok le álarcát, hadd tudjuk, ki fog függeni napkeltére a bástyaoromról.

Prospero herceg a keleti vagy kék szobában állt, amikor e szavakat mondotta. Hangja zengőn és tisztán szállt a hét termen át, mert a herceg erős és határozott jellemű ember volt, és a zene, kezének egy intésére elhallgatott.

A herceg hát a kék szobában állt, s oldalán sápadt udvaroncok csoportja. Szavára először gyáva tóduló mozgás indult e csoportból a betolakodó irányába, aki e percben szintén közel volt, és most, céltudatos és meg nem ingó lábbal közelebb lépett a beszélőhöz. De valami névtelen borzadály következtében, mellyel az álarcos őrült jelmeze eltöltötte az egész gyülekezetet, senki sem nyújtotta ki kezét, hogy megragadja a vakmerőt; úgyhogy akadálytalanul jutott alig egy yardnyira a herceg személyétől; s mialatt az egész társaság, mintegy egyetlen impulzusra, a termek közepéből a falak mellé húzódott, ellenállás nélkül vette útját, meg nem állva egy pillanatra sem, de avval az ünnepélyes és kimért lépéssel, mely kezdettől fogva megkülönböztette, a kék teremből a bíbor terembe - a bíborból a zöldbe, a zöldből a narancssárgába s ezen keresztül ismét a fehérbe s még innen is a lila szobába, mielőtt bárki határozott mozdulatot tett volna, hogy föltartóztassa. De ekkor Prospero herceg, őrülten a dühtől és pillanatnyi gyávaságának szégyenétől, vadul rohant a hat csarnokon át, noha senki sem követte, mert mindenkit halálos félelem lepett meg. A herceg kirántott tőrt vitt magasra emelt kezében, és eszeveszett rohanásában négy- vagy ötlábnyi közelségre jutott a hátráló alakhoz, mikor ez, éppen a bársonyterem legvégéhez érve, hirtelen megfordult, és szembenézett üldözőjével. Éles kiáltás hallatszott - s a tőr csillanva hullott a holló szőnyegre, amelyre egy pillanat múlva holtan bukott le Prospero herceg. Akkor, összeszedve a kétségbeesés vad elszántságát, a tivornya vendégeinek egész tömege nyomult egyszerre a fekete terembe, és megragadva az álarcost, akinek magas alakja egyenesen és mozdulatlanul állott az ébenóra árnyékában, kimondhatatlan borzalomban merevedtek meg, mikor észrevették, hogy a síri köntösök és hullaszerű álca alatt, melyre oly vad erőszakossággal csaptak le, nem rejlik semmiféle tapintható forma.

S ekkor megismerték a Vörös Halál jelenlétét. Mint egy tolvaj, jött az éjszakában. S egymás után estek össze a mulatók tobzódásuk vérharmatos csarnokaiban, s úgy lelték halálukat, ki-ki saját buktának kétségbeesett pózában. S az ébenóra élete kimerült a legutolsó tivornyatárs életével. S a *tripuszok* lángjai kialudtak. És Sötétség és Pusztulás és a Vörös Halál vették át korlátlan uralmukat.

A HOSSZÚKÁS LÁDA

Pár évvel ezelőtt a dél-karolinai Charleston állomásról át akartam kelni New York városába a kitűnő Independence postahajón, melynek parancsnoka Hardy kapitány. Úgy volt, hogyha az idő engedi, a hónap 15-én indulunk - júniust írtunk akkor -, s én az előző nap megjelentem a fedélzeten, hogy bizonyos intézkedéseket tegyek hálófülkémre vonatkozólag.

Megállapítottam, hogy sok utasunk lesz, akik közt a szokottnál nagyobb számban vannak a hölgyek. A listán több ismerősöm is szerepelt; egyebek között örömmel láttam ott Mr. Cornelius Wyatt nevét, egy fiatal művészét, aki iránt meleg barátság érzelmeit tápláltam. Egyszerre voltunk a c.....-i egyetem hallgatói, ahol sok időt töltöttünk együtt valamikor. Az ő temperamentuma olyan volt, mint a zseniális embereké általában: valóságos keveréke a világgyűlöletnek, az érzékenységnek és a rajongásnak. De e tulajdonságokkal a legmelegebb és legőszintébb szívet egyesítette, mely valaha emberi kebelben lüktetett.

Megfigyeltem, hogy névjegye három fülkére is ki volt függesztve; s mikor utánanéztem az utasok jegyzékében, megtudtam, hogy önmagán kívül felesége és két nővére - a saját két nővére - számára is váltott jegyet. A kabinok elég tágasak voltak, mindenikben két ágy, egyik a másik fölött. Igaz, ezek az ágyak oly keskenyek, hogy legföljebb egy személy alhatott meg bennük: mindazáltal nem tudtam megérteni, miért kellett *három* fülke ennek a négy embernek? Ebben az időszakban épp erőt vett rajtam azon szeszélyes lelkiállapotok egyike, melyek az embert abnormisan hajlamossá teszik, hogy kicsiségek után kutatgasson: s szégyennel megvallom, hogy egész csomó illetlen és képtelen föltevést kockáztattam magamban e fölösleges kabint illetőleg. Bizonyos, hogy semmi közöm sem volt hozzá; de elmém annál nagyobb makacssággal kísérletezett, hogy a talányt megoldja. Végül oly konklúzióra jutottam, hogy magam is csodálkoztam: miért nem gondoltam erre előbb?

„Valami inasuk van, természetesen - gondoltam -, milyen bolond vagyok, hogy ez a nyilvánvaló megoldás eddig nem ötlött eszembe!" És megint a listához folyamodtam - de ebből határozottan konstatáltam, hogy a társaságot semmiféle inas nem kíséri; ámbár az eredeti szándékuk tényleg az volt, hogy hoznak magukkal, mert ez a szó: *s személyzet* oda volt írva és aztán kitörülve.

„Ó! Bizonyára extrapoggyász! - mondtam most magamban. - Valami, amit nem akar betenni a ruhatárba... amit mindig a szeme előtt akar látni... ah, megvan... valami kép vagy ilyesmi... és erről tárgyalt azzal a Nicolinóval, a talján zsidóval." Ez az ötlet kielégített, s egyelőre fölhagytam a kíváncsisággal.

Wyatt két nővérét jól ismertem, nagyon szeretetreméltó és ügyes lányok voltak. De feleségét csak nemrég vette el, s őt sohase láttam. Igaz, hogy sokszor beszélt róla jelenlétemben, az ő rendes elragadtatott modorában. Fölényes szépségnek írta le, aki amellett szellemes és művelt. Így hát valósággal égtem a vágytól, hogy megismerkedhessem vele.

Aznap, mikor fölmentem a hajóra - 14-én -, várták éppen az ő látogatásukat is, mint a kapitánytól értesültem; s ezért ott maradtam a födélzeten, több mint egy órával tovább, hogy az új asszonynak bemutatkozhatom; de végül is kimentő üzenet jött: „Mrs. W. kissé rosszul érzi magát és nem akar a hajóra jönni előbb, mint holnap, az indulás órájában."

A holnap elérkezett, s szállodámból a kikötőbe iparkodtam, mikor Hardy kapitány elémbe jött, és tudomásomra hozta, hogy „amint a körülmények alakultak - ostoba, de alkalmas frázis ez! -, azt kezdi hinni, hogy az Independence nemigen kelhet útra egy-két napon belül, s majd, ha minden kész lesz, ő értem küld és értesít". Ezt különösnek gondoltam, mert erős déli szél

fújt; de minthogy „a körülmények” csak nem akartak napvilágra jönni, ámbár sok kitartással firtattam őket, nem volt mást tennem, mint hazatérni és kedvemre emészteni türelmetlenségemet.

Majd egy hét telt el, míg a kapitánytól a várt üzenetet megkaptam. De végül mégis megérkezett, s én azonnal siettem a hajóra. A fedélzet már tele volt utassal, s mindenfelé az a különös zsibongás, ami az indulást rendesen megelőzi. Wyatt társasága körülbelül tíz perccel énutánam érkezett meg. Ott volt a két nővér, az új menyecske és maga a művész - az utóbbi egyikében azoknak a szeszélyes embergyűlölő hangulatoknak, melyek rohamszerűen szoktak erőt venni rajta. Én sokkal jobban hozzá voltam már szokva ehhez, hogysem különös figyelemre méltattam volna. Még a feleségének sem mutatott be; úgyhogy e társadalmi kötelesség teljesítése nővérére, Marianne-ra háramlott, aki mint afféle kedves és intelligens leány, pár sietős szóval hamarosan összeismertetett bennünket.

Mrs. Wyatt sűrűn le volt fátyolozva; és mikor fátyolát felemelte, hogy köszöntésemet viszonozza, bevallom, hogy mélységes meglepetést éreztem. Bár meglepetésem tán még nagyobb lett volna, ha hosszú tapasztalat meg nem tanított volna arra, hogy ne fogadjam túlságosan kritikátlan bizalommal művész barátom entuziasztikus leírásait, mikor belemerült a női szeretetreméltóság magasztalásába. Ha az asszonyi szépség volt a téma, jól tudtam, mily könnyűséggel képes a Tiszta Eszmény régióiba emelkedni.

Az igazság az, hogy én Mrs. Wyattben nem bírtam mást látni, mint egy határozottan nagyon közönséges külsejű nőt. Ha nem is kimondottan csúnya, véleményem szerint nem volt messze, hogy az legyen. De előkelő ízléssel öltözködött - s abban sem kételkedtem, hogy barátom szívét a szellem és érzés tartósabb szépségeivel nyerte meg. Különben alig szólt néhány szót, s férjével együtt azonnal bevonult fülkéjébe.

Minapi nyomozó kedvem most visszatért. Inas *nem* volt - *ezt* kétségtelenül megállapított ténynek kellett tekintenem. Kerestem hát az extrapoggyászt. Némi idő elteltével szekér érkezett a kikötőhöz, azon egy hosszúkás fenyőfa láda: s úgy látszik, ez volt minden, amit vártak. Alighogy megérkezett, meg is indultunk, s nemsokára szerencsésen túljutva a kikötő határvonalán, a nyílt tengeren vitorláztunk.

A láda, mint mondtam, hosszúkás alakú volt. Hossza körülbelül hat lábat tehetett, és harmadfél lábat szélességben; jól megnéztem, és szeretek pontos lenni. Mármost ez a hosszúkás forma egészen különösnek tetszett; és amint megláttam, gratuláltam magamnak első föltevésem szabatosságához. Akkor, ha emlékeznek, arra az eredményre jutottam, hogy művész barátom extrapoggyásza képekből fog állni, vagy legalább egy képből: mert tudtam, hogy megelőzőleg több héten át tanácskozott Nicolinóval; és most itt volt egy láda, amely alakja után ítélve, a világon semmi mást nem tartalmazhatott, mint a Leonardo *Utolsó vacsorá*-jának egy másolatát; s azt is tudtam, hogy épp ennek az *Utolsó vacsorá*-nak egy másolata, melyet az ifjabb Rubini készített Firenzében, bizonyos idő óta Nicolino birtokában volt. Ekként ezt a pontot teljesen tisztázottnak tekintettem. Valósággal vigyorogtam magamban, mikor éles elméjű megállapitásomra gondoltam. Tudtommal ez volt az első eset, hogy Wyatt egy ilyen *művészeti titkot* nekem azonnal el nem árult; de nyilván túl akart járni az eszemen és az orrom előtt csempészni be egy értékes festményt New Yorkba; azt remélve, hogy még sejtelmem sincs a dologról. Elhatároztam, hogy alaposan megtréfálom, most és majd később még. Egy dolog mindazonáltal meglehetősen megzavart. A láda *nem* került az extrakabinba. Wyatt a magáéban tétette le; és ott is maradt, majdnem az egész padlót elfoglalva, bizonyára nagy kényelmetlenségére a művésznek és feleségének; kivált, mert a kátrány vagy festék, amivel terpeszkedő nagybetűket mázoltak rá, erős, kellemetlen s az *én* érzésem szerint, különlegesen undorító szagot árasztott. Födelén a következő szavak voltak olvashatók:

MRS. ADELAIDE CURTIS, ALBANY, NEW YORK,
CORNELIUS WYATT ESQ. POGGYÁSZÁBAN.
FÖLFELÉ FORDÍTANDÓ!
ÓVATOSAN KEZELENDŐ!

Mármost én jól tudtam, hogy Mrs. Adelaide Curtis, Albany, a művész anyósának címe volt; de akkor az egész címzést nem tekinthettem másnak, mint misztifikációnak, mely elsősorban ellenem irányul. Én természetesen már eldöntöttem magamban, hogy a láda és tartalma sohasem jut északabbra, mint az én embergyűlölő barátom műterméig, mely New Yorkban volt, a Chambers Streeten.

Az első három vagy négy nap szép időnk volt, bár a szél tökéletesen ellenünk; hirtelen északnak fordulva, közvetlen azután, hogy elvesztettük szemünkből a partot. Az utasok ennélfogva jókedvűek voltak, és társas hajlamokat árultak el. De kivételt kell tennem Wyatt barátommal és nővéreivel, akik mereven, sőt nem tehetek róla, de úgy találtam, hogy udvariatlanul viselkedtek a társaság többi tagja iránt. Wyatt viselkedését nem annyira vettem föl. Wyatt *mogorva* volt, még inkább, mint rendesen - lehet mondani, hogy *mogorva* volt -, de nála el voltam készülve minden excentrikus hangulatra. Hanem a nővérei számára nem tudtam mentséget találni. Ezek az út legnagyobb részén át kabinjaikba zárkóztak, és, noha folyton rágtam a fülüket, teljesen visszautasítottak minden érintkezést bárkivel az útitársak közül.

Mrs. Wyatt maga szeretetreméltóbbnak mutatkozott. Azaz legalábbis *beszédes* volt; s ez nem csekély előny a tengeren. A legtöbb hölggyel *túlságosan is* összemelegedett; és legnagyobb bámulatomra félre nem érthető hajlamot árult el a férfiakkal kacérkodni. Mindannyiunkat a legnagyobb mértékben mulattatott. Azt mondom: *mulattatott* - s alig tudom, hogyan fejezzem ki magam. Az igazat megvallva, nemsokára rájöttem, hogy inkább *rajta* mulattunk, mint *vele.* Az urak nemigen beszéltek róla; de a hölgyek hamarosan kimondták, hogy „jólelkű teremtés, se nem szép, se nem csúnya, teljesen műveletlen és határozottan közönséges". Mindenki nagyon csodálkozott, hogy eshetett bele Wyatt ilyen házasságba. Az általános megoldás a pénz volt, de én jól tudtam, hogy ez nem megoldás; mert Wyatt nekem elárulta, hogy egyetlen dollárt se kapott vele, és nem is várhat az ő révén semmit. Azt mondta, hogy „kizárólag szerelemből házasodik; és a menyasszonya *több mint méltó* a szerelmére".

Mikor barátomnak ilyetén kifejezéseire gondoltam, bevallom, leírhatatlanul meg voltam akadva. Lehetséges, hogy elment az esze? Mi mást gondolhattam? *Ő,* aki oly kifinomult volt, valóságos *intellectuel,* oly finnyás mindenben, oly érzékenyen meg tudta látni a hibát s oly csalhatatlanul értékelni a szépséget. Egy bizonyos: az asszony a bolondulásig szerelmesnek látszott bele, s különösen kimutatta ezt az ő távollétében, mikor azzal tette magát nevetségessé, hogy derűre-borúra idézte az ő „imádott férje, Mr. Wyatt" mondásait. Ez a szó: *férjem* - hogy a saját finom kifejezéseinek egyikével éljek - valósággal „mindig a nyelve hegyén volt". Viszont a hajón mindenki megfigyelhette, hogy a férje a legkifejezettebben kerülte őt, és többnyire egyedül bezárkózott kabinjába, úgyhogy valósággal azt lehet mondani, ott élt éjjel-nappal, teljesen szabadjára hagyva feleségét: mulasson, ahogy jónak látja, a nyilvános társalgóterem vidám közönségével.

Mindabból, amit láttam és hallottam, azt következtettem, hogy a festő, valamely megmagyarázhatatlan szeszély vagy sors folytán, vagy talán a rajongó és képzelődő szenvedély hirtelen rohamában, egy mélyen alatta álló személyhez kapcsolta életét, s természetes következmény: a gyors és tökéletes kiábrándulás, be is következett. Szívem mélyéből sajnáltam őt, de azért nem tudtam egészen megbocsátani neki titkolózását az *Utolsó vacsorá*-ra vonatkozólag. El is határoztam, hogy ezért bosszút állok.

Egy nap feljött a fedélzetre, s én, szokásom szerint belekarolva, föl és le sétáltam vele a deszkákon. Komorsága ugyan - amit az adott körülmények közt nagyon természetesnek gondoltam - nem enyhült akkor se. Keveset és mogorván szólt hozzám, látható megerőltetéssel. Egy-két élcet kockáztattam, és ő mosolyogni próbált, hogy rossz volt nézni. Szegény fiú! Ha a feleségére gondoltam, csodálkoztam, hogy egyáltalán képes csak színlelni is a vidámságot. Végre merészkedtem nyílt támadásba menni át. Elszántam magam, hogy egy csomó burkolt célzást vagy vágást kezdek fölsorakoztatni a hosszúkás ládára vonatkozólag, csak éppen, míg lassanként észreveszi, hogy *nem* vagyok egészen zsákmánya vagy áldozata az ő csinos kis misztifikációjának. Első megjegyzésem egy rejtett üteg sortüzét akarta megnyitni. Mondtam valamit *annak* a ládának a sajátságos formájáról, és szavaim közben értően mosolyogtam, rákacsintottam, és mutatóujjammal gyöngéden oldalba döftem.

Ahogyan Wyatt ezt az ártatlan tréfát fogadta, az egy csapásra meggyőzött, hogy egészen őrült. Először rám bámult, mintha lehetetlennek találná megérteni célzásom elmésségét; de amint értelme lassan-lassan agyához látszott érni, szemei éppoly mértékben kezdtek kidagadni gödreikből. Aztán elvörösödött, aztán rettenetesen sápadt lett, aztán, mintha őrülten mulatna azon, amire gondolok, hangos és mértéktelen kacagásba tört ki, amely, nagy bámulatomra, tíz percig is, vagy még tovább tartott, sőt fokozatosan erősbödött. Végre egészen hosszában és teljes súllyal végigvágódott a födélzeten. Mikor odaugrottam, hogy fölemeljem, minden látszat szerint *halott* volt.

Segítséget hívtam, és nagy nehezen eszméletre hoztuk. Amint magához tért, egy ideig összefüggéstelenül beszélt mindenfélét. Végre eret vágtunk rajta, és ágyba dugtuk. A következő reggelre teljesen egészséges volt, már ami a testi egészséget illeti. A szelleméről természetesen nem szólok. Az út további részében kerültem a vele való társalgást, a kapitány tanácsára, aki, úgy látszik, teljesen egyetértett velem őrültségére vonatkozólag, de óva intett, hogy erről a hajón senkinek se tegyek említést.

Közvetlenül Wyatt e különös rohama után különböző körülmények merültek föl, melyek hozzájárultak, hogy kíváncsiságom, ami már egészen erőt vett rajtam, még növekedett. Többek közt: ideges voltam - nagyon sok erős, úgynevezett *zöld* teát ittam, és rosszul aludtam éjszakánként -, egyszóval két éjen át jóformán nem is hunytam le szememet. Mármost kabinom a társalgóba vagy étterembe nyílt, mint az összes egyágyas kabinok a hajón. Wyatt három fülkéje a hátsó teremben volt, melyet a társalgótól csak egy kis csapóajtó választott el, amit még éjjel sem csuktak be soha. Minthogy állandó szél alatt jártunk, és a szél ereje nem csekély volt, a hajó meglehetősen megdőlt a szélfogó irányában; s valahányszor jobb oldala esett szélfogónak, a csapóajtó a két helyiség közt fölvágódott, és úgy maradt, senki sem vévén magának a fáradságot, hogy fölkeljen, és becsukja. De az én hálóhelyem pozíciója olyan volt, hogy mikor az én kabinajtóm és a szóban forgó csapóajtó egyszerre nyitva állt - és az én ajtóm *mindig* nyitva állt, a hőség miatt -, egész jól beláthattam a hátsó terembe, sőt annak éppen abba a részébe, ahova Mr. Wyatt fülkéi nyíltak. Nos, két *nem* egymás után következő éjszakán, mialatt ébren feküdtem ágyamon, világosan láttam Mrs. Wyatt alakját, amint - mind a kétszer körülbelül tizenegy óra felé - óvatosan kilopózott Mr. W. kabinjából, és átsurrant az extrakabinba, s ott is maradt egészen hajnalig, amikor férje hívására visszament. Nyilvánvaló volt, hogy tulajdonképpen nem élnek együtt. Külön fülkét béreltek, bizonyára előlegezve egy gyökeresebb válás szándékát; s mindent összevéve, ebben megtalálni is véltem az extrakabin rejtélyét.

De még egy körülmény volt, ami szerfölött érdekelt. A szóban forgó két álmatlan éjen, közvetlen Mrs. Wyattnak a különkabinban való eltűnése után, bizonyos sajátságos, óvatos, halk neszek vonták magukra figyelmemet, melyek a *férj* hálófülkéjéből származtak. Miután

egy időn át megfeszült tűnődésben füleltem, végre tökéletesen sikerült megállapítanom e zajok értelmét. A művész bekémlelt a hosszúkás ládába, véső és kalapács segítségével, s ez okozta a zajt; a kalapács nyilván be volt pólyázva vagy elhalkítva, valami puha gyapjú- vagy gyapotanyaggal, amely verőjét beborította.

Ily módon azt képzeltem, hogy pontosan meg tudom különböztetni a pillanatot, amikor sikerült a láda födelét fölemelnie, sőt meg tudom határozni azt is, mikor a födél minden oldalon levált, s mikor letette a fülke alsó hálóhelyének ágyára; az utóbbi időpontot például bizonyos halk zörejekről állapítottam meg, melyeket a födélnek az ágy deszkaszéléhez való ütődése okozott, amint iparkodott *nagyon* óvatosan ráhelyezni, mert a padlón már annak nem volt hely. Aztán halálos csend lett, és nem hallottam többé semmit, egyik alkalommal sem, egész hajnalig; hacsak nem említhetek itt talán valami halk zokogó vagy mormogó hangot, de ez annyira fojtott volt, hogy alig lehetett hallani, ha ugyan az egész utóbbi neszt nem inkább csak az én képzelődésem hozta létre. Mondom, zokogáshoz vagy sóhajtáshoz látszott *hasonlítani,* de persze az is lehet, hogy nem volt egyik se. Azt hiszem inkább, csak a fülem csengett. Mr. Wyatt nyilván, szokása szerint, csak túlzott érzelmi kitöréseinek egyikét engedte szabadjára, a művészi entuziazmus rohamai vehettek erőt rajta. Azért nyitotta ki a hosszúkás ládát, hogy a benne elrejtett festői kincsen legeltethesse szemeit. De mi volt mindebben, ami őt zokogásra bírhatta volna? Azért ismétlem, hogy az egész alig lehetett más, mint a saját fantáziám szeszélye, amelyet a jó Hardy kapitány *zöld teája* fölcsigázott. Közvetlen hajnal előtt, mind a két szóban forgó éjszakán, tisztán hallottam, amint Mr. Wyatt visszaillesztette a hosszúkás láda födelét, és a szögeket újra beverte régi helyükre a bepólyázott kalapáccsal. Ezt elvégezvén, kijött a kabinból, teljesen felöltözve, és a Mrs. Wyatt fülkéjéhez lépett, hogy őt is kihívja.

Hét nap óta voltunk a tengeren, és éppen elhagytuk a Hatteras-fokot, mikor félelmesen erős szél támadt délnyugatról. Ámbár bizonyos mértékig el voltunk készülve rá, mert az időjárás már jó darabja fenyegető jeleket mutatott. Mindent lecsuktak, fönn és lenn; és mivel a szél folyton erősbödött, végre is meg kellett kötni a hajó járását, az elővitorla és az elülső tetővitorla segítségével, mindkettőt duplán rétegezve.

Így fölkészülve meglehetős biztonságban haladtunk negyvennyolc órán át - a hajó több tekintetben kitűnő tengerjárónak bizonyulván, mely nem eresztett magába vizet számba vehető mennyiségben. De negyvennyolc óra múlva a szél orkánná nőtt, és hátulsó vitorlánk pántlikákra hasadt, annyira belefordítva bennünket a vízbe, hogy egymás után több óriási hullámtömeg nyomult a hajónkba. E szerencsétlenség révén három embert vesztettünk el, amint a szakácsfülke és majdnem az egész bal oldali galéria a tengerbe billent. Alig tértünk magunkhoz, mikor az elülső tetővitorla szakadt rongyokká; ekkor fölhúztunk egy szükségvitorlát a támaszkötélre, s evvel néhány óráig ki is jöttünk elég jól, úgyhogy a hajó még derekasabban szállt szembe a hullámokkal, mint előbb.

De a szél tovább tartott, és semmi jelét sem láttuk, hogy alábbhagyna. A túlerőltetett kötélzet meglazult, és a vihar harmadik napján, körülbelül öt órakor, előárbocunk, amint egyszer teljes súlyával szélnek feszült, hirtelen lezuhant a fedélzetre. Egy óra hosszat, vagy tovább is, hasztalan igyekeztünk kitisztulni ebből, oly rettenetesen hánykódott a hajó; és még nem is sikerült egészen, mikor hátrajött az ács, és jelentette, hogy négylábnyi víz gyűlt föl a hajófenékben. Hogy dilemmánk még súlyosabb legyen, megállapítottuk, hogy a szivattyúk betömődtek, és majdnem használhatatlanok.

Most csupa zavar és kétségbeesés volt minden - de azért tettünk egy kísérletet, hogy a hajót megkönnyítsük, tengerbe dobva rakományából annyit, amennyihez hozzá lehetett férni, és levágva a két megmaradt árbocot. Ezt nagy nehezen véghez is vittük - de a szivattyúkkal még mindig nem tudtunk semmit sem csinálni: és közben a lék fenyegetően növekedett.

Naplemente felé a szél ereje észrevehetően csökkent, s minthogy evvel a tenger is nyugodtabb lett, még volt némi halvány reményünk, hogy a csónakokon megmenekülünk. Este nyolc órakor a felhők a szél irányában meghasadtak, és nagy előnyünkre telehold volt - oly szerencse, mely csodálatosan hozzájárult ahhoz, hogy csüggedt kedélyünket fölbátorítsa.

Hihetetlen erőfeszítéssel végre sikerült az öreg bárkát vízre bocsátani különösebb szerencsétlenség nélkül; s ebbe bezsúfoltuk az egész legénységet és az utasok nagy részét. Ez az expedíció azonnal útnak indult, és sok szenvedés után végre épségben érkezett meg három nappal a hajótörés után a Ocracoke nevű öbölbe.

Tizennégy utas a kapitány vezetésével a hajón maradt, elhatározva, hogy sorsukat a hajófaron felkötött kisebb ladikra bízzák. Ezt nehézség nélkül leeresztettük, noha valóságos csoda volt, hogy meg tudtuk gátolni, hogy tele ne merüljön, mikor vizet ért. Amikor végre a hullámokon lebegett, a következők ültek benne: a kapitány és neje, Mr. Wyatt és útitársai, egy mexikói tiszt a feleségével és négy gyermekével, s végül én magam, egy néger inassal.

Természetesen a csónakba nem fért kívülünk egyéb, mint néhány okvetlen szükséges szerszámféle, valamelyes élelem és a rajtunk levő ruhák. Senki se gondolt rá, hogy még csak kísérletet is tegyen egyebet megmenteni. Képzelhető hát, mennyire megütköztünk mindannyian, mikor alig pár csomónyira távolodva a hajótól, Mr. Wyatt fölállt a fadeszkákon, és hidegen azt kívánta Hardy kapitánytól, hogy a csónak forduljon vissza, és vegye föl az ő hosszúkás ládáját!

- Üljön le, Mr. Wyatt - felelt a kapitány kissé udvariatlanul -, fölborít mindnyájunkat, ha nem ül le. Már majdnem víz éri a ladik szélét.

- A ládát! - kiáltott Mr. Wyatt, még mindig állva. - A ládát kérem! Kapitány úr, nem tagadhatja meg, nem fogja megtagadni! A súlya egész csekély, igazán semmi, annyi, mint semmi! A szülőanyjára kérem, az ég szerelmére, az üdvössége reményére *könyörgök,* hogy forduljunk vissza a ládáért!

A kapitányt egy pillanatra szinte meghatotta a művész komoly esdeklése, de aztán visszanyerte szigorú nyugalmát, és csak ennyit mondott:

- Mr. Wyatt, ön *őrült.* Nem hallgathatok önre. Üljön le, mondom, mert fölborítja a csónakot. Megálljon!... fogják meg!... tartsák vissza!... Ki akar ugrani! No itt van... tudtam... kiugrott!

Amint a kapitány ezt mondta, Mr. Wyatt csakugyan kivetette magát a ladikból, és mivel még mindig azon a részen voltunk, ahol a hajóroncs fölfogta a szelet, sikerült neki majdnem emberfölötti erőfeszítéssel megragadni egy kötelet, ami az elülső láncrúdról csüggött le. A következő pillanatban fenn volt a fedélzeten és őrjöngve rohant a kabinba.

Mi közben a hajó fara felé sodródtunk, s egészen kikerülvén szélvédett oldala mögül, ki voltunk szolgáltatva a rettenetes hullámzásnak, mely még egyre tartott. Elszánt erőfeszítést tettünk visszaevezni, de kicsi bárkánk valóságos pehely volt az orkán lélegzetében. Azonnal láttuk, hogy a szerencsétlen festő végzete meg van pecsételve.

Míg a hajóroncstól való távolságunk sebesen növekedett, láttuk, hogy az őrült - mert csak annak tekinthettük - fölbukkant a fedélzetre vezető hágcsónál, amelyen csodásnak tetsző erővel vonszolta föl egymaga a hosszúkás ládát. A legnagyobb fokú bámulatban szemléltük,

hogyan csavar nagy sietséggel és többszörösen, először a láda, aztán a saját teste körül, egy háromujjnyi vastagságú kötelet. Egy perc múlva már test és láda is a habokban voltak eltűnve hirtelen, együtt és örökre.

Egy darabig szomorúan eveztünk egy helyben, szemeinket a tragédia színhelyére függesztve. Végre iramot vettünk továbbmenni. Egy óra hosszat senki sem törte meg a csendet. Én voltam az első, aki egy megjegyzést kockáztattam.

- Megfigyelte, kapitány úr, milyen hirtelen merült le? Nem találja a dolgot különösnek? Én bevallom, némi gyönge reményt tápláltam, hogy a végén megszabadul, mikor láttam, hogy a ládához kötözi magát, és úgy ugrik a tengerbe.

- Természetesen lemerült - felelt a kapitány -, éspedig azonnal. Majd fölmerül megint, de... *csak ha a só elolvad.*

- A só! - kiáltottam.

- Csitt! - szólt a kapitány, az elhunyt özvegyére és nővéreire mutatva. - Majd alkalmas időben beszélünk erről a dologról.

Sok szenvedésen mentünk át, és csak hajszálon múlt a menekvésünk; de mint a nagyobbik bárkában ülő társainkat, minket is megsegített a sors. Végre inkább holtan, mint elevenen, kikötöttünk, négynapi megviselő nyomorgás után, a Roanoke-szigettel szemközti parton. Itt egy hétig maradtunk, még a hajótörések rendes hiénái sem fosztottak ki, s végre sikerült följutnunk egy New Yorkba induló hajóra.

Körülbelül egy hónapra az Independence katasztrófája után véletlenül találkoztam Hardy kapitánnyal a Broadwayn. Beszélgetésünk természetesen a szerencsétlenség körül forgott, és kivált a szegény Wyatt szomorú sorsa körül. Így tudtam meg a következő részleteket:

A művész magának, feleségének, két nővérének és egy cselédnek váltott jegyet. Felesége, mint ahogy előttem mindig lefestette, csakugyan nagyon szeretetre méltó és nagyon művelt nő volt. Június 14-én reggel - azon a napon, amikor először látogattam meg a hajót -, az asszony hirtelen megbetegedett, és meghalt. Az ifjú férj őrjöngött a fájdalomtól, de a körülmények lehetetlenné tették, hogy New York-i utazását elhalassza. Imádott nejének holttestét haza kellett vinni az asszony anyjához, s másrészről, mindenki ismeri az elterjedt előítéletet, mely megakadályozta, hogy ezt nyíltan tehesse. Az utasok kilenctizede inkább azonnal elhagyta volna a hajót, semhogy egy holttesttel utazzon.

E dilemmában Hardy kapitány úgy intézkedett, hogy a hulla, előbb részben bebalzsamozva és nagy mennyiségű só között egy megfelelő nagyságú ládába csomagolva, a hajón mint poggyász tegye meg az utat. Az úriasszony halálát mindenki előtt eltitkolták; és minthogy az utasok jól tudták, hogy Mrs. Wyatt számára is jegyet váltott, szükségessé vált, hogy valaki az út tartamára ezt a szerepet magára vegye. Az elhunyt hölgy szobalánya könnyen kapható volt erre. Egyszerűen megtartották az extrakabint, amelyet eredetileg úgyis ennek a lánynak béreltek, mikor még az asszonya is élt. Az álfeleség éjjelente természetesen ebben a kabinban aludt. Nappal, amennyire tudta, eljátszotta úrnője szerepét - akit személy szerint, mint erről gondosan meggyőződtek, a hajó utasai közül senki sem ismert.

Az én tévedésem elég természetes volt, tekintetbe véve kissé könnyen megnyugvó, bár nagyon is kutató s nagyon is impulzív vérmérsékletemet. De újabban kevés éjjel alszom egész nyugodtan. Egy arc kísért örökké, bármerre fordulok. S egy hisztérikus kacaj cseng mindig fülembe.

AZ USHER-HÁZ VÉGE

Son coeur est un luth suspendu;
Sitôt qu'on le touche il résonne.

De Béranger

Egy egész, unalmas, ködös, hangtalan napon át, az esztendő őszén, mikor a felhők nyomasztó alacsonyan csüggtek az égen, utaztam egyedül, lóháton, egy különösen sivár tájdarabon; és végre, mire az est árnyai felvonultak, ott voltam a méla Usher-ház látkörében. Nem tudom, hogy történt, de az épület első megpillantására elviselhetetlen szomorúság érzése járta át szellememet. Azt mondom: elviselhetetlen; mert ezt az érzést nem enyhítette semmiféle olyan, félig már kellemes, mert költői hangulat, amilyenben rendesen fogadja a lélek a pusztaság vagy borzalom legkomorabb természeti képeit is. Úgy néztem az előttem nyúló látványra - a csupasz házra s a birtok egyszerű tájrajzára, a zordon falakra, a kifejezéstelen szemhez hasonló ablakokra, a néhány sor sásra és a néhány korhatag fa halvány törzsére -, oly tökéletes nyomottságával kedélyemnek, amit semmi más földi érzéshez nem tudok találóbban hasonlítani, mint az ópiummámor utóálmához, a mindennapi életbe való keserű visszaesésnek, a fátyol lehullásának iszonyatához. Valami jegesség volt, valami süllyedő, émelyedő érzése a szívnek, valami könyörtelen zordsága a gondolatnak, amit a fantázia semmiféle ösztökélése nem tudott szárnyalásra sarkantyúzni. Mi volt az - s megálltam a gondolatra -, mi volt az, ami úgy felzaklatta idegeimet, mialatt az Usher-házat szemléltem? A rejtélyt nem tudtam megoldani; sem megbirkózni az árnyképekkel, melyek mindenfelől megszálltak, amint így tűnődtem. Vissza kellett térnem ahhoz a ki nem elégítő konklúzióhoz, hogy míg egyfelől kétségtelenül *léteznek* szimpla természeti objektumoknak oly kombinációi, melyeknek ily hatalmuk van érzéseink felett, addig másfelől e hatalom analízise azok közé a vizsgálódások közé tartoznék, melyek túlhaladják elménk mélységeit. Lehetséges, gondoltam, hogy e táj elemeinek, a festmény részleteinek pusztán különböző összeállítása módosítaná, vagy tán meg is semmisítené ezt a képességét arra, hogy ily fájdalmas impressziót keltsen; és, e gondolat hatása alatt cselekedve, megrántottam lovam zabláját egy halványfekete, komor tó meredek partjánál, mely töretlen fénnyel nyúlt a ház előtt, és lenéztem - de még didergetőbb borzongással, mint az imént - a szürke sás és a kísértetes fatörzsek és a kifejezéstelen szemekhez hasonló ablakok elváltozott és megfordított képmására.

Pedig a szomorúságnak ebben a házában szándékoztam én most tölteni pár hetet. Tulajdonosa, Roderick Usher, egyike volt gyermekkorom legjobb pajtásainak; de utolsó találkozásunk óta sok év telt el. Nemrég azonban egy levél ért hozzám az ország egy távoli zugában - egy levél őtőle, mely vadul sürgető hangjával nem tűrt meg más választ, mint amit személyesen lehet adni. A kézirat ideges izgalomról tanúskodott. Írója heveny testi rosszullétről beszélt s lelki zavarról, mely szellemét gyötörte, s komoly kívánságáról, találkozni velem, mint legjobb, sőt egyetlen személyes barátjával, abból a célból is, hogy társaságom derűjében némi enyhülést próbáljon keresni bajára. A *modor*, ahogy mindezt, sok más dologgal együtt, megírta, az a *szív*, mely nyilvánvalóan kísérte kérését - ez volt, ami nem engedett haboznom; s ehhez képest azonnal teljesítettem azt, amit pedig elég különös kívánságnak éreztem.

Ámbár, mint kisfiúk, egészen bizalmas pajtások voltunk, mégis igazában kevéssé ismertem barátomat. Túlzott és megrögzött módon tartózkodó volt mindig. Tudtam azonban, hogy rendkívül régi famíliája időtlen idők óta nevezetes volt temperamentumának valami különös érzékenységéről, mely hosszú korokon át egzaltált művészet számos alkotásában mutatta meg

magát, legutóbb pedig valami bőkezű s mégis diszkrét jótékonyságnak ismételt cselekedeteiben lelte kedvét, valamint a zenei tudománynak nem annyira ortodox és könnyen felismerhető szépségeiben, mint inkább útvesztőszerű bonyodalmaiban. Megtudtam azt a mindenképp említésre méltó tényt is, hogy az Usher-faj törzse, bármily tiszteletes régiségű, sose hajtott magából tartós ágat; más szóval az egész család egyetlen leszármazási vonalban nyúlt a jövőbe, és nagyon csekély, ideig-óráig tartó eltérésekkel így nyúlt már emberemlékezet óta. Ez a hiány lehetett - tűnődtem, míg gondolatban megállapítottam a hely tökéletes összeillését lakóinak köztudatban lévő karakterével, s okoskodni kezdtem a lehetséges befolyásról, amelyet az egyik, századok hosszú során át, a másikra gyakorolhatott -, ez a hiánya az oldalági leszármazásnak s a birtok és a név ebből következő megtöretlen egyenességű átadódása apáról fiúra, ez volt az, ami végre annyira azonosította a kettőt, hogy a birtok eredeti nevét egészen elsüllyesztette ebbe a kétértelmű és különös megjelölésbe: *Usher-ház* - amely elnevezés, úgy látszik, a parasztság nyelvhasználatában egyformán jelentette a családot és a családi házat.

Mint előbb mondtam, annak a - kissé gyermekes - kísérletemnek, hogy lenéztem a tóba, egyetlen eredménye az volt, hogy még mélyítette az első különös benyomást. Nem lehet kétség felőle, hogy előítéletem gyors erősödésének tudata - miért ne nevezném előítéletnek? - csak még inkább gyorsította ezt az erősödést. Régóta tudtam már, hogy ez paradox törvénye minden oly érzésnek, melynek alapja: félelem. S csak ez okból történhetett, hogy, mikor újra felemeltem szememet, magára a házra annak a vízben tükröző képéről, különös képzelődés támadt lelkemben - igazán oly nevetséges agyrém, hogy csak azért említem, mert mutatja az érzések eleven erejét, amelyek megleptek. Annyira felizgattam fantáziámat, hogy valósággal azt hittem, az egész házat és birtokot valami külön légkör veszi körül, amilyen nincs máshol, csak itt és a közvetlen szomszédságban; külön atmoszféra, aminek semmi köze az égi levegőhöz, hanem ami a korhadó fákból és a szürke falból és a néma tóból gőzölgött fel - fertőző és misztikus párakör, nehéz, lomha, halványan látható s ólomszínű.

Lerázva lelkemből azt, ami *nem lehetett* más, mint álom, pontosabban szemügyre vettem az épület valóságos képét. Fő-fő jellegének látszott valami szertelen régiség. Hatalmas korszakok fakították. Apró gombák fonták be az egész külsejét, mint összeszövődött, finom hálózat csüggve az ereszekről. De mindez nem jelentett semmiféle különösebb omlást. A kőművesmunkának egyetlen darabja sem hullt le; s szinte érthetetlennek tűnt fel az ellentét részeinek tökéletes konzisztenciája s az egyes kövek porlatag állapota között. Volt ebben valami, ami engem régi faművek tetszetős egészbe maradására emlékeztetett, melyek hosszú éveken át valamely elfeledett pincében korhadtak, a külső levegő minden leheletétől tökéletesen elzárva. De az általános bomlás e látszatán kívül az építmény alig adta jelét mulandóságának. Talán a kutató szemlélő tekintete felfedezett volna valami éppen hogy észrevehető hasadékot, amely, a homlokzat tetőrészétől kiindulva, útját a falnak lefelé vette, zegzugos irányban, mígnem eltűnt a tó komor vizében.

Míg ezeket a dolgokat megfigyeltem, egy kurta, kavicsos úton a házhoz érkeztem. Egy várakozó szolga átvette lovamat, s én beléptem a hall gótikus íve alatt. Onnan egy halk léptű komornyik több sötét és tekervényes folyosón keresztül elvezetett gazdájának dolgozószobájába. Ezen az úton is sok olyasmit láttam, ami, magam sem tudom mivel, hozzájárult, hogy megerősítse azokat az érzéseimet, amelyekről már beszéltem. Bár körülöttem minden - a mennyezet faragványai, a falak sötét tapétái, a padlók ébenfeketesége és a fantasztikus címertrófeák, melyek minden lépésemre megcsörrentek, csupa oly dolog volt, amikhez vagy hasonlókhoz, gyermekkorom óta hozzászoktam; bár nem haboztam elismerni, mily közönséges és jól ismert volt mindez, mégis csodálkozva vettem észre, hogy ezek a familiáris képek mily idegenszerű képzeteket keltettek fel. Az egyik lépcsőfordulón találkoztam a család orvosával. Arckifejezése - úgy tűnt fel előttem - kicsinyes ravaszság és állandó hökkentség

bélyegét viselte. Zavartan szólt hozzám, és továbbment. Az inas most kitárta az ajtót, s betessékelt gazdája színe elé.

A terem, amelyben voltam, rendkívül tág és magas volt. Az ablakok hosszúak, keskenyek, csúcsosak s oly nagy távolságra a fekete tölgyfa padlótól, hogy belülről egyáltalán nem lehetett őket megközelíteni. Vörösre festett fény gyenge csilláma tört utat a rácsozott üvegtáblákon át, s jó volt arra, hogy a legkiemelkedőbb tárgyak körvonalait tűrhetően kirajzolja; de azon már hiába erőlködött a szem, hogy a szoba távolabbi szögleteit vagy a boltozatos és fafaragványos mennyezet rejtekeit elérje. Sötét drapériák csüggtek a falakról. Az általános bútorzat pazar, kényelmetlen, antik és kopott volt. Sok könyv és hangszer hevert elszórva, anélkül hogy elevenséget tudtak volna adni a színtérnek. Éreztem, hogy a bánat atmoszféráját lélegzem. Zord, mélységes, könyörtelen ború hangulata borult mindenre, és járt át mindent.

Amint beléptem, Usher felemelkedett egy szófáról, amelyen teljes hosszában feküdt, és élénk melegséggel üdvözölt, amiben, így gondoltam első pillanatban, volt valami túlzott szívélyesség, egy *ennuyé* világfi keresett erőlködése. De egy pillantás arckifejezésére meggyőzött teljes őszinteségéről. Leültünk; s néhány másodpercig, míg ő szótlan maradt, én, félig részvét, félig tisztelet érzésével néztem. Bizony, soha ember oly rettenetesen meg nem változott s ily rövid idő alatt, mint Roderick Usher! Csak nehezen tudtam rávenni magamat, hogy elfogadjam ennek a sápatag lénynek, aki előttem állt, azonosságát kezdő kamaszkorom hű társával. Pedig arcának karaktere mindig különös volt. Valóságos hullaszerű arcszín; nagy, nedves és hasonlíthatatlanul fényes szemek; kissé keskeny és nagyon halvány, de páratlanul szép hajlású ajkak: finom, héber mintájú orr, de az ilyen formáknál szokatlanul széles orrlyikakkal; gyengéden rajzolt áll, mely a dudorodás teljes hiányával az erkölcsi energia hiányáról beszélt; pókhálónál lágyabb és vékonyabb hajzat; mindezek együtt s még hozzávéve valami szabálytalan kiszélesedést a homlok környékén, oly kifejezést adtak, melyet nem egykönnyen lehet elfelejteni. De most éppen e vonások uralkodó jellegének s megszokott kifejezésüknek túlzott érvényesülése oly változást eredményezett, hogy kételkedtem: kivel beszélek? A bőrnek most már kísértetes sápadtsága és a szemnek most igazán csodaszerű ragyogása mindennél jobban meghökkentettek, sőt megfélemlítettek. A selyemhajat is hagyta nőni ellenőrzés nélkül, s ahogy az, mint őszi ökörnyál, vad, olvatag szövevényben inkább lengett, mint omlott az arc köré, ezt az arabeszk benyomást még erőltetve sem tudtam összekapcsolni a rendes emberi kifejezés fogalmával.

Barátom modorában az első pillanatra megütött valami inkoherencia, valami bizonytalanság; s nemsokára rájöttem, hogy ennek az eredete a gyönge és hiábavaló erőlködések folytonos ismétlődése volt, úrrá lenni egyfajta megszokott remegésen, a túlzott ideges izgatottságon. Hiszen valami ilyesmire már el voltam készülve, egyrészt a leveléből, másrészt, mert visszaemlékeztem bizonyos gyermekkori jellemvonásaira, s következtettem is különleges fizikai alkatából és vérmérsékletéből. Mozgása fölváltva volt élénk és csüggeteg. Hangja gyorsan ment át valami reszketeg határozatlanságból - mely a kedély teljes lefokozottságára látszott vallani - az energikus kurtaságnak abba a fajtájába, abba a szaggatott, súlyos, sietség nélküli és tökéletesen tagolt kifejezésmódba, abba az ólmos, jól egyensúlyozott és tompán zengő torokhangba, amelyet a megrögzött iszákosnál vagy az ópium javíthatatlan élvezőjénél figyelhetünk meg, legintenzívebb mámorainak periódusában.

Ily hangon beszélt látogatásomnak céljáról, s hogy mily komolyan kívánt engem látni, s mennyire remélte, hogy jelenlétemben könnyebbülést talál. Bizonyos részletességgel terjeszkedett ki arra, hogy milyennek gondolja betegsége természetét. Szervi, családi bajnak mondotta, aminek gyógyíthatóságában nem bízott; pusztán ideges bántalom, tette rögtön hozzá, bizonnyal hamarosan elmúlik magától. Tünetei közt szerepelt a természetellenes érzések

egész raja. Egyik-másik ezek közül, amint részletezte, érdekelt s megzavart; ámbár talán elbeszélésének szavai és általános modora is megtették ebben a maguk hatását. Sokat szenvedett érzékeinek valami beteges élességétől; csak a legsemlegesebb ízű ételt tudta megenni; csak bizonyos szövésű ruhát tűrt meg a testén; a legcsekélyebb virágillat számára nyomasztó volt; szemeit még a gyönge fény is gyötörte, és csak kevés hang volt - bizonyos húros hangszerek hangjai -, ami nem okozott borzadást lelkének.

De különösen egy fonák neme a *rettegésnek* tette őt rabjává.

- El fogok pusztulni - mondta -, bele *kell* pusztulnom ebbe a siralmas bolondságba. Így, így és nem másképpen fogok elpusztulni. Rettegek a jövő eseményeitől, nem önmagukban, hanem hatásukban. Borzadok a gondolatra, hogy valamely, bár csak a legközönségesebb történés is, fölrázza tűrhetetlenül izgatott lelkemet. Tulajdonképpen nem a veszélytől félek, hanem csak annak kikerülhetetlen hatásától - a rémülettől. Ebben a zaklatott, ebben a szánalmas állapotban, érzem, előbb-utóbb eljön az idő, amikor életemet és eszemet egyszerre kell elveszítenem valami kétségbeesett küzdelemben a vad fantommal, amelynek a neve: FÉLELEM.

Megfigyeltem azonkívül, közben-közben s tört és kétértelmű célzások alapján, lelkiállapotának egy másik jellemző sajátosságát is. Bizonyos babonás érzések láncolták őt a házhoz, melyben lakott, s amelyből hosszú évek óta egyetlenegyszer sem merészkedett kimozdulni - valami titkos befolyás, melynek állítólagos erejét sokkal ködösebb kifejezések jelezték, hogysem itt ismételni tudnám; befolyás, melyet a családi ház formájának és matériájának bizonyos sajátságai nyertek, mint mondta, hosszú gyötrődés eredményeként, szelleme fölött; hatás, mellyel a szürke falak és tornyok *fizikuma,* a sötét tóval együtt, melyben mindenütt tükröztek, idők folytán megbélyegezte lényének *pszichikumát.*

Mindazonáltal elismerte, bár némi habozás után, hogy a különös borúnak eredetét, mely lelkére szállott, vissza lehet vezetni egy természetesebb és kézzelfoghatóbb okra - s ez nővérének hosszú és súlyos betegsége, már láthatóan közelgő fölbomlása egy gyöngéden szeretett életnek, aki egyetlen társa volt hosszú éveken át, utolsó és egyetlen rokona a földön.

- Az ő halála - mondotta oly keserűséggel, melyet sohasem tudok elfeledni - úgy hagyna engem, gyöngén, reménytelen, mint utolsót az Usherek régi törzsökéből.

Mialatt beszélt, Lady Madeline - mert ez volt a neve - lassan átment a terem egy távolabbi részén, s észre sem véve jelenlétem, eltűnt. A legnagyobb fokú bámulattal néztem, melyből nem hiányzott a félelemnek némi árnyalata sem, noha éreztem, hogy ez érzések okairól lehetetlen magamnak számot adnom. Valami kábulásféle szállott meg, amint szemeim követték visszavonuló lépteit. Mikor végre az ajtó becsukódott mögötte, tekintetem ösztönszerűleg s mohón leste a fivér arckifejezését, de ő fejét kezeibe temette, s csak annyit figyelhettem meg, hogy a rendesnél még sokkal nagyobb sápadtság öntötte el levéknyult ujjait, melyeken keresztül szenvedélyes könnyek szivárogtak.

Lady Madeline betegsége régóta gúnyolta orvosainak tudományát. Valósággal állandósult apátia, a test fokozatos elsorvadása s gyakori, bár múló rohamok, részben kataleptikus jelleggel: ez volt a szokatlan diagnózis. Mindeddig állhatatosan ellenállt a betegség nyomasztó hatásának, s nem esett végleg ágynak; de a házba való megérkezésem estéjén - mint fivére az éj folyamán kimondhatatlan izgalommal elbeszélte - megadta magát a romboló hatalom erejének, s így megtudtam, hogy a futó pillantás, melyet lényéről nyertem, valószínűleg az utolsó volt, amit valaha nyerni fogok, hogy a Ladyt, legalább elevenen, nem fogom látni többé.

A következő néhány napon át nevét sem Usher nem említette, sem én; s ez idő alatt buzgón törekedtem barátom mélabúját enyhíteni. Festettünk és olvasgattunk együtt; vagy, mintegy álomban, hallgattam beszédes gitárjának vad rögtönzéseit. S ekként, míg egyre szorosabb és szorosabb bizalmasságunk mindjobban megengedte, hogy tartózkodás nélkül behatoljak lelkének rejtekeibe, csak annál keserűbben láttam be, mily hiábavaló a kísérlet, fölvidítani egy lelket, melyből a sötétség, mint egy lényegéhez tartozó pozitív tulajdonság árad ki az erkölcsi és fizikai világ minden tárgyára, a ború szüntelen kisugárzásával.

Mindig magamban fogom hordani azoknak az ünnepi óráknak emlékét, melyeket egyedül töltöttem az Usher-ház urával. De a kísérlet, hogy pontos fogalmat adjak a tanulmányok vagy foglalkozások természetéről, melyekbe belevitt vagy belebonyolított: nem sikerülne. Fölcsigázott s nagy fokban beteges idealizmus vetett minderre valami kénes fényt. Hosszú, rögtönzött gyászdalai örökké fülemben zengenek. Többek közt fájdalmasan őrzök emlékemben egy különös változatot s továbbfejlesztést von Weber utolsó valcerének vad dallamából. A festmények közül, amelyeken komplikált fantáziája pepecselt, s melyek vonásról vonásra valami olyan ködösségbe nőttek, hogy annál inkább borzadtam rájuk nézni, mert magam sem tudtam, mért borzadok; ezek közül a festmények közül - bármily élénken állnak ma is előttem - hiábavaló törekvés volna leírni többet, mint egypárat, ami az írott szó lehetőségeit túl nem haladja.

Végletes egyszerűségével s rajzának meztelenségével megállította s megbabonázta a figyelmet. Ha valaha halandó eszméket tudott festeni: ez a halandó Roderick Usher volt. Számomra legalább - és akkori környezetemben - ezekből a tiszta absztrakciókból, amiket ez a kedélybeteg ember vásznaira tudott varázsolni, a félelmes szuggesztiónak oly tűrhetlen ereje áradt, amilyennek még árnyékát sem éreztem soha, mikor például Fuseli tagadhatatlanul izzó, de nagyon is konkrét fantazmagóriáit szemléltem.

Egyikét mégis barátom fantasztikus kompozícióinak - amelyben nem uralkodott oly mereven az absztrakció szelleme - megpróbálhatom, bármily gyengén is, szavakban visszatükrözni. Egy kicsi kép egy végtelen hosszú és szögletes pince vagy alagút belsejét ábrázolta, alacsony, sima, fehér, töretlen és díszítés nélküli falakkal. Bizonyos járulékos részletei a rajznak azt a gondolatot keltették föl, hogy ez az üreg rendkívüli mélységben nyúlik a föld felülete alatt. Végérhetetlen hosszának egyetlen pontján sem lehetett kijárást látni, és semmiféle fáklya vagy más mesterséges fényforrás nem volt felfedezhető; mégis mindenfelé erős sugarak árja hömpölygött, az egészet valami kísértetes és érthetetlen fényben fürösztve.

Az imént beszéltem a hallóidegnek arról a beteges állapotáról, amely minden zenét elviselhetetlenné tett a különös beteg füleinek, kivéve a húros hangszerek bizonyos effektusait. Talán éppen a szűk korlátok, amiket ez okból gitárjára parancsolt, okozták nagymértékben játékának fantasztikus karakterét. De *impromptu*-inek izzó könnyűségét ez nem magyarázta. Ez, vad ábrándjainak zenéjében és szövegében egyaránt - mert játékát gyakran rímes költői rögtönzésekkel kísérte -, annak az erős szellemi feszültségnek és koncentráltságnak eredménye volt, amelyre már előbb céloztam, s amelyet csupán a legmagasabb mesterséges excitáció különös pillanataiban lehet megfigyelni. Egy ilyen rapszódiának szavait könnyűszerrel megjegyeztem. Talán annál nagyobb benyomást tettek rám, ahogy ő előadta, mert jelentésüknek misztikus áramában először véltem észrevenni Usher részéről teljes tudatát annak, hogy felséges értelme megingott trónusán. A versek, melyeknek címe *A kísértetes palota,* körülbelül, ha nem is tökéletes pontossággal, így hangzottak:

1

Legzöldebb völgyünk ölében
- jó angyalok laktak ott -
hajdan büszkén, büszke-szépen
drága kastély ragyogott.
Földjén Gondolat *királynak*
fölszökött!
Sohse lengtek szeráf-szárnyak
gyönyörűbb torony fölött.

2

Ormain zászlók lobogtak,
sárga, gőgös, víg-arany,
Mindez rég volt - tünt koroknak
távolaiban!
Ahány enyelgő játszi szellő
ment arra át,
a dús, bokrétás bástya mellől
mint szárnyas illat szállt tovább!

3

Lantzenére ott a vándor,
ki e boldog völgybe jött,
láthatta, hogy szellem táncol
a lángablakok mögött
egy trón előtt, amelyen ülvén
bíborbanszületett
királyuk trónolt, ki körül fény
árasztott méltó ünnepet.

4

És gyönggyel a kastély kapúja
s rubinnal rakva volt,
melyen át egyre s egyre s újra
édes visszhangok árja folyt
szikrázva a terembe: - rájuk
egy munka várt,
s egy öröm: örökké királyuk
eszét zengni, a bölcs királyt.

5

De búruhás átkok sereggel
szállták meg a király honát:
sirassuk őt! mert soha reggel
nem süt már éjszakáin át!
s háza körül a halk dicsőség
ma már csak oly-
mód zengi őt, mint rege hősét,
kit elhantolt a kor.

6

S csak rémes árnyak bálja, mellyet
a véres ablakokon át
ma itt disszonáns zene mellett
az útas kavarogni lát,
a sápadt ajtóból ma rémek
folyója foly
örökké, s hova azok érnek,
van kacagás - de nincs mosoly.

Élénken emlékszem, hogy e ballada által sugallt gondolatok oly eszmemenethez vezettek bennünket, melyben Ushernak egy különös meggyőződése nyilvánult meg; nem eredetisége miatt említem - hisz mások[41] is gondolkoztak hasonlóan -, hanem mert megingathatlan makacssággal ragaszkodott hozzá. Ez a meggyőződés, általánosságban kifejezve, az volt, hogy minden tenyésző dolog egyúttal érző is. De az ő szertelen fantáziájában ez az eszme még merészebb formát öltött, s bizonyos feltételek mellett a szervetlen világ határait is átlépte. Nincs szavam leírni meggyőződésének teljes fokát vagy a komolyságot, amellyel átadta magát neki. E hite azonban - mint már előzőleg célzott arra -, ősei házának szürke köveivel függött össze. Úgy képzelte, hogy itt az érzőképesség feltételeinek eleget tett e kövek elhelyezésének módszere - rendjük metódusa, éppúgy, mint a sok *fungus,* amely bevonta őket, és a korhadó fák, melyek körös-körül álltak - s mindenekfölött ez elhelyezés évszázadokon át zavartalan megmaradása s megkettőződése a tó csöndes vizeiben. S hogy ez nyilvánvaló - hogy érzőképességük nyilvánvaló -, az kitűnik, mondta - s itt összerezzentem szavaira - abból, hogy valami saját külön atmoszférájuk sűrűsödött a vizek és a falak körül. Az eredményt látni lehet, tette hozzá, abban a csöndes s mégis erőszakos és rettenetes befolyásban, ami századokon át alakította családja végzetét, s őt is azzá tette, aminek ma láttam - amivé lett. Ily meggyőződések nem szorulnak kommentárra, s nem is kommentálom.

Könyveink - a könyvek, melyek éveken át a beteg szellemi lényének nem csekély részét formálták -, mint gondolni lehet, szoros összhangban voltak e fantasztikus karakterrel. Olyan munkák fölött görnyedeztünk együtt, mint a Gresset-féle *Ververt et Chartreuse;* a Machiavelli *Belphegor*-ja; a *Menny és Pokol* Swedenborgtól; *Nicholaus Klimius föld alatti utazása,* Holberg műve; a *Kézjóslás* tankönyvei, Robert Flud, Jean d'Indaginé, De la Chambre művei; *Utazás a kék messzeségbe,* Tiecktől; és Campanella *Napváros*-a. Egyik legkedvesebb kötetünk volt a *Directorium Inquisitorum*-nak, Eymeric de Gironne dominikánus szerzetes

[41] Watson, dr. Percival, Spallanzani s főleg Landaff püspök. (E. A. Poe jegyzete.)

munkájának, egy kis oktáv kiadása; s Pomponius Melának volt néhány passzusa, az ős afrikai szatírokról és aegipanokról, amelyek fölött Usher órákig tudott elülni álmadozva. De fő gyönyörűségét mégis egy rendkívül ritka és különös negyedrétű, gót betűs könyv olvasásában lelte - egy elfeledett egyház manuáléjában - a *Vigiliae Mortuorum secundum Chorum Ecclesiae Moguntinae*-ben.

Önkénytelenül ennek a könyvnek vad liturgiája jutott eszembe, s annak valószínű hatása kedélybeteg barátomra, mikor egy este hirtelen értésemre adva, hogy Lady Madeline nincs többé, szavakba foglalta azt a szándékát, hogy a holttestet, végleges eltemetés előtt, két héten keresztül, az épület alapfalába vájt számos boltozott fülkék egyikében akarja őrizni. De a világi ok, amelyet e különös eljárás mellett fölhozott, olyan volt, hogy nem éreztem magamat följogosítva ellenvetést tenni. A halott fivérét erre az elhatározásra, mint mondotta, súlyos meggondolások vezették: a boldogult betegségének szokatlan jellege, orvosainak bizonyos feltűnő és nyomatékos kérdései s a családi temetkezőhely távoli és exponált fekvése. Nem tagadom, hogy amint magam elé idéztem a baljós magatartású férfiút, akivel megérkezésem napján a lépcsőházban találkoztam, nem volt kedvem gátat vetni annak, amit legjobb esetben ártalmatlan, de mindenképp természetes óvatosságnak tekintettem.

Usher kérésére személyesen segítettem neki az ideiglenes sírbatétel körüli intézkedésekben. Mikor a testet magába zárta a koporsó, mi magunk vittük, kettesben, nyugvóhelyére. A fülke, amelyben elhelyeztük - s amelyet oly rég nem nyitott meg senki, hogy fáklyáink, félig elfojtva nyomott legében, alig adtak módot szemeinknek, mélyébe hatni -, szűk volt, nyirkos, és semmiféle bejárást sem engedett a fénynek; minthogy meglehetős mélységben feküdt, közvetlen az épületnek azon része alatt, amelyben az én hálószobám. Régi feudális korokban, nyilván, a tömlöctartás legborzasztóbb céljaira alkalmazták, s későbbi időkben raktár gyanánt, puskapor vagy másvalami nagy fokban gyúlékony anyag számára, mert padlójának egy része, s a mélyébe vezető hosszú ívbolt egész belső felülete gondosan rézzel volt borítva. A tömör vasajtót hasonló eljárás védelmezte. Óriási súlya szokatlanul éles, csikorgó hangot okozott, amint megfordult sarkain.

Letévén gyászos terhünket, állványain, ebben az ijesztő helyiségben, fölemeltük egy kissé a koporsónak még le nem szögezett födelét, s egy pillantást vetettünk a benne fekvőnek arcára. Most először ragadta meg figyelmemet a meglepő hasonlóság fivér és nővér közt; és Usher, talán kitalálva gondolatomat, néhány szót mormogott, melyekből megtudtam, hogy az elhunyt és ő ikrek voltak, s mindig szinte érthetetlen sajátosságú szimpátia volt közöttük. De pillantásaink nem soká pihentek a hullán - mert nem tudtunk ránézni borzadály nélkül. A betegség, amely ezt az előkelő hölgyet érett ifjúságában sírba döntötte, mint a szorosan kataleptikus természetű betegségek legtöbbnyire, meghagyta valami halk pír gúnyképét a keblén és az arcán, s azt a gyanúsan sóvár mosolyt az ajk fölött, amely oly borzasztó a halálban. Visszatettük és rásrófoltuk a koporsóra a födelet, s a vasajtót lezárva, elindultunk, fárasztó lépcsőkön, a ház felső részének eddig valamivel jobban megvilágított termei felé.

És most, ahogy lefolyt a keserű bánat első néhány napja, barátom szellemi betegségének arculatán észrevehető változás jelentkezett. Megszokott modora eltűnt. Rendes foglalkozásait elhanyagolta vagy elfeledte. Szobáról szobára bolygott, sietős, egyenlőtlen, céltalan léptekkel. Arcának halványsága, ha lehetséges, még kísértetibb árnyalatot öltött, de szemének fénye teljesen kialudt. Régi hangjának alkalmi rekedtsége többé nem jött elő; s kiejtését valami vibráló reszketegség jellemezte, mint a legnagyobb rémület hangját. Sőt voltak pillanatok, amikor arra gondoltam, hogy szüntelenül izgatott lelkét valami nyomasztó titok gyötri, amelyet kimondani, önmagával küzd a szükséges bátorságért. Máskor ismét mindezt a tiszta őrület megfejthetetlen szeszélyeivel kellett magyaráznom, mert órák hosszat láttam őt bámulni

a semmibe, a legmélyebb figyelem kifejezésével, mintegy valamely képzelt hangra fülelve. Nem csoda, ha állapota megijesztett - s egyúttal meg is fertőzött. Éreztem már, mint lopózik belém, lassú, de biztos fokokon keresztül, az ő fantasztikus, de szuggesztív babonáinak befolyása.

S kivált akkor tapasztaltam ennek az érzésnek teljes erejét, mikor hét vagy nyolc nappal azután, hogy Lady Madeline-t a pincefülkében elhelyeztük, késő éjjel nyughelyemre tértem. Álom nem jött ágyam közelébe - s az órák múltak, múltak. Erőlködtem, hogy kiokoskodjam magamból az idegességet, mely hatalmába ejtett. Küszködtem, elhitetni magammal, hogy hangulatom oka nagy részben, ha nem is egészen, a szoba komor bútorzatának lenyűgöző hatása - a sötét és tépett függönyök, amelyek valami kezdődő vihar leheletétől mozgásba zaklatva, szeszélyesen lobogtak ide-oda a falakon, és kellemetlenül zizegtek az ágy díszítései körül. De fáradozásaim eredménytelenek maradtak. Lassankint visszafojthatatlan félelem járta át egész valómat; s szívem közepére ült a teljes oktalan rémület lidérce. Zihálva s minden erőmet megfeszítve leráztam ezt, fölemelkedtem vánkosaimon, és komolyan fürkészve a szoba tömött sötétjébe, hallgatóztam - ok nélkül, csak valami ösztönös erő késztetett fülelni - bizonyos halk és határozatlan hangokra, melyek hosszú időközökben áttörtek a vihar szünetein, nem tudtam rájönni, honnan. Érthetetlen s mégis tűrhetetlen borzalom érzésétől leigázva, sietséggel magamra hánytam ruháimat - mert éreztem, hogy az éjjel többet nem fogok aludni -, s azáltal iparkodtam kiragadni magamat a szánalmas állapotból, amelybe estem, hogy sebesen föl és alá jártam a szobában.

Alig fordultam ily módon néhányat, mikor a szomszéd lépcsőházból könnyű lépés zaja állította meg figyelmemet. Rögtön megismertem Usher lépéseit. Egy pillanat múlva halk érintéssel kopogott ajtómon, és belépett, lámpást emelve kezében. Arcszíne, mint rendesen, halotti sápadt volt, de valami őrült élénkség is jelentkezett a szemeiben - szemmel láthatóan elnyomott *hisztéria* egész magatartásában. Viselkedése megrémített, de akármit inkább el lehetett bírni, mint a magányt, mely oly sokáig nehezedett rám, s még az ő megjelenését is úgy fogadtam, mint valami fölszabadulást.

- És te nem láttad? - kiáltott hirtelen, miután pár pillanatig némán bámult maga köré. - Te eszerint nem láttad? De megállj! látni fogod.

Így szólva és gondosan beárnyékolva lámpáját, az egyik ablakhoz sietett, s azt szabadon kitárta a viharnak.

A berontó szélroham vad dühe majdnem levett lábainkról. Valóban zivataros, de komorságában is gyönyörű éj volt, vadul különös rettenet és szépség éjszakája. Szomszédunkban nyilván valami légörvény gyűjtötte erejét, mert gyakori és erős fordulatok voltak érezhetők a szél irányában; s a felhők rendkívüli sűrűsége - melyek oly alacsonyan csüggtek, hogy szinte a ház tornyait nyomták - nem gátolta, hogy észre ne vegyük az elevenforma gyorsaságot, amellyel minden oldalról egymásnak rohantak, és sohasem vesztek a távolba. Mondom, még rendkívüli sűrűségük sem gátolta, hogy ezt észrevegyük - pedig egy villanást se kaptunk holdból vagy csillagból, s egyetlen villámfény sem lobbant föl. De a szélvert nagy páratömegek alsó felülete, valamint minden földi tárgy körülöttünk, egy halvány fényű, de élesen látható gázexhaláció természetellenes fényében villogott, mely a ház köré tapadt, s azt beborította.

- Neked nem kell, nem szabad ezt nézned! - szóltam borzadva Usherhez, amint, gyöngéd erőszakkal, az ablakból egy székhez vezettem. - Ezek a látványok, amik téged megzavarnak, mind egészen közönséges elektromos tünemények; vagy meglehet, hogy kísértetes eredetük a tó poshadt miazmáiban fészkel. Csukjuk be az ablakot; a levegő hideg és veszedelmes a te

egészségi állapotodban. Nézd, itt van egy kedves regényed. Én olvasok, te hallgatsz; s így töltjük el együtt a rémes éjet.

A régi könyv, amelyet fölvettem, Sir Launcelot Canning írása volt: *Az őrült találka*; de inkább szomorú tréfából mondtam Usher kedves regényének, mint komolyan; mert valójában ügyetlen és fantáziátlan terjengőssége kevés érdeket nyújthatott barátom magas és szellemies idealizmusa számára. De ez volt az egyetlen könyv éppen a kezem ügyében; és volt valami határozatlan reményem, hogy az izgalom, mely ezen az éjszakán egész testében rázta idegbeteg barátomat, enyhülést találhat - hisz a lelki zavarok története tele van hasonló különösségekkel - éppen abban a végletes csacsiságban, amit olvasni akartam. S csakugyan, ha a vadul megfeszült élénkség kifejezéséből ítélhettem, amellyel a mese szavaira figyelt, vagy figyelni látszott, gratulálhattam magamnak szándékom sikeréhez.

A történetnek addig a jól ismert részéig értem el, ahol Ethelred, a *Találka* hőse, hiába keresve békés bebocsátást a Remete lakásába, erőszakhoz fordul, hogy beléphessen. Itt, sokan tán emlékezni fognak, az elbeszélés szövege így hangzik:

> *És Ethelred, 'ki természettől bátor lelkű vala, 's annakfelette a' bűvös bort fölhajtván, hatalmat érze dagadni szívében, immár nem potsékola több időt és beszédet a' Remetére, 'ki is ugyantsak makats és gonosz kedvében volt, hanem, érezvén vállain a' záport 's rettegvén a' Zivatar jövetelét, rögvest fölemelé buzogányát, és sűrű dorongolásokkal rést tsinált az kapudeszkákon vaskesztyűs kezének; 's avval osztán konokul rángatva, összevissza tépte, hasíttá, repeszté, olly alapossággal, hogy az kiszikkadt 's kongó fának zaja föllármázta az erdőség echóit...*

A mondat végére jutva összerezzentem, s egy pillanatnyi szünetet tartottam; mert úgy tűnt föl - bár azonnal megállapítottam, hogy csak izgatott fantáziám játszik -, úgy tűnt föl, mintha az épület valami nagyon távoli részéből, elmosódottan, oly hang érne füleimhez, mely tökéletesen hasonló jellegével, a Sir Launcelot által oly részletesen leírt hasadozó és kopogó zajnak valóságos visszhangja lehetne, noha mindenesetre csak fojtott és tompa. Nyilván csak a különös összeesés volt az, ami megragadta figyelmemet; mert az ablakszárnyak kereteinek zörgése s a folyton növekvő zivatar különböző természetes hangjai között magában a zaj karakterében bizonnyal semmi sem volt, ami érdekelhetett vagy megzavarhatott volna. Tovább folytattam a fölolvasást:

> *Ám a' derék bajnok, Ethelred, minekutána így az kapun béhatolt volna, nyomát sem látá a' gonosz Remetének; mi fölött nagy Düh és Tsodálat fogta el; mert az Remete helyén egy pikkelyes és rengeteg testű Sárkány ült őrt tüzes nyelvvel egy ezüstpallós aranykastély előtt: 's annak a' faláról egy tsillogó rézpajzs lógott, ilyetén fölírással:*
>
> *Te ki belépsz itten, megvívtad az harcot;*
> *Öljed meg az Sárkányt, megnyered a Pajzsot -*
>
> *és Ethelred ismét fölemelé buzogányát, 's a' Sárkány fejire üte, 'ki is rögvest elvágódott előtte, 's kiadta dögvészes lehelletét, olly rémes és harsány, és egyszersmind metsző sikolytással, hogy Ethelrednek muszály vala fülét ujjával bédugaszolni a' vérfagylaló hang elül amihez hasonlót senki azelőtt nem hallott volt a' földön...*

Itt megint hirtelen megálltam, s ezúttal vad döbbenet érzésével, mert semmi kétség sem lehetett, hogy most valósággal hallottam - bár képtelen lettem volna megmondani, mely irányból - egy halk és nyilván távoli, de harsány, nyújtott és teljesen szokatlan sikoltó vagy

visító hangot, tökéletes *pendant*-ját annak, amit képzeletem éppen fölidézett, hogy a regényíró által leírt sárkány természetellenes visítását maga elé fesse.

De bár e második s oly rendkívül valószínűtlen összeesés ezer ellentétes érzést keltett bennem, melyek közt a bámulat s a legmagasabb fokú rémület voltak uralkodók, mégis eléggé megőriztem lélekjelenlétemet, hogy egyetlen megjegyzéssel se izgassam barátomnak érzékeny idegességét. Egyáltalán nem voltam biztos abban, hogy a szóban forgó hangokat ő is megfigyelte; bár az utolsó pár percben tagadhatatlanul különös változás állt be viselkedésében. Velem szemközt elfoglalt helyzetéből fokozatosan úgy húzta el a székét, hogy arcával a szoba ajtajának fordulva üljön; s így csak részben láthattam vonásait; mégis észrevettem, hogy ajka remegett, mintha ki nem vehető szavakat mormogna. Feje mellére csüggedt - de amint egy pillantással profilban elkaptam, szemének tág és merev nyíltságán láttam, hogy nem aludt el. Ennek a feltevésnek ellentmondott testének mozgása is - mert jobbra-balra hintázott, lassú, de állandó s egyenletes lengéssel. Hirteleniben megfigyelve mindezt, újra kezdtem Sir Launcelot elbeszélését, amely így ment tovább:

> *És mostan a' Bajnok, megmenekülvén a' Sárkány borzasztó dühétől és megemlékezvén a' rézpajzsról, hogy a' személyén nehézkedő Varázst megtörné, elvonszolta útjából az Dögöt, 's az ezüstpallón át nagy bátran az Kastély felé tartott, azholott a Pajzs lóggott az falon; s bizony mondom, az Pajzs meg sem várta jövetelét, hanem lehulla lábaihoz az ezüstpallóra, hatalmas és rettenetes Tsöngésnek hangjával...*

Még el sem hagyták az utolsó szótagok ajkamat, mikor - mintha csakugyan épp ebben a pillanatban esett volna egy súlyos rézpajzs valami ezüstpadlóra - éles, mély, érces és zengő, de nyilván fátyolozott, visszhangos csendülésre lettem figyelmes. Teljesen elvesztve önuralmamat, talpra ugrottam; de Usher ütemesen hintázó mozgása zavartalan maradt. Odarohantam a székhez, ahol ült. Szemeit egyenesen maga elé szögezte, s egész tartásán valami megkövült merevség uralkodott. De amint kezem vállára helyeztem, erős borzongás futott át egész testén; ajkai körül bágyadt mosoly remegett; s láttam, hogy *beszél* valamit, halk, sebes, hadaró mormogással, s mintha nem is tudna jelenlétemről. Szorosan föléje hajolva, végre sikerült fölszürcsölnöm szavainak rémséges tartalmát:

- Nem hallom? De igen, hallom és *hallottam.* Régen - régen, régen - hány perce, hány órája, hány napja, hallottam! - de nem mertem - ó, sajnálj engem, oly nyomorult vagyok! - nem mertem - nem *mertem* beszélni! *Elevenen tettük őt a sírba!* Nem mondtam, hogy az érzékeim *nagyon* élesek? *Most* bevallom neked, hogy hallottam már első gyönge mozdulatait is a mély koporsóban. Hallottam - hány, hány napja hallottam - de nem mertem - *nem mertem beszélni!* És most - ma éjjel - Ethelred - ha! ha! ha! - a Remete kapujának föltörése és a Sárkány halálsikoltása és a Pajzs csengése! - mondd inkább: az ő koporsójának fölszakítása és a vasajtó sarkainak megcsikordulása, s amint a pince rézzel bevont falíveihez csapódott! Ó, jaj, hova fussak? Nem lesz ő itt mindjárt? Nem siet-e, hogy szememre hányja sietségemet? Nem hallottam-e lépteit a lépcsőn? Nem tudom-e tisztán megkülönböztetni szívének nehéz, borzasztó ütését? ŐRÜLT! - ekkor tombolva fölugrott, s úgy sikoltotta ki szótagait, mintha ebben az erőfeszítésben lelkét is kiadná:

- ŐRÜLT! MONDOM NEKED, HOGY Ő ITT ÁLL MOST AZ AJTÓ ELŐTT!

Mintha kijelentésének emberfölötti energiájában valami varázserő rejlett volna - a nagy, antik ajtószárnyak, melyekre szavai közben rámutatott, ebben a pillanatban lassan megfordultak súlyos és ébentábláikkal. Ez csak egy betörő szélroham műve volt - de az ajtó előtt csakugyan ott állott Lady Madeline of Usher magas és elfátylazott alakja. Fehér ruháin vér volt, s lesoványodott testének minden porcikáján a keserű küzdelem nyilvánvaló nyoma. Egy

pillanatig, remegve és ide-oda szédülve a küszöbön maradt, aztán, halk, nyögő kiáltást hallatva, teljes súlyával beesett bátyja karjaiba, s heves, most véglegesen halálos agóniájában magával rántotta őt, mint egy holttestet, mint az általa előre látott borzalmak áldozatát.

Én rémülten menekültem ebből a szobából és ebből a házból. Künn, mikor ott voltam a régi, kövezett út keresztezésénél, még a zivatar teljes dühe tombolt. Hirtelen az út mentén egy vad fény lövellt föl, s én megfordultam, hogy lássam, honnan jöhetett ez a szokatlan villanás; mert csupán a nagy ház és árnyékai voltak mögöttem. A sugár a lenyugvó, vérvörös teleholdból jött, amely élesen sütött keresztül azon a hajdan alig észrevehető hasadékon, amiről előbb elmondtam, hogy az épület tetejétől, zegzugos irányban, az aljáig terjedt. Mialatt rábámultam, a hasadás rohamosan tágult, s jött a forgószélnek egy dühös rohama - egyszerre a földet kísérő égitest egész kövér kereksége meztelen tárult szemem elé, agyam elszédült, amint a hatalmas falakat szétesni láttam; hosszú, viharos, robbanó hang támadt, mintha ezer vízesés zuhanna - s a mély és poshadt tó vize lábam alatt komoran és némán zárult össze az Usher-ház romjai fölött.

EGY HORDÓ AMONTILLADO

Ezer sértését tűrtem, ahogy tudtam, Fortunatónak, de mikor végre inzultusig merészkedett, bosszút fogadtam. Mindazonáltal ti, kik oly jól ismeritek lelkem természetét, nem fogjátok feltételezni, hogy egyetlen fenyegetést kiszalasztottam volna ajkamon! *Előbb-utóbb* meg leszek bosszulva; ez véglegesen eldöntött dolog volt - de maga a határozottság, amivel el voltam tökélve, kizárta a kockáztatás gondolatát. Büntetnem kell - nem csak -, de büntetlenül kell büntetnem! A bántalom nincsen megtorolva, ha megtorlás éri utol a megtorlót. És éppen úgy nincsen megtorolva, ha a bosszuló elmulasztja, hogy bosszulóként éreztesse magát azzal, aki megbántotta.

Meg kell értenetek, hogy sem szóval, sem tettel nem adtam okot Fortunatónak, jószándékom felől kételkedni. Aztán is, mint szokásom volt, arcába mosolyogtam, és nem vette észre, hogy *most* feláldozásának gondolatára mosolygok.

Volt egy gyenge pontja ennek a Fortunatónak - bár más tekintetben olyan ember volt ő, akit tisztelni, sőt félni kellett. Nagyra volt borokban való műértésével. Kevés olaszban van meg az igazi *virtuoso*-szellem. Entuziazmusukat többnyire idő és alkalom szerint öltik fel, hogy becsapják az angol és osztrák milliomosokat. Festésben és a drágakövek tudományában Fortunato, mint honfitársai, csupán szédelgő volt: de a régi borok dolgában őszinte. Ebben a tekintetben én sem különböztem lényegesen tőle - magam is jól ismertem az itáliai bortermelést, s bőségesen vásároltam, amikor tehettem.

Alkonyat felé volt, a farsangi évad legbolondabb tombolásának egy estélyén, mikor barátommal találkoztam. Túlzott melegséggel szólított meg, mert sokat ivott. Bohócjelmezben volt. Testhezálló, tarka sávos ruhát vett fel, fején ott ült a hegyes csörgősapka. Annyira örültem, hogy láthatom, azt hittem, örökké fogom a kezét szorongatni.

Így szóltam hozzá:

- Drága Fortunatóm, jó, hogy találkozunk. Milyen különösen jó színben vagy ma! Én azonban kaptam egy hordó állítólagos amontilladót, s kételyeim vannak.

- Hogyan? - szólt ő. - Amontilladót? Egy hordóval? Lehetetlen! És farsang közepén!

- Kételyeim vannak - feleltem -, s elég bolond voltam kifizetni a teljes amontilladoárat, mielőtt téged megkérdeztelek volna a dologról. Nem találtalak sehol, s féltem, hogy elszalasztom az üzletet.

- Amontillado!

- Kételyeim vannak.

- Amontillado!

- És meg kell magamat nyugtatnom.

- Amontillado!

- Minthogy te el vagy foglalva, már útban is vagyok Luchresihez. Ha valakiben van kritikus ösztön: ő az. Ő megmondja nekem.

- Luchresi nem tudja megkülönböztetni az amontilladót a sherrytől.

- S mégis némely bolondok azt mondják, hogy az ő ízlése vetélkedik a tieddel.

- Gyere, menjünk.

- Hova?

- A pincédbe.

- Nem, barátom; nem akarok visszaélni jóságoddal. Látom, hogy valami találkád van. Luchresi...

- Nincs találkám; gyere.

- Nem, barátom. Nem a találka, hanem a súlyos nátha, amivel, látom, hogy meg vagy verve. A pince elszenvedhetetlenül nyirkos. Rétegekben rakja a salétrom.

- No, csak menjünk azért. A nátha, az semmi. Amontillado! Tégedet becsaptak. És ami Luchresit illeti, ő el nem választja a sherryt az amontilladótól.

Így szólva, Fortunato hatalmába kerítette karomat; s felcsapva egy fekete selyemálarcot s szorosan testem köré vonva egy *roquelaure*-t, hagytam, hadd vonszoljon *palazzóm* felé.

A cselédség nem volt otthon; megszökdöstek mulatni a víg nap tiszteletére. Azt mondtam nekik, hogy nem jövök vissza reggelig, s kifejezett parancsot adtam, hogy ne mozduljanak el hazulról. Ez a parancs, jól tudtam, elég lesz, hogy biztosan eltűnjenek azonnal, mihelyt hátat fordítok, egytől egyig.

Kiemeltem két fáklyát tartójából, s az egyiket Fortunatónak adva, végigbókoltam őt több sor szobán, a bolthajtásig, mely a pincékbe vezetett. Leszálltam egy hosszú és kanyargós lépcsőn, figyelmeztetve őt, hogy óvatosan jöjjön utánam. Végre az ereszkedő aljához értünk, s ott álltunk együtt, a Montresorok katakombáinak nyirkos talaján.

Barátom járása ingatag volt, és sapkájának csörgői csilingeltek minden lépésnél.

- A hordó? - mondta.

- Még messzebb van - feleltem -, de figyeld meg a fehér hálózatot, ami ezekről a barlangfalakról levillog.

Felém fordult, és szemeimbe nézett két hályogos gömbbel, melyekből a mámor nyálkája szivárgott.

- Salétrom? - kérdezte, végtére.

- Salétrom - feleltem. - Mióta van már rajtad ez a köhögés?

- Uff! uff! uff! - uff! uff! uff! - uff! uff! uff! - uff! uff! uff! - uff! uff! uff!

Szegény barátomnak lehetetlen volt válaszolni néhány percen át.

- Semmi az egész - mondta végre.

- Gyere - mondtam határozott hangon -, visszamegyünk; az egészség drága. Gazdag vagy, tisztelnek, bámulnak, szeretnek; boldog vagy, mint én voltam valamikor. Olyan ember vagy, akinek hiányát megéreznék. Én - én nem számítok. Visszamegyünk; beteg leszel, és én nem lehetek felelős. Azonkívül, itt van Luchresi...

- Elég - mondta -, a köhögés semmi; az nem öl meg. Nem halok bele egy kis köhögésbe.

- Igaz, igaz - feleltem -, és igazán nem volt szándékomban, hogy szükség nélkül megijesszelek, de élned kell minden illő óvatossággal. Egy korty ebből a medocból jó védelmünk lesz a nyirkosság ellen.

Kihúztam egy palackot földön heverő társainak hosszú sorából, s leütöttem a nyakát.

- Igyál - mondtam, feléje kínálván a bort.

Kancsal vigyorral emelte ajkához. Szünetet tartott, és familiárisan bólintott felém, mialatt csörgői megcsörrentek.

- Ürítem boromat - mondotta - erre az eltemetett sokaságra, amely itt pihen körülöttünk.

- S én a te hosszú életedre.

Megint karon ragadott, s továbbmentünk.

- Ez a pince - mondta - nagy kiterjedésű.

- A Mentresorok - feleltem - nagy és kiterjedt család volt.

- Nem emlékszem a címeretekre.

- Nagy, arany emberláb azúr mezőben; a láb egy csúszó kígyót tapos, melynek fogai sarkába mélyednek.

- És a mottó?

- *Nemo me impune lacessit.*

- Kitűnő! - mondta rá.

A bor csillogott szemeiben, s a csörgők csörögtek. Az én fantáziám is fölhevült a medoctól. Halmozott csontok hosszú falai közt, melyek akós és hektós hordókkal váltakoztak, katakombáink legbensőbb mélyéig hatoltunk. Megint megálltam, s ezúttal bátorságot vettem karonfogni Fortunatót a könyöke fölött.

- A salétrom! - mondtam. - Látod, egyre több lesz. Mint a moha, úgy csügg a bolthajtásról. Most a folyó medre alatt vagyunk. A nyirok csöppjei szivárognak a csontok között. Gyere, menjünk vissza, míg nem késő. A te köhögésed.

- Az semmi - mondta -, gyerünk tovább. De előbb még egy kortyot a medocból.

Föltörtem, és kezébe nyújtottam egy flaska De Grâve-ot. Egy lélegzetre kiürítette. Szemei vad tűzben lobogtak. Nevetett, s oly gesztussal dobta levegőbe a palackot, melyet nem értettem.

Meglepetve néztem rá. Ő ismételte a mozdulatot - groteszk volt.

- Nem érted? - kérdezte.

- Nem én - válaszoltam.

- Tehát nem tartozol a *testvérek* közé.

- Hogyhogy?

- Hát nem vagy *kőműves.*

- De igen - mondtam -, de igen, de igen.

- Te? Lehetetlen! Kőműves vagy?

- Kőműves - feleltem.

- Jelet mutass - mondta -, jelet mutass.

- Itt a jel - válaszoltam, előhúzván *roquelaure*-om redői közül egy vakolókanalat.

- Tréfálsz - kiáltott, pár lépést hátrálva. - De menjünk az amontilladóhoz.

- Legyen - szóltam, visszadugva a szerszámot köpenyem alá, s megint karom nyújtva. Teljes súlyával rátámaszkodott. Folytattuk utunkat, keresve az amontilladót. Átmentünk egy sor alacsony ívbolton, s lépcsőn le s tovább, és újra lépcsőn le, egy mély kriptába értünk, melynek poshadt levegőjében fáklyáink inkább csak izzottak, mint lángoltak.

A kripta legmesszebb végén még egy szűkebb kripta tűnt elibénk. Falai a bolthajtásig fölhalmozott emberi maradványokkal voltak bélelve, mint Párizs nagy katakombáiban. Ily módon volt ékesítve e belső kripta három oldala. A negyedik oldalról a csontokat ledobálták, s azok keresztül-kasul hevertek a földön, egy helyütt meglehetős nagyságú dombot formálva. A csontok széthányásával ekképp csupaszon maradt falban egy még rejtettebb kripta vagy fülke tárult elénk, mélységben mintegy négy láb, széltében három, magasságban hat vagy hét. Ez, úgy látszik, önmagában semmiféle különös célt nem szolgált, csupán intervallumot képezett a katakombák tetőzetének két óriási oszlopa között, s hátul kemény gránitból épült körfalaiknak egyike zárta el.

Fortunato, fölemelve elködlő fáklyáját, hiába akart a fülke mélyébe pillantani. A gyönge fény nem adott módot rá, hogy a végét belássuk.

- Menj előre - mondtam -, ebben van az amontillado. Ami pedig Luchresit illeti...

- Ő hatökör ahhoz - vágott szavamba barátom, amint ingadozva lépett előrébb, míg én közvetlen sarkaiba hágtam. Egy pillanat alatt a fülke végén volt, s észrevevén, hogy a szikla útját szegi, bamba zavarban megállott. Még egy pillanat, s már a gránithoz láncoltam. A gránitból két vaskapocs nyúlt ki, egymástól, vízszintes irányban, mintegy két láb távolságnyira. Ezek egyikéből egy rövid lánc csüggött, másikból egy lakat. Dereka köré vetve a lánc karikáit, csak néhány másodperc műve volt a lakatot lezárni. Sokkal inkább meg volt lepve, hogysem ellenálljon. Lehúzva a kulcsot, visszaléptem a fülkéből.

- Tapogasd meg - szóltam - kezeddel a falat; meg kell érezned a salétromot. Bizony, *nagyon* nyirkos. Még egyszer hadd *könyörgök,* forduljunk vissza. Nem? Akkor határozottan itt kell hogy hagyjalak. De előbb kötelezve érzem magamat megadni neked mindazt az apró figyelmet, ami módomban áll.

- Az amontillado! - nyögte ki barátom, még mindig nem ocsúdva bámulatából.

- Igaz - feleltem -, az amontillado.

Mialatt e szavakat mondtam, az előbb említett csonthalmok között kotorásztam. Félrehányva őket, föltakartam egy csomó építőkövet és vakolatot. Evvel a matériával, és kőműveskanalam segítségével, buzgón kezdtem befalazni a fülke bejáratát.

Alig raktam le az első sor követ, mikor észrevettem hogy Fortunato részegsége nagymértékben elpárolgott. Az első jele ennek, ami hozzám jutott, egy halk, nyögő kiáltás volt a kőrejtek mélyéből. Ez *nem* részeg emberre való kiáltás volt. Aztán hosszú és makacs hallgatás következett. Fölraktam a második sort, és a harmadikat és a negyediket; s akkor dühös láncverdesést hallottam. A hang több percig tartott, s addig én, hogy nagyobb elégtétellel hallgathassam, abbahagytam a munkát, és leültem a csontokra. Mikor végre a zörgés alábbhagyott, megint fölvettem a vakolót, s félbeszakítás nélkül fejeztem be az ötödik, a hatodik és a hetedik sort. A fal ekkor majdnem egy vonalban volt a mellemmel. Újra szüneteltem, s föltartva a fáklyát kőművesmunkám fölött, egy-két gyönge sugarat vetettem a belül rejlő emberi alakra.

Néhány hangos és éles kiáltás, egymás után, hirtelen szakadva ki a leláncolt figura torkából, szinte mintha erőszakosan visszalökött volna. Egy rövid pillanatig haboztam, remegtem. Kivonva tőrömet, elkezdtem ide-oda böködni vele a fülkében; de egy pillanatnyi gondolkodás

megnyugtatott. Kezem a katakomba szilárd épülettömbjére nyugtattam, s ki voltam elégítve. Újra közelebb mentem a falhoz, s felelni kezdtem a kiáltozó üvöltéseire. Visszaechóztam, segítettem neki, hangom túltett az övén terjedelemben és erőben. S amint ezt tettem, a kiáltó elcsöndesedett.

Már éjfél volt, s munkám vége felé haladt. Befejeztem a nyolcadik, a kilencedik és a tizedik sort. Elkészítettem a tizenegyedik és utolsó legnagyobb részét is; s még csak egyetlen kő maradt, várva, hogy beillesszem és bevakoljam. Küszködtem súlyával; s félig-meddig már a kívánt pozícióba helyeztem. De most a fülkéből halk kacagás tört elő, mely égnek emelte a hajat fejemen. Utána valami nyomorúságos hang következett, amelyben csak nehézséggel ismertem föl a nemes Fortunato hangját. A hang így szólt:

- Ha! ha! ha! he! he! he! Nagyszerű tréfa, csakugyan, kitűnő bolondság. Pompásat nevetünk rajta a *palazzóban* - he! he! he! - a borospohárnál - hi! hi! hi!

- Az amontilladónál! - szóltam én.

- He! he! he! - hi! hi! hi! Igenis, az amontilladónál. De nem lesz már késő? Nem várnak már ránk a palazzóban Fortunato grófnő s a többiek? Menjünk.

- Jól van - mondtam -, menjünk.

- *Az isten szerelméért, Montresor!*

- Igen - mondtam -, az isten szerelméért!

De ezekre a szavakra, hiába füleltem, nem jött válasz. Türelmetlen lettem. Hangosan kiáltottam:

- Fortunato!

Semmi felelet. Újra kiáltottam:

- Fortunato!

Még mindig semmi válasz. A megmaradt nyíláson belöktem egy fáklyát, s hagytam hogy beessen. Feleletképpen csak a csörgők némi csilingelése hallatszott. Gyomrom megfordult; a katakomba fülledtsége tette. Siettem végét vetni munkámnak. Betuszkoltam az utolsó követ végleges helyzetébe; bevakoltam. Az új fal elébe visszahalmoztam a csontok régi bástyáját. Egy félszázad óta halandó nem zavarta meg őket. *In pace requiescat!*

A KÚT ÉS AZ INGA

Impia tortorum longos hic turba furores
Sanguinis innocui, non satiata, aluit.
Sospite nunc patria, fracto nunc funeris antro,
Mors ubi dira fuit, vita salusque patent.

A párizsi jakobinus klubház helyén emelendő vásárcsarnok kapuja számára készült versfelirat

Már beteg voltam - halálos betege e hosszú agóniának; s mikor végre föloldották kötelékeimet, és megengedték, hogy leüljek, éreztem, hogy érzékeim megtagadják a szolgálatot. Az ítélet - a rettenetes halálítélet - volt az utolsó határozott hang, mely füleimhez ért. Azután az inkvizítori szavak nesze mintegy elmerülni látszott a kábulat elemezhetetlen zsivajában. Ez valahogy a *forgás* képzetét hozta elémbe - talán asszociálva gondolatban valami malomkerék berregésével. Csak egy pillanatra - mert nemsokára már semmit sem hallottam. De még egy darabig - és micsoda túlzott közelségben! rettenetes tisztán! - láttam, *láttam* a fekete palástos bírák ajkait. Fehérnek tetszettek - fehérebbnek, mint az ív, melyen e szavakat vonom - és keskenyeknek a groteszkségig; keskenyeknek a megfeszített szilárdság kifejezésével, a változhatatlan elszántságnak, az emberi szenvedés zord megvetésének kifejezésével. Láttam, hogy a Sors dekrétumai - vagy ami az én számomra Sors volt - még egyre ömlöttek e szörnyű ajkakról. Láttam vonaglani rajtuk halálos szavaikat. Láttam, amint nevemnek formálták szótagait; és borzadtam, mert hang nem jött közülük. S a kéjes borzadás pár villanatára láttam a terem falait borító sötét kárpitok lágy és alig észrevehető meglebbenését is. S akkor szemem az asztal hét magas gyertyatartójára esett. Először az Irgalom színeit viselték, s hét karcsú, fehér angyalnak tűntek föl, akik mentésemre jöttek; de aztán egyszerre valami halálos megcsömörödés ereszkedett szellememre, éreztem, hogy végigreng testem minden rostja, mintha egy galvántelep drótját érintettem volna, míg az angyalalakok érthetetlen lángfejű rémekké váltak, s tudtam már, hogy tőlük nem jöhet segítség. S akkor, mint egy dús zenei szólam, lopózott érzéseim közé a gondolat, micsoda édes pihenés eshet a temetőben! Halkan és tolvajmód jött e gondolat, s hosszú időnek tetszett, míg teljes erejét elérte; de mihelyt szellemem végre igazán átérezte és befogadta, a bírák alakjai mintegy varázslatra eltűntek előlem; a magas kandeláberek a semmibe süllyedtek; lángjuk teljesen kialudt, s az éj feketesége ereszkedett rám: mintha minden érzésemet elnyelte volna valami őrült, zugalmas zuhanás az Alvilág legeslegmélyére. S akkor csönd lett és némaság, és éj az egész mindenség.

Elájultam; de evvel még mindig nem azt akarom mondani, hogy minden tudatom elveszett. Mi maradt belőle, nem kísérlem meg definiálni; még csak leírni sem; de nem tűnt el minden. A legmélyebb álomban - sőt delíriumban, bármiféle önkívületben; nem! még a halálban sem -, még a sírban sem tűnik el *minden.* Másféle halhatatlanság nincs is az ember számára. Fölriadva a legérzéketlenebb alvásból, *valamifajta* álomszövet pókhálófonalait minden ébredésünkkel széttépjük. De egy másodperc múlva már - oly finom tud lenni ez a háló - nem emlékszünk arra, amit álmodtunk. Az ájulásból az életbe való visszatérésben két fokozat van: először a lelki vagy szellemi lét föléledése; másodszor a fizikai lété. Valószínűnek látszik, hogy, ha a második fokozatot elérve, vissza tudnók idézni az elsőnek hangulatait, e hangulatok ékesszólóan beszélnének a küszöbön túli mélység emlékeiről. S mi van e mélységben? Hogyan különböztessük meg árnyait a Sír árnyaitól? De ha e hangulatok -

amiket az *első fokozat* hangulatainak neveztem - nem is idézhetők vissza tetszés szerint, nem jönnek-e néha vissza hívatlanul, hosszú idő múltán, úgyhogy csodálkozunk, honnan jöttek? Aki sohasem ájult el életében, az talál-e vajon különös palotákat és ijesztően ismerős arcokat az égő parázsban? az látja-e lebegni a légben ama szomorú látomásokat, melyeket a tömeg sohase láthat? az tűnődik-e el valamely új virág illatán? annak agyát kergeti-e őrülésbe olykor valamely zenei ütem titkos jelentése, mely azelőtt sohasem vonta magára figyelmét?

Gyakran tűnődve törekedtem visszaemlékezni; komolyan küszködtem visszahódítani egy jeldarabkáját a látszólagos megsemmisülés ez állapotának, melybe lelkem süllyedt; s voltak pillanatok, amikor sikerről álmodtam; voltak rövid, nagyon rövid percek, amikor oly emlékeket idéztem föl, varázsló módjára, melyek egy későbbi korszak elfogulatlan ítéletének tanúsága szerint is csak e látszólagos öntudatlanság állapotával függhettek össze. Az emlékezet e különös árnyékai határozatlanul beszélnek magas emberalakokról, akik mintha fölemeltek és csöndben vittek volna lefelé, mindig csak lefelé, mígnem szörnyű szédülés fogott el, csak e leszállás végérhetetlenségének gondolatára is. Beszélnek aztán szívemnek valami ködös rémületéről, amit e szív természetellenes megcsöndesedése okozott. Erre minden dolgok hirtelen mozdulatlanságának érzése következik, mintha akik vittek - borzalmas kíséret! -, végtelen leszállásukban túlhaladták volna a határtalan határait, s megállanának erőfeszítésük végső kimerülésével. Ezentúl amire emlékszem, csak valami sekélység, valami nedvesség; és aztán *őrület* - a tilosban járó memória szörnyű őrülete!

Csodálatos hirtelenséggel tért vissza tudatomba a mozgás és a hang, dobogó szívem viharos mozgása, s e dobogásnak hangja fülemben. Akkor szünet, és minden eltűnik. Aztán megint hang s mozgás és érintés, csiklandó érzés, mely átfut testemen. Aztán: a lét puszta tudata, minden legcsekélyebb gondolat nélkül - és ez az állapot sokáig tart. Aztán: a *gondolat* - egészen hirtelen - és a rémület borzalma; s komoly törekvés, hogy megértsem igazi helyzetemet. Aztán: erős vágy visszacsúszni az érzéktelenségbe. Aztán rohamos újjáéledése az eszméletnek, sikeres erőfeszítéssel egy mozdulat felé! És most a teljes visszaemlékezés: a kihallgatás, a bírák, a fekete kárpitok, az ítélet, rosszullétem, az ájulás... De tökéletes feledése mindannak, ami aztán következett; mindannak, amit csak egy későbbi nap és sok komoly erőlködés tett képessé határozatlanul visszaidézni.

Mindeddig szemeimet még nem nyitottam ki. Éreztem, hogy hanyatt fekszem, minden kötéléktől szabadon. Kinyújtottam kezemet, s az súlyosan esett valami nedves és kemény felületre. Több percig hagytam ott, mialatt iparkodtam képzeletemben rekonstruálni, hol vagyok, és *mi* vagyok. Vágytam, de nem mertem látóérzékemet használni. Rettegtem az első pillantástól a körülöttem lévő tárgyakra. Nem mintha féltem volna szembenézni bármilyen rémségekkel; de attól kezdtem félni, hogy *semmit se* látok! Végre, a kétségbeesés vad elszántságával, gyorsan széttártam pilláimat. Tehát legrosszabb sejtelmeim valóra váltak. Az örök éj feketesége környezett. Lélegzet után kapkodtam. A sötétség ereje szinte rám nehezedett, és elfojtott. A levegő elviselhetetlenül sűrű volt. Még mindig mozdulatlanul feküdtem, és iparkodtam eszemet használni. Elmémbe idéztem az inkvizitoriális eljárást, és megpróbáltam e nézőpontból dedukálni valódi helyzetemet. Az ítéletet kimondták; s nekem úgy tetszett, hogy azóta nagyon, nagyon hosszú idő telt el. Mégis egy pillanatig sem gondoltam magamat szó szerint halottnak. Ilyen föltevés - bármit mondjanak is a regényírók - teljességgel összeférhetetlen a valóságos létezéssel; de hol lehettem és milyen állapotban? Tudtam, hogy a halálraítélteket rendszerint az ünnepélyes *autodafék* alkalmával végezték ki, s egy ilyent éppen az én elítéltetésem előtti éjszakán tartottak. Talán visszadugtak a tömlöcbe, hogy bevárják a legközelebbi szertartást, mely esetleg csak hónapok múltán lesz? Azonnal láttam, hogy ez nem lehet az igazság. Áldozatokra sürgős szükségük volt. Aztán tömlöcöm, éppúgy, mint az

elítéltek cellái Toledóban, köves padozatú helyiség volt, s valami világosság mégiscsak mindig szűrődött be.

Most egyszerre egy szörnyű gondolat hajtotta patakokban szívemre a vért, s rövid időre ismét visszaestem az eszméletlenségbe. Mikor magamhoz tértem, azonnal talpra ugrottam, minden idegrostomban lázasan remegve. Karjaimat vadul dobáltam fejem fölött és magam körül minden irányban. Ujjaim nem éreztek érintést; de nem mertem tenni egy lépést sem, nehogy beleütközzem egy *sírbolt* falaiba. Izzadság verte ki minden pórusomat, s nagy hideg gyöngyökben állt meg homlokomon. A bizonytalanság agóniája végre is tűrhetetlenné vált, s óvatos mozdulatot tettem előre, kinyújtott karokkal, s szemeim szinte kidagadva gödreikből a hiú reményben, hogy elkaphatnak valami fénysugarat. Több lépéssel jutottam már tovább; de még mindig fekete és üres volt minden. Szabadabban lélegzettem. Annyi legalább bizonyosnak látszott, hogy a *minden sorsok legrettenetesebbje* nem az, ami rám vár.

És most, amint vigyázva még egyre előrébb lépegettem, tolongva jött emlékembe ezer határozatlan mendemonda Toledó különös borzalmairól. E börtönök felől hökkentő dolgokat beszéltek - mindig meséknek gondoltam azokat, de mindenképp különös mesék voltak, oly borzalmasak, hogy csak suttogó száj adhatta tovább őket. Itt hagytak, hogy éhen pusztuljak el, e föld alatti sötétség világában? Vagy micsoda, talán még ennél is félelmesebb halálnem lesett rám? Hogy halál volt a cél - éspedig a rendesnél keservesebb halál -, sokkal jobban ismertem bíráim karakterét, hogysem ebben kételkedjem. Csak a *mikor?* és a *hogyan?* foglalkoztatta gondolataimat.

Kinyújtott kezeim végre nekiütődtek valami szilárd akadálynak. Fal volt, látszólag kőből építve, nagyon sima, nyálkás és hideg. Követtem hajlásait; avval az óvatos bizalmatlansággal lépegetve, amit némely régi rémmese sugallt belém. Ez az eljárás azonban nem adott módot megállapítani börtönöm méreteit, mert végigjárhattam egész kerületét, és visszaérhettem arra a pontra, ahonnan kiindultam, anélkül hogy észrevettem volna: oly tökéletes egyformának látszott a fal. Azért a kést kerestem, ami a zsebemben volt, mikor az inkvizítorok termébe vezettek; hanem a kés eltűnt; ruháimat kicserélték valami durva zsáköltönnyel. Arra gondoltam, hogy a kés pengéjét beledugom a kőművesmunka valamely alig észlelhető résébe, hogy ekként kiindulópontomat megjelöljem. De a probléma tulajdonképpen egyszerű volt; noha fölizgatott képzeletemben első pillantásra szinte leküzdhetetlennek tűnt föl. Letéptem egy darabot a darócöltöny szegélyéből, s ezt a rongyot teljes szélességben s derékszög alatt a falhoz helyeztem. Ha utamat körültapogatom a cellában, előbb-utóbb, ha a kört befejeztem, újra meg kell találnom ezt a rongyot. Legalább így gondoltam; de nem számoltam börtönöm nagyságával, vagy a saját gyöngeségemmel. A talaj nyirkos és csúszós volt. Egy darabig csak vánszorogtam előre, végül megbotlottam, és elestem. Végső kimerültségem arra bírt, hogy fekve maradjak; s amint ott hevertem, hamarosan erőt vett rajtam az álom.

Mikor fölébredtem, és kinyújtottam egyik karomat, egy darab kenyeret és egy vödör vizet találtam magam mellett. Nagyon is fáradt voltam, hogy e körülményen elmélkedni kezdjek, de mohón ettem és ittam. Aztán tüstént újra kezdtem körutamat a cella körül, és sok erőlködéssel végre eljutottam a darócrongyig. Mielőtt elestem, ötvenkét lépést számoltam, és mióta újra kezdtem a járást, még negyvennyolcat kellett olvasnom, míg a rongyhoz értem. Összesen tehát éppen száz lépés volt; s két lépést véve egy yardnak, megállapítottam, hogy börtönöm körülbelül ötven yard kerületű. Csakhogy útközben számos szögletet értem a falban, s így megközelítő fogalmat sem alkothattam magamnak a kripta alakjáról, mert nem nevezhettem másnak, mint kriptának.

Nem sok célom volt e kutatásokkal, és bizonnyal semmi reményem; de valami határozatlan kíváncsiság arra bírt, hogy még folytassam őket. Elhagyva a falat, elhatároztam, hogy

átszelem az általa bekerített tér közepét. Eleinte a legnagyobb óvatossággal jártam el, mert a padló, bár látszólag szilárd anyagból készült, nyálkás volt, és megcsalta az embert. Később mégis bátorságot vettem, és nem haboztam keményebben lépni, iparkodva, amennyire csak lehetséges, egyenes vonalban keresztezni a cellát. Mintegy tíz vagy tizenkét lépést tehettem ily módon, mikor köntösöm megtépett szegélye lábam közé keveredett. Ráléptem, és erős zuhanással arcra estem.

Esésem első zavarában nem vettem azonnal észre egy, kissé hökkentő körülményt, ami néhány másodperc múlva, s mialatt még mindig arcra bukva hevertem, ellenállhatatlanul magára vonta figyelmemet. Ez a következő volt: állam a börtön padozatán pihent, de ajkaim, és fejem felső része, bár látszólag az állnál alacsonyabb szinten, nem érintettek egyebet, mint az üres levegőt. Azonkívül úgy éreztem, hogy homlokom valami tapadós gőzben fürdik, s orromat a szétmálló gombák sajátságos illata ütötte meg. Karommal előrenyúltam, s elborzadtam a felfedezésen, hogy pontosan szélére estem egy kör alakú mélységnek, melynek nagyságát persze egyelőre nem volt módom megállapítani. A nyílás falazott peremén tapogatózva, sikerült leválasztanom egy kis téglatörmeléket, amit ledobtam a mélységbe. Több másodpercen át figyeltem echóit, amint esése közben a meredély oldalaihoz ütődött; végre tompa csobbanás hallatszott, hangosan visszaverődve a falakon. Ugyanakkor a fejem fölött valami ajtó gyors nyílásához és rögtönös becsapódásához hasonló hang hallatszott, mialatt halvány fénysugár villant hirtelen a homályon át, s éppoly hirtelen el is tűnt.

Most tisztán láttam a sorsot, amit számomra készítettek, s szerencsét kívántam magamnak a jókor jött véletlenhez, melynek folytán megmenekültem. Még egy lépés, mielőtt elbotlom, s a világ nem lát többet. S a halál, amit most elkerültem, éppolyan jellegű volt, amilyent mindig mesésnek és hihetetlennek tartottam az inkvizícióról szóló elbeszélésekben. A zsarnokság áldozatainak szánt halálnemekben a legrémesebb *fizikai* agóniák és a legnagyobb *lelki* borzalmak közt esett választás. Engem az utóbbiak számára tartottak fönn. A hosszú szenvedéstől idegeim annyira elernyedtek, hogy már a saját hangomtól remegtem, s minden tekintetben alkalmas médium voltam a különleges tortúrára, mely rám várt.

Minden tagomban megrázkódva visszatapogatóztam a falig, elszántan, hogy inkább ott pusztulok, mintsem a hullámok rémeit kockáztassam, melyeket képzeletem most nagy tömegekben és különböző elhelyezéssel festett a börtön köré. Más lelkiállapotban talán lett volna bátorságom egyszerre véget vetni szenvedéseimnek, egyetlen ugrás által e mélységek valamelyikébe; de most a gyávák gyávája lettem. Azt sem tudtam elfelejteni, amit e szörnyű helyekről hallottam: hogy az élet *hirtelen* kioltása nem tette részét gonosz plánumuknak.

A benső izgalom több óra hosszat ébren tartott, de végre mégis elszunnyadtam újra. Fölébredve, mint előbb, egy kis cipót és egy vizescsöbröt találtam magam mellett. Égő szomjúság emésztett, s egy hajtásra kiürítettem az edényt. Altató lehetett benne, mert alighogy letettem, ellenállhatatlanul álmos lettem megint. Mély álom hullott rám, mély, mint a halálé. Mennyi ideig tartott, természetesen nem tudom; de mikor még egyszer kinyitottam a szememet, a körülöttem lévő tárgyak *láthatóak voltak.* Valami vad, kénes fény, melynek eredetét az első pillanatban nem tudtam megállapítani, megengedte, hogy szemügyre vegyem börtönöm egész kiterjedését és berendezését.

Nagyságára nézve nagyon elszámítottam magam. A falak összes hosszúsága nem haladta túl a huszonöt yardot. Ez a tény néhány percre teljesen megzavart, s a fölösleges tűnődések egész özönébe merített; igazán fölöslegesen - mert mi lehetett lényegtelenebb számomra a környező rettenetes körülmények között, mint tömlöcöm puszta térfogata? De szellemem betegesen érdeklődött minden jelentéktelen részlet iránt, s föltevést föltevésre halmoztam, hogy számot adjak magamnak a tévedésről, amit a számításban elkövettem. Végre fölvillant előttem az

igazság. Első mérési kísérletemben ötvenkét lépést olvastam elesésem időpontjáig; akkor már alig egy-két lépésre kellett lennem a darócrongytól; igazában majdnem befejeztem körutamat a fal mentén. Aztán aludtam - és mire fölébredtem, valószínűleg megfordultam helyemben - így gondolhattam a fal kerületét körülbelül kétszer akkorának, mint amekkora tényleg volt. Zavart szellemem elmulasztotta megfigyelni, hogy mikor körutamat megkezdtem, a fal bal kezem felé volt, s mikor folytattam, jobbra.

A helyiség alakjára nézve is tévedtem. A tapogatódzás közben számos szögletre akadtam, s ebből különleges szabálytalanságra következtettem; ily hatalmas a teljes sötétség hatása arra, aki álomból vagy ájulásból ébred. A szögletek néhány jelentéktelen bemélyedés vagy különböző távolságokban vájt fülkék szögletei voltak. Nagyjában a cella négyzetes formát mutatott. Amit kőfalnak gondoltam, az most vasnak vagy másvalami fémnek látszott, nagy táblákban, amelyeknek határai és eresztékei tették a szögletszerű behajlásokat. Az ércfal egész felületét durván bepacsmagolták mindazon utálatos és visszataszító festészeti motívumokkal, melyek a szerzetesek síri babonáinak köszönik létüket. Fenyegető arcú ördögök alakjai, csontvázfigurákkal és más, még komolyabban félelmes képek borították és éktelenítették el a helyiséget. Megfigyeltem, hogy e fantomszörnyek körvonalai eléggé élesek voltak, de a színek halványaknak és elmosódottaknak tűntek föl, mintegy valami gőzös légkör befolyása alatt. Most észrevettem a padlót is, amely kőből volt. Közepén ásított a kör alakú mélység, amelynek torkából megmenekültem; de több ilyen nem volt a helyiségben.

Mindezt csak határozatlanul és nagy erőfeszítéssel tudtam meglátni, mert személyi állapotom nagyot változott alvásom alatt. Most hátamon feküdtem, teljes hosszúságomban, valami alacsony faállványon. Ehhez erősen le voltam kötözve, egy hosszú, lóistránghoz hasonló szíjjal. A szíj számos csavarodásban övezte tagjaimat és törzsemet, nem hagyva szabadon mást, csak fejem és bal karom, épp csak annyira, hogy nagy nehézséggel tudhattam valamit enni egy cseréptálból, ami mellettem állt a kövezeten. Nagy rémületemre láttam, hogy a vizescsöbröt elvitték. Rémületemre, mondom, mert tűrhetetlen szomjúság emésztett. Úgy látszik, ezt a szomjúságot gyötrőim szántszándékkal éleszteni akarták, mert a tálban levő étel borsosan fűszerezett hús volt.

Most fölfelé tekintve, börtönöm mennyezetét vizsgáltam. Valami harminc vagy negyven láb magas volt, nagyjában éppúgy alkotva, mint az oldalfalak. Az egyik érctáblán egy igazán különös ábrázolás kötötte le teljes figyelmemet. A vén Idő festett alakja volt, ahogy rendesen rajzolják, kivéve, hogy kasza helyett a kezében valami mást tartott, amit egy hatalmas *inga* festett képének gondoltam, amilyeneket antik órákon láthatunk. De volt valami ezen az ingán, ami arra bírt, hogy figyelmesebben vegyem szemügyre. Míg bámultam rá, föl - egyenest magam fölé, mert pontosan a fejem fölött volt -, úgy képzeltem, hogy mozogni látom. Egy pillanat múlva ez a képzelet - valónak bizonyult. Lengése rövid volt és természetesen lassú. Pár percig figyeltem, kissé megijedve, de még inkább csodálkozva. Végre, fáradtan e csigatempójú mozgás követésétől, szemem a cella egyéb tárgyaira irányítottam.

Valami gyönge nesz vonta magára figyelmemet, és a padlóra pillantva több óriási patkányt láttam átszaladni. A kút felől jöttek, amely jobbról éppen látkörömbe esett. Még mialatt néztem is, csapatostul másztak elő, rohanva, éhes szemekkel, a hús szagától csábítva. Nagy erőlködés és éberség kellett, hogy el tudjam őket hessegetni.

Vagy fél óra telhetett el, talán egy egész óra is - mert az idő folyásáról csak tökéletlen fogalmat tudtam alkotni -, mielőtt ismét a mennyezetre vetettem tekintetem. Amit akkor láttam, megzavart és meghökkentett. Az inga kilengésének hossza majdnem egy yardnyit növekedett. Természetes következmény gyanánt nagyobb lett a lengés gyorsasága is. De ami leginkább zavarba ejtett, az a megfigyelés volt, hogy az inga szemmel láthatólag *lejjebb*

ereszkedett. Most azt is láthattam - fölösleges mondanom, milyen borzalommal -, hogy alsó széle csillogó acél félholdat formált, melynek egyik szarva a másiktól körülbelül egylábnyi távolban volt; a szarvak fölfelé görbültek, s a félhold alsó éle láthatóan oly éles volt, mint a beretva. Amellett tömörnek és súlyosnak is látszott, mint egy beretvakés, élétől fölfelé szilárd és széles acélmasszává vastagodva. Nehéz bronzrúdon függött, s az egész alkotmány *sziszegett,* amint lengve szelte a levegőt.

Nem lehetett kétséges tovább előttem a sors, melyet a szerzetesi kínzózseni számomra készített. Az inkvizítorok közegei rájöttek, hogy tudomást szereztem a kútról - a *Kútról,* melynek borzalmainál nem szánhattak csekélyebb büntetést a magamfajta vakmerő renitensnek -, a *Kútról,* mely képe volt a Pokol kútjának, s melyet a kósza hír is minden kínzásmesterségük Ultima Thuléjának tekintett. A kútba zuhanást a legelőreláthatatlanabb véletlen folytán kerültem ki, s tudtam, hogy a meglepetés - kínok csapdájába ejteni az áldozatot - fontos részét tette e tömlöcbeli kivégzések groteszk fantasztikumának. Miután nem *estem bele magamtól* a mélységbe, a démoni tervben nem szerepelt többé az, hogy *belelökjön;* s így - nem lévén egyéb alternatíva - más, szelídebb pusztulás várt reám. Szelídebb! Szinte mosolyogtam kínjaim között, mikor e szónak ilyen alkalmazására gondoltam.

Mi célja volna beszélnem a halálénál nagyobb borzalom hosszú, hosszú óráiról, míg a leeső acél zuhogó rengéseit számláltam! Hüvelykről hüvelykre, vonalról vonalra, körömhegynyi esésekkel - amelyeket csak évszázadoknak tetsző időközök múltán lehetett észrevenni - szállt lejjebb s egyre lejjebb! Napok múltak - s valóban lehet, hogy több nap múlt el -, míg oly közel ért fölém lengésében, hogy félős szelével meglegyezett. A kifent acél szaga tolakodott orrlyikamba. Imádkozni kezdtem - kifárasztottam az eget imáimmal, hogy gyorsabban, gyorsabban szálljon le! Majd különös őrület fogott el, s hosszasan próbálgattam erőszakkal föllebb emelni magam, a rettenetes Pallos éle alá. Aztán hirtelen lecsillapodtam, és úgy hevertem ott, mosolyogva a csillogó halálra, mint a gyermek valami ritka játékszerre.

Közbejött a teljes érzéketlenségnek egy újabb intervalluma is; rövid volt: mert mire visszatértem az életbe, az inga leereszkedése nem tett észrevehető haladást. De lehetett hosszú is: mert tudtam, hogy démoni hatalmak figyelik ájulásom, s kényük szerint szüneteltethették az ingamozgást. És fölocsúdva fáradtnak is éreztem magamat - ó! kimondhatatlanul fáradtnak! -, betegnek, gyöngének, mint valami hosszú koplalás után. Még e szörnyű napok agóniája közt is az emberi természet táplálékot kívánt. Fájdalmas erőlködéssel nyújtottam ki bal karomat, amennyire kötelékeim megengedték, s birtokba vettem a csekély maradékot, amit a patkányok meghagytak. S amint egy falatkáját ajkamhoz emeltem, egyszerre megrohanta lelkemet egy kibontakozni kezdő gondolata az örömnek - a reménynek. Pedig mi közöm lehetett *nekem* a reményhez? Mondom, csak félig megformált gondolat volt - sokszor vannak ilyen gondolatai az embernek, amik sohasem érik el teljes formájukat. Éreztem, hogy öröm, hogy remény van benne; de éreztem azt is, hogy elfullad, még mielőtt kialakult volna. Hiába küszködtem, hogy végiggondoljam, hogy visszahódítsam. A hosszú szenvedés majdnem megsemmisítette minden rendes lelkierőmet. Gyengeelméjű voltam, és tehetetlen.

Az inga lengésiránya testem hosszával derékszöget adott. Láttam, hogy a pengének szívem környékét kell átmetszeni. Át fogja reszelni ruhám darócát, aztán visszaleng, és megismétli vágását újra meg újra. Dacára ijesztően tág kilengésének - mely harminc láb is megvolt, vagy még több már -, s dacára esése sziszegő erejének, mely akár e vasfalakat is átszelhette volna, eleinte, több percen keresztül, munkájának egyetlen eredménye az lesz, hogy ruhám szövetét reszeli. S ennél a gondolatnál szünetet tartottam. Nem mertem tovább menni tűnődésemben. Makacs figyelemmel időztem e ponton - mintha e veszteglés által meg is állíthattam volna ebben az acél leereszkedését. Kényszerítettem magam, rágondolni a félkörű penge *hangjára,*

amint a szövetet átmetszi - arra a különös, borzongó érzésre, melyet a daróc éles köszörülése kelt az idegekben. Annyira elmerültem e haszontalan képzelődésekbe, hogy a fogam vásott és vacogott tőlük.

Lefelé, megállás nélkül, egyre lefelé szállt közben a Penge. Vad örömöm telt, ereszkedése lassúságát lengése gyorsaságával szembeállítani. Jobbra, balra, tágan és szélesen - egy kárhozott szellem sivításaival! de a szívem felé egy tigris lopózó lépteivel! Fölváltva kacagtam vagy üvöltöttem, amint egyik vagy másik elképzelés lett agyamban uralkodóvá.

Lefelé, halálos biztossággal, kérlelhetetlenül lefelé! Háromhüvelyknyire vibrált már mellemtől! Kétségbeesve, dühödten küszködtem, hogy kiszabadítsam bal karomat. Egyelőre csak könyökig volt szabad. Kezemet elvihettem - nagy nehezen - a táltól ajkamig, de nem tovább. Ha eltéphettem volna a köteléket a könyököm fölött, bizonnyal megpróbálom megfogni és megállítani az ingát. Éppúgy próbálhattam volna egy guruló lavinát megállítani!

Lefelé, egyre, szüntelenül, kikerülhetetlenül lefelé! Fellélegzettem, és új erőfeszítést tettem, valahányszor kilengett jobbra vagy balra. De görcsösen összehúzódtam, ha fölöttem söpört el. Szemeim a legértelmetlenebb kétségbeesés mohóságával követték röptét oldalt és fölfelé; s önkénytelenül lecsukódtak, mikor alászállt, noha meghalni csak megkönnyülés lett volna - ó, mily kimondhatatlan megkönnyülés! Mégis remegtem minden idegemben, amint elgondoltam, mily imperceptibilisen csekély süllyedés a gépezetben elég volna, hogy ezt az éles, csillogó kést a mellembe vágja... Idegeimet a *remény* remegtette, tagjaimat a remény rángatta össze. A *remény* - mely diadalmat ül a kínpadon, mely még az Inkvizíció börtöneiben is biztató szavakat suttog a halálraítélt fülébe.

Láttam, hogy valami tíz-tizenkét lengés már tényleges érintkezésbe fogja hozni az acélt ruhámmal - s e megállapítással egyidejűleg szellememre hirtelen a teljes kétségbeesés éles, koncentrált nyugalma szállt. Hosszú órák - vagy tán napok - óta először: *gondolkodtam!* Most eszméltem arra, hogy a szíj vagy kötőfék, amely leszorított, *egyetlen darabból* állt. Egyes tagjaimat nem nyűgözték *külön* kötelékek. A beretvaéles penge első vágása a szíj bármely részén eléggé fölold arra, hogy bal kezemmel az egészet lecsavarhassam testemről. De milyen félelmes közelségét jelenti ez máris a szörnyű acélnak! A legkisebb mozdulat következménye mily halálos lehet! S aztán valószínű-e, hogy kínzóim emberei nem látták volna előre ezt a lehetőséget, s nem intézkedtek volna erre az esetre is? Valószínű-e, hogy a mellemet keresztező szíjdarab az inga útjába essék? Remegve, hogy ezt a halvány, s minden látszat szerint utolsó reményemet füstbe menni látom, fölemeltem a fejem annyira, hogy mellem kötelékeit áttekinthessem. A szíj szorosan körülfogta tagjaimat és törzsemet minden irányban, *kivéve a metsző penge útját.*

Alig ejtettem vissza fejemet eredeti helyzetébe, mikor megvillant bennem az, amit másképpen nem tudok megjelölni, mint hogy második kialakulatlan fele volt annak a mentő ötletnek, amire előbb céloztam, s ami előbb, mikor az ételt égő ajkamhoz emeltem, csak határozatlanul lebegett lelki szemeim előtt. Most az *egész* előttem állt - gyengén, nem nagyon józan színekben, nem nagyon határozottan, de mégis - *egészben.* Rögtön hozzáláttam, a kétségbeesés ideges energiájával, megkísérleni végrehajtását.

Az alacsony faalkotmánynak, amelyen feküdtem, közvetlen szomszédsága több órán át valósággal nyüzsgött a patkányoktól. Vadak, vakmerők, éhesek, vörös szemeik úgy tüzeltek rám, mintha csak azt várnák, hogy mozdulatlan maradok - hogy zsákmányukul tekinthessenek.

„Micsoda táplálékhoz szokhattak hozzá a kútban?" - gondoltam.

Bármennyire iparkodtam is, hogy ebben meggátoljam őket, tányérom tartalmát jóformán egészen fölfalták. Kezem már rájárt a folytonos legyezgetésre, gépies hadonászásra a tál körül;

s e mozdulatot öntudatlan egyformasága végül is egészen megfosztotta hatásától. Az undok állatok falánkságukban gyakran mélyesztették éles fogaikat ujjaimba. Most a szíjat mindenütt, ahol elérhettem, alaposan bedörzsöltem az olajos és fűszeres hús megmaradt darabkáival; aztán fölemelve kezem a padlóról, lélegzetvisszafojtva vártam.

A mohó férgek először visszahőköltek, megijedve a változáson - a mozgás megszűnésén. Rémülten szaladtak szét; sokan a kútba menekültek. De ez csak egy pillanatig tartott. Nemhiába számítottam falánkságukra. Észrevéve, hogy mozdulatlan maradtam, egy-kettő a legbátrabbak közül fölugrott a fapriccsre, és szaglászni kezdte a szíjat. Ez, úgy látszik, jel volt az általános rohamra. Friss csapatok tódultak a kút felől. Fölmásztak a fára - túl a fán -, és százával ugráltak testemre. Az inga ütemes mozgása a legcsekélyebb mértékben sem zavarta őket. Pályáját elkerülve, a megkent kötelék körül működtek. Folyton növekvő csapatokban rajzottak, nyüzsögtek rajtam. Torkomon vonaglottak; hideg ajkuk az enyémet kereste; tolongó nyomásuk majdnem megfojtott; s oly undor dagadt föl keblemben s fagyasztotta meg tapadós súlyával szívemet, amelyre nincs szó a világon! De még egy perc, s éreztem hogy küzdelmem véget ér. Határozottan éreztem a kötelék lazulását. Biztosra vettem, hogy már több helyen szét is vált. De, minden emberit fölülmúló elszántsággal, tovább feküdtem mereven.

Számításomban nem csalódtam, s nemhiába tűrtem. Végre éreztem, hogy *szabad* vagyok! A szíj szalagokban lógott testemről. De az Inga verése már mellemen súrolt. Már elmállasztotta ruhám darócát. Már elvágta az alatta levő fehérneműt. Két lengést tett még, s metsző fájdalomérzés hasított minden idegembe. De a menekvés pillanata elérkezett. A szabadítók egy kézlegyintésemre egymás hátán szökdöstek szét. Egy meggondolt mozdulattal - óvatosan, rézsút, összezsugorodva, lassan, lassan - kivontam magam bilincsem öleléséből s a lebegő Tőr útjából. Egy percre legalább *szabad voltam.*

Szabad! De az Inkvizíció kezében! Alig léptem le borzalmas faágyamról a börtön kőpadlójára, mikor a pokoli masina mozgása megállott, s láttam, hogy valami láthatatlan erő visszahúzza az egészet a mennyezetig. Oly lecke volt ez, melyet mély kétségbeeséssel vettem szívemre. Nyilván minden mozdulatomat figyelték. Szabad?! Csak azért kerültem ki a halált az agónia egyik formájában, hogy valami másiknak legyek prédája, mely talán rosszabb a halálnál. Evvel a gondolattal idegesen forgattam körül szemem a vastáblákon, melyek körülzártak. A helyiségben szemmel láthatólag volt valami újdonság - valami változás, amit az első pillanatra nem tudtam határozottan fölbecsülni. Az álmatag, remegő szórakozottság több percén át haszontalan és összefüggéstelen találgatásokban erőltettem értelmemet. Ez idő alatt jöttem első ízben tudatára a cellát bevilágító kénes fény eredetének. Egy hasadékból jött, mely mintegy fél hüvelyk szélességben a falak alján teljesen körülvette a börtönszobát, s ekként úgy látszott, és úgy is volt, hogy az oldalfalak tökéletesen külön álltak a padlótól. Megpróbáltam a résen átkémlelni, de persze hiába.

Amint e kísérlet után fölálltam, a változás rejtélye, mely a szobában érezhető volt, egyszerre megvilágosult bennem. Előbb megfigyeltem, hogy ámbár a képek körvonalai a falon eléggé határozottak voltak, a színek elmosódottnak és ködösnek tetszettek. Ezek a színek most percről percre jobban hökkentő és erős fényruhát öltöttek, amely a kísértetes és ördögi figuráknak oly életet adott, hogy az enyémnél erősebb idegeket is megborzongatott volna. Démoni szemek villogtak rám vad és túlvilági élénkséggel, minden irányból, ahol előbb még semmit sem láttam, s valami különös tűz kékes lángjában égve. Nem tudtam rábírni fantáziámat, hogy ezt a tüzet valótlannak tekintse.

Valótlannak? Csak egy nagyobbat lélegzenem kellett, s az izzó vas gőzének lehelete csapta meg orromat. Fojtó illat töltötte be a börtönt! A szemek, melyek agóniámra villogtak, pillanatról pillanatra mélyebb tűzben égtek! A festett borzalmak véres képein a bíborszínek

gazdagabb árnyalatai ömlöttek el. Fulladoztam! Leheletért kapkodtam! Nem lehetett kétség kínzóim szándékáról - ó! mindenkinél kegyetlenebb! démonoknál démonibb emberek! Az izzó fémek közelségéből a cella közepébe húzódtam. A forróság által fenyegető pusztulás rémképei között a Kút hűvösségének gondolata balzsamként lopózott lelkembe. Odarohantam halálos kávájához. Mélyébe vetettem erőlködő pillantásomat. A kigyulladt tető tüzes visszfénye bevilágította legbensőbb rejtekeit. Mégis, egy őrült másodpercen át, szellemem vonakodott fölfogni értelmét annak, amit ott láttam. Végre kényszerítettem - utat vájtam számára lelkembe -, s beégett borzadó értelmemig! Ó! ha szót találnék, kimondani! ó, rettenet! ó! akármi, csak ez ne! Rémült sikollyal tántorodtam vissza a kútszélről, s kezeimbe temettem arcomat - sírva, keservesen.

A hőség gyorsan növekedett, s még egyszer fölnéztem, a hideglelés lázában borzongva. Cellámban újabb változás volt - s most a változás nyilván a *formákat* illette. Mint imént, most is eleinte hiába iparkodtam megérteni vagy megállapítani, hogy mi történt. De nem soká maradtam kétségben. Az inkvizítori Bosszút sietésre sarkantyúzta kétszeri menekvésem: nem lehetett többé huzakodni a Borzalmak Királyával. A terem előbb négyzet alakú volt. Most észrevettem, hogy a vasfalak által képezett szögek közül kettő hegyesszöggé vált - a másik kettő következésképpen tompa lett. E rettenetes különbség gyorsan növekedett, mély nyögő vagy dörömbölő hang kíséretében. A helyiség egy pillanat alatt rombusszá cserélte formáját. De a változás itt nem állt meg - nem is reméltem, nem is kívántam megállítani. Keblemre tudtam volna ölelni a tüzes falakat, mint az Örök Béke köntösét.

- Halált inkább! - mondtam. - Akármilyen halált... csak azt ne, ami a Kútban vár! - Én bolond! nem tudhattam volna-e, hogy a tüzes vas célja éppen az, hogy a *Kútba* szorítson? Kiállhattam volna-e izzó forróságát? És még ha ki is: ellenállhattam volna-e nyomásának? És most, laposabbá és laposabbá nyomódott a *ferdény,* oly gyorsasággal, mely nem hagyott időt az elmélkedésre. Középpontja, s így természetesen legszélesebb átmetszésű része is, éppen az ásító mélység fölé került. Visszatántorodtam, de az összeszoruló falak ellenállhatatlanul előrenyomtak. Végre nem volt már fonnyadt és vonagló testem számára több egyhüvelyknyi szilárd talajnál a börtön padlójából, ahol lábamat megvethessem. Nem küzdöttem tovább, de lelki agóniám a kétségbeesés egyetlen hangos, hosszú és végső sikolyában talált kitörést. Éreztem, hogy megtántorodtam a kútszélen - elfordítottam szemeimet.

Emberi hangok diszharmonikus zaja hallott! Hangos harsonaszó, mintha sok-sok trombita hangja volna! Zordon moraj, mint ezer mennydörgés koncertje! Az izzó falak visszarándultak! Egy kinyújtott kar ragadta meg karomat, amint ájultan dőltem a mélységbe. Lasalle tábornok karja volt. A francia hadsereg benyomult Toledóba.

Az Inkvizíció: ellenségeinek hatalmában volt.

AZ ÜZLETEMBER

Rend az üzlet lelke.

Régi mondás

Üzletember vagyok. Rendszerető ember vagyok. Végre is fő a metódus. De senkit sem vetek meg annyira teljes szívemből, mint azokat az excentrikus bolondokat, akik metódusról fecsegnek, anélkül hogy tudnák, mi az, ragaszkodva a betűhöz s megsértve a szellemet. Az ilyenek az ő úgynevezett rendszeres módjukon mindig a legvadabb dolgokat cselekszik. Márpedig, úgy hiszem, ebben valóságos paradox rejlik. A valódi *metódus* csupán a rendes és józan dolgokhoz illik, s nem lehet alkalmazni arra, ami *outré.* Micsoda határozott fogalmat köthetne valaki oly kifejezésekhez, mint *metodikus szelekótya* vagy *szisztematikus ugrijancsi?*

Talán az én fogalmaim sem lennének ily tisztultak ebben a dologban, ha nem történt volna velem kisfiú koromban egy szerencsés véletlen. Egy jólelkű, öreg ír dajka - akit el nem felejtek soha életemben - egy nap, mikor a szükségesnél nagyobb lármát csaptam, fölemelt a sarkaimnál fogva, és elmondva mindenféle *üvöltő kis porontynak,* kétszer-háromszor jól meglóbázott, úgyhogy végre a fejem, félrevágott kis sipkámon keresztül, hatalmasan nekicsapódott az ágysarkának. Merem állítani, hogy ez eldöntötte sorsomat, s megalapította szerencsémet. Homlokomon azonnal jókora púp keletkezett, s kiderült, hogy ez pontosan a *rend dudora* - nem is lehetne kívánni különbet. Innen az a határozott ösztöne a rendszernek és pontosságnak, amely olyan kiváló üzletemberré tett, amilyen tényleg vagyok.

Ha van valami a világon, amit gyűlölök: az a lángész. Azok az önök úgynevezett *zsenijei* mind tökéletes szamarak; mennél nagyobb lángész, annál nagyobb szamár, s e szabály alól nincs is kivétel. Főleg: lángészből éppoly kevéssé lehet jó üzletembert várni, mint pénzt a zsidóból vagy kókuszdiót a fenyőfáról. Az ilyen istenteremtése mindig kisiklik valami fantasztikus foglalkozás vagy nevetséges spekuláció felé, amely egyáltalán nem illik bele a *dolgok rendjébe,* s amelyet nem is lehet üzletnek tekinteni. Így az ilyen karakter azonnal fölismerhető - a foglalkozásáról. Ha azt látod, hogy valaki letelepszik mint kereskedő vagy gyáros; vagy gyapjúval, esetleg dohánnyal és más efféle excentrikus dolgokkal akar üzletet csinálni; vagy rőfösnek megy, vagy szappanfőző lesz, vagy más ilyesmi; vagy azt állítja, hogy ő ügyvéd vagy kovács, vagy orvos - akármi, ami elüt a *rendes*től; az ilyenről minden további nélkül megállapíthatod, hogy *zseni:* azaz a hármasszabályt alkalmazva: szamár.

Márpedig én semmi tekintetben nem vagyok zseni, hanem szabályos, rendes üzletember. Naplóm és főkönyvem ezt azonnal igazolhatják. Ezek kitűnően vannak vezetve, noha tán nem illik, hogy ezt magam mondom; s ami általában szokásaim pedáns pontosságát illeti, egy óra sem tehetne túl rajtam. Hozzájárul ehhez, hogy foglalkozásomat mindig embertársaim mindennapi viszonyaival összhangzásban állapítom meg. Nem mintha ebben a dologban a legcsekélyebbet is köszönhetném túlságosan is gyengeelméjű szüleimnek, akik bizonnyal valóságos *zsenit* csináltak volna belőlem, ha őrangyalom nem jön segítségemre. Életrajzban fő az igazság; még inkább az önéletrajzban; de ki fogja elhinni, ha mégoly ünnepélyesen jelentem is ki, hogy szegény apám, mikor körülbelül tizenöt éves voltam, betett egy úgynevezett *tisztességes vaskereskedés és vezérképviselet* irodájába, mely állítólag *nagyszerű üzleteket csinált.* Nagyszerű fityfirittyet! Mégis, ennek az ostobaságnak az lett a következménye, hogy alig két-három nap múlva magas lázban küldtek vissza együgyű famíliámhoz, s veszélyes fájdalommal a homlokomon, renddudorom táján. Szinte reménytelen volt az eset hat hétig, hajszálon lógott az életem, az orvosok lemondtak rólam stb., stb. De bár sokat szenvedtem, végelemzésben mégis hálás voltam. Megmenekültem attól, hogy *tisztességes vaskereskedő és vezérügynök*

legyen belőlem, aki *nagyszerű üzleteket csinál,* s hálás voltam a dudornak, mely szabadulásom eszköze lett, s a jószívű dajkának, aki ezzel az eszközzel eredetileg ellátott.

A legtöbb fiúgyermek tíz- vagy tizenkét éves korban hagyja el szülői házát: én vártam tizenhatodik évemig. Még akkor sem tudom, mi lett volna velem, ha véletlenül ki nem hallom szegény anyám beszédéből, hogy önállósítani akarnak mint fűszerest. Mint *fűszerest*! Tessék csak elgondolni! Elhatároztam, hogy azonnal szököm, s megpróbálok valami rendes foglalkozást kezdeni a magam szakállára, nem táncolva tovább az ilyen excentrikus öregek szeszélyei szerint, akiknél mindig megvan a veszély, hogy a végén zsenit csinálnak belőlem. Ez a tervem az első kísérletre tökéletesen sikerült, s alig voltam tizennyolc éves, már kiterjedt és jelentékeny hasznot hajtó üzletet folytattam, mint egy szabócég Eleven Reklámja.

E hivatás terhes kötelességeit csak úgy tudtam betölteni, hogy mereven ragaszkodtam a szisztematikus eljáráshoz: hisz ez különben is egyéniségem alapvető vonását képezte. Aggodalmas *módszeresség* jellemezte cselekedeteimet úgy, mint számadásaimat. Az én esetemben nem *pénz* tette az embert, hanem *módszer* tette; legalább nagy részben; ami maradt, azt a szabó pótolta, akinél szolgáltam. Minden reggel kilenckor jelentkeztem ennél a szabónál a napi öltönyért. Tízkor már valamely divatos sétatéren vagy más nyilvános szórakozóhelyen voltam látható. A pedáns szabályszerűség, amellyel csinos alakomat mindig úgy forgattam, hogy szukcesszíve szem elé tárjam a rajtam levő öltöny összes darabjait, minden jártasabb szakmabeli ember bámulatát kiérdemelte. Nem múlt el dél, hogy ne vittem volna magammal munkaadóim, Tépdel és Gyerevissza urak üzletébe valamely jó vevőt. Büszkén mondom ezt, de könnyes szemekkel, mert a cég a legaljasabb módon hálátlannak bizonyult. A szerény összegű számlának, amely miatt összekülönböztünk, és utóbb elváltunk, egyetlen tételét sem mondhatja túl magasnak senki, aki valóban ismerős ennek az üzletágnak természetével. De ezen a ponton bizonyos fokú büszke elégtétellel engedem át az ítélkezést magának az olvasónak. A számlám szövege ez volt:

TÉPDEL ÉS *GYEREVISSZA* ÚRI SZABÓSÁG
PROFIT PÉTER, ELEVEN HIRDETÉS ÚRNAK.
HELYBEN

Júl. 10.	Szokásos körút, egy megrendelő	$ 0,25
Júl. 11.	Do do do	0,25
Júl. 12.	Egy csalás, másodrendű: színehagyott fekete szövet eladva hibátlan barnászöld gyanánt	0,25
Júl. 13.	Egy csalás, elsőrendű, extra kvalitás: préselt szatin ajánlva finom gyapjú helyett	0,75
Júl. 20.	Új papírgallér és ingmell vásárlása a megszürkült piké pótlására	0,2
Aug. 15.	Kárpótlás duplán vattázott frakköltöny felöltéséért (hőmérséklet 50 fok, árnyékban)	0,25
Aug. 16.	Egy lábon állás három óra hosszat, újdivatú csikos nadrágok bemutatására; óránként és lábanként 12½ cent	0,37½
Aug. 17.	Szokásos körút, egy nagy megrendelő (kövér úr)	0,50
Aug. 18.	Do do do (középnagyság)	0,25
Aug. 19.	Do do do (vézna úr, rossz fizető)	0,6
		$2,95½

E számla legfőképpen vitatott tétele az ingmellért számított rendkívül mérsékelt kétpennys összeg. Ez, becsületszavamra, *nem* volt túlzott ár azért az ingmellért. Alig láttam életemben csinosabb és makulátlanabb ingmellet; alapos okom van hinni, hogy legalább hármat adtak el a hatása alatt pikéből. Mégis az idősebb cégtárs csak *egy* pennyt volt hajlandó e tétel címén kifizetni, s vállalkozott rá, hogy maga is megmutatja, mi módon lehet egyetlen ív kartonból négy darab hasonló számú ingmellet kikanyarítani. De mondanom sem kell, hogy nekem az *elv* volt fontos. Az üzlet - üzlet, és üzleti eljárást igényel. Abban, ahogy engem egy pennyvel becsaptak - ami nyilvánvaló szédelgés ötven százalékig -, semmi metódus, semmi *rendszer* nem volt. Azonnal felmondtam állásomat Tépdel és Gyerevissza uraknál, s önállósítottam magamat a *kilátásrontó* szakmában: ami egyike a legnyereségesebb, legtisztesebb s legfüggetlenebb mindennapi foglalkozásoknak.

Itt szigorú becsületességem, takarékosságom és pontos üzleti szokásaim ismét tág teret találtak az érvényesülésre. Nemsokára arra ébredtem, hogy virágzó üzletem van, s ismert ember vagyok a „piacon". El kell ismerni, hogy sosem ereszkedtem tetszetős szélhámosságokba, hanem mentem a magam útján, a szakma régi józan rutinja szerint - s bizonnyal meg is maradtam volna e szakmánál a mai napig, ha nem történik velem egy kis baleset, éppen a nevezett üzletág egyik szokásos operációjának végrehajtásánál.

Ha egy gazdag, vén fukar vagy tékozló örökös, vagy csődbe jutott testület a fejébe veszi, hogy palotát emel magának, nincs a világon, ami akármelyiket megakadályozhatná tervében, mint azt tudja minden intelligens ember. S épp ez a tény képezi alapját a *kilátásrontók* üzletének. Mihelyt ugyanis a fölsorolt felek egyike valamely nagyobb építkezés tervét kellőképpen megalapozta, *mi* üzletemberek megszerezzük a szóban forgó telek egy csinos szögletkéjét vagy egy *príma* kis földszalagot pont az épülő ház mellett vagy átellenben. Amint ez megvan, várunk, míg a palota félig fölépült, s aztán fizetünk valami ügyes építésznek, hogy emeljen szemben egy tessék-lássék díszes sárpajtát; vagy egy újangol, vagy holland pagodát, vagy disznóólat, vagy más zseniális kis fantazmagóriát, eszkimó vagy hottentotta stílban. Természetes, hogy ezeket az építményeket nem bontathatjuk le olcsóbban, mint oly kárpótlás ellenében, mely telkünk és építési anyagaink eredeti árának ötszáz percentjét meghaladja. Nincs igazam? S mégis akadt egy tisztességtelen testület, amely azt követelte tőlem, hogy pont ezt, *pont ezt*, tegyem! Magától értetőleg nem is feleltem képtelen ajánlatukra; de kötelességemnek éreztem odamenni még azon éjszaka és bemázolni az egész palotájukat korommal. Amiért ezek az ostoba gazemberek nem átalltak börtönbe csukatni; és mikor kiszabadultam, kollégáim a *kilátásrontó* szakmában, kényszerültek velem minden összeköttetést megszakítani.

A *könnyű testi sértések* üzletága, amelyben most némi kísérletet kellett tennem, hogy megélhetésemet biztosítsam, kissé rosszul illett kényes természetű szervezetemhez; de itt is bátran fogtam neki a munkának, s itt is, mint az eddigieknél, a módszeres pontosság ama szigorú megszokásának köszönhetem boldogulásomat, amelyet az a kitűnő öreg dajka puffantott a fejembe - igazán a legaljasabb ember lennék, ha nem emlékeznék meg róla végrendeletemben. Ismétlem: az, hogy minden manipulációmban a legszorosabb rendszerhez ragaszkodtam, és pontosan vezetett könyveket tartottam, képessé tett legyőzni számos komoly nehézséget, s végül is igen tisztességesen helyezkedni el a céhben. Nem lehet tagadni, hogy kevés ember csinált bármi tekintetben csinosabb kis forgalmat énnálam. Ide másolok vagy egy oldalnyit üzleti naplómból: ez mentesíteni fog attól, hogy saját dicséretemet harsonázzam, ami bizonnyal megvetésre méltó, s egyetlen magasabb szellemű ember se tenné. A Napló nem hazudik.

„Jan. 1. Újesztendő. Ütleghy az utcán; ittas. NB. - jó anyag. Kevéssel azután: Dühönghy, tökrészeg. NB. - szintén megfelel. Mindkét urat bevezettük a főkönyvbe, és folyószámlát nyitottunk nevükre.

Jan. 2. Ütleghy a tőzsdén. Odalépek, és tyúkszemére hágok. Ököllel üt le. Rendben van! Fölkelek. Csekély véleménykülönbség Zsákkal, az ügyvédemmel. Én ezret akarok kérni kártérítésül, de ő azt mondja, ilyen szimpla leütésért nem kérhetünk többet ötszáznál. NB.: Meg kell szabadulni Zsáktól - semmi érzéke a rendszer iránt.

Jan. 3. Színházban, Dühönghy nyomán. Meglátom egy oldalpáholyban, a második sorban, egy kövér és egy sovány hölgy közt. Távcsövön fixírozom az egész társaságot. Végre a kövér hölgy vörös lesz, és D. fülébe súg. Akkor bemegyek a páholyba, s orromat D. keze ügyébe helyezem. Nem fricskáz: nem megy. Új próba: kifújom; nem megy. Leülök, és rákacsintok a sovány hölgyre. Végre eredmény! Legnagyobb megelégedésemre nyakon fog, és kidob a földszintre. Nyakficam és *príma* jobblábtörés. Örömmel haza, egy üveg pezsgő, az ifjú D. ötezerrel elkönyvelve. Zsák szerint menni fog.

Febr. 15. Megegyezés Ütleghy úrral. Elkönyvelt összeg a pénztárkönyvben 50 cent (l. ott.)

Febr. 16. Kidobatás a goromba Dühönghynél. Kaptam tőle 5 dollárt. Pörköltség 4 dollár 25 cent. Tiszta haszon - (l. pénztárkönyv) - 75 cent."

Íme: rövid idő alatt nem kevesebb, mint egy dollár és huszonöt cent világos nyereség; csupán az Ütleghy- és Dühönghy-féle ügyekben; s ünnepélyesen biztosítom az olvasót, hogy e kivonatokat találomra írtam ki a Naplóból.

De régi mondás és igaz, hogy pénznél többet ér az egészség. Úgy találtam, hogy a mesterség melyet folytatok, kissé túlzott követelményeket támaszt gyengéd alkatú testi szervezetemmel szemben; s miután lassanként megállapítottam, hogy egészen ki vagyok ütve formámból, úgyhogy barátaim, ha megláttak az utcán, azt se tudták, Profit Pétert látják-e valóban, rájöttem, hogy a legjobb, amit tehetek, más üzletnemre térni át. Ezért figyelmemet a *sárfecskelésre* fordítottam, amit pár évig űztem.

Ebben a foglalkozásban az a legrosszabb, hogy nagyon is sok embernek jut eszébe, s következésképp a konkurrencia óriási. Minden tudatlan kölyök, aki úgy találja, hogy nincs elég ész a koponyájában, és mint Eleven Reklám vagy *kilátásrontó,* vagy *testisértésalany,* nemigen tudna boldogulni, természetesnek gondolja, hogy kitűnően meg fog felelni mint *sárfecskelő.* De soha tévesebb eszme nem került forgalomba, mint az, hogy a *sárfecskeléshez* nem kell ész. Kivált *módszer* nélkül ezen a téren semmi eredményt sem lehet elérni. Én csak kicsiben folytattam az üzletet, de régi rendszeres szokásaim simán vittek keresztül minden nehézségen. Először is nagy megfontolással választottam ki utcasarkomat, és soha más pontján a városnak nem tettem le seprőt, csak ott. Gondom volt rá, hogy egy csinos kis tócsa legyen a közelben, amelyhez minden percben hozzáférhetek. Ily módon hamarosan ismertté váltam mint megbízható ember, s ez, tessék elhinni, félig nyert csata az üzleti életben. Senki se mulasztotta el, hogy egy rézpénzt ne vessen számomra, senkinek se maradt tiszta a nadrágja, aki átment a posztomnál. S amint üzleti szokásaim e viszonylatban eléggé átmentek a köztudatba, sohasem tapasztaltam, hogy valaki túl akart volna járni az eszemen. Ha tapasztaltam volna, nem tűrtem volna. Minthogy magam nem csaltam meg soha senkit, nem tűrhettem, hogy mások bolondot járassanak velem. Persze a bank csalásán nem segíthettem. Mikor a bank áthidaltatta a pocsolyát, üzletem meglehetősen megingott. De hát a bank nem egyén, hanem testület; és tudvalevő, hogy a testületeknek nincs testük, hogy fölrúgjuk, se lelkük, hogy pokolba küldjük.

Mialatt evvel az üzlettel csináltam pénzt, egy végzetes pillanat arra csábított, hogy szerencsét próbáljak a *kutyafecskelésben* is: ami némileg analóg, de sokkal kevésbé tisztes foglalkozás. Elhelyezkedésem kétségkívül kitűnő volt, a város közepén, s elsőrangú cipőkenőccsel és kefékkel voltam ellátva. Kis kutyám is jó kövér volt, s megkenve minden hájjal. Már régóta dolgozott a szakmában, s merem mondani, hogy értette. Rendes gyakorlatunk a következő volt: Cézár, meghemperedve a sárban, leült a boltajtónál, s ott ült mindaddig, míg meg nem látott egy kifényesített csizmában közelgő dandyt. Akkor fölkelt, s elébe ment, jól megdörzsölve szőrével a büszke csizmát. A dandy káromkodott, és csizmatisztító után nézett. Ott voltam én, pont az orra előtt, suviksszal és kefékkel. Egy perc műve volt az egész, s hat penny járt érte. Ez ment egy darabig, mérsékelt eredménnyel; igazat szólva, én nem voltam kapzsi, hanem a kutyám az volt. A haszon harmadát neki engedtem át: de ő jónak látta felét követelni. Ezt nem tűrhettem; így összekülönböztünk, és elváltunk.

Ezt követőleg rövid időn át a *verklinyúzással* tettem kísérletet, s elmondhatom, hogy kielégítő eredménnyel. Ez tiszta, egyenes üzlet, s semmi különös képességet nem igényel. Verklit potom áron lehet kapni, s hogy használható állapotba helyezzük, nem kell mást tenni, mint fölnyitni a szerkezetet, s három-négy erős ütést mérni rá kalapáccsal. El sem képzelné az ember, mennyire megjavítja ez a készülék hangját üzleti célokra. Mikor ez megvan, addig bolygasz az utcán, hátadon a verklivel, míg aszfaltos járdát nem látsz, és szarvasbőrbe csavart kopogtatót a kapukon. Akkor megállsz, és verklizel. Erre kinyíl egy ablak, s valaki ledob egy hatost, avval a fölszólítással, hogy „hadd abba és menj tovább!" Tudom, hogy némely *verklinyúzó* valóban hajlandó ezért az összegért „továbbmenni"; én magam részéről sokkal nagyobbnak találtam a szükséges tőkebefektetést, hogysem megengedhessem magamnak, hogy egy shillingen alul „továbbmenjek".

Ebbe az üzletágba meglehetősen belefeküdtem; de valahogy nem voltam egészen megelégedve, s így végre föladtam. Igazat megvallva, avval a hátránnyal küzdöttem, hogy nem volt majmom, s az amerikai utcák oly sárosak, s a demokratikus csőcselék oly tolakodó, és olyan utálatos kis utcakölykök vannak!...

Most néhány hónapig kereset nélkül voltam, de végre sikerült magas tőkehozzájárulással elhelyezkedést szerezni az *álpostánál.* A munka itt egyszerű, és hoz is a konyhára. Például: reggel jókor össze kell szedni és csomókba rakni az *álleveleket.* Belül mindegyikbe néhány tetszőleges sort firkantunk, akármiről, ami elég rejtélyesnek tűnhetik föl, alákanyarítva hogy: Tom Dobson vagy Bobby Tompkins, vagy más ilyen nevet. Összehajtogatva, lepecsételve s ellátva őket jó távoli keltezésű álbélyegzéssel - New Orleans, Bengal, Botany Bay vagy más efféle -, az ember késedelem nélkül nekiindul a napi körútnak, látszólag nagy sietségben. Csupa gazdag házakba tértem be, hogy átadjam a leveleket, s fölvegyem a postadíjat. Levélért mindenki habozás nélkül fizet - kivált, ha jó vastag; oly bolondok az emberek! -, s nem volt nehéz eltűnni a sarkon, mielőtt idő lett volna kinyitni a leveleket. Árnyoldala volt ennek a mesterségnek, hogy oly sokat s oly sebesen kellett járni, s folyton változtatni az útvonalat. Amellett komoly lelkiismereti aggályaim voltak. Nem tudom elviselni, hogy ártatlan embereket gyalázzanak, s ahogy az egész város átkozni kezdte Tom Dobsont és Bobby Tompkinst, igazán rémes volt. Utálkozva mostam a kezemet.

Nyolcadik és utolsó spekulációm a *macskatenyésztés* terén folyt le. Ezt nagyon érdekes és nyereséges üzletnek találtam, s valóban semmi kockázattal sem járt. Tudni való, hogy az egész környéket ellepték a macskák, utóbbi időben már annyira, hogy az emlékezetes utolsó ülésszakon petíció ment a törvényhozáshoz is, számos és tekintélyes aláírással ellátva, orvoslásért. Ebben az ülésszakban a Törvényhozó Testület szokatlanul jól lévén informálva, több más bölcs és egészséges reformot léptetett életbe, s valamennyit megkoronázta a

macskacikkellyel. E törvény eredeti alakjában jutalmat tűzött ki a *macskafejekre* - darabonként négy pennyt -, de a Szenátus módosította az eredeti fogalmazást, úgy, hogy a *fej* szót a *fark* szóval helyettesítette. Ez a módosítás oly nyilvánvalóan helyes volt, hogy a Ház egyhangúlag szavazta meg.

Mihelyt a Kormányzó szentesítette a törvényt, egész vagyonomat belefektettem a Mucik és Cirmosok összevásárlásába. Először csak egereken tarthattam őket - ami olcsó -, de oly csodálatos haladvány szerint tettek eleget a bibliai intelemnek, hogy később már legjobb politikának találtam a bőkezűség politikáját, s osztrigát és teknősbékát adtam nekik. Ma már farkuk, a törvényes áron, kitűnő jövedelmet biztosít számomra; mert fölfedeztem egy eljárást, Macassar-olaj segítségével, mely által évente három aratást tudok kikényszeríteni. Örömmel állapítottam meg azt is, hogy állataim hamarosan hozzászoktak a dologhoz, és szívesebben látják, ha farknyúlványaikat levágjuk, mint az ellenkezőt. Ekként én már kész embernek tekintem magamat, s egy villára alkuszom a Hudson partján.

DR. TARR ÉS PROFESSZOR FETHER SZISZTÉMÁJA

18.. őszén körutat tettem Franciaország legdélibb tartományában, s utam már mérföldnyire vitt el egy bizonyos *Maison de Santé,* azaz magán-elmegyógyintézet szomszédságába, amelyről párizsi orvos barátaimtól sokat hallottam. Minthogy hasonló helyen még sohase tettem látogatást, gondoltam, sokkal jobb alkalom ez, hogysem elmulasszam; s azt indítványoztam útitársamnak - egy *gentlemannek,* akivel véletlenül ismerkedtem meg néhány nappal előbb -, tegyünk vagy egyórányi kitérőt, és tekintsük meg az intézetet. Ő ennek ellene volt, elsősorban sietségét hozva okul, aztán azt a nagyon is érthető borzadást, amit a tébolyultak látása okoz. De kért, hogy semmiféle puszta udvariasság ne gátolja kíváncsiságom kielégítését: ő majd, mondta, kényelmesen lovagol tovább, úgyhogy még aznap, vagy legkésőbb másnap, utolérhetem. Amint búcsúra nyújtotta kezét, eszembe jutott, hogy nehézségek merülhetnek föl a bebocsátási engedély megnyerése körül is, s említettem neki e pontra vonatkozó aggályaimat. Azt felelte, hogy valóban, hacsak nem vagyok személyes ismeretségben a felügyelővel, Monsieur Maillard-ral, vagy nincs hozzá valami ajánlólevelem, úgy tapasztalhatom, hogy megvan a nehézség, minthogy e magán-elmegyógyintézetek szabályzata szigorúbb, mint a nyilvános kórházak házirendje. Ami őt illeti, tette hozzá, ő néhány év előtt megismerkedett Maillard-ral, s annyiban segíthet nekem, hogy a kapuig velem lovagol, és bemutat; ámbár az őrültséggel szemben érzett iszonyat nem engedi, hogy belépjen a házba.

Megköszöntem, s elkanyarodva az országútról, egy fűvel benőtt ösvényre fordultunk, mely alig fél óra alatt beleveszett egy hegy alját borító sűrű erdőbe. Mintegy két mérföldet nyargaltunk e sötét és borús vadonon át, mikor a *Maison de Santé* előnkbe tűnt. Fantasztikus *château* volt ez, nagyon roskatag már, sőt alig lakható, régisége és elhanyagolt állapota miatt. Látása valóságos félelemre hangolt, s megrántva lovam fékét, már félig elhatároztam, hogy visszafordulok. Csakhamar azonban megszégyelltem gyöngeségemet, s folytattam az utat.

Amint fellovagoltunk a kapuig, láttam, hogy egy résnyire nyitva van, s egy emberi arc kémlel ki rajta. Egy pillanat múlva ez az ember előlépett, társamat nevén szólította, szívélyesen megrázta a kezét, és kérte, hogy szálljon le lováról. Maga Monsieur Maillard volt. Termetes, finom arcú úriember a régi iskolából, udvarias modorral s bizonyos komolyság, méltóság és tekintély kifejezésével, mely erős benyomást tett.

Barátom bemutatott, előadta az intézmény megszemlélésére vonatkozó kívánságomat, s miután Monsieur Maillard biztosította, hogy mindenben rendelkezésemre áll, búcsút vett, és többé nem láttam.

Mikor eltávozott, a fölügyelő egy kicsiny és rendkívül csinos irodahelyiségbe vezetett, ahol a finom ízlés egyéb jelein kívül számos könyvet, rajzot, virágosvázákat és hangszereket láttam. Vidám tűz lobogott a kályhában. A zongora mellett egy fiatal és igen szép hölgy ült, Bellininek valamely áriáját énekelve, ki, mikor beléptem, megszakította az éneket, és bájos udvariassággal fogadott. Hangja halk volt, s egész modora lehangolt. Sőt arcán, mely túlzottan, bár ízlésem szerint nem kellemetlenül sápadtnak látszott, valami bánat nyomait véltem fölfedezni. Mély gyászba volt öltözve, s a tisztelet, érdeklődés és csodálat vegyes érzelmeit keltette föl bennem.

Már Párizsban hallottam, hogy Monsieur Maillard intézete azon szisztéma szerint működött, amit általában *kedélycsillapító kezelésmódnak* neveznek; mindennemű büntetést kerültek; még az elzáráshoz is ritkán folyamodtak; a páciensek, noha titkos megfigyelés alatt, sok látszólagos szabadságot őriztek meg, s legtöbbjüknek meg volt engedve az egészséges lelkű emberek rendes öltözetében járni-kelni a házban és ház körül.

Szem előtt tartva ezeket az értesüléseket, óvatos maradtam mindabban, amit az ifjú hölgy előtt beszéltem; mert nem lehettem benne bizonyos, hogy épelméjű; és csakugyan, volt valami nyugtalan csillogás a szemeiben, ami félig-meddig arra a gondolatra vitt, hogy nem az. Azért megjegyzéseimben általános témákra szorítkoztam, s olyanokra, amikről azt hittem, hogy nem hatnak kellemetlenül vagy izgatóan még egy őrültre sem. Ő teljesen értelmes módon felelt mindenre, amit mondtam; sőt eredeti kijelentéseit is a legjózanabb okosság jellemezte; de hosszú ismeretségem a *mániák* metafizikájával megtanított, hogy ne higgyek a józanság ilyen látszatának, s a beszélgetés további folyamán is ragaszkodtam az óvatossághoz, amivel elkezdtem.

Most egy előkelő, libériás inas egy tálcán gyümölcsöt, bort és egyéb frissítőket hozott, amiket meg is ízleltem, míg a hölgy rögtön azután elhagyta a szobát. Amint eltávozott, szemeimet kérdően vetettem házigazdámra.

- Nem - mondta ez -, ó, nem, ő az én famíliámhoz tartozik; unokahúgom, rendkívül művelt nő.

- Ezer bocsánat a feltevésért - válaszoltam -, ön bizonnyal meg fogja találni mentségemet. Párizsban nagy híre van, hogy mily kitűnően oldják meg önök feladatukat, és így, tetszik tudni, lehetségesnek gondoltam.

- Igen, igen, ne is mondjon többet: inkább nekem kell köszönetet mondanom az utánzásra méltó óvatosságért, melyet tanúsított. Ritkán akadunk ennyi elővigyázatra a fiatalságban; s nemegyszer történt sajnálatos *contretemps* látogatóink gondatlansága folytán. Míg régebbi szisztémám volt érvényben, s pácienseim szabadon jártak kedvük szerint mindenfelé, gyakran veszélyes kitörésig ingerelték őket a meggondolatlan egyének szavai, akik az intézmény megtekintésére jöttek ide. Ezért kényszerültem bevezetni a merev elzárkózás rendszerét; s most senki se nyer bebocsátást helyiségeinkbe, akinek tapintatára nem számíthatok.

- Míg a régebbi szisztémájuk volt érvényben! - mondtam, ismételve szavait. - Eszerint jól értem, ha azt veszem ki beszédéből, hogy a *kedélycsillapító kezelést,* amiről annyit hallottam, már nem alkalmazzák?

- Már néhány hete elhatároztuk - felelte -, hogy erről végképpen lemondunk.

- Igazán? Ön bámulatba ejt!

- Elkerülhetetlenül szükségesnek találtuk - válaszolt sóhajtva - visszatérni a régi szokásokhoz. A kedélycsillapító rendszer *veszélye* mindig döbbentő volt; s előnyeit nagyon is túlbecsülték. Azt hiszem, uram, ha valahol: ebben a házban nagyarányú kísérlet történt. Mindent elkövettünk, amit az ésszerű emberszeretet sugallhatott. Sajnálom, hogy nem látogathatott meg bennünket valamivel előbb: akkor a maga szemeivel ítélhetett volna. De fölteszem, hogy ismerős a csillapító metódussal, értem a részleteket.

- Nem tökéletesen. Amit tudok, csupán hallomásból, harmad- és negyedkézből nyertem.

- Hát általánosságban úgy határozhatom meg a rendszert, mint amelynél a páciensek folytonos elnézésben részesülnek, mint kímélt betegek, *ménagés.* Semmiféle szeszélynek nem mondtunk ellen, ami az őrült agyában megfogan. Ellenkezőleg, nemcsak elnéztük, hanem még bátorítottuk is azokat; s legtartósabb gyógysikereink egynéhányát ekként értük el. Nincs érv, mely az őrült gyenge értelmére oly meggyőzően hatna, mint a *reductio ad absurdum.* Voltak például betegeink, akik csirkéknek képzelték magukat. A kúra abban állt: hangsúlyozni a dolgot, mint egy tényt, ostobaságot vetni a páciens szemére, ha nem eléggé látja ténynek - s így egy hétre megtagadni tőle minden más diétát, mint ami természetszerűleg illik egy csirkéhez. Ily módon egy kis árpa és kavicsos homok csodát tettek.

- De hát ez volt minden: úgyszólván belemenni a rögeszmébe?

- Semmi esetre se minden. Sokat bíztunk az egyszerű szórakozásokban, mint a zene, tánc, általában a testgyakorlatok, kártya, bizonyos fajta könyvek és így tovább. Úgy tettünk, mintha mindenkit valami rendes testi betegség ellen kezelnénk; az *elmezavar* kifejezést sohasem alkalmaztuk. Nagy súlyt helyeztünk arra, hogy minden őrült maga őrködjék a többiek tettei fölött. Ha bízunk az őrült értelmességében és diszkréciójában, annyi, mint megnyerni őt magunknak, testestül, lelkestül. Ily módon az ápolók és őrök egész költséges személyzetét nélkülözhettük.

- És semmiféle kényszereszköz nem volt?

- Egyáltalán semmi.

- És sohasem zárták el a pácienseiket?

- Nagyon ritkán. Megtörtént, hogy némelyik beteg állapota krízishez vezetett, vagy hirtelen dühöngésre fordult: ilyenkor titkos cellába szállítottuk, hogy rohama ne inficiálja a többieket, s ott tartottuk mindaddig, míg haza nem ereszthettük hozzátartozóihoz, mert dühöngő őrülttel nekünk semmi közünk. Az ilyent rendesen nyilvános kórházakba szállítják.

- És most mindezt megváltoztatták, s hitük szerint: jobbra?

- Határozottan. A rendszernek meg voltak a hátrányai, sőt a veszélyei. Most szerencsésen kitört a dolog, az egész Franciaország minden *Maison de Santé*-jében.

- Nagyon meglep, amit mond - válaszoltam -, mert szinte meg voltam győződve, hogy ebben a pillanatban nem is létezik más kezelése a rögeszmés betegeknek egész Franciaországban.

- Ön még nagyon fiatal, barátom - felelt házigazdám -, de el fog jönni az idő, mikor megtanul a saját szemével ítélni arról, ami a világban történik, és nem hallgat mások fecsegéseire. Amit hallunk, abból semmit se kell hinni, s amit látunk, abból is csak felét. Már ami a mi *Maison de Santé*-nkat illeti, világos, hogy valami sarlatán félrevezette önt. De majd ebéd után, ha eléggé kipihente a lovaglás fáradalmait, örülni fogok, ha körülvihetem önt az épületben, s bemutathatok önnek egy szisztémát, amely véleményem s mindenki véleménye szerint, aki működésben látta, hasonlíthatatlanul a legeredményesebb minden eddigi közt.

- S ez az ön rendszere? - kérdeztem. - Az ön saját találmánya?

- Büszkén vallom, hogy az - felelte -, legalább bizonyos mértékben.

Egy-két óra hosszat társalogtam ekként Monsieur Maillard-ral, míg megmutatta az intézet kertjeit és üvegházait.

- A betegeimet most még nem akarom bemutatni - mondta. - Érző lélekre többé-kevésbé mindig hat az ilyen látvány; s nem szeretném elrontani az étvágyát. Előbb meg fogunk ebédelni. Kap borjúszeletet *à la St. Ménehoult,* kelvirággal *velouté* mártásban, aztán egy pohár *Clos-Vougeôt,* attól majd megerősödnek az idegei.

Hatkor jelentették a tálalást, s gazdám fölkísért egy hatalmas *salle à manger*-ba, ahol rendkívül nagyszámú társaság volt egybegyűlve, összesen vagy huszonöt-harminc személy. Szemmel láthatólag úri társaság volt, s bizonnyal kitűnő modorú emberek, noha öltözetük, úgy éreztem, túlságosan gazdag, volt benne valami a *Ville et Cour* tüntető parádéjából. Megfigyeltem, hogy legalább kétharmada a vendégeknek hölgy volt, s egyik-másikuknak *toilette*-jét egyáltalában nem jellemezte az, amit egy párizsi ma jó ízlésnek nevezne. Néhány nő például, akiknek kora nem lehetett kevesebb hetvennél, ékszerek tömegével volt borítva, gyűrűkkel, karperecekkel és fülbevalókkal, s kebleiket és karjaikat szégyenszemre meztelen

kitárták. Azt is észrevettem, hogy az öltözetek közül nagyon kevésnek volt jó szabása, vagy legalább nagyon kevés illett arra, aki viselte. Körülnézve megpillantottam az érdekes leányt, akinek Monsieur Maillard a kis irodában bemutatott, de nagy meglepetéssel láttam, hogy abrincsos szoknyát vett föl, magas sarkú cipővel, s brüsszeli csipke főkötőt, már nem egész tisztát, mely annyira nagy volt neki, hogy arcának nevetségesen miniatűr kifejezést adott. Mikor először láttam, nagyon illendően volt öltözve, mély gyászba. Egyszóval, az egész társaság *toilette*-jén volt valami árnyalata a furcsaságnak, úgyhogy első pillanatban eredeti gondolatomhoz tértem vissza, mely a *kedélycsillapító módszer* körül forgott, s úgy képzeltem, hogy Monsieur Maillard tudatosan akart megcsalni ebéd utánig, mert félt, hogy kellemetlen érzéseim lehetnének étkezés alatt, ha tudom, hogy őrültekkel ülök egy asztalnál; de eszembe jutott, amit Párizsban hallottam, hogy a délvidéki franciák különösen excentrikus emberek, nagyszámú elavult szokással; s miután a társaság több tagjával beszédbe is elegyedtem, gyanakvásaim rögtön és teljesen szétoszlottak.

Az étterem maga, ámbár talán eléggé kényelmes és megfelelő méretű, semmi különös eleganciát nem mutatott. Például a padlón nem voltak szőnyegek, de hát Franciaországban gyakran mellőzik a szőnyeget. Az ablakokon sem láttam függönyt; a csukott ablaktáblákat keresztbe tett erős vasrudakkal biztosították, mint nálunk a boltajtókat. Megállapítottam, hogy a helyiség egymagában a *château* egy egész külön szárnyát képezte, s így a paralelogram három oldalát ablakok borították, míg az ajtó a negyediken nyílt. Nem kevesebb volt összesen tíz ablaknál.

Az asztal pompásan volt megterítve. Görnyedt a tálak s még inkább a csemegék súlya alatt. Ez a gazdagság valósággal barbár hatást tett. Az étkekből kitelt volna az Anakim lakomája. Soha, mióta a világon vagyok, nem láttam az *élet javainak* ilyen pazar, ilyen bőséges élvezetét. De a rendezés nem sok ízlést árult el; és nyugodt világításhoz szokott szemeimet kellemetlenül sértette a rengeteg viaszgyertyának nagyon is éles csillogása, melyek ezüst kandeláberekben álltak az asztalon, s mindenfelé az egész teremben, ahol helyet lehetett találni számukra. Sürgő inasok szolgáltak föl; s a helyiség másik végén, egy széles dobogón hét-nyolc muzsikus ült, hegedűk, sípok, trombiták és egy dob. Ezek a gazemberek ebéd közben időnként rémesen bosszantottak, ezerféle változatos hangot produkálva, amit nyilván zenének szántak, és ami, úgy látszik, engem kivéve minden jelenlévőnek nagy mulatságára szolgált.

Egészben véve nem térhettem ki a gondolat elől, hogy nagyon is sok *bizarre* van mindenben, amit látok - de hát sokféle ember van a világon, különböző gondolkodásmódok, konvenciók és szokások. Különben én annyit utaztam, hogy meglehetősen magamévá tettem a *nil admirari* elvét; tehát egész nyugodtan foglaltam helyet gazdám jobb oldalán, s minthogy kitűnő étvágyam volt, iparkodtam megfelelni az elém tett pompás lakomának.

A társalgás eközben élénk volt és általános. A hölgyek sokat beszéltek, mint rendesen. Hamar meggyőződtem, hogy majdnem csupa jól nevelt ember között ülök; s házigazdám egymagában egész tárháza volt a jóízű anekdotáknak. Úgy láttam, nagyon szívesen beszél állásáról, mint a *Maison de Santé* igazgatója; s általában - ami némileg meglepett - az őrültség és szimptómái kedves témája volt minden jelenlévőnek. Számos mulattató történetet mondtak el a páciensek bolond szeszélyeiről.

- Volt itt egy pasasunk - szólt mellettem jobbról egy kis, kövér úriember -, aki teáskannának képzelte magát; s mellesleg nem feltűnő-e, hogy pont ez a különös ötlet mily sok őrült agyában fogan meg? Alig van bolondház Franciaországban, amelyik nem tud fölmutatni egy ilyen emberi teáskannát. A mi teáskannánk kínaezüstből volt, és nagyon gondosan pucolta magát szarvasbőrrel és krétával.

- Aztán volt itt nemrég egy olyan is - vágott közbe átellenből egy magas, vékony úr -, aki azt vette a fejébe, hogy ő szamár; ez ugyan, lehet mondani, allegorikus értelemben teljesen igaz is volt. A szamár igen nyűgös páciensnek bizonyult; sok bajunk volt vele, hogy kordába tartsuk. Sokáig mást se akart enni, mint bogáncsot; de ebből a szeszélyből csakhamar kigyógyítottuk oly módon, hogy nem is adtunk neki egyebet. Hogy örökké rugdalt a sarkával, így, így...

- Mr. de Kock, hálás lennék, ha mérsékelné magát! - szakította félbe egy öreg hölgy, aki a szóló mellett ült. - Kérem, tartsa a lábát magának! Egész eltépte a brokátomat! Muszáj ilyen szemléltető módon illusztrálni a szavait? Új barátunk bizonnyal megérti önt enélkül is. Mondhatom, ön majdnem oly tökéletes szamár, amilyennek az a szegény szerencsétlen képzelte magát. A produkciója túlságosan is természethű.

- *Mille pardons!* Ma'm'selle! - felelte Monsieur de Kock. - Ó, ezer bocsánat! Nem volt szándékomban sérteni. Ma'm'selle Laplace, Monsieur de Kock bátorkodik megtisztelni magát azzal, hogy egy pohárka bort ürít az ön egészségére.

Itt Monsieur de Kock mélyen meghajolt, ceremóniásan csókot hintett, és koccintott Ma'm'selle Laplace-szal.

- Engedje, *mon ami* - szólított meg most engem Monsieur Maillard -, engedje meg, hogy egy darabkát küldjek önhöz ebből a borjúszeletből *à la St. Ménehoult;* különösen finomnak fogja találni.

Épp ebben a pillanatban sikerült három tagbaszakadt fölszolgálónak épségben helyezni az asztalra egy óriási tálat, amelynek tartalmáról azt lehetett volna gyanítani, hogy ez az a bizonyos *monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.* De szorosabb vizsgálat meggyőzött, hogy csak egy kis borjú volt, egészben megsütve és térdére ültetve, almával a szájában, ahogy Angliában a nyulat szokták föltálalni.

- Nem, nem, köszönöm - tiltakoztam. - Igazat szólva nem vagyok túlságos kedvelője az ilyen borjúszeletnek *à la...* hogy is hívják? Mert úgy találom, hogy nekem nemigen felel meg. De talán tányért váltok, és megpróbálok egy kis nyúlpecsenyét...

Az asztalon több mellékfogás volt, s a tálakban olyasvalamit láttam, ami a közönséges *francia nyúlhoz* hasonlított: delikát *morceau,* amit ajánlhatok.

- Pierre! - kiáltott a házigazda. - Cserélj tányért a nagyságos úrnak, és adj neki egy gerincdarabot ebből az *au chat* nyúlból.

- Ebből a miből? - kérdeztem.

- Ebből az *au chat* nyúlból.

- Köszönöm, meggondoltam, nem kérek. Majd segítek magamon egy kis sonkával.

Az ilyen délvidéki vendégségeken, gondoltam magamban, az ember sose tudhatja, mit eszik. Nekem ugyan nem kell az ő *macska módra elkészített nyuluk;* de bizony, ha már erről van szó, *nyúl módra elkészített macskájuk* se!

- Azonkívül - kezdte egy hullaképű ember az asztal vége felé, ismét fölvéve a beszélgetés fonalát, ahol megszakadt -, azonkívül, más furcsa alakok közt, volt egyszer egy páciensünk, aki makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy ő cordovai sajtból van, és késsel a kezében járt körül, biztatva barátait, kóstoljanak meg egy szeletkét a lábszára vastagságából.

- No az igazán nagy bolond volt - szólt közbe valaki -, de mi ez avval a másikkal összehasonlítva, akit az idegen *gentleman* kivételével valamennyien jól ismerünk? Arra gondolok, aki pezsgősüvegnek képzelte magát, és folyton durrogott és füttyentett, így ni!

Itt a szóló, érzésem szerint meglehetős neveletlenül, jobb hüvelykjét a bal arcára tette, s a dugó durranásához hasonló hang kíséretében rántotta vissza; aztán, nyelvét egy ügyes mozdulattal fogához értetve, éles füttyentést és szisszenést hozott létre, mely percekig tartott, a pezsgő zajos habzását utánozva. Ez a viselkedés - nyilván láttam - nem nagyon tetszett Monsieur Maillard-nak; de nem szólt semmit, s a társalgás fonalát egy óriási parókájú, nagyon sovány, kis ember ragadta meg.

- És volt itt egy hülye - mondta -, aki békának nézte magát; mellesleg jóformán hasonlított is valami békához. Látnia kellett volna uraságodnak - itt egyenesen énhozzám fordult -, bizonnyal nagyszerűen mulatott volna rajta, hogy milyen pompásan játssza szerepét. Uram! Ha ez az ember *nem* volt béka, csak annyit mondhatok: nagy kár, hogy nem volt az! A brekegése, körülbelül így: bre-keke! Kutty-ku-rutty! koax, *h-mollban!* a legszívrehatóbb melódia volt a világon; és mikor a könyökét az asztalra tette, így! miután megivott egy-két pohárka bort, és a száját kétfelé húzta, így! és a szemeit égnek vetette, így! és forgatni kezdte megdöbbentő gyorsasággal, így! akkor, uram, határozottan állítom, és minden szavamért vállalom a felelősséget: ön hasra esett volna bámulatában ennek az embernek a zsenialitása előtt.

- Nem kételkedem benne - válaszoltam.

- Aztán még - vetette közbe másvalaki -, itt volt Petit Gaillard, aki egy csipet tubáknak hitte magát, és őszintén búsult rajta, hogy nem tudja a saját hüvelyk- és mutatóujja közé csípni. Aztán itt volt Jules Desoulières, aki valóban nagyon különös zseni volt, és abba az ideába őrült bele, hogy ő egy óriási tök. Valósággal üldözte a szakácsnőt, hogy vagdalja bele őt a pástétomba; amit a szakácsnő méltatlankodva hárított el magától. Én a magam részéről nem vagyok biztos benne, hogy egy ilyen tökpástétom *à la Desoulières* nem lenne valóban pompás falat.

- Ön bámulatba ejt! - feleltem, és kérdőleg néztem Monsieur Maillard-ra.

- Ha! ha! ha! - szólt Monsieur Maillard. - Ha! he! he!... hi! hi! hi!... ho! ho! ho!... hu! hu! hu! csakugyan nagyszerű! Ne ejtse önt bámulatba semmi, *mon ami;* ez a barátunk itt egy vicces szellem, egy *drôle...* nem szabad őt szó szerint érteni.

- És aztán itt volt - mondta a társaság egy másik tagja - Bouffon Le Grand: ez is rendkívüli személy a maga nemében. Őt a szerelem zavarta meg, és azt képzelte, hogy két feje van. Az egyikről azt állította, hogy az a Cicero feje; a másikat compositumnak képzelte, mely fejtetőtől szájig Démoszthenész, szájtól állig Lord Brougham fejéből volt összetéve. Lehetséges, hogy nem volt igaza; de meggyőzte volna önt, hogy igaza van: mert nagy ékesszólást tudott kifejteni. Valóságos orátori szenvedély élt benne, s nem állhatta meg, hogy folyton ne csillogtassa elokvenciáját. Például felugrott az ebédlőasztalra, így! és akkor... és akkor...

Itt a szólónak valami barátja, aki mellette ült, a vállára tette a kezét, s néhány szót súgott a fülébe; mire hirtelen abbahagyta a beszédet, és visszahanyatlott a székére.

- Aztán - kezdte most a susogó jó barát, - itt volt Boullard, a pergetőkocka. Pergetőkockának nevezem, mert csakugyan az a furcsa, bár nem teljesen ésszerűtlen rögeszméje volt, hogy pergetőkockává változott át. Megszakadt volna a kacagástól, ha látta volna őt peregni. Órákig tudott ferdén állva, fél sarkán forogni, nézze... ilyenformán...

Itt barátja, akit az imént fülébe súgva félbeszakított, hasonló manővert hajtott végre a maga részéről ővele szemben.

- Hát ez az ön Monsieur Boullard-ja bolond volt, tökéletes bolond - kiáltott egy öreg hölgy, ahogy csak a hangja bírta -, és még a bolondok közt is ostoba; mert engedje meg, kérem, hogy

megkérdezzem: ki látott valaha eleven pergetőkockát? A dolog abszurdum. Madame Joyeuse-nek több esze volt, mint önök is tudják. A rögeszme nála sem hiányzott, de az teljesen értelmes rögeszme volt, és kellemes hatást tett mindenkire, akinek szerencséje volt őt megismerni. Ő hosszas megfontolás után rájött, hogy valami különös véletlennél fogva kiskakas lett belőle; de mint ilyen, egészen illendően viselkedett. Pompás hatással tudta csapkodni a szárnyait... így... így... így... és ami a kukorikolását illeti, az valósággal élvezetes volt! Ki-ke-ri-kii!... ku-ko-ri-kuu!... ku-ko-ri-kuu-kuu-ku-ku-kuuuuu-u-u-u!

- Madame Joyeuse, hálás lennék önnek, ha mérsékelné magát! - szólt közbe ekkor házigazdánk, nagyon haragosan. - Vagy úgy tud viselkedni, ahogy egy úrinőhöz illik, vagy elhagyhatja az asztalt azonnal; tessék választani.

A hölgy - akit nagy meglepetéssel hallottam Madame Joyeuse-nek nevezni, az után a leírás után, melyet maga adott az imént Madame Joyeuse-ről - egész a szemöldökéig elpirult, és látszólag rendkívül elkedvetlenedett a szemrehányás miatt. Fejét lecsüggesztette, s egy szót sem válaszolt. De egy másik és fiatalabb nő újrakezdte a témát. Ez az a szép lány volt, akit az irodában láttam.

- Ó, Madame Joyeuse őrült volt! - kiáltotta. - De Eugénie Salsafette okoskodásában mindent összevéve csakugyan sok józan vonást lehetett találni. Egy szép és szinte aggodalmasan szemérmes, fiatal leány volt, aki illetlennek találta a ruházkodás közönséges módját, és mindig úgy akart öltözködni, hogy ne belülről, hanem kívülről legyen a ruháin. Ez tulajdonképp nagyon könnyen megvalósítható. Csak így kell csinálni, aztán így... így... és így... és aztán így... így... így... és aztán akkor...

- *Mon Dieu!* Ma'm'selle Salsafette! - kiáltotta egyszerre vagy egy tucat hang. - Mit akar csinálni? Hagyja abba! Elég már! Anélkül is látjuk, mit akar mutatni! Fogják le! fogják le! - és már többen föl is ugrottak székeikről, hogy visszatartsák Ma'm'selle Salsafette-et, mielőtt a Medici Vénus-plénparádjára vetkőzik, mikor ezt a célt nagyon hatásoson megvalósította egy csomó hangos visítás vagy sikoltás, mely a *château* főépületének valamely része felől hangzott.

Ezek a visítások, bevallom, az én idegeimre is meglehetősen hatottak: de a társaság többi részét valósággal megsajnáltam. Sose láttam még értelmes emberek csoportját ilyen eszeveszett rémületben. Mindannyian oly sápadtak lettek, mint a hullák, és összehúzódva székeiken, remegve és a félelemtől dadogva ültek, s füleltek, nem ismétlődik-e a hang. Ismétlődött - hangosabban és nyilván közelebb, aztán harmadszor, *nagyon* hangosan, és aztán negyedszer, láthatóan megfogyatkozott erővel. Amint a zaj így elhalni látszott, a társaság jókedve rögtön újra visszatért, s megint csupa élet és anekdota volt, mint előbb. Most bátorságot vettem magamnak, kérdést tenni a zavar okáról.

- Az egész *bagatelle* - szólt Monsieur Maillard. - Mi hozzászoktunk az ilyen dolgokhoz, és igazán keveset törődünk velük. Az elmebajosok olykor-olykor üvöltőkoncertet rendeznek, egyik a másiknak felelve, mint a kutyafalkák szoktak néha éjjel. Megtörténik azonban időnként, hogy ezt a versenyvisítást erőszakos szökési kísérlet követi; amikor persze némi veszélytől is lehet tartani.

- És hányan vannak jelenleg őrizet alatt?

- Ebben a pillanatban nincs több mindössze tíznél.

- S valószínűleg többnyire asszonyok.

- Ó, dehogy! Valamennyi férfi, mégpedig jól megtermett legények, mondhatom.

- Igazán? Mindig azt hallottam, hogy az elmebetegek többsége a gyöngébb nemből való.

- Általában így van, de nem mindig. Nemrégiben körülbelül huszonhét páciens volt itt; és ebből a számból nem kevesebb, mint tizennyolc asszony; de legújabban a dolgok, mint látja, nagyon megváltoztak.

- Igen... mint látja, nagyon megváltoztak - szólt itt közbe az az úriember, aki majd eltörte a Ma'm'selle Laplace lábcsontját.

- Igen, mint látja, nagyon megváltoztak! - visszhangzott rá kórusban az egész társaság.

- Fogják be a szájukat mindannyian! - kiáltott házigazdám, dühbe jőve. Mire az egész kompánia majd egy percig halotti csöndben maradt. Sőt az egyik hölgy betű szerint engedelmeskedett Monsieur Maillard-nak, nagyon rezignáltan befogva a száját jó erősen mind a két kezével, s úgy tartotta egészen a mulatság végéig.

- És ez az úriasszony - szóltam én Monsieur Maillard-hoz, feléje hajolva és susogó hangon interpellálva -, ez a derék hölgy, aki az előbb beszélt, és produkálta nekünk a kukorékolást, teljesen ártalmatlan, ugyebár? Csöndes és ártalmatlan?

- Ártalmatlan! - kiáltott Maillard őszinte meglepetéssel. - Hogy érti? Mire gondol?

- Csak egy kicsit... zavart - feleltem, fejemre mutatva. - Természetesen... tudom, és bizonyosra veszem, hogy nem különösebben, nem veszedelmesen... zavart, ugyebár?

- *Mon Dieu!* Mit is képzel! Ez a hölgy meghitt, régi barátnőm, Madame Joyeuse, éppoly tökéletesen épelméjű, mint akár én magam. Bizonnyal, neki is megvannak a maga kis különösségei; de hát ön tudja, hogy minden öregasszony, pláne ilyen *rendkívüli* öreg asszony, többé-kevésbé excentrikus.

- Ez igaz - mondtam -, ez tagadhatatlan; no és a többi urak és hölgyek?

- Mind barátaim és alkalmazottaim - vágott közbe Monsieur Maillard, sértett *hauteur* kifejezésével vonva föl szemöldökét. - Igen kedves barátaim és munkatársaim.

- Hogyan? Valamennyi? - kérdeztem. - A hölgyek is, és mind?

- Természetesen - felelte -, nem tudnánk meglenni hölgyek nélkül; elmebetegek számára ők a legjobb ápolók a világon; tudja, saját külön módszerük van; a szemük fénye csodálatosan jó hatású; tudja, hasonlít ez a kígyóbűvöléshez.

- Persze - mondtam -, persze. Csak... egy kicsit furcsán viselkednek, nem gondolja? Egy kicsit nagyon *különösek;* nem gondolja?

- Furcsán? Különösek? Csakugyan úgy találja? Bizonnyal, mi itt délvidéken nem vagyunk valami kényes ízlésűek; jócskán úgy teszünk, ahogy kedvünk tartja, tudja, élvezzük az életet, és minden...

- Persze - mondtam -, persze.

- És aztán meglehet, hogy ez a *Clos-Vougeôt* is egy kicsit nagyon is vérpezsdítő, egy kicsit *erős;* ön érti, ugyebár?

- Persze - mondtam -, persze. Mellesleg, uram: jól értettem önt abban, hogy az a szisztéma, amelyet önök a híres kedélycsillapító szisztéma helyett bevezettek, a rideg szigorúság szisztémája?

- Egyáltalában nem. Az elzárás természetesen szigorú; de a kezelés, értem az orvosi kezelést, inkább kellemes a pácienseknek, mint az ellenkezője.

- És az új rendszer az ön saját találmánya?

- Nem egészen. Némely részét vissza lehet vezetni Tarr tanárra, akiről ön bizonnyal hallott már; azonkívül vannak bizonyos módosítások tervemben, melyekről örömmel elismerem, hogy jog szerint a világhírű Fether nevéhez fűződnek, amely nevet, ha nem tévedek, önnek is szerencséje van alaposan ismerhetni.

- Szégyenkezve kell bevallanom - feleltem -, hogy eddig egyik úrnak a nevét sem hallottam soha.

- Nagy Isten! - kiáltott föl házigazdám, hirtelen hátrahúzva székét és fölemelve kezeit. - Bizonnyal nem jól hallottam önt! Csak nem azt akarja mondani, ugyebár? hogy soha nevét sem hallotta sem a tudós Tarr doktornak, sem a híres Fether professzornak?

- Kényszerülök beismerni tudatlanságomat - válaszoltam -, de mindenekelőtt való az igazság. Mégis úgy érzem, porig vagyok alázva azáltal, hogy nem ismerem ezeknek a kétségkívül rendkívüli férfiaknak műveit. Azonnal föl fogom kutatni írásaikat, és különös gonddal tanulmányozom át. Monsieur Maillard, ön igazán, nem rejthetem el ezt ön elől, ön *igazán* megszégyenített!

Valóban restelkedtem.

- Szót se többet róla, kedves, fiatal barátom - mondta ő nyájasan, kezemet megszorítva. - Igyon meg velem egy pohár *sauterne*-it!

Ittunk. A társaság nem várva biztatást, követte példánkat. Csevegtek, tréfáltak, nevettek, ezer bohóságot vittek végbe; a hegedűk visítottak, a dob zörgött és kopogott, a trombiták bőgtek, mint a Phalarisz bronzbikái, s az egész jelenet, mind vadabbá és vadabbá válva, amint a bor hatása fölülkerekedett, végre már olyan volt, mint egy valóságos *pandemonium* - pokolzsinat *in petto*. Közben Monsieur Maillard és én, kettőnk között Sauterne és Vougeôt néhány palackjával, folytattuk beszélgetésünket, ahogy csak a torkunkon kifért. Közönséges hangon kiejtett szónak nem lett volna itt több eshetősége, hogy meghallják, mint egy hal hangjának a Niagara-vízesés fenekén.

- Ön, uram, ebéd előtt - mondtam, a fülébe ordítva - említett valamit arról a veszélyről, amivel a régi kedélycsillapító rendszer járt. Ez a dolog hogy áll?

- Igaz - felelte -, időnként bizony meglehetős nagy veszéllyel jár. Az őrültek szeszélyeit nem lehet kiszámítani; s véleményem szerint, valamint dr. Tarr és professzor Fether nézete szerint is, *sohasem* bátorságos dolog nekik megengedni, hogy kíséret nélkül szabadon járjanak. Az őrültet lehet egy időre, ahogy mondani szokták, *lecsillapítani;* de mindig megvan benne a hajlam, hogy előbb-utóbb egyszer csak kitörjön rajta a dühöngés. A ravaszsága is közmondásos és csakugyan rendkívüli. Ha valami tervet forral, szándékát bámulatos higgadtsággal képes eltitkolni; és az ügyesség, amellyel az épelméjűséget szimulálja, a legkülönösebb problémák egyikét nyújtja a filozófus számára az emberi lélek tanulmányában. Valóban, mikor egy őrült *teljesen* épelméjűnek mutatkozik, legfőbb ideje ráhúzni a kényszerzubbonyt.

- Ön valami veszélyt említett, kedves uram, amit maga átélt, mióta ezt az épületet igazgatja; volt valami személyes és közvetlen oka a véleményre, hogy a tébolyultakkal szemben kockázatos a liberalizmus?

- Itt? Amit én magam átéltem? Hát mondhatom önnek, igenis volt. Például: nem nagyon sok idővel ezelőtt különös körülmény adta elő magát épp ebben a házban. Tudja, akkor még a *kedélycsillapító rendszer* volt érvényben, és a páciensek szabadon jártak. Meglepő csöndesen viselkedtek, és minden épeszű ember már ebből a tényből is, hogy olyan *meglepő* csöndesen

viselkednek, tudhatta, hogy valami pokoli tervet forralnak agyukban. És csakugyan, egy szép reggel az ápolók és őrök arra ébredtek, hogy *ők* vannak a cellákba csukva, kezük és lábuk jól összekötözve, és úgy őrzik őket, mintha *ők* volnának az őrültek, maguk az őrültek pedig elfoglalták a felügyelők és gondnokok helyét.

- Ne mondja! Soha életemben nem hallottam ily képtelen esetet!

- Tény. Az egészet egy hülye pasas okozta, egy őrült, aki valahogy azt vette a fejébe, hogy minden eddig ismertnél jobb kormányzati rendszert talált föl, már ami az őrültházak kormányzatát illeti. Gondolom, ki akarta próbálni a találmányát, s ezért rábeszélte a többi beteget, hogy szőjenek együtt egy összeesküvést, és döntsék le trónjáról az uralkodó hatalmat.

- S csakugyan sikerült?

- Nem lehet tagadni. Őrzők és őrzöttek egy csapásra helyet cseréltek. Azazhogy nem egészen szó szerint, mert hisz az őrültek azelőtt is szabadok voltak, míg az őröket minden további nélkül a cellákba zárták, és sajnálattal kell megállapítanom, nem valami gavalléros módon bántak velük.

- De remélem, nemsokára bekövetkezett az ellenforradalom. A dolgoknak ilyen állapota nem sokáig tarthatta fenn magát. A szomszéd falvak lakossága, az intézetbe érkező látogatók bizonnyal megadták a vészjelet.

- Ebben már nincs igaza. A lázadás vezére sokkal ravaszabb volt. Egyáltalán nem bocsátott be látogatókat, kivéve egyetlenegyszer, egy nagyon jámbor képű fiatalembert, akitől nem volt oka megijedni. Ezt az egyet beeresztette, csak úgy változatosság kedvéért, hogy a bolondját járassa vele. Mikor eléggé elbolondította, megint kibocsátotta, és útjára küldte.

- És hát mennyi ideig uralkodtak így az őrültek?

- Ó, bizony, nagyon sokáig; legalább egy hónapon keresztül; tovább is, de hogy mennyivel, azt nem tudom megmondani. Azt az egyet biztosra veheti, hogy az őrülteknek ez alatt az idő alatt jó dolguk volt. Viselt ruháikat levetették, és rászabadultak a családi gardróbra és az ékszerekre. A *château* pincéi pompásan el voltak látva borral, s ezek az emberi ördögök épp a legjobban tudják a módját, hogyan kell meginni. Mondhatom, jól éltek.

- És a kezelésre vonatkozólag mi volt az a speciális szisztéma, amit a lázadás vezetője kitalált, és alkalmazásba hozott?

- Nos, ami azt illeti, mondtam már, az őrült nem okvetlen bolond; s az én őszinte véleményem az, hogy az ő kezelésmódja csakugyan sokkal különb volt a réginél. Mindenesetre pompás szisztéma volt... egyszerű, elegáns, semmiféle zavart nem okozó; tényleg csupa öröm... valóságos...

Itt házigazdám előadását egy új visításkoncert szakította félbe, éppen olyan, mint ami az imént oly rémületet okozott. Ezúttal azonban úgy tetszett, mintha gyorsan közeledő emberek szájából jönne a hang.

- Nagy Isten! - kiáltottam. - Nyilván kiszabadultak az őrültek!

- Nagyon félek, hogy úgy van - felelte Monsieur Maillard, most már rendkívül sápadtra válva. Alig végezte be a mondatot, mikor hangos ordításokat és szitkozódásokat hallottunk az ablak alatt; s közvetlen azután nyilvánvaló lett, hogy bizonyos személyek kívülről erőszakkal be akarnak törni a terembe. Az ajtón rést ütöttek valami kovácspörölyhöz hasonló szerszámmal, s a deszkákat bámulatos erővel rázták és csavarták.

Rettentő zavar jelenete következett. Monsieur Maillard, legnagyobb meglepetésemre elbújt a tálalóasztal alá. Részéről több bátorságot vártam volna. A zenekar tagjai, akik az utolsó tizenöt perc alatt már sokkal részegebbek voltak, hogysem dolgukat végezhették volna, most mind egyszerre talpra ugrottak, és fölkapták hangszereiket, aztán fölmászva az asztalukra rázendítettek a *Yankee Doodle* ütemeire, amit ha nem is tökéletes harmonikusan, de legalább emberfölötti energiával csattogtattak az egész komédia lefolyása alatt.

Közben a fő ebédlőasztalra, a palackok és poharak közé is felugrott egy ember: ugyanaz, akit már az előbb is csak nagy nehezen lehetett ettől visszatartani. Amint elhelyezkedett odafenn, egy szónoklatba fogott, mely bizonnyal nagyszerű lett volna, ha egy szót is lehetett volna hallani belőle. Ugyanabban a pillanatban az, aki olyan előszeretettel viseltetett a pergetőkocka iránt, elkezdett körbeforogni a szobában, iszonyú erőkifejtéssel és két karját a teste két oldalán derékszögben kinyújtva: úgyhogy igazán egész olyan volt, mint egy pergetőkocka, és mindenkit leütött, aki véletlen útjába került. Eközben hihetetlen pezsgődurrogást és füttyentő hangokat hallottam, s odanézve rájöttem, hogy attól a személytől származnak, aki e kitűnő ital zenélőpalackjainak szerepét játszotta el ebéd közben. Aztán meg a békaember kezdett el kuruttyolni, mintha minden hangtól, amit kiadott, lelkének üdvössége függött volna. És mind e lárma közepett a *szamár* szakadatlan üvöltése túlharsogott mindent. Ami öreg barátnőmet, Madame Joyeuse-t illeti, szinte megsirattam szegény asszonyt, oly rettenetesen lesújtottnak látszott. Tenni azonban nem tett mást, mint hogy beállt egy sarokba a kályha mellé, és végérhetetlenül kiáltozta, ahogy csak kifért a torkán:

- Ku-ku-ri-kuuuu!

És most jött a dráma klimaxa, a katasztrófa. Minthogy üvöltésen és visításon és kukorikoláson kívül semmiféle ellenállást nem fejtettek ki a betörőkkel szemben, a tíz ablakot nagyon hamar és majdnem egyidejűleg bezúzták. De sosem felejtem el a bámulat és borzadály érzéseit, amikkel szemléltem a jelenetet, mikor ezeken az ablakokon át beugorva, *pêle-mêle* s viaskodva, toporzékolva, körmölve, üvöltve, egy egész hadsereg termett közöttünk, akiket az első pillanatban csimpánzoknak, orangutángoknak és nagy fekete páviánoknak néztem, amilyenek a Jóremény-foka körül vannak.

Iszonyú ütést kaptam - aztán dívány alá gurultam, és mozdulatlanul maradtam. De miután vagy egy negyed óráig így hevertem - amely idő alatt teljes igyekezettel füleltem arra, ami a teremben történt -, nemsokára birtokomban volt a tragédia kielégítő megoldása, a *dénouement.* Kitűnt, hogy Monsieur Maillard, mikor elbeszélte annak az őrültnek történetét, aki társait lázadásra biztatta fel, csak a saját hőstetteit ecsetelte. Ez az úriember két vagy három évvel azelőtt valóban az intézet felügyelője volt; de maga is megőrült, és így páciens lett. Ezt a körülményt az én útitársam, aki bemutatott neki, még nem tudta. Az őröket, akik szám szerint tízen voltak, hirtelen lefegyverezték, először jól bekenték szurokkal, aztán tollak közé hengergették, s végre elzárták föld alatti cellákban. Egy hónapnál jóval tovább voltak így bebörtönözve, s ez idő alatt Monsieur Maillard kegyesen engedélyezett nekik nemcsak szurkot és tollat - ami *rendszeréhez* tartozott -, hanem némi kenyeret és bőséges vizet is. Az utóbbit naponta szivattyúkkal nyomták a cellákba. Végre egyikük, egy föld alatti csatornán át megmenekülve, valamennyit kiszabadította.

A *kedélycsillapító szisztémát,* fontos módosításokkal, ismét bevezették a *château* orvosai; de igazat kell adnom Monsieur Maillardnak abban, hogy az ő *saját kezelése* csakugyan a maga nemében páratlan volt. Mint ahogy ő maga helyesen megjegyezte: „egyszerű, elegáns, a legcsekélyebb zavart sem okozó".

Még csak azt kell hozzátennem, hogy ámbár Európa összes könyvtáraiban kerestem Tarr doktor és Fether professzor műveit, a mai napig minden törekvésem, hogy egy példányt szerezzek belőlük, sikertelen maradt.

A PERVERZIÓ DÉMONA

Van egy Hajlandóság, melynek a frenológusok, mikor a Képességeket és Impulzusokat - az emberi lélek e *prima mobiliáit* - fejtegették, elmulasztották kijelölni helyét; s amelyet nem vettek figyelembe a moralisták sem, kik amazokat megelőzték - pedig kétségtelenül létezik, mint gyökeres, primitív, semmi másra vissza nem vezethető érzés. Az Ész merő gőgjében elfeledkeztünk róla mindannyian. Eltűrtük, hogy kisurranjon tudatunk elől pusztán a *hit* hiánya miatt - mert sem kinyilatkoztatásunk nem volt, amiben higgyünk, sem pedig kabalánk. Még gondolata sem villant föl agyunkban soha, egyszerűen mert fölöslegesnek találtuk volna. Nem láttuk *szükségét* ennek az impulzusnak, ennek a hajlamnak. Nem tudtuk volna fölfogni szerepét. Nem tudtuk megérteni, azaz nem tudtuk *volna* megérteni, ha ugyan e *primum mobile* fogalma elénkbe is tolult volna valaha; nem értettük volna, miben járulhat hozzá az Emberiség céljaihoz, időlegesen vagy örök értelemben. Nem lehet tagadni, hogy a frenológia, mint nagymértékben minden metafizika, *a priori* főzet. Az intellektuális ember, a logikus vállalkozhatik csak - s nem az értő vagy a megfigyelő -, hogy terveket lásson bele a világba, hogy célokat diktáljon az Úristennek. Kikutatja, legteljesebb megelégedése szerint, Jehova szándékait, e szándékokból építi elméjének számtalan rendszerét. A frenológia dolgában például: először elhatároztuk - eléggé természetes ötlettel -, hogy az istenség tervéhez hozzátartozik, hogy az ember egyék. Akkor kijelöltünk egy centrumot a táplálkozási ösztönnek; s ez a szerv az ostor, amivel az istenség hajtja az embert, akarva, nem akarva, enni. Másodszor, megállapítva, hogy az Isten akarata, hogy az ember folytassa faját, tüstént fölfedeztük a szerelmesség centrumát; s éppígy a harciassággal s így az eszményítés, az okkutatás, az alkotás képességeivel s így szóval minden agycentrummal, akár hajlamot képvisel vagy erkölcsi érzést, akár valamely képességét a tiszta értelemnek. S az emberi cselekvés principiáinak e rendezgetésében, a Spurzheimiták, helyesen vagy helytelenül, részben vagy egészben, csak elődeik nyomdokát követték, mindent az ember előre elgondolt rendeltetéséből dedukálva s megállapítva Teremtőjének céljai alapján.

Bölcsebb lett volna, biztosabb lett volna (ha már okvetlen osztályozni kell) annak alapján osztályozni, amit az ember rendesen vagy alkalomadtán tenni szokott, és hasonló alkalommal mindig újra megtett, mint annak alapján, amit képzelődésünk szerint, az istenség szándékolt vele, hogy tegyen. Ha nem tudjuk megérteni az Istent látható műveiben, hogyan érthetnők meg megfoghatatlan gondolataiban, melyek a tetteket létrehívják? Ha nem érthetjük meg tárggyá lett teremtményeiben, hogyan akarjuk megérteni a teremtés alanyi szándékaiban és fázisaiban?

Az indukció, *a posteriori,* rávihette volna a frenológiát, hogy elfogadjon, mint velünk született, primitív princípiumát az emberi cselekvésnek, egy paradox valamit, amit, jellemzőbb terminus híján *perverziónak* nevezhetünk. Abban az értelemben, amelyet adni akarok neki, nem lesz ez egyéb, mint egy motívumtalan *mobile,* maga motívum, de nem *motiviert.* Ennek ösztönzésére cselekszünk gyakran érthető cél nélkül; vagy ha ezt ellenmondásnak értené valaki, annyiban módosíthatjuk tételünket, hogy ennek ösztönzésére oly okból cselekszünk, amelyből *nem kellene.* Teóriában semmiféle ok sem lehet oktalan; de a valóságban nincsen erősebb ok, mint az oktalan. Bizonyos szellemekre nézve, bizonyos körülmények között, teljességgel ellenállhatatlan. Nem vagyok jobban meggyőződve arról, hogy lélegzem, mint arról, hogy gyakran éppen egy cselekedet téves vagy hibás voltának bizonyossága a leküzdhetetlen *erő,* amely ráhajt, és egyedül hajt rá, elkövetésére. S ez a mindent elhallgattató tendencia: rosszat tenni a rossz kedvéért, nem tűr analízist vagy végsőbb elemekre való szétbontást. Gyökeres ez, primitív, elemi impulzus. Azt fogják mondani (jól tudom), hogy mikor ragaszkodunk valamely cselekedethez csupán azért, mert érezzük, hogy *nem* kellene

ragaszkodnunk hozzá, viselkedésünk csak egy változata annak, amit a frenológia által emlegetett *harciasság* rendesen előidéz. De egy pillantás megmutatja, hogy e magyarázat téves. A frenológiai „harciasság" lényege az önvédelem szükségéből fakad. Biztosítónk ez a sérelmek ellen. Elve: jólétünk; s így fejlődése párhuzamos a jólét vágyának izgatott fölfokozódásával. Ebből az következik, hogy a jólét vágyának párhuzamosan kell ingerlődnie minden oly princípiummal, mely nem más, mint a harciasság egy változata: míg annak a valaminek esetében, amit én *perverzió*-nak nevezek, nemcsak föl nem kel a jólét vágya, hanem erősen ellentétes érzelem létezik.

Mindent összevéve, legjobb választ adhat az említett szofizmára: egy pillantás a saját szívünkbe. Ki bízva konzultálja, és alaposan kikérdezi a saját érzelmeit, nem tagadhatja teljes gyökerességét a szóban levő hajlandóságnak. Amilyen megérthetetlen az, éppoly határozott. Nincs ember például, akit ne gyötört volna valamikor nagy, komoly kívánság körülírásokkal kínozni azt, akivel beszél. Jól észreveszi, hogy nem tetszik ez; és megvan minden érdeke tetszeni; máskülönben mindig rövid szokott lenni, precíz és világos; a legegyszerűbb, leglakonikusabb kifejezés szinte a nyelvén ül, hogy kimondja; csak nehézséggel tartja vissza magát, hogy szabad folyást ne engedjen neki; őszintén nem kívánja annak a haragját, akivel beszél; fél tőle; mégis egyszerre csak az az ötlete támadt, hogy bizonyos csűrés-csavarások és parentézisek által ezt a haragot fel lehetne kelteni. Ez az egyszerű gondolat elég. Az impulzus óhajjá nő, az óhaj kívánsággá, a kívánság ellenőrizhetetlen vágyakozássá s a vágyakozás (a beszélő nagy sajnálatára és gyötrődésére és minden fenyegető következmények dacára) cselekedetté válik.

Valami feladat van előttünk, amit sietve kell elvégezni. Tudjuk, hogy romlást hozhat reánk a halasztás. Életünk legfontosabb válsága hív, trombitahangon, közvetlen energiára s cselekvésre. Égünk, emésztődünk a vágytól belefogni a munkába, melynek dicsőséges eredményét szinte előlegezve izzik már egész lelkünk. El kell, el muszáj kezdeni még ma, és mégis elhalasztjuk holnapra; s miért? Nincs felelet erre, csak épp hogy érzésünk megfordult és *perverz* - (ezt a szót most még az elvre való utalás nélkül használva). Eljön a holnap, s vele még aggodalmasabb türelmetlenség kötelességünket teljesíteni; de éppen ez aggodalmasság növekvésével együtt egyúttal valami névtelen s valósággal félelmes, mert kikutathatatlan vágy a halasztásra. Ez a vágy erősbödik az órák röptével. Közelg a cselekvés utolsó órája. Reszket egész valónk az erőszakos csata hatalmától, mely bensőnkben folyik - a határozott harcol ott a határozatlannal, a szubsztancia az árnnyal. De ha idáig fejlődött a harc, az árny fog győzni - hiába küszködünk. Üt az óra - reményeink halálharangja ez. De kakasszó egyúttal a Szellem számára, mely oly sokáig lenyűgözött. Elszáll, eltűnik - szabadok vagyunk. Régi energiánk visszatér. Akarunk már dolgozni, *akarunk.* De jaj, *késő ez már!*

Vagy: ott állunk egy meredély szélén. Borzadva pillantunk bele a mélységbe - émelygünk, szédülünk. Első mozdulatunk: visszahúzódni a veszélyből. Ott maradunk - magunknak sem tudunk számot adni, miért. Lassú fokozatain át az émelygésnek, a szédülésnek és a borzalomnak, megnevezhetetlen érzés fellegébe merülünk bele. Ez a felleg, még észlelhetetlenebb fokozatokon át alakot ölt, mint a palackból szálló köd, melyből a szellem emelkedik az Ezeregy Éjben. De ebből a *mi* felhőnkből a meredély szélén oly alak ölt testet, mely sokkal félelmesebb, mint bármilyen szellem, mint bármilyen mesebeli démon; s nem egyéb mégis, mint egy gondolat, noha borzasztó, amely a borzalom gyönyörének élességével a velőt is megfagyasztja csontunkban. Csak egy gondolat: annak a gondolata, mik lennének érzéseink egy esés zuhanó sodródása alatt ilyen magasságból; és ezt az esést - ezt a bukó megsemmisülést -, éppen azért, mert a halál minden kísértő és szörnyű képei közül, melyek valaha felmerültek fantáziánkban, éppen ezt a legkísértőbbet és legszörnyebbet jelenti - éppen azért most a legvadabb hévvel kívánjuk; s mivel értelmünk parancsolóan visszariaszt a meredély

széléről, *éppen azért* annál mohóbban közelgünk feléje. Nincs szenvedély a természetben oly démoni módon türelmetlen, mint azé, aki egy szakadék partján borzadozva így kéjelg a zuhanás gondolatában. Kíserletet tenni csak egy pillanatra is a gondolkodásra annyi, mint elveszni kikerülhetetlen; mert a gondolkodás csak arra sürgethet, hogy vissza *kell* tartani magunkat: és, mondom, *éppen ezért* nem *tudjuk* magunkat visszatartani. Ha nincs baráti kéz, hogy megakadályozzon, vagy ha nem sikerül valami hirtelen és utolsó kísérlet visszarántani magunkat s hátat fordítani a mélységnek: ledobjuk magunkat, és összezúzódunk.

Akárhogy vizsgáljuk ezeket és a hasonló cselekedeteket, azt találjuk, hogy egyedül csak s kizárólagosan a perverzió szelleméből származnak. Csupán azért követjük el őket, mert érezzük, hogy *nem* kellene. Ezen túl vagy e mögött nincs semmi érthető princípium; s valóban az ősellenség egyenes ösztönzésének hihetnők ezt a perverzitást, ha nem tudnók, hogy alkalomadtán ugyanez szolgálatára lehet a jó ügynek is.

Azért kellett ennyit elmondanom, hogy bizonyos mértékben megfelelhessek az önök kérdésére, hogy megmagyarázhassam önöknek, miért vagyok én itt, hogy mutathassak önöknek valamit, ami legalább halvány árnyéka egy oknak, hogy miért viselem én ezeket a bilincseket, s miért lakom ezt a börtöncellát. Ha nem kerítettem volna ily nagy feneket a dolognak, önök vagy egészen félreértettek volna, vagy a tömeggel együtt azt hitték volna, hogy őrült vagyok. Ezek után azonban könnyen megérthetik, hogy egy vagyok a Perverzió Démonának számtalan áldozata közül.

Lehetetlen bármely cselekedetet tökéletesebb megfontolással cselekedni, mint én cselekedtem. Heteken, hónapokon át fontolgattam a gyilkosság eszközeit. Ezer jó tervet vetettem el, mivel végrehajtásuk a felfedezés egyetlen kis *chance*-át tartalmazta. Végre valami francia memoárt olvasva, egy majdnem végzetes betegségről szóló leírást találtam, melyet Madame Pilau egy véletlenségből megmérgezett gyertya révén kapott. Az ötlet azonnal megragadta képzeletemet. Tudtam, hogy áldozatom az ágyban szokott olvasni. Azt is tudtam, hogy szobája szűk és rosszul szellőztetett. De mi szükség fárasztanom önöket az ide nem tartozó részletekkel? Mi szükség leírnom a könnyű mesterkedést, ahogyan hálószobájának gyertyatartójába az övé helyett saját készítményű viaszgyertyát dugtam? A következő reggel holtan találták ágyában, s a halottkém véleménye úgy hangzott - „meglátogatta az Úristen”.

- Halál az Isten látogatásából.

Vagyonát örököltem: jól ment a dolgom éveken át. Eszembe sem jutott soha, hogy felfedezhetnek. A végzetes gyertya maradékait magam gondosan megsemmisítettem. Árnyát sem hagytam semmiféle nyomnak, amiből rám lehetne bizonyítani, vagy akár csak gyanítni bűnömet. El sem tudnák gondolni, micsoda gazdag érzése az elégtételnek ébredt kebelemben, valahányszor abszolút biztonságomra gondoltam. Hosszú, hosszú, idők óta hozzászoktam tobzódni ebben az érzésben. Sokkal több igazi élvezetet szerzett ez nekem, mint minden pusztán világi előny, mely bűnömből származott. De eljött végre egy kor, melytől kezdve ez a kéjes érzés, alig észrevehető fokozatokban, kísértővé vált s nyugtalanító gondolattá. Nyugtalanított, mert kísértett. Alig tudtam egy pillanatra szabadulni tőle. Egészen megszokott dolog, hogy valamely közönséges dalnak refrénje vagy valamely jelentéktelen dalműtöredék gyötör így, fülünkbe vagy lelkünkbe csengve. S nem kevésbé gyötrő lesz az érzés, ha a dal magában jó, vagy a dalműária értékes. Így kaptam rajta én is végre magamat minduntalan, hogy biztonságomon tépelődöm, és halk hangon ismételgetem ezt a mondatot:

- Biztonságban vagyok.

Egy nap, mialatt az utcákon bolyongtam, azon vettem észre magamat, hogy félhangon mormolom a megszokott szótagokat. Egy gőgrohamban így alakítottam őket:

- Biztonságban vagyok, biztonságban; igen, nem leszek bolond nyílt vallomást tenni!

Alig ejtettem ki ezeket a szavakat, mikor fagyos hideget éreztem szívemig lopózni. Volt némi tapasztalatom ezekben a perverziórohamokban (melyeknek természetét az imént megmagyarázni igyekeztem), és jól emlékeztem, hogy soha, egyetlenegyszer sem álltam ellen sikeresen a támadásuknak; és most a saját véletlen önszuggesztióm, hogy esetleg elég bolond lehetnék megvallani a gyilkosságot, melyben bűnös voltam, úgy állott elibém, mintha annak a szelleme lett volna, akit megöltem - és halálra intett.

Tettem először egy erőfeszítést lerázni a léleknek e lidércnyomását. Erélyesen jártam, gyorsabban, mindig gyorsabban, végre már futottam. Őrjítő vágyat éreztem hangosan kiáltani. Minden következő gondolathullám új félelemmel borított el, mert jaj! megértettem, nagyon megértettem, hogy *gondolkozni* az én helyzetemben annyi, mint elveszni. Még egyre gyorsítottam lépteimet. Mint egy bolond ugrottam keresztül népes átjárókon. Végre a tömeg vészjelt adott, és üldözni kezdett. Csak *akkor* éreztem végzetem beteljesedését. Ha ki tudtam volna tépni a nyelvemet, megtettem volna, de egy durva hang hangzott a fülembe - egy durvább marok vállamon ragadt. Megfordultam - lélegzetért küzdtem. Egy pillanatig a megfúlás minden kínját éreztem; vak lettem és süket és szédülő; s aztán, gondolom, valami láthatatlan ellenség csapott széles tenyerével háton. A rég bebörtönzött titok kirobbant lelkemből.

Azt mondják, hogy határozott kiejtéssel beszéltem, de feltűnő emfázissal és szenvedélyesen hadarva, mintha attól félnék, hogy megszakítanak, mielőtt befejezhetném a rövid, de pregnáns mondatokat, melyek kiszolgáltattak a hóhérnak és a pokolnak.

Mikor elmondtam mindent, ami a legteljesebb bírói bizonyossághoz kellett, ájulva estem földre.

De miért beszéljek többet? Ma ezeket a láncokat hordom, és *itt* vagyok! Holnap bilincstelen leszek! *De hol?*

MORELLA

Önmaga önnmagától való önmagával való egyalakú örökkévaló.

Platón: Szümposzion

Mélységes, de nagyon különös rokonszenv érzésével néztem barátnőmre, Morellára. Évekkel ezelőtt véletlen vetve közelébe, lelkem legelső találkozásunk óta oly tüzekkel égett, amilyeneket mindaddig nem ismert; de nem Erósz tüzei voltak azok, s keserűen gyötörte szellememet a fokozódó belátás, hogy már meg sem tudom határozni szokatlan jelentőségüket, sem kormányozni kiszámíthatatlan erejüket. Mégis: találkoztunk; s a sors összekötött az oltár előtt; s én sohasem szóltam szenvedélyről, sohasem gondoltam szerelemre. Ő azonban kerülte a társaságot, s egyedül hozzám kapcsolódva, boldoggá tett. Csodálni való boldogság volt ez; álmodni való.

Morella mélységes műveltséggel bírt. Életem reményére merem mondani, tehetsége magasabb rendű volt a közönségesnél - elméjének ereje óriás. Éreztem ezt, és sok dologban tanítványa lettem. De hamarosan úgy találtam, hogy, talán pozsonyi nevelése folytán, azokat a misztikus írásokat rakja elém, egész csomót, amiket általában a korai német irodalom puszta salakjának szoktunk tekinteni. Ezek voltak, el sem tudtam képzelni, mi okból, kedvencei s állandó tanulmánya - és hogy idő folytán ezek lettek nekem magamnak is, a példa és szokás egyszerű, de hatékony befolyásának kell tulajdonítani.

Mindebben, ha nem tévedek, értelmemnek kevés szerepe volt. Meggyőződéseimre, amennyire emlékszem, semmiféle formában nem hatott az ideál, amelyről olvastam, s a miszticizmusnak, hacsak nagyon nem csalatkozom, legkisebb árnyalata sem volt észrevehető sem cselekedeteimben, sem gondolataimban. Meg lévén erről győződve, lényegben átadtam magamat feleségem irányításának, s hátrálást nem ismerő szívvel léptem az ő tanulmányainak útvesztőibe. És akkor - akkor, míg tiltott könyvekre hajolva valami tiltott érzést éreztem gyúlni bennem - Morella hideg kezét a kezemre tette, s valami halott filozófiának hamvaiból egynémely halk, különös szavakat piszkált föl, melyeknek idegenszerű jelentése mélyen beégette magát emlékembe. Ilyenkor órák hosszat időztem oldalán és csüggtem ajkai zenéjén, míg végre a melódiát borzalom színezte, s árny esett lelkemre, s elsápadtam, és belülről megremegtem ezektől a nagyon is nem földi hangoktól. S így az öröm hirtelen rémületbe hervadt, és a legszebb lett legrémesebbé, mint ahogy lett Hinnonból Ge-Henna.

Szükségtelen itt megállapítani pontos karakterét ezeknek a bölcselkedéseknek, amelyek az említett könyvekből kinőve, oly hosszú időn át, majdnem az egyetlen beszédtárgyat tették köztem s Morella közt. Akik járatosak abban, amit teologikus moráltudománynak lehetne nevezni, azoknak máris kész fogalmuk lesz róla, s a tanulatlan mindenképp csak kevéssé értené. Fichte vad panteizmusa; a püthagoreusok által módosított *palingeneszia* és mindenekfölött, az *Identitas* tanai, mint Schelling hirdeti, voltak rendesen a vitapontok, melyek legtöbb varázst nyújtottak a tárt képzeletű Morellának. Azt az identitást, melyet személyi azonosságnak neveznek, Mr. Locke, gondolom, helyesen definiálja, mikor azt mondja, hogy az valamely értelmes lény önmagával való egységében áll. S mivel *személyen* nem mást értünk, mint ésszel rendelkező intelligens lényt, s mivel a gondolkodást mindig valami tudat kíséri, ez az, ami minket *magunkká* tesz, azzá, amit *magunknak* nevezünk, megkülönböztetve ezáltal magunkat egyéb gondolkodó lényektől és megadva magunknak személyi azonosságunkat. De a

principium individuationis - az identitás tudata, melyet a *halálban vagy elvesztünk, vagy nem vesztünk el örökre* - számomra mindig erős érdekű vizsgálat tárgya volt; s nem is annyira konzekvenciáinak hökkentő és izgató természete miatt, mint a jelentőségteljes és nyugtalan modor hatása folytán, amelyben Morella beszélt róla.

De valóban, eljött most az idő, amikor feleségem modorának rejtélye úgy nehezedett rám, mint valami bűvölet. Nem tudtam többé elviselni halvány ujjainak érintését, sem zenés nyelve halk hangjait, sem mélabús szemeinek fényét. S ő mindezt tudta, de nem tett szemrehányást; ismerni látszott gyöngeségemet vagy balgaságomat, és mosolyogva sorsnak nevezte. Ismerni látszott tekintetem fokozatos elidegenülésének okát is, mely előttem ismeretlen volt; de nem adott jelet, nem tett célzást annak természetére. S mégis: asszony volt ő is, s napról napra jobban emésztődött. Idővel a piros folt állandóan arcára ült, s a kék erek a sápadt halántékon szembetűnők lettek; s lelkem egyik pillanatban szánalomba olvadt, de a következőben találkoztam jelentőségteljes szemeinek pillantásával, s akkor lelkem elémelyedett, és elszédült az olyan ember szédületével, aki lefelé néz valamely komor és kikutathatatlan mélységbe.

Azt kell hát mondanom, hogy áhítoztam komoly és emésztő vágyakozással, Morella halálának pillanatára? Áhítoztam; de a törékeny szerelem ragaszkodott porlakásához sok hosszú napon át - sok hosszú héten és terhes hónapon át -, míg megkínzott idegeim felülkerekedtek értelmemen, őrjöngővé tett e végtelenbe nyúlás, s egy ördög szívével átkoztam a napokat és az órákat és a keserves pillanatokat, melyek nyúlni és nyúlni látszottak, amint a nemes élet hanyatlott - mint árnyékok, ha a nap haldoklik.

De egy őszi este, mikor a szelek csöndesen pihentek az égen, Morella odahívott ágya mellé. Sötét köd terült el az egész földön és meleg villogás a vizeken, s az erdő dús októberi lombjai közé bizonnyal szivárvány hullt a mennyboltozatról.

- Napok napja ez - szólt Morella, amint közeledtem -, minden napok napja, élni vagy meghalni. Szép nap ez a föld és élet fiainak, ah, még szebb az ég és halál lányainak!

Homlokon csókoltam, s ő folytatta:

- Meghalok, és mégis élni fogok.

- Morella!

- A napok nem is léteztek, amikor szeretni tudtál; de akitől az életben irtóztál, azt a halálban imádni fogod.

- Morella!

- Még egyszer mondom, meghalok. De bennem záloga a szerelemnek - ah, annak a kevés szerelemnek! -, amellyel engemet szerettél, Morellát. S amikor szellemem elköltözik, élni fog a gyermek, a tied és az enyém, Morelláé. De napjaid bú napjai lesznek, a bánaté, mely legtartósabb az érzelmek között, mint a ciprus a legszívósabb fa a fák között. Mert boldogságod óráinak vége, az örömöt nem lehet aratni kétszer egy életben, mint Paestum rózsáit kétszer egy esztendőben. Nem játszod hát tovább az idővel a teioszi játékot, hanem feledve a mirtust és szőlőt, már a földön magaddal hordod szemfedődet, mint a moszlimok Mekkában.

- Morella! - kiáltottam. - Morella! Hogy tudod ezt? - de ő elfordította arcát a vánkoson, s gyenge remegés szállván tagjaira, meghalt, és többé nem hallottam hangját.

De amint előre megmondta, gyermeke - akinek haldokolva adott életet, s aki nem lélegzett, míg anyja nem lélegzett utolsót -, gyermeke élt: egy lány. S különös módon nőtt, testben s értelemben, s tökéletes mása volt az elköltözöttnek, és én szerettem, égőbb szeretettel, mint amit lehetségesnek hittem érezni földi lakó iránt.

Ámde, nemsokára, e tiszta szeretet ege elsötétült, s ború és borzalom és bánat felhőkben vonultak át rajta. Mondtam, a gyermek nőtt, különös módon, testben s értelemben. Csakugyan, különös volt gyors növekvése testi nagyságában - de rettenetesek, ó! rettenetesek voltak a zajló gondolatok, melyek rám tolultak, mialatt szellemi lénye fejlését figyeltem! Lehetett-e másként, mikor napról napra felfedeztem a gyermek gondolataiban az asszony érett erejét és képességeit? mikor a Zsengeség ajkairól a tapasztalat leckéi hullottak? s mikor az Értkor bölcsességét vagy szenvedélyeit láttam, óráról órára kivillanni telt és vizsgálódó szemeiből? Amint, mondom, mindez nyilvánvaló lett hökkent megértésem előtt - amint nem rejthettem el többé lelkemtől, nem rázhattam ki gondolataimból, melyek remegtek befogadni maguk közé; lehet-e csodálni, hogy félelmes és izgató természetű gyanúk lopóztak lelkembe, s eszmemenetem döbbenve esett vissza a sírba tett Morella vad történeteihez és hátborzongató teóriáiba? Kiragadtam a világ kémszeméből a lényt, kit a sors imádnom kényszerített, s otthonom szigorú zárkózottságában a szorongás agóniájával figyeltem mindenre, ami szeretetem tárgyával összefüggött.

S amint az évek hömpölyögtek tova, s én csüggtem nap nap után az ő szent, szelíd és ékesszóló arcán, s el-elnéztem zsendülő alakját, nap nap után új hasonlóságokat fedeztem föl a gyermek és anyja, a mélabús, halott anya között. S óráról órára sötétebbé sűrűsödtek az egyformaságnak ez árnyékai, s teltebbé és határozottabbá s zavarbaejtőbbé s iszonyatosabban ijesztővé megjelenésükben. Mert, hogy mosolya hasonló volt az anyjáéhoz, azt elviseltem volna; de hogy nagyon is tökéletesen *ugyanaz* volt, borzalomba ejtett; hogy szemei emlékeztettek a Morella szemére, csak kiálltam volna; de túl gyakran néztek lelkem mélyeibe magának Morellának feszült és fölzaklató szándékosságával. És a magas homlok körvonalában és a selyemhajzat fürteiben s a halvány ujjakban, melyek beletemetkeztek, és beszédének szomorú és zenés hangjaiban és mindennél inkább - ó! mindennél inkább! - a halottnak szavaiban és kifejezéseiben az élő és szeretett lány ajkán, táplálékot lelt bennem valami emésztő gondolat, a borzalom - egy féreg, amely *nem akart* meghalni.

Így folyt el életének két lustruma és mégis, leányomnak nem volt még neve e földön. *Gyermekem* s *szerelmem:* ezek voltak az elnevezések, melyeket az apa érzése, szokás szerint, sugallt, s napjainak merev visszavonultsága kizárta bárki másnak társaságát. Morella neve vele halt, amikor ő meghalt. Az anyáról sohasem beszéltem a lánynak; lehetetlen volt róla beszélni. Sőt míg életének rövid napja tartott, a lányhoz alig jutottak a külső világ benyomásai: csak amit elzártságának szűk korlátai megengedtek. De végre is a Keresztség szertartása ígért szellememnek, ideges és izgatott állapotában, gyors szabadulást sorsom rémeitől. S a keresztelőkútnál haboztam - a *név* miatt. Bölcsek és szépek, ős és modern idők, hazám és idegen föld sok-sok neve tolongott ajkamon, nemesség, boldogság, jóság szépséges nevei. Mi sugallhatta hát megzavarnom az eltemetett halottnak emlékét? Mely démon ösztökélt kilehelni a szót, amely már puszta emlékezetével patakokban szokta a bíbor vért halántékomból szívem mélységébe apasztani? Micsoda ördög szólt ki lelkemnek rejtekeiből, mikor, abban a sötét templomhajóban, és az éj csöndjében, a szent ember füleibe ezeket a szótagokat susogtam:

- *Morella!*

S kicsoda, ördögebb még az ördögnél, torzította el gyermekem vonásait, s hintette el rajtuk a halál színeit, amint, megrezzenve alig hallható hangomtól, földről az égre fordítá üveges szemeit, s előrebukva őseink sírboltjának fekete kockáira, felelte:

- Itt vagyok!

Határozottan, hideg, nyugodt határozottsággal hulltak ezek az egyszerű szavak fülembe, s onnan, mint olvadt ólom, sisteregve zúdultak agyvelőmbe. Évek - évek tűnhetnek, múlhatnak, de ennek az időnek az emléke soha! S igazán, nem hiányzott a virág és szőlő - de üröm és ciprus vetették rám árnyukat éj és nap. S nem tartottam számon sem időt, sem helyet, s lehervadtak az égről végzetem csillagai, és a föld sötét lett, s alakjai úgy suhantak el mellettem, mint lengeteg árnyak, s mindannyi közt csak egyet láttam én - Morellát. De meghalt; s magam kezével vittem őt a sírba; s csak nevettem, hosszú, keserű kacajjal, mikor nyomát sem leltem az elsőnek, a kriptában, hová befektettem most a második Morellát.

METZENGERSTEIN

Pestis eram vivus -
moriens tua mors ero.

Luther Márton

Borzalom és végzet minden korokban leselkedtek reánk. Mért adjak hát dátumot ennek a történetnek? Hadd mondjak csak annyit, hogy abban az időben, amelyről beszélek, még élt Magyarország belsőbb részeiben valami erős, noha titkolt hite a Lélekvándorlás tanainak. Magáról a dogmáról - hogy igaz-e, vagy valószínűtlen? - nem szólok. Csak annyit jegyzek meg, hogy hitetlenségünk nagy része - mint La Bruyère mondja boldogtalanságunkról - *vient de ne pouvoir être seuls.*[42]

De a magyarországi babonának van néhány pontja, mely a képtelenséggel határos. Ezek a magyarok lényegesen eltértek keleti mintáiktól. Például. *„A lélek* - mondják az előbbiek, egy éles eszű és művelt párizsi író szavai szerint - *ne demeure qu'une seule fois dans un corps sensible: au reste - un cheval, un chien, un homme même, n'est que la ressemblance peu tangible de ces animaux."*

A Berlifitzing és Metzengerstein famíliák századok óta viszályban éltek. Ily halálos ellenségeskedés sose keserített még egymás ellen két ily előkelő házat. S a gyűlölködés okát, úgy látszik, egy régi jóslat szavaiban lehet megtalálni:

„Egy nagy névre félelmes bukás vár, ha, miként a lovas úr lesz lován, úgy a Metzengerstein halandósága diadalmaskodik a Berlifitzing halhatatlanságán!"

Bizonyos, hogy e szavaknak magukban nem sok értelmük van. De együgyűbb okok is hoztak már - s nem is olyan régi időkben - nem kevésbé eseményterhes következéseket. S aztán a két birtok - melyek egymással határosak voltak - hosszasan versengtek befolyásukban egy hatalmas tevékenységű kormányzatra. Hozzá kell venni, hogy közeli szomszédok ritkán jó barátok; s a berlifitzingi kastély lakói váruk magas párkányairól valósággal beláthattak a Metzengerstein-palota ablakain. S a főúrinál is nagyobb pompa, amit ott megfigyelhettek, egyáltalán nem volt alkalmas arra, hogy a kevésbé régi és kevésbé gazdag Berlifitzingek ingerlékeny érzelmeit csillapítsa. Csoda-e hát, hogy ennek a jóslatnak a szavai, akármilyen ostobák voltak is, sikeresen összeharagítottak s haragban tartottak két ilyen családot, melyet az örökölt féltékenység minden ösztönzése már viszályra predestinált? A jóslat - ha egyáltalán jelentett valamit - annak a háznak a végső diadalát látszott jelenteni, amely máris a hatalmasabbik volt; s természetes, hogy emléke a gyengébb és kevésbé befolyásos félben annál keserűbb indulatot költött.

Vilmos, Berlifitzing grófja, noha rendkívül magas származású, elbeszélésünk idején beteges és gyerekes öregember volt, s nem nevezetes semmi egyébről, csak a határtalan és megrögzött személyes ellenszenvről vetélytársának famíliája iránt, s a lovaknak és a vadászatnak oly szenvedélyes szeretetéről, hogy sem testi gyengesége, hajlott kora, sem szellemi tehetetlensége nem akadályozhatták a vadűzés veszélyeiben való mindennapos részvételét.

---

[42] Mercier a *L'An deux mille quatre cents quarante* című munkájában a metempszichózis alapján áll, és J. D'Israeli kijelenti, hogy „nincs a világon oly egyszerű s értelmünk számára oly kevéssé visszataszító rendszer". Azt mondják, Ethan Allen ezredes is, a híres Green Mountain Boy, komoly híve volt a lélekvándorlásnak. (E. A. Poe jegyzete.)

Báró Metzengerstein Frederik viszont még nem volt nagykorú. Atyja, G. miniszter, fiatalon halt meg. Anyja, Mária bárónő, nemsokára követte. Frederik ekkor tizennyolcadik évében volt. Tizennyolc év városban nem nagy idő; de pusztaságban - ilyen nagyszabású pusztaságban, mint ez a régi uradalom - az óra ingája jelentősebben leng.

Valami különös körülményeknél fogva, melyek atyjának a vagyon körüli intézkedéseiből következtek, a fiatal báró atyja halála után azonnal hatalmas birtokainak élvezetébe lépett. Ekkora birtok ritkán volt azelőtt magyar úr kezében. Kastélya szám nélkül. A legkülönb, fényben és nagyságban a Metzengerstein-palota. Uradalmainak határvonala sohasem volt pontosan meghatározva; de fő-fő parkjának kerülete ötven mérföldet ölelt körül.

Hogy ezt a páratlan nagyságú vagyont ennyire fiatal, s nagyon is jól ismert karakterű tulajdonos örökölte: nem sok véleménykülönbség volt valószínű viselkedéséről. S csakugyan a három első napon át az örökös Heródesnél heródesebbnek mutatta magát, s cselekedetei felülmúlták legrajongóbb bámulóinak várakozásait. Gyalázatos kicsapongások, nyilvánvaló szószegések, hallatlan kegyetlenségek hamar megértették remegő jobbágyaival, hogy semmiféle szolgai alávetés az ő részükről - semmiféle lelkiismeretes kötelességteljesítés - legkevésbé sem biztosítja őket ezentúl egy kis Caligulának skrupulust nem ismerő karmai ellen. A negyedik nap éjjelén észrevették, hogy a berlifitzingi kastély istállói lángban állanak; s a szomszédság egyhangú véleménye a báró bűneinek és szertelenségeinek máris rettenetes lajstromába beírta még a gyújtogatás vádját.

Ám a zavar és futkosás közt, melyet ez az esemény okozott, a fiatal főúr maga látszólag elmélkedésbe merülve ült a Metzengersteinok családi palotájának egy nagy és üres termében. A dús, bár megfakult szőnyegfüggönyök, melyek mélán lengtek a falakon, előkelő ősök százainak árnyszerű és fenséges alakját idézték. *Itt* hermelinpalástos papok és egyházi méltóságok, familiárisan ülve a kényúr és szuverén oldalán, vétót emeltek valamely világi király kívánsága ellen, vagy a pápai főhatalom *fiat*-jával fékezték az ősellenség lázadó sceptrumát. *Amott* a Metzengerstein-fejedelmek sötét, nagy termete - izmos csataménjük lábát besüppesztve az elhullt ellenség hullái közé - életteljes kifejezésével a leghiggadtabb idegeket is meghökkentette; s *másutt* ismét tűnt napok dámáinak kéjes és hattyúi testei lengtek valami nem létező táncban, egy képzelt melódia dallamára.

De míg a báró figyelt, vagy úgy tett, mintha figyelne, a berlifitzingi istállókban támadt, fokozatosan növekvő lármára - vagy talán valami újabb s még elszántabb vakmerőségű merényleten törte a fejét -, szemei öntudatlanul is egy óriás és természetellenesen színezett ló alakja felé fordultak, melyet a faliszőnyeg mintája ábrázolt, mint a rivális család egyik szaracén ősének paripáját. A ló maga, a rajz előterében, mozdulatlanul és szoborszerűen állott - míg hátrább legyőzött lovasa egy Metzengerstein tőrétől pusztult el.

Frederik ajkán ördögi kifejezés ébredt, amint ráeszmélt az irányra, mely felé pillantása így tudtán kívül szállt. De azért nem fordította másfelé. Ellenkezőleg: valami lenyűgöző és aggodalmas feszültség látszott érzékeire ereszkedni, mint valami fátyol; melynek sehogy sem tudta okát adni. Csak nehezen bírta összeegyeztetni álmatag és összefüggéstelen érzéseit avval a bizonyossággal, hogy ébren van. Mennél tovább nézte a képet, annál ellenállhatatlanabb lett a varázs - annál lehetetlenebbnek látszott előtte, hogy valaha is leveheti tekintetét e szőnyeg igézetéről. De amint ott künn a zaj hirtelen erősebb lett, figyelmét erőltetett akaratmegfeszítéssel a vörös fény villogására fordította, amelyet a lángoló istállók egyenesen a szoba ablakaiba vetettek.

Ám ez a mozdulat csak pillanatnyi volt; tekintete gépiesen tért vissza a falképre. S rendkívüli meglepetésére és borzalmára a gigászi ló feje időközben megváltoztatta helyzetét. Az állat nyaka, mely előbb, mintegy részvétből, urának elterült teste fölé ívelt, most teljes hosszában

kinyúlt a báró felé. Szemei, mindeddig láthatatlanok, most valami erélyes és emberi kifejezést mutattak, vörös és szokatlan lángban villogva; s szétfeszült ajkai teljesen szembetárták a láthatólag földühödt paripa síri és ijesztő fogsorát.

Megmerevedve a rémülettől a fiatal főúr az ajtó felé imbolygott. Amint föltaszította, a vörös fénynek egy sugara, messze belövellve a szobába, árnyékát éles körvonallal a reszkető szőnyegre vetette; s ő borzadva figyelte meg, hogy - amint egy pillanatra megtántorult a küszöbön - ez az árnyék a szaracén Berlifitzing kegyetlen és diadalmas gyilkosának pontos helyzetét vette föl, s tökéletesen kitöltötte annak körvonalait.

Hogy könnyítsen nyomott hangulatán, a báró kirohant a szabad ég alá. A Palota főkapujánál három lovásszal találkozott. Nagy nehézséggel, s szinte életük közvetlen veszélyével, próbálták megfékezni egy ormótlan és tűzszínű ló bokros rángásait.

- Kinek a lova az? Hol vettétek? - kérdezte az ifjú, gyanakvó és rekedt hangon, mert rögtön észrevette, hogy a rejtelmes Paripa a szőnyegszobában tökéletes mása a szemei előtt toporzékoló dühös állatnak.

- A báró úr saját tulajdona - felelte az egyik lovász -, legalább más gazda nem tart reá igényt. Futás közt fogtuk el, szinte füstölt és habzott a dühtől, úgy menekült a berlifitzingi égő istállóból. Azt hittük, az öreg gróf ménesébe való, a külföldi lovak ménesébe, s visszavittük mint eltévedt állatot. De az ottani lovászgyerekek tudni se akarnak róla; ami elég különös, mert hisz világos jeleit látni rajta annak, hogy alig menekült ki a lángokból.

- A betűk is egész határozottan be vannak sütve a homlokába: *W. V. B.* - szólt közbe egy másik lovász -, természetesen azt hittem, hogy a Berlifitzing kezdőbetűi: *Wilhelm von Berlifitzing,* de az egész kastély kereken tagadja, hogy ismerné a lovat.

- Rendkívül különös! - szólt a fiatal báró eltűnődő arccal, s szemmel láthatólag rá sem gondolva szavainak jelentésére. - Jól mondod, különös ló, csodálatos egy ló! Ámbátor, jól mondod, jól mondod, gyanús karakter, fékezhetetlen karakter; de csak hadd legyen enyém - tette hozzá, némi szünet után -, talán van olyan lovas Metzengerstein Frederik, hogy az ördögöt is megfékezi, ha a Berlifitzing istállójából jön.

- A báró úr téved; a ló, ahogy, gondolom, mondtuk is, *nem* a grófi istállókból való. Ha így lenne, jobban ismerjük a kötelességünket, hogysem ebbe a házba mertük volna hozni.

- Igaz! - jegyezte meg a báró szárazon; s ebben a pillanatban egy teremapród jött a Palotából, fölfokozott arcszínnel s gyorsított léptekkel. Suttogva tette meg jelentését gazdája fülébe, s ez a jelentés a falszőnyeg egy kisebb darabjának hirtelen eltűnéséről szólt; megjelölte a termet, ahol történt; s rögtön aprólékos és körülményes részletekbe bocsátkozott; s noha ezeket egészen halk hangon mondta el, egy szó sem kerülte ki a lovászok fölzaklatott kíváncsiságát.

Az ifjú Frederiket e párbeszéd alatt szemmel láthatólag vegyes érzések raja izgatta. De nemsokára visszanyerte önuralmát, és határozott malícia kifejezése ült arcára, amint kiadta az ellentmondást nem tűrő rendeletet, hogy a szóban forgó szobát azonnal zárják el, és a kulcsot adják át neki.

- Méltóztatott hallani a vén vadász Berlifitzing szerencsétlen halálát? - szólt a bárónhoz egyik jobbágya, míg az apród távozása után a nagy paripa, melyet a főúr már magáénak elfogadott, kettőzött dühvel táncolt, és rúgkapált a hosszú fasor mentén, mely a palotától a metzengersteini istállókig nyúlott.

- Nem! - felelte a báró, hirtelen a beszélő felé fordulva. - Meghalt! Jól hallottam?

- Bizony így igaz, báró úr! Nem rossz hír, gondolom, senki fülében, aki a báró úr nevét viseli.

Futó mosoly villant föl a hallgató arcán.

- Hogy halt meg?

- Meggondolatlan igyekezetében, vadászménesének valamelyik kedvenc tagját kimenteni, maga is nyomorultan a lángokba veszett.

- I-ga-zán! - tagolta a báró, mintha lassan és megfontoltan engedné hatni magára valamely izgató gondolat igazságát.

- Igazán - ismételte a jobbágy.

- Rémes! - szólt az ifjú hidegen, és nyugodtan bement a palotába.

Ettől a naptól kezdve határozott változás állt be a feslett, ifjú báró Frederik von Metzengerstein életmódjában. Valóban viselkedése minden várakozást megcsalt, és nemigen volt összhangban a sok manőverező lányos mama szempontjaival; míg szokásai és modora még kevésbé mutattak rokonságot a szomszédságbeli arisztokrácia szokásaival és modorával, mint azelőtt. Sose látták birtokainak határán kívül, s ebben a tág és társas világban teljesen társtalan volt - hacsak talán annak a természettelen, bokros és lángszínű paripának, amin mostantól kezdve folyton lovagolt, nem volt valami rejtelmes joga a baráti címre.

Mégis hosszú időn át számtalan meghívás érkezett koronként a szomszédság részéről. „Nem akarja a báró úr megtisztelni ünnepélyeinket jelenlétével?" „Nem csatlakozik hozzánk a báró egy medvevadászatra?" - „Metzengerstein nem vadászik"; „Metzengerstein nem óhajt megjelenni" - volt a gőgös és lakonikus válasz.

Ilyen ismételt sértéseket nem tűrhetett a büszke nemesség. A meghívások kevésbé szívélyesek lettek, kevésbé gyakoriak - s idővel egészen elmaradtak. Sőt a szerencsétlen gróf Berlifitzing özvegye sokak hallatára azt a kívánságot fejezte ki, hogy „üljön hát otthon a báró, mikor legkevésbé kívánna otthon ülni, ha már megveti a magához való társaságot; s lovagoljon, mikor csöpp kedve se lesz lovagolni, ha már jobban érzi magát egy ló kompániájában". Ez persze az öröklött neheztelésnek meglehetősen együgyű kirobbanása volt; s csak azt bizonyítja, milyen különösen értelmetlenné tudnak válni a szavaink, ha szokatlanul energikusan akarunk beszélni.

A könyörületesebb szívűek azonban a fiatal mágnás viselkedésének megváltozását a fiú természetes fájdalmának rovására írták szüleinek korai elvesztén; ugyanezek megfeledkeztek arról, mily istentelen és bűnös módon élt éppen abban a rövid periódusban, mely közvetlen erre a kettős halálesetre következett. Sőt akadtak, akik szerint „talán túl magas fogalmakat is táplált a következetességről és méltóságról". Mások megint - akik közt megemlíthetjük a család orvosát - nem haboztak beteges melankóliáról s idegbeli terheltségről beszélni; míg a tömeg között még kétértelműbb természetű homályos célzások keringtek.

Tudniillik a báró perverz ragaszkodása legutóbb szerzett ménjéhez - amely ragaszkodás csak újabb erőt látszott nyerni az állat vad és szinte démoni karakterének minden új példájából - végre is minden józan ember szemében természetellenes forrású szenvedéllyé vált. A dél ragyogásában, az éjszaka halálos óráján, betegágyban vagy makkegészségesen, szélcsöndben s viharban - az ifjú Metzengerstein mintha oda lett volna szögezve a roppant ló nyergébe, melynek alig kezelhető szilajságai oly tökéletes összhangban voltak a saját lelkével.

Azonkívül egynémely körülmény, hozzájárulva a legutóbbi eseményekhez, valósággal földöntúli és csodás jelleget adott a lovas mániájának és a ló képességeinek. Pontosan fölmérték azt a teret, amit egyetlen ugrással átugratott: s úgy találták, hogy az hökkentő differenciával múlja felül a legmerészebb képzelet várakozásait. Aztán: a báró nem adott külön *nevet* az állatnak, pedig ménesének összes többi példányait jellegzetes elnevezésekkel különböztette

meg. Az új ló istállóját is a többitől bizonyos távolságban jelölte ki; s ami a kefélést s egyéb körülötte szükséges műveleteket illette, senki sem merhetett vállalkozni rájuk, csak a tulajdonos személyesen; sőt még csak be se léphetett senki más ennek a lónak az elkülönített istállójába. Azt is meg kell jegyezni, hogy ámbár a három lovásznak, akik a berlifitzingi istállóégésből menekülő lovat elfogták, sikerült futását láncfékkel és hurokkal megállítani, mégis a három közül egyik sem merte bizonyossággal állítani, hogy e veszélyes küzdelem folyamán, vagy akár később, bármikor kezét valósággal rátette volna az állat testére. Nagyobb fokú értelmesség példái egy nemes és jó ösztönű paripa magatartásában, talán nem is olyan ritkák, hogy alkalmasak lennének különös figyelmet kelteni: de voltak bizonyos körülmények, amik a legkétkedőbb és legjózanabb emberek érdeklődésére is szinte rákényszerítették magukat; s azt mondják, megtörtént, hogy a körülálló tömeg borzadva hőkölt vissza az állat rettenetes lábdobogásának mély benyomást keltő és értelmet szuggeráló különösségétől; megtörtént, hogy az ifjú Metzengerstein is elsápadt, és szinte meghátrált emberi tekintetű szemeinek fürge és kutató kifejezése elül.

Mégis a báró környezetében senki sem kételkedett, hogy a fiatal mágnás rendkívül meleg szeretetet érez tüzes természetű paripája iránt; legalább senki, egy jelentéktelen és idétlen kis apródot kivéve, aki torz külsejével mindenkinek útjában volt, s akinek véleményei a legcsekélyebb fontossággal sem bírtak. Ő - ha ugyan az ő gondolatait egyáltalán érdemes említeni - elég szemtelen volt azt állítani, hogy gazdája mindig valami érthetetlen és alig észrevehető borzadállyal ugrik az új ló nyergébe; és hogy szokásos hosszú, lovas sétáiból hazatérve, mindannyiszor valami diadalmas gonoszság kifejezése torzítja el arcának minden izmát.

Egy viharos éjen Metzengerstein, nehéz álomból riadva, mániákus módjára rohant le szobájából, és vad sietséggel pattanva nyeregbe, nagy ugrások közt tűnt el az erdő útvesztőjében. Ily megszokott esemény nem kelthetett különös feltűnést; de szolgái ezúttal aggodalmas feszültséggel várták visszatértét, mert néhány órával távozása után azt vették észre, hogy a Metzengerstein-palota bámulatos művű és pompázó oromfalai recsegnek, és alapjukig meginganak valami féktelen tűz sűrű és kékes lángtömegében.

Minthogy a lángok, amikor először meglátták őket, már olyan szörnyű pusztítást csináltak, hogy nyilván hiábavaló volt minden erőlködés, megmenteni az épületnek akármely részét is, a megriadt szomszédság tétlen állt körös-körül, néma s úgyszólván patetikus bámulatban. De nemsokára új rettenet kötötte le a tömeg figyelmét, s mutatta meg, mennyivel erősebb izgalmat kelt az emberi sokaság érzelmeiben az *emberi* agónia szemlélete, mint az élettelen anyag legrémesebb látványai.

A vén tölgyfasor mentén, mely az erdőségből a Metzengerstein-palota főbejáratához vezet, egy ló tűnt föl, amint egy födetlen fejű és zilált ruhájú lovast vonszolva, oly vadsággal szökött a levegőbe, mely megszégyeníthette a Zivatar Démonát.

Nyilvánvaló volt, hogy a vágtatás irányát a lovas nem ellenőrizhette. Arcának eltorzulása, testének görcsös vonaglása, emberfölötti erőfeszítésről tettek tanúságot; de semmiféle hang, egyetlen árva sikolyt kivéve, nem röppent el tépett ajakáról, melyet a rémület agóniájában véresre harapott. Egy pillanat, s a paták csendülése élesen, harsányan csattant meg a bömbölő lángok és sivító szelek fölött - még egy pillanat, s egyetlen ugrással átszökve a kaput és várárkot, a ménló fölrohant a palota imbolygó lépcsőin, s lovasával együtt eltűnt a kavargó tűz örvényében.

A zivatar dühe hirtelen alábbhagyott, és halotti csönd állt be, baljósan. Az épületet még fehér láng borította, mint egy síri lepel, s messze kilövellve a nyugodt légkörbe, valami természetfölötti fény villant; míg a palota ormai fölé egy súlyos füstfelhő telepedett, óriási nagyságban és határozott alakot öltve, mely olyan volt, mint egy - *ló.*

AZ ELVESZETT LÉLEGZET

NOVELLA, MELY NEM A BLACKWOODBAN JÖN,
DE ODA VALÓ

Óh ne lehellj... stb.

Moore Melódiái-ból.

A legnotóriusabb balszerencsét is legyőzi végül a bölcsesség fáradhatatlan bátorsága - mint ahogy a legmakacsabb vár is megadja magát, ha az ostromló ébersége nem ismer lankadást. Salmanazar, mint a Szentírásban olvassuk, három évig vesztegelt Szamaria előtt: de Szamaria végre is elesett. Szardanapal - lásd Diodórosznál - hét esztendeig tartotta magát Ninivében; de hiába. Trója a második *lustrum* végén kimerült; és Azotosz, mint Arisztaiosz becsületszavára kijelenti, mégiscsak megnyitotta kapuit Pszametik előtt, noha egy század ötödrészén át zárva tartotta...

- Te nyomorult!... bestia!... hárpia!... - mondtam a feleségemnek esküvőnk utáni reggelen. - Te fúria!... te böjti boszorkány!... te utolsó!... te moslékosdézsa!... te rezes arcú kvintesszenciája minden utálatnak!... te... te... - s itt lábhegyre állva, torkon ragadva őt és szájamat szorosan füléhez helyezve, éppen készültem kidobni ajkaim közül egy új és még sokkal kimondottabb szidalmazó jelzőt, mely, ha elhangzik, bizonnyal végképp meggyőzi őt tökéletes semmire-valóságáról, mikor, rendkívüli borzalmamra és bámulatomra, váratlan fölfedeztem, hogy *elveszett a lélegzetem.*

Kiakadt a lélegzetem, elvesztettem a lélegzetemet stb. oly frázisok, melyeket elég gyakran ismételünk a mindennapi társalgás folyamán; de sohasem gondoltam még arra, hogy a rettenetes szerencsétlenség, amelyről beszélek, valóban *bona fide* és ténylegesen megtörténhetik! Tessék elképzelni - azaz ha egyáltalán van önökben hajlam a dolgok elképzelésére -, képzeljék el, mondom, csodálkozásomat, megdöbbenésemet, kétségbeesésemet!

De van egy jó szellemem, mely sose hagyott el egészen. Legellenőrizhetetlenebb hangulatomban is mindig megtartok bizonyos érzéket a józanság iránt, *et le chemin des passions me conduit* - mint Lord Edouard mondja a *Julie*-ben önmagáról - *à la philosophie véritable.*

Ámbár nem állapíthattam meg mindjárt az első pillanatban teljes pontossággal, hogy mily fokúlag lettem e különös szerencsétlenség áldozata, mindenesetre elhatároztam, hogy a dolgot feleségem elől eltitkolom addig, míg újabb tapasztalat föltárja a hallatlan baleset horderejét. Ezért arcom puffadt és eltorzult képét hirtelen valami huncut és kacér jovialitás kifejezésére cserélve, egy kis kézlegyintést adtam hölgyemnek az egyik arcára, s egy csókot a másikra, s egyetlen szótagot sem ejtve - ó, fúriák! hisz nem volt lélegzetem! - otthagytam őt nagy bámulatában, mert igazán furcsa lehettem, amint valami *pas de zephyr* ütemére kitáncoltam a szobából.

Lám, itt voltam hát, biztonságban meghúzódva külön *boudoir*-omban, rettenetes példája a harag gonosz következményeinek - eleven, egy halott tehetetlenségével, holtan, egy élő érzéseivel, szégyenteljes anomália a föld hátán -, nagyon nyugodtan, de lélegzettelen.

Igen! szóról szóra lélegzettelen. Komolyan állítom, hogy lélegzetem teljességgel eltűnt. Egy pelyhet nem tudtam továbbfújni, bár életem függött volna tőle - vagy akár egy tükör lapján a legkisebb foltot ejteni. Kemény sors! De mégis találtam valami enyhülést kétségbeesésem első, mindent elborító paroxizmusával szemben. Némi kísérletezés után fölfödöztem, hogy a

gondolatközlés képessége, amelyről mikor feleségemmel való párbeszédemet nem tudtam folytatni, azt következtettem, hogy tökéletesen megsemmisült, voltaképp csak részleges gátlást szenvedett, és rájöttem, hogy ha ez érdekes válság alkalmából leeresztettem volna hangomat a torokhang bizonyos szokatlan mélységeibe, tovább folytathattam volna előtte érzéseim szavakba öntését; mert a hang e mélyebb - torokbeli - rétegei, mint megállapítottam, nem függnek a lélegzet áramától, hanem csak a torok izmainak bizonyos görcsös mozgásaitól.

Egy székre vetve magam, darabig mély elmélkedésbe merültem. Annyi bizonyos, hogy gondolataim nem voltak nagyon vigasztaló jellegűek. Ezer határozatlan és siralmas fantazma kerítette hatalmába lelkemet - s még az öngyilkosság gondolata is átcikázott agyamon; de hát hozzátartozik az emberi természet romlottságához, hogy elveti a kínálkozót és készet, s fut az után, ami távoli és kétes. Így borzadtam én meg az öngyilkosságtól, mint a sorsok legborzasztóbbjától, míg a cirmos szorgalmasan dorombolt a szőnyegen, s még a kiskutya is folyton nyítt az asztal alatt: mindenik szemmel láthatólag büszkén tüdeje teljesítményére, s mindez nyilván az én tüdőbeli impotenciámat akarta csúfolni.

Határozatlan remények és félelmek hadától ostromolva, végre hallottam feleségem léptét, amint ment lefelé a lépcsőn. Így megbizonyosodva távollétéről, dobogó szívvel tértem vissza szerencsétlenségem színhelyére.

Gondosan bezárva az ajtót belülről, energikus kutatásba fogtam. Lehetséges, gondoltam, hogy valami sötét sarokban lappangva, valami szekrényben vagy fiókban rejtőzve, meglelem kutatásom eltűnt célját. Meglátom könnyű köd alakjában - akár tapintható formában is. A filozófia számos kérdésében sok filozófus is nagyon filozófiátlanul tud beszélni. De William Godwin *Mandeville* című művében azt írja, hogy „egyetlen realitás az, ami láthatatlan" - s bizonnyal mindenki elismeri, hogy ez a mondás talál az én esetemre. Szeretném figyelmeztetni a jó ítéletű olvasót, gondolja meg, mielőtt az ilyenféle állításokat túladag képtelenségről vádolná. Anaxagorasz, jól emlékezhetünk, bebizonyította, hogy a hó fekete; s azóta meggyőződtem róla, hogy így is van.

Soká és nagy komolysággal folytattam a keresést: de minden iparkodásom és kitartásom eredménye valóban megvetést érdemlőnek bizonyult: mert nem volt egyéb, mint egy sor hamisfog, két pár papucs, egy szemüveg és egy csomó *billets-doux,* amit Szélházy Lehel úr írt a feleségemhez. Itt meg kell jegyeznem, hogy ez az újabb bizonyíték feleségemnek Szélházy úr iránt táplált hajlamairól nem ejtett nagyon kétségbe. Hogy Göthösné asszony csodálattal tekint valakire, aki annyira tökéletes ellentéte Göthös úrnak: az csak természetes és szükséges rossz. Én, mint tudni való, vastag és testes külsejű ember vagyok, de egyszersmind kissé kurta termetben. Csoda-e hát, ha vetélytársam lécszerű nyurgasága és közmondásossá vált magassága Göthösné asszony szemeiben kellő megbecsüléssel találkoztak? De hadd térjek a tárgyra.

Fáradságom, mint előbb mondtam, gyümölcstelennek bizonyult. Hiába kutattam át egyik szekrényt, egyik zugot, egyik fiókot a másik után. Bár egyszer, egy pillanatig azt hittem, közel vagyok a célhoz, amint egy toalettasztalkát fölfordítva, véletlen eltörtem egy üveg Grandjean-féle Arkangyal-olajat - amit, mint kellemes parfümöt, vagyok bátor ez alkalommal is figyelmükbe ajánlani.

Nehéz szívvel tértem vissza *boudoir*-omba, hogy valami módszeren tűnődjek, amivel feleségem éberségét kijátszhatom, míg megtenném az előkészületeket az elutazásra: mert már elhatároztam, hogy elhagyom hazámat. Idegen országban, ahol nem ismernek, talán a siker némi reményével próbálhatom meg elrejteni a csapást, mely sújtott - e csapást, mely még a szegénységnél is inkább alkalmas arra, hogy elidegenítse az emberek érzéseit, s az erényes és

boldog tömegek jól megérdemelt fölháborodását vonja az átoksújtott szerencsétlenre. Nem soká haboztam. Gyors emlékezőképességem lévén, betanultam könyv nélkül az egész *Metamora* című tragédiát. Nagy szerencsémre eszembe jutott, hogy e dráma dikciójában, legalább ami a hős szájába adott részeket illeti, a hangtónusok, melyeket, mint fölfedeztem, az én orgánumom nem tudott többé kihozni, teljességgel szükségtelenek, s hogy ott a mély torokhangnak kell uralkodni elejétől végig.

Egy ideig sűrűn látogattam egy népes tó mocsaras partjait; ugyan nem a Démoszthenész hasonló eljárására gondolva ebben, hanem oly szándékból, mely sajátosan és tudatosan magamé volt. Így minden tekintetben fölfegyverkezve, eltökéltem elhitetni a feleségemmel, hogy hirtelen a színpad iránti szenvedély lepett meg. Ez bámulatosan sikerült; s nemsokára láttam, hogy bármily kérdésre vagy megjegyzésre föltűnés nélkül válaszolhatok békahangú és síri tónusaimban a tragédia valamely passzusával - jóformán akármelyikkel, mert, mint nagy örömömre megállapítottam, minden része egyforma jól ráillett minden témára és alkalomra. És nem kell gondolni, hogy mikor ezeket a passzusokat elszavaltam, elmulasztottam volna azt a kacsingatást, azt a fogvicsorítást, azt a térdrángatást, azt a lábvonogatást - vagy akármelyiket azokból a bájmozdulatokból, amelyeket méltán tekint mindenki egy népszerű színész jellemző mozdulatainak. Igaz, hogy már kényszerzubbonyról beszélt, aki látott - de azt, hál' isten, senki se gyanította, hogy *elvesztettem a lélegzetemet.*

Végre elintézve dolgaimat, egy reggel jó korán helyet foglaltam a ...-ba induló postakocsin, ismerőseimnek előre tudtul adva, hogy a legnagyobb fontosságú ügyek kívánják azonnali személyes jelenlétemet ebben a városban.

A kocsi a zsúfolásig tömve volt; de a bizonytalan félhomályban nem lehetett megkülönböztetni útitársaim arcát. Minden eredményesebb ellenállás nélkül engedtem magam beszorítani két kolosszális terjedelmű úriember közé; mialatt egy harmadik, még hatalmasabb térfogatú, engedelmet kérve a bátorságért, amelyet magának venni merészelt, teljes hosszában ölembe vetette magát, és egy pillanat alatt álomba merülve, megkönnyebbülésért esdő összes gutturális sóhajaimat oly horkolásba fojtotta, mely megszégyenítette volna a Phalarisz-bika bőgését. Szerencsére légzőképességeim állapota lehetetlenné tette számomra a megfulladást. Ily szerencsétlenségről nálam szó sem lehetett.

Amint azonban, közeledvén a város külsőbb részeihez, már határozottabb fénnyel pirkadt a hajnal, kínzóm fölállt, és megigazítva inggallérát, udvarias modorban mondott köszönetet kedvességemért. De látva, hogy mozdulatlan maradok - ugyanis minden tagom kificamodott, és fejem egészen rézsút merevedett -, aggódni kezdett értem; és fölköltve a többi utast, nagyon határozott hangon adta elő véleményét, hogy eleven és felelős útitárs helyett az éj folyamán egy hullát csempésztek közibük; s hogy bebizonyítsa sejtelmének igazságát, egy ökölcsapást mért a jobb szememre.

Erre a többiek, egyik a másik után - kilencen voltak a társaságban -, mind kötelességüknek tartották, legalább a fülemet meghúzni. S miután egy fiatal, gyakorló orvos is, zsebtükrét a szájamhoz illesztve, megállapította, hogy nincs bennem lélegzet, üldözőm verdiktje ellentmondhatatlan ítéletté vált; s az egész kompánia kifejezésre juttatta eltökéltségét, hogy a jövőben nem tűr bárány módra ilyen lehetetlenséget, és ami a jelent illeti: nem utazik tovább hullákkal egy kocsiban.

Így hát kidobtak maguk közül a Varjú-csárda mellett - ahol éppen elment volt a kocsi -, s nagyobb szerencsétlenség nem is esett, minthogy két karom kitört a barátságtalan jármű bal hátsó kereke alatt. Sőt, meg kell adni, a kocsisban volt annyi emberség, hogy nem mulasztotta

el utánam dobni legnagyobbik utazóládámat, amely pont fejemre esve igen érdekes és különös módon zúzta meg a koponyámat.

A Varjú csárdása, aki vendégszerető ember, úgy találva, hogy ládám tartalma elegendőképpen kárpótolhatja minden esetleges kis fáradságért, amit érdekemben magára vesz, azonnal elhívatta egy orvos ismerősét, és egy tízdolláros szaldírozott számla ellenében gondjaira bízott.

Megvásárlóm a lakására vitt, s tüstént hozzáfogott műtéteihez. De mikor a fülemet levágta, életjeleket vélt rajtam fölfedezni. Meghúzta a csengőt, és elküldött egy szomszéd gyógyszerészért, hogy vele tanácskozza meg a teendőket. Közben, arra az eshetőségre gondolva, hogy életbenlétemet illető gyanúja végre is alaposnak bizonyulhat, hasmetszést eszközölt rajtam, s néhány belemet kivonva, félretette privát vizsgálatai számára.

A gyógyszerész úgy vélekedett, hogy mégiscsak halott vagyok. Kétségbeesetten iparkodtam megcáfolni ezt a gondolatot, teljes erőmből rugdalva és ugrálva, s a legőrültebb rángatódzásokat végezve, mert az orvos műtétei bizonyos mértékig újból eszméletre hoztak. De mindezt egy újfajta galvántelep hatásának tulajdonították, amellyel a gyógyszerész, aki tagadhatatlanul tudós ember, több érdekes kísérletet végzett, s nem tehetek róla, de ezek, engem, ki végrehajtásukban személyes részt vettem, mélyen érdekeltek. Azonban a legnagyobb gyötrelem forrása volt számomra, hogy ámbár többször megpróbáltam társalgást kezdeni, beszélőképességem oly tökéletesen elhagyott, hogy még csak ki se tudtam nyitni a számat; annál kevésbé válaszolhattam némely elmés, de fantasztikus teóriára, amelyekre más körülmények között a hippokratészi patológiában való jártasságom könnyen talált volna ellenvetést.

Nem tudva eredményre jutni, orvosaim későbbi vizsgálatra bízták dolgomat. Fölvittek egy padlásszobába; és miután az orvos felesége alsónadrággal és harisnyával látott el, az orvos maga összekötözte a kezeimet, és felkötötte az államat egy zsebkendővel, aztán bezárta az ajtót kívülről, és elment ebédelni, sietve, s engem egyedül hagyva a csönddel és gondolataimmal.

Most legnagyobb örömömre fölfedeztem, hogy, ha az állam nem volna fölkötve a zsebkendővel, meg bírnék szólani. Megvigasztalódva e gondolaton, éppen a *Mindenütt jelenvaló Isten* pár passzusát kezdtem ismételgetni magamban, ami rendes szokásom elalvás előtt, mikor két éhes és dühös macska, besurranva a fal egy nyílásán, s indulót zendítve *à la Catalani* egyik jobbról, másik balról arcomra ugrottak, s illetlen vetélkedésbe fogtak orrom szegényes prédájáért.

De mint a perzsa Magia vagy Mige-Gush füleinek elvesztése folytán emelkedett Kürosz trónjára, és Zópürosznak levágott orra szerezte meg Babilon birtokát, úgy az a pár uncia, amit arcom súlyából vesztettem, életem megmentőjének bizonyult. Fölpiszkálva a fájdalom által és dühtől lángolva, egyetlen erőfeszítéssel széttéptem kötelékeimet és a kendőt. Végigmenve a szobán, megvető pillantást vetettem a küzdő felekre, és föltárva az ablaktáblákat, szörnyű rémületükre és csalódásukra kiugrottam az ablakon.

A postarabló W., akihez én különösen hasonlítottam, épp akkor ment át a városi tömlöcből a vérpad felé, melyet számára a város végén emeltek. Rendkívüli gyöngesége és hosszas betegsége megszerezték neki a privilégiumot, hogy bilincs nélkül maradt, és vérpadra való toalettjében - mely nemigen különbözött az enyémtől - teljes hosszában feküdt a bakó szekerének mélyén, s ez véletlenül éppen az orvos ablaka alatt haladt el abban a pillanatban, mikor leugrottam. Senki sem őrizte, csak a kocsis, aki aludt, és két újonc a hatodik gyalogezredből, ezek meg be voltak rúgva.

Balsorsom úgy akarta, hogy belepottyantam a szekérbe lábbal. W., aki élelmes fickó volt, rögtön észrevette a kínálkozó alkalmat. Hirtelen fölszökve, kiugrott a szekér faránál, és befordulva egy fasorban, pillanat alatt eltűnt a szem elől. Az újoncok, kiket a zökkenés fölriasztott, lényegében nem értették, hogy mi történt. De látva, hogy valaki, aki tökéletes *pendant*-ja a gonosztevőnek, talpon áll előttük a szekér közepén, természetesen azt hitték, hogy a gazember, azaz W., ahogy kifejezték magukat, „szökési kísérletet akar tenni". Ezt a véleményüket egymással közölve, sorban kortyintottak egyet, aztán jól lebunkóztak a puskatussal.

A szekér nemsokára rendeltetési helyére ért. Nyilván nem is védekezhettem. Kikerülhetetlen végzetként várt az akasztófa. Félig kábult, félig keserű érzésekkel törődtem bele ebbe. Nincs bennem sok cinizmus, de úgy éreztem magam, mint egy kutya. Azonban a hóhér már nyakamra illesztette a hurkot. A zsámoly kiesett lábam alól.

Nem akarom leírni érzéseimet az akasztófán; bár bizonnyal lenne erről mondanivalóm, s a téma olyan, amiről még alig írtak valami jót. Valóban, csak az írhat erről a tárgyról igazán, akit már egyszer fölakasztottak életében. Minden írónak arra kellene szorítkoznia írásaiban, amit személyesen átélt. Így Marcus Antonius az iszákosságról írt értekezést.

Annyit mégis megemlíthetek, hogy nem haltam meg. Testemet fölakasztották, de lélegzetem nem volt, és így nem is fulladhattam meg; s eltekintve a bal fülem alatti csomótól, mely úgy nyomott, mint egy katonai gallér, a dolog nem is volt nagyon kellemetlen. Igaz, hogy mikor a zsámolyt kilökték alólam, a nyakam erősen megrándult: de ez csak jó ellenszere volt annak a rándításnak, amit a kövér úr ficamított rajta a kocsiban.

Azonban jól megfontolt okokból mindent elkövettem, hogy a közönség ne érezze magát csalódottnak, amért odafáradt. Azt mondják, hogy vonaglásaim rendkívüli hatást tettek. Görcseimet nehéz lett volna túllicitálni. A tömeg *hogy volt?*-ot kiabált. Több úriember elájult; s egy csomó hölgyet kellett hisztérikus rohamokban hazaszállítani. Pinxit fölhasználta az alkalmat, hogy a helyszínen fölvett vázlat alapján tehesse meg az utolsó ecsetvonásokat csodálatos festményén, *Az elevenen megnyúzott Marszüasz*-on.

Mikor már elegendő szórakozást nyújtottam, jónak látták testemet levenni az akasztófáról - annál inkább, mert közben elfogták, és megismerték az igazi bűnöst, amit én szerencsétlenségemre még nem tudtam.

Ez természetesen sok rokonszenvet ébresztett személyem iránt, és miután hullámért senki sem jelentkezett, hatósági rendelet intézkedett, hogy egy közsírboltban temessenek el.

Ott, kellő haladék után, nyugalomra is helyeztek. A halottőr eltávozott, s én egyedül maradtam. E pillanatban Marston *Elégedetlen*-jének egy sora ötlött eszembe:

Nyílt házat tart a Halál: jó fiú!

Micsoda nyilvánvaló hazugság!

Bár én leütöttem a koporsó födelét, s kiléptem belőle. A hely félelmesen komor és nyirkos volt, s engem iszonyú levertség fogott el. Csupa unalomból tapogatóztam előre, a kétoldalt sorba rakott koporsók között. Egyenként leemeltem őket, s föltörve a födelüket, elmélkedésekbe merültem a beléjük zárt friss halandóságról.

„Ez itt - monologizáltam, egy püffedt, túltáplált, gömbölyű hullára bukkanva - bizonnyal szerencsétlen ember lehetett s boldogtalan a szó minden értelmében. Rettentő sorsa volt: nem tudott járni, csak totyogni. Egész életében nem úgy járt, mint egy emberi lény, csak mint egy

elefánt - ember helyett rinocérusz. Ha előre akart haladni, kísérletei idétlenségbe fulladtak, és ha pláne keringeni próbált: nyilvánvaló eredménytelenségbe. Ha egy lépést tett előre, végzete azt mérte rá, hogy kettőt tegyen jobbra, s hármat balra. Tanulmányai Crabbe költészetére szorítkoztak. Sejtelme sem lehetett egy *pirouette* csodájáról. Neki a *pas de papillon* absztrakt fogalom volt. Hegy csúcsára sohasem hágott föl. Sohasem szemlélte toronytetőről egy metropolis fénytengerét. A meleg halálos ellensége volt. A kánikulában - ami kutya időt jelent - napjai kutya napok voltak. Álmai lángok és fulladás - hegyek, hegyek fölött - Pelion és Ossa. Rövid lélegzetű ember volt - mindent egy szóban kimondva, rövid lélegzetű ember! Fuvóhangszeren játszani a leglehetetlenebb különösség lehetett szemében. Ő találta fel az önműködő legyezőket, a szélvitorlát és ventillátort. A fújtatógyáros Dupont kuncsaftja volt ő, s dicstelen halált halt, mikor megpróbált elszívni egy cigarettát. Esete engem mélyen érdekel - sorsával őszintén rokonszenvezek. De ez itt - folytattam -, ez itt - és dühösen húztam ki tokjából egy sovány, hosszú különös alakot, akinek figyelemre méltó külseje szinte összerezzentett, mint egy kellemetlen ismerős -, ez itt egy gazember, aki semmi földi irgalomra nem tarthat igényt."

Így szólva, hogy jobban láthassam elmélkedésem tárgyát, orrát hüvelyk- és mutatóujjam közé vettem, és ülőhelyzetbe hozva őt a földön, így tartottam el magamtól karhossznyira, mialatt folytattam monológomat.

„Semmi földi irgalomra nem tarthat igényt - ismételtem. - Ugyan kinek jutna eszébe, hogy egy árnyéknak irgalmazzon? Aztán nem kapta-e ki ő bőven részét e halandó élet áldásaiból? Ő volt ősapja a magas szobroknak, a minareteknek, villámhárítóknak és Lombardia jegenyéinek. Értekezése: *Árnyak és árnyékok,* halhatatlanná tette nevét. Korán végezte iskoláit, és pneumatikát tanulmányozott. Azután hazajött, örökké beszélt és trombitált. Ő minden dudák pátrónusa. Kedves írói Légváry és Pihánszky; kedves zeneszerzője: Füttyös. Ő dicső halált halt: gázmérgezésben - *levique flatu corrumpitur,* mint a *fama pudicitiae* Hieronymusnál.[43] Ő kétségtelenül valóságos..."

- Hogy képes erre?... hogyan... *képes*... erre? - szakított itt félbe kritikám áldozata, lélegzetért lihegve és kétségbeesett erőfeszítéssel lerántva álláról a köteléket. - Hogy lehet, Göthös úr, ily pokolian kegyetlen, hogy így összeszorítja az orromat? Nem látja, hogy fölkötötték az államat? S önnek tudnia kell, ha valamit, hát ezt igazán tudnia kell, hogy mennyi fölösleges lélegzet szorult belém! De ha *nem* tudja, üljön le, és meg fogja látni. Az én helyzetemben igazán nagy megkönnyebbülés, ha kinyithatom a számat, ha kiönthetem, ami bennem van, ha beszélhetek, s kivált oly emberrel, mint ön, aki nem érzi minden pillanatban indíttatva arra, hogy megszakítsa az ernber beszédének fonalát. Minden közbeszólás bosszantó - az ilyesmit mindenképp el kellene tiltani nem gondolja? -, ne feleljen, kérem, elég, ha egy beszél egyszerre. Mindjárt befejezem, s akkor kezdheti ön. Honnan a pokolból került ön ide, uram? Egy szót se, könyörgök. Én már itt vagyok egy darab óta - rettenetes szerencsétlenség! Gondolom, hallott is már róla. Szörnyű katasztrófa! Éppen az ön ablaka alatt mentem el - most történt, nemrégiben -, amikorjában ön a színészetért rajongott. Iszonyú véletlenség! Hallott már olyasmiről, hogy valaki hirtelen „lélegzetet kap?" Nos? Fogja be a száját, ha mondom! Én véletlenül a másét kaptam el - másvalakinek a lélegzetét! Mikor a magamé is túl sok volt mindig! S hozzá a sarkon belebotlom Fecseghybe - az egy pillanatig nem hagy szóhoz jutni, egyetlen szótagot sem tudtam elhelyezni; végre is roham fog el - merevgörcs, epilepszia; Fecseghy elrohan - fene a bolondokba! -, holtnak néztek, és ide dugtak. Szép kis

[43] Tenera res in feminis fama pudicitiae, et quasi flos pulcherrimus, cito ad levem marcescit aurem, levique flatu corrumpitur, maxime etc. Hyeronimus ad Salviniam. (E. A. Poe jegyzete.)

história! Mindent hallottam, amit ön rólam mondott - minden szó hazugság. Förtelmes! kábító! gyalázatos! undok! érthetetlen! satöbbi, satöbbi, satöbbi.

El sem lehet képzelni, mily bámulattal hallgattam e váratlan szónoklatot; s mily örömmel győződtem meg fokról fokra arról, hogy a lélegzet, melyet oly szerencsésen kapott el ez az úriember - akiben hamarosan fölismertem szomszédomat, Szélházy Lehelt -, tulajdonképpen azonos azzal a lélegzettel, melyet én feleségemmel való társalgásom közben elvesztettem. Az idő, a hely és a körülmények ezt a tényt kétségen kívül helyezték. De azért nem eresztettem el azonnal Szélházy úr orrnyúlványát - legalább addig nem, s evvel sokat mondok, míg a lombardiai jegenyék ősapja folytatta a magyarázatot, amellyel megtisztelt.

E dologban abból a belém gyökerezett előrelátásból indultam ki, mely mindenha uralkodó jellemvonásom volt. Elgondoltam, hogy még mindig számos nehézség várhat a menekülés útján, melyeket részemről csak a legnagyobb erőfeszítés győzhet le. Fontolóra vettem, hogy sokan hajlamosak a birtokukba jutott előnyöket - bármilyen értéktelenek, sőt alkalmatlanok, terhesek is legyenek azok rájuk nézve - abban az arányban tartani sokra, amint másokra haszon származnék elnyerésükből, vagy rájuk magukra eladásukból. Nem lehet ez az eset Szélházy úrnál is? Ha túlságos vágyat árulok el, hogy visszakapjam a lélegzetet, amelytől most annyira szeretne megszabadulni - nem teszem-e ki evvel magamat kapzsisága túlköveteléseinek? Vannak a világon gazemberek - állapítottam meg egy sóhaj kíséretében -, akik nem haboznak lelkiismeretlenül kihasználni még legközelebbi szomszédaik szorultságát is, és Epiktétosz mondása szerint mindenki annál kevésbé vágyik könnyíteni a felebarátai baján, mennél sürgősebb neki megszabadulni a magáétól.

Ilyen és hasonló megfontolásokkal Szélházy úr orrát továbbra is befogva tartottam; s jónak láttam eszerint formálni a válaszomat is.

- Szörnyeteg! - kezdtem a legmélyebb fölháborodás hangján. - Szörnyeteg és dupla széllel bélelt idióta! Te merészelsz, te, akit gazságaidért kettős lélegzettel vert meg az ég, *te* merészelsz *engem* a régi ismerős bizalmas hangján szólítani? *Én* hazudok? *Én* fogjam be a szájam? Mondhatom, szép kifejezések, magamfajta rendes, egylélegzetű úriemberrel szemben! S mindezt akkor, mikor az én hatalmamban van, enyhíteni a szerencsétlenséget, mely oly méltán sújtott - elvenni kínzó lélegzeted fölöslegét.

Brutusként szünetet tartottam, hogy válaszra várjak, amit Szélházy úr, mint egy tornádó, zúdított rám. Csak úgy ömlött szájából a bizonykodás és mentegetődzés. Minden feltételbe hajlandó volt belemenni, s én nem mulasztottam el, hogy ezt teljes mértékben ki is használjam.

Az előleges tanácskozások befejeztével sarokba szorított ismerősöm átszolgáltatta a bitorolt lélegzetet; melyről - miután előbb gondosan megvizsgáltam - nyugtát is állítottam ki neki.

Jól tudom, lesznek, akiknek majd nem tetszik, hogy ily könnyedén beszélek ily légies vonatkozású üzletről. Azt fogják mondani, hogy bővebben kellett volna kitérnem e tranzakció részleteire, amely - nagyon is igaz - sok új fényt vethet a fizika filozófiájának egy magas érdekességű ágára.

Mind e kifogások ellen - legnagyobb sajnálatomra - nem vethetek semmit. Egy távoli célzás az egyetlen válasz, melyet adni módomban van. Vannak bizonyos körülmények - de érettebb megfontolás után úgy gondolom, biztosabb ily kényes dologról a lehető legkevesebb szót ejteni. A dolog, ismétlem, nagyon kényes, s azonkívül beleütközhetik egy harmadik személy érdekeibe, akinek kénszagú neheztelését e pillanatban a legkisebb mértékben sem kívánnám magamra vonni.

Nemsokára a barátságos megegyezés után sikerült menekvést találnunk a sírbörtönből. Föléledt hangjaink egyesült erőfeszítése csakhamar eléggé fölkeltette a külvilág figyelmét. Ollós, az ellenzéki lapszerkesztő, kétszer is kiadott egy írást „a föld alatti hangok természetéről és eredetéről". Válasz - viszonválasz - cáfolat - és a cáfolat cáfolata egymást követték egy demokratikus újság hasábjain. Csak mikor úgy akarták a vitát eldönteni, hogy a sírboltot fölbontották, s Szélházy úr és én megjelentünk a színen: csak akkor győződött meg mindkét párt egyformán, hogy feltevéseik messze jártak az igazságtól.

Nem fejezhetem be e szemelvényeket egy mindenesetre eléggé eseménydús élet néhány különös epizódjából, anélkül hogy újból föl ne hívjam olvasóim figyelmét ama sztoikus filozófia előnyeire, amely biztos és kész pajzzsal szolgál a balsors láthatatlan, tapinthatatlan s gyakran érthetetlen nyilai ellen. E bölcsesség szellemében hitték a régi zsidók, hogy a Mennyország kapui ellenállhatatlanul kitárulnak bűnös és szent előtt egyformán, ha jó tüdővel és gyermeki bizalommal kiáltja azt a szót, hogy: *Ámen.* E bölcsesség szellemében volt az is, hogy mikor egy nagy pestis dühöngött Athénben, és minden eszközt hiába kíséreltek meg elhárítására, Epimenidész egy templom és szentély építését javasolta „annak az istennek, akit illet". Laertius beszéli ezt e filozófusról, művének második könyvében.

ÁRNY
PARABOLA

Még ha szinte az árnyék völgyén
mennék is át...

Dávid zsoltára (XXIII.)

Ti, akik olvastok, még az élők között éltek: de én, ki írom ezt, már addig rég elköltöztem az Árnyak Országába. Mert valóban, különös dolgok fognak történni, s titkok fognak föltárulni, és sok század fog elmúlni, mire e jegyzetek emberi szem elé kerülnek. S ha napfényre jutnak, sokan lesznek a hitetlenek, sokan a kétkedők; mégis lesznek páran, kik sok tűnődnivalót lelnek e Jegyekben, melyeket vas *stílusom* ide vés.

Az év a rémület éve volt, s még a rémületnél is mélyebb érzéseké, amikre nincs név ezen a földön. Mert sok csodák és jelek történtek, s széltében-hosszában, szárazon s tengeren, a Pestis fekete szárnyai borították a láthatárt. Ám kik a csillagokban olvasnak, azok előtt nem volt ismeretlen, hogy az Ég állása baljóslatú; s számomra többek közt - ki a görög Oinosz vagyok - nyilvánvalónak látszott, hogy most érkezett meg ama hétszázkilencvennegyedik esztendő fordulója, amikor a Jupiter-bolygó, a Kos-jegybe lépve, együttállásba kerül a rettenetes Saturnus vörös gyűrűjével. Az Egek különös befolyása, ha nem tévedek szerfölött, nemcsak a földkerekség fizikai változásaiban nyilatkozott, hanem az emberek lelkében is, képzelődéseikben s tűnődéseikben.

Valami khioszi vörös bor palackjai mellett, egy méltóságos csarnok falai közt, egy Ptolemaisz nevű komor városban, heten ültünk együtt, éjjeli társaság. És szobánkba nem volt más bejárás, mint csak egy magas bronzajtón át: és az ajtót Korinnosz mester készítette, s belülről záródott, ritka művészet furfangjával. Azonkívül fekete drapériák vonták el szemünk elől e borús teremben a holdat, a halvány csillagokat és a néptelen utcákat - de a rossz sejtelmek és emlékek nem hagyták magukat így kizárni. Voltak dolgok bennünk és körülöttünk, amikről nem tudok határozottan számot adni - fizikai és szellemi valamik, bizonyos nyomás az atmoszférában, valami fojtó érzés, aggodalom és mindenekfölött az a rémes állapota a létnek, amit a tépett idegzetű ember akkor tapasztal, ha érzékei elevenen s éberen dolgoznak, de gondolkodásbeli képességei szünetelnek. Ólomsúly nehezült ránk. Ott csüggött tagjainkon, a szoba bútorzatán, a serlegeken, amelyekből ittunk; mindent lenyomott, mindent földre húzott - mindent, kivéve a hét vaslámpa lángját, melyek tivornyánkat bevilágították. Azok, magas, karcsú fényvonalakban emelkedve égnek, egyformán, sápadtan, mozdulatlan égtek; s a tükörben, amit fényük a kerek ébenfa asztalra vetett, amely mellett ültünk, mind, akik ott voltunk, jól láthattuk a saját arcunk halvány színét, s társaink lecsüggedt szemének nyugtalan villogását. Mégis nevettünk, és vígak voltunk a magunk módján - ami valami hisztérikus mód volt; Anakreón dalait daloltuk - azaz csupa bolondságot; s ittunk derekasan -, noha borunk bíbora vérre emlékeztetett. Mert kívülünk még valaki volt a szobában - az ifjú Zoilosz. Holtan feküdt és kinyújtóztatva, gyászlepedő alatt; a hely géniusza és démona. Sajna! ő nem vett részt mulatságunkban, csak amennyiben arca, melyet eltorzított a Ragály, és szemei, melyekből a Halál csak félig oltotta ki a pestis tüzét, oly érdeklődést látszottak mutatni vigalmaink iránt, amilyennel egy halott kísérheti azoknak vígságát, akik még csak ezután halnak meg. De bár én, Oinosz, éreztem, hogy az Elköltözött szemei rajtam függnek, mégis kényszerítettem magamat, hogy ne vegyem tudomásul kifejezésük keserűségét, s tekintetemet állhatatosan lecsüggesztve az ébentükör mélységeibe, hangos és zengő hangon énekeltem Teiosz fiának

énekeit. De hangjaim lassankint kialudtak és echóik, messze verdesve a terem gyászkárpitjai között, gyöngék lettek, alig kivehetők, s így elhaltak. És íme, e gyászdrapériák közül, ahol az ének hangjai elhaltak, egy sötét és határozatlan Árny jött elő, minőt a hold fest emberi formáról, mikor alacsonyan száll az égen; de ez az árny nem ember árnya volt, nem is istené, sem semmiféle ismert formáé. S ott lengve darabig e terem kárpitjai körül, végre megállt teljes alakjában, a bronzajtó komor felületén. De ez az árny határozatlan volt, és vonaltalan és elmosódó, s nem ember árnya volt, nem is istené - sem görög istené, sem kaldeai, sem akármilyen egyiptomi istenségé. És az árny ott maradt a bronzajtón és az ajtókeret íve alatt, és nem mozdult, nem szólt egyetlen szót, csak vesztegelt, és állt. És az ajtó, hol az árny megállott, ha jól emlékszem, éppen lábtól volt a gyászlepelbe burkolt ifjú Zóilosznak. De mi ott, a mulatni gyűlt hetek, meglátva az árnyat, amint kijött a drapériák mögül, nem mertünk egyenesen ránézni, hanem leszegtük tekintetünket, s mereven bámultunk az ébentükör mélyeibe. És végre én, Oinosz, néhány halk szót ejtve, megkérdem az árnytól lakását és nevét. És az árny így felelt:

- Én ÁRNY vagyok, és lakásom ott van, ahol Ptolemaisz katakombái, közel Heluszion komor rónáihoz, melyek Kharónia gőzös csatornáit szegik.

És akkor mi heten borzalommal szöktünk föl székeinkről, és remegve álltunk, és vacogva s egész elváltozva; mert az árny hangjának lejtései nem egy lény hangjának lejtései voltak, hanem a lények egész sokaságának hangja, s tagról tagra változva ütemeiben sötéten hullott füleinkbe ezer, rég elköltözött barátunk jól ismerős és feledhetetlen hanghordozásával.

THÉOPHILE GAUTIER

KLEOPÁTRA EGY ÉJSZAKÁJA

ELSŐ FEJEZET

Vagy *ezerkilencszáz* esztendővel előbb, mint ezt a sort írjuk, egy nagyszerűen aranyozott és festett bárka siklott alá a Níluson akkora sebességgel, amekkorát csak adhatott neki ötven hosszú, egyenes evező; amik úgy csúsztak, s kaparták a vizet, mint egy óriási skarabeus karmai.

A bárka keskeny, hosszúkás forma volt; két kiemelkedő végével az újhold sarlójához hasonlított, és karcsú arányaival csodálatosan röpülésre termett. Aranygömbbel ékesített kosfej fegyverezte a hajóorr csúcsát, és mutatta, hogy a kis hajó királyi vérből származó valakié.

A bárka közepén lapos tetejű, színes és aranyos kabin emelkedett, egy *naosz* vagy *díszsátorféle,* pálmalevelekkel ékes párkányzat és négy kis ablak, négyszögletes.

Két szoba, *egyformán* elborítva hieroglifekkel, foglalta el a sarló végeit; az egyikhez, a tágasabbikhoz, alacsonyabb emeleti rész is illeszkedett, mint a Della Bella által rajzolt XVI. századbeli bizarr gályákon; a kisebbik a pilóta kabinjául szolgált, és háromszögletű oromban csúcsosult.

A kormánykészülék tarka cölöpökre illesztett két óriási lapátból állott; a bárka mögött úgy nyúltak el a vízben, mint egy hattyúnak a hártyás lábai; *pszkenttel* díszített s állukon az allegorikus szarvat viselő fejek voltak a markolatukra faragva ezeknek a nagy evezőknek, amiket a pilóta a kabin tetején állva igazgatott.

Napbarnított ember volt, vörhenyes, mint a friss bronz, kékes és színjátszó csillogással. Szemeinek fölfelé rántott sarkai, a sötétfekete, fonatokba font haj, a hasadt száj, a kiugró pofacsontok, a koponyától elálló fülek: az egyiptomi típus tökéletes tisztaságában.

Combjaira kantározott keskeny kötényféle és öt vagy hat sor üvegcsecsebecse és amulett: ennyi az egész öltözete.

A bárka egyedüli lakójának látszott, mert az evezőjükre hajló és a fedélzet által elrejtett evezősöket, csak az evezők szimmetrikus mozgása sejtette, melyek a bárka mindkét oldalán legyező alakban tárultak szét, és rövid megállás után ismét a vízbe hullottak.

A légkört a legcsekélyebb fuvalom sem rezgette meg, és úgy látszott, lemondtak minden reményről, hogy feltámad a szél, mert a bárka nagy, háromszögletű vitorláját a lebocsátott árbocfához selyemkötelekkel bogozták hozzá.

A déli nap szórta ólomnyilait; a folyó partjának hamvas iszapja lángoló tükrözéseket lövellt szét; maró, vakító és hevétől porzó fény patakzott lángpatakokban; az ég kékje elsápadt a hőtől, mint a fém az olvasztókemencében; tüzes és vörhenyes köd párolgott a felgyúlt égkörön. Egyetlen felhő sem vágott át a mozdulatlan égen, amely zord volt, mint az örökkévalóság.

A Nílus komor, fénytelen vize szinte elaludt folyásában, és olvasztott ónsíkokban terült szét. Lehelet sem borzolta felszínét, és nem ingatta meg száraikon a merevségükben szinte faragványoknak tetsző lótuszok kelyheit; legfeljebb, ha nagy néha egy *bekhir* vagy felfújt gyomrú *fahaka* csillogtatta meg ugrás közben ezüstpikkelyeit, és a bárka evezői alig látszottak feltépni ennek az alvadt víznek kormos hártyáját. A partok puszták voltak; végtelen ünnepi szomorúság súlyosodott erre a földre, mely sohasem volt más, mint egy nagy sír, és ahol az élők sem látszottak egyébbel foglalkozni, mint a halottak bebalzsamozásával... Melankólia és

álmodozás nélküli, sivár szomorúság, száraz, mint a sikárkő, mely nem lel a horizonton egy gyöngyszürke felhőt, hogy utánamélázna, egy rejtett forrást, ahol poros lábait megáztathatná. Szfinx szomorúsága, ki örökösen a pusztát szemléli, s unja már; aki nem tud elszabadulni gránittalapzatáról, hol húsz század óta hegyezi karmait.

A csend oly mély volt, mintha a világ némult volna meg, vagy a levegő elvesztette volna hangvezető képességét. Az egyetlen zaj, ami hallatszott, a folyó nádasaiban hentergő, hőségtől elbágyadt krokodilusok elfojtott susogása és hehegése volt, vagy ha valami ibisz elhagyta mozdulatlan pózát, s hirtelen megkorbácsolva a kék levegőt fehér szárnyaival, egy obeliszkre vagy pálmafára szállt, mert már belefáradt, hogy egyik lábát hasa alá rejtve, nyakát vállai közé húzva, egyenesen álljon.

A bárka, mint a nyíl, siklott a folyó habjain, legott összezáruló ezüstös barázdát hagyva maga után, és csak a felszínen szétpattanó pár tajtékgömböcske tanúskodott a csónak útjáról, amely már messze tűnt.

A folyó agyagsárga és lazacszín partjai, mint a papiruszszalagok, gyorsan peregtek le a víz és az ég kettős azúrja közt, amik annyira egyszínűek voltak, hogy az elválasztó vékony földnyelv egy óriási tóra dobott útnak látszott, és nehéz lett volna eldönteni: vajon a Nílus tükrözi-e az eget, vagy az ég a Nílust.

A látvány pillanatonként változott; majd gigantikus propylaeumok tükröztek a habban, fura alakú, széles kőlapok borították lejtős falaikat; pilonok kiszélesedő oszlopfejekkel, nagy, kuporgó, rovátkolt hajviseletű, fekete bazaltkarmaikat hegyes emlőik alatt összekulcsoló szfinxekkel szegélyezett lépcsők; mérhetetlen paloták lökték ki a horizonton főhomlokzatuk szigorú, vízszintes vonalait, ahol a jelképes glóbusz tárta szét titokzatos szárnyait, mint egy roppant szárnyszélességű sas; templomok, toronymagasságú képtelen oszlopokkal, ahol a vakító fehérségű háttérben hieroglifikus figurák menete látszott; mind csodái ennek a titáni építészetnek: majd kétségbeejtő szomorúságú tájak, ásatások és építkezések kis kőforgácsaiból alakult dombok, annak a gigantikus gránittobzódásnak a morzsái, mely több mint harminc századon át tartott; fekete barázdáktól csíkolt és csipkézett, tűzvészek égési maradványaihoz hasonló, hőtől lombvesztett hegyek, alaktalan, púpos halmok, melyek úgy kuporogtak, mint a sírokon a kosfej, és az ég peremére metszették torz attitűdjüket; zöldes márga, vörös agyag, lisztfehér darázskő, időnként rózsaszínű márványmeredélyek, ahol a kőbányák fekete torkai ásítottak.

Ezt a sivárságot semmi sem enyhítette: semmiféle növényi oázis sem frissítette a szemet; a zöld mintha ismeretlen szín lett volna ebben a természetben, legfeljebb ha itt-ott egy pálma terpeszkedett a horizontra, mint növényi kelés; egy tüskés kaktusz lebegtette éles leveleit, mint bronzkardokat, egy vadsáfrány csekély nedvességre lelvén egyik oszlopcsonk árnyában, vörös pontként döfött bele az általános egyformaságba.

Gyors szemünk átsiklott a tájképen: vissza most az ötvenevezős bárkához, és bejelentés nélkül egyenesen a díszsátorba.

A belsejét fehérre festették, és zöld arabeszkekkel, cinóberszínű hálózással s fantasztikus formájú aranyvirágokkal volt ékesítve, végtelenül finom nádgyékény borította a padlót, melyen karmos lábakon kis ágy állt, háttámmal, mint egy kanapé vagy egy modern *causeuse;* négyfokos zsámoly a fölmenetelre és - eléggé sajátságosnak látszó mesterkéltség a kényelemről vallott modern felfogásunk szerint - egy lábacskára szerelt, cédrusfából készült félkörféle, mely arra szolgált, hogy a tarkót beleillesztve, a fekvő személy fejét tartsa.

Ezen a sajátságos vánkoson egy rendkívül bájos fejecske nyugodott, melynek egy pillantására a fél világ veszett el, imádott, isteni fej, a legtökéletesebb asszony, aki valaha élt, legasszonyabb és legkirálynőbb valaki, csodált típus, akiről a költők nem tudtak újat mondani, és akit az álmodozók ott lelnek mindig álmaik zenitjén: alig szükséges nevezni *Kleopátrát.*

Mellette kedvenc rabszolgája, Kharmión, széles ibisztoll legyezőt ingatott; egy ifjú leány illatos vizet záporozott a kis, nád ablakredőnyökre, melyek a naosz ablakaira voltak illesztve, hogy a levegő csak parfümtől és frisseségtől átitatva érkezzék be.

A nyugágy mellett vékony nyakú, karcsú, finom hajlásával egy kócsag alakját sejtető, szalagos alabástrom vázában lótuszcsokor állott. Égkékek és, mint a nagy Izisz istenasszony ujjbegyei, halványrózsaszínek.

Kleopátra ezen a napon szeszélyből vagy politikából nem volt görög öltözetben; egy dicsünnepen vett részt, s az ünnepélyen viselt egyiptomi ruhában jött haza csónakján, nyári kastélyába.

Olvasónőink bizonyára szeretnék tudni: milyen ruhában tért vissza Kleopátra Hermonthiszból, hol a mammiszi volt, ahol Mandu isten, Ritho istennő és Harphré fiuk hármas istenségét dicsőítik; kíváncsiságukat kielégíthetjük.

Kleopátra királynő a szent karvaly testéből és szárnyaiból formált, igen könnyű aranysisakot viselt fejékül; a fej mindkét oldalán legyezőalakban lebocsátott szárnyak a halántékokat takarták, csaknem a nyakig lenyúlva, két kis kimetszés rózsásabb és finomabban csavarodó fülecskéket hagyott szabadon, mint a kagyló, amelyből Venus istenasszony kelt életre, akit az egyiptomiak Hathornak neveznek. A madár farka azt a helyet foglalta el, ahol a mi hölgyeink hajfonatai vannak; különböző színekre zománcozott, réteges tollazattal fedett teste a fejtetőt takarta, és a homlok felé bájosan visszahajtott nyaka, fejével együtt ékkövektől ragyogó szarvacskát alkotott; torony alakú jelképes sisakdísz tette teljessé ezt az elegáns, de kissé bizarr fejdíszt. Fekete haj, mint a csillagtalan éjé, buggyant ki a sisak alól, és patakzott hosszú fonatokban a szőke vállakra, melyekből azonban, sajnos, csak keveset engedett látni egy több sornyi, kígyókővel díszített nyakfodor vagy körgallér; harántcsíkolt gyolcsruha - ködszövet, szőtt levegő, *ventus textilis,* mint Petronius mondja - hullámzott fehér páraként szép teste körül, melynek kontúrjait finoman sejtette. A ruhának vállban szoros, könyök felé szélesedő, a mi fészek alakú ujjainkhoz hasonló rövid ujjai hat aranykarperectől szorított, gyönyörű kart és egy skarabeust ábrázoló gyűrűtől ékes, tökéletes kezet hagytak szabadon. Egy öv, előrehulló kötött csomókkal jelezte ennek a hullámló, könnyű tunikának a derekát; rojtos köpenyke tette teljessé az apparátust, és még megjegyezzük - ha ugyan néhány barbár szó nem ijeszti meg a párizsi füleket -, hogy a ruha neve *szkenti,* a köpenykéé *kalazirisz* volt.

Említsük most végső *détail* gyanánt, hogy Kleopátra csúcsba visszahajló, igen keskeny, könnyű szandálokat viselt. Ezek a lábhoz olyan módon voltak hozzáerősítve, mint középkori várúrnőink szán alakú cipői.

De Kleopátra arcán mégsem volt az olyan asszony megelégedettségének kifejezése, aki biztos abban, hogy tökéletesen szép és tökéletesen öltözött. Izgelődött-mozgolódott kis ágyán, és eléggé heves mozdulatai minden pillanatban összegyűrték gáz *conopeum*-ának ráncait, melyeket Kharmión kimeríthetetlen türelemmel igazított meg, anélkül hogy legyezőjének ingatását egy pillanatra is abbahagyta volna.

- Megfullad az ember ebben a szobában - mondta Kleopátra -, ha Ptah, a tűzisten, itt állította volna fel kohóit, akkor se lehetne melegebb; a levegő olyan, mint valami kemencében. - És kis nyelve hegyével végigsimította ajkait, aztán kinyújtotta kezeit, mint egy beteg, aki ott nem lévő serleget keres.

A mindig figyelmező Kharmión tapsolt. Az albánok szoknyájához hasonló, redős krinolinba öltözött, vállain párducbőrt viselő fekete rabszolga lépett be egy tünemény sebességével. Bal kezében csészékkel és dinnyeszeletekkel terhelt tálcát egyensúlyozott, jobbjában teáskanna-szerű, hosszú nyakú vázát.

A rabszolga magasról töltött meg egy serleget csodálatos ügyességgel, és a királynő elé helyezte. Kleopátra ajkai szélével érintette az italt, aztán maga mellé téve, Kharmión felé fordította szép, sötét, olajos és a fény egy élénk szikrájától ragyogóvá lett szemeit:

- Ó, Kharmión! - szólt. - Unatkozom.

MÁSODIK FEJEZET

Kharmión, megsejtve a bizalmasabb pillanatot, részvétteljes képet vágott, és úrnőjéhez közeledett.

- Irtózatosan unatkozom - folytatta Kleopátra, lecsüggesztve karjait, mintegy bátortalan és legyőzve. - Ez az Egyiptom engem fölfal, és összezúz; ez az ég, kegyetlen kékjével, szomorúbb, mint az Erebus feneketlen éje. Soha egy felhő, soha egy árnyék! Mindég csak ez a vérző vörös nap, mely úgy néz, mint egy küklopsz szeme. Lásd, Kharmión, minden esőcseppért egy gyöngyszemet adnék! E bronzég megizzott szeméből még egyetlen könny sem hullott ennek a földnek a vigasztalanságára. Nagy koporsófödél, halotti templom ez az élettelen, kifáradt ég, mint a múmiák, akiket takar. Mint súlyos köpeny nehezedik vállaimra. Zavar és nyugtalanít. Mindig azt hiszem, nem egyenesedhetem ki, anélkül hogy a homlokomat bele ne ütném. És aztán az ország, igazán rémítő. Itt minden homályos, rejtélyes, érthetetlen! A képzelet itt csak szörny kimérákat és határtalan emlékműveket alkot; ez az építészet és ez a művészet félelmet keltenek bennem. Ezek a kolosszusok, amiket kőbe gyökerezett lábaik arra ítélnek, hogy térdeikre nyugtatott kezeikkel örökké csak üljenek, kifárasztanak ostoba mozdulatlanságukkal. Mint szellemcsapat, megszállják szememet és láthatáromat. Hát mikor jön már az óriás, aki kézen fogja őket, és kiemeli húszszázados őrállásukból? Végre a gránit is kifárad! Hát micsoda úrra várnak, hogy elhagyják a trónjukul szolgáló hegységet, és a tisztelet jeléül felemelkedjenek? Miféle láthatatlan nyájat őriznek ezek a nagy, kuporgó szfinxek, mint a leselkedő kutyák, hogy sohasem hunyják le a szemeiket, és karmaikat mindig készen tartják? Mi lelte őket, hogy kőszemeiket ily makacsul belemeresztik az örökkévalóságba és végtelenségbe? Összeszorított ajkuk miféle különös titkot nyom vissza keblükbe? Jobbra, balra, akármerre is fordulunk, csak iszonyú monstrumokat látunk, emberfejű kutyákat, kutyafejű embereket, kimérákat, akik undok párosodásból jöttek napvilágra a királyi sírhelyek árnyas mélységeiből, Anubiszokat, Tüphonokat, Oziriszeket, sárga szemű karvalyokat, melyeknek firtató tekintete mintha keresztüldöfne, és rajtunk túl el nem mondható dolgokra figyelne; pikkelyes szárnyú, horgas csőrű, tépő karmú, szörnyű állatok és istenek családját, mindig készen, hogy elnyeljenek és megragadjanak, ha átlépjük a templom küszöbét, és fellebentjük a fátyol sarkát! A falakon, oszlopokon, mennyezeteken, padlókon, palotákon és templomokon, folyosókon és a nekropoliszok legmélyebb kútjain, egészen a föld beléig, ahová a fény el nem ér, ahol levegő híján kialszik a láng, mindenhol és mindig, végeérhetetlen, faragott és festett hieroglifek mesélnek érthetetlen nyelven többé már nem tudott dolgokról, és ezek valószínűleg eltűnt teremtésekre vonatkoznak; csodálatos elsüllyedt művek, amelyeknél egy-egy nép használódott el egy király síriratának felírására! Titok és gránit, ez Egyiptom; szép kis ország, egy fiatal asszony és egy fiatal királynő számára! Az ember nem lát mást, mint fenyegető és gyászos szimbólumokat, *pedumokat,* görög *t* betűket, jelképes glóbuszokat, összegömbölyödött kígyókat, lelkek súlyát mérlegelő mérlegeket, az

ismeretlent, a halált, a semmit! Növényzet helyett bizarr betűkkel tarkázott emlékköveket; fasorok helyett gránitobeliszkek utcáit; talaj helyett óriási gránitjárdákat, melyeknek egy-egy kövéhez egész hegységre van szükség; ég helyett gránitmennyezetet: a tapintható örökkétartóságot, keserű és szakadatlan szarkazmust az élet rövidsége és törékenysége ellen! Titánok lépteihez szabott lépcsőket, melyekre emberi láb fellépni nem tud, és csak hágcsókkal mászhatók meg; oszlopokat, miket száz kar sem tudna átölelni, labirintusokat, ahol akár egy esztendeig tévelyeghetnénk, anélkül hogy kitalálnánk belőlük! A szertelen szédületét, a gigantikus mámorát, a rendetlen gőg erőfeszítését, mely nevét mindenáron a világ felületébe akarja metszeni! És aztán, Kharmión, neked megmondom: van egy gondolatom, amitől félek; a föld más országaiban elégetik a holttesteket, és hamvaik hamarosan beleolvadnak az anyaföldbe. Itt azt lehetne mondani, hogy az élőknek egyéb dolguk sincs, mint a halottak megőrzése. Hathatós balzsamokkal tépik ki a romlás karmaiból; megőrzik alakjukat és külszínüket, a lélek elröppen, a porhüvely megmarad, és a mostani nép alatt húsz nép van, minden város a nekropoliszok húsz emeletén nyugszik; minden letűnő nemzedék egy borús város múmia népességét szaporítja: az atya alatt megtalálhatod a nagyatyát és a dédatyát aranyozott és festett skatulyáikban, olyan módon, mint amilyenek életükben voltak, és bármeddig áshatsz, mindig újabbakat fogsz találni! Ha rágondolok erre a szalagokba göngyölt sokaságra, a gyászos gödröket megtöltő, kiszáradt kísértetek miriádjaira, akik kétezer éve fekszenek ott szemtől szembe, semmitől meg nem zavart csendjükben, nem, még a koporsóban kúszó féreg zajától sem zavarva, és akiket épen fognak megtalálni másik kétezer esztendő után is macskáikkal, krokodilusaikkal, ibiszeikkel, mindazzal, ami akkor élt, mikor ők: borzalom ragad meg, és a bőrömön borzongás fut végig. Mit mondhatnak egymásnak? Hiszen még megvannak az ajkaik, s lelkük, ha kedve jönne visszatérni, abban az állapotban találná testüket, amelyben elhagyta. Egyiptom valóban baljós királyság, és igazán nem az én kacagó és bolondos énemhez van szabva; itt mindenben múmia rejtőzködik, ez minden dolog szíveveleje. Ezer kanyarodó után oda lyukadunk ki, a piramisok szarkofágokat rejtenek. Mindez: semmiség és őrültség. Tépd fel az eget gigantikus kő háromszögekkel, holttestedet még egy lábbal sem nyújtod meg. Hogyan örvendezzünk és éljünk ilyen földön, ahol parfümként csípős nafta- és kátrányszagot lehelünk be, mely a balzsamozók katlanaiban forr, ahol szobánk padlózata üregesen visszhangzik, mert a sírboltok és halottas gödrök folyosói egészen alkóvjaink alá nyúlnak? Múmiák királynőjének lenni, merev és kényszeredett pózokban tekergő szobrokkal beszélgetni, ez ugyancsak vidám dolog! Ha legalább ennek a szomorúságnak a mérséklésére valami szívbéli szenvedélyem volna, ha érdekelne az élet, ha szeretnék valakit vagy valamit, vagy engem szeretnének! de minderről szó sincs. Ezért unatkozom én, Kharmión; szerelemmel ez a sivár és savanyú Egyiptom kedvesebbnek tűnne fel előttem, mint Görögország elefántcsont isteneivel, fehér márványtemplomaival, futórózsaerdeivel és eleven forrásaival. Nem gondolnék Anubisz görbe arckifejezésére és a föld alatti városok szörnyűségeire.

Kharmión hitetlenül mosolygott.

- Nem lehet ebben nagy okod a bánatra, úrnőm, hisz minden pillantásod úgy döfi át a szíveket, mint Erósz aranynyila.

- Tudhatja-e egy királynő - folytatta Kleopátra -, hogy a diadémot vagy a homlokot szeretik-e rajta? Csillagkoronájának sugarai elvakítják a szemeket és szíveket. Trónom magasáról leszállva, lennék-e olyan híres és vonzó, mint Bakkhisz vagy Arkhenassza, mint az Athénból vagy Milétoszból érkező első jöttment kurtizán? Egy királynő, ez az emberektől valami olyan távol eső, olyan magas, olyan elkülönült, olyan lehetetlen! Miféle önhittség hízeleghetne magának azzal, hogy sikere lesz ily vállalkozásban? Többé nem nő, hanem magasztos és szent, nem nélküli alak, akit szeretet nélkül imádnak térdeiken, mint egy istennő szobrát. Ki gyúlt lángra valaha is komolyan a hókarú Héráért, a tengerzöld szemű Pallaszért? ki kísérelte

meg valaha is Thetisz ezüstlábait, vagy Aurora rózsás ujjait megcsókolni? az isteni szépségek melyik szerelmese kapott szárnyakat, hogy elrepülhessen az ég aranypalotája felé?! Jelenlétünkben a tisztelet és félelem dermeszti jéggé a lelkeket, és hogy hozzánk hasonlók szeressenek, a nekropoliszokba kellene leszállni, amikről az imént beszéltem.

Bár semmit sem vetett ellen úrnője okoskodásának, egy bizonytalan bolygó mosoly a görög rabszolga ajkain észrevétette, hogy nem nagyon hisz a királyi személyiség sérthetetlenségében.

- Ah! - folytatta Kleopátra. - Szeretném, ha történne velem valami, egy különös, váratlan kaland! A költők dalai, a szíriai rabszolganők táncai, a nappalba nyúló, rózsakoszorús lakomák, az éjjeli kirándulások, a spártai ebek, a szelídített oroszlánok, a púpos törpék, az utánozhatatlanok rendjének tagjai, a cirkuszi viadalok, az új ékszerek, a büsszoszruhák, gyöngysorok, ázsiai parfümök, a legválogatottabb pipere, a legőrültebb pompa, semmit sem szórakoztat már, minden közömbös, minden elviselhetetlen!

„Látszik - mondta magában Kharmión -, hogy a királynőnek egy hónap óta nem volt szeretője, és nem öletett meg senkit.”

Kifárasztva ilyen hosszú szónoklattól, Kleopátra megint megfogta a mellé tett serleget, megáztatta benne ajkait, és a galamb mozdulatával fejét a karja alá dugva, lehető jól, alváshoz helyezkedett. Kharmión leoldotta szandáljait, és pávatollal gyengéden simogatni kezdte a talpát. Az álom nem késlekedett aranyport hinteni Ptolemaiosz nővérének szép szemeire.

Most, hogy Kleopátra alszik, menjünk fel a bárka hídjára, és örvendjünk a naplemente csodálatos látványának.

Nyugat felé vörös tónussal fűtött, széles ibolyacsík foglalja el az ég egész alsó részét; találkozva az azúr zónákkal fényes lilába olvad az ibolya, s halvány rózsaszínen át kékbe fullad; azon az oldalon, ahol a nap, mint Vulcanus kemencéjéből kikerült vörös pajzs, dobálja égő fényeit, az árnyalás halvány citromsárga felé hajlik, s színeket hoz létre, mint türkizek színei. A ferde sugaraktól bodrozott víznek csillogása tompa, mint a tükörnek ónnal vont hátlapja vagy a habosra edzett penge; a part kanyarulatai, a nádasok, egyáltalán a parton minden, szigorú, sötétes vonalakban válik el az égtől, melyek élénken kiemelik fehéres visszfényét. Az estszürületben, messze lent, mint a higanyra hullott porszem, egy kis barna pont látható, mely fényvonalaktól rajzolt hálóban remeg. Lebukó csörgőruca az, vagy teknősbéka viteti magát ott az árral? krokodil emeli - az est kevésbé égető legét akarva színi - pikkelyes orra hegyét? víziló hasa tárul elő a víz színén? vagy sziklát tett láthatóvá a folyó alacsony állása? mert az öreg Hopi-Munak, a vizek atyjának, nagyon is szükséges már, hogy a napfordulat esőivel megtöltse kiszáradt medencéit a Hold hegyeiben.

Ez sem, az sem: Ozirisz isten darabjaira, amiket oly szerencsésen varrtak össze! Ember látszik ott menni és siklani a vízen... most látható a csolnak, amelyen áll, igazi dióhéj, kivájt hal, három összeillesztett háncsszalag, egy a fenék és kettő az oldalak számára; az egész tartósan odakötve szurokba áztatott kötelékkel a két csúcshoz. Egy férfi áll ott, megvetve egyik lábát a jobb, másikat a bal felén ennek a gyönge alkotmánynak, s egyetlen evezővel hajtja, mely szolgál egyben a kormányzásra is. És bár ötvenlapátos ereje gyorsan röpíti a királyi bárkát, a kis fekete csónak láthatón előnyt nyer.

Kleopátra különös kalandot óhajtott, valami váratlant; ennek a keskeny, titokzatos viselkedésű sajkának olyan képe van egészen, hogy ha kalandot nem hoz is, de legalább kalandort. Rajta talán történetünk hőse: csöppet sem lehetetlen.

Mindenesetre szép, húszas fiatalember, feketeségében szinte kéknek látszó hajzattal, aranyszínű, szőkés bőrrel és oly tökéletesen arányos, hogy Lüszipposz egy bronzának mondhatta volna az ember; bár régóta evezett, fáradtságnak nyoma sem volt rajta, és homlokán az izzadtságnak egyetlen gyöngye sem csillogott.

A nap az égkör alá bukott, és íves korongján egy távoli város barna sziluettje rajzolódott ki, melyet a szem a fény eme játéka nélkül meg sem pillanthatott volna; nemsokára végleg eltűnt, és a csillagok, az éjszakai ég százszorszépei, kinyitották arany kelyheiket a bolt azúrján. A kis sajka által egész közelről követett királyi bárka egy fekete márványlépcső alján állott meg, melynek minden foka a Kleopátra által annyira gyűlölt szfinxeknek egy-egy példányát hordozta. Ez volt a nyári palota kikötőhelye.

Kleopátra, Kharmiónra támaszkodva, gyorsan, mint egy szikrázó jelenés, haladt végig lámpákat tartó rabszolgák kettős sövénye között.

A fiatalember csónakjának mélyéről egy nagy oroszlánbőrt vett fel, vállaira vetette, könnyedén a partra ugrott, a sajkát is partra húzta, és a palota felé vette útját.

HARMADIK FEJEZET

Ki ez az ifjú férfi, aki egy kéregdarabon állva merészkedik követni a királyi bárkát, és sebességében mérkőzik a Kuszk tartomány övig meztelen, pálmaolajjal bekent ötven evezősével? Milyen érdek hajtja és viszi cselekedni? Ez az, amit nekünk tudni illik, ihlettel áldott költő létünkre: akinek számára minden ember, és ami még nehezebb, minden asszony szíve felett ott kell lenni a Mómosz által követelt ablaknak.

Talán nem is olyan könnyű dolog rájönni, hogy mit gondolt kétezer esztendővel ezelőtt egy, a Kéme földjéről származó fiatalember, aki Kleopátrának, Euergeté királynőnek és istennőnek bárkáját követte, mikor az visszatért Hermonthiszból, hol a mammiszi volt. Mégis meg fogjuk kísérelni.

Meiamun, Manduszkopszk fia, különös természetű ifjú volt; ami a halandók többségére hatással van, az rá nem tett semmi benyomást; magasabb fajból származónak látszott, és valami isteni házasságtörés gyümölcsének lehetett volna gondolni. Tekintetének fénye és merevsége a karvalyéra emlékeztetett, és nyugodt fenség honolt homlokán, mint márvány talapzaton; nemes megvetés ívelte felső ajkát, és duzzasztotta orrcimpáit, mint valami tüzes paripának; és bár csaknem egy ifjú lány finom bája volt meg benne, s Dionüszosznak, a nőies istennek sem volt a melle kerekebb és simább: mégis lágy külseje alatt acélidegeket és herkulesi erőt rejtegetett; némely antik emberfajtának különös privilégiuma: a nő szépségét a férfi erejével egyesíteni.

Arcszínéről be kell vallanunk, hogy vörhenyes volt, mint a narancs, ellentétben a fehérről és rózsásról, mint a szépség színeiről, alkotott véleményünkkel; ez azonban nem állt útjában annak, hogy igen bájos ifjú ember ne legyen, aki mindenféle sárga, vörös, rézszínű, napbarnított, aranyos nő, sőt nem egy fehér görög leány előtt is igen kapós volt.

Ebből azonban a világért se higgyük, hogy Meiamun dúskált a női kegyekben: az öreg Priamosz hamvai, sőt Hüppolitosz hava nem lehetett érzéketlenebb és hidegebb; az újdonsült fehér tunikás neofita, aki Iszisz misztériumába való beavatásra készül, sem élt szűziesebb életet; az ifjú lány, kit megdermeszt anyjának jeges árnyéka, nem olyan félénken szende, mint ő volt.

Meiamun örömei egy ilyen nehezen megközelíthető fiatalemberhez képest mégis különösek voltak: reggelenkint nyugodtan útra kerekedett kis vízilóbőr pajzsával, *harpé*-jával, vagyis görbe pengéjű kardjával, háromszög alakú íjával, szakállas nyilakkal töltött kígyóbőr tegzével; azután nekivágott a pusztának, és meghajtotta száraz inú, keskeny fejű, lengős sörényű kancáját, míg rá nem akadt valami nőstény oroszlán nyomára: nagyon mulattatta, ha a kis oroszlánkölykeket az anyjuk hasa alól szedhette ki. Mindenben csak a veszedelmeset vagy lehetetlent szerette; nagy kedve telt járhatatlan örvényeken járni, dühöngő vizeken úszkálni, és a Níluson éppen a katarakták helyét választotta volna a fürdésre: vonzotta a mélység.

Ilyen volt Meiamun, Menduszkopszk fia.

Egy idő óta kedélye még vadabb lett; hónapszámra belevette magát a homoktengerbe, és csak ritkán bukkant fel. Nyugtalan anyja hiába hajolt ki teraszának magasáról, és kutatta az utat fáradhatatlan szemével. Hosszas várakozás után, az égkörön felkavargott egy kis porfelhő; a felhő nemsokára meghasadt, és láthatóvá lett Meiamun, portól fedve, a kancáján, mely sovány volt, mint egy nőstény farkas, vérző vörös szemekkel, reszkető orrcimpákkal, oldalán seb-helyek, nem sarkantyú nyomai.

Miután szobájában néhány oroszlán- vagy hiénabőrt felakasztott, ismét elment.

Pedig senki sem lehetett volna boldogabb Meiamunnál; Nephté szerette őt, Afornuthisz pap leánya, legszebb valaki az Arszinoiták helytartóságában. Ahhoz Meiamunnak kellett lenni, meg nem látni Nephtének a bájos szemeit, melyeknek sarkai a kéj meghatározhatatlan kifejezésével íveltek magasba, vörös, mosolytól szikrázó száját, fehér és tiszta fogait, finom kerekségű karjait és Izisz szobrának jáspislábainál tökéletesebb lábait: bizonyos, hogy nem volt egész Egyiptomban kisebb kéz és hosszabb hajzat. Nephté bájait csak a Kleopátra bájai homályosíthatták el. De ki gondolhatott arra, hogy Kleopátrát szeresse? Ixión, ki Junóba volt szerelmes, karjaiba csak felhőt szorított, és örökösen forgatja kerekét a pokolban.

Meiamun Kleopátrát szerette.

Eleinte megkísérlette legyőzni bolond szenvedélyét, test test ellen küzdöttek; de a szerelmet nem lehet megfojtani, mint ahogy megfojtjuk az oroszlánt, és a legerősebb atléta sem tud ebben a dologban semmit tenni. A nyíl a sebben maradt, és mindenütt magával hurcolta; Kleopátrának aranycsúcsú diadémja alól szétsugárzó és fényittas képe, ki egyedül maradt állva királyi bíborában, a letérdelt nép között, beragyogta ébrenlétét és álmait; mint az oktalan, ki a napba nézett, és most mindenütt megfoghatatlan foltot lát maga előtt repdesni, úgy látta Meiamun örökké Kleopátrát. A sasok megbámulhatják a napot, anélkül hogy elvakulnának, de miféle gyémánt tekintet szegeződhetnék büntetlenül egy szép asszonyra, egy szép királynőre?

Élete a királyi lakosztályok körül való bolyongásban telt el, csak hogy ugyanazt a levegőt szívhassa, amit Kleopátra, hogy megcsókolhassa a homokon - ó! jaj! nagyon ritka boldogság - lábainak félig elmosódott lenyomatát; eljárt a szent ünnepségekre és panegiriszekre, meg-kísérelve elfogni szemeinek egy sugarát, elorozni menet közben egyikét szépsége ezer alakjának. Néha szégyen fogta el esztelen életmódja miatt; megkettőzött dühöngéssel vetette bele magát a vadászatba, és a fáradtság által kísérelte meg elbágyasztani vérének zajongását és vágyainak tüzét.

Hermonthisz panegiriszére ment el, és abban a bizonytalan reményében, hogy egy pillanatra megláthatja a királynőt, mikor kiköt nyári palotájánál, sajkáján követte a bárkát, nem törődve a nap kegyetlen marásával, melynek heve lávaizzadmánnyá olvasztotta a vörös talapzatokon libegő szfinxeket.

És aztán megértette, hogy elérkezett a végső pillanathoz, hogy életében döntő fordulat történik, és hogy nem halhat meg szívében a titokkal.

Különös helyzet egy királynőt szeretni; olyan, mintha egy csillagot szeretnénk; a csillag legalább minden éjjel ott csillog az égen, a helyén; titokzatos randevúféle ez: ott találod, meglátod, és pillantásodtól nem sértődik meg! Ó, milyen nyomorúság szegénynek, ismeretlennek, obszkurusnak lenni, egészen lent, a létra alján ülni és érezni, hogy szíved szerelemmel van tele valami ünnepélyes, szikrázó és ragyogó dolog iránt, egy nő iránt, akinek legutolsó szolgálója sem kérne belőled! szemeidet végzetesen rászögezni valakire, aki téged sohasem fog meglátni, akinek számára te csak a tömeg egyik hulláma vagy, olyan, mint a többi, és aki százszor találkozhatik veled, anélkül hogy felismerne! ha beszélni adódik alkalom, nem lelni semmi okot ennek a bolond vakmerőségnek az igazolására: sem a költői talentumot, sem a nagy géniuszt, semmiféle emberfeletti tulajdonságot, semmit, csak a szerelmet; és a szépségért, nemességért, hatalomért, minden álmodott ragyogásért cserében nem hozni mást, csak a vágyat vagy ifjúságodat, amik ugyan ritka dolgok!

Ezek a gondolatok nyomták Meiamunt; hasra fekve a homokon, állát kezeire támasztva, kimeríthetetlen álmodozás hullámverése által engedte magát hányni-vetni; ezernyi esztelennél esztelenebb tervet kovácsolt. Világosan érezte, hogy lehetetlen célra tör, de nem volt meg a bátorsága nyíltan lemondani róla, és az álnok reménykedés néhány hazug ígéretet súgott a fülébe.

- Hathor, hatalmas istennő - mondta halkan -, mit vétettem ellened, hogy ilyen szerencsétlenné tettél? Azért a közönyért állasz bosszút, amivel Nephté, az Aphomuthisz pap leánya iránt viseltetem; neheztelsz rám, hogy eltaszítottam magamtól Lamiát, az athéni hetérát vagy Florát, a római kurtizánt? Az én hibám az, ha szívem csak Kleopátra egyetlen szépsége iránt érzékeny, aki vetélytársad? Miért mélyesztetted szívembe a lehetetlen szerelem mérgezett nyilát? Milyen áldozatot és miféle ajándékokat kívánsz? Szüénéi rózsás márványból való kápolnát kell számodra emelni, aranyozott fejű oszlopokkal, egyetlen darabból készült mennyezetet és Memphisz vagy Théba legjobb kézművesei által mélyre metszett hieroglifeket. Felelj nekem!

Mint minden isten és istennő, akiket csak hívunk, Hathor sem felelt. Meiamun kétségbeesett elhatározásra jutott.

Kleopátra szintén könyörgött Hathor istennőhöz; új gyönyört kért tőle, ismeretlen izgalmat; senyvedve feküdt az ágyon, és arra gondolt, hogy az érzékek száma nagyon is korlátolt, hogy a legválogatottabb mesterkedések után is igen hamar elérkezik az undor, és hogy egy királynőnek igazán nagy gondot okoz: egész napját elfoglalni. Mérgeket próbálni ki rabszolgákon, tigriseket emberekkel vagy gladiátorokat egymással harcoltatni, olvasztott gyöngyöt inni, felenni egy provinciát, mindez unalmas és közönséges.

Kharmión fogytán volt eszközeinek, s már nem tudott mit kezdeni úrnőjével.

Hirtelen egy szisszenés hallatszott, és a fal cédrusburkolatába remegve vágódott bele egy nyílvessző.

Kleopátra csaknem elájult a rémülettől. Kharmión kihajolt az ablakon, de csak egy habcsomót látott a vízen. Egy papirusztekercs volt a nyíl fájára göngyölve; fonetikus írással ez állt rajta: „Szeretlek!”

NEGYEDIK FEJEZET

- Szeretlek - ismételte Kleopátra, karcsú és fehér ujjai között forgatva a szkütalék módjára összegöngyölt papiruszdarabkát -, ezt a szót kértem; miféle okos lélek, milyen rejtőzködő szellem értette meg ilyen világosan a kívánságomat?

És teljesen felserkenve senyvedő zsibbadtságából, az egeret szimatoló macska fürgeségével ugrott le ágyáról, hímzett *tatbebsz*-ébe csúsztatta elefántcsont lábacskáit, büsszosztunikát vetett vállaira, és az ablakhoz futott, amelyen Kharmión még mindig kinézett.

Világos és nyugodt éjszaka volt; a magasan járó hold az árny és fény nagy szegleteivel rajzolta ki a palota építészeti tömegeit, erőteljesen választva el őket a kékesen áttetsző alaptól és ezüstös selyemfényekkel jegezte a folyó vizét, ahol visszfénye csillogó oszlopként nyúlt végig; könnyű szél, melyet a szunnyadó szfinxek lélegzésének lehetett volna tartani, dobogtatta meg a nádast, és megremegtette a lótuszok azúr csengettyűit; a Nílus partjához odaerősített bárkák kötelei gyöngén nyögtek, és a hullám gátjai közt úgy kesergett, mint párjavesztett gerle. Elmosódott növényi illat, finomabb, mint az Anubisz papjainak *anszkir*-jaiban égő illatszerek, egészen a szobáig hatolt. Egyike volt ez azoknak a bűvös keleti éjjeleknek, melyek ragyogóbbak a mi legszebb nappalainknál, mert a mi napunk nem ér fel ezzel a holddal.

- Nem látsz ott a folyó közepe táján egy úszó emberi fejet? Nini, most a fénycsíkon hatol át, és beleveszik az árnyba; többé nem lehet megkülönböztetni. - És Kharmión vállára támaszkodva, szép testével félig kihajolt az ablakon, igyekezve újból meglelni a titokzatos úszó nyomát. De egy erdő - nílusi akácok, kumpálmák és sayalok - vetett ezen a helyen árnyat a folyóra, és födözte a vakmerő menekülését. Ha Meiamunnak lett volna lélekjelenléte visszafordulni, megláthatta volna Kleopátrát, a csillagkirálynőt, amint szemeivel mohón keresi az éjben őt, szegény züllött egyiptomit, nyomorult oroszlánvadászt.

- Kharmión, Kharmión, hívasd Phrehipephburt, az evezősök főnökét, hogy haladék nélkül két bárkát bocsássanak vízre ennek az embernek az üldözésére - szólt Kleopátra, akinek kíváncsisága a végsőkig fel volt csigázva.

Phrehipephbur jött: a Nahaszi-törzsből való férfi volt, széles kezekkel, izmos karokkal, fején a phrügiai sapkához eléggé hasonló, testén piros színű, fehérrel és kékkel csíkozott szűk nadrágféle. Teljesen meztelen felsőteste a lámpa fényében feketén és simán csillogott, mint valami szurokszén gömb. Átvette a parancsot a királynőtől, és legott távozott, hogy végrehajtsa.

Nemsokára két hosszú, keskeny, könnyű csónak (oly könnyű, hogy az egyensúlyról való legkisebb megfeledkezés felbillentette volna) hasította sziszegve a Nílus vizét, húsz izmos evezős karnyomása alatt; de a kutatás hasztalan volt. Miután a folyót minden irányban átvizsgálták, miután felturkálták a legkisebb zsombékot is, Phrehipephbur minden eredmény nélkül tért vissza a palotába. Csak néhány fél lábon alvó kócsagot rebbentett fel, és pár krokodilust zavart meg az emésztésében.

Kleopátra olyan élénk bosszankodást érzett az akadály miatt, hogy erősen kísértésbe jött Phrehipephburt malom elé fogatni vagy a vadállatok elé dobatni. (Jó, hogy Kharmión közbelépett a minden ízében remegő szerencsétlen érdekében, aki elsápadt a rémülettől fekete bőre alatt.) Ez volt életében az egyetlen eset, hogy vágya nem ment a keletkezés pillanatában teljesedésbe; nyugtalanító meglepetést is érzett, mintegy első kételkedést mindenhatóságában.

Ő, Kleopátra, Ptolemaiosz nővére és felesége, proklamált istennő, Euergété, föld alatti és föld feletti régiók eleven királynője, a fényszeme, a nap kedveltje (mint ez a templomok falaira vésett díszkeretekben olvasható) bukkanjon akadályra, akarjon valamit, ami nem teljesül, beszéljen, és ne engedelmeskedjenek! Épp annyi volna akkor valami szegény hullametsző,

paraszkhiszta felesége lenni és katlanban forralni a nátront! Ez szörnyűség, ez sok, és igazán nagyon szelíd és nagyon kegyes királynőnek kell lennie, hogy ne feszíttesse keresztre ezt a nyomorgonc Phrehipephburt.

Kalandot akartál, valami különös és váratlan dolgot; szolgáltak vele kívánságod szerint. Láthatod, hogy királyságod nem olyan halott, mint állítottad. Nem valami szobor kőkarja küldte ezt a nyilat, nem is valami múmia szívéből jött ez a szó, mely úgy felizgatott téged, téged, aki ajkadon mosollyal lesed, mikor megmérgezett rabszolgáid az agónia rángatódzásában sarkukkal és fejükkel verdesik szép porfir- és mozaik padlózatodat; téged, aki megtapsolod a tigrist, mikor derekasan benyomja fogait a legyőzött gladiátor oldalába!

Mindent meg fogsz kapni, amit csak akarsz, smaragdokkal kicsillagozott ezüstszekereket, griffes quadrigákat, háromszor festett bíbor tunikákat, drágakövekkel körülrakott, öntöttacél tükröket, melyeknek hibátlanságában olyan szépnek fogod magad látni, amilyen tényleg vagy. Szériké tartományból származó olyan finom, olyan omlatag ruhákat, hogy áthúzhatod kisujjad gyűrűjén; tökéletes keleti gyöngyöket, Lüszipposz vagy Mürón serlegeit, költők módjára beszélő indiai papagájokat; mindent meg fogsz kapni, kérnéd bár Venus övét vagy Izisz pszkentjét; de ezen az estén igazán nem fogod megkapni azt az embert, aki kilőtte ezt a nyilat, mely még most is remeg ágyad cédrusfájában.

A rabszolganőknek, akik holnap öltöztetni fognak, nem lesz jó napjuk, okosan teszik, ha ugyancsak könnyed kézzel működnek, a ruha arany gombostűi számára könnyen szolgálhat párna gyanánt az ügyetlen fésülőnő melle és a szőrkitépő asszony erősen kockáztatja, hogy lábánál fogva akasztják a mennyezetre.

- Ki lehetett a vakmerő, aki ezt a nyílra csavart vallomást belőtte? Talán Amun-Ra nomarkhész, aki szebbnek hiszi magát a görög Apollónnál? Mit gondolsz, Kharmión? Vagy Kheapsziro Hermothübia parancsnoka, aki annyira büszke a Kruszk tartományban vívott harcaira! Vagy inkább az ifjú Sextus, ez a római tivornyázó, aki vörös festéket használ, selypesen beszél, és perzsa ujjasokat visel?

- Királynő, egyik sem; bár a világon te vagy a legszebb, ezek az emberek csak hízelegnek neked, s nem szeretnek. Amun-Ra nomarkhész választott magának bálványt, akihez mindig hű lesz: a saját személyét; a harcos Kheapsziro csak csatái elbeszélésével törődik; Sextus olyan komolyan el van foglalva egy új szépítőszer összeállításával, hogy nem is gondolhat más dologra. Egyébként lakóniai felöltőket, arannyal áttört sárga tunikákat és ázsiai fiúkat kapott, akik minden idejét lefoglalják. Ezek közül a szép uraságok közül egyik sem kockáztatná a nyakát ilyen vakmerő és ennyire veszélyes vállalkozásban; ehhez nem szeretnek eléggé. Tegnap azt mondtad a bárkádon, hogy az elvakult szemek nem merészkednek hozzád felemelkedni, hogy nem tudnak mást az emberek, csak elsápadni és kegyelemért esdekelve, lábaidhoz borulni, s nem marad más hátra számodra, mint felkelteni aranyozott koporsójából valami öreg, kátránnyal illatosított fáraót. Itt van most ez az égő és ifjú, téged szerető szív: mit fogsz vele kezdeni?

Ezen az éjjelen Kleopátra csak bajjal tudott elaludni, forgolódott az ágyán, és hosszú ideig hiába hívta Morpheuszt, a Halál testvérét; több ízben ismételte, hogy ő a világ legszerencsétlenebb királynője, s hogy célzatosan ellenkeznek vele, s hogy számára az élet elviselhetetlen; ezek a nagy panaszok elég kevéssé hatották meg Kharmiónt, bár olyan képet vágott, mintha ő is vele szenvedne.

Hagyjuk kissé Kleopátrát, űzze a futó álmot, s jártassa végig találgató eszét udvara nagyjain; térjünk vissza Meiamunhoz: ügyesebbek lévén Phrehipephburnál, az evezősök főnökénél, nemsokára sikerülni fog megtalálnunk.

Megrémülve saját vakmerőségétől, Meiamun a Nílusba ugrott, és előbb úszott ki a kis kumpálmaerdőcskéhez, mint Phrehipephbur vízre bocsátotta üldözésére a két csónakot.

Mikor lélegzethez jutott, és a folyó habjaitól megáztatott, hosszú, fekete haját a fülei mögé hátrasimította, jobban és nyugodtabban kezdte magát érezni. Kleopátrának volt valamije, ami tőle származott. Most már valami kapcsolat volt közöttük; Kleopátra rá, Meiamunra gondolt. Lehet, hogy ez a düh gondolata volt, de legalább elérte, hogy valamiféle megmozdulást rezzentett fel benne, rémületet, haragot, szánalmat; értésére adta, hogy ő is él. Igaz, elmulasztotta ráírni nevét a papirusztekercsre, de mi többet tudott volna meg ebből a királynő: *Meiamun, Manduszkopszk fia*! Egy nomarkhész vagy egy rabszolga egyek előtte. Egy istennő nem alacsonyodik le jobban, ha szeretőül a nép egyik fiát választja, mint ha egy patríciust vagy egy királyt választ; olyan magasról nem látszik más az emberben, csak a szerelem.

A szó, mely úgy nehezedett mellére, mint egy bronzkolosszus térde, végre utat tört, átszállt a levegőn, eljutott egészen a királynőig, a háromszög hegyéig, megközelíthetetlen csúcsig! Ebbe a tompult szívbe kíváncsiság magvát vetette - nagy lépés előre!

Meiamun nem sejtette, hogy ilyen jól sikerült neki a dolog, de most mégis nyugodtabb volt, mert esküt tett önmaga előtt, a titokzatos Barira, aki a lelkeket átvezeti az Amenthiszbe, a szent Bennon és Ghenghen madarakra, Tüphonra és Oziriszre, mindarra, ami szörnyűt az egyiptomi mitológia csak nyújtani képes, hogy Kleopátra szeretőjévé lesz, legyen az csak egy nap, egy éjjel vagy akár egyetlen órára, s kerüljön bár testébe s lelkébe.

Megmagyarázni, hogyan jött rá ez a szerelem egy nő iránt, akit csak messziről látott, és akire alig merte szemeit emelni; ő, aki nem sütötte le őket az oroszlán sárga tekintete előtt! és hogy ez a lelkébe véletlenül beléhullott kis magocska ott hogyan kelt ki ilyen gyorsan, és vert ilyen mély gyökeret - ezt megmagyarázni nem lehet, mert megmagyarázhatatlan titok; előbb mondottuk: vonzotta a mélység.

Mikor teljesen bizonyossá lett Phrehipephburnak és az evezősöknek a visszatértéről, másodszor is belevetette magát a Nílusba, és újból Kleopátra palotája felé vette az útját, melynek lámpása átcsillogott egy bíbor függönyön, mint valami kipirosított csillag. Leander sem úszott bátrabban és erőteljesebben a szesztoszi torony felé; pedig Meiamunt nem várta egy Héró, készen, parfümösüvegcsék tartalmát fejére önteni, hogy elűzze a tenger szagát és a vihar csípős csókjait.

Legfeljebb egy jó *lándzsadöfés* vagy *harpé*-vágás volt mindaz, ami érhette, és igazában nem is igen ettől félt ő.

Egy darabig a palota fala mellett haladt, melynek márványlábai a folyóban fürödtek, és megállt egy víz alatti nyílás előtt, ahonnan forrongó ár ömlött a mélységbe. Két-háromszor siker nélkül bukott alá, végül szerencsésebb volt, rálelt az útra, és eltűnt.

Ez a bolthajtás boltozott kanális volt, mely a Nílus vizét vezette Kleopátra fürdőibe.

ÖTÖDIK FEJEZET

Kleopátra csak reggel felé aludt el, abban az órában, mikor az elröppent álmok hazatérnek az elefántcsont kapun. Az álom illúziója mindenféle szeretőket láttatott vele, amint a folyóba vetik magukat, megmásszák a falakat, hogy hozzájussanak, és az est emléke gyanánt, álmai szerelmi vallomásokat röpítő nyilaktól voltak átlyuggatva.

Ideges remegéstől rázott kis sarkai nekiütődtek Kharmión mellének, aki keresztbe feküdt az ágyon, hogy vánkosul szolgáljon.

Mikor felébredt, vidám napsugár játszadozott az ablak függönyén, melynek szövetét ezer kis fényponttal döfte át és barátságosan az ágyra szállt, hogy mint aranypillangó röpködjön szép vállai körül, röpke fénycsókot lopva reájuk. Boldog sugár! még az istenek is irigyelték volna!

Kleopátra, mint valami beteg gyermek, elhaló hangon mondta, hogy fel akar kelni; két szolgálóasszonya karjába emelte, és vigyázva a földre helyezte, egy nagy tigrisbőrre, melynek karmai aranyból voltak, szemei kárbunkulusból. Kharmión tejnél fehérebb lenkaliziriszbe burkolta, haját ezüstfonalakból készült fejhálóval vette körül, lábait parafa *tatbebsz*-ekbe bújtatta, melyeknek talpaira, a megvetés jeléül, két groteszk alak volt rajzolva, a Nohaszi- és Nahmon-törzsek két férfia, összekötözött kezekkel, úgyhogy Kleopátra betű szerint kiérdemelte a népek tiprójának jelzőjét, amely ott díszelgett a királyi díszkeretekben.

A fürdés órája volt. Kleopátra ment már, szolgálóasszonyaitól kísérve.

Kleopátra fürdői mimózák és szentjánoskenyérfák, aloék, citromfák és perzsa almafák lombjaival teli, tágas kertek közepett épültek; buja frisseségük kellemes ellentéte volt a környék sivárságának; óriási teraszok fölé tömör zöld borult, és a virágok szinte az égig emelkedtek a gigantikus rózsaszínű gránitlépcsők során; minden lépcsőkorlát mentén, mint nagy liliomok, pentelikoszi márványvázák pompáztak, és a bennük levő növények csak bibéknek látszottak; a legügyesebb görög szobrászok vésőitől életre simogatott kimérák hevertek lágyan a virágokkal teletűzdelt gyepen, mint karcsú fehér agarak egy szalon szőnyegén: és arckifejezésük korántsem volt annyira nyers, mint az egyiptomi szfinxek savanyú arckinyomata és mord magatartása. Bájos nőalakok voltak: egyenes orral, sima homlokkal, kis szájjal, kecsesen gömbölyödő karokkal, kerek és szűzies nyakkal, fülbevalókkal, imádandóan szeszélyes nyakékekkel és piperékkel. Voltak, akik halfarokban végződtek, mint a nő, akiről Horatius beszél, vagy madárszárnnyá bontakoztak ki, oroszlánfarrá gömbölyödtek, csigás lombokká tekergőztek, a művész fantáziája vagy az építészeti elhelyezkedés követelményei szerint: ilyen bájos szörnyek kettős sora szegélyezte a palotától a teremhez vezető sétányt.

Ennek a sétánynak a végén tágas medence volt négy porfirlépcsővel; a gyémánttiszta vízen keresztüllátszottak az aranyporral fövenyzett fenékre alászálló lépcsők; nők, akik talposzlopban végződtek, mint a kariatidák, emlőikből illatos sugarat lövelltek, mely ezüst harmatként hullott vissza a medencébe, és felszurkálta sistergő cseppjeivel a víz tiszta tükrét. Ezenfelül ezek a kariatidák még arra szolgáltak, hogy fejükön féldomborművű nereidákkal és tritonokkal díszített párkányzatot hordozzanak, és bronzgyűrűkkel is el voltak látva a velarium selyemköteleinek odakötésére. Az oszlopcsarnokon túl nedves és kékes növényzet látszott ki, árnyas hűvösségek, a Tempé völgyének egy darabja Egyiptomba varázsolva. Szemirámisz híres kertjei ezek mellett semmik.

Nem fogunk a többi hét vagy nyolc különböző hőmérsékletű teremről beszélni, hideg vagy meleg gőzeikről, illatszeres *kamráikról,* szépítőszereikről, olajaikról, sikárköveikről, szőrkesztyűikről és a kéjes mesterkedések oly magas fokára fejlesztett antik fürdőművészet egyéb más raffinement-járól.

Kleopátra odaért, kezeivel Kharmión vállaira támaszkodva; legalább harminc lépést egészen egyedül tett! nagy erőfeszítés! rendkívüli fáradság! Orcáinak áttetsző bőre alatt terjengő könnyed, rózsás felhő üdítette szenvedélyes sápadtságát; ámbraszőkeségű halántékán kékes erek hálózata látszott; sima homloka, mely mint általában az antik homlokok, nem volt magas, de tökéletesen kerekded formájú, kifogástalan vonallal csatlakozott a szigorú, egyenes, metszett drágakőhöz hasonló orrhoz, mely rózsás és a legkisebb izgalomra is megreszkető

cimpákban végződött, mint egy szerelmes nőstény tigris orrlyuka; szája kicsi és kerek volt, orrához nagyon közel, ajkai gőgösen íveltek; alsó ajkának nedves csillogásából és vörös pompájából hihetetlen életláz és zabolátlan kéjvágy sugárzott szét. Szemeire keskeny pillák borultak, és vékony, csaknem hajlás nélküli szemöldökök. Meg sem kíséreljük fogalmat adni róla; tűz, epekedés, szikrázó tisztaság volt, mely még magának Anubisznak a kutyafejét is elcsavarta volna; szemeinek minden pillantása a Homéroszénál vagy Mimnermoszénál fensségesebb költemény volt; parancsoló erővel teli királyi áll zárta le méltóan ezt a bűvös profilt.

Bájjal és büszkeséggel teljes attitűdben állott a medence első lépcsőjén; könnyedén hátrahajolt, lábacskájával a levegőben, mint egy istennő, ki éppen emelvényéről száll le, és akinek tekintete még az égen csügg; két fenséges vonal indult el nyakának ormairól, és patakzott egyetlen sugárban a földig. Kleomenészt, ha kortársa lett volna, és láthatta volna őt, bosszúságában *szétzúzza* Vénuszát.

Vízbe szállása előtt új szeszélye támadt: meghagyta Kharmiónnak, hogy ezüsthálós hajékét cserélje ki; mint valami tengeri istenségnek, inkább kedvére volt egy lótuszból és nádból készült virágkorona. Kharmión engedelmeskedett; s a börtönből szabadult hajzat fekete zuhatagként omolt vállaira; fürtjei úgy csüggtek szép orcái mentén, miként az érett szőlőfürtök.

Azután, egyetlen aranykapocs által tartott lentunikája oldódott el, lesiklott márványtestéről, és fehér felhőként hullott lábaihoz, miként Léda lábához a hattyú.

És Meiamun, hol volt?

Ó! kegyetlen sors! Mennyi érzéketlen tárgy örvend olyan kegyeknek, melyek egy szerelmest gyönyörbe dermesztenének. A szél, mely az illatos hajzattal játszadozik, és olyan csókokat lop a szép ajkakra, melyeknek értékét meg sem tudja becsülni, az ilyenféle gyönyörűségek iránt teljesen közömbös víz, mely egyetlen öleléssel fogja át az imádott testet, az annyi bájos arcot visszatükröző tükör, az istenien parányi lábat magába záró koturnus vagy *tatbebsz:* ó, mennyi kárba veszett boldogság!

Kleopátra megmártotta a vízben pirosas sarkát, és néhány lépcsővel lejjebb ment; a borzongó víz körülövezte, és ezüst karpereceket adott rá, gyöngyözve gördült végig keblein és vállain, mint egy szétbomlott gyöngysor; a vízen lebegő nagy haja, mint királyi köpeny terült el mögötte; királynő volt még a fürdőben is. Izgett-mozgott, lebukott, kezében a fenékről egy-egy maroknyi aranyos port hozva fel, melyet nevetve dobott oda valamelyik szolgáló asszonyához; máskor a medence oszlopkorlátjára támaszkodott, rejtegetve és mutogatva kincseit, olykor csak sima és ragyogó hátát láttatva, máskor, mint Venus Anadüomené, teljes alakjában mutatva meg magát; és szünet nélkül váltogatta szépsége képeit.

Egyszerre csak élesebben sikoltott fel, mint az Aktaión által meglepett Diana: a lombon át, mint valami krokodilusnak vagy oroszlánnak a szemei, égő, sárga és foszforos szemgolyókat vett észre.

Meiamun volt ott, ki egy lombcsomó mögött a földre lapulva, dobogóbb szívvel, mint a szarvasborjú a vetés közt, megittasult a veszélyes boldogságtól, hogy a királynőt fürdőjében látja. Bár a vakmerőségig bátor volt, Kleopátra sikoltása hidegebben járta át szívét, mint egy kardpenge; halálos veríték verte ki egész testét; erei sziszegő zajjal sípoltak halántékában, az aggódás vasmarka szorongatta a torkát és fojtogatta.

Az eunuchok, kezükben lándzsával, odafutottak; Kleopátra megjelölte a facsoportot, ahol megtalálták a lapuló és összegömbölyödött Meiamunt. A védekezés lehetetlen volt, meg sem kísérelte: hagyta, hogy elfogják. Az eunuchokat jellemző ostoba és kegyetlen közönnyel

huzakodtak neki, hogy megöljék, de Kleopátra, kinek volt közben ideje kalaziriszébe burkolózni, kezének intésével megállította őket, és a foglyot magához vezettette.

Meiamun csak térdre hullt előtte, könyörgő kezeit kitárva feléje, mint az istenek oltárai felé.

- Talán Rómától felbérelt orgyilkos vagy? És mi dolgod ezeken a szent helyeken, ahová férfi be nem léphet? - szólt Kleopátra, fejedelmi kérdő mozdulattal.

- Lelkem könnyűnek találtassék Amenthisz mérlegén, és Tmei, a nap leánya és az igazság istennője büntessen meg, ha valaha is volt valami rossz szándékom ellened, királynő - válaszolta Meiamun még mindig térdelve.

Az őszinteségnek és hűségnek olyan világos kinyomata csillogott arcán, hogy Kleopátra azonnal elvetette ezt a gondolatot, és a fiatal egyiptomira kevésbé szigorú és kevésbé ingerült szemeket vetett; szépnek találta.

- Akkor mi hajtott erre a helyre, ahol nem várhatott más rád, csak a halál?

- Szeretlek! - mondta Meiamun halkan, de érthetően; mert mint minden végletes és rosszabbra nem válható helyzetben, bátorsága most is visszatért.

- Ah! - szólt Kleopátra feléje hajolva és heves, gyors mozdulattal ragadva meg a karját. - Hát te lőtted ki azt a nyilat a papirusztekercsel; Omszra mondom, poklok kutyájára, vakmerő féreg vagy!... Most már rád ismerek; régóta látlak bolyongani, mint egy panaszos árnyat, a helyek körül, amerre lakozom... Ott voltál Izisz körmenetén; Hermonthisz panegiriszén; követted a királyi bárkát. Á! királynő kell neked! Nem is nagyon csekélyek ambícióid; kétségtelenül azt vártad, hogy fizetséget kapsz. Bizonyosan a szeretőd leszek... Miért is ne?

- Királynőm - válaszolt Meiamun, mély mélabúval az arcán -, ne tréfálj! Elment az eszem, igaz; megérdemeltem a halált, ez is igaz; légy könyörületes; öless meg.

- Nem; ma az a szeszélyem, hogy irgalmas leszek; meghagyom az életedet.

- Mit csináljak az életemmel? Szeretlek.

- Jól van! Vágyaid teljesülni fognak, meg fogsz halni - felelte Kleopátra -, különös, hóbortos álmot szőttél; képzelődésed *tilos küszöböt* lépett át; azt gondoltad, hogy Caesar vagy Marcus Antonius vagy, a királynőt szeretted! Az őrület némely óráiban elhitetted magaddal, hogy minden ezer évben legfeljebb egyszer történő véletlenek során Kleopátra egy nap a szeretőd lesz. Nos! Amit te lehetetlennek gondoltál, teljesedni fog, álmodat valóságra váltom; ez egyszer úgy tetszik nekem, hogy betöltsek egy bolond reményt. Ragyogással, sugarakkal és csillagokkal akarlak elborítani; akarom, hogy szerencséd vakító legyen. Te a kerék alján voltál, én a magasba akarlak juttatni váratlanul, hirtelen, átmenet nélkül. A semmiből emellek ki, istennel teszlek egyenlővé, és visszalöklek a semmibe: ez minden; de valahogy eszedbe ne jusson kegyetlennek nevezni, irgalmamért könyörögni, az óra jöttekor erődet veszteni... Jól vagyok; őrültséged játékszeréül adom magamat; jogom volna azonnal megöletni téged; de azt mondod, hogy szeretsz, holnap foglak megöletni; életedet egy éjszakáért. Nagylelkű vagyok, megveszem tőled, holott elvehetném. De mit csinálsz a lábaimnál? Kelj fel, és nyújtsd a kezedet, hogy a palotába menjünk.

HATODIK FEJEZET

A mi világunk igen kicsiny az antik világ mellett, ünnepségeink szegényesek a római patríciusok és ázsiai fejedelmek megdöbbentő fényűzéséhez képest; szokásos étkezéseik manapság fékevesztett orgia számba mennének, és egy egész modern város nyolc napig elélhetne a desszertből, amit Lucullus néhány benső barátjával vacsorára fogyasztott el. Nyomorúságos megszokásunk folytán alig tudjuk magunk elé képzelni ezeket az óriás életeket, amelyekben minden megvalósult, ami merészet, különöset a képzelődés csak ki tudott találni, túl a lehetőség határain. Palotáink istállók, ahová Caligula még a lovát sem köttette volna be; alkotmányos királyaink közül a leggazdagabb sem él úgy, mint egy kis satrapa vagy római proconsul. A sugárzó napok, melyek földünkön ragyogtak, örökre kialudtak az egyformaság semmiségében; az emberek fekete hangyabolya fölé nem emelkednek többé ezek a Titán alakú kolosszusok, akik három lépéssel körülfutották a világot, mint Homérosz lovai; nincs már Lylacq tornya, nincs gigantikus Bábel, égre törni végtelen spirálisaival, sem hegydarabokból készült szertelen templomok, királyi teraszok, melyeket minden század népe csak egy réteggel tudott emelni, és ahonnan a kikönyökölő, álmodozó herceg a világ ábrázatát mint kiterített kártyát szemlélhette; eltűntek a küklopszi építmények kibonyolíthatatlan halmozásával rakott rendetlen városok, mély körsáncaikkal, éjjel-nappal üvöltő cirkuszaikkal, tengervízzel töltött, leviatánoktól és bálnáktól népes tartányaikkal, kolosszális párkányzataikkal egymásra rakott teraszaikkal, felhőkben fürdő tornyaikkal, gigantikus palotáikkal, vízvezetékeikkel, embert okádó óvárosaikkal, nekropoliszaik homályával! Sajnos! többé nincs más, a kövek ostábláján gipsz méhkasok.

Csodálkozunk, hogy az emberek nem lázadtak fel, minden gazdagságnak és minden éltető erőnek, néhány ritka kiváltságos hasznára való ily elkobzása ellen, és hogy ennyire túlzó képzelet véres útján nem lelt akadályra. Nem: mert ezek a csodálatos életek voltak a napfényre valósulásai az éjben szőtt álmoknak, mindenki álmainak, megszemélyesítői a közös eszmének és mert a nép szimbolikusan mindig a maga életét szemlélte e meteori nevek egyikében, amelyek kiolthatatlanul lángoltak a korok éjjelén. Ma, megfosztva a mindenható akarat e vakító látványától, felemelő szemléletéből egy emberi léleknek, melynek legkisebb vágya is hallatlan cselekvésekké, gránit- és ércképtelenségekké valósult: a világ eszeveszetten és kétségbeesetten unatkozik; az ember nem tükrözi már magát a Hatalom fantáziájában.

A történet, amit írunk, és Kleopátrának hozzákapcsolódó nagy neve, sodortak bennünket ezekbe, a civilizált füleknek különösen hangzó elmélkedésekbe. De az antik világ szemlélete valami annyira összezúzó, annyira elbátortalanító a magát zabolátlannak tartó fantázia és az oly szellem számára, mely, úgy vélte, elért a mesés fényűzés végső határáig, hogy nem tudtuk megállni: itt le nem jegyezni panaszainkat és kifejezést nem adni szomorúságunknak, amiért nem lehettünk Szardanapalnak, Teglath-Phalazarnak, Kleopátra egyiptomi királynőnek, vagy legalább Heliogabalusnak, a római császárnak és a Nap papjának, kortársa.

Egy végletekbe menő orgiát kell leírnunk, a Balthazár ünnepségeit elsápasztó ünnepet, Kleopátrának egy éjszakáját. A szűzies, jegesen szemérmes modern nyelv segítségével hogyan adjuk vissza azt a frenetikus elragadtatást, azt a bő és hatalmas kicsapongást, mely nem fél két bíbort; vért borral vegyíteni, a ki nem elégített kéjvágynak azt a dühös lendületét, amely az érzékek minden lázával a lehetetlen felé tör, és amit még a hosszú keresztény böjt sem tudott elhalványítani?

A megígért éjnek fényesnek kellett lenni. Kellett hogy egy emberélet minden lehetséges gyönyöre összpontosítva legyen pár órában. Meiamun életéből hatalmas elixirt kellett készíteni, amit egyetlen hajtással kiihat. Kleopátra el akarta kápráztatni önkéntes áldozatát,

szédítő kéjek örvényébe meríteni, lerészegíteni, elbódítani az orgia borával, hogy a vállalt halál meglátatlan és megértetlen érkezzék.

Olvasóinkat az ünnepély termébe vezetjük.

Mai építkezésünk kevés alkalmat nyújt az összehasonlításra ezekkel az óriási építményekkel, melyeknek romjai inkább hegyomlásokhoz, mint épületmaradványokhoz hasonlítanak. Az antik élet minden szertelensége volt szükséges ezeknek a csodálatos palotáknak a megélénkítésére és betöltésére, melyeknek termei oly tágasak voltak, hogy csak az ég lehetett a mennyezetük, nagyszerű mennyezet, valóban méltó ily építészethez!

Az ünnepség terme szertelen, babiloni arányú volt; a szem nem tudta mérhetetlen mélységében átfogni; rövid, zömök, szörny oszlopok, olyan szilárdak, hogy a pólust hordozhatták volna, súlyosan nehezedtek hasas törzsükkel egy hieroglifektől tarka talapzatra, és öblös fejük gigantikus gránitárkádokat hordozott, melyek fokozatosan kisebbedtek, mint a megfordított lépcsők. Minden gyámoszlop között egy-egy kolosszális bazaltszfinx nyújtogatta pszkenttel díszített, ferde szemű és szarvas állú fejét, és merev, titokzatos tekintetet vetett a terembe. Az elsőnél hátrább fekvő második emeleten a vékonyabb szabású oszlopfejeket négy, egymáshoz támaszkodó női fej alkotta rovátkos hajzattal és az egyiptomi hajviselet bodraival; szfinxek helyett bikafejű bálványok ültek kőszékekben, mint türelmes vendégek, akik az ünnepség kezdetére várnak: közömbös szemlélői az éjszakai őrjöngésnek és a dühös orgiának.

Egy más beosztású harmadik emelet, orrmányukon át illatos vizet lövellő elefántokkal, koronázta az épületet; felette mint kék örvény tátongott az ég, és a kíváncsiskodó csillagok könyököltek a frízekre.

Hatalmas porfirlépcsők, oly simák, hogy visszatükrözték a testeket, mint tükrök, emelkedtek és szálltak alá minden oldalon, összekötve ezeket a nagy épülettömböket.

Csak gyors vázlatban igyekszünk itt megértetni e félelmetes konstrukció rendjét, minden emberi mértéken túl levő arányaival. Martinnak, az eltűnt enormitások nagy festőjének az ecsetjére volna szükségünk, s csak gyönge toll áll rendelkezésünkre a fekete színfestés apokaliptikus mélysége helyett; de pótolni fogja a képzelet. Nem vagyunk oly szerencsések, mint a festő és zenész: mi a dolgokat csak egymás után mutathatjuk és sorjában. Csak az ünnepség terméről beszéltünk, egészen elhagyva a vendégeket; és azt is csak éppen jeleztük. Kleopátra és Meiamun várnak ránk; most jönnek előre.

Meiamun csillagokkal rakott lentunikát viselt, bíbor köpönyeget és a hajában szalagokat, mint valami keleti király. Kleopátra oldalán hasított és aranyméhektől összefogott tengerzöld színű ruhát hordott; meztelen karjai körül nagy gyöngyöknek kettős sora játszadozott, fején aranyhegyű koronája fénylett. Mosolygó ajkával ellentétben, a szórakozottság egy felhője árnyalta be könnyedén szép homlokát, és olykor lázas mozdulattal vonta össze szemöldökét. Ugyan mi nem tetszett a nagy királynőnek? Meiamun arca égett és ragyogott, mint az olyan emberé, aki ekszтázisban vagy vízióban él; a halántékairól és homlokáról szakadó, ragyogó párák aranyos dicsfénnyel vették körül, mint az Olümposz tizenkét nagy istenének valamelyikét.

Komoly és mély öröm csillogott minden vonásán. Átölelte nyugtalan szárnyú kimeráját, és az nem repült el: élete céljához ért. Élné meg bár Nesztór vagy Priamosz korát, borulna bár eres homlokára fehér haj, mint Ammon nagy papjainak, újat nem tapasztalna, többet nem tanulna. Legbolondabb reményein túl annyira megkapott mindent, hogy a világ neki már semmit sem adhatott.

Kleopátra maga mellé ültette aranygriffekkel szegélyzett trónjára, és kis kezeivel tapsolt. Egyszerre tűzsorok, szikrázó vonalak rajzolták ki az épület minden kiugrását; a szfinxek szemei foszforvillámokat szórtak, a bálványok orraiból lángoló lehelet tört elő; az elefántok illatos víz helyett vöröslő oszlopokat fújtak, bronzkarok buggyantak ki a falakból, öklükben fáklyákkal, a lótuszok metszett szívében kápráztató lángforgók nyíltak ki.

Széles, kékes lángok vergődtek az érc háromlábakon, óriási kandeláberek rázták szét tüzes gőzben kusza fényüket; minden szikrázott és sugárzott. Prizmatikus szivárványok keresztezték egymást, és törtek meg a levegőben; a kupák metszett lapjai, a márvány- és jáspisszegletek, a vázák vésetei, minden csillogott, ragyogott, villámlott. A fény zuhatagokban patakzott, és fokról fokra bukott, mint vízesés egy porfirlépcsőzeten; a folyóban tükröző tűzvész visszfényének mondhatta volna az ember. Ha Sába királynője megjelent volna itt, felemelte volna ruhája redőit, azt gondolva, hogy vízen jár, mint Salamon jégpadlóján. A szikrázó ködön át, a kolosszusok szörny figurái, állatok, hieroglifek lélekkel látszottak töltőzni és mesterséges életet élni, a fekete gránitkosok csúfolódva röhögtek, és egymásnak szegezték aranyozott szarvaikat, a bálványok lihegő orrlyukaikon át zajjal lélegzettek.

Az orgia tetőpontján állott, flamingónyelv és papagájhal fogások, emberhúson hizlalt és garummal elkészített angolnák, pávaagyvelők, élő madarakkal teli vaddisznók, az antik ünnepségek e csodái, megtízszerezve és megszázszorozva tornyosultak a gigantikus triclinium három melegítőlemezein. Krétai, massicusi és falernumi borok habzottak a rózsakoszorús vegyítőedényekben, melyeket ázsiai apródok töltögettek, kiknek szép, lengő haja a vendégek kezeinek megtörlésére szolgált. Sistrumon, tümpanonon, cimbalmon és huszonegy húros hárfán játszó zenészek a felső karzatokat töltötték meg, és belevetették harmonikus lármájukat az ünnepség felett lebegő zaj viharába: még a mennydörgés hangját sem lehetett volna meghallani.

A fejét Kleopátra vállaira hajtó Meiamun úgy érezte, hogy elhagyja az esze; az ünnepség terme örvénylett körülötte, mint egy mérhetetlen építészeti lidércnyomás elkáprázásain át vég nélküli távlatokat és oszlopsorokat látott; portikuszok új övei emelkedtek az igaziak felett, és az égbe vesztek olyan magasságokban, ahová még a Bábel tornya sem jutott fel. Ha nem érezte volna kezében Kleopátra lágy és hűvös kezét, azt hitte volna, hogy valami thesszaliai varázsló vagy perzsa mágus a bűvöletek világába vitte.

A lakoma vége felé púpos törpék és bohócok táncokat és groteszk harcokat adtak elő; azután a fekete és fehér hórákat ábrázoló ifjú egyiptomi és görög lányok lejtettek el ión ízlés szerint, utánozhatatlan tökéletességgel egy kéjes táncot.

Kleopátra maga is felemelkedett trónjáról, ledobta királyi palástját, virágkoronával cserélte ki csillagdiadémját, aranycsörgőket erősített alabástrom kezeire, és az elragadtatástól eszeveszett Meiamun előtt táncolni kezdett. Márványváza füleihez hasonló szép kerek karjai, csillogó hangok fürtjeit rázták feje fölött, és csörgői egyre növekvő sebességgel csacsogtak. Kis lábacskáinak piros hegyeire állva, gyorsan előrelépett, és egy csókot lehelt Meiamun homlokára, majd újrakezdte fortélyait, és körülröpködte, egyszer hátragörbedve, hanyatt vetett fejjel, félig zárt szemekkel, ájult s holt karokkal, kibomlott és lógó hajjal, mint a Menalus-hegy *bacchánsnője,* ha istene űzi; másszor fürgén, elevenen, kacagóan, csapongva, fáradhatatlanul és kanyargásaiban szeszélyesebben, mint a mézet gyűjtő méh. A szív szerelmét, az érzéki kéjeket, a lángoló szenvedélyt, a kimeríthetetlen és friss ifjúságot, a közeli boldogság ígéretét, mindent kifejezett.

A szemérmes csillagok többé nem nézegettek; szűz aranyszemeik nem tudtak volna elviselni ily látványt; maga az ég is elmosódott, és lángoló gőzkupola fedte be a termet.

Kleopátra visszaült Meiamun mellé. Az éj haladt, a feketeség utolsó órái készültek elrepülni; kékes világosság lépett be összhangot zavaró lábával a vöröslő fények tumultusába, mint egy kemencébe hullott holdsugár; a felső árkádok enyhén azúrozódtak, a nappal megjelent.

Meiamun megragadta az egyik baljós arcú etiópiai rabszolga által átnyújtott szaruserleget, mely olyan heves mérget tartalmazott, hogy minden más vázát szétvetett volna. Miután életét egy búcsúpillantásban úrnője lába elé dobta, ajkaihoz vitte a gyászos kupát, melyben a mérges folyadék forrt és sustorgott.

Kleopátra elsápadt, és kezét Meiamun karjára tette, hogy visszatartsa. Bátorsága meghatotta: „Élj, hogy szerethess, akarom...” - akarta mondani, mikor kürtszó hallott. Négy fegyveres hírnök lépett lovon az ünnepség termébe; Marcus Antonius tisztjei voltak, kik csak néhány lépéssel jártak uruk előtt. Csendesen elengedte Meiamun karját. Egy napsugár szállt játékosan Kleopátra homlokára, mintegy hiányzó diadémjának helyettesítésére.

- Láthatod, hogy itt a pillanat; nappal van, órája a szép álmok szárnyra kelésének - szólt Meiamun. Azután egy hajtásra kiitta a végzetes serleget, és mint a villámsújtott terült el. Kleopátra lehajtotta a fejét, és égő könny, az egyetlen könny, amit életében ontott, vegyült serlegében az olvasztott gyöngy közé.

- Herkulesre! szép királynőm, hiába igyekeztem, látom, hogy igen későn érkezem - szólt Marcus Antonius, belépve az ünnepség termébe -, a vacsorának vége. De mit jelent ez a holttest itt a padlón?

- Ó! semmit - szólt Kleopátra mosolyogva -, egy mérget próbáltattam ki, melyet akkor használnék, ha Augustus fogságra vettetne. Uram! nem volna kedved mellém ülni és nézni ezeknek a görög bohócoknak a táncát...?

JEGYZETEK

SZOPHOKLÉSZ: *Oedipus király (Οἰδίπους τύραννος)* - *Nyugat* 1924. II. 1-35. - A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai sorozatban együtt jelent meg a két Szophoklész-fordítása, az *Oidipus király* és az *Oidipus Kolonosban* (1941; második kiadása: 1942); ehhez a kiadáshoz a következő bevezetőt írta:

SZOPHOKLÉSZ

1

Szophoklész korát nem lehetne megérteni az emberi gondolatnak hirtelen fölszabadulása és megvilágosodása nélkül. Önkénytelen képeken és érzéseken túl a költőnek most már tudatos problémái támadnak; legelőször talán Aiszkhüloszban. A homéroszi ember naivul benne élt a saját sorsában: a drámai hős mintegy kívülről látja meg azt. Az istenek nem emberiek többé. Az ember egyedül maradt egy idegen világban. Először megdöbben. Aztán kezdi körüljárni önmagát, mint egy szigetet.

Aiszkhülosz: a sorsára rádöbbent ember lírája. Szophoklész már nem annyira líra. Ő már kívülről néz, és körüljár, s döbbenés helyett csodálkozik. „Sok minden csodálatos dolog van, de az ember a legcsodálatosabb...” Szophoklész körüljárja az embert és sorsát: az „emberi határokat”. Van valami szobrászi benne: szeret kereken látni és kikerekíteni. Drámái nem hagynak egymásra kérdéseket. A trilógia minden darabja nála önálló. De befelé, a maga körében, annál gazdagabb. A döbbenés elvakít, a csodálkozás élessé teszi a szemet. Szophoklész az a művész, aki teljesen ráfeledkezik tárgyára. A tiszta világszem.

A kívülről nézésnek és körüljárásnak kétségtelenül megvannak a maga veszélyei. A tudatosság, a hidegség, a rutin veszélyei... A tökéletesség csak egy ritka pillanat lehet; éppen az a pillanat, mikor az ember kilép önmagából, és elcsodálkozik. Amíg ez az elcsodálkozás: szent megszabadulás. Az „akarattól”, ahogy Schopenhauer mondaná. Amíg ez a lírátlanság maga nagy lírai élmény. Ez a pillanat a Szophoklész pillanata.

2

Szophoklész nem hideg. Nem hideg, de tudatos. Aiszkhülosz lendülete teljes erejével megvan benne. De már korlátok közé szorítva: a művészet, a tárgy korlátai közé. Lírai gikszereket nem csinál. Nem követi el, amit Aiszkhülosz: hogy a saját nézetei s korának álláspontja szerint megoldja a nagy erkölcsi problémákat, s ezzel kiábrándítja a jövendő korok olvasóit. Ő ezeket az erkölcsi problémákat voltaképp föl sem veti, nem gyötrődik azon, amin Aiszkhülosz gyötrődött. Elektra és Oresztész nála megölik anyjukat s szeretőjét, és diadalmaskodnak. Szophoklész fölülről nézi a világot, a nagy arisztokrata filozófusok példájára, s úgy veszi, ahogy van: az emberi cselekedetek javíthatatlan láncolatának. A titáni méretek lekicsinyednek emberiekké, s a karakter s a belőle folyó végzet előtérbe nyomul. A költő nem szól bele a sorsba. Nem is hadakozik vele. Legfeljebb szánakozik és gyönyörködik alakjain. Szinte *l’art pour l’art* emberalkotó, mint a modernek. Művész. Még lírája is, a karének, a történethez simul, s a művészi egyensúlyozás és kikerekítés céljaihoz.

Az *Antigoné* témája emlékeztet az Aiszkhülosz témáira. Itt is egy nagy erkölcsi dilemmáról van szó. De ez a dilemma már egy kicsit más természetű. A filozofikus szkepszis útját mérhetném a különbségen.

Aiszkhülosz még az istenekkel harcol. Az emberi kultúrát és törvényt egynek látja magával az emberiességgel. Oresztész az istenek törvényét sérti meg, s az emberi törvény védelméhez folyamodik. Az, hogy az emberi érzés magával az *emberi* törvénnyel juthat ellentétbe, Szophoklész felfedezése, a kívülről néző szemé.

Mily modern dilemma: a hazafias kötelesség s az emberies érzés közt! A költő, ahogy mondani szokták, egy nő szívét teszi a dilemma harcterévé. Nem Szophoklész küzd itt, hanem Antigoné. Szophoklész csak rajzolja a küzdelmet, egyszerűen tényként fogadja el a dilemmát, a nyomában járó végzettel együtt. Rajza páratlanul gyengéd, meleg, s amellett igaz és objektív. Az Antigoné párbeszédeiben, vitáiban mély emberismeret s bölcsesség szól. De csak azért, hogy a jellemeket megvilágítsák, melyek egy óramű pontosságával gördítik le a sorsot. Sima, megolajozott kerekeken, logikusan, takarékosan. Akár egy modern francia dráma jelenetei.

3

Óraműszerű pontosság, elegancia és tárgyilagosság: ez jellemzi az *Oedipus király*-t. Mégis ez a darab egészen másként hasít a szívbe, vadabbul. Mint egy éles penge: mennél csiszoltabb, annál kegyetlenebb mélységbe csap. A kikerülhetetlen végzet játéka ez is. De valami barbár erővel hat, primitív borzalommal.

Mert nem a jellemekből következik.

Ez már nagyon távol áll minden modern megszokástól. Antigoné önmaga ítéli magát halálra: *θανουμένη γάρ ἐξήδη...* „Tudtam, hogy meg kell halnom.” Itt megvan a „tragikus” vétség, ha nemes indokú is: Péterfy összehasonlíthatná Kemény Zsigmonddal. De Oedipus teljesen öntudatlan és ártatlan hull a legszörnyűbb bűnbe és végzetbe. Ma szeretjük az *Oedipus király*-ban a pszichoanalízis drámáját keresni. De Oedipusnak egyáltalán nincsen „Oedipus-komplexuma”. Sejtelme nincs róla, hogy akit megölt, az saját apja, s akit nőül vett, az édesanyja. Hisz csecsemőkora óta nem látta egyiket sem. Tudatalatti emlékeket tegyünk föl, titkos ösztönöket? Ilyen modern giccsek teljesen idegenek Szophoklésztől. Amit Oedipus csinál, az nem is „lélekelemzés”. Ő tényeket elemez, külső történéseket és adatokat, akár Sherlock Holmes. *Oedipus király* inkább detektívdráma. De egészen különösfajta, ahol a detektív, a „talányfejtő” Oedipus - önmagában találja meg a gyilkost! Lélektani érdekessége, hogy a kutatást nem bírja abbahagyni akkor sem, mikor már megsejti, már biztosan tudja, hogy a titok kiderülése egész életét porba és halálba fogja sújtani. Rögeszmeszerűen, örvényszerűen vonja szellemét a makacs igazság. Könnyű lenne az emberi tudvágy, a gondolatra ébredő korszak, a keserű tudatosodás szimbólumát látni benne. Belemagyarázás? Bizonyos, hogy a darab igazi mélysége nem pszichológiai.

Sorsdráma.

Szörnyű, barbár mese. Véres és szexuális talányok. Elnyomott emlékek és gyermekkori borzalmak felkeverése. Hirtelen, képtelen, előre tudott s mégis elháríthatatlan katasztrófa. Babona, vallás és matematika különös fonadékú szövete. A sors irracionális gyökereinek ízét érezzük. Micsoda ellentét forma és tartalom közt! Ilyen vad, ős, nyers, babonás mélyeket éppen az emberi tudat és kultúra leglucidusabb művészete tár föl: annál megrendítőbb! A Szophoklész művészete.

Mert az a művészet első és egyetlen az egész világirodalomban. Minden művészet tudatos, már Homéroszé is az volt. De Homéroszt a témája vitte, a részletek elragadták; művészete e részletek rendezésére és előadására szorítkozott. Szophoklész kívül áll témáján, és az *egészet* látja. Amit csak bizonyos távlatból lehet látni. Ez a titka tökéletes nagyvonalúságának és kemény egységének. Ő nem sziklákkal dobálódzik, hanem sziklából farag. Arisztotelész belőle vonja le a „hármas egységnek" (hely, idő és cselekmény egységének) törvényeit. Szophoklésznél sohasem uralkodnak a részletek. De épp azért minden részlet fontos és tökéletes. Az utolsó szolgaszereplő kész jellem- és sorstanulmány, az utolsó mondat is kiszámított műremek. Minden szó, minden verssor az *egész*-nek hatását szolgálja.

Tökéletesség, első és egyetlen, soha meg nem ismétlődő pillanata a fejlődésnek. Lehet-e a jég forró? Lehet, egy másodpercre, egyszer, egyetlenszer, a legelőször, mikor váratlan hozzáérsz. Ehhez hasonlítom a Szophoklész tökéletességét. A tökéletes művész fölötte áll anyagának. De ez mindig valami hidegséget jelent: csak egyszer, legelőször lehet forró szenzáció. A világirodalomnak voltak más nagyjai, egyenrangúak Szophoklésszel, talán gazdagabbak... De a tökéletesség egyedül az övé. Shakespeare távolról sem tökéletes. Dantéban sok minden harcol a művészettel. S voltak kiszámított tökéletességű, tudatos artistái az írásnak. De ezek valóban hidegek, mesterkéltek.

A tökéletesség irodalmi pillanata addig se tartott, mint Szophoklész hosszú élete. Mondják, ez a költő százharminc darabot írt, sohasem nyert másodiknál kisebb díjat, s a nép társhadvezérnek választotta Periklész mellé, noha ő maga élcel rajta, mennyire nem értett hadvezetéshez. S mégis ez az élet, melyet egy megmaradt szobor ideális szépségben varázsol elénk, nem volt mindvégig harmonikus. Vénkorát késő szerelmek és anyagi bajok keserítették meg, s talán világlátásának nyugalmát és tisztaságát is megzavarták. Ránk szállott hét drámája között is van olyan, melyben az „érzelmek zavara" mintha magának a költőnek zavara volna, amit már csak mechanikus rutin fegyelmez. A tökéletesség hazajáró lelke a rutin. S a rutin már uralkodott is a színpadon, s diadalmakat aratott, Euripidész személyében. Állítólag a fiatal Euripidész hatása az, hogy Szophoklész a *Philoktetész*-t *deus ex machiná*-val oldja meg. De *Philoktetész,* a bélpoklos Robinzon története, különben is euripidészi vonásokat mutat. Romantikus szcenéria, rikító színek, érzelmi túláradás... A kor ízlése változott. A témák is változni kezdenek. A „homéroszi morzsák" az *Iliász* hangulata helyett inkább a femininebb *Odüsszeiá*-ét idézik. De itt már Euripidészről kellene beszélni. A dráma bomlik már, nem bírja a feszültséget, s a tragédiában, titkon és álarcosan, megjelenik a regény modern szelleme.

IMMANUEL KANT: *Az örök béke* (Zum ewigen Frieden) - *Az örök béke* (1918). Babits a könyv előszavát a *Nyugat*-ban (1918. II. 247-256) *Kant és az örök béke* címmel közölte. Ezt az előszót itt is közzétesszük, mert Babits gyakran hivatkozik rá a szöveghez fűzött jegyzeteiben:

BEVEZETÉS

Az Új Magyarország kiadóvállalat fölszólított Kant könyvecskéjének: *Az örök béké*-nek lefordítására.

Eleinte nem akartam vállalni. Én nem vagyok jogász. Nem vagyok jártas, hála istennek, a politikában; a tudományos etikában, sajnos, szintén csak kevéssé. Kant műve pedig ezekbe vág. S rendkívül nehéz mű. S formai - irodalmi - érdeke semmi sincs.

Mégis elfogadtam a megbízást. Mert az az érzésem, hogy a mai időkben senkinek sincs joga, semmiféle okból, semmi ürügy alatt, kitérni a legterhesebb feladat elől sem - amelyre csak egyáltalán képes -, ha avval a békegondolatnak csak a legcsekélyebb szolgálatot is teheti.

Ezt a feladatot pedig ilyennek gondolom.

Kétségtelen, hogy Kant könyvét nagyon kevesen fogják olvasni: mert nemcsak intelligenciát, hanem némi filozofikus észedzettséget is megkíván. De meggyőződésem, hogy a béke nagy gondolata nem tehet addig komoly haladást, míg éppen az *intelligencia* vele szemben a szkepszist le nem vetkőzi. Ez, sajnos, ma még nincsen így. És hogy így legyen, ahhoz ez a kis könyv, nemcsak szerzőjének nagy tekintélyével, hanem okfejtésének meggyőző komolyságával is hozzájárulhat.

Maga a Kant nevének varázsa fontos itt. Mert a meggyőződés dolgaiban az érzelmi mozzanatok nem lényegtelenek; s ilyen a presztízs is. S egy oly jogos presztízs, amilyen a Kanté, ügyünket hatalmasan támogathatja. Amiben ez a nagy és kiválóan józan gondolkodó egész komolyságával hinni tudott: az mégsem lehet csupa utópia és naivság. „Azoknak - mondja egy egykorú kritikus -, akik ilyen triviális kifogásokat emelnek, meg kellene gondolniok, hogy Kant legalábbis oly okos ember volt, mint ők - és mégis megírta ezt a könyvet."

Munkám célja tehát nem annyira filozófiai vagy filológiai, mint inkább agitatív.

Ez a cél határozta meg a fordításban követett elveket is.

A helyes fordítást mindig úgy képzeltem, hogy az az írónak minden stílusbeli és gondolkodásbeli sajátságát visszaadja. Kant fordítása tehát kellene hogy híven kövesse a nagy filozófus hosszadalmas, a végletekig bonyolított, csűrt-csavart mondatszerkezeteit: bármennyire rossz stílus volna ez a magyarban, bármennyire rossz stílus már a németben is. Ezek nélkül Kant szinte nem Kant többé.

Sőt nemcsak filologikus, hanem filozófiai szempontból is kívánatos a mondatszerkezetek pontos követése. A gondolat más reliefet kap az alárendelések sokszorosan összefonódó hálója közt; rejtett és bonyolult összefüggései jobban kiemelkednek a fő-, mellék- és közbevetett mondatok ezerféle viszonyában, mint egymás mellé állított, egyforma értékű tételekben. S aztán a stíl ráveti visszfényét a gondolatra: a gondolat színe is más lesz, ha a stíl színe más.

Mindezt nagyon jól tudom. S először ezek szerint az elvek szerint is fordítottam le *Az örök béké*-t.

De aztán beláttam, hogy evvel nem érném el célomat. Kant valóban rossz stiliszta. Ügyetlen, sőt hanyag. Könyve szükségtelenül és a benne kifejezett gondolatokhoz képest aránytalanul nehéz és homályos. Mondataiba úgy belebonyolódik, hogy azok kibogozása az olvasónak nagyobb fáradságot okoz, mint maguknak a gondolatoknak megértése. Kevesen vennék maguknak ezt a fáradságot a szakembereken kívül: azok pedig úgyis az eredetiben olvassák el Kantot.

Én a szélesebb intelligenciára óhajtottam hatni. Nekem nem is Kant volt a fontos, hanem a békegondolat, amit Kant kifejez. Elhatároztam tehát, hogy ezt a gondolatot világosabb és egyszerűbb nyelvre fordítom le, hogy mintegy szerzője stílusának terhelő körülményei nélkül, önmagában hasson. E célból fölapróztam a hosszú mondatokat, szétszedtem a gondolatot molekuláira, hogy azok külön észrevehetők és átgondolhatók legyenek, és aztán maguktól olvadjanak össze az olvasóban. Mintha egy régi modorú képet valaki pontilista stílusban másolna... Micsoda munka volt! s a végén nem sikerült. A rossz stílus megmaradt rossz stílus; a hosszú mondatok minden szétdarabolás után is hosszúak. De hisz nem irodalomról van itt szó; a gondolat a fontos. Ha azt kissé érthetőbbé tette ez a munkám: jó és nem sajnálom.

Persze azért így sem lesz ez valami könnyű könyv. Maguk a gondolatok sem könnyűek mindig. Pedig ha a stílusban, célom érdekében, a legnagyobb szabadságot is vettem magamnak: ugyanazon cél érdekében kötelességemmé tettem a *gondolatokhoz* a lehető legpontosabban ragaszkodni. Az olvasó nyugodt lehet, hogy semmit sem tulajdonítok Kantnak, amit nem ő gondolt; és Kant gondolatát teljesen és csonkítás nélkül előadom, még ha az nem is egyezik az enyémmel vagy avval, amit én ma hangoztatni szükségesnek tartok.

A fődologban úgyis megegyezik. Ez a fődolog: *az erkölcs érvényességének gondolata a politikában.*

Kant, mint minden művében, itt is kitűnő kritikus. Találó és kíméletlen kézzel tapint reá a politika gyakorlatban levő elveinek belső ellentmondásaira s a nagy bűnökre és veszélyekre, melyekbe az ily elvek szerinti politika a világot dönti. Gúnyja és logikája nem kevésbé merész és véglegesen destruktív itt, mint a metafizika terén.

És mégis, meg tudja mutatni minde rettenetességek és erkölcstelenségek között az erkölcsi fogalom kikerülhetetlenségét és valóságos kényszerét. Mert olyan ez, mint a logika kényszere, mely minden tévedések közepett is fennáll, hogy a tévedéseket előbb-utóbb mégis tarthatatlanokká tegye, és az igazság felé visszavezessen. Így teszi tarthatatlanná az erkölcsi fogalom kikerülhetetlensége, nyílt megtagadásának lehetetlensége a jelenlegi politika elveit. Belső ellentmondásba dőlnek azok, mely lassankint alapjukat és lehetőségüket ássa alá. Természetes aztán, hogy az ily politika végső konzekvenciája olyan destrukció, mely az ellenséges értékekkel együtt megsemmisíti egyúttal mindazt, ami *neki magának* célja és alapja. A saját célját teszi tönkre, végeredményében, az ily politika.

Ebből a kelepcéből a logikus kivezető volna: az erkölcs uralmának a politikára való kiterjeszkedése. Vagyis: ha a bennünk levő erkölcs, mely az államokban és kormányokban szerveket teremtett magának az *egyesek* viszonyainak szabályozására: most továbbfejlődve, megalkotná a szerveket az államok egymáshoz és népükhöz való viszonyainak szabályozására is.

Csakugyan ez az analógia - a természeti állapotból a törvényes állapotba lépés analógiája - az, amelyet Kant a probléma megvilágítására fölhasznál - s ez az analógia az, amelyet nem lehet eléggé szemük elé tartani azoknak, akik az örök béke gondolatát, mint lehetetlen utópiát, le szokták mosolyogni. A természeti állapotból a törvényesbe való átlépés az egyesekre nézve tagadhatatlanul megtörtént; és akkor mért ne történhetnék meg ugyanez az államokra nézve is? Sőt minden logika amellett szól, hogy ennek, a megtett első lépés után, az erkölcsi öntudat

mindenesetre nagyobb fejlettsége korában, és a tűrhető élet érdekében való szükségességnek legalábbis ugyanolyan erejű nyomása alatt, még sokkal könnyebb lehetősége legyen, mint az első lépésnek volt.

Így mutatja meg Kant a békegondolat logikai szükségessége után annak *logikai* lehetőségét is. De hátravan még a *gyakorlati* lehetőségnek, sőt szükségességnek kimutatása.

Ekkor a probléma így áll fel: „Az emberiség vak erőit, ösztöneit és érdekeit lehet-e egymással úgy ellensúlyozni, hogy összhatásukban mégis az erkölcs elvei szerint történő folyamat képét adják?"

Minthogy ezek a vak erők és érdekek egymással sokszorosan ellentétesek, könnyű belátni, hogy az ellensúlyozás feladata nem megoldhatatlan. Sőt bizonyos, hogy a történelemben minden jó politikának tulajdonképpeni műve ennek az ellensúlyozásnak legalább részleges megvalósítása volt, ha csak kis területen és megközelítőleg is. Így például egyik fő eszméje volt ez a mi Széchenyinknek; amit Arany híres Széchenyi-ódájában ekként fejezett ki:

Szellem s anyag, honszeretet s önérdek
Mily biztosan lejt a közjó felé!

Kant azonban nem elégszik meg avval, hogy ennek a megoldásnak gyakorlati *lehetőségét* kimutassa: ki akarja mutatni annak gyakorlati *szükségességét* is. Ki akarja mutatni, hogy az emberi erők és érdekek önmaguktól is e felé az egyensúlyozás felé tendálnak, hogy a természet vak mechanizmusa a mi tudatos hozzájárulásunk nélkül is előbb-utóbb létrehozza ezt az eredményt, noha sokkal lassabban és nagy kellemetlenségek, fájdalmas leckék közt. (Mint ahogy már létrehozott valami hasonlót az egyes államokban a törvényes állapot keletkezésekor. Micsoda? Pusztán az érdekek lejtése.)

Ezen a ponton a feladat történetfilozófiai feladattá válik.

Van-e az emberiség fejlődésének valami iránya, amelyben megnyugodhatunk, van-e valami haladás, valami evolúció a történelemben - vagy pedig csak vak erők iránytalan játéka az egész?

Kant belátja, hogy erre a kérdésre két, különböző és egyformán szükséges felelet létezik. Mert más az elméleti, és más a gyakorlati ész - és mindeniknek mást kell felelnie.

Ez az a pont, ahol az örök békéről szóló kis könyvecske a filozófus nagy rendszerével összefügg.

Az elméleti észnek gondosan ki kell zárni minden vonatkozást az akarathoz. A gyakorlati szintézis éppen az akarat törvényeinek a világra való vonatkoztatásában áll. Amint az elméleti világnézetnek nem szabad ellentétben lenni a logika törvényeivel: éppúgy nem szabad ellentétben lenni a gyakorlati világnézetnek az akarat törvényeivel, azokkal a törvényekkel, amelyek mellett az emberi cselekvésnek konzisztens, mindenkire érvényes elvei egyedül lehetségesek. Más szóval a gyakorlati világnézetnek nem szabad ellentétben lenni a következő maximával, melynek szükségessége éppoly *a priori* belátható, mint a logikai axiómáké:

„Cselekedj mindig úgy, hogy cselekvésed elve általános, mindenkire érvényes törvénnyé lehessen!" - Más szóval: Cselekedj erkölcsösen!

Könnyen elgondolható ezek után, miben fog különbözni a gyakorlati világnézet felelete kérdésünkre az elméletiétől.

Az elmélet nem láthat a világban egyebet, mint okok és hatások láncolatát. Megbocsáthatatlan vakmerőség volna tőle ezen a láncolaton túlugrani akarni s magának az *egész* láncolatnak

céljáról vagy akár csak *irányáról* is beszélni - ami már egy láncolaton kívüli indításra vagy nézőpontra utal. Valósággal annyi lenne ez, mint egy transzcendens *gondviselést* feltételezni, ami az ész számára *per definitionem* örökre megismerhetetlen. A történelmi rendeltetésnek ily fogalmazása az elmélet számára ahhoz a metafizikához tartozik, melyet Kant maga, egy másik kis könyvében, „szellemlátók álma"-ként gúnyolt ki.

Egészen másként áll a dolog a gyakorlati világnézet szempontjából.

Konzisztens és erkölcsös emberi cselekvés és élet csak úgy képzelhető, ha nem állunk a „minden mindegy" világnézetének alapján - ha valahogy ösztönösen mégis *érzünk* legalább valami célt vagy értelmet az emberiség fejlődésében, vagy akár az egyesek életfolyásának elrendezésében is. És csakugyan ez az érzés mindig megvolt implicite minden egészséges erkölcsű cselekvőben, még akkor is, ha elméletileg egészen más meggyőződéseket hirdetett; csak elfogulatlan önmegfigyelés kell hozzá, hogy magunkban is felfedezzük felébredését mindannyiszor, mikor életünknek valamely erkölcsileg (= gyakorlatilag) jelentős válaszútján állunk. Föl nem ébredése már a *moral insanity*-hez tartozik.

Ez tehát a gyakorlati észnek egy *dogmája,* amely, mint Kant mondja, a maga hatáskörében jól megalapozott, bár az elméletre nézve semmi értéke sincs.

Hogyan ellenkezhetik így az elmélet világnézete a gyakorlatéval?

Tulajdonképpen nem is ellenkezik. Mert hisz olyan dolgokról van itt szó, amelyeket az elmélet *nem is tudhat.* Az elmélet tehát csak bevallja teljes tudatlanságát ott, ahol a gyakorlat mégis kényszerül, ha egészséges konzisztenciáját meg akarja tartani, bizonyos ösztönös hitet *posztulálni.* A gyakorlat azt, ami a természeténél fogva mindig tökéletlen elméletből hiányzik, a maga céljaira és felelősségére ösztönösen és öntudatlanul kiegészíti - amivel még nem követ el túlhágást, hacsak nem akarja hitét az elméletre is rátukmálni.

Két (gyakorlati) fogalmat kell itt különösen kiemelnünk, amelyeknek az örök béke szempontjából a legnagyobb fontosságuk van: a *hit* és a *kötelesség* fogalmát. Ennek a két fogalomnak férfias és lelkes előtérbe állítása talán a legszükségesebb és legmegszívlelendőbb lecke, amit Kant e könyvében a mai nemzedéknek adott.

Egyszerű nyelvre lefordítva ugyanaz, amit Kant itt a filozófia nyelvén elmond, talán így hangzanék:

Azt, hogy a békegondolat utópisztikus és kivihetetlen, az emberi ész matematikai bizonyossággal belátni nem képes. Mert láttuk, hogy ily ítélet - mely a fejlődés *irányára* vonatkozik - ránézve transzcendens. Mindaddig pedig, amíg ez teljes matematikai pontossággal bebizonyítva nincs - ahogy sohasem lehet -, bármennyire nem hinnénk is az örök béke megvalósulásában, kényszerülünk annak (legalább halvány vagy távoli) *lehetőségét* megengedni. Addig azonban, amíg ez a lehetőség - bármily kicsike is különben - fennáll: alig megbocsátható bűnt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek kifejezése és hangoztatása által gyengíti. És aki ezt átgondolva, mégis - cinizmusának és tapasztalati fölényének fitogtatására - a kételkedő pózában megmarad: azt joggal lehet erkölcstelen embernek és mindannyiunk ellenségének tekinteni.

Mert a békegondolat megvalósulásának legnagyobb akadálya az, hogy mindeddig az emberiség tömege nem *hisz* benne eléggé. Valóban: a hit itt már cselekedet!

A második a kötelesség fogalma. Ezen a fogalmon alapul Kant egész erkölcsi gondolkodása: ebben ő teljesen német. Ami egyszer kötelesség, az nem lehet kiméra! sőt az egész gyakorlati életben a kötelesség az egyetlen szilárd pont, amelyhez a többi mérhető. Láttuk, hogy a kötelesség *a priori* belátható törvényen nyugszik; s ez minden jognak és erkölcsnek forrása.

Ha pedig ez így áll, akkor elég a következő tételt bebizonyítani:

„A természet mechanizmusát minden tehetségünk szerint úgy irányítani, ahogy az a békegondolat megvalósulását legjobban és leghamarabb elősegítheti: *kötelesség*":

és rögtön erejét veszti az az ellenvetés, mely szerint a békegondolat a jogéletben gyenge érvényű gondolat. A kötelesség mindennél erősebb érvényű. „Nem az a kérdés itt többé - mondja Kant egy másik művében -, vajon az örök béke lehetséges-e (mint gondoljuk) - vagy nem lehetséges. Úgy *kell* cselekednünk, mintha lehetséges volna. És még ha egész teoretikus fejtegetésünk csupa csalódás volna, akkor sem lehetne csalódás a maxima: *Tégy meg mindent ezért a nagy célért!* - mert ez kötelesség!"

Hogy pedig ez valóban kötelesség, sőt mindennél előbbre való kötelesség: az az emberi jogokra való utalással könnyen bebizonyítható. Érdekes, hogy ennek bizonyítására Kant az embereknek nem annyira az élethez és a boldogsághoz, mint inkább a szabadsághoz és függetlenséghez való jogát használja fel. Ez megfelel egyrészt az erkölcsi gondolkodó nagy szigorúságának, mely az életet és boldogságot semmibe veszi ott, ahol a kötelességről van szó. De másrészt kitűnő kitérés egy kínálkozó ellenvetés elől, melyet sokszor szoktak hangoztatni, bár ritkán őszintén.

Ez az ellenvetés az, hogy: nem az élet vagy boldogság a legnagyobb érték az ember számára.

Meglehet, hogy ez igaz. De hogyan képzelhetünk olyan értéket, amely *az élet nélkül is* jelentene valamit az ember számára? Annak, aki nem él, semmi sem jelent semmit e világból. Emberi értékeket nem lehet máshol elképzelni, mint az emberi életben. Ha elég e kincsesszekrény, vele ég minden kincs. Lehet, hogy az élet nem a legnagyobb érték önmagában: de hordozója, *sine qua non*-ja minden értéknek. Ez a lehetőség, ez a tér, ez a szabadság az értékek számára: ehhez tehát az embernek feltétlen joga van, nem mint a legnagyobb értékhez, hanem mint a fő lehetőséghez és egyetlen szabadsághoz az értékek felé.

Ez nem annyit jelent, hogy az ember ne áldozza fel életét egy magasabb célért. De ez az áldozat csak akkor méltó az emberhez, hogyha teljesen önkényt történik: különben nem áldozat, hanem veszteség és nyilvánvaló megsértése az ember jogának. Mert az embernek első és szinte definíciószerű joga az, hogy embernek tekintsék, s ez nyilván e függetlenséget feltételezi: máskülönben, Kant szavaival, „puszta eszközökként használtatnak és elhasználtatnak".

Eszerint állandó hadsereg tartása már alapelvében jogtalan valami.

S ha egyrészt így az embernek feltétlen joga van mindazon szabadságra és lehetőségekre, amelyeket csak az élet és a béke adhat: másrészt *háborúra való jogot* nem lehet elképzelni. Ez nyilván ellentmondás volna: jog a jogtalanságra, jog arra, hogy a jog megkerülésével, puszta erőszakkal intézzünk el valami jogi kérdést. A háború azonban a jogot nem dönti el; s a két fél közül egyik sem mondhatja, hogy ellenfelének nincs igaza; mert ez már jogi döntést föltételez.

A háború tehát egy jogi képtelenség, úgy az egyén, mint az államok szempontjából. Megszüntetésére minden lehetőt megtenni erkölcsi kötelesség.

Megjegyezzük azonban itt zárójel között Kant gondolkodásának nagy elfogulatlanságát. Az ő jogfogalma nem tisztán eszköz az egyén erkölcsi védelmére a közösség követelései ellen: sőt ellenkezőleg, Kant inkább az állam szempontjából indul ki, és összeütközés esetén az állam pártjára áll. Az egyéneknek ugyanis éppoly kevéssé engedi meg, hogy önmaguk vegyenek maguknak igazságot államuk vagy kormányuk túlkapásaival szemben, mint ahogy az államoknak nem engedi az önbíráskodást más államok fölött, melyeknek hatalma sérti őket.

Más szóval: a forradalmat éppúgy elítéli, mint a háborút.

Ezzel szemben természetes kötelessége az államnak - mely a valóságban mindig tökéletlen - *önkényt* bölcs és határozott reformok által állandóan haladni az ideális köztársaság felé, hogy népének valódi reprezentációjává váljon, és így a forradalomnak minden lehetséges okát is eltávolítsa.

Ha azonban minden forradalmi indítás s a népből jövő nyomás erre nézve jogtalan: mi adhat a reprezentáció képviselőinek állandó indítékot és irányt e folytonos javításhoz? Mert hiszen világos, hogy őtőlük maguktól, akiket a meglevő hatalom őrzése és kezelése elsősorban konzervatív tevékenységre utal, ez az indítás és ötlet nem várható.

Kant feleletének lényege mai nyelven: megadhatja a sajtó. Megadhatják a jogtudósok és filozófusok könyvei.

Nyilvánvaló, hogy az indítás csak kívülről jöhet, s ha kívülről, csak a nyilvános szó vehikulumán. Ezért ennek a vehikulumnak szabadságát biztosítani az állam legmélyebben fekvő kötelességeinek egyike. Tulajdonképpen úgy tűnik fel, mintha e nyilvános szavak legilletékesebbjeit, a tudomány és filozófia szavait, az államnak tanácsába kellene vonnia. De a tudósok és filozófusok nem ülhetnek az állam kormányán, mert ezzel a tudomány elfogulatlansága volna veszélyeztetve.

Ezekkel szemben tehát semmi egyéb kötelessége nincs az államnak, mint hogy szavukat meghallgassa. Nem kell és nem is lehet törvénnyé tenni azt, hogy helyes tanácsukat el is fogadja. Nehéz eldönteni, hogy mi helyes: de eldönti maga az élet és az idő. Mert az igazság - hacsak egyszer nyilvánosan kimondani engedik - automatikusan érvényesül.

A sajtószabadság tehát a forradalmat - e jogon kívüli eszközt - teljesen nélkülözhetővé teszi.

(De hogy áll a dolog ott, ahol nincs sajtószabadság?)

Kant fogalmazásában a sajtószabadság kötelező volta az örök béke titkos cikke. Kant egész műve ugyanis formájában nem egyéb, mint egy filozofikus törvénytervezet: összeállítása, indokolásaikkal együtt, azoknak a törvényeknek és hallgatólagos megállapodásoknak, melyek nélkül az örök béke el nem képzelhető.

Éspedig: vannak először is *előzetes cikkek.* Ezek teljességgel negatív természetűek, és az örök béke előfeltételeit foglalják magukban: kiirtását mindennek, ami a mai szervezetekben annak akadálya. Ezt követik a *definitív cikkek,* amelyek már magát az örök békét alapozzák meg.

Mindezek, amennyiben törvényerővel bírnak, szigorúan nyilvánosok. Kant azonban számol hallgatólagos megállapodások hasznosságával is ott, ahol az államok bizonyos vállalt kötelezettségeknek nyilvános bevallását méltóságukon alulinak ítélnék.

Egyáltalában a filozófus az egész könyvön keresztül pontosan szem előtt tartja a lehetőségeket az emberi természet önzéseinek és hiúságainak ismerete alapján. Nem elégszik meg a kötelességeknek akadémikus kijelölésével, hanem kijelöli *engedélyező törvényeiben* a lehető és szükséges engedmények határait is, melyek a cél elérését még nem semmisítenék meg, hanem könnyítésükkel inkább biztosítanák.

Tulajdonképpen egy ilyen engedmény - a tényeknek tett engedmény - határozza meg Kant felfogásában a békegondolat megvalósításának *formáját.*

Az államoktól az absztrakt erkölcs alapján meg lehetne kívánni, hogy - éppúgy, mint az egyes emberek tették valaha - feladják törvénytelen szabadságukat, és maguk fölé döntő és bíráskodó szerveket állítsanak. De Kant jól látja, hogy ez végeredményében a földkerekség összes népeinek egyetlen államba való tömörülését jelenti, amelynek központi hatalma mellett a jelenlegi államkeretek hamarosan kisebb-nagyobb önkormányzatokká süllyednének alá.

Mindaddig, amíg a mai nemzetiségi ideológiák fennállnak, csakugyan nehezen képzelhető, hogy a nemzetek képviselői államaik különállásának ilyetén feladásába belemenjenek. Kant a leghatározottabban rosszallja ezt: de a ténnyel számol. Ezért a megoldás formájául nem is az államoknak egy ilyen központi szervek által történő eggyéolvasztását, hanem azoknak szabad szövetkezését: a föderalizmust ajánlja.

Ezt a kompromisszumos megoldást nem gondoljuk kielégítőnek. Mellőzhetetlennek hisszük a baj pszichológiai gyökereit megszüntetni; s nem látjuk be, mért volna ez lehetetlen? Hisz tudjuk, hogy az ideológiák maguk is halandók, s ha egyszer a Gondolat szabadon ragyoghat reájuk, lassan, de biztosan eloszlanak. Ki él ma már a vallásháborúk ideológiájában?

Meg kell azonban gondolni, hogy a feladat, melyet Kant itt maga elé tűzött, csak ennyi volt: megmutatni a békegondolat megvalósulásának lehetőségét és módját a *mai* szellemi és erkölcsi feltételek mellett, tehát a *jelenlegi* ideológia keretein belül.

Ezért ennek az ideológiának bírálatába Kant nem is bocsátkozik; habár egyáltalában nem csinál titkot belőle, hogy azt a legsúlyosabban elítéli.

Különben is Kant ebben a művében úgy jelenik meg, mint az emberiség fölényes tanítómestere. Hibáinkat megrója és megérti egyszerre; s egy magasabb ész és erkölcsiség szempontjából ajánl reájuk gyógyítóeszközöket. Nemes humánitás lengi át minden gondolatát: és mégis egy *a priori* logika és morál mértékével mérve is oly szigorúak azok, minthogyha emberi tekintetekhez semmi közük se lenne.

Az ember *manapság* sírni és dühöngeni szeretne, mikor ezekről a témákról kerül szó. S elavultnak és talán természetellenesnek tartjuk a Kant modorát, hogy száraz formulák és triviálisnak látszó levezetések alá takarja ezeket a nagyon is eleven tartalmú kérdéseket.

Mégis, ezek a formulák és levezetések oly szigorúságot adnak, melynek, éppen ennyi érzés hátterében, megvan a maga súlya, szépsége és hatása. Az érzésekkel szemben fölényes maradhat a hitetlen intelligencia. Az igazság személytelen hangja előtt meg kell hajolnia.

Az emberszeretet, ijedten és túlordítva, elhallgat. De a Jogot nem lehet túlordítani: sem a Logikát megfélemlíteni.

Itt pedig, mondja Kant, nem filantrópiáról van szó. Jogról van szó, kötelességekről és lehetőségekről - s a Logika beszél.

BABITS MIHÁLY JEGYZETE

Kant Immánuel 1724-ben született a poroszországi Königsbergben mint egy szegény nyergesmester fia; s nyolcvanéves korában halt meg, 1804-ben, ugyanott, mint nyugalmazott egyetemi tanár. Egész életében nem mozdult szülővárosából, bár a világhír szárnyra kapta nevét, és versengtek érte az egyetemek.

Filozófiai rendszerét - mely az egész modern gondolkodást átalakította - *kriticizmusnak* nevezték. Miután az angol bölcselet józansága felriasztotta őt „dogmatikus álmából": kritika alá fogta magát az emberi megismerő képességet. Ez a kritika: *A tiszta ész kritikája* (Kritik der reinen Vernunft, 1781). Kimutatta korlátait, elkülönítette jogköréből azt, ami ránézve transzcendens: a megismerhetetlent, a *Ding an sich*-et.

De ha így megnyirbálta az ész *metafizikai* igényeit, annál nagyobb méltóságot adott neki a *gyakorlat,* azaz az erkölcs terén. Második főműve *A gyakorlati ész kritikája* (Kritik der praktischen Vernunft, 1787). Kant az észt a „legfőbb erkölcsi törvényhozó hatalom" trónjára

ülteti, melynek *a priori* belátható és megfellebbezhetetlen kritériuma van az erkölcs dolgaiban ítélkezni. (Lásd a *Bevezetés*-t.) S ez az a pont, ahol szöges és jóleső ellentétben áll az emberi gondolkodásnak ez a nagy alakja azzal a szomorú világnézettel, melynek talaját pedig az ész kritikájával ő maga készítette elő: a jelenkor *antiintellektualista* világnézetével, mely a gyakorlati életben nem ismeri el az ész uralmát, hanem a vak erők, tények és cselekedetek egyedüli dicsőségét hirdeti. Azzal a világnézettel, mely az esztelen háború erkölcsi lehetőségét megadta.

Az Örök Békéről szóló könyv nem egyéb, mint az Ész erkölcsének merész és határozott alkalmazása a gyakorlat legégetőbb problémájára.

Az eredeti címe: *Zum ewigen Frieden,* s 1795-ben jelent meg, egy évvel később, hogy a hetvenesztendős Kant az egyetemi tevékenységtől visszavonult. Nem ifjúkori álmodozás vagy lázongás műve ez tehát. Egy beérkezett „világtekintély" tollából eredt, s az öregkor bölcs fölénye érzik minden lapján. Meggyőzni akar, nem lelkesíteni: érzelmi szándékot már stílusa is kizár. (Kantnak kissé megromlott öregkori stílusa ez: mert a külső kifejezéssel mindig kevésbé törődött.)

Hatása mégis nagy volt és izgató. A baseli béke éve volt ez, háborús idő. Kant fellépése - határozott, sőt szarkasztikus fellépése a világon uralkodó Tények és Babonák ellen - akkor alig volt kevésbé merész, mint ma lenne. Az írás nyomában nagy akció és reakció támadt, magasztalások és éles kritikák serege. A munka, nemzetközi jellegéhez híven, egyszerre elterjedt az egész világon. Még 1795-ben megjelent egy francia fordítása, 1796-ban még egy; a következő két évben egy dán, egy svéd, egy angol. Azonkívül egy „folytatás" és egy átírás „tiszta" német nyelvre. Az eredeti szöveg pedig egy év alatt megérte a második kiadást.

Fordításom ezt a második kiadást követi; a fontosabb eltéréseket e jegyzetekben jelzem. A könyvnek volt már egy magyar fordítása (újabb keletű), melyet nem tudtam megszerezni.

Babits Mihály a *Bevezetés*-hez fűzött lapalji jegyzetében ezt írta:

Bár itt is igyekeztem arra, hogy valami kanti íze a stílusnak azért mégis maradjon; nem cselekedtem például úgy, mint az a német „reformpedagógus", aki ezt a könyvet úgy adta ki, hogy minden idegen szót eltüntetett belőle, és némettel helyettesített, inkább feláldozva helyenként az értelem pontosságát és a kifejezés hangulatát - a purizmus kedvéért! Az örök békéről szóló könyvre vonatkozó történeti adatokat s a munka egyes helyeinek magyarázatát a jegyzetekben találja az olvasó.

A BABITS MIHÁLY ÖSSZEÁLLÍTOTTA BIBLIOGRÁFIA

Az örök béke irodalma

A békemozgalomnak ma már nagy irodalma van, melyet legteljesebben a norvég Institut Nobel katalógusának megjelent kötete mutat. Magyarul tájékoztatót adhatnak a budapesti Városi Könyvtár kiadásában *A világháború irodalma* címen megjelent füzetkék, melyek a békeirodalmat is felölelik. A mozgalmak történetére nézve: Ter Meulen: *Der Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung* (Hága, 1917).

A békeirodalom régibb képviselői (csak a legnagyobb neveket említjük):

Dante (1265-1321): *De Monarchia.*

Erasmus Rotterdamus (1467-1536): *Antipolemus.*

Campanella: *Monarchia Messiae* (1633).

Vico: *De universi juris uno principio et fine uno* (1720).

Grotius: *De jure belli ac pacis* (1625).

Sully, duc de: *Mémoires des sages Oeconomies d'Estat de Henry le Grand* (1638). - Minisztere által IV. Henrik francia királynak tulajdonított világbéke-terv.

Penn (Pensylvania alapítója): *An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe* (1690).

Saint-Pierre, abbé de: *Mémoire pour rendre la paix perpétuelle en Europe* (1712).

Leibniz: *Tractatus de jure suprematus* (1677).

Rousseau: *Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre* (1761).

La Harpe: *Des malheurs de la guerre et des avantages de la paix* (1767).

Mably: *Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale avec la politique* (1767).

Bentham (1748-1832): *A Plan for an Universal and Perpetual Peace.*

Herder: *Briefe zur Beförderung der Humanität* (1793-1797).

Kant: *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* (1793).

Látni való, hogy a békegondolat megalapítói az emberiség legnagyobb szellemeinek sorából kerültek ki. Az újabb gondolkodás nagy alakjai sem vélekednek másként e kérdésekben: de az utópisztikus magabízást pesszimisztikusabb hangulat váltotta fel. A nép elfordult bölcseinek tanításaitól, s egy új, türelmetlen istennek karjaiba dobta magát, a nemzetiség istenének, ki minden bálvány között a legtöbb emberáldozatot követelte. Bár a legnagyobb szellemek sohasem hajoltak meg e véres isten előtt: a középszerű irodalom és átlagkultúra szaturálódott annak imádásával. Ez áramlat árnyékában a militarisztikus hatalmak lavinaszerűen szervezkedtek, s a szörnyű szervezettel szemben a békeeszmének is mozgalommá kellett válnia. A praktikus kérdések kerültek előtérbe, filozófia helyett szaktudomány. Az eszme filozofikus és erkölcsi oldalát elhanyagolták, a népek lelkét szinte átengedték a nacionalista világnézetnek; mígnem a világháború hatalmas erőre lobbantotta ismét a békemozgalom érzelmi karakterét.

A szakszerű békeirodalom főleg a békekonferenciák évkönyveiben *(Das Werk von Haag)* és a folyóiratokban *(Demain, Friedenswarte, Holländische Nachrichten, Internationale Rundschau, War and Peace* stb. és a magyar *Nemzetközi Élet)* található. A könyvek közül csak néhányat (kivált a magyarul olvashatókat) említjük:

Angell, Norman: *Rossz üzlet a háború* (The Great Illusion).

Giesswein Sándor: *Kereszténység és békemozgalom*.

Richet, Charles: *A háború múltja és a béke jövője* (Le Passé de la guerre et l'avenir de la paix).

Szabó Ervin: *Imperializmus és tartós béke.*

Azonkívül Forel és Fried művei.

A háború szépirodalma végre mély és nagy műveket mutathat fel, melyek az érzelmi béke-mozgalomnak hatalmas hordozói:

Barbusse, Henri: *Tűz* (Le Feu).

Karinthy Frigyes: *Krisztus vagy Barabás*.

Latzko, Andreas: *Menschen im Krieg.*

Lengyel Menyhért: *Egyszerű gondolatok.*

Musset, René: *A szökött katona* (Pierre Dumet, le Refractaire).

Rolland, Romain: *Au dessus de la Melée.*

Suttner, Berta: *Die Waffen nieder!*

Tolsztoj, Leó: *Háború és béke.* - Azonkívül röpiratai, például: *Kiáltvány az emberiséghez;* az orosz-japán háborúról írt könyve és hátrahagyott munkái között *A gyermekek bölcsessége.*

Ugyanezeket az érzelmeket találjuk nagy festőknél is, Callot-tól *(Misères de la guerre)* Verescsaginig és Zichy Mihályig. Nincs az emberi kultúrának ága, ahova ez az érzés-komplexum már be ne szivárgott volna.

Megemlítjük még a Magyar Szent Korona Országainak Békeegyletét, mely Giesswein Sándor elnöklete alatt működik, s hivatalos lapja a *Nemzetközi Élet.*